

ANUL XI. 2005

altera²⁶/27

IDENTITĂȚI ÎN DIVERSITATE

Victor Neumann

• REGIMUL TOTALITAR AL ROMÂNIEI
POSTBELICE DIN PERSPECTIVA
TEORIEI IDENTITARE

Mikola Riabciuk

• AMBIGUA „ȚARĂ DE GRANIȚĂ”:
IDENTITATEA UCRAINEANĂ
LA RÂSCRUCEA DINTRE
VEST ȘI EST

Ovidiu Pedican

• „ACUZI”: VERSIUNE
TOM GALLAGHER

Cristina Gheorghe

• IDENTITATEA OMULUI EUROPEAN LA
DENIS DE ROUGEMONT

Paul Philippi

• REFLECȚII ACTUALE ȘI DE
PERSPECTIVĂ PRIVIND
DEPORTAREA
GERMANILOR

John Anderson

• JUSTIFICAREA „PRIVILEGIILOR”
RELIGIOASE ÎN SOCIETĂȚILE
DE TRANZIȚIE

Editori:

Smaranda Enache • Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar de redacție: Doina Baci

Redacția: Laura Ardelean, Marius Cosmeanu, István Haller,
Lucian Nastasă, Victor Neumann, Ovidiu Pecican

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 440.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș

RO83 RZBR 0000 0600 00158270 (Lei);

RO51 RZBR 0000 0600 01913576 (Euro)

Adresa redacției:

Liga PRO EUROPA

540049 Târgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel: +40-(0)265-250182, Fax: +40-(0)265-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

Cuprins

In memoriam Adrian Marino	3
---------------------------	---

IDENTITĂȚI ÎN DIVERSITATE

Victor Neumann

Comunism și naționalism în Europa oriental-centrală: Regimul totalitar al României postbelice din perspectiva teoriei identitare	5
--	---

Katalin Szujer

Metamorfozarea identității austriece	14
--------------------------------------	----

Mikola Riabciuk

Ambigua „țară de graniță”: identitatea ucraineană la răscrucea dintre Vest și Est	53
--	----

Cristina Gheorghe

Identitatea omului european la Denis de Rougemont	72
---	----

STUDIU DE CAZ

Valér Veres

Identitate etnică vs. identitate națională în poziție minoritară. Cazul maghiarilor din Transilvania	87
---	----

Mara Mărginean

Identitatea furată a unui oraș transilvan	102
---	-----

ANALIZĂ

Ovidiu Pecican

„Acuz!”: Versiunea Tom Gallagher	115
----------------------------------	-----

Ioan Codruț Lucinescu

Aspecte federale în Uniunea Europeană	123
---------------------------------------	-----

DOCUMENT

Declarația cu privire la regionalismul în Europa	138
Carta europeană a autonomiei regionale – proiect	146
Opinia Comitetului Regiunilor al Uniunii Europene	156

Declarația de la Helsinki cu privire la autonomia regională	162
Recomandarea 156 (2004) referitoare la Convenția Consiliului Europei cu privire la autonomia regională – progresul proiectului	169
Rezoluția 186 (2004) referitoare la Convenția Consiliului Europei cu privire la autonomia regională – progresul proiectului	172
<i>Gábor Kolumbán</i>	
Șansele regionalismului în România	175

CONVERGENȚE TRANSILVANE

<i>Paul Philippi</i>	
Reflecții actuale și de perspectivă privind deportarea germanilor	180

FETELE EUROPEI

<i>Christoph Pan</i>	
Rolul învățământului în ce privește minoritățile periclitate	186

DEZBATERE

Dimensiunea regională a integrării europene	198
---	-----

RESTITUTIO

<i>Ferenc Csorján</i>	
Comunități ne-musulmane în Imperiul Otoman	231

ECUMENICA

<i>John Anderson</i>	
Justificarea „privilegiilor” religioase în societățile de tranziție	249

ALTERA PARS

<i>Andi Mihalache</i>	
Identități în controversă.	
Noi și germanii în istoriografia anilor 1948-1965	270

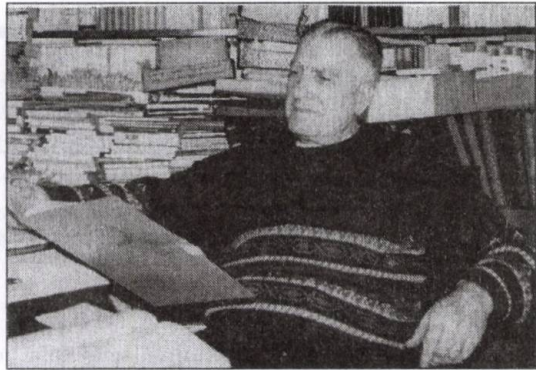
RECENZIE

<i>Ovidiu Pecican</i>	
Lucian Nastasă, Levente Salat: Relațiile româno-maghiare și modelul de reconciliere franco-german	280

English Summary	283
-----------------	-----

In memoriam Adrian Marino

„Chiar dacă, deocamdată cel puțin, «ideea europeană» interesează în mod profund și activ doar o elită intelectuală, citadină, civică, destul de restrânsă, nu avem nici o îndoială că această idee se va dezvolta pe parcurs, pe măsură ce structura și condițiile de viață ale țării se vor modifica (...). Dintr-un fenomen, deocamdată încă predominant intelectual, «spiritul european» va deveni tot mai mult o realitate publică, asimilată în adâncime. Și, împreună cu toate forțele democra-

tie ale țării, el va determina și o nouă politică de tip «liberal» sau «creștin-democrat». Este, de altfel, și singura alternativă reală și eficace la statul nomenclaturist actual. Până la urmă, raportul fundamental trebuie inversat: statul centralizat, care conduce, coordonează și distribuie, face loc statului care stimulează și protejează. Funcția sa este doar «subsidiară». Pe măsură ce societatea civilă se dezvoltă, rolul său se restrânge progresiv: stat minimal-stat european, ca produs al unei noi evoluții istorice. Ceea ce impune și o schimbare profundă de optică ideologică, politică și socială.” [...]

„«Europa» este o «falsă problemă». Ea «nu există» sau nu «ne interesează». Ne simțim foarte bine și la noi acasă fără Europa. Eu «nu vreau să știu de Europa dumitale». Astfel de dialoguri polemice și de soluții radicale se dădeau la noi încă de pe vremea lui Caragiale. La polul opus este fuga în Europa. A te expatria, a te pierde în Europa, a spori rîndurile «diasporei». Cei ce rămîn acasă, plini de resentimente și complexe, «se» disprețuiesc și «ne» disprețuiesc pentru faptul că nu trăim în Europa, că nu sîntem europeni etc. Puțini, foarte puțini, de fapt o înfîmă minoritate – din care am îndrăzni să spunem că facem și noi parte – adoptă soluția inversă, radical opusă: a aduce Europa «acasă». A te comporta, acționa, lucra, eventual crea, ca român, dar în spirit și conform standardelor europene. Cît mai înalte posibil. Este soluția cel mai greu de realizat, cea mai dificilă. Dar și cea mai constructivă. Ideal vorbind.” [...]

„Europa și-a realizat unitatea în jurul unor valori ideologice esențiale – democrație, libertate, drepturile omului, pluralism, economie liberă de piață. Această Europă fascinează, obsedează, constituie un adevărat model, un ideal pentru conștiințele estice. Regimurile

totalitare comuniste din Est au combătut cu violență tocmai aceste valori. Sistemul lor represiv era prin definiție antieuropean, în timp ce întreaga rezistență din Est era fundamental și structural europeană. A fi «european», pentru conștiința civică a acestor țări, a însemnat și înseamnă deci a apăra, introduce și asimila cât mai repede și mai multe din aceste valori ideologice, brutal reprimite de comunism.

De unde un alt caracter specific al valorilor europene: ele sunt prin definiție active, militante, și în continuă expansiune.”

Adrian Marino, *Pentru Europa*, Editura Polirom, Iași, 1995,
lansată la 9 mai 1995 la Tg-Mureș în cadrul Zilelor Europa
organizate de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa

Regretând nespus plecarea dintre noi a distinsului cărturar **Adrian Marino**
Liga PRO EUROPA

înțelege să sublinieze rolul crucial îndeplinit de ilustrul om de cultură care ne-a părăsit, reproducând aici un fragment din *laudatio* rostit cu prilejul decernării titlului de membru de onoare al organizației noastre.

Un european între români

„Mi-am luat povara, dar și privilegiul de a-l omagia pe unul din oamenii cei mai respectabili și cei mai respectați, autor cunoscut de la Tokyo la New York, și de la Timișoara la Botoșani.

Din biblioteca sa clujeană, ne privește una din conștiințele României, patriarhul europenismului. Cu indulgență, dar și criticism, cu spirit vioi, agil, și alură adolescentină. Eternul rebel, eternul entuziast.

Chiar atunci când ne poartă prin fața ochilor oglinda micimii noastre, moralistul retras în provincia din care a făcut o capitală a reflecției, o face cu fair play-ul unui coechipier. Știe să fie sever fără a fi arogant.

Spre deosebire de cei mai mulți din intelectualii români, Adrian Marino este un reper sigur, nu ne face surprize și ca urmare, nu ne decepționează. Nu-l tentează nici paseismul ruralist, nici cosmopolitismul boiernesec.

Scrierile sale sunt serene și limpezi ca valorile pentru care pledează.

Departate de lume, totuși mai prezent în ea decât majoritatea dintre noi, Adrian Marino nu improvizează un europenism conjunctural, ci clădește cu răbdare inflexibilă un program cultural și civic coerent. Stau mărturie miile de pagini din volumele proeuropene, articole și studii, rarele, dar pline de miez, intervenții publice. Îl disting confortul și alegrața cu care se preumblă prin culturile Europei, construind poduri peste inutile vrajbe.

Adrian Marino este un om fericit. A traversat închisorile comuniste și a trăit marginalizarea fără a fi nevoit să le transforme în virtute. Tot ce face, spune sau dă de înțeles stă mărturie a libertății. Nici arogant, nici complexat, Adrian Marino urzește ițele vechi și noi ale europenismului la români, îndrumându-i spre locuri prin care au mai trecut, dar n-au lăsat destule urme pentru ca poteca să nu fie năpădită de buruieni.”

Smaranda Enache

Comunism și naționalism în Europa oriental-centrală: regimul totalitar al României postbelice din perspectiva teoriei identitare

VICTOR NEUMANN

Înfrângerea Germaniei în anul 1945 a creat în Europa est-centrală „un vid”, un „spațiu al gestației” (Furet, 1995). Din punct de vedere politic, aceasta a permis creșterea exagerată a puterii Uniunii Sovietice în amintita zonă. Extinderea dominației Moscovei prin instaurarea regimurilor totalitare comuniste n-a făcut decât să confirme faptul că Stalin avea o strategie pregătită pentru țările situate la est de Elba. Faptul s-a petrecut și ca urmare a înțelegerii dintre aliați, adică, dintre URSS, S.U.A. și Marea Britanie, înțelegere smulșă de Stalin în timpul războiului. E tot atât de adevărat că revoluția stalinistă a știut să profite de inexistența reperelor pluraliste în Europa Răsăriteană. Mașina de propagandă a comunismului sovietic s-a instalat în toate statele amintite, găsind foarte repede adepți. Aceasta pentru că a beneficiat de voluntarismul segmentelor sociale sumar educate; parte dintre ele fuseseră masa de manevră a regimului anterior. Ignoranța și agresivitatea lor a facilitat instalarea rapidă a dictaturii comuniste de inspirație sovietică.

După război („care a avut un caracter ideologic fără precedent în istorie”), reflecția asupra politicului a întârziat în statele occidentale ale Europei, ceea ce s-a tradus prin repercusiuni foarte negative asupra evoluției stării politice din Est (Furet, 1995). În mai multe dintre studiile publicate în volumul *Ideologie și Fantasmagorie* (Polirom, 2001) am stăruit asupra faptului că în state mai bine pregătite decât România în fața invaziei sovietice, precum Ungaria și Polonia, intelectualii vor întârzia până în deceniul al VI-lea să se manifeste critic în raport cu noua putere politică.

Instaurarea regimului de dictatură proletară în România la sfârșitul anilor ‘40 nu a fost rezultatul tradițiilor locale de gândire politică. Legenda comunismului

a circulat în țările Europei Est-Centrale încă de la sfârșitul primului război mondial, dar nu și ca alternativă politică în România. Intelectualitatea de stînga nu a avut numeroși adepți în această țară, iar aceea comunistă era încă și mai puțin prezentă. Orice apariție a ideologilor de stînga a fost dezavuată de opinia publică, iar activiștii comuniști au fost puși sub interdicția legii începînd cu anul 1924. În regiunile Europei Est-Centrale unde industria era mai dezvoltată, social-democrația de inspirație marxistă a reprezentat o orientare cu o oarecare aderență. Așa s-a întîmplat în Cehoslovacia, Polonia și Ungaria. Evoluția ideilor politice în aceste state a avut anumite particularități în comparație cu România. Social-democrația a fost relativ bine reprezentată, orientarea de stînga necomunistă jucînd un rol activ. Tradițiile de acest fel au făcut posibilă apariția la mijlocul anilor '50 a celor dintîi critici la adresa totalitarismului comunist sovietic și geneza disidenței. Un asemenea demers intelectual alternativ la totalitarismul comunist era de neconceput în România. Cît privește marxismul, acesta era un curent de idei fără adepți, insignifiant din punct de vedere cultural și politic în anii '50, pentru ca mai apoi să fie interzis de regimul Ceaușescu (G.M. Tamás, 2002).

Social-democrația din România interbelică a fost asociată de intelectualitate și politicieni bolșevismului și intereselor grupurilor minoritare. Activă în Transilvania și Banat în vremea în care aceste regiuni au făcut parte din monarhia austro-ungară, ea a fost complet maginalizată în anii interbelici în favoarea ideologiilor naționaliste. După al doilea război, absența tradițiilor culturale marxiste a devenit principalul handicap în formularea unei gîndiri politice alternative. I s-a adăugat o tîrzie și parțială urbanizare a țăranimii, segmentul social majoritar. Cea mai mare parte a muncitorimii din industria românească de după război provenea din mediul rural și îi lipsea instrucția politică și civică, fapt care a favorizat ascensiunea comunismului și instituirea noului regim totalitar de inspirație stalinistă. Statisticile anilor 1944-1948 privind numărul membrilor Partidului Comunist Român arată următoarele: înainte de 1944, partidul avea înregistrați un număr de 884 de membri; în februarie 1945, avea 16.000; în martie 1945, avea 35.000; în octombrie 1945, avea 256.000; în iunie 1947, avea 717.000; în februarie 1948, avea 1.060.000. Un procent important al acestora provenea din fosta mișcare legionară fascistă, Garda de Fier (King, 1980).

În România, comuniștii au preluat puterea în 1948 cu ajutorul URSS și au format două categorii de activiști și de lideri: una de proveniență etnică românească și alta de proveniență din rîndul grupurilor cultural-confesionale minoritare (Roper, 2000). Cea dintîi reprezenta comunismul autohton și era condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej, un fost muncitor ceferist. Cea de-a doua, reprezenta comunismul sovietic și avea ca lider pe Ana Pauker, fiica unui rabin evreu devenită atee și adeptă convinsă a ideii egalității claselor sociale. Între cele două grupuri a avut loc o luptă acerbă pentru putere, finalizată în 1952 prin epurarea partidului de

membri ce proveneau din grupurile culturale și confesionale minoritare. A fost momentul cînd Ana Pauker a fost îndepărtată de la conducerea partidului (Levy, 2001). Pentru cel dintîi grup, stalinismul și ideea etnonațională avea să joace un rol esențial în pregătirea sistemului totalitar, în vreme ce pentru cel de-al doilea, ideologia comunistă a reprezentat un crez, iar metodele de inspirație moscovită au fost modalități de acces la noua putere instalată în România de URSS.

După cîțiva ani de la preluarea puterii, Gheorghe Gheorghiu-Dej – așa numitul „comunist de acasă” (care era român în așa-numita accepțiune etnică a termenului, fusese în detenție și era creditat de majoritatea populației ca reprezentant „autentic” al partidului comunist) – a devenit liderul absolut al celui dintîi regim comunist-naționalist din România. Modul său de a gîndi și acționa întruchipa atît stalinismul, cît și naționalismul. Tocmai de aceea a fost susținut de Stalin, dictatorul sovietic înțelegînd că România – care nu a avut o reală mișcare comunistă – va fi guvernabilă doar în condițiile în care are în fruntea partidului și statului un comunist de origine română care, alături de propaganda comunistă, va juca și cartea naționalistă (Roper, 2000). Ana Pauker devenise o persoană dezagreată de regimul lui Dej și sacrificată de Moscova pe fondul intereselor politice pragmatice în zona aflată sub influența URSS. Gheorghiu-Dej a epurat partidul de toți aceia care l-ar fi putut concura în preluarea puterii. Avea înclinații asemănătoare lui Stalin. Totuși, stilul său era unul original și în el se amalgamau bizantinismul din Fanar, stalinismul și valorile turco-orientale (Tismăneanu, 1992). Cît despre Ana Pauker, ea a fost ușor de marginalizat și, apoi, de exclus din jocurile politice în contextul în care Dej și serviciile secrete știau că opinia publică românească nu agreează la conducerea statului o persoană venită prin filiație moscovită, una care provenea dintr-un grup confesional considerat „străin”. În 1952, i s-a retras locul de membru în Biroul Comitetului Central și a fost arestată la domiciliu pînă la moarte. În 1954, avea să fie ucis Lucrețiu Pătrășcanu, una dintre mințile luminate ale comunismului românesc și unul dintre puținii intelectuali angajați în politica partidului și a statului comunist. În 1957, Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu au fost îndepărtați din rîndul liderilor comuniști. Ei reprezentaseră alte două figuri importante ale comunismului din România care – cu ocazia analizei discursului lui Hrușciiov – au îndrăznit să critice măsurile lui Dej. Aceste nume figurau între puținele alternative existente în România și care în ochii lui Nichita Hrușciiov ar fi putut declanșa procesul de destalinizare.

Discursul lui Hrușciiov la cel de-al XX-lea congres al Partidului Comunist al URSS a fost folosit ca argument pentru orientarea comunismului românesc spre etnonaționalism. La mijlocul anilor '50, România avea instaurat noul totalitarism. În vreme ce Moscova făcea analiza critică a stalinismului, iar Budapesta se revolta împotriva propriei dictaturi și a URSS, Gheorghiu-Dej inducea ideea că destalinizarea s-a petrecut în România cu mult înaintea altor state prin epurarea grupului Ana

Pauker, grup pe seama căruia el a pus influență stalinistă. Dictatorul român s-a derobat în acest fel de orice responsabilitate privind ideologia stalinistă și erorile implementării ei în România. Tot la mijlocul anilor '50, coeziunea partidului a crescut enorm, fapt datorat dobândirii întregii puteri politice de către grupul de comuniști loiali dictatorului și din care făcea parte Gheorghe Apostol, Chivu Stoica și Nicolae Ceaușescu. În contextul mișcărilor și transformărilor din celelalte state comuniste, România era un caz aparte ce deranja vecinii prin politica independentă atât în interior, cât și în exterior. În cursul unei vizite oficiale la Pekin în martie 1958, Dej a profitat de neînțelegerile dintre cele două mari puteri comuniste și de ascensiunea Chinei spre a formula ideea de retragere a trupelor sovietice de pe teritoriul țării sale. El avea să pledeze pentru dreptul afirmării comunismului național. Aceste puncte de vedere exprimate și admise de China, au contribuit la eliberarea de sub tutela Moscovei a propriului său partid și la dezvoltarea unei politici statale proprii. Retragera trupelor sovietice era o victorie simbolică și ea fost îndelung speculată de liderul de la București. În anii '60, naționalismul românesc era cu un pas înainte față de acela al statelor comuniste din zonă.

Grupul profesorilor marxiști ce puteau aborda din interior dezacordurile regimului a fost controlat și adesea redus la tăcere de instituțiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. El a fost pentru a doua oară dezavuat în timpul dictaturii național-comuniste a lui Nicolae Ceaușescu. Impactul său asupra opiniei publice românești a fost și a rămas relativ minor. Trebuie spus că, în pofida situației menționate, atitudinea critică a unor filozofi precum Henri Wald, a unor istorici precum D.Prodan și a câtorva scriitori de limbă germană reușiți în cercul *Aktionsgruppe Banat* din Timișoara a avut un oarecare ecou în mediile intelectuale. Ea nu a reușit să coaguleze însă o mișcare de dizidență și cu atât mai puțin să influențeze masele (Neumann, 1999). Datorită supravegherii exercitate de poliția politică, marxiștii nu au putut iniția cercuri civice asemănătoare acelor din Ungaria, Polonia și Cehoslovacia. Cursurile profesorului Henri Wald de la Universitatea din București au fost audiate de mulți studenți, dar elita intelectuală formată în jurul său a dezavuat doar tacit regimul dictaturii.

Ecoul revoluției din 1956 din Ungaria s-a făcut simțit la Timișoara, singurul oraș din România în care studențimea a organizat dezbateri publice, manifestații de stradă și a conceput un program de revendicări cu un conținut antitotalitar de inspirație marxistă (Neumann). Era prea puțin pentru o reală revoltă la scara statală. Trebuie spus că în anii '50 caracteristic a fost dezinteresul oamenilor de cultură pentru miza marilor evenimente politice ce se petreceau în țările vecine. Aspectul se vede și prin aceea că cercul din jurul ideologului Leonte Răutu reușește să impună principiul partinității în literatură și artă. Cu mici excepții – și acelea repede reduse la tăcere – Bucureștiul nu a preluat exemplul Budapestei sau Varșoviei. În timp ce în Polonia luase naștere federația națională de cluburi sub

patronajul săptămînalului „Po Prostu”, în România, intelighenția era mulțumită cu foarte modestele semne de dezgheț datorate discursului lui Hrușciiov la cel de-al XX-lea Congres al PCUS (Tismăneanu).

Să fi fost vorba de o abdicare de la ideea de luptă contra sistemului datorită arestărilor masive din anii precedenți ? Spre deosebire de Polonia și Ungaria, unde muncitorii au devenit o forță socială activă în relația cu partidele comuniste, formulînd și punînd în viață programe revoluționare, muncitorimea română de origine rural-tărănească a fost cooperantă cu regimul totalitar comunist-naționalist. Intelectualii români nu au observat că ideile marxiste – care au fascinat mulți ideologi ai Europei de Vest – puteau fi folosite împotriva terorii politice a lui Stalin. O mare parte dintre ei au văzut lucrurile din unghiul anticomunismului interbelic și atunci au fost marginalizați, încarcerați sau uciși de către regimul instaurat de sovietici în România. O a doua categorie reprezentînd o intelectualitate de stînga – nu neapărat comunistă, dar educată la școala ideilor democratice și purtînd însemnele nobleții spirituale — trăia și se comporta în dezacord cu stilul și agresivitatea ideologică a timpului. În fine, un alt treilea segment, mult mai numeros, mai comod și mai dispus la felurite compromisuri, a colaborat cu ierarhia comunistă în scopul obținerii unor poziții sociale și profesionale bine remunerate.

Cu alte cuvinte, România nu a avut nici timpul și nici liderii potriviți spre a se confrunta cu regimul de inspirație sovietică. Trebuie însă spus că intelectualitatea nu probase stadiul maturizării politice necesare construirii unui regim politic pluralist nici în trecutul său interbelic. În anii '30, cînd scena politică a fost dominată de Partidul Național Liberal, ea nu a avut o gîndire liberală bine conturată și o democrație autentică. Statul era puternic centralizat. Interesul uniformizării administrației, al subordonării noilor regiuni intrate în componența statului și a răspîndirii setului de valori culturale și politice așa cum erau ele profesate la București a împiedicat dezvoltarea economică și emanciparea masei populației. Intelighenția, presa și politicienii nu au jucat și rolul de formatori ai opiniei publice. La fel și în anii '50-'60, România nu a avut gînditorii care ar fi putut exercita o reală influență în mediile culturale și politice. În concluzie, statuarea marxismului într-o țară considerată comunistă a fost imposibilă. Ignoranța majorității populației în raport cu orice fel de doctrină a permis ca în locul ideilor marxiste să fie promovate doar sloganurile luptei de clasă. Lor li s-au adăugat ideile naționaliste care au făcut carieră în trecut și care s-au dovedit încă o dată un mijloc sigur de dominare a maselor.

Gheorghiu-Dej și, mai tîrziu, Ceaușescu, au excelat în mînuirea armei etnicismului naționalist în favoarea intereselor propriului lor regim. Rebotezarea tuturor instituțiilor odată cu instaurarea la putere a lui Ceaușescu arată interesul pentru independență și conservare a teritoriului statal-național. La fel ca în alte perioade istorice, situația internă și nivelul de trai al populației au contat mai puțin în raport cu apărarea ori reprezentarea intereselor țării în context internațional.

Rezultatul acestei situații? România profundă nu a fost pregătită să participe la revoluțiile antistaliniste postbelice. România muncitorilor și țăranilor nu a beneficiat de un mod de gândire politic alternativ și acest fapt s-a datorat mai ales absenței factorului formator, inexistenței modelelor și dispariției relației autentice, dezinteresate dintre elita intelectuală și mase. Așa se explică de ce România a întârziat mult sub dominația expresiilor și administrațiilor de inspirație totalitară.

Adam Michnik este încredințat că după 1989 două sînt simbolurile evoluției fostelor state comuniste: Vișegradul și Balcanii (Michnik, 1999). Remarca nu poate trece neobservată. Ce vrea să spună Michnik? Este posibilă amintita distincție pe fondul în care toate țările din fostul Tratat de la Varșovia și-au exprimat intenția democratizării structurilor lor administrativ-politice și amintitele entități statale și-au făcut cunoscută opțiunea integrării în NATO și în Uniunea Europeană? Analiza faptelor și a evoluției gândirii politice indică o mai veche discrepanță. În vremea comunistă, grupurile disidente maghiaro-ceho-polone lucraseră împreună, adesea punînd la cale acțiunile lor de protest față de regimul comunist. De exemplu, acțiunile politice cunoscute sub numele de Primăvara de la Praga au fost un reper inconfundabil în procesul emancipării celor trei state.

În pofida discursului lui Ceaușescu aparent contrar sistemului impus de sovietici, receptarea evenimentelor din 1968 din capitala cehoslovacă a fost mult diferită la București. Și mai concret, intelectualitatea nu și-a asumat rolul unei intelighenții, ci pe acela de colaborator al regimului care în acel moment își arătase disponibilitatea de a promova ideea națională. Dimensiunea național-naționalistă a reprezentat în accepțiunea multor intelectuali români unica doctrină opusă comunismului. Ea a fost confiscată de Ceaușescu. E acesta un argument cît se poate de credibil, căci arată de ce formarea unei gândiri politice critic-raționale a întârziat enorm. Modelul românesc al comunismului naționalist îl regăsim în Iugoslavia. După moartea lui Tito și intrarea pe scenă a lui Miloșevici, etnonaționalismul a rămas și în această țară unica expresie ideologică.

În loc de concluzie: Cîteva observații privind rolul conceptului de identitate colectivă în rememorarea istoriei Europei Oriental-Centrale

Așa cum am observat și în alte ocazii, cred că frontierele lingvistice, culturale și confesionale, întotdeauna greu definibile, au generat o sumă de neînțelegeri între statele formate pe ruinele imperiilor turc, țarist și austro-ungar. Regimurile politice ce s-au succedat în prima jumătate a secolului al XX-lea în Europa Est-Centrală și de Sud-Est au arătat că problemele sociale și economice ale acestor spații nu erau simplu de rezolvat. Ca urmare a împărțirilor teritoriale facute cu ocazia Tratatului de la Versailles în urma celui dintîi război mondial, s-a moștenit o asemănare izbitoare în ceea ce privește identitatea noilor entități statale: toate s-au audefinit prin așa-zisa „Kulturnation”; toate și-au susținut drepturile teritoriale

prin ideea de identitate etno-națională, ceea ce a favorizat supremația politică, administrativă și culturală a grupului majoritar din punct de vedere numeric în dauna grupurilor aflate în minoritate; toate au propagat ideea potrivit căreia etno-națiunea majoritară reprezintă statul, ceea ce a rămas valabil pînă astăzi în cele mai multe dintre statele zonei în discuție.

E util să înțelegem aceste aspecte specifice ale zonei, fiindcă ambele sisteme totalitare din Europa Centrală, de Sud-Est și de Est au folosit teoria diferențialismului cultural, respectiv, aceea a identității văzută ca o „Kulturnation” (Neumann, 2003). Conflictele interstatale și războaiele civile din interiorul mai multor state au ca primă referință această teorie. Ea a creat majorități și minorități (așa-numitele grupuri etnice), precum și un gen de relații social-culturale inexistent în Occident. În statele menționate, orice componentă distinctă în raport cu majoritatea a devenit cel mult tolerată, chiar și atunci cînd au fost legiferați drepturi egale. Spre a înțelege și mai exact lucrurile – din comentariile la studiile și cărțile mele privind conceptele cheie (vezi, de exemplu, acelea pe marginea cărții *Neam, Popor sau Națiune*, Curtea Veche, București, 2003) ce definesc identitatea colectivă rezultă nu doar o neînțelegere a fenomenului, dar și o răstălmăcire a lui ori inducerea confuziilor – este necesar să insist asupra unor atari subiecte. Construcția identitară de tip etno-național se bazează pe limbă, cultură, origini ancestrale comune, istorie, tradiții și continuitate neîntreruptă din antichitate și pînă astăzi. Să reamintim aici problemele generate astfel în perioadele interbelică și postbelică prin apariția minorităților cultural-lingvistice, dar mai ales prin apariția cetățenilor discriminați, a așa numiților cetățeni de rang secund. Exemplele sînt numeroase și ele domină scena politică central și est-europeană: minoritatea poloneză în Germania; minoritatea germană în Polonia; minoritatea maghiară în România, Cehoslovacia și Iugoslavia; minoritatea germană în Cehoslovacia; minoritatea aromână și macedo-română în Grecia; evreiască în Ungaria, România, Polonia, Grecia. Memoria colectivă a populațiilor acestor state a rămas o temă de reflecție și de dezbateră extrem de dificilă. În România, de pildă, rememorarea faptelor istorice are semnificații diferite pentru majoritatea românească în comparație cu minoritățile maghiară, germană și evreiască. Așa se face că descrierea și înțelegerea trecutului României nu a presupus asumarea aceluiași destin comunitar-național în cazul tuturor grupurilor menționate mai sus. Privind prin prisma aceluiași raport majoritate-minoritate – nu întotdeauna productiv în examinarea fenomenelor, dar întotdeauna conform orientării oficializate a statului – se poate invoca faptul că nici la nivelul grupului majoritar nu există o perspectivă unitară sau convergentă asupra trecutului imediat. Chiar dezbateră pe această temă este încă superficială și, adesea, alimentează noile orientări etnonaționaliste ori tensiunile cultural-politice între majoritate și minorități.

O altă observație privind Europa Centrală și de Sud-Est – complementară acelorora menționate deja – este că fiecare dintre identitățile naționale ale zonei s-a afirmat prin negarea dreptului la existență a acelorora situate în imediata vecinătate. State precum

Polonia, România, Cehoslovacia, Grecia au încurajat o politică națională în sens etnic, ele apreciind că aceasta ar fi singura modalitate de gândire a identității și unica modalitate de a acționa politic. Identitatea cultural-națională a grecilor s-a bazat pe negarea aceleia a turcilor; românii, sîrbii și slovacii au identificat în vecinul maghiar adversarul devenirii lor național-statale. Revendicările Ungariei privind Transilvania au exprimat nemulțumirea comunității naționale maghiare față de decizia Tratatului de la Trianon. Rusofobia a devenit un reflex al intelectualității, mai apoi al marii mase a locuitorilor României și Poloniei. Clișeele cu privire la vecini au rămas constant aceleași din secolul al XIX-lea, dar mai ales începînd cu 1918 și pînă în ziua de astăzi. Acest adevăr poate fi văzut consultînd manualele de istorie din țările în cauză, devenite în mîinile regimurilor politice totalitare – și nu numai totalitare – adevărate mijloace de propagandă.

Trebuie să admitem că la construcția invocatelor identități naționale ale Europei Centrale și de Sud-Est de după primul război o contribuție importantă au avut-o S.U.A., Franța și Marea Britanie. Așa cum la geneza ideologiei, respectiv, a etnografiei ca primă referință în construcția și înțelegerea identității politice, contribuția majoră a avut-o cultura romantică germană. Cu toate că S.U.A., Franța și Marea Britanie s-au folosit de alte concepte în construcția propriei lor identități moderne, anume, *citizenship* și *citoyenneté*, ele au acceptat ca un concept contrar gândirii lor politice să devină reperul fundamental în construcția administrativă a noilor state din răsăritul Europei. *Kulturnation*-ul Germaniei secolului al XIX-lea a fost și a rămas modelul identificării statale în zona la care ne referim, un model adaptat contextului și valorificat cu mijloace proprii de o inteligenție tîrziu modernizată. Nici astăzi – după tragedia iugoslavă a anilor 1990-1999 – amintita inteligenție nu identifică latura malefică a discursului etno-național. Tocmai de aceea cred că – în cazul statelor răsăritene – asumarea ideii de identitate europeană trebuie să treacă prin reformularea conceptului de națiune. O compatibilitate cultural-politică – cu alte cuvinte geneza unui real crez al unității continentale – pare utopică în absența unor limbaje sociologico-istoriografice și filozofice comune.

Bibliografie

- Furet, F. (1995) *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe-siecle*, Editions Robert Laffont, Paris.
- King, R. (1980) *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, C.A Hoover Institution Press.
- Levy, R. (2001) *Ana Pauker: The Rise and Fall of the Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Michnik, A. (1983) *Penser la Pologne. Morale et politique de la resistance*. Textes reuni et annotés par Zinaida Erard. Preface de Leszek Kolakowski. Introduction d'Alexander Smolar. La Decouverte-Maspero, Paris.
- Idem (1999) Fața nevăzută a revoluțiilor de catifea, articol publicat în revista "Cuvîntul", nr.11, noiembrie, București.

- Motzan, P. (1982) *Vînt potrivit pînă la tare. Zece tineri poeți germani din România*, București, Kriterion, București.
- Neumann, V. (2001) *Ideologie și Fantasmagorie*, Polirom, Iași.
- Idem (2003), *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, Curtea Veche, București.
- Prodan, D. (1995) *Memorii*, Editura Enciclopedică, București.
- Roper, S. D. (2000), *Romania. The Unfinished Revolution*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam.
- Schlesak, D. (1976) 'Kulturpolitik mit Polizeiensatz. Marxistische Rumäniendeutsche stören die revolutionäre Ruhe ihres „sozialistische“, Staates', in "Frankfurter Rundschau", 10 iulie.
- G.M. Tamás (2002), 'Scrisoare către prietenii mei români', în *Intelectualul român față cu inacțiunea*, volum coordonat de Mircea Vasilescu, Posfață de Adrian Cioroianu, Editura Curtea Veche, București, pp. 11-20.
- Tismăneanu, V. (1992) *Arheologia terorii*, Editura Eminescu, București.
- Totok, William (1995) *Aprecieri neretușate. Eseuri, articole și interviuri 1987-1994*, Iași, Editura Universității Al.I.Cuza.

*

Victor NEUMANN (n.1953) este profesor la Universitatea de Vest din Timișoara, titularul cursului de Istorie modernă universală, specialist în studii culturale comparative și în istoria gândirii politice în Europa Centrală și de Sud-Est (secolele XVIII-XX). Între volumele sale cele mai importante se numără: *Vasile Maniu - Monografie istorică* (1984), *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est* (1991) – distins cu premiul "A.D. Xenopol" al Academiei Române, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice* (1996), *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului/ Identités multiples dans l'Europe des régions. L'Interculturalité du Banat* (1997), *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală* (2001), *Between Words and Reality. Studies on the Politics of Recognition and Changes of Regime in Contemporary Romania* (2001).

Victor Neumann, *Comunism și naționalism în Europa oriental-centrală: regimul totalitar al României postbelice din perspectiva teoriei identitare*, comunicare științifică prezentată cu ocazia colocviului internațional dedicat operei lui Pierre Nora, colocviu organizat de Maison des Sciences Humaines din Sofia, decembrie 2003.

Metamorfozarea identității austriece

KATALIN SZUJER

„Individul și comunitatea – fie vorba de o așezare, de o familie, de o mișcare politică sau de o comunitate națională – trebuie să-și proptească piciorul în vremelnicia istoriei și să aibă șansa ca prin valurile zbuciumate ale schimbărilor să-și poată defini propria esență și calitate socială.”

(Ferenc Pataki)

Introducere

În interpretarea mea, într-o primă abordare, identitatea înseamnă corespondența, identificarea cu noi înșine. Exprimă faptul că indivizii nu pot fi confundați unul cu celălalt, că sînt deosebiți. Totodată, înseamnă apartenență, limitare și recognoscibilitate. Ea aparține nu numai indivizilor, ci și grupurilor, comunităților, națiunilor, iar simbolul central al identității unui grup este denumirea. Denumirea trimite, de obicei, la o anumită calitate, denumirea de „Austria” însă nu semnifică altceva decît populația care trăiește acolo, care apare într-un document din 996 sub denumirea de „*Ostarricchi*”¹, iar în secolele ulterioare devine o entitate independentă de bavarezul „*Ostland*” (teritoriul răsăritean). Din veacul al XIII-lea însă intră în istorie ca trib *germanic*.²

Oare pentru austrieci în ce măsură reprezintă autoidentificarea o problemă? Cercetările actuale demonstrează că acest lucru nu mai constituie o problemă de vreme ce majoritatea austriecilor se autodefinesc drept austrieci, iar după aderarea la Uniunea Europeană³ se consideră parțial europeni. Răspunsul însă nu a fost întotdeauna atît de univoc, deoarece destinele Austriei și Germaniei s-au împletit multă vreme. Relația lor a oscilat de-a lungul timpurilor între extreme sugestiv exprimate prin termeni ca „*Grosser Bruder*” (fratele mai mare) și „*Verfreudete Nachbar*” (vecini înstrăinați). Finalul relației lor istorice s-a caracterizat prin faptul că Austria a încercat să evadeze din umbra marelui vecin.

Identitatea este o noțiune relativ nouă; ea a fost introdusă în anii cincizeci-șaizeci de către Erikson. Astăzi a devenit tema favorită a multor publicații și conferințe științifice. Analiza conceptului are loc însă de cele mai multe ori la modul general. Tocmai din această cauză voi încerca să îi prezint prin intermediul unui exemplu concret caracterul complex și contradictoriu. În prima parte a lucrării voi prezenta evoluția identității austriece pe anevoiosul drum parcurs de la Habsburgi până în zilele noastre. În cea de a doua parte voi încerca să relievez unul dintre elementele cele mai interesante ale identității austriece, relația față de limba germană, întrucât „Apartenența la o comunitate lingvistică este un factor determinant al formării identității.”⁴

Evoluția „conștiinței de austriac”

„Începutul căii care duce la statutul de cetățean al lumii este marcat de conștiința propriei identități... O identitate sigură și autonomă poate fi bazată doar pe acceptarea integrală – fără modificări și fără tănuiri – a istoriei națiunii.”
(Ernst Bruckmüller)

Bruckmüller, prin „conștiința de austriac” înțelege o conștiință colectivă identică cu memoria culturală, prin intermediul căreia austrecii se consideră austrieци.⁵ Această conștiință colectivă s-a modificat dramatic de-a lungul vremurilor: s-a deosebit în funcție de situația socială a adeptilor (sau a criticilor) acesteia, forța (sau tocmai slăbiciunea) expresiei sale a variat în funcție de teritoriu, instrumentariul simbolic al conștiinței colective a fost diferit de la o epocă la alta. Identitatea națională înseamnă identificare personală cu națiunea.⁶ Putem vorbi de identitate austriacă din clipa în care acest rol important este îndeplinit de „conștiința de austriac”. Să trecem în revistă îndelungatul proces care a dus în final la formarea identității naționale austriece.

Perioada Imperiului Habsburgic

În perioada războaielor secolelor XVIII-XIX, părțile beligerante trebuiau distinse într-un fel. Pe atunci „austrieци” se identificau în mod univoc drept germani, dar tot germane erau percepute și popoarele învecinate care, adesea, luptau împotriva lor. Se identificau drept germani din punct de vedere lingvistic, dar se distingeau totuși de germanii din Imperiul German. Demararea procesului prin care a început separarea celor două state germane poate fi observată în secolul XIX. Una era ramura „germană imperială”, reprezentată prin simboluri ca Martin Luther, dinastia Hohenzollern, Friedrich cel Mare, Bismarck etc, iar cealaltă era ramura „germană austriacă”, care avea drept figuri centrale pe Habsburgi, pe prințul Eugen de Savoya și pe Grillparzer. Schiller și Goethe reprezintă cea de-a treia expresie a identității naționale, având mai multe planuri și deosebindu-se radical de cele anterioare.

În Monarhia Austro-Ungară conștiința națională „germano-austriacă” fusese definită de doi factori: unul derivat din dinastie, celălalt din legătura cultural-lingvistică „germană”. Din conștiința germană lipsea recunoașterea ramurii austriece. Se formase deci un „Bismarckreich” (națiunea germanilor din imperiu) și un „Donaumonarchie” (națiunea germanilor austriece). În cea din urmă se amestecase patriotismul de stat cu conștiința cultural-lingvistică germană. Figura centrală a identității monarhice devenise împăratul Franz Josef. În cadrul conștiinței naționale germano-austriece puteau fi sesizate deosebiri regionale și sociale în privința adeziunii față de germanitate. În rândurile elitei instruite această adeziune a devenit relativ puternică.

Prima Republică și statul corporativ (1933-1938)

În 1918, odată cu destrămarea Monarhiei Austro-Ungare, a câștigat teren adeziunea față de germanitate. Explicația acesteia rezidă în șocul datorat destrămării Monarhiei când a fost abandonată componenta austriacă a identității naționale și – în ciuda presiunii Tratatului de la Versailles – a crescut simpatia față de Reich-ul German.

Procesul poate fi interpretat și ca o abandonare a propriei identități de către austriece, o criză de identitate. El se reflectă și în dezbaterile din jurul denumirii țării. Denumirea de „*Österreich*” nu figura printre recomandările politicienilor. Austria redusă de la Monarhie la republică a devenit un stat „pe care nu l-a dorit nimeni...”⁹. În faza democratică a Primei Republici¹⁰, politicienii au încercat să pregătească poporul pentru *Anschluss* (mai ales prin instituțiile de învățămînt, prin sublinierea trecutului comun cu Germania), deoarece își imaginaseră viitorul împreună cu Germania.

Cu toate acestea, în republica alpină s-a dezvoltat un nou patriotism austriac: în 1923 a apărut o carte redactată de S.L. van Looy, care prezenta avantajele Austriei, frumusețile naturii, istoria și cultura țării. Acești factori au jucat indiscutabil și mai târziu un rol important în fundamentarea conștiinței naționale austriece. La începutul anilor '20 și inventatorii austriece ajunseseră în centrul atenției publice. În cea de a doua parte a deceniului, prin intermediul unor cărți cum ar fi „*Ewiges Österreich*” (Austria eternă,) s-a produs și un fel de consolidare mentală.

Reducerea Austriei la un stat mic a zdruncinat „conștiința de austriac”. Puternica moștenire culturală însă a contribuit în mare măsură la refacerea conștiinței unei identități ce suferea de lipsă de încredere în sine. Un rol important l-a jucat Festivalul de la Salzburg, care a contribuit la refacerea imaginii de națiune culturală a Austriei. Rolul principal a fost asumat de muzică. 1928 a fost An Schubert, de exemplu. Wiener Zeitung scria în noiembrie 1928 că „...mica noastră Austrie poate rămîne în lumea artelor o mare putere, o metropolă în imperiul melodiei...”¹³.

Oratoriile lui Haydn (*Creațiunea*, de exemplu) simbolizau caracterul specific austriac al națiunii. Instrumentarul acestei simbolistici se întorcea pînă la

perioada habsburgică¹⁴: se făceau dese referiri – în primul rînd prin intermediul operetelor – la Monarhie, ca la „marea Austrie”. „Culturile naționale sînt înclinate uneori să dea ceasul înapoi și să se reîntoarcă în acel «timp pierdut» cînd națiunea era «grandioasă», și sunt tentate, totodată, să refacă identitățile din trecut.”¹⁵

Conștiința națională austriacă a fost formulată cel mai pregnant în perioada statului corporatist (tocmai cînd Prima Republică putea fi considerată mai puțin democratică), deoarece obiectivul clasei politice austriece era ca țara să se distanțeze de Germania național-socialistă. Austria era privită și în acea perioadă ca țară germană, dar în scopul legitimării sistemului fusese folosit faptul că Austria avea o istorie distinctă, ceea ce constituia o diferență față de perioada 1919-1932. „Dictatura austro-fascistă din Austria își propusese să creeze «o Germanie mai bună»”¹⁶. Au apărut publicații¹⁷ care propuneau ca distanțarea de Germania să se reflecte și în cadrul învățămîntului. Și în viața muzicală apăruseră tot mai intens acele motive care întăreau conștiința națională austriacă.¹⁸ Chiar înainte de *Anschluss* se făceau eforturi pentru a demonstra că Austria era „Germania mai bună”.¹⁹

Perioada imperiului hitlerist

În martie 1938 a dispărut complet conștiința națională austriacă care începuse să se înfiripe în anii precedenți. Austria era atunci doar de domeniul trecutului. Începînd din 1939 însă, se poate observa apariția unei frustrări izvorîte din distincția dintre „*Altreichsdeutschen*”²⁰ și „*Ostmärkern*”²¹, firește nu la nivelul publicisticii oficiale, ci în practica socială cotidiană.

În perioada național-socialismului s-au format mai multe conștiințe naționale austriece:

- „Un sfert din populația adultă a Austriei devenise membră a partidului național-socialist și mulți au crezut în «visul german» pînă în momentul cînd a devenit evident că acest vis duce în mod inevitabil la catastrofă.”²²

- Și în cadrul partidului putea fi sesizată antipatia „austro-germanilor” față de germanii din Reich, lucru dovedit atît de unele rapoarte ale ofițerilor SS, cît și de numeroase memorii.²³ Ei își puneau întrebarea dacă chiar doreau acele războaie sîngeroase împotriva altor popoare, iar în rîndurile celor care și-au dat seama că nu asta dorisera, a crescut nu numai decepția, ci și conștiința identității austriece.

- Și exista un segment important și al acelor care respingeau național-socialismul, *Anschluss*-ul, „germanitatea”, „Führer-ul”, partidul, războiul, intrușii germani neaveniți. Deși „tendențele austrofile” nu erau radicale, atinseseră nivelul de importanță care să le facă să fie urmărite cu atenție de naziști. Manifestații sentimentale mai puternice au avut loc cu ocazia meciurilor de fotbal din anii '40-'41, sau cu ocazia spectacolului piesei lui Grillparzer de la Burgtheater din 1940, cînd la jurămîntul regelui Rudolf („...să dăinuie justiția și dreptatea pe întregul spațiu german...”) publicul a răbufnit în ovații.²⁴

Aceste deosebiri naționale ascunse s-au păstrat, în ciuda rezultatului de 99,9% a referendumului din 10 aprilie 1938. De fapt, nu se pot determina adevăratele cauze ale acestora: forma de atunci a conflictului austro-german izvorât din secolul XIX, conștientizarea de către național-socialiștii austrieci că nu ei sînt beneficiarii schimbării de regim din 1938 sau o frustrare colectivă.

O nouă dimensiune a conștiinței naționale austriece latente a constituit-o uriașa popularitate a filmului austriac din anii '40. În cuvintele regizorului Willi Frost: „Patria mea a fost ocupată de național-socialiști, așa că munca mea constituia un fel de protest tăcut în conștiința publică. Pare grotesc, dar în realitate filmele mele austriece s-au impus tocmai atunci cînd Austria a încetat să mai existe.”²⁵

Aparent, faptul că filmele austriece se bucurau de o astfel de popularitate în această perioadă era contrazis de votul aproape unanim al austrieților cu cîțiva ani mai de vreme pentru *Anschluss*. Nu putem susține că identitatea austriacă a fost creată de aceste filme, dar prin faptul că au ajuns la mase largi populare, au jucat în mod cert un rol de diseminare a identității.

Cînd, la un an și jumătate de la *Anschluss*, Hitler a atacat Polonia, austrieții și-au dat seama că promisiunea conform căreia îi așteaptă pacea și un viitor luminos fusese deșartă. „Această decepție, respectiv tutela Berlinului în Austria, a condus la întărirea conștiinței identității austriece. După război se putea auzi adesea că identitatea austriacă s-a născut pe aleile lagărelor de concentrare.”²⁶ În lagărele de concentrare reprezentanții diferitelor partide ajunseseră într-adevăr în aceleași barăci. Puteau deci nădăjdui împreună că, dacă regimul nazist va lua sfîrșit, va exista din nou o Austrie independentă.

Mitul (sacrificiului) „Opfer”

Faptul determinant al identității Celei de a Doua Republici de după războiul mondial l-a constituit constatarea capitolului corespunzător al Declarației de la Moscova din 1943 prin care se sublinia că poporul austriac a fost prima victimă a Germaniei naziste.²⁷ Aceasta a exercitat pînă în zilele noastre o influență puternică asupra evoluției identității austriece.

Crearea mitului „Opfer”

Obiectivul principal al clasei politice din Austria după 1945 nu era explicarea național-socialismului, ca parte a memoriei naționale austriece, ci împăcarea taberelor politice opuse care, începînd cu anii '20, se confruntaseră nu numai politic, dar, după dizolvarea parlamentului, prin intermediul unor organizații paramilitare, chiar și printr-un sîngeros război civil.

Istoria Austriei, șirul evenimentelor a fost determinat în bună măsură de factori externi. După 1945 nu era deloc clar dacă Aliații vor pune bazele reconstrucției politice a țării pe clauza „*Opfer*” (a victimei) conform Declarației de la Moscova din 1943 sau pe clauza „*Mitverantwortung*” (a tragerii la răspundere).²⁸

Fusese clar încă de pe vremea guvernului provizoriu al lui Renner că elita politică din SPÖ (Partidul Socialist din Austria), ÖVP (Partidul Popular din Austria) și KPÖ (Partidul Comunist din Austria) vor opta pentru „doctrina victimei”.²⁹ Atît Războiul Rece cît și starea catastrofală a economiei au contribuit la atenuarea transformării diferențelor doctrinare „victimă/făptaș” într-un „mainstream” social. Un rol important a fost jucat în acest sens în primii ani de după război de media, de elita juridică și politică.

Cea de-a Doua Republică se bazează, de fapt, nu atît pe consensul fondator al democrațiilor antifasciști, cît mai ales pe mitul „Opfer”, pe trecerea sub tăcere a trecutului nazist și respingerea responsabilității. „Mitul victimei” a fost inclus de altfel în mod oficial și în Declarația de Independență din 27 aprilie 1945. Cu ajutorul acestui mit a fost posibilă împiedicarea identificării cu istoria catastrofală a Germaniei. Austria fusese victima nazismului, austriecii slujind în armatele lui Hitler pentru că nu avuseseră de ales. Potrivit acestei idei, peste 600.000 de cetățeni austrieci au intrat în partidul nazist numai din considerente oportuniste, iar în 1938 au sărbătorit *Anschluss*-ul în Heldenplatz, pentru că nu puteau face altfel. Construcția identitară austriacă care a determinat în mod hotărîtor viziunea istorică a austriecilor începe să se contureze în mod clar începînd cu anii '50, fiind influențată de condițiile războiului rece în care anticomunismul avea prioritate față de prelucrarea politică a trecutului.

Trecerea sub tăcere nu a avut la început un caracter general. După 1945 s-au desfășurat sub controlul Puterilor Aliate o serie de procese antinaziste ce au dus la condamnări mai mult sau mai puțin grave, care au fost executate. Membrii partidului nazist își pierduseră pentru mai mulți ani dreptul de vot. După declanșarea Războiului Rece însă aceste măsuri au fost sistate. Mormintele au fost acoperite de pămînt, iar consensul în tăinuirea trecutului a fost garantat prin susținerea democrației reprezentative. Astfel a fost împiedicată apariția ulterioară a unor elucidări concluzive și a fost definită conștiința istorică austriacă.

Cîteva observații critice

Puterile Aliate au găsit forțe democratice nesemnificative în momentul intrării în Austria, în același timp au întîmpinat doar o rezistență sporadică, ceea ce este adus drept argument de partea austriacă în demonstrarea existenței identității austriece deja în acel moment. Această identitate însă se bazează pe o eroare:

1. Între realitatea istorică (tabăra surprinzător de mare a celor care au ovaționat *Anschluss*-ul, înflorirea antisemitismului în Austria) și mitul „Opfer”, care servise drept fundament al identității austriece, există o contradicție majoră.

2. Conferința miniștrilor de externe de la Moscova, prin declararea statutului de „victimă”, nu urmărise rezolvarea situației postbelice a Austriei, ci a servit doar ca instrument propagandistic. Speraseră ca în acest fel rezistența austriacă să devină mai eficientă.³¹

3. Obiectivul guvernului austriac de a evita introducerea responsabilității Austriei pentru faptele naziste în Tratatul de pace fusese obținut prin afirmarea faptului că, la fel ca toate populațiile ocupate militar, și austriecii au fost nevoiți să se supună forței militare (la război „au participat austriecii, nu Austria”³²).

4. Când în 1953 Conferința Revendicărilor Evreilor a pretins reparații de la Austria (ca și de la Germania mai devreme), austriecii au ales iar calea mai ușoară, respingând aceste revendicări în numele rolului de victime.

5. Actorii politici au reușit să joace cu succes rolul de victimă până în 1986, instituțiile internaționale fiind ocupate cu teritoriile germane unde încercau să prelucraze trecutul nazist. Acest lucru ar fi trebuit să se întâmple și în Austria.

6. Brigitte Hamann, în cartea sa „Viena lui Hitler”³³, cercetând lumea publicațiilor vieneze, a ajuns la teoria că rădăcinile naționalismului rasist german se întind până la Monarhia Austro-Ungară. Din ordin imperial scrierile naționaliste și antisemite germane fuseseră interzise din motive politice, asemenea literaturii cehe și italiene de orientare națională, deoarece acestea ar fi atentat la bazele construcției tradiționale ale Monarhiei. Această interdicție contrazicea de fapt modelul statului multinațional habsburgic în care diferitele etnii și popoare ar fi conviețuit în pace. În locul acestuia putem vorbi mai degrabă de forma dezvoltată a unui model supranațional coercitiv, care s-a destrămat în urma primului război mondial. Ceea ce a rămas în urma acestei destrămări a fost o țară mică de limbă germană, înarmată doar cu încrederea în propriile forțe. Moștenise doar cenușa identității istorice a Monarhiei Austro-Ungare, care în loc de bază politică reală avea doar forță culturală. Trebuie să facem însă distincție între această identitate istorică și austriecii care peste tot în lume erau reprezentanți de seamă ai identității austriece în exil.

7. Trebuie să amintim în acest punct și originea austriacă a lui Hitler. Puterea politică a fost obținută de la germani, despre care poporul austriac nu mai vroia să audă după 1945.

8. Fapt este că structurile de stat austriece fuseseră anulate de către național-socialiști, fiind astfel anulată independența statului austriac. Totodată este îndeobște cunoscut faptul că majoritatea populației se considerase ca făcând parte din Cel de-al Treilea Reich, iar austriecii au participat la acțiunile militare.

9. Social-democrații fuseseră încă de partea unității germane în perioada premergătoare *Anschluss*-ului, inclusiv Karl Renner, primul cancelar al Celei de-a Doua Republici.

În deceniile care au urmat războiului, politica „căii separate” a Austriei a fost apreciată destul de negativ în Germania: bazându-se pe teoria „trei state, două națiuni, un singur popor”³⁴, după unele opinii germane, în 1945 Austria, repudiind istoria „comună” cu Germania, fugind de responsabilitate, prezentându-se drept teritoriu ocupat de Germania, s-a sustras consecințelor negative ale perioadei 1938-1945, Germania fiind astfel singura care a fost condamnată pentru faptele naziștilor. Altfel

spus, Austria abandonase poporul german. Exista suspiciunea că Austria s-a cramponat de teoria statului independent tocmai din asemenea motive oportuniste. Cea de-a Doua Republică se bazează astfel pe o minciună istorică, pe teza conform căreia ea este prima victimă a agresiunii hitleriste. Tratatul de stat și neutralitatea au simbolizat separarea Austriei de calea germană, lucru ce nu a fost înțeles niciodată de partea germană, fiind primit cu suspiciune și invidie. Astfel Adenauer a încercat să împiedice, respectiv să tergiverseze încheierea tratatului de pace, iar politica germană, recunoașterea neutralității.

Totuși, nu numai victimă?

În memoria Celei de-a Doua Republici, anul 1945 semnificase pînă în anii '80 „ora zero”³⁵, respingînd astfel orice acuzație de complicitate cu nazismul. La elaborarea mitului „*Opfer*” lucraseră simultan personalități atît de diferite ca Otto de Habsburg sau comunistul Ernst Fischer³⁶. Otto de Habsburg considerase drept o ineptie acuzația de crimă de război împotriva Austriei, iar Ernst Fischer, ca emigrant sovietic, se străduia să definească conceptul de națiune austriacă. Încercarea Austriei de a se eschiva de responsabilitatea catastrofei produse de națiunea germană s-a dovedit a fi fost deșartă. Acest lucru este subliniat de reacția internațională vehementă în cazul Waldheim³⁷, respectiv reacțiile la succesele electorale ale lui Jörg Haider.

Expoziția din 1984 referitoare la războiul civil din 1934 a marcat în mod simbolic marginalizarea priorității războiului rece în politica austriacă. În schimb, au revenit în prim plan tot mai intens acele „pete negre” ale memoriei colective care, în memoria individuală, fuseseră prezente tot timpul. Un rol important a jucat în acest sens și noua orientare a gândirii internaționale. Înființarea Muzeului Memorial al Holocaustului de la sfîrșitul anilor '70 a constituit semnalul schimbării poziției americane, în urma căruia ororile național-socialismului au ajuns în centrul atenției publice. Acest lucru a influențat și viața politică austriacă. În 1945 înseși Statele Unite priviseră Austria ca pe o victimă, rol care în anii '80 s-a modificat semnificativ.

Cazul Waldheim a constituit prima ocazie cu care Austria a fost nevoită să se confrunte cu partea întunecată a propriului său trecut. Waldheim a declarat că nu a făcut altceva în timpul războiului decît ceea ce făcuseră și sutele de mii de austrieci: își îndeplinit datoriile militare.³⁸ Această mărturie a zguduit valabilitatea concepției istorice tradiționale din Austria. Efectul său a fost deosebit de puternic în două domenii: în istoriografie – unde se poate vorbi în urma acesteia de o schimbare de paradigmă –, și în discursul politic public (în care a apărut o anume sensibilitate față de evenimentele din perioada nazistă).

Societatea austriacă reacționează tot mai puternic la procese internaționale cum ar fi creșterea interesului global pentru memoria trecutului. Acest lucru nu înseamnă că odată cu apariția ideii de „*political correctness*”³⁹ s-ar fi schimbat și

memoria istoriei naționale, mai ales că cea care reacționează în acest domeniu este în primul rând elita politică, nu o dată din considerente pur oportuniste de a preîntîmpina eventualele dezavantaje economice sau politice.

Scenariul memoriei colective nu este scris în definitiv de politică și nu este predat în școli, ci este modelat de familie și de mediul personal. Perioada de informare/popularizare – în domeniul antisemitismului și a național-socialismului – a anilor '70-'80 însă a avut un efect funcțional pozitiv și prin trezirea din hibernare a istoriografiei.

Astăzi mulți consideră și în Austria că Cea de-a Doua Republică este clădită pe fals și minciună. În opinia lor, cei responsabili au indus în eroare timp de decenii propria populație și lumea externă susținînd că Austria a fost victimă a regimului nazist, nefăcîndu-se nici o încercare de reconsiderare a trecutului. Reprezentanții de seamă ai acestei teorii sunt Josef Haslinger și Robert Menasse. Opinii similare vom putea găsi și la alți jurnaliști, publiciști, politologi, istorici care și-au asumat un rol imens în procesul de popularizare: Hermann Langbein, Anton Pelinka, Nadine Hauer, Elfriede Jelinek, Gerhard Botz și mulți alții.⁴⁰

Și în opinia lui Anton Pelinka⁴¹, identitatea austriacă s-a format sub imperiul evadării de responsabilitatea germană, căci Austriei îi convenise să nu fie germană. În 1989, aflată în față reunificării germane, s-a confruntat cu o nouă încercare. Declarația lui Haider, prin care națiunea austriacă fusese numită „monstru ideologic”, a tulburat profund spiritele. S-a conturat opinia conform căreia Austria ar fi fost dominată de oportunism, metode balcanice, fugă de muncă și anarhie. Aceste manifestări negative nu au atras însă niște schimbări pozitive, nu au atras idei contrare lor. O caracteristică a Austriei a rămas disprețul de sine, ceea ce a dus la supraevaluarea vieții din Germania. Acolo e mai bună presa, cultura dezbaterii, viața politică este mai curată și mai deschisă, oamenii sunt mai harnici, iar cei care se ocupă de confruntarea cu trecutul, fac o treabă mai substanțială.

Discuțiile legate de național-socialism din ultimii ani au luat o întorsătură interesantă: nu mai domină „mainstream”-ul conform căruia societatea austriacă a căzut victimă Germaniei naziste, ci accentul s-a mutat pe caracterul de stat mic al Austriei deoarece, pe măsură ce identitatea austriacă a atins un nivel mai dezvoltat, a devenit tot mai inutilă referirea la doctrinele de după cel de-al doilea război mondial.

Pentru prima oară Kurt Waldheim s-a pronunțat asupra rolului adevărat al Austriei în cel de-al doilea război mondial în martie 1988, cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a *Anschluss*-ului.⁴² Cu această ocazie a cerut iertare pentru ororile comise de naziștii austrieci și a recunoscut vinovăția Austriei. La 8 iulie 1991, cancelarul federal Vranitzky a declarat în Israel, de asemenea, responsabilitatea parțială a Austriei (ca stat) și a poporului austriac pentru durerile incommensurabile provocate unor oameni.⁴³ Acestea au fost urmate de declarații politice similare în anii '90. În 1993 circa 81%⁴⁴ din populația austriacă a fost de

acord cu aceste discursuri demascatoare, cu faptul de a-și cere iertare. În 1995 a fost înființată Fundația Victimelor Nazismului din Republica Austria. În 1998 a luat ființă o comisie de istorici pentru studierea aprofundată a trecutului. La începutul noului mileniu au fost ridicate numeroase monumente în memoria victimelor nazismului. La alegerile din octombrie 1999 au ieșit victorioși ÖVP și FPÖ. FPÖ reprezintă o forță politică care se opune orientărilor născute din dezbaterile istoriografice demarate în anii '80 (adică recunoașterii și prelucrării faptului că mulți austrieci au comis fapte reprobabile în cel de-al doilea război mondial). Acest partid transformat în 1956 din VdU (*Verein der Unabhängigen*) într-un FPÖ „național-liberal”, mai apoi radical populist, nu mai reprezenta deja linia Germaniei Mari, pe aceasta o depășise. La începutul noului mileniu a putut face ceea ce nici un alt partid austriac nu și-ar fi putut permite: să ridiculizeze identitatea de după 1945.

Conștiința austriacă după 1945

Cu mitul „*Opfer*” începuse întreprinderea al cărei obiectiv era construcția identității austriece prin mijloace nu atât clarificatoare, cât mai ales selective și creatoare de confuzii. „Este legitimă citarea lui Ernest Renan, după care în formarea identităților naționale un rol important poate fi jucat nu numai de memoria colectivă, ci și de «amnezia colectivă»”.⁴⁵

Conștiința identitară austriacă de după 1945 nu a constituit doar un prilej de a beneficia de șansa oferită de puterile aliate învingătoare, chiar dacă s-a întâmplat adesea ca cineva care în 1938 s-a considerat german să-și schimbe brusc „profilul”. Puteau să revină acei care fuseseră pensionați de național-socialiști. Crearea încrederii în existența unui stat comun, în care rolul vechii conștiințe naționale „austriaco-germane” era doar parțial, devenise o sarcină a Republicii.⁴⁶

Transformarea Austriei în „patrie” a fost înlesnită de faptul că – cu excepția imnului – au fost preluate multe din simbolurile Primei Republici⁴⁷; cu toate acestea, au planat încă multă vreme îndoieli asupra identității naționale austriece. Din rîndul partidelor ÖVP și KPÖ s-a sprijinit ideea identității separate, socialiștii (SPÖ) rămînînd mai sceptici. Ernst Fischer (KPÖ), în anii de după 1945, a reprezentat cel mai înverșunat cauza Austriei, opunîndu-i-se socialistului Erwin Scharffal⁴⁸ (SPÖ).

„Dacă subliniem din nou și din nou că nu suntem un al doilea stat german...nu am fost niciodată și nici nu dorim să fim vreodată, nu suntem altceva decît austrieci și asta dorim din toată inima, cu pasiune...atunci acest lucru nu poate fi o invenție...” – citează Bruckmüller din discursul cancelarului Leopold Figl din decembrie 1945.⁴⁹

Cei care subliniaseră existența Austriei independente puteau recurge la simbolistica ideii așa-zisei Austrii „*Ständestaat*”⁵⁰. Redactorii revistei „*Österreichische Monatshefte*”⁵¹ își exprimaseră încă din 1945 opinia că Austria este independentă.

Dincolo de aceasta, Ernst Josef Görlich (ÖVP) explicase fundamentarea independenței pe simplul fapt că, dacă în conștiința populației se formează o nevoie, o voință de independență, acest lucru este suficient pentru a o obține.⁵²

Sărbătorile naționale se leagă de obicei de comemorarea părinților întemeietori ai națiunii, de revoluții sau războaie victorioase. Istoria Austriei însă nu abundă în astfel de evenimente memorabile, cu atât mai puțin în cele care ar putea avea o semnificație colectivă valabilă pentru întreaga țară. Celei de-a Doua Republici îi venise ca o mănășă faptul că tocmai la 1 noiembrie 1946 se împliniseră 950 de ani de la emiterea primului document istoric (și totodată a celui mai vechi document scris) prin care Otto al III-lea donase provincia „*Ostarrichi*” (Österreich – Austria) lui Friesing zu Neuhausen.⁵³ Această dată devenise atunci prima sărbătoare națională austriacă instituită în mod conștient. În discursul său din 26 octombrie 1946 cancelarul Renner sublinia că austriecii posedă o individualitate diferită față de alții și declarase Austria drept stat separat. El amintea printre altele că, în pofida limbii comune, și elvețienii sunt capabili să se declare drept o națiune separată de Germania, astfel că nici pentru Austria nu poate fi un impediment acest lucru.⁵⁴ Austria își găsisse în sfârșit actul întemeietor materializat în documentul „*Ostarrichi*”.

Festivitățile din 1946 semnalaseră despărțirea de fantasmagoriile Germaniei Mari. Întrucât prezentul funcționează în istorie ca memorie a unei entități sociale (familie, țară, stat, națiune...), găsirea simbolurilor defnitorii din istoria austriacă devenise o nouă sarcină. Portofoliul cultural și educațional fusese obținut în 1945 de KPÖ. Acest partid, împreună cu ÖVP, sprijinise construcția identitară a austriecilor, iar prin intermediul puterii exercitate în cadrul acestor portofolii și-au putut afirma obiectivul. În cadrul acestui proces, evocarea frumuseților peisajului austriac s-a dovedit a fi fost un factor excepțional, ocazia nefiind omisă în construcția identitară nici în timpul Primei Republici. Iată, de exemplu, titlul unei cărți ilustrate: „Austria ca tezaur”⁵⁵. Încercările în elaborarea noii identități austriece au fost multiple, nefiind ignorate nici resursele mai vechi. După cel de-al doilea război mondial muzica a căpătat din nou un rol special în consolidarea „conștiinței de austriac”. Pentru clasa politică turneele din străinătate ale Operei de Stat din Viena sau ale Filarmonicii Vieneze, păstrarea tradiției balurilor Operei sau ale Filarmonicii au constituit un bun prilej de propagandă.⁵⁶ Industria cinematografică și-a adus contribuția prin realizarea filmelor dedicate lui Mozart.⁵⁷

Pe lângă muzică, cinematografia și peisajul austriac ca mijloace de formare a identității, la sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50 sportul s-a bucurat de o enormă popularitate, devenind expresia vivacității și a succeselor națiunii. Drept rezultat s-a format sentimentul apartenenței comune, creându-se acele prilejuri speciale la care cetățenii tinerei republici puteau să se raporteze cu mândrie, având avantajul că nașterea lor nu se datorează unor decizii venite de sus, ci unui sentiment răspândit și dezvoltat în sinul maselor largi.⁵⁸

Rolul principal a fost jucat mai ales de fotbal, box, ciclism, iar mai târziu de schi. Rolul jucat de presă în popularizarea acestuia a fost de asemenea important. Fotbalul însă nu și-a îndeplinit funcția sperată fiind identificat mai ales cu Viena și împrejurimile sale, nefiind capabil să desăvârșească funcția unificatoare a identității austriece. Manifestările sportive ascundeau totuși posibilități importante, oferind acele ocazii rare în care populația se putea întâlni cu alte popoare, își putea exprima deosebirea față de acestea, modelându-și astfel propria imagine, propria identitate. Era singurul domeniu neproblematic (nefiind interpretat ca o manifestare negativă a naționalismului) în care își putea exprima sentimentele naționale. În timp ce în Prima Republică sportul constituise o expresie a germanității, în Cea de-a Doua Republică el a contribuit mai degrabă la întărirea identității austriece separate deoarece:

1. A contribuit la conștientizarea frontierelor teritoriului istoric al națiunii, la configurarea patriei.

2. A creat ocazii, ulterior reproductibile în memorie, care prin repetiție putea deveni chiar legende.

3. Sportul de masă înseamnă totodată cultură de masă.

4. Conține pentru fiecare participant niște reguli: reguli de joc și reguli de comportament care trebuie respectate.

5. Sportul are și caracteristici economice.

Dincolo de popularitatea sportului, nu a lipsit nici utilizarea instrumentelor creatoare de identitate venite de sus. Austriecii vroiau să se rupă pe toate planurile cu germanitatea. Una dintre măsurile cele mai importante în acest sens a fost delimitarea dintre limba austriacă și cea germană. În acest scop a apărut la începutul anilor '50 *Dicționarul austriac*, devenit obligatoriu în toate școlile printr-o hotărâre ministerială⁵⁹, în loc de *Regulile ortografiei și vocabularul limbii germane*. Dicționarul cuprindea termeni din domeniul vieții cotidiene cum ar fi gospodăria, industria, economia, tehnica, sportul, tradițiile și activitățile rurale. Legea avea și o dimensiune anecdotică, răspîndindu-se pentru o vreme și termenul de „Sprachpolizei” (poliție lingvistică). „Reforma lingvistică” fusese începută cu modificarea ortografiei și ortoepiei. La întrebarea privind noțiunea de „stat național”, dicționarul răspundea astfel: „un stat în care locuiește în general o singură națiune (popor)”⁶⁰. Un popor austriac „unitar” deci, care pe de o parte nu dorea să existe nici o paralelă între propriul său trecut și trecutul național-socialist, pe de altă parte respingea orice perspectivă multiculturală.

„Eforturile lor de delimitare față de germani a dus la excese de-a dreptul ridicole, cum ar fi de exemplu înlocuirea termenului «german» din sintagma «oră de limba germană» cu denumirea de «limba de predare» (*Unterrichtssprache*).”⁶¹

Obiceiurile și tradițiile, viața la țară, muzica de fanfară și portul popular, iată pietrele de construcție cele mai populare ale identității austriece. Moștenirea

culturală nu trebuia modificată prea mult, dar a trebuit să fie îndepărtate mari cantități de materiale de propagandă național-socialiste din biblioteci după 1945.

„Stafia germană” fusese îndepărtată, însă elementele populare, xenofobe, rasiste și antisemite își puteau continua activitatea din umbră. Un Haider nu a fost nevoit să depună eforturi deosebite pentru ca, rupînd cu ideea comunității culturale germane (din perspectiva căreia denumise identitatea austriacă drept monstruoasă), să devină reprezentantul acceptat al orientării ideologice a partidului național austriac. A apelat, nu fără succes, la acea ideologie moștenită, care a transformat sentimentele naționale austriece în forță politică activă în care dominau ignoranța, xenofobia, declararea lui „Abia acum începe cu adevărat...”, unde istoria refulată obține brusc o brutală și apăsătoare actualitate în argumentație.

Eforturile depuse pentru consolidarea identității austriece, roțile dințate ale mecanismului obnubilării începuseră să scîrție începînd cu anii '80. Nenumăratele dezvăluiri prin cărți, publicații, filme documentare despre Cel de-al Treilea Reich au ajutat poporul austriac să afle ceea ce îi fusese tănuit. El a putut vedea că marea majoritate a austriecilor s-a integrat organic în acest sistem, că în realitate a opus o prea puțină rezistență. Este adevărat că lansarea modelului statului inocent fusese susținut și de către Aliați.

Adevărul istoric, ieșit relativ recent la iveală, a aruncat lumină și asupra instrumentelor de refulare și inducere în eroare care au provocat o consternare asemănătoare cu cea a adevărului istoric, întrucît majoritatea austriecilor puteau trece în catastif nu numai cunoștințe victime, ci și făptași. Acest lucru s-a putut întîmpla și datorită faptului că pe americani nu prea i-a interesat trecutul nazist ai oamenilor în perioada războiului rece.

Renașterea ideii naționale germane

După ce în 1945 ideea național-socialismului își pierduse credibilitatea, era greu de prevăzut ca ea să poată să renască în curînd. Cu toate acestea ea a supraviețuit și după război datorită tinerilor bacalaureați și licențiați. Receptivitatea tocmai a acestei categorii față de ideologia nazistă se explică prin faptul că dimensiunea germană (ideea apartenenței la poporul german, la națiunea germană, a solidarității vorbitorilor de limbă germană) era cea care le asigurase posibilitatea continuării studiilor. Tinerii care suferiseră din fragedă tinerețe înrîurirea educației „*Hitlerjugend*” priveau din cu totul alt unghi problema solidarității popoarelor, fuseseră pătrunși atît de adînc de ideologia nazistă, încît la mai multe decenii după revenirea lor în Austria foloseau încă jargonul militar. Diferența gravă de opinie în dezbaterile publice privind problema națională dintre cei cu trecut nazist și cei cu gîndire politică alternativă din Cea de a Doua Republică devenise un factor de influență determinant. Prima dintre tabere considerase că sancțiunile suferite pentru faptele naziste erau nemeritat de aspre, dar trăiau în același timp și

conștiința înfrîngerii și grozăviilor taberelor de prizonieri. Acest sentiment negativ a dus în 1948 la redesteptarea conștiinței naționale germane în Austria, ceea ce nu a fost greu atîta timp cît în mintea majorității austriecilor trăia încă conștiința „germano-austriacă” sau chiar cea radical „germană”. Această „a treia tabără” a ajuns în 1949 să se transforme în partid. VdU (*Verband der Unabhängigen*), constituit din forțe eterogene, s-a transformat în 1956 în FPÖ (*Freiheitliche Partei Österreich*), de orientare clară național-germană.

Jocul tactic al partidelor în legătură cu problema națională

Și la alegerile din 1949 problema „german” contra „austriac” jucase un rol important. Jocul tactic al ÖVP consta în schimbarea discursului „naționalist” din 1945-46 cu cel „patriotic” (pentru a putea cîștiga o tabără mai largă), puțînd fi integrați astfel și reprezentanții orientărilor naționale germane. Sloganul lor era: „În calitate de vorbitori ai limbii germane adorăm înaintea de toate Austria”⁶². Mai tîrziu, sensul naționalismului s-a schimbat: termenul semnifica naționalismul german, nu cel austriac, ideea de austriac fiind legată strîns de termenul de patriotism. Multă lume privise însă cu scepticism conceptul de națiune austriacă independentă.

Dealtfel și în cadrul SPÖ dominaseră cei care contestaseră conceptul de națiune austriacă. Abia după 1956 orientarea s-a modificat în sens pozitiv. Socialiștii elaboraseră teza conform căreia această conștiință de austriac, acceptabilă și pentru ei, să nu mai conțină elemente vechi, ci să fie determinată în mod exclusiv de factori bazați pe principii republicane de după 1918. Această poziție reprezenta, împreună cu FPÖ (de altfel de orientare germană), negarea moștenirii habsburgice.⁶³

Adoptarea Tratatului de stat și a legii neutralității

Unitatea politică a Austriei a fost fundamentată pe lupta pentru Tratatul de stat: concepția austriecilor referitoare la existența independentă din toate punctele de vedere a națiunii austriece a început să prindă contur după 1955. Acest eveniment de revigorare identitară, obținut printr-o muncă colectivă asiduă fusese completată de simbolul neutralității eterne (26 octombrie 1955), care se dovedise un element creator de identitate mult mai puternic decît cele anterioare. Majoritatea populației austriece, deși a respins neutralitatea în 1955, s-a lăsat în cele din urmă convinsă, aceasta fiind calea de a scăpa Austria de sub controlul aliaților.⁶⁴ Iar mai tîrziu, în mod paradoxal, tocmai această populație s-a cramponat – în mod inutil deja odată cu sfîrșitul războiului rece –, de această neutralitate.

„Ziua Drapelului” (sărbătorită inițial în 25 octombrie, aniversată mai tîrziu în școli la 26 octombrie) semnifica de fapt independența și suveranitatea deplină a Austriei. Din 1967 ziua de 26 octombrie a fost declarată oficial sărbătoare națională a Austriei. Începînd cu anii '70 neutralitatea a devenit tot mai mult un factor modelator al conștiinței colective.

Tendențele naționale germane în Austria și respingerea acestora

Tendențele naționale germane prezente încă din 1948 au devenit active începând cu 1955 – din momentul în care nu mai exista temerea față de controlul riguros al Aliților. Festivitățile Schiller din 1959 demonstrează în mod indiscutabil revigorarea asociațiilor național-socialiste. Organizații, cum ar fi „*Institut für Österreichskunde*”⁶⁵ au încercat să le stea în cale.

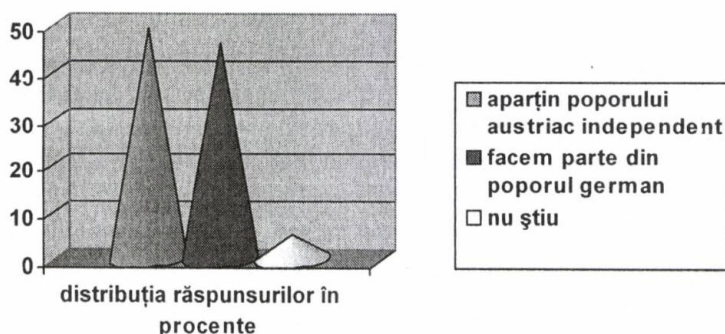
Reprezentanții liniei naționale germane organizaseră pentru 9 aprilie 1964 demonstrația îndreptată împotriva unor reglementări ce fuseseră pregătite pentru izolarea lor. Au avut loc și contrademonstrații. Dezbateră legată de conceptul de națiune austriacă a câștigat notorietate publică tocmai în această perioadă. Cu toate acestea, începând cu anii '60 – cu excepția unor declarații deloc fericite ale FPÖ – s-au ridicat tot mai puține semne de întrebare referitoare la existența separată, independentă de Germania a Austriei.

Consolidarea identității austriece și metamorfozele sale interne

Analizele cercetărilor sociologice empirice din perioada 1956-1993:

Institutul Fessel a inițiat în 1956 prima cercetare importantă referitoare la problema identității austriece. Întrebarea adresată publicului suna astfel: „În ce măsură considerați că aparținem poporului german, respectiv că sîntem un popor austriac independent?”⁶⁶

Fig. 1. „În ce măsură credeți că sîntem un popor austriac independent?”

Analizele arată că femeile consideră în proporție mai mare decât bărbații (54% : 46%) că existența poporului austriac nu poate fi pusă sub semnul întrebării.

Sînt interesante și rezultatele cercetărilor Institutului Gallup cu zece ani mai tîrziu, în 1966.⁶⁷ Analiza compară diferitele interpretări ale identității naționale austriece din unghiul de vedere al opiniilor de partid.

Tabelul 1. Expresia preferințelor de partid în privința situației identității austriece în 1966 (în %, unde nu atinge 100% acolo restul s-a abținut)

Categorii	Independenți	ÖVP	SPÖ	FPÖ	Total
Austria este o națiune complet independentă	30	44	16	36	35
Austria este o națiune independentă					
chiar dacă aparține spațiului lingvistic și sferei culturale germane	31	30	21	38	29
Cu toate că Austria este stat independent aparține națiunii germane	12	6	30	7	11
Cu toate că Austria este o națiune politică face parte din națiunea germană	10	8	23	7	9
Deși austriecii aparțin spațiului lingvistic și comunității culturale germane					
începe să se trezească în ei sentimentul național	13	7	6	6	8

Conștiința națională austriacă a fost determinată în mod hotărâtor nu numai de preferințele de partid, ci și de categoriile de vîrstă. Pînă la vîrsta de 30 de ani oamenii au fost de acord cu prima categorie în proporție de 40%, între 31 și 50 de ani doar 30%, iar peste 50 de ani 36%. Un factor determinant s-a dovedit a fi și stratificarea profesională: muncitorii s-au considerat ca aparținînd unei națiuni complet independente în proporție de 39%, agricultorii în proporție de 33%, întreprinzătorii și lucrătorii în industrie 31%, iar funcționarii numai în proporție de 16%. Cei cu pregătire superioară au preferat mai de grabă linia progermană. Din punct de vedere regional în special austriecii din sud s-au considerat ca aparținînd națiunii austriece.

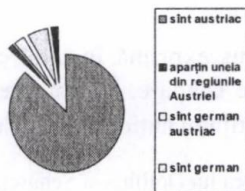
Tabelul de mai jos scoate în evidență faptul că de la sfîrșitul anilor '60 „conștiința de austriac” s-a întărit în așa măsură încît putem vorbi liniștit despre identitate națională.⁶⁸

Tabelul 2. Evoluția conștiinței naționale a austriecilor

	1964	1970	1977	1980	1987	1989	1990	1992	1993
Națiunea austriacă există	47	66	62	67	75	79	74	78	80
Are loc un proces de deșteptare	23	16	16	19	16	15	20	15	12
a sentimentului național la austrieci									
Austria nu este o națiune independentă	15	8	11	11	5	4	5	5	6
Fără răspuns	14	10	12	3	3	3	1	2	2

Și în 1987 a fost efectuat un sondaj de opinie cu următoarea întrebare: „Sunteți german?”⁶⁹ Cercetătorii erau curioși să afle ce ar răspunde austriecii dacă li s-ar pune în străinătate această întrebare. Iată rezultatul (înainte de 1945 probabil că la o astfel de întrebare răspunsurile ar fi fost mult diferite):

Fig.2. „Sînteți german?”

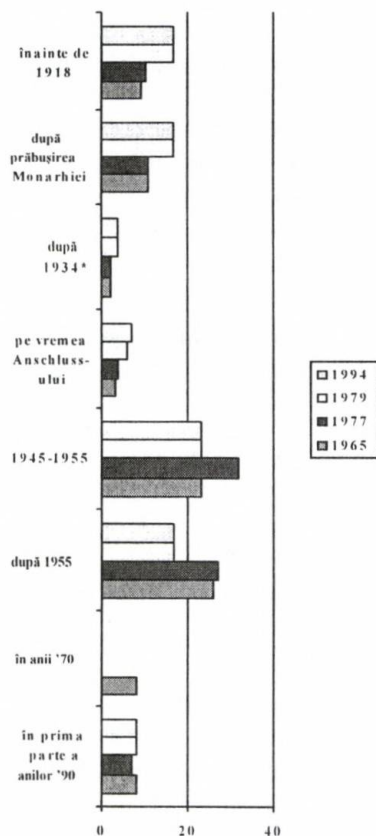

De cînd putem vorbi despre „conștiința de austriac”?

Pe baza mai multor cercetări se poate afirma că conștiința națională austriacă este „copilul legitim” al celei de a Doua Republici. Graficul de mai jos prezintă în mod sugestiv rezultatele sondajelor efectuate în rîndul populației austriece în 1965, 1977, 1979 și 1994.

Fig 3. Începuturile conștiinței naționale

„Cînd s-a format după opinia dvs. conștiința națională austriacă?”⁷⁰ (în procente)

Graficul de mai sus exprimă în mod concludent modificările proporției răspunsurilor oferite de sondaje. În timp ce în 1965 38% din cei intervievați situaseră formarea conștiinței naționale austriece în perioada de dinainte de 1938,

*după 1934 - în vremea lui Dollfuss și Schuschnigg

proporția acestora a scăzut în 1979 la 23%, iar în 1987 la 18%. Din sondajele din 1979 se conturează în mod univoc părerea majorității care leagă formarea conștiinței naționale austriece de cea de a Doua Republică, ceea ce dovedește că Austria este în acest sens o națiune tânără.

Conștiința națională se poate transforma și în mândrie națională. Tabelul de mai jos ne arată care este proporția austrieilor care sînt mîndri că sînt austrieci:

Tabelul 3. Evoluția mîndriei naționale între 1973-1993

„(...) sînt mîndru că pot fi austriac”:

	1973	1982	1985	1987	1988	1989	1993
„foarte mult	56	69	65	57	63	53	61
„potrivit”	34	24	26	32	27	35	31
„nu foarte mult”	2	1	3	3	5	7	4
„deloc”	1	1	1	1	1	2	1
„nu știu”	7	5	5	7	4	3	3

Cercetările anilor '90 au evidențiat faptul că pe plan internațional amploarea conștiinței naționale austriece era remarcabilă. Pînă și așa-zisa conștiință națională șovină a francezilor era depășită, deși tocmai în această perioadă a avut loc o scădere dramatică a încrederii austrieilor în propriile instituții politice.

Analizele internaționale relevă faptul că poziția austrieilor față de nazism a fost destul de pozitivă. În 1988 doar 55% dintre austrieci se gîdeau cu repulsie la nazism, în timp ce în cazul foștilor cetățeni ai RFG proporția era de 63%. La categoria „național-socialismul a avut părți bune și rele” această proporție era de 43% la 35%.

Aceste rezultate fac mai ușor de înțeles cum, în epoca democrației europene, un politician, prin remarci pozitive la adresa național-socialismului, în loc să fie dezavuat, a putut să ajungă în centrul vieții politice și să-și găsească și adepți.

Identitatea austriacă în anii '90

Identitatea austriacă înainte de aderarea la UE

La mijlocul anilor '90 identitatea națională austriacă putea fi caracterizată prin următoarele:

- Solidaritatea dintre austrieci era puternică, ceea ce nu se poate spune despre relația lor cu Europa.
- Aveau o puternică „conștiință austriacă”.
- În domeniul relațiilor economice și politice preferințele lor se îndreptau mai ales spre Germania și Elveția⁷³, așadar interesele lor se îndreptau mai ales spre propria zonă lingvistică.
- Țările cele mai periculoase pentru austrieci erau considerate Rusia și Serbia.
- Dintre țările candidate la integrarea europeană simpatiile lor se îndreptau mai ales către Ungaria.⁷⁴

- Peste două treimi dintre austrieci erau mândri, respectiv foarte mândri de faptul că pot fi austrieci.

- Faptul că muzica constituie în continuare un element esențial al identității austriece poate fi ilustrat prin două exemple. Conform sondajului „Imaginea Austriei în lume” din 1992, cea mai cunoscută personalitate austriacă era marele clasic W.A.Mozart, iar locul doi a fost ocupat de „regele valsului”, Johann Strauss. Că Austria este considerată în continuare „patria muzicii”⁷⁶ poate fi ilustrat și prin Atlasul Cultural Austriac apărut la începutul anilor '90, conform căruia reperele cele mai utile – pe baza chestionării prealabile a străinilor – erau „Wiener Sängerknaben”, caii lipițeni, Filarmonica din Viena și Opera de Stat din Viena.

- Referitor la cercetările privind neutralitatea, sondajele de opinie din 1993 și 1994⁷⁷ s-au soldat cu următoarele rezultate:

1993 – La întrebarea: ce ar fi mai important pentru austrieci dacă integrarea în UE și păstrarea neutralității ar constitui factori de excludere, 68% dintre intervievați ar fi renunțat la aderarea la UE și doar 26% ar fi renunțat la neutralitate în favoarea celeilalte categorii.

1994 – 58% dintre intervievați au considerat că cele două chestiuni sînt compatibile una cu cealaltă, doar 38% au considerat că ele sînt incompatibile.

Rezumînd istoria de peste jumătate de secol a identității austriece, formarea unei identități colective a devenit posibilă în timpul celei de a Doua Republici, iar începînd cu anii '60 putem vorbi și despre o identitate națională. Ce-i drept, dintre pilonii de susținere ai acestei identități lipsește memoria colectivă a eroicelor lupte pentru libertate sau a revoluțiilor victorioase. Țara însă a fost capabilă să-și găsească propriile valori de altă natură cum ar fi „frumusețea peisajelor”, ocrotirea moștenirii culturale, ideologia independenței și a neutralității. Nu a reușit însă să creeze un element formator de identitate complet nou, durabil și indiscutabil, deoarece valabilitatea neutralității, odată cu aderarea Austriei în 1995 la UE⁷⁸ și cu o eventuală aderare viitoare la NATO, poate să dispară.⁷⁹

Austria și Uniunea Europeană

La 1 ianuarie 1995 Austria devine membră a Uniunii Europene. La referendumul din iunie 1994 două treimi din populație au votat pentru aderare. Sloganul central al campaniei pentru UE a fost „Noi sîntem Europa”.⁸⁰ Aceasta ridică de-ndată întrebarea: prin ce este europeană identitatea austriacă? Răspunsurile nu au întîrziat din partea politicienilor, a firmelor de reclame, a publiciștilor, etc. Elementul principal l-a constituit prezentarea Austriei ca frontieră a Occidentului, motiv prezent și în instrumentarul viziunii oficiale a istoriografiei apărute în faza timpurie a celei de a Doua Republici. În 1983 (la cea de-a 300-a aniversare a așa-zisului „An turcesc”) diferitele expoziții au prezentat Austria drept îngerul păzitor al Occidentului în fața urgiei „Orientului sălbatic”. Deci, pe lîngă o identificare austriacă națională și regională

poate fi regăsită și o identificare cu Europa (cu UE), justificată prin dorința de a aparține lumii bogate și civilizate a țărilor occidentale, după cum pot fi sesizate și rezervele față de un Orient haotic, amenințător, care periclitează securitatea.

Aderarea la comunitatea supranațională însă a ridicat și o problemă: în ce măsură este compatibilă identitatea austriacă cu cea supranațională? Aderarea nu pune oare în pericol conștiința națională consolidată în cei cincizeci de ani ai celei de-a Doua Republici? Pe termen lung nu se va distruge oare caracterul național sub presiunea ideilor europene?

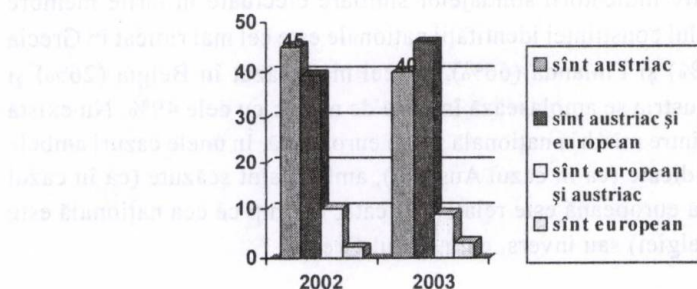
În timpul campaniei de reclamă pentru UE a fost nevoie de multă abilitate ca austriecii să nu simtă nici măcar accidental vreo amenințare la adresa identității austriece din partea UE. Merită să fie menționat modul în care a fost vizualizat sloganul „Noi sîntem Europa”.⁸¹ În rîndul întîii se afla cuvîntul „Europa”, sub acesta se putea citi sloganul „Noi sîntem Europa”, deasupra literei „i” din „Noi” flutura un mic steag european înclinat, iar linia verticală a literei „A” din cuvîntul „EUROPA” reprezenta culorile naționale austriece: roșu-alb-roșu. Ultima componentă poate fi interpretată ca simbol al identității austriece: păstrarea rolului primordial al Austriei în avanscena Europei. Steagul european încoronează cuvîntul „Noi”, semnificînd faptul că sîntem identici cu Europa. Cele două identități nu sunt antagonice, ci complementare. Sloganul propune două identități dar, în opinia mea, nu răspunde la întrebarea: de ce este atît de strînsă legătura dintre cele două identități?

Austria și Uniunea în lumina datelor statistice

Care este opinia austriecilor în prezent despre apartenența lor națională? Identității austriece i se oferă alternativa identității europene. Care dintre ele este asumată de mai mulți? Iată obiectul analizei ce urmează.

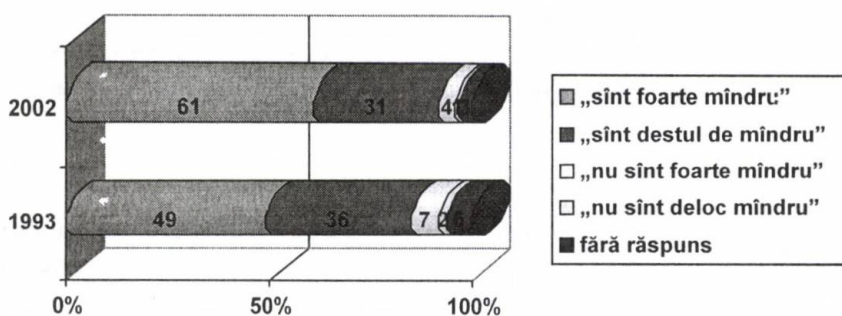
După evaluările Eurobarometrului din august 2002⁸³, 45% din populația Austriei se considera austriacă, 39% austriacă și europeană, 10% europeană și austriacă, 2% exclusiv europeană. Figura următoare face o comparație între rezultatele evaluării din ianuarie 2003⁸² și cea din anul anterior (în procente):

Fig.4. „Care este identitatea pe care vi-o asumați?”

Cei care și-au asumat o identitate prioritar sau exclusiv europeană reprezentau 12% din populație conform noilor evaluări, ceea ce față de cele din 1995 reprezintă o creștere nesemnificativă. Primordialitatea identității europene este caracteristică mai ales pentru cei cu studii superioare, tineri și cei proveniți din mediu urban. Din punct de vedere sentimental, austriecii se simt legați în primul rând de Austria, în al doilea rând de așezarea, în al treilea rând de regiunea în care trăiesc. Tabăra radical pro-europeană este formată doar de 15% din populație. Proporția celor care nu se simt de loc cetățeni ai UE se cifrează la 11%. Drapelul UE ar fi arborat pe clădirile publice doar de fiecare al doilea cetățean, 45% dintre austrieci identificându-se cu acesta, pe când 36% nu.⁸⁴ Diagrama care urmează încearcă o comparație între „indicatorii mândriei” austriece din 1993 și 2002.

Fig.5. Evoluția mândriei naționale în 1993 și 2002
„(...), de a fi austriac”:

Proporția celor care au răspuns cu „sint foarte mandru” a scăzut cu 12%. Acest lucru poate fi explicat prin amplificarea simpatiei față de identitatea europeană oferită. Referitor la mândria austriecilor pentru identitatea lor europeană, 48% au ales răspunsul „sint foarte mandru”, iar 18% varianta „sint destul de mandru”.⁸⁶

Comparația între indicatorii sondajelor similare efectuate în țările membre ale UE arată că nivelul conștiinței identității naționale este cel mai ridicat în Grecia (84%), Irlanda (72%) și Finlanda (66%), iar cel mai scăzut în Belgia (26%) și Germania (23%). Austria se amplasează în zona de mijloc cu cele 49%. Nu există o corelație pozitivă între mândria națională și cea europeană. În unele cazuri ambele valori sint relativ ridicate (ca în cazul Austriei), ambele sint scăzute (ca în cazul Germaniei), mândria europeană este relativ ridicată, în timp ce cea națională este scăzută (în cazul Belgiei) sau invers, ca în cazul Greciei.

Relația dintre limba germană și identitatea austriacă

„Șansa utilizării libere a limbii materne în cucerirea existenței naționale independente a grupurilor etnice...are un caracter existențial, căci cultura națională se manifestă în mod curent într-un înveliș lingvistic.”⁸⁸

Definirea națiunilor înseamnă și delimitare. Pentru națiunea austriacă sarcina cea mai dificilă a reprezentat-o delimitarea față de germanii cu care comunitatea lingvistică este incontestabilă. Aceasta este sursa principală a problemei.

Problema centrală legată de limba germană este dacă identitatea austriacă se consideră mai degrabă parte a națiunii culturale de limbă germană sau parte a statului național. Iar întrebarea următoare este legată de rolul jucat de varianta specific austriacă a limbii germane, respectiv care este semnificația acesteia în deosebirea față de celelalte state de limbă germană.

Am analizat mai întâi modul în care și-au argumentat poziția cei care au devenit specialiști în Austria în susținerea specificității limbii „austro-germane”. Apoi voi trece la analiza cazului aderării la UE, respectiv la ce a însemnat pentru identitatea austriacă noțiunea de „austro-german”. În final voi încerca să schițez opiniile criticilor.

Națiune austriacă și identitate austriacă

În decursul deceniului trecut problema identității austriece a fost pusă tot mai frecvent. După reunificarea germană dezbaterile referitoare la germanitatea Austriei au rezbucnit. Acest lucru este bine ilustrat și de titlurile lucrărilor destinate subiectului. Două exemple: „Austria și Germania. O relație echivocă.”⁸⁹, „Relații de vecinătate răcite. Austria-Germania”⁹⁰ etc. Însăși noțiunea de „națiune austriacă” devenise obiectul unor dezbateri înverșunate. Lucrarea cea mai interesantă și mai valoroasă din punct de vedere științific a fost „*Nation Österreich – kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*” (Națiunea austriacă – conștiință culturală și procese social-politice) de Ernst Brückmüller.

Existența națiunii austriece este astăzi un fapt irevocabil. Proporția celor care se definesc drept austriece a crescut între 1956 și 1993 de la 50% (după un ușor regres în 1990) la 80%, în timp ce opoziții acesteia au scăzut de la 45% la 5%.

Sînt relevante și datele referitoare la mîndria națională austriacă. Din tabelul de mai jos se poate vedea că în 1996, după americani, austrieceii au fost cei mai mîndri de apartenența lor națională⁹², proporția celor care au fost „mîndri”, respectiv „foarte mîndri” de apartenența lor la națiunea austriacă în 2000 a fost de 78%.⁹³

Tabelul.4. Situația mîndriei naționale pe țări

Țara	Proporția celor „mîndri” de națiunea lor
Statele Unite ale Americii	87%
Austria	61%
Franța	42%
Marea Britanie	58%
Germania	21%
Elveția	31%

Identitatea austriacă are rădăcini istorice, astfel că din punct de vedere politic nu este o identitate germană. Renașterea Republicii Austriece după prăbușirea celui de-al Treilea Reich în 1945, respectiv Tratatul de stat al Austriei a stimulat formarea sa. Neutralitatea austriacă a jucat de asemenea un rol important în acest proces. În parte, această identitate a urmărit principiul „*small is beautiful*”⁹⁴, la care ajunsese Austria în secolul XX, împotriva voinței sale, ca urmare a unui proces istoric complex, pe care însă ulterior l-a aplicat în mod conștient.

În baza teoriilor lui Herder, austriecii aparțin națiunii culturale germane: din punct de vedere etnic și lingvistic sînt germani, din punct de vedere politic însă sînt austrieci. Identitatea austriacă în acest sens nu se deosebește fundamental de cea elvețiană. „Germanul elvețian consideră un lucru firesc să fie elvețian, după cum noi [austriecii], că sîntem austrieci. Dar tot atît de firesc ni se pare, conform viziunii herderiene, că suntem germani, facem parte din acea sferă culturală germană din care face parte și Goethe...Acesta nu este altceva decît acceptarea unei simple realități. Pentru germanii elvețieni acest lucru nu constituie o contradicție, ci marchează două lucruri distincte” – susține Bruckmann⁹⁵.

Conform argumentării lui Heinz Dieter Pohl, vorbitorii limbii germane și posesorii culturii germane formează un popor din punct de vedere socio-cultural și nu originea lor comună este cea care le determină identitatea. În vechiul imperiu germanii s-au intersectat adesea cu slavii și cu alte popoare. Pe teritoriul actual al Austriei au pătruns bavarezii (aceasta poate fi considerată perioada germanizării culturale și lingvistice). Dacă e să aruncăm o privire asupra strămoșilor austriecilor, vom putea constata că aceștia sunt mai ales bavarezi, slavi, sloveni, cehi, maghiari, evrei etc. Acest tablou nu se deosebește nici de analizele originii ascendenților germanilor din Germania. Întrebarea cheie rămîne deci: care este deosebirea fundamentală dintre „austrieci” și „germani”?⁹⁶

Conform opiniei lui Pohl, afirmația după care austriecii sînt un popor de amestecături (*Mischvolk*) este la fel de falsă ca cea care susține puritatea lor etnică. Un popor nu este definit prin caracteristici antropologice, ci prin caracteristici socio-culturale. Cultura, în sensul ei cel mai larg, este un complex de elemente în continuă schimbare, în care se împletesc limba, religia, valorile, normele și obiceiurile, de care beneficiază în mod egal toți cei care aparțin acestei comunități culturale. Acest tip de definiție elimină din capul locului teoriile idilice, romantice,

abia prin politizarea limbii – pornind de la conceptul herderian al națiunii („popor cu limbă identică, deci cultură identică”)⁹⁷ interpretat adesea eronat – s-a putut ajunge la conceptul modern de națiune, așezat pe baze lingvistice.

Națiune politică sau națiune culturală?

Conform art.8. al Constituției austriece limba de stat a Republicii Austria este germana. Preistoria acestui articol spune că puterile aliate, cu ocazia tratatelor de pace de după primul război mondial, au respins denumirea de „Austria-Germană” Primei Republici, acceptând denumirea de Republica Austriacă. Pentru părinții fondatori ai Republicii însă, sublinierea caracterului german al statului s-a dovedit a fi fost importantă, astfel că elementul prin care l-au exprimat a fost limba germană. Acesta a constituit în parte elementul care a stat la originea evoluției organice a identității Primei Republici.⁹⁸

Literatura de specialitate de astăzi, destinată studiului identității austriece, atribuie apariția conștiinței naționale austriece statului național în care nu limba joacă rolul determinant. Aceasta derivă din faptul că față de națiunea germană – definită ca națiune culturală de limbă germană –, conștiința națională austriacă s-a putut contura de-abia după 1945. Este de la sine înțeles că o națiune austriacă independentă nu putea apela la caracterul său german.

Din cercetări sociologice reiese că peste trei sferturi din populație consideră că patria lor este o națiune politică⁹⁹, și doar un sfert (în 1993 – 27%) susține că integritatea țării este asigurată de limbă și cultură (opinie susținută mai ales de adepții partidului FPÖ)¹⁰⁰.

În opinia lui Pohl, conștiința națională este determinată de rădăcinile istorice și culturale.¹⁰¹ În acest sens, austriecii sunt germani din punct de vedere lingvistic. Astăzi însă conceptul de națiune culturală (conform căruia națiunea este determinată de limbă, astfel că în germană este exprimat și prin termenul de „națiune de limbă”) pare să fie depășit, în ciuda faptului că noțiunea de comunitate lingvistică continuă să fie considerat un reper determinant, care, în condiții favorabile, poate trasa coordonatele conștiinței naționale (ceea ce a decurs în condiții pașnice în Cehia și Slovacia, dar în Croația și Slovenia, nu), jucând un rol central în fondarea unui stat național.

După opinia lui Pohl, Austria anilor 1918 și 1945 nu a fost un stat național autentic, important fiind în acei ani – în cadrul condițiilor date – să ducă mai departe tradiția unui stat independent. După Pohl, Austria are o identitate dublă.¹⁰² Această afirmație mai puțin obișnuită este argumentată astfel: una dintre identități este cea austriacă, izvorită din ideea statului independent și completată de conștiința națională; iar cealaltă este identitatea germană, moștenită prin intermediul istoriei și al limbii. Cele două sunt legate prin corelații istorice și culturale: în trecut prin Monarhia Austro-Ungară, în viitor printr-o Europă aflată într-un proces lent de constituire. Această Europă însă nu poate fi decât „o Europă

a popoarelor și a regiunilor”, unde toată lumea știe ce este de fapt. Conștiința națională rămîne un factor important și în contextul evoluției globalizării.

Primele investigații empirice referitoare la conștiința națională austriacă au fost efectuate de Reiterer¹⁰³ în 1988. Întrebarea era următoarea: de ce anume este definită conștiința națională? Din răspunsurile date reiese că numai 16% din populație consideră limba comună ca un element determinant, iar 30% au evidențiat pe primul loc „voința politică și economică” orientată spre conviețuire. Nu constituie o surpriză că 41% dintre adepții FPÖ au optat pentru prioritatea limbii.¹⁰⁴

În procesul de construcție, de formare a identității naționale, limba joacă în general un rol important, chiar central. Nici Austria nu constituie o excepție în acest sens, rolul formator de identitate a limbii fiind ilustrat de politica asimilaționistă față de minoritățile imigrante, sublinierea existenței separate de Germania, discursurile politice legate de aceste subiecte, politica lingvistică de după 1945 (editarea „Dicționarului austriac”) etc.

Paralel cu formarea națiunii austriece, în ultimele decenii lingvistica a elaborat noua concepție, așa-zisa concepție policentrică asupra limbii germane, cu ajutorul căreia identitatea națională austriacă poate fi conturată mai exact în comparație cu concepțiile lingvistice anterioare.

Relația dintre limba germană policentrică și limba „germană austriacă”

„Ceea ce îi deosebește pe austrieci de germani este limba comună.”¹⁰⁵

Unii se tem în Austria că vecinii lor germani au o influență prea mare asupra țării lor, mai că nu o înghit. În cercul acestora, în anii optzeci, teoria amintită a lui Erdmann¹⁰⁶ „trei state, două națiuni, un singur popor” a provocat o profundă indignare. Teoria nu pune sub semnul întrebării calea independentă a Austriei, dar prin termenul de „popor” înțelegea o comunitate istorică, lingvistică și culturală. Cîțiva politicieni și istorici austrieci au reacționat destul de vehement la această idee. Ei susțineau că din 1945 Austria nu se consideră „stat german”, cu atît mai puțin al doilea sau al treilea stat german.¹⁰⁷

Deoarece austriecii nu doresc să fie „germani” (mulți susținînd că nu au fost niciodată germani), au fost create în multe domenii științifice austriece mituri care au prea puțină legătură cu caracterul strict științific. Se impune o analiză mult mai complexă a întrebării de ce tocmai în Austria a luat naștere și s-a amplificat istoriografia antigermană, în timp ce țările învecinate privesc cele două țări ca pe reprezentanți ai celei mai intime înrudiri.

Concepția conform căreia limba germană este o limbă policentrică s-a conturat în anii optzeci. În Austria cauza acestei teorii, conform căreia „extinderea variantei austriece” a limbii germane este legată de frontierele Austriei, a fost îmbrățișată de Rudolf Muhr și Wolfgang Pollak. Conform acestei teorii, evoluțiile istorice de după

1945 (populația de limbă germană a fost „divizată” pe teritoriul a cel puțin trei state) duc la concluzia că în cadrul uneia și aceleiași limbi pot exista mai multe variante. Acestea sunt limbile policentrice. Termenul a fost introdus pentru prima oară în 1978 de Kolss, iar Michael Clyne l-a adaptat pentru limba germană.¹⁰⁸ Alte asemenea exemple pot fi aduse în cadrul limbii engleze, arabe, spaniole etc. Limba germană din Germania a spațiului germanofon este limba națiunii D (dominante), în timp ce limba germană austriacă este limba națiunii A (*abhängig*/dependentă). Deosebirea variantelor este dată de identitatea populațiilor care le reprezintă.¹⁰⁹

Este demnă de menționat activitatea lui Ruth Wodak în domeniul analizei limbii policentrice. Autoarea face distincție între limba literară germană și „germana austriacă”, mai mult, susține că ele se aseamănă doar în linii mari, ca atare își propune să elaboreze o limbă austriacă standard. Criticii ei, în schimb, susțin că nu există acele diferențe și specificități care să fie valabile pe tot teritoriul Austriei. Adevărul este că deosebirea dintre „germana austriacă” și limba germană nu este doar de natură lexicală, pot fi sesizate de asemenea diferențe de pronunție, dialectale, morfologice, pragmatice (de ex. în adresare).

Sylvia Moosmüller a efectuat studii aprofundate asupra chestiunii dacă austrieicii folosesc în mod conștient „germana austriacă”, asupra măcurii în care limba reprezintă pentru ei unicitatea și independența Austriei. Investigațiile au dezvăluit două lucruri importante. Primul era că marea majoritate a intervievaților (90%) a făcut o deosebire între limba germană din Germania și cea austriacă, distincția dintre ele fiind importantă. Cealaltă observație era că austrieicii suferă de un complex de inferioritate față de limba germană din Germania.

Limbă și identitate

Există două teorii dominante, opuse, referitor la semnificația „germane austriece” în privința identității naționale:

1. Una susține că austrieicii fac parte din națiunea culturală germană. Unul dintre reprezentanții de seamă a acestei orientări este Lothar Höbelt, care consideră drept criteriu determinant al existenței naționale limba maternă distinctă. Conform acesteia, majoritatea austrieccilor, sud-tirolezii și elvețienii de limbă germană sunt considerați germani.¹¹¹

2. Tabăra reprezentată prin Scheuringer susține că limba austriacă a creat națiunea culturală austriacă, națiune care trăiește astăzi o viață sine stătătoare. Nu neaga însă faptul istorico-lingvistic că austrieicii, datorită limbii lor, devin parte a culturii germane. Această idee însă nu stă în picioare decât dacă spațiul germanofon nu este împărțit în subdiviziuni în cursul analizei efectuate. Începuturile deșteptării sentimentului național în Austria pot fi puse după 1945, dar mai ales după 1955. În opinia sa nu ar fi cazul ca *Anschluss*-ul repudiat din punct de vedere politic să fie realizat tocmai în domeniul limbii.¹¹²

Înainte de toate, cei care s-au ocupat în mod special de rolul formator de identitate austriacă al limbii germane austriece au fost deja amintiți Rudolf Muhr și Wolfgang Pollak. „*Scopul meu este să sprijin efortul austrieilor, ca în interesul reabilitării încrederii lor în sine, să-și consolideze varianta austriacă a limbii literare germane*”¹¹³ – scria Pollak. Un element specific al crizei identității austriece constă în relația foarte fragilă a identității cu acel factor decisiv al acestuia care este limba care, în cele din urmă, frânează articulațiile care ar servi la eliminarea relațiilor de dependență.¹¹⁴ După Pollak, indicatorul cel mai potrivit pentru măsurarea intensității identității naționale este conștiința identității lingvistice.

Soarta limbii „germane austriece” după aderarea Austriei la UE

Primul prilej al manifestării relației identității austriece cu „germana austriacă” care s-a ivit în întreaga țară a fost oferit de tratativele de aderare a Austriei la UE. Înainte de a sosi momentul referendumului pentru aderare, ziarele și-au afișat în paginile lor, de exemplu, următorul slogan: „nu trebuie să ne temem că la profetărie vom primi *Quarktaschen* (brânzoaice) în loc de *Topfenkolatschen*.”¹¹⁵ etc. Rezultatul acestei problematice lingvistice provocate de aderarea la UE este așa-zisul Protocol 10, care este parte integrantă a tratatului de aderare.

Acesta conține douăzeci de termeni specifici austrieци din domeniul ăreptului alimentar care au fost recunoscuți oficial de UE, firește subliniindu-se deosebiri faă de denumirile din Germania. Salutat în mediile politice, ironizat în lumea presei, Protocolul a intrat în sistemul juridic al UE sub denumirea de „*Austriazismen*” (austricisme) astfel încât alături de aceste expresii sînt menționate și variantele din limba germană din Germania. Prin acest act poporul austriac a adoptat propria terminologie specifică.

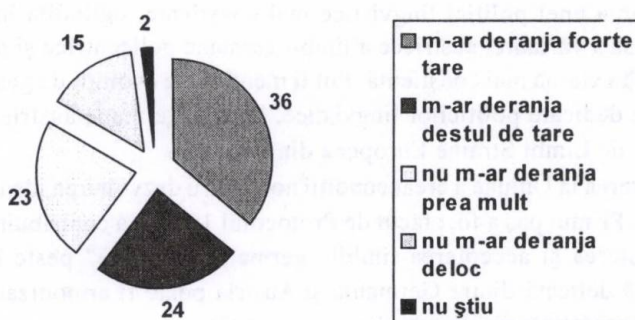
Protocolul a fost criticat de multă lume. Pollak reproșează mai ales rezultatul lamentabil al acestuia, după opinia sa acreditarea celor 23 de expresii semnifică în mod univoc diferenă de pondere a celor două variante lingvistice, respectiv că germana UE este de fapt germana din Germania. După opinia sa fixarea celor 23 de bucăți de noțiuni în cadrul Protocolului echivalează cu o capitulare, putîndu-se obține eventual acceptarea nelimitată a termenilor. De asemenea, lipsește și recunoașterea nu numai a diferențelor lexicale, dar și ale celorlalte aspecte amintite (morfologice, sintactice, pragmatice etc.). Conform acestei argumentări, în baza Protocolului 10, a fost afectată identitatea austriacă.¹¹⁶

Presa, televiziunea s-au concentrat asupra aspectelor ironice, jocurilor de cuvinte, mai rar s-a întîmplat ca analiza să abordeze chestiunile dintr-un unghi critic, obiectiv. Ceea ce răzbate din comentarii este sentimentul inferiorității. Prin autocritica austriacă, populația austriacă a dorit să bagatelizeze semnificația „austricismelor” subliniind straniețatea faptului că, dacă sistemul juridic UE recunoaște expresiile austriece, atunci de ce numai 23 de bucăți?

Reacția ziarelor germane la eforturile austriece privind Protocolul 10 a fost ușor cinică, cu un aer de superioritate, încercînd poate și prin aceasta să sublinieze caracterul central al Germaniei din punct de vedere lingvistic.¹¹⁷ Acest lucru poate fi explicat și prin faptul că și în instrumentariul simbolisticii naționale germane limba ocupă un rol important.

În cursul tratativelor de aderare la UE s-a pus în mod foarte acut problema: cît de valoroasă este pentru identitatea austriacă limba? Revista *Sozial-wissenschaftliche Studiengesellschaft*¹¹⁸ a efectuat sondaje în perioada referendumului de aderare în aprilie 1994 punînd următoarea întrebare: „În ce măsură v-ar deranja dacă și la noi s-ar introduce denumirile germane folosite la alimente?” Figura de mai jos ilustrează categoriile de răspunsuri interesante pentru subiectul nostru, respectiv răspunsurile în procente:

Fig.6. Introducerea expresiilor germane în locul denumirilor austriece...

Studiul arată că 60% din populația austriacă ar fi fost deranjată de introducerea termenilor germani în locul celor austriece. Proporția celor indiferenți a fost doar de 38%. Și acest rezultat pare să demonstreze rolul excepțional al „limbii austriece” în conștiința poporului austriac.

Din sondajele Institutului Fessel din iunie 1994¹¹⁹ reiese că 25% din populația austriacă se teme că odată cu aderarea, Austria va pierde din identitatea sa culturală și din independență.

În urma analizei celor două exemple de mai sus putem spune că identitatea lingvistică în Austria este puternică. Evenimentele din preajma aderării Austriei la UE, respectiv Protocolul 10, demonstrează că versiunea austriacă a limbii germane, numită „germana austriacă”, joacă un rol real în formarea conștiinței naționale austriece.

Faptul că varianta specială, austriacă a limbii germane joacă un rol important în construcția identitară austriacă, dar încă nu centrală, poate fi explicat prin mai multe aspecte. Iată cele mai importante:

1. Nu poate fi considerată un trecut îndepărtat perioada în care, din punctul de vedere al elitei austriece, apartenența identitară a austrieților era indubitabilă,

definindu-se pînă în 1945, în mod indiscutabil, ca făcînd parte din identitatea culturală germană. Această orientare pangermanică a contribuit la faptul că Austria a conștientizat cu mare întîrziere importanța aspectului lingvistic.

2. Pe de altă parte, și după 1945 doar puțini au fost cei care s-au ambiționat să separe varianta austriacă independentă a limbii, deși distanțarea față de Germania (creat prin mitul „*Orei zero*”¹²⁰ după 1945) era caracteristică pentru toată țara.¹²¹

3. Ca un motiv important, ar fi de amintit acea strînsă împletire politică, istorică, economică (44% din importul austriac provenea în 1989 din RFG) între Austria și Germania care a contribuit la plasarea pe ultimul loc a problemei limbii în simbolistica identității austriece. „Există un capital simbolistic austriac, dar rămîne în continuare neexploatat” – observă Schmid¹²³. Afirmția sa nu poate fi combătută atîta timp cît alte dimensiuni – edificii celebre, peisajul austriac sau personalitățile istorice – joacă un rol identitar mult mai semnificativ.

Sub influența evoluțiilor istorice, putem observa de cîțiva ani încoace configurarea unei politici lingvistice mai conștiente, oglindită în popularizarea mai intensă a variantei austriece a limbii germane policentrice și printr-o politică lingvistică externă mai conștientă. Pot fi menționate evoluții de genul unor sesiuni științifice dedicate politicilor lingvistice, limbii „germane austriece”, înființarea Centrului de Limbi Străine Europene din Graz etc.

Aderarea la Uniune a creat condiții noi pentru dezvoltarea identității naționale austriece. Prîmul pas a fost făcut de Protocolul 10 care a contribuit în mod pozitiv la cunoașterea și acceptarea limbii „germane austriece” peste hotare. Relația lingvistică delicată dintre Germania și Austria poate fi armonizată doar printr-o politică lingvistică conștientă, dar nu exagerată.

Privind cu ochi critici – mituri și fapte

După opinia lui Heinz Dieter Pohl negarea originii – etnice, lingvistice și istorice – germane a austrieților este o eroare. În studiul¹²⁴ său formulează critici aspre la adresa limbii germane austriece, vorbește chiar despre mituri în legătură cu acest subiect.

Pretenția distanțării de Germania a generat în ultimii ani afirmații interesante din partea unor autori. În opinia istoricului Moritz Csáky, majoritatea austrieților se simt mai acasă la Praga sau Zagreb decît în orașele germane. Referitor la aceasta, opinia germanistului Hermann Scheuringer și a lui Pohl este că aceste argumente nu sînt utilizabile în mod obiectiv în istoriografia actuală, fiind nefondate.¹²⁵ Ernst Bruckmüller se îndepărtează și mai mult de limba germană din Germania susținînd că simte mai apropiată limba slovenă de cea austriacă. A trebuit să suporte critici aspre din această cauză, observațiile sale nefiind valabile pentru întreaga Austrie, ci numai pentru Viena și împrejurimile sale, adică pentru Austria de Est. Desigur, întreaga teorie poate fi pusă sub semnul întrebării, dacă luăm în considerare că se afirmă că cei din est se află

mult mai aproape de limba slovenă decât cei din vestul Austriei, aceștia folosind de fapt expresiile din Germania, deși și ei vorbesc limba „germană austriacă”.

După Pohl, delimitarea de spațiul germanofon a devenit o componentă exagerat de importantă a identității austriece în anumite cercuri politice și științifice.¹²⁶ În opinia reprezentanților acestora, „identitatea austriacă face parte în mod indiscutabil din identitatea central-est-europeană și nu din cea a națiunii culturale germane”¹²⁷. Acest lucru este valabil pentru prezent, cu referire la trecut, adică la Monarhie. Conform argumentării lui Pohl, Austria de astăzi este „rămășița germană” a Imperiului Habsburgic multinațional, astfel că austriecii care locuiesc în acest spațiu nu sînt numai austrieci „vorbitori de germană”¹²⁸, ci germani în sens cultural.

Pohl afirmă că Austria a fost „cea mai germană” în timpul Primei Republici, deoarece în timpul Monarhiei 36% erau germani, pînă 1919 proporția crescuse la 95%, iar în prezent a scăzut la 90%. Populația de limbă germană a Monarhiei Austro-Ungare se definea drept „germană”, la fel fiind catalogată și în conștiința celorlalte națiuni. După opinia sa, nu are importanță dacă o națiune se autodefineste ca austriacă sau germană din punct de vedere etnic sau lingvistic, dacă 90% din populație se consideră aparținătoare la aceeași națiune.

Numeroase articole sînt dedicate relației dintre „germanii austrieci” și originea mixtă a austriecilor. Teoria „*melting pot*”-ului austriac este reprezentată de Gabriele Holzer¹²⁹. Unul dintre punctele cardinale ale demonstrației sale se referă la frecvența prezenței numelor slave sau de altă origine în cartea austriacă de telefoane, în parlamentul austriac etc. Pohl combate această teorie susținînd că numele și limba nu au legătură cu sîngele care ne curge în vine.¹³⁰ Alături de Pohl, Hermann Scheuringer formulase deja în 1992 deficiențele teoriilor care apelează la originile multiculturale. După opinia lor, teoria nu poate fi aplicată la întreaga Austrie întrucît nu poate fi valabilă decât pentru Viena și împrejurimile sale.

„Germanitatea austriacă” a constituit drept bază pentru numeroase dezbateri ideologice. După Pohl și Wiesinger, varianta statului național austriac nu este altceva decât un fenomen austriac al limbii germane; în afară de faptul că valabilitatea sa se reduce doar la acest spațiu, ea rămîne totuși germană. În opinia lor nu există nici măcar acele zece mii de cuvinte specific austriece care să fundamenteze existența „germaneii austriece”, abia dacă pot fi găsite o sută.¹³¹

În ce măsură va reuși „germana austriacă” să-și păstreze specificitatea, respectiv, în ce măsura vor ceda expresiile austriece, acolo unde există, invaziei din nord, prin mass media și economie, expresiilor corespunzătoare din germană, depinde numai de voința poporului austriac.

Încheiere

„Una dintre trăsăturile caracteristice ale identității este tocmai faptul că nu este ceva dat odată pentru totdeauna, că transformările sociale influențează evoluția sa.

Marile transformări sociale pot zdruncina formele valabile, consolidate anterior ale identității. În astfel de situații vorbim de crize de identitate și de căutarea unei noi identități.”¹³² Exact acest lucru s-a întâmplat cu Monarhia Habsburgică. Imensa țară multinațională s-a fărâmițat după primul război mondial în mici state naționale. Mica parte de limbă germană rămasă a fost denumită Austria, în timp ce, la începutul secolului XX, populația acesteia se autodefinea drept parte a națiunii germane. După destrămarea Monarhiei austriece nu posedau o identitate națională independentă. În felul acesta s-a putut crea legătura cu Imperiul German de care erau legați vreme îndelungată printr-o istorie comună. La începuturile procesului de căutare identitară, aceasta a fost găsită în cadrul germanității. Din 1934 – în opoziție cu ideile național-socialismului – austriecei au început să-și găsească propria identitate. Există cel puțin două motive pentru care nu s-a reușit atragerea maselor largi în acest proces. Prima este îndelungata criză economică din acei ani, a doua, că însuși guvernul avea un caracter autoritar, ca atare nu a reușit să aibă o influență semnificativă.

Declarația de la Moscova din 1943 a conferit legitimitate noii Austrii, făcând posibilă pentru multă vreme evitarea confruntării austrieceilor cu propriul trecut, cu faptele comise în perioada hitleristă. În 1938, prin desființarea Austriei, austriecei ca popor au continuat să existe și asemenea germanilor, majoritatea locuitorilor au participat la ororile sistemului nazist, nu au fost doar victime. În ceea ce privește limba și religia populației Austriei, statul este astăzi deosebit de omogen, constituirea sa însă nu a fost provocată de un principiu național ca în cazul celorlalte state europene moderne (ca în cazul Franței). Principiile democratice nu se datorează luptei cetățenilor austriecei, ci au fost impuse de puterile aliante drept condiție a formării statului independent.

După 1945 Austria și-a găsit locul și în Europa: s-a angajat alături de lumea occidentală. Relațiile cu statele democratice au dat roade: în 1955 Aliații s-au retras de pe teritoriul Austriei. Prețul acestei retrageri a fost acceptarea neutralității eterne. În ciuda acestui statut, Austria a intrat în Consiliul Europei, în ONU, a fost membru fondator al OEEC¹³³ etc. Austria a devenit poarta Occidentului. Sub influența rolului internațional activ asumat s-a format o nouă conștiință austriacă. Populația austriacă a privit neutralitatea ca pe un mijloc prin care putea să-și mărească libertatea de mișcare între cele două blocuri opuse, de răsărit și apus. Nu a fost luat în calcul faptul că în caz de război această neutralitate nu valora nimic, dar din fericire nu a fost război... Odată cu sfârșitul războiului rece însă rolul de intermediere între două blocuri al Austriei a devenit caduc, statutul său privilegiat luând sfârșit. Alături de neutralitate, „conștiința austriacă” fusese modelată după 1945 de delimitarea față de germanitate, în cursul căreia Austria nu a reușit nici până astăzi să se rupă de Germania din punct de vedere cultural și economic.

Este important să acordăm atenția cuvenită unuia dintre elementele cele mai determinante ale conștiinței identitare, și anume limbii. „Formarea culturii

naționale a contribuit la crearea principiilor comune ale culturii universale ale scrisului, a creat o limbă națională unitară ca principal mijloc de comunicare în interioru! națiunii...¹³⁴

Noile cercetări duc la concluzia că conștiința națională austriacă nu este destul de rezistentă față de puternicele influențe externe care amenință limba austriacă. Dacă trăsătura definitorie a limbii austriece este mult subliniata pluralitate, ea nu ar trebui să fie afectată nici de influențele lingvistice și culturale pangermane, toleranța și aprecierea față de acestea fiind la fel de firești.

Din punctul de vedere al locuitorilor regiunii noastre poate fi înțeleasă concepția lui Bruckmüller care ține morțiș la ideea popoului austriac independent și din punct de vedere lingvistic. Faptul că în cercurile științifice are loc o dezbatere atât de vehementă despre acest subiect ridică întrebarea dacă Austria nu se confruntă de fapt cu probleme mult mai grave și mai profunde pentru care guvernele actuale și cele viitoare vor trebui să găsească soluții?

Imaginea despre sine a austriecilor în cursul celor cincizeci de ani ai celei de-a Doua Republici a trecut printr-o serie de schimbări. În 1945, spre deosebire de 1918, la nașterea celei de-a Doua Republici, austriecii au jurat creștină noului lor stat. Investigațiile internaționale începute cu 1946-47 stau mărturie faptului că identitatea austriacă a reușit să se smulgă din strânsoarea dependenței germane, întărindu-se mai ales în privința dimensiunii sale culturale. Până prin anii optzeci s-a consolidat conștiința austriacă: sondajele arată că în perioada 1980-2000 locuitorii austrieci consideraseră în proporție de 70-80% că în Austria trăiește o națiune independentă. Astăzi Austria îngroașă rândurile acelor state care se caracterizează prin cele mai puternice sentimente naționale, asociate însă și cu sentimente latent șovine, care nu mai provin însă din național-socialismul german, ci se alimentează din naționalismul austriac.

Austria se consideră astăzi un stat mic și aparent renunță la orice idee care „în mod tradițional este legată de poziția de «mare stat», mitul habsburgic este pus în esență în slujba unui turism înfloritor, este în mod îndreptățit mândru de faptul că este considerată o «mare putere culturală». Opera, Filarmonica sau Wiener Sängerknaben sunt simboluri naționale la fel de importante ca tortul Sacher, Mozartkugel și pălăria tiroleză... Austria, săracă în mituri naționale, posedă o rezervă inepuizabilă de stereotipuri și clișee atât în domeniul «culturii înalte», cât și în cel al folclorului, care duc la crearea bazelor unei mitologii austriece extrem de vii.»¹³⁵

Populația Austriei a susținut în 1995 cu mare majoritate (82,4%) aderarea la Uniunea Europeană. Ceea ce nu înseamnă că se și identifică în proporție atât de mare cu uniunea. Amintim faptul că în 2002 doar 12% dintre austrieci s-au declarat parțial sau exclusiv europeni.

Lupta pentru identitatea austriacă nu s-a terminat: de astă dată ea continuă în cadrul Uniunii Europene. În timpul Monarhiei Austro-Ungare „au fost îndeplinite

deja multe din obiectivele care de-abia acum sunt formulate în UE. Dar popoarele? În pofida terdințelor naționale (devenite de-abia mai târziu naționaliste), toți s-au considerat austrieci, cetățeni ai unui imperiu comun¹³⁸. Datorită însă a războiului pierdut și a naționalismului în creștere al popoarelor Monarhia s-a destrămat. Popoarele ce o compuseseră au devenit națiuni independente. Și Austria a pășit pe acest drum independent, acum fiind în faza în care, alături de identitatea austriacă sau ca alternativă la aceasta, se poate identifica cu ideea și identitatea europeană. Trebuie să fie atentă însă ca identitatea sa, construită cu multă grijă – uneori chiar și pe neadevăruri¹³⁹ – să nu fie afectată. „În domeniul identităților în Europa trebuie să se afirme identitățile multiple, trebuie să se impună «cercurile concentrice» ale identităților: identități echivalente europene, regionale, naționale/etnice și alte identități de grup, unul lângă altul”¹⁴⁰ – scrie Zsolt Rostoványi.

Extinderea din 2004 a Uniunii a afectat mai sensibil Austria decât celelalte state membre (patru țări aderante se află în vecinătatea ei). Reacția Austriei poate fi multiplă. Poate să se plaseze în fruntea procesului și să-și asume un rol în dirijarea evenimentelor. Dacă nu o face, se retrage din rolul prin care de-a lungul secolelor a influențat spațiul central-est-european. Acum aceste „popoare [est-europene] caută căile de apropiere unul față de celălalt și privesc împreună spre Europa...Austria ar putea da o mână de ajutor oferindu-le un punct de sprijin în interiorul UE. Și astfel s-ar întoarce la rolul ei jucat de-a lungul istoriei, având acum însă o identitate clară și fiind mai bogată în experiență.”¹⁴¹

Extinderea UE spre răsărit înseamnă noi provocări pentru identitatea austriacă. Odată cu aderarea Austriei în 1995 austriecii s-au îndepărtat de spațiul est-european, cu toate că anterior acest spațiu constituise dimensiunea de bază a identității austriece. Atunci când în anul 2000 Uniunea Europeană a sancționat Austria pentru că politica sa încălca valorile europene, politicienii austrieci s-au întors din nou către Răsărit. Brusci și-au exprimat interesul pentru regiunea est-europeană. Cauza principală a acestei reîntoarceri a fost că „Viena a trebuit să-și dea seama că nu poate conta pe solidaritatea firească a Berlinului sau a celorlalte state membre neutre, pe care presupusese că poate conta înainte de sancțiuni”.

Populația austriacă însă nu a fost de acord cu politica externă de susținere a extinderii. În primăvara lui 2001, de-abia 51% dintre intervievați sprijineau primirea noilor membri.¹⁴² Investigațiile efectuate de Eurobarometru dezvăluiau fapte și mai triste. Sondajele din toamna lui 2002 arată că doar 18% dintre austrieci susțin aderarea tuturor țărilor candidate, 47% consideră că numai câteva state ar trebui primite în UE, iar 22% au respins în totalitate extinderea. Aderarea Ungariei la UE a fost susținută de 66% dintre austrieci, ea fiind urmată de Malta, Cipru și Slovenia, dar și indicatorii privind Cehia și Slovacia arătau o tendință favorabilă.¹⁴³

Politica austriacă ar avea tot interesul să convingă poporul austriac că Austria numai prin extinderea UE va putea juca din nou un rol determinant în zonă,

ca pe vremea Monarhiei. Dacă profită de această șansă, poate deveni cel mai important câștigător al unei eventuale „fедераții regionale” central-europene¹⁴⁴. Acesta ar putea fi viitorul Austriei. Iar pentru consolidarea identității austriece aceasta ar putea fi calea favorabilă.

Note:

1. Zöllner, Erich [1998]: *Ausztria története*, Budapest, Ed. Osiris, p.53.
2. Bruckmüller, Ernst [1979]: Einige Überlegungen zur nationalen Identität der Österreicher. http://klargesellschaft.at/Mitteilungen/Bruckmueller_2_97.htm, (10 februarie 2003)
3. La 1 ianuarie 1995.
4. Paaki Ferenc [2001]: *Élettörténet és identitás*, Budapest, Ed. Osiris.
5. Bruckmüller, Ernst [1996a]: Die Entwicklung des Österreichbewusstseins, <http://www.wsg-hist.uni-linz.ac.at/lehre/unterlagen/sg/bruckmueller.osterreich.pdf> (25. febr.2003)
6. Pataki Ferenc [2001] p. 416.
7. Prințul Eugen de Savoya s-a evidențiat dintre ceilalți generali prin războaiele câștigate împotriva turcilor. „Din rîndurile contemporanilor lui a simbolizat cel mai bine Monarhia Habsburgică ridicată la rangul de mare putere nu în ultimul rînd și datorită succeselor sale...”, Zöllner, Erich: *op.cit.*, p.209.
8. Franz Grillparzer, scriitor și poet austriac din sec.XIX. Prin dramele sale care îmbinau elemente clasice, romantice și baroce a fost (alături de Hugo von Hofmannsthal și Adalbert Stifter) unul dintre întemeietorii literaturii austriece separate de cea germană. Deosebit de importante au fost piesele sale cu mesaje actuale, care judecau istoria austriacă habsburgică cu mult spirit critic și responsabilitate patriotică.
9. Kovács János Mátyás [1996]: A szuverenitás képzete – Ausztria identitást vált (vagy nem), în: Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László, Várnai Györgyi (red.): *A szuverenitás káprázata*, Budapest, Ed.Korridor, p.180.
10. Este considerată democratică perioada 1919-1932.
11. Bruckmüller, Ernst [1996a]: *Neu-Österreich. Das Werk des Friedens von St.Germain. Seine Kultur, Bodenschätze, Wirtschaftsleben und Landschaftsbilder*, Amsterdam-Wien.
12. Rieger, Erwin [1928]: *Ewiges Österreich. Ein Spiegel seiner Kultur*. Wien
13. Citat de Andreas Holzer [1995]: Die Rolle der Musik als Faktor österreichischer Identitätsfindung, în *Medienimpulse*, Heft Nr.14, p.34.
14. Introducerea Zilei Catolice în septembrie 1933 poate fi pusă în strînsă legătură cu anul 1863.
15. Hall, Stuart [1992]: A kulturális identitásról, în: Feischmidt Margit (red.) [1997]: *Multikulturalizmus: Kultúra, identitás és politika új diskurzusa*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, pp.60-85.
16. Kiss J. László [2003]: *Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*. Budapest, Teleki László Alapítvány, p.250.
17. Bruckmüller aduce drept exemplu cartea „Austria – bazele educației patriotice” publicată în 1936 de Vereinigung christlich-deutscher Mittelschullehrer Österreichs.
18. Holzer, Andreas [1995] p.34.
19. Plinka, Peter [2001]: *Wozu noch Österreich? Bestandsaufnahme eines Kleinstaates*. Wien, Ueberreuter Verlag, p.46.
20. Denumirea celor care inițial aparținuseră de cel de al Treilea Reich.

21. „Cel de-al Treilea Reich dăduse Austriei denumirea de Ostmark...” Denumirea de *Ostmark* a fost dată austrieilor în acea vreme. Sursa: Kiss J. László [2003], p.251.
22. Kiss J. László [2003], p.251.
23. Bruckmüller, Ernst [1996a], p.5.
24. Bruckmüller, Ernst [1996a], p.5.
25. Citat de Schuchnig, Josef [1995]: Nationale Identitätsmerkmale im österreichischen Film, în *Medienimpulse*, Heft Nr.14, p.22.
26. Portisch, Hugo [1998]: Österreichs langer Weg zur einigen Identität, în *Europäische Rundschau*, 1998, Sondernummer, 26. Jahrgang, p.92.
27. Kiss J. László [2003], p.257.
28. Rathkolb, Oliver [2003]: Geschichte in unserer Gegenwart, <http://planet.gruene.at/planet17/kulturnatur/RATHKOLB.html> (11 febr.2003).
29. În legătură cu partidele, aş dori să menţionez că ele au avut (şi au în continuare) o influenţă deosebit de puternică asupra identităţii austriece. „În privinţa identităţii unor persoane individuale, apartenenţa la una dintre «tabere» (adică partide) era aproape mai importantă decât la cea de Austria ca întreg.” – scrie Kiss J. László [2003], p.252.
30. Hartmann, Simone Dinah – Lederer, Karin [1998]: Die Rezeption des Buches „Hitlers willige Volkstrecker“ von Daniel Jonah Goldhagen in den österreichischen Printmedien. <http://ontextxxi.mediaweb.at/texte/archiv/c21020205.html> (30 martie 2003).
31. Uhl, Heidemarie [2001]: Das „erste Opfer“. Der österreichische Opfermythos und seine Transformationen in der Zweiten republik. <http://www.oezp.at/aktuell/2001.html> (10 martie 2003)
32. Idem
33. Krachberger, Franz [2003]: Österreichische Identität. <http://ejournal.thing.at/Essay/identity.html> (11 febr.2001).
34. Holzer, Gabriele [1995]: Verfreudete Nachbarn <http://www.t0.or.at/~r.kohoutek/holz.html> (15 febr.2003).
35. Uhl, Heidemarie [2001].
36. Fostul social-democrat Ernst Fischer, cea mai puternică personalitate din punct de vedere spiritual a FKÖ, a fost secretarul partidului.
37. Preşedintele Republicii Kirschlager a fost urmat în funcţie, după expirarea mandatului, de Kurt Waldheim. Kurt Waldheim a îndeplinit între 1972 şi 1981 funcţia de secretar general ONU. „A fost acuzat şi în timpul îndeplinirii «cele mai dificile funcţii din lume», dar acuzaţiile privind trecutul său nazist au ajuns la lumină în 1986.” Zöllner, Erich [1998]: *Ausustria története*, p. 413.
38. Bruckmüller, Ernst [1996a], p.14.
39. „...printre predecesorii multiculturalismului pot fi enumerate noile mişcări sociale apărute în anii '60. Discursul şi practica politică a corectitudinii politice (political correctness), într-o anumită privinţă pot fi considerate drept predecesoare, în altă privinţă chiar parte componentă, o formă de manifestare a acestuia.” Feischmidt Margit (red.) [1997], p.25.
40. Holzer, Gabriele [1995].
41. Idem.
42. Uhl, Heidemarie [2001].
43. Idem.
44. Idem.
45. Kiss J. László [2003], p.260.
46. Componenta germană a sintagmei „german austriac”, înainte de 1918 se referea la austrieii habsburgici, exprimând astfel legătura lor cu Germania.

47. Dacă comparăm scenariul anilor 1918-1919 cu cel al anului 1945, vom vedea că denumirea de „Austria”, vehement contestată în 1918-1919, este acceptată fără probleme în 1945 de către cele trei partide conducătoare. Aceeași unanimitate a fost caracteristică și în cazul constituției și al celorlalte simboluri de stat: și legea privind culorile naționale a fost repede adoptată. Față de drapelul Primei Republici, acesta se deosebește doar prin aceea că lanțul ținut de ghearele vulturului este rupt, simbolizând astfel independența de stat a Austriei. Imnul a fost modificat pe baza unui text de Paula von Preradovici.

48. În acea perioadă era una dintre personalitățile cele mai importante ale SPÖ.

49. Citat de Bruckmüller [1996a], p.7. (Lucrarea originală este: Figl, Leopold [1965]: *Reden für Österreich*, Wien– Frankfurt – Zürich).

50. Perioada dictaturii corporatiste (1933-1938) în Austria.

51. A fost portavoce „teoretică” a VPÖ. Redactorul șef era Adolf Missong, iar printre colaboratorii principali îi putem găsi pe August Maria Knoll și Ernst Josef Görlich. Sursa: Bruckmüller [1996a], p.7.

52. Bruckmüller, Ernst [1996b]: *Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Wien, Böhlau Verlag, p. 392.

53. „Apariția denumirii de «Österreich» nu înseamnă nicicum începutul istoriei austriece; cu toate acestea este un fapt de importanță istorică, întrucât semnalează că utilizatorii denumirii simțiseră o anumită solidaritate, sentiment extins apoi și la vecinii lor. Putem observa și existența unor germeni ai noțiunii de patrie, dovedită apoi în prima jumătate a secolului al 12 și prin documente.” Sursa: Zöllner, Erich: *Ausztia története*, p.53.

54. Bruckmüller, Ernst [1996a] p.9.

55. *Idem*, p.10.

56. Holzer, Andreas [1995], p.35.

57. Schuchnig, Josef [1995]: Nationale Identitätsmerkmale im österreichischen Film, în *Medienimpulse*, Heft Nr.14. p.24.

58. Marschik, Mathias [1998]: Österreich und Europa – Österreich im Sport. Anmerkungen zum Beitrag des Sportes zur nationalem Identität, în *Medienimpulse*, Heft Nr.24. p.19.

59. Krachberger, Franz [2003].

60. *Idem*.

61. Kiss J. László [2003], p. 257.

62. Bruckmüller, Ernst [1996a], p. 12.

63. *Idem*, p.13.

64. Sieben Wahrheiten über die Neutralität. <http://www.oeies.or.at/doku/99047/wahrheit.html> (28.oct.2002).

65. Bruckmüller, Ernst [1996a] p.14.

66. *Idem*.

67. *Idem*, p.16.

68. Bruckmüller, Ernst [1996b]: *Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, p.61.

69. Bruckmüller, Ernst [1996a] p.17.

70. SWS-Bildstatisstiken: Österreich und seine Identität [1994], SWS-Rundschau, An 34., Caiet 2., p.212.

71. Bruckmüller, Ernst [1996a] p.18.

72. *Idem*, p.19.

73. *Idem*, p.22.

74. SWS-Bildstatisstiken: Österreich und seine Identität [1994], SWS-Rundschau, An 34., caiet 2., p.222.

75. Holzer, Gabriele [1995] p.34.

76. Este o ironie a sorții că Beethoven, născut în Germania, dar compunând mai târziu la Viena, s-a dovedit a fi fost „austriac” mai popular în cadrul sondajului decât Schubert.

77. Hofstätter, Klaus – Kargl, Maria – Liebhart, Karin [1998]: *Das Selbstbild Österreichs im Kontext der europäischen Integration und der EU-Osterweiterung*, Medienimpulse, Heft Nr.24, p. 16.

78. Menținerea neutralității este pusă sub semnul întrebării în primul rînd datorită participării active a Austriei în cadrul Comisiei de Politici Comune de Securitate Externă a UE.

79. Suve, anitatea completă a fost recîștigată de-abia la 27 iulie 1955, cînd a intrat în vigoare Tratatul de Stat al Austriei. Deși Tratatul nu stipula neutralitatea, mai târziu, la 26 octombrie 1955 a fost adoptată Legea neutralității permanente care declara că Austria nu va aderă în viitor la nici o alianță militară și nu admite înființarea bazelor militare pe teritoriul său.

Această situație a durat pînă la 1 ianuarie 1995 cînd, odată cu aderarea la Uniunea Europeană, neutralitatea țării a fost pusă sub semnul întrebării. Tot atunci a devenit și membră observatoare a Uniunii Vest-Europene, iar nu mult mai târziu (la 10 februarie 1995) a devenit membră și în Parteneriatul pentru Pace. În prezent situația țării s-a schimbat fundamental. Majoritatea țărilor învecinate sunt membre NATO, și nu trebuie uitat că relația dintre NATO și Rusia poate avea de asemenea o influență decisivă asupra aderării Austriei la NATO și scoaterea din vigoare a Legii neutralității permanente.

80. Hofstätter, Klaus – Kargl, Maria – Liebhard, Karin [1998] p.12.

81. *Idem*, p.15.

82. *Eurobarometer57-National Standard Report – Austria* http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb57/eb57austria.pdf (10 martie 2003).

83. *Eurobarometer58-National-Standard-Report – Austria* http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb58/eb58_austria.pdf. (8 aprilie 2003).

84. *Idem*

85. Sursa datelor din 1993: Bruckmüller, Ernst [1996a] p.19. Datele din 2002 provin din *Eurobarometer57-National Standard Report – Austria*. *Idem*.

86. Eurobarometer57.

87. *Idem*.

88. Pataki, Ferenc [2001] p.421.

89. Rathkolb, Oliver [1990]: *Österreich und Deutschland Grösse – Ein schlampiges Verhältnis*. Salsburg, Müller Verlag.

90. Holzer, Gabriele [1995b]: *Verfreudete Nachbarn. Österreich-Deutschland. Ein Verhältnis*. Wien, Kremayr& Scheriau.

91. Bruckmüller, Ernst [1996b]: *Nation Österreich – Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozess*, p.69.

92. *Idem*.

93. Kiss J. László [2003] p.249.

94. Pelinka, Anton [1990]: *Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa*. Wien, Ueberreuter Verlag, p.146.

95. Bruckmann, Gerhart [1989]: *Österreicher, wer bist du? – Versuch einer Orientierung*. Wien, Ueberreuter Verlag, p.145.

96. Pohl, Heinz Dieter [2002]: *Österreichische Identität und österreichisches Deutsch*. http://members.chello.at/heinz.pohl/Identitaet_sprache.htm (25 ianuarie 2003).

97. Citează Pohl, Heinz Dieter [2002].

98. De Cillia, Rudolf: *Deutsche Sprache und Österreichische Identität*. [1995], în *Medienimpulse*, Heft Nr.14, p.4.

99. Înțeleg prin aceasta că cetățenii recunosc națiunea căreia îi aparțin.
100. Bruckmüller, Ernst [1994]: *Österreichsbewusstsein in Wandel – Identität und Selbstverständnis in den 90-igen Jahren*, Wien, Signum Verlag, p.17.
101. Pohl, Heinz Dieter [2002].
102. Idem.
103. Reiterer, Albert F. [1988]: *Nation und Nationalbewusstsein in Österreich – Ergebnisse einer empirischen Untersuchung*, Wien, Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaft Österreichs, p.13.
104. Amintisem în capitolul anterior că FPÖ și adepții acestuia reprezentau orientarea pangermanică.
105. Holzer, Gabriele [1995b]: *Verfreudete Nachbarn. Österreich – Deutschland. Ein Verhältnis*. Wien, Kremayr&Scherian, p.160.
106. Citat de Pohl, Heinz Dieter [2002]. Lucrarea originală este: Erdmann, Karl Dietrich [1989]: *Die Spur Österreichs in der deutschen Geschichte – drei Staaten – zwei Nationen – ein Volk*, Zürich, Manesse Verlag.
107. Scheuringer, Hermann [1992]: Deutsches Volk und deutsche Sprache – Zum Verhältnis von Deutsch-Sprechen und Deutsch-Sein in der Schweiz und in Österreich nach 1945, în *Österreich in Geschichte und Literatur*, An 36. caiet Nr. 3. p.169.
108. De Cillia, Rudolf [1995] p.6.
109. Muhr, Rudolf [1993]: *Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen*. (Materialen und Handbücher zum österreichischen Deutsch und zu Deutsch als Fremdsprache, Band 1.)Wien, Hölder-Pichler-Tempsky, p.112.
110. De Cillia, Rudolf [1995] p.6.
111. Idem, p.4.
112. Scheuringer, Hermann [1992].
113. Pollak, Wolfgang [1992]: *Was halten die Österreicher von ihrem Deutsch? – Eine sprachpolitische und soziosemiotische Analyse der sprachlichen Identität der Österreicher*. Wien, ÖGS/ISSS Verlag, p.5.
114. Idem, p. 103.
115. De Cillia, Rudolf [1995] p.9.
116. Pollak, Wolfgang [1994]: Identität durch Grammelschmalz. *Der Standard*, 28 aprilie 1994.
117. Holzer, Gabriele [1995a].
118. SWS-Bildstatistiken: Österreich und seine Identität [1994], SWS-Rundschau, An 34, Calet 2. p.224.
119. Fessel Institut: www.gfk.at (25 ian. 2003).
120. De Cillia, Rudolf [1995], p.12.
121. idem, p.11.
122. Idem, p.12.
123. Citat de De Cillia, Rudolf [1995], p.12.
124. Pohl, Heinz Dieter [2002].
125. Scheuringer, Hermann [1992] p.171.
126. Pohl, Heinz Dieter [2002].
127. Citat de Pohl, Heinz Dieter [2000].
128. Prin aceasta am susține că slovenii, cehii, care trăiseră în Imperiu nu ar fi fost austrieci.
129. Holzer, Gabriele [1995b] p.163.
130. Pohl, Heinz Dieter [2002].

131. După cum am menționat, aceste expresii specifice austriece în Austria sunt numite „Austriazismen”.

132. Citat de Palánczai: Globalizáció és civilizációk. *Magyar Tudomány*, 2002, nr.6, p.2. Lucrarea originală: Bayer, József: Globalizáció, európai integráció és nemzeti identitás, Politikatudományi Szemle, 1999, Nr.1.

133. Organizația Cooperării Economice Europene.

134. Hall, Stuart [1992] p.69.

135. Reszler, André [1995]: Az osztrák identitás három vonatkozása, în *Európai Szemle*, Nr.4.p.115.

136. Pelinka, Peter [2001]: *Wozu noch Österreich? – Bestandsaufnahme eines Kleinstaates*. Wien, Ueberreuter Verlag, p.60.

137. Eurobarometer57-National Standard Report – Austria http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb57/eb57austria.pdf.

138. Portisch, Hugo [1998] p.90.

139. M-am referit aici printre altele la mitul „numai victimă” și la menținerea inutilă a statutului de neutralitate în urma aderării la UE.

140. Rostoványi Zsolt [1999]: Európai identitás. *Európa Kislexikon*. Budapest, EKE, VKI, p.71.

141. Portisch, Hugo [1998], p.97.

142. Kiss J. László [2001]: Osztrák külpolitika és az EU kibővülése: aktív szomszédpolitika avagy „közép-európai érdekközösség” az integráció útján. *Magyar Szemle*, An X. Nr.7-8, p.3.

143. Sursa: Eurobarometer58 – National Standard Report – Austria http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb58eb58_austria.pdf.

144. Kiss J. László [2001], p.4.

Traducere de Elek Szokoly

*

Katalin Szujer, *Az osztrák identitás átalakulása*, studiu publicat în *Pro Minoritate*, nr.vară/2003, și preluat cu permisiunea revistei.

Ambigua „țară de graniță”: identitatea ucraineană la răscrucea dintre Vest și Est

MIKOLA RIABCIUK

„Orientarea noastră occidentală”

Încă din 1918, un proeminent istoric ucrainean, Mihailo Hrușevski, care se întâmpla la acea vreme să se afle în fruntea efemerei Republici Populare Ucraina, publica un ciclu de pamflete sub un titlu grăitor: „În pragul noii Ucraine”. În acestea, el încerca să contureze principiile și parametrii de bază pe care trebuia să fie clădit statul ucrainean pe cale de a se naște. El vorbea despre armată și cultură și aparatul de stat și, desigur, despre diferitele aspecte ale politicii internaționale a Ucrainei, definite esențialmente în titlul unuia dintre eseurile sale – „Orientarea noastră occidentală”.

Ca istoric de profesie, el avea la îndemână o mulțime de fapte pentru a dovedi că, vreme de secole, „Ucraina a dus aceeași viață ca Occidentul, trăind aceleași idei și împrumutând modele și resurse culturale în construcția propriei culturi”. Totuși, el știa și că, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, contactele ucrainiene cu Occidentul „au slăbit și au decăzut sub presiunea rusificării forțate a vieții ucrainiene; și întreaga viață și cultură ucraineană au fost atrase într-o perioadă rusească, a Rusiei Mari”. Ca urmare, „Ucraina secolului al XIX-lea a fost ruptă de Occident, de Europa, și îndreptată spre nord, împinsă cu de-a sila în stagnarea culturii și vieții Rusiei Mari (imperiale). Întreaga viață ucraineană a fost smulsă din rădăcini din mediul său natural, din calea sa de dezvoltare determinată istoric și geografic, și azvârlită în țărîna rusească, întru distrugere și prădăciune.”¹

„Revenirea în Europa” era văzută de aceea de un întemeietor de națiune ucrainean ca revenirea la normă, ca o reparație a nedreptății și perversități istorice, o vindecare a unei anumite patologii de dezvoltare. O asemenea abordare romantică a condus foarte natural la întreaga istorie a naționalismului ucrainean modern care, chiar de la apariția sa în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a trebuit să sublinieze „alteritatea” Ucrainei vis-à-vis de Rusia.² Această însemna, mai ales,

că activiștii ucraineni nu numai că preamăresc „europenitatea” ucraineană în opoziție cu diabolicul „asianism” rusesc; ei au trebuit să accepte întregul set de valori liberal-democratice occidentale ca presupus „naturale” și „organice” pentru ucraineni (deși, desigur, absolut „nenaturale” pentru ruși).

Este totuși caracteristic că toate aceste declarații apăsate ale „europenității” ucrainene au fost construite pe fapte ce țin mai degrabă de istoria timpurie decât de cea modernă a Ucrainei.

„Statul kievean (susținea un intelectual ucrainean de marcă, Ivan Lisiak-Rudnički) a combinat o tradiție culturală și religioasă predominant răsăriteană, greacă, ortodoxă cu o structură politică și socială predominant occidentală... bizantinismul politic a rămas complet străin rusului kievean... În Rusia premongolă, asemeni Occidentului medieval – și spre deosebire de Bizanț și de Moscova – autoritatea politică și cea ecleziastică nu erau îmbinate, ci au rămas distincte, fiecare dintre ele fiind autonomă în sfera proprie. Un sistem social caracterizat prin relații contractuale, un mare respect pentru drepturile și demnitatea individului, limitarea puterii prințului printr-un sfat al boierilor și o adunare populară, viața orășenească obștească autonomă, descentralizarea teritorială de natură cvasi-federativă – toate acestea au conferit structurii politice kievene o marcă libertariană distinctă. Iar acest spirit libertarian, esențial european, caracterizează și organizările statale ucrainene de mai târziu. Statul galician-volhinian din secolele XIII-XIV evoluat către structură feudală și într-un feudalism matur, care includea parlamentarismul feudal, poate fi regăsit în statul lituanian-rutean din secolul XIV și până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Statul cazac din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea deținea un sistem de stări (*Ständestaat*). Nu a fost o coincidență că în secolul al XIX-lea, în epoca în care Ucraina a fost asimilată Imperiului Rus, întreg liberalismul și constituționalismul rusesc și-a găsit cea mai puternică susținere în provinciile ucrainene ale Imperiului.”³

Un alt intelectual ucrainean, un proeminent bizantinolog Ihor Sevcenko, într-un eseu cu același titlu („Ucraina între Est și Vest”) a susținut și el că „influența Occidentului asupra unor părți ale teritoriului ucrainean a început înainte de 1349, a câștigat o intensitate considerabilă după 1569, și a continuat pe cuprinsul vastei întinderi a pământurilor ucrainene până în 1793. Dacă luăm în considerare impactul elitelor politice în ținuturile din vestul Ucrainei și pe malul drept la Niprului, continuitatea acestei influențe poate fi urmărită până în 1918 sau chiar până în 1939.” El recunoștea, totuși, că „acest Occident a fost, în cea mai mare parte, înveșmântat în *kontusz*-ul polonez...și principalul său mesaj cultural în punctul de cotitură decisiv dintre secolele XVI și XVII a fost purtat de varianta poloneză a Contrareformei.” Mai mult, ca specialist în bizantologie, el trebuia să distingă între „influența primară a «Răsăritului» bizantin (care) a venit în Ucraina din sud, atât din capitala bizantină însăși cât și prin Balcanii bizantinizați”, și „influența

secundară” care „a venit din nord, într-o anumită măsură de la țaratul moscovit, dar, mai cu seamă mai târziu, și de la Imperiul Rus.”⁴

O analiză academică imparțială l-a condus la o concluzie destul de neplăcută pentru mulți ucraineni, potrivit căreia de îndată ce „neo-bizantinismul, reazemul cultural al țaratului Moscovei, s-a diminuat (și) noul Imperiu Rus a început să își importe cultura din Occident la scară mare... acel imperiu a fost cel care a furnizat dominioanelor ucrainene valorile occidentale”. Pe scurt, „o importantă caracteristică generală a contactelor culturale ucrainene atât cu «Estul» cât și cu Vestul (a fost) lipsa accesului direct la sursele originale de-a lungul a mari perioade ale istoriei ucrainene. Ucrainenii au primit valorile culturale din străinătate prin intermediari... Caracterul secundar ucrainean a atras după sine o anumită slăbiciune”.⁵

Aceasta era, probabil, o bună explicație pentru cuvintele lui Hrușevski cu privire la „stagnarea culturii Rusiei Mari”, în care Ucraina a fost împinsă începând din secolul al XVIII-lea. Nu era o chestiune de cultură rusă *per se*, care a devenit în cele din urmă destul de vibrantă, atractivă și ospitalieră pentru mulți ucraineni nou veniți. Era o chestiune de „secundaritate” care, de atunci, a devenit soarta inevitabilă a națiunii fără stat de care dispuneau clasele sale conducătoare. De atunci și pînă în prezent, Ucraina a fost condusă de o elită mai degrabă teritorială decît națională și însuși acest fapt a determinat în mare măsură și încă mai determină (sub)dezvoltarea Ucrainei.

Totuși, în 1918, nici Hrușevski nici altcineva nu putea prevedea că imperiul rusec, în 10-15 ani, avea să le pară multor ucraineni drept un paradis pierdut și că „întreaga viață ucraineană” avea să fie supusă unei distrugerii și prădării încă și mai mari și mult mai crude. Abia în 1991 și-a amintit Ucraina independentă de ideea „revenirii în Europa” și Hrușevski însuși a revenit în panteonul național al părinților fondatori ai noii-vechi națiuni.

Totuși, „revenirea în Europa”, deși proclamată oficial ca obiectivul strategic major al Ucrainei, nu a fost încheiată în deceniul ce a urmat, și nici nu s-au făcut măcar oarecare pași semnificativi în direcția aleasă. Unii acuză Occidentul de lipsă de interes față de „revenirea” Ucrainei; unii acuză Rusia de o adevărată obstrucționare a eforturilor Ucrainei; unii acuză conducerea ucraineană de că vehiculează ideea, însă dă dovadă de letargie în ce privește realizarea sa; iar unii dau vina pe poporul ucrainean care, în general vorbind, se dovedește a nu fi atât de „european” pe cît au sugerat cu aviditate mulți intelectuali ucraineni.

Fiecare argument este destul de serios pentru a fi cîntărit separat, deși identitatea națională a poporului (dacă îl luăm în sens larg) pare să reprezinte factorul major care determină în mare parte diferitele tendințe ale (sub)dezvoltării ucrainene actuale.

Identități multiple

Rezultatele recentului recensămînt național (decembrie 2001) din Ucraina nu au fost încă publicate, sîntem nevoiți să ne bazăm pe datele ultimului (1989)

recensămînt sovietic care definea populația Ucrainei ca fiind compusă din etnici ucraineni (73%), ruși (22%) și alte naționalități (5%). El arăta și că 88% din ucraineni (adică, 64% din întreaga populație) au menționat ucraineana ca „limbă maternă” în vreme ce 12% (adică 8% din întreaga populație) au menționat „limba lor maternă” ca fiind rusa. În ce îi privește pe ruși, aproape 100% din ei au menționat rusa drept „limbă maternă” – o mișcare destul de firească într-o țară în care politica de rusificare a avut putere absolută.

Totuși, orice observator putea remarca cu ușurință în majoritatea covârșitoare a orașelor ucrainene că nici „etnia” nu prezenta importanță pentru multe persoane și nici limba ucraineană (care a fost descrisă drept „limbă maternă” pentru două treimi din populație) nu putea fi auzită pe străzi, în magazine sau în alte spații publice. Acest lucru i-a determinat pe sociologi să pună la îndoială datele și să se lanseze într-o cercetarea mai elaborată.

În primul rînd, în cercetările lor, ei au oferit mai multe opțiuni pentru persoanele cu identitate duală sau situațională. Astfel, doar 56% dintre respondenți și-au definit identitatea ca „exclusiv ucraineană”, încă și mai puțini ca „exclusiv rusă”, în vreme ce aproape 27% au susținut că sînt atît ucraineni cît și ruși, dintre care 7,4% „mai mult ucraineni decît ruși”, 14,3% „în aceeași măsură ucraineni și ruși” și 4,9% „mai mult ruși decît ucraineni”.⁶

În al doilea rînd, sociologii au abandonat noțiunea de „limbă maternă” ca avînd încărcătură emoțională și fiind incorectă din punct de vedere metodologic. În schimb, ei au aplicat noțiunea de „limbă preferată”, adică limba în care preferă respondenții să comunice. Astfel, ei au descoperit că numai 40-45% din etnicii ucraineni preferau să comunice în ucraineană în vreme ce 30-33% preferau rusa. Ei au mai descoperit și că 60% dintre ucraineni erau fluenți în rusă și că 33% dintre ruși erau fluenți în ucraineană. Aceasta înseamnă că, în termenii fluenței lingvistice, populația ucraineană este compusă din ucraineni monolingvi (20%), ucraineni bilingvi (52%), ruși bilingvi (8%) și ruși monolingvi (14%). Mai mult, în termenii calității lingvistice, populația ucraineană s-a dovedit a vorbi mai mult sau mai puțin egal în ucraineană literară (40%) și rusa literară (42%), în vreme ce restul (18%) vorbesc așa-numita „surjik” – un amestec ciudat al ambelor limbi.⁷

În locul unei majorități etnice ucrainene și minorități ruse clare, cercetările sociologice au revelat două grupuri etno-lingvistice mai mult sau mai puțin egale care puteau fi definite în mare ca ucrainofoni și rusofoni. Încercările ulterioare de a conceptualiza societatea ucraineană în termeni mai degrabă culturali și lingvistici decît etnici s-a dovedit totuși lipsită de succes, din două cauze. Prima, ei ignorau cel de-al treilea grup, probabil cel mai numeros, de persoane care sînt bilingve (sau, în cazul „surji” – „semilingve”) și care, în general vorbind, au o identitate amestecată, vagă și fluidă. A doua cauză, se pare că ei au supraestimat componenta lingvistică în autoidentificarea ucraineană. În realitate, potrivit unui

studiu la scară națională din 1998, numai 3,9% din respondenți susțineau ideea că cea care face o persoană să fie ucraineană este limba ucraineană. 4,9% au identificat „conștiința unei istorii ucrainene distincte”, 22% „strămoșii ucraineni”, 17,3% – „cetățenia”, iar 40,4% – „conștiința de sine ucraineană” (de asemenea, 10,7% nu au dat un răspuns clar).⁸ Aceasta nu înseamnă, desigur, că numai unui număr neglijabil de 3,9% dintre ucraineni le pasă de limba lor. Dimpotrivă, potrivit unui studiu recent (2000), 94,7% din respondenții ucraineni și 83,4% din etnicii ruși au fost de acord cu ideea că copiii/nepoții lor ar fi trebuit să învețe ucraineana.⁹ Aceasta înseamnă mai degrabă că majoritatea ucrainenilor pur și simplu recunosc deplin că rusificarea a mers prea departe și că recuperarea presupune mult timp și grijă. De aceea, ei subliniază în principal conștiința de sine ucraineană (nu limba) ca pecete a identității naționale însă implicit ei se referă probabil la un oarecare angajament de renaștere culturală și lingvistică.

Același studiu a arătat că doar 22,2% dintre respondenți sînt întru totul de acord cu opinia că „Ucraina ar trebui, în principal, să fie un stat al națiunii ucrainene”, iar 9,3% sînt parțial de acord; în vreme ce 30,7% sînt de părere că „Ucraina ar trebui, în principal, să fie un stat fără desemnare etnică”, iar 9,5% sînt parțial de acord. (De asemenea, 18,4% dintre respondenți s-au situat la jumătatea distanței dintre aceste două poziții, iar 9,8% nu au răspuns).¹⁰ Am putea defini prima poziție drept „ucrainofilă” în vreme ce cealaltă este probabil „rusofilă” sau, mai degrabă, „sovietofilă”. (Aceasta nu ar trebui confundată cu angajamentul față de un stat „civic” în stil occidental întrucît nu există nici un fel de tradiții civice în Ucraina postsovietică, ci, mai degrabă, o mare dorință de a menține status quo-ul post-colonial. Pentru mulți, „statul fără desemnare etnică” este prea puțin altceva decît o referință directă, subconștientă sau conștientă, la Uniunea Sovietică).

Dacă o asemenea ipoteză este adevărată, am găsi multe corelații izbitoare între numărul „ucrainenilor angajați” (22-32%) și numărul persoanelor care, în martie 1991, au votat împotriva „fedației reînnoite” a lui Gorbaciov; care în luna decembrie a aceluiași an a sprijinit nu numai independența Ucrainei ci și candidații prezidențiali anticomuniști, antisovietici; care sprijină astăzi aderarea Ucrainei la NATO (23-25%) și care se opun integrării în uniunea Rusia-Bielorusia (23-26%);¹¹ care sînt în favoarea unui sistem multipartit în Ucraina (25-26%)¹² și care recent, în martie 2002, au sprijinit partidele național-democratice în alegerile parlamentare (23% pentru blocul „Ucraina noastră” al lui Viktor Iușcenko și 7% pentru blocul lui Iulia Timoșenko). Și, în sens invers, numărul „sovieticilor angajați” (30-40%), atît „radicali” cît și „moderați”, coincide în mare cu numărul celor care sprijină posibila uniune a Ucrainei cu Rusia și Bielorusia (40,8% în 2000) și se opun integrării Ucrainei în NATO (33,5%); care neagă necesitatea unui sistem multipartit (42-43%) și care insistă ca limba rusă să devină a doua limbă oficială în Ucraina (44%)¹³ (în termeni practici, după cum confirmă

convingător și experiența Bielorusiei, o asemenea revendicare nu înseamnă nimic altceva decât menținerea status quo-ului postcolonial, adică dominația rușilor pe mai departe și marginalizarea ucrainenilor).

Într-un studiu recent publicat cu privire la atitudinile din Rusia, Ucraina, Bielorusia și Moldova față de integrarea „europeană” și/sau „est-slavă” a națiunilor respective, autorii au trebuit să recunoască că „naționalitatea ca atare conta prea puțin...Însă folosirea limbii era importantă în Ucraina, unde cu cât este mai mult folosită limba ucraineană acasă, cu atât este mai scăzut nivelul de sprijinire a unei asocieri mai strânse cu Rusia și alte republici ex-sovietice”.¹⁴ Ei au confirmat și că, în toate cele patru țări avute în vedere, există o corelație semnificativă între „opțiunea europeană” și partidele care susțin economia de piață precum și între „opțiunea slavă” și votul comunist.¹⁵ Aceeași corelație există atât în Ucraina și Moldova cât și în Bielorusia (dar, semnificativ, nu în Rusia) între „opțiunea europeană” și așa-ziii „naționaliști”. Autorii explică totuși acest fenomen destul de simplist. Poziția pro-europeană, susțin ei, „a atras un sprijin substanțial din partea naționaliștilor” deoarece pentru aceștia, din câte se pare, „integrarea în Uniunea Europeană era cel mai eficient mod de a se distanța de suveranitatea limitată de care s-au bucurat în cadrul URSS-ului.” Totuși, adevărul mai complex este că „naționaliștii” și liberalii susținători ai economiei de piață din aceste țări (cu excepția Rusiei) sînt în mare măsură aceiași oameni care sînt numiți deloc întîmplător „democrați naționali”. Nu pentru toți, însă pentru mulți dintre ei, agenda „naționalistă” este doar o parte dintr-un proiect mai general de eliberare politică și reforme democratice.

Și iarăși, în Ucraina, cercetările sociologice arată o puternică corelație între numărul „ucrainenilor angajați” (adică „naționaliști”) și susținătorii reformelor economice, precum și între numărul „sovieticilor angajați” și oponenții înverșunați ai pieței libere. Într-o cercetare la scară națională din 2001, 26% dintre respondenți erau de acord cu ideea că principala caracteristică a președintelui trebuie să fie angajamentul față de democrație și reformele economice; în timp ce 35% sugerau că el trebuie în principal să se îngrijească de egalitatea și dreptatea socială. (22% dintre respondenți nu au răspuns, iar 15% au spus că orientarea „capitalistă/socialistă” a președintelui nu contează, el trebuie să fie doar o personalitate puternică și inteligentă).¹⁶ Aproape același număr de persoane din cadrul aceleiași cercetări au fost de acord că este mai bine să existe o economie cu prețuri foarte ridicate dar fără lipsuri și cozi (24%), în vreme ce 34% au declarat opusul (din nou, 40% au rămas indeciși).¹⁷

Deși corelația dintre limbă, identitate și atitudinile sociale și politice nu este absolut directă și rigid predeterminată, ea este semnificativă din punct de vedere statistic și aplicabilă pentru toate tipurile de prognoze politice precum și (vai!) manipulări politice. Din câte se pare, cel mai înalt grad de conștiință națională și cea mai puternică angajare față de integrarea europeană și valorile liberal-

democratice occidentale se pot discerne în zonele vestice cel mai puțin rusificate ale țării, în timp ce cel mai scăzut grad de conștiință națională și cele mai puternice atitudini antioccidentale și sovietofile se pot găsi în regiunile de sud-est, cel mai puternic rusificate/sovietizate.¹⁸ Aceasta creează o tentație foarte puternică de a conceptualiza Ucraina într-un fel destul de simplist, contrapunând într-un mod maniheist vestul „naționalist” estului „sovietofil”.

Două Ucraine

Într-adevăr, oricine vizitează estul și vestul extrem al Ucrainei, de pildă, Donețk și Lvov, inevitabil simte diferențele profunde dintre cele două regiuni, de ca și cum în realitate ele ar ține de două țări diferite, două lumi diferite, două civilizații diferite. Deosebirile arhitecturale sînt cele mai evidente la modul imediat. Lvov (Lemberg) este un oraș tipic central-european, fiind administrat după Legea Magdeburg vreme de secole. Clasicismul francez și „Jugendstil-ul modern” austriac s-au adăugat în cele din urmă goticului german, renașterii italiene și barocului polonez. Astăzi credincioșii umplu numeroasele biserici de sărbători, iar micile cafenele au atras întotdeauna oamenii care vor să se întâlnească și să stea la taclale, chiar și în vremurile sovietice.

Sub această suprafață, diferențele nu sînt mai puțin importante. Ucrainenii vestici nu au interiorizat niciodată comunismul, nu au perceput niciodată Uniunea Sovietică ca fiind „propria lor” țară și niciodată nu au crezut că Armata Sovietică a venit să îi elibereze așa cum pretindea și nu ca să ia locul unor altor ocupanți. În mod sfidător ei au continuat să își boteze copiii (în Biserica „Uniată” Greco-Catolică aflată în ilegalitate, interzisă oficial) și să transmită sofisticatele rețete culinare tradiționale de la bunici la tinerele domnișoare. Acest obicei a dispărut în estul Ucrainei ca urmare a lipsei permanente de alimente și a pauperizării totale a vieții cotidiene. Țăranii din vestul Ucrainei care se îmbracă în costum, cămașă albă și cravată și își lustruiesc încălțărilor pentru slujba de duminică sînt destul de greu de imaginat în estul Ucrainei. Într-un fel, ei sînt „burghezii”, membrii unei *bürgerliche Gesellschaft* care a fost de mult timp distrusă complet în est de către bolșevici.

Donețkul reprezintă ceea ce a fost construit în locul acesteia: minunata lume nouă a revoluției victorioase și internaționalismului proletar. Oraș tipic sovietic, el este imposibil de distins de miriadele de alți monștri industriali ce se întind pe mii de kilometri de la Donbass pînă în Kuzbass și de la Norils pînă la Karaganda. Principala lor atracție o reprezintă monumentele uriașe închinat lui Lenin, străzile și piețele și fabricile ce îi poartă numele, și, desigur, urîtele clădiri pseudo-clasice în stilul cunoscut în general ca „Re(pres)naștere à la Stalin”. Aici oamenii vorbesc o limbă diferită, despre care cred că este rusă, se duc la alte biserici (dacă se duc), se uită la alte posturi de televiziune și votează alte partide politice. Ei sînt „proletari” exact în același sens în care ucrainenii din vest tind să fie „burghezi”:

prea mulți oameni de aici, inclusiv nomenclatură de vîrf sau așa-zișii „oameni de afaceri”, pur și simplu nu sînt în stare să rostească o propoziție fără un cuvînt obscen sau să își treacă o zi fără o sticlă de vodcă.

Datele statistice confirmă imparțial diferențele sociale izbitoare dintre cele „două Ucraine” (este luată în considerare aici o regiune mai mică, Donbass, din Luhansk mai degrabă decît Donețkul, ca fiind mai comparabilă cu Lvovul în termeni atît de populație cît și de industrializare-urbanizare):¹⁹

% din totalul regiunii Lvov		regiunea Luhansk
Populație	5.5%	5.3%
Divorțuri	3.9%	6.1%
Copii din afara căsătoriei	2.5%	5.2%
Infractori condamnați	3.6%	7.5%
Infractori juvenili	4.2%	7.1%
Alcoolici	3.9%	6.9%
Dependenți de droguri	2.0%	4.4%
Sifilis	2.7%	7.2%
Gonoree	2.7%	6.7%
HIV-SIDA	0.5%	2.4%

Diferențele politice nu sînt mai puțin izbitoare. Sondajele de opinie arată clar că ucrainenii din vest sînt predominant anticomuniști și antisovietici; ei cred că Rusia este principala amenințare iar America principalul aliat; ei se pronunță în favoarea proprietății private și a reformelor economice radicale, a renașterii limbii și culturii ucrainene, democratizării și, desigur, aderării în cele din urmă a Ucrainei la UE și NATO. Esticii tind să prefere opusul. Ei vreau ca Ucraina să intre în uniunea Rusia-Bielorusia, să reînființeze economia de tip sovietic, să dea mai multă putere autoritaristă președintelui și să acorde limbii ruse statutul constituțional de „a doua limbă de stat” în Ucraina, care în termenii practici postcoloniali înseamnă (așa după cum experiența bielorusă a confirmat plastic) statutul singurei limbi oficiale folosite în țară.

Într-adevăr, această perspectivă îi conduce pe mulți observatori la concluzia că, întrucît Ucraina de Vest și de Est sînt prea diferite ca să coexiste în cadrul aceleiași țări, ruptura dintre cele două jumătăți este inevitabilă.²⁰ Totuși, principalul paradox este faptul că nimeni nu poate spune unde se termină o jumătate și unde începe cealaltă. Ucraina a fost rusificată (iar, mai tîrziu, sovietizată) foarte treptat, regiune după regiune, de-a lungul a mai bine de 300 de ani. Într-un sens, cele „două Ucraine”, „sovietică” și „europeană”, s-au suprapus și au fuzionat. Ele se întrepătrund atît de profund încît chiar și în Lvov se pot găsi multe rămășițe ale sovietismului în vreme ce în Donețk pot fi în aceeași măsură identificate unele semne de „ucrainitate” și „europenitate”. Aceste două Ucraine coexistă ca două

simboluri, două opțiuni pentru dezvoltarea viitoare: „înapoi la URSS” sau „revenirea în Europa” (căreia se presupune că Ucraina i-a aparținut dintotdeauna). Lvovul și Donețul pot într-adevăr fi considerate drept simbolurile geografice și geopolitice ale acestor „două Ucraine”. Totuși, ar fi inexact și înșelător să extrapolăm implicațiile ideologice specifice ale acestor două simboluri asupra oricărei alte părți semnificative a țării.

Nu numai că sînt diferitele regiuni ucrainene dintre „Lvov” și „Donețk” extrem de eterogene, fiecare cu propria combinație particulară de „ucrainitate” și „rusitate”, „europenitate” și „sovietism”, dar în plus fiecare individ ucrainean tinde să fie foarte ambivalent în preferințele și orientările sale ideologice, făcînd prin aceasta ca însăși identitatea multor ucraineni să fie vagă și nebuloasă. Acesta este un alt paradox referitor la cele „două Ucraine” care previne în mod considerabil orice rupere a țării în „două jumătăți”. În realitate, există mult mai multe Ucraine, nu numai „două”. Totuși, acestea „două” sînt cele care sînt cele mai vizibile și mai clar definite, în timp ce imensul spațiu dintre ele rămîne destul de fluid și de eterogen în termeni geografici, umani și ideologici.

Putem defini acest spațiu ca pe cea de a „treia Ucraină”: în cea mai mare parte invizibilă, mută, nesigură, nehotărîtă, ambivalentă și ambiguă ideologic. Ea este mai mult obiectul decît subiectul luptei politice, cîmpul de luptă major și premiul major în competiția prelungită dintre cele două Ucraine zgomotoase, dar minore, cea „sovietică” și cea „europeană”.

Ambivalență pînă la ambiguitate

Sondajele de opinie confirmă că societatea ucraineană nu este doar radical divizată în ce privește toate chestiunile fundamentale (cu singura excepție poate a integrității teritoriale²¹), ci și că ambele grupuri rivale — „rusofil” și „ucrainofil” (sau, mai precis, prosovietic și proeuropean) — sînt minorități, în vreme ce majoritatea reală este un grup amorf al celor cărora „nu le pasă”, „nu sînt interesați”, „se simt nehotărîți” sau „nu au reușit” (sau „au refuzat”) să răspundă. Poate cel mai bun exemplu al acestei ambiguități a fost revelat de cercetarea la scară națională din 1996 cînd 1.200 de respondenți au fost rugați să definească ce tendință politică susțineau. Se părea că 13% erau în favoarea promotorilor capitalismului și 20% — ai socialismului, 25% susțineau că nu sprijină pe nimeni, 22% au rămas nehotărîți și — nota bene! — 18% au declarat că ar susține ambele părți, adică atît pe promotorii socialismului cît și pe cei ai capitalismului, doar pentru a evita un conflict.²²

În 1997, la apogeul flirtului Ucrainei cu NATO, nu mai puțin de 38% din respondenți erau în favoarea unei posibile intrări a Ucrainei în Alianță, în timp ce 21% se opuneau cu hotărîre, iar 42% se simțeau nehotărîți. La doi ani după aceea, după bombardarea Iugoslaviei de către NATO, susținătorii și opozanții acestuia din Ucraina aproape s-au inversat (25% vs. 33%). Totuși, ironic, numărul celor

„nehotărâți” nu s-a schimbat, rămânând constant între 41-44% în anii ce au urmat.²³ Din nou, în 1997, 14% dintre ucraineni aprobau posibila admitere a vecinilor din Europa de Est în NATO, 10% o dezaprobau, 30% nu aveau o opinie certă, iar 46% (!) nu erau cîtuși de puțin interesați de subiect. Din nou, 25% din respondenți considerau că Rusia era cea mai mare amenințare la adresa Ucrainei, 23% simțeau că ea este principalul aliat, restul erau nesiguri în privința ambelor sugestii.²⁴

În 1998, un număr egal de respondenți erau de acord (36%) și respingeau (37%) sugestia că „referendumul ar trebui să aibă loc imediat și că uniunea popoarelor sovietice surori trebuie reînființată” (27% au rămas nehotărâți). O altă întrebare le-a fost însă adresată aceluiași respondenți în cadrul aceleiași cercetări: „Sînteți de acord că Ucraina, în ciuda tuturor dificultăților, ar trebui să rămînă independentă?” 61% dintre respondenți au fost de acord, 19% nu au fost de acord, 20% au rămas nehotărâți.²⁵ Numărul celor care vor ca Uniunea să fie reînființată (36%) s-a dovedit aproape de două ori mai mare decît numărul celor care se opun independenței Ucrainei (19%). Aceasta înseamnă că aproape jumătate dintre ei cred că o Uniune Sovietică reînnoită și nou-născută independență națională pot fi cumva combinate.

Unii comentatori au etichetat acest fenomen drept „schizofrenie post-sovietică”,²⁶ iar unii fac glume autoironice despre descurajantul caracter amorf al națiunii, „din care jumătate, potrivit diferitelor sondaje de opinie, nu are nici un răspuns sigur la nici o întrebare. Sînteți de acord sau nu sînteți de acord? Vă place sau vă displace? Vreți sau nu vreți? Trăiți sau pur și simplu supraviețuiți? Barem existați? Ei rămîn nehotărâți”.²⁷ Sociologii definesc acest fenomen încă și mai precis ca „ambivalență socială”. Ei pretind că ea este rezultatul angajamentului oamenilor față de opinii și valori opuse, incompatibile și că ea revine la suprafață în mod tipic în timpul oricărei tranziții atunci cînd se ciocnesc două culturi politice diferite, două modele diferite de comportament social (politic, economic și chiar lingvistic). Conștiința ambivalentă reconciliază într-un fel mitic, irațional valori și modele incompatibile; ea funcționează ca o născocire miraculoasă care aduce individului un fel de confort psihologic în circumstanțele incomfortabile în care „dreptul de a alege trebuie plătit cu responsabilitatea, libertatea – cu nesiguranță, egalitatea de șansă – cu autoevaluarea critică”.²⁸

Desigur, „conștiința ambivalentă” joacă un rol pozitiv prin protejarea societății ca ansamblu și a fiecărei persoane în particular de provocările nerezonabile ale unei lumi schimbătoare și de traumele psihologice inevitabile. Totuși, pe termen lung, ea devine o povară insuportabilă *per se*, o nevroză colectivă care se pretează la manipulări pricepute de către noii specialiști în inginerii sociale. Stabilitatea devine stagnare dezgustătoare, ambivalența – ambiguitate. Oamenii cu o identitate fluctuantă și doar cu o idee vagă despre opțiunile optime ale țării sînt extrem de predispuși la spălarea creierelor, și sînt în mod firesc țintiți de propaganda oficială, șantajul autcritarist și manipularea politică.

Nu mai e nevoie să spunem, oligarhia postsovietică are un interes întemeiat în menținerea unei societăți atomizate, confuze și alienate. Ea face tot ce îi stă în putință pentru a preveni orice dezvoltare democratică civică în țară întrucât aceasta ar putea-o expune unei competiții politice obiective (și corecte) care presupune, în cele din urmă, pierderea puterii politice și a privilegiilor economice de proveniență politică. De aceea, în Ucraina avem apariția unei ideologii *ersatz* ciudate, care poate fi definită în negativ. Ea se bazează în primul rând pe presupunerea că lucrurile merg prost, dar ar putea merge și mai prost. Astfel, media oligarhică susține că ar fi mai înțelept să acceptăm *status quo*-ul decât să zgâlțîim barca în care ne aflăm cu toții cu tot soiul de revendicări nebunești și sugestii radicale.

În realitate, regimul câștigă credit nu pentru ceea ce a făcut, ci pentru ceea ce nu a făcut. Nu a falsificat alegerile atât de cinic ca Mugabe, nu a furat atât de mult ca Mobutu sau Marcos, și nu a ucis la scară la care au făcut-o Miloșevici sau Putin sau Sharon. Consensusul social, așa-numitul „*zlahoda*”, este proclamat oficial ca fiind obiectivul suprem și principala realizare a guvernului, dar aceasta are în mod clar o dimensiune negativă: nu facem mult rău pentru că nu facem multe. O pace rea în Ucraina este cu certitudine mai bună decât un război bun, însă eforturile de „menținere a păcii” ale oligarhiei ucrainene sînt destul de ciudate. Politica sa nu este într-atît împotriva unui „război bun” care nu constituie de fapt o amenințare în Ucraina, ci în primul rând împotriva unei „păci bune” care constituie o amenințare reală pentru regimul aflat la putere. Faptul că acesta din urmă există ca o alternativă la o „pace bună” este deliberat trecut sub tăcere, în vreme ce primul este subliniat și răssubliniat în mod propagandist.

Pentru a juca rolul de „apărător al păcii” în Ucraina, nomenclatura postsovietică trebuie să mențină divizarea, dezorientarea și intimidarea în cadrul statului. În cazul în care Ucraina nu ar fi avut o moștenire colonială, comunistă, autoritățile ar fi inventat-o. Moștenirea colonială a înzestrat nomenclatura cu regiuni specifice și identități locale ce puteau fi stîrnite eficient una împotriva celeilalte. Moștenirea totalitară a edificat o societate „necivi!ă” și ușor manipulabilă. Obiectivul conducătorilor postsovietici era să păstreze această moștenire cît de mult timp posibil.

„Menținerea păcii” în stil oligarhic

În vreme ce afirmația lui Huntington potrivit căreia „liderii politici nu pot crea prin voință și pricepere democrația acolo unde sînt absente condițiile ei”²⁹ ar putea fi acceptată (ea fiind, probabil, doar o parafrază a ideii populare că fiecare națiune își merită guvernul pe care îl are), totuși nimeni nu ar putea și nu ar trebui să îi justifice pe liderii care nu au nici competența nici voința de a promova democrația și care, dimpotrivă, fac tot ce le stă în putință pentru a submina orice condiții ale dezvoltării democratice.

O analiză perspicace a unei asemenea activități a fost făcută de un intelectual canadian, Taras Kuzio, într-o serie de publicații recente. Spre meritul lui, el a acordat o atenție specială interdependenței foarte importante și în mare măsură subestimate dintre conștiința națională (slabă) și societatea civilă (slabă). După ce a argumentat că „toate statele civice sînt compuse atît din factori civici cît și etno-culturali”, și că „identitatea politică în epoca modernă este legată de identitatea națională deoarece conștiința politică implică o loialitate națională conștientă”, el a susținut cu îndrăzneală că „Relația dintre societatea civilă și identitatea națională se află în miezul procesului de tranziție în statele postsovietice precum Ucraina. Identitatea națională este un «prieten de ocazie», iar nu un «etern dușman» al societății civile... Cazul ucrainean și bielorus sînt exemple de state postcomuniste în care principala problemă care le afectează negativ procesul de tranziție este prea puținul – nu prea multul – naționalism civic... O populație atomizată, divizată regional, cu o înclinație cinică în ce privește capacitatea de a face schimbări și lipsită de încredere față de ceilalți cetățeni ai aceleiași țări este puțin probabil să genereze fie o societate civilă vibrantă sau o mobilizare societală spre obiectivele declarate. «Conștiința de sine colectivă» susține societatea civilă deoarece «interesul față de propria națiune consolidează interesul pentru binele comun». Unitatea și integrarea națională joacă de aceea un rol central în susținerea societății civile și în generarea mobilizării.”³⁰

Următorul argument al lui Kuzio se bazează pe faptul că liderii ucraineni postcomuniști simt o profundă neîncredere față de societatea civilă și suspectează destul de rezonabil că acest agent periculos le-ar putea pune dramatic la îndoială dominația autoritaristă asupra țării. „Statul vede activismul civic și mobilizarea cetățenilor ca pe o amenințare a privilegiilor sale ... Societatea civilă și cetățenii nu sînt ceva cu care să se poată negocia, să se poată respecta sau în fața căror să se poată recunoaște responsabilitatea pentru propriile acțiuni. Politicile de stat au folosit de aceea pentru a slăbi societatea civilă și a reduce sentimentele de eficacitate în rîndul cetățenilor ucraineni”.

Ca urmare, dacă nucleul societății civile este „națiunea dominantă”, în formularea lui Edward Shils, și „fără o națiune nu poate exista societate civilă”,³¹ interesul întemeiat al oligarhiei postsovietice din Ucraina (și de oriunde) trebuie să fie atomizarea societății și împiedicarea apariției unei națiuni civice consolidate moderne. Iar liderii ucraineni au avut destul de mult succes în acest sens în ultimul deceniu, exploatînd vechile stereotipuri „anti-naționaliste” de tip sovietic (esențial ucrainofob) în sînul majorității populației: „Divizările au fost cultivate deliberat între ucrainenii de vest și cei de est. Ucrainenii din vest au fost descriși ca „naționaliști burghezi” însetați de sînge sau, chiar mai rău, ca „banderiști” (discipoli ai lui Stepan Bandera, liderul Organizației Naționalistilor Ucraineni) năimiți de Occident. După un deceniu de independență, foarte puține lucruri s-au

schimbat. Elitele postsovietice ale Ucrainei nu au încercat să depășească divizările regionale. După cum au arătat ultimele alegeri, ele le stîrnesc pentru a profita de ele atunci cînd sînt amenințate de forțe de opoziție serioase... Divizările regionale permit elitelor ucrainene să-și mențină auto-distribuitul rol de arbitru între „vestul naționalist” și „estul pro-rus”. Fostele elite ucrainene sovietice, care sînt astăzi centristii oligarhici, își promovează politicile „pragmatice” ca pe singurele mijloace deschise societății ucrainene pentru menținerea „zlahodei” (consensului) dintre diferitele regiuni și grupuri. O găselniță la modă în sînul elitelor, „zlahoda” înseamnă de fapt sprijinirea stabilității și a politicilor elitelor paternaliste care pretind a ști ce este cel mai bine pentru țară și cetățenii ei. Fără acest ingredient, se spune, Ucraina de vest și cea de est ar fi în curînd la cuțite și Ucraina s-ar dezintegra. Elitele conducătoare ale țării nu au de aceea nici un interes în depășirea divizărilor regionale și promovarea reconcilierii... Fără să aibă politici interne sau internaționale, ele promovează în schimb ceea ce sociologul ucrainean Ievhen Holovakha numește „momentocrație”. Adică, toată lumea trăiește pentru clipă și pe termen scurt”.³²

Neavînd nici o idee națională consolidatoare, elitele ucrainene urmăresc așa-zisa politică a celei de „a treia căi” care, după cum mulți specialiști în domeniu au căzut de acord cu mult timp în urmă, nu duce altundeva decît în „lumea a treia”. În politica internă, aceasta înseamnă o combinație ciudată între cele mai rele trăsături ale comunismului senil și cele ale capitalismului pe cale de a se naște. Această opțiune, remarcă Tara Kuzio, este de înțeles întrucît ea încearcă să „reconcilieze cîtă durere poate fi aplicată din punct de vedere economic fără a se cauza o instabilitate socială larg răspîndită... O opțiune «a celei de-a treia căi» amîină luarea oricărei decizii în ce privește chestiunile cruciale ale orientării spre Europa sau spre Eurasia pe plan extern, sau de a construi capitalismul sau un melanj de capitalism/socialism pe plan intern. Proponenții cele de-a «treia căi» vor ce este mai bun pentru ambele lumi (...) deoarece ideologia «celor de-a treia căi» convine intereselor lor personale.”³³

În politica internațională, ideologia „celor de-a treia căi” („momentocrația”) are ca rezultat un flirt stîngaci atît cu Rusia cît și cu Occidentul, care este numit oficial „politica multivectorială”. În practică, aceasta înseamnă tentative destul de infantile de a juca la ambele capete și de a obține niște cîștiguri dubioase dintr-un șantaj mărunț. O astfel de politică îi intrigă pe observatorii externi și îi îndeamnă pe unii din ei să o eticheteze în mod deschis ca „schizofrenică”.

„Într-un moment, liderii țării și-au proclamat dorința de a fi incluși în instituțiile occidentale; în momentul următor, ei au sugerat o integrare mai strînsă cu vecinul lor de la Răsărit, Rusia. Într-un minut, acești lideri au părut să năzuiască la statutul de putere regională; în următorul, s-au retras din orice acțiune care i-ar fi ajutat să îndeplinească acel obiectiv. Pentru a explica aceste contradicții evidente,

oficialii din Ucraina au vorbit de o politică externă «duală» sau «bipolară» și au sugerat că cel mai important obiectiv al țării ar trebui să fie «crearea unei zone sigure de pace și stabilitate» în jurul său. Din păcate, acest refuz de a alege o direcție clară în politica externă a însemnat că țara a rămas într-un fel de purgatoriu, derapînd fără folos între Est și Vest, ușor de influențat și de manipulat de către ambele părți.³⁴

Taras Kuzio comentează pe marginea acestei situații încă cu și mai mult sarcasm: „Deși Kucima ține foarte mult la a declara că politica externă a Ucrainei nu este nici «pro-occidentală» nici «pro-rusă», ci «pro-ucraineană», ea este în realitate mai mult «pro-Kucima» în sensul în care ea servește aproape exclusiv la dezvoltarea intereselor executivului și a aliaților săi oligarhici.”³⁵

Scepticismul cu privire la „orientarea occidentală” a Ucrainei nu a scăzut cîtuși de puțin nici după declararea obiectivului de a adera la UE într-un viitor nedefinit și nici după recenta declarație cu privire la „o integrare mai strînsă cu NATO” anunțată de președintele ucrainean și Consiliul de Apărare și securitate Națională pe 23 mai. Unul dintre cei mai spirituali publiciști ucraineni, Tetiana Korobova, a etichetat imediat aceasta drept un „vals al ciinelui”, referindu-se usturător la o melodie primitivă care poate fi interpretată pretențios la pian de către aproape oricine, fără nici un fel de pregătire muzicală. Colega ei de la ziarul opoziției Grani, Iryna Pohorelova a sugerat că declarația președintelui era o simplă manevră propangandistică menită să rupă izolarea internațională a lui Kucima după „Gongadzegate” și calmarea noului scandal care ar putea foarte bine să explodeze după ce au ieșit la lumină informații despre presupusa implicare a lui Kucima în traficul ilegal cu arme cu Irakul.³⁶

Oricare ar fi motivul declarației președintelui, au existat atît de multe declarații contradictorii și creatoare de confuzie de partea ucraineană în trecut, încît foarte puțini experți sînt înclinați astăzi să accepte inițiativele ucrainene ca atare, fără o rezervă corespunzătoare. Deocamdată, mult clamatul obiectiv al Ucrainei este mai degrabă „aderarea la un sistem de securitate cu baza în NATO” decît aderarea la alianța militară ca atare. Desigur, „Ucraina trebuie să facă în continuare progrese în domeniul reformei economice și militare pentru a se putea așeza la rînd” – atît pentru UE cît și pentru NATO. Este probabil la fel de adevărat că candidatura ucraineană la Alianță „ar fi, în acest stadiu, respinsă cu un hohot de rîs”, după cum afirma Yevhen Marciuk, șeful Consiliului Național de Apărare și Securitate.³⁷ Dar este la fel de adevărat că liderii ucraineni au prea puțină voință să realizeze orice reformă care ar face Ucraina eligibilă pentru aderarea la UE și NATO – tocmai pentru că înseși aceste reforme le-ar submina dramatic și inevitabil dominația autoritaristă asupra țării. Iar acești conducători au încă și mai puțină voință și pricepere de a-și emancipa țara definitiv de Rusia, de politica și economia ei stagnante. Acesta este probabil principalul chiar dacă nu singurul motiv pentru

care aspirațiile europene ale Ucrainei sînt respinse cu un hohot, în vreme ce cele ale Bulgariei și României, ale Albaniei și Turciei sînt acceptate.

Este poate timpul să o spunem deschis: „Atîta timp cît președintele țării este slăbit de scandaluri și dependent de sprijinul Rusiei, nu poate exista o adevărată politică orientată spre Occident. În plus, atîta timp cît țara rămîne dependentă de energia Rusiei, ea va trebui să rămînă dependentă de voința politică a Rusiei. Din păcate, în ciuda încercărilor repetate, Ucraina este incapabilă să se descurce fără energia Rusiei. Iar în ultimii zece ani, Rusia a fost foarte dispusă să își folosească controlul asupra rezervelor energetice ale vecinilor săi pentru a „convinge” Ucraina să sprijine politicile Rusiei...Din această cauză, în vreme ce înclinația multor lideri ai Ucrainei este să se orienteze spre Occident, din punct de vedere pragmatic țara trebuie să rămînă angajată față de Est...Probabil va fi necesar să se aștepte încă cîtiva ani înainte ca politica externă a țării să poată începe să se miște constant într-o direcție. Numai o țară post-Kucima cu o rezervă de energie mai diversificată va fi cu adevărat capabilă să își aleagă propria cale independentă.”³⁸

Concluzie

Cercetarea internațională realizată în 2000 în Ucraina, Bielorusia, Moldova și Rusia a revelat, cu o mare surprindere, că ucrainenii și moldovenii sînt cei care „erau cel mai puțin probabil să «se simtă europeni», deși ambele țări sînt complet europene din punct de vedere geografic și și-au asumat cel mai deschis angajament pentru o „opțiune europeană” la nivel public și oficial. Formularea întrebării era: «Gîndiți vreodată despre dumneavoastră că sînteți european?»”, iar distribuția răspunsurilor a fost următoarea:³⁹

	Bielorusia	Moldova	Rusia	Ucraina
Deseori	16	9	18	8
Uneori	34	25	34	26
Rar/niciodată	38	56	47	57
Nu știu/nu răspund	12	10	2	8

A părut ciudat, într-adevăr, deoarece, în aceeași cercetare, ucrainenii și moldovenii au fost cei care au fost cei mai pozitivi față de activitățile Uniunii Europene și posibila aderare a țării lor (50-57% în Ucraina și 50-69% în Moldova), ei erau cei care regretau cel mai puțin prăbușirea URSS-ului și cel mai puțin doritori ca să se reînființeze o nouă uniune condusă de Rusia, și cel mai puțin înclinați să perceapă SUA, Germania și Uniunea Europeană ca pe o amenințare la adresa țărilor lor.⁴⁰

Cercetătorii nu au reușit să explice propriile descoperiri paradoxale. Ei pur și simplu au recunoscut că „o identitate europeană, cel puțin la nivelul publicului național, nu este în mod necesar legată de dorința de a deveni membri ai Uniunii Europene în

sine. Respondenții noștri, care erau cel mai puțin probabil să se simtă «europeni», erau cel mai probabil să fie în favoarea aderării propriiei lor țări; în același chip, rușii noștri, care erau cei mai înclinați să se identifice ca «europeni», au fost cel mai puțin entuziaști față de Uniunea Europeană și posibilitatea de a adera la ea.⁴¹

Între timp, cea mai verosimilă și poate singura explicație rezonabilă a acestui fenomen este aceea că fiecare națiune își are propriile criterii de „europenitate”. Această noțiune are probabil conotații mai generale, mai abstracte (dacă nu pur geografice sau civilizaționale) pentru ruși și bieloruși care, în general vorbind, nu au nici dorința nici șansele de a adera la UE și NATO. Și probabil că ea este mai concretă pentru ucraineni și moldoveni care, în general vorbind, vor să își instituționalizeze „europenitatea” prin aderarea la organizațiile euroatlantice respective. Simplu spus, ei își evaluează „europenitatea” prin, ca să spunem așa, „criteriile de la Copenhaga” și, desigur, întrucât și-au însușit viziunea occidentală asupra lor, ei își resping propriile pretenții „europene” cu un „hohot” (cum ar spune domnul Marciuc).

Paradoxal totuși, o astfel de autodeprecieri ne dă un grăunte de speranță. El poate crește dacă analizăm rezultatele unui alt sondaj de opinie, realizat din nou în Ucraina, Bielorusia și Rusia atât în rândul publicului general cât și al așa-numitelor „elite”. Numărul celor cu autoidentificare „europeană” în rândul „elitei” ucrainene (52%) s-a dovedit de două ori mai mare decât în rândul publicului general (24%). După aceleași indicii, 77% dintre „elite” sprijină posibila aderare a Ucrainei la UE și 47% la NATO (versus 51% și, respectiv, 29% din publicul general). Nici în Bielorusia nici în Rusia nu s-a găsit vreo diferență semnificativă între elite și publicul general: erau 26% și, respectiv, 20% susținători ai NATO în Rusia, și 23% și, respectiv, 26% în Bielorusia).⁴²

Diferența foarte mare dintre elite și mase în anumite chestiuni importante ar putea reprezenta o amenințare pentru unitatea națională atunci când atitudinile predominante ale ambelor grupuri sînt opuse. În Ucraina, totuși, atitudinea predominantă a maselor față de multe chestiuni este de nesiguranță și de lipsă de opinie. Elitele par să fie mai competente și, desigur, ele au posibilitatea de a-și disemina eficient vederile în rândul acelei părți a populației care este mai puțin competentă și mai „indecisă”. Totuși, problema este aceea că elitele ucrainene sînt ele însele divizate și că nomenclatura sovietică este cea care deține controlul asupra societății mai degrabă decât profesioniștii și intelectualii mai tineri, și tot ea este cea care o menține astfel alienată, incompetentă și nehotărîtă. Iar ei, grupul sociologic cel mai mare al „nehotărîților”, sînt cei care reprezintă principalul obiect al luptei prelungite dintre cele două „partide” majore din Ucraina care, deși denumirea politică nu o indică, ar trebui definite esențial ca „ucrainene” și „sovietice”. Această luptă poate fi conceptualizată de unii ca o continuare a perestroikăi lui Gorbaciov, de alții poate fi considerată drept o încercare de încheiere a procesului de construcție a națiunii, lansat în secolul al XIX-lea, dar oprit dramatic, întîrziat și deturnat după

aceea. În realitate, există o competiție sălbatică între cele două proiecte de construcție a națiunii sau, din punctul de vedere ucrainean, dintre proiectele de construcție a națiunii și de distrugere a națiunii.⁴³

Datorită circumstanțelor specifice ale acestei competiții, „ucrainean” a tins întotdeauna să însemne „european” și, ca urmare, „democratic”, în vreme ce „sovietic” nu a însemnat niciodată altceva decât „rusesc”, „imperial” și „anti-occidental”. Din această perspectivă, aș dori ca metafora celor „două Ucraine” să aibă mai degrabă o dimensiune temporală decât una spațială. Ucraina este într-adevăr divizată între Est și Vest, însă cu mult mai mult între trecutul sovietic și viitorul european.

Note:

1. Mihailo Hrușevski, *Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut?* (Kyiv: Zrannia, 1991), pp. 142-144.
2. Am discutat acest fenomen mai detaliat în *The Nativist/Westernizer Controversy in Ukraine: The End or the Beginning?*, în *Journal of Ukrainian Studies*, vol.21, nos.1-2 (Vară-larnă 1996), pp. 27-54.
3. Ivan L. Rudnyŭki, „Ukraine between East and West,” în ale sale *Essays in Modern Ukrainian History* (Edmonton: CIUS, 1987 [1966]), p. 8.
4. Ihor Sevcenko, *Ukraine between East and West. Essays on Cultural History to the Early 18th Century* (Edmonton & Toronto: CIUS, 1996), pp. 3-4, 6.
5. *Ibid.*, p. 8.
6. Andrew Wilson, Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities, *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 1 (2002), p. 32.
7. *Ibid.*, p. 34.
8. *Ibid.*, p. 44.
9. L.Aza, Tendentsiyyi etnomonoho rozvytku v Ukrayini, în V.Vorona and M. Shulha (editori), *Ukrayinske suspilstvo: desiat rokiv nezalezhnosti* (Kyiv: Instytut sotsiologhiyi NANU, 2001), p. 532.
10. Wilson, p. 45.
11. O.Reznik, Zovnishniopolitychni oriyentatsiyyi naselennia, în V.Vorona și M. Șulha (editori), *Ukrayinske suspilstvo: desiat rokiv nezalezhnosti* (Kyiv: Instytut sotsiologhiyi NANU, 2001), p. 242, 239.
12. M.Mihalcenko, Desiat rokiv nezalezhnosti: polityko-sotsiologichna otsinka politychnykh reform, *ibid.*, p. 153.
13. Aza, p. 529. Potrivit aceleiași surse, 36% dintre respondenți se opun „bilingvismului” oficial și 19% rămân nehotărâți.
14. Stephen White, Ian McAllister, Margot Light, și John Loewenhardt, A European or a Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe, *Europe-Asia Studies*, vol. 54, no. 2 (2002), p. 196.
15. *Ibid.*, p. 195.
16. Vorona & Shulha, *op. cit.*, p. 592.
17. *Ibid.*, p. 571.
18. Reznik, p. 244. Autorul dovedește, mai ales, că preferințele geopolitice atât ale ucrainenilor cât și ale rușilor din vestul Ucrainei diferă clar de preferințele geopolitice atât ale

ucrainenilor cât și ale rușilor din est, ceea ce îl face să tragă concluzia că „apartenența regională mai degrabă decât cea etnică este cea care determină preferințele geopolitice.” *Ibid.*, p. 243.

19. Volodimir Voitenko, Vechory na khutori poblyzu Aziyi, *Den*, 2 martie 2002, p. 8.

20. Aceste sentimente au fost deosebit de puternice în 1994 când președintele ales presupus „pro-rus” Leonid Kucima a cîștigat în fața presupusului „naționalist” Leonid Kravciuk aflat în funcție. Vezi, de pildă, D.Williams și R.J.Smith, U.S. Intelligence Sees Economic Flight Leading to Breakup of Ukraine, *Washington Post*, 25 ianuarie 1994; sau Ukraine - The Birth and Possible Death of a Country, *The Economist*, 7 mai 1994. Publicațiile rusești respective ale vremii sînt trecute în revistă de Vera Tolz în Rethinking Russian-Ukrainian relations: a new trend in nation-building in post-communist Russia? *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 2 (2002), pp. 233-240.

21. Studiul anterior revela că doar 1% din respondenții din Lvov și 5% din Donețk erau de acord că ar fi mai bine pentru Ucraina dacă s-ar diviza în două țări separate. Vezi Iaroslav Hrițak, Shifting Identities in Western and Eastern Ukraine, *New School for Social Research. The East & Central Europe Program. Bulletin*, vol. 5/3, no. 18 februarie 1995), p. 7. Studiul recent confirmă indirect aceste rezultate: 58% dintre respondenții tineri din Lvov și 47% din Donețk au răspuns pozitiv la întrebarea dacă ar fi de acord, în cazul în care ar fi necesar, să își apere țara cu armele. (Media națională a răspunsurilor pozitive a fost de 51%; negative 16% iar 33% au rămas nehotărâți). Vezi *Dzerkalo tyzhnia*, 23 septembrie 2001, p. 18.

22. Ievgenii Golovakha, *Transformiruyushcheyesia obshchestvo. Opyt sociologicheskogo monitoringa v Ukraine*. Kiev: Institute of Sociology, 1996, p. 102. Cu doi ani înainte, într-un alt sondaj, 20% dintre respondenți au declarat că socialismul ar fi cel mai dezirabil sistem economic pentru Ucraina, 18% au preferat capitalismul, 20% și-au exprimat incertitudinea, în timp ce 42% au respins ambele sisteme și au sugerat că Ucraina ar trebui să opteze pentru o cale proprie. Toate aceste rezultate se corelează în mare măsură cu rezultatele sociologice ulterioare. O serie de sondaje realizate în 2000-2001 au arătat că în jur de 14-17% din respondenți susțin ideologia comunistă, 11-19% îi susțin pe democrații naționali pro-occidentali, că există cîteva grupuri mai mici care susțin alte tendințe politice/ideologice, și că pînă la 40% „nu le pasă”. Vezi *Den*, 24 iulie 2001, p. 1.

23. Reznik, p. 242.

24. *Politychnyi portret Ukrayiny*, no. 18 (Kyiv: Democratic Initiatives Center, 1997), pp. 111-118.

25. *Den*, 16 iulie 1998, p. 1.

26. *The Economist*, 4 februarie 1995, p. 27.

27. Iuri Andrukovici, *Krytyka*, vol. 6, no. 6 (iunie 2002), p. 2.

28. Ievhen Holovakha, Osoblyvosti politychnoyi svidomosti: ambivalentnist suspilstva ta osobystosti, *Politolohichni chytannia*, no. 1 (1992), pp. 24-39.

29. Samuel P.Huntington, *The Third Wave. Democracy in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1993), p.108.

30. Taras Kuzio, Between Totalitarianism and Democracy: Assessing Regime Type in Ukraine, studiu prezentat la conferința *Ukraine: Challenges of a Country in Transition* (University of Fribourg, 19-20 aprilie 2002).

31. Edward Shils, Nation, nationality, nationalism and civil society, *Nations and Nationalism*, vol.1, no.1 (martie 1995), p.118.

32. Taras Kuzio, Elites not interested in healing divisions in society, *Kyiv Post*, 17 mai 2002.

33. Kuzio, Between Totalitarianism and Democracy...

34. Tammy M. Lynch, Post-Election Return to Foreign Policy Status, *The NIS Observed: An Analytical Review*, vol. 7, no. 9 (22 mai 2002).

35. Taras Kuzio, ‘Pro-Ukrainian’ or ‘Pro-Kuchma’? Ukraine’s Foreign Policy in Crisis, *RFERL Nesline*, 26 aprilie 2002.

36. Vezi *Grani*, no. 20 (27 mai 2002); www.grani.kiev.ua

37. Ukraine Seeks Closer Relations with NATO as Top Priority, *Jamestown Foundation Monitor*, vol. 8, no. 102 (24 mai 2002).

38. Lynch, *op. cit.*

39. White et al., *op cit.*, p. 189.

40. *Ibid.*, pp. 190, 192, 186.

41. *Ibid.*, p. 189.

42. *Transition*, no. 14 (1995).

43. Fostul proiect, după cum susține un intelectual ucrainean de marcă, este o întrupare a „noilor oportunități ale Ucrainei” și înseamnă „ruptura radicală cu Imperiul și integrarea treptată într-o civilizație esențial ne-rusă, cea europeană. Proiectul pare a fi unul foarte aventuros (nu aş spune nebunesc) în circumstanțele actuale. Dar aceasta îl face încă și mai provocator și mai atractiv pentru noile elite ucrainene, mai cu seamă pentru tineretul angajat din punct de vedere social.” Iuri Andrukovici, „Fragment i komentar,” *Rossijsko-ukrainskiy bulletin*, ? 6-7 (Moscow & Kyiv: Central European Information Agency, 2000), p. 101.

Traducere de Doina Baci

*

Mikola RIABCIUK, scriitor și jurnalist, este fondator și redactor-șef adjunct al revistei lunare *Krytyka*. Laureat al Premiului POLCUL pentru contribuția sa semnificativă la reconcilierea polonezo-ucraineană (1998), el este autorul a mai multor volume: *Vid Malorosiji do Ukrajiny: paradoksy zapizniloho nacijetvorennia* (De la „Rusia mică” la Ucraina: paradoxurile unei construcții naționale întârziate) și *Dylemy ukrajins'koho Fausta: hromadians'ke suspil'stvo i rozbu-dova derzhavy* (Dilemele Faustului ucrainean). În prezent cercetările sale se concentrează asupra mass media și a autoritarismului postsovietic din Ucraina.

Mikola Riabciuk, Ambiguous ‘Borderland’: *Ukrainian Identity on the Cross-roads of West and East*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Identitatea omului european la Denis de Rougemont

CRISTINA GHEORGHE

Chiar dacă lucrările lui Denis de Rougemont au beneficiat de o traducere relativ redusă în limba română, prin raportare la mărimea operei sale, el este unul dintre cei mai fervenți europeniști ai perioadei dintre cele două războaie mondiale și mai ales ai perioadei postbelice. Dacă unele dintre lucrările sale de bază (*Dragostea și Occidentul*, *Partea Diavolului*, *Douăzeci și unu de secole de Europa*, *Elveția, un popor fericit*) au beneficiat deja de traducere în limba română, rămân încă o serie importantă de lucrări¹ și în special de articole complet necunoscute publicului cititor. Este și motivul pentru care acestea din urmă vor face obiectul studiului de față.

Începuturile carierei europeniste ale lui de Rougemont se află mai ales în perioada de după cel de-al doilea război mondial, chiar dacă preocupările autorului pentru această parte a lumii au existat încă de la primele sale scrieri (cu toate că nu în aceeași măsură în care era interesat de literatură și teologie). După ce izbucnirea celui de-al doilea război mondial îl găsește în Elveția, țară neutră, în care nu putea reacționa cum ar fi vrut, principala idee devine Europa, pe care trebuia să o apere și să-i salveze viitorul. Exilul în America îl va determina să vadă într-o lumină nouă continentul pe care fusese obligat să-l părăsească, să-i acorde o nouă importanță pe scena lumii, să-i atribuiască dimensiunea unui întreg, a unui tot care pînă în acel moment era perceput doar ca un conglomerat de mici sau mari părți componente. De asemenea, totalitarismele care apăruseră pe scena politică europeană i-au dat și ele motive pentru a se apleca asupra problemelor care măcinau continentul în perioada respectivă și să afirme că *L'Europe a une mauvaise mine...*².

Sumara trecere în revistă a preocupărilor pentru chestiunea europeană a lui Denis de Rougemont demonstrează că această problematică va fi stabilită, analizată, diagnosticată prin raportarea la ceea ce se întîmpla în interiorul Europei – fascismul –, la ceea ce se întîmpla la extremitățile acesteia – totalitarismul –, dar și la foarte mare depărtare de aceasta – modul de viață american care tocmai se

impunea atât în Statele Unite cât și pe continent. Trecutul Europei, cel istoric și cel religios deopotrivă, totalitarismele de orice fel, contemporane autorului (*anti-Europa*, după cum le numea acesta) și America sunt elementele de comparație folosite de către de Rougemont pentru a poziționa identitatea europeană. Iar rezolvarea problemelor cu care se confrunta Europa după cel de-al doilea război mondial depindea de doi factori: *omul european* și *federalismul*, elemente care la de Rougemont sunt inseparabile.

Apariția și succesul lui Hitler se datorau, în viziunea lui de Rougemont, decreștinării Europei secolului al XVIII-lea: eliberați de religie, oamenii s-au pus la dispoziția ideologiei unui partid, fanatismul religios fiind înlocuit de fanatismul politic. Chiar dacă Europa – *Vaterland* – era victorioasă în fața lui Hitler, după război ea se afla între două imperii, cu o populație divizată în două direcții opuse, cea a ideii de progres colectivist și cea a progresului capitalist, una reprezentând Rusia stalinistă, iar cealaltă America – *Kinderland* –, și cu o burghezie care le refuza ambele idei, dar fără a face nimic altceva.³ Aceste realități europene îl determină pe de Rougemont să încerce o explicație din prisma tipologiei umane și implicit culturale europene.

La un nivel macro-tipologic, Rougemont consideră că este gravă deosebirea esențială dintre concepția europeană, pe de o parte, și cea rusă, pe de altă parte, privind natura sau condiția *omului exemplar*, care pentru europeni este marele om, cel mai înalt exemplu, cel care caută valorile esențiale și rațiunile de a trăi, în timp ce pentru Rusia sau chiar America acesta este reprezentat de omul mediu, de exemplarul de serie, omul care doar produce și consumă.⁴ Omul european, cel *al contradicției* sau *omul dialectic*, este numit de către de Rougemont *persoană*⁵ (deși nu folosește un alt termen pentru cel din Rusia sau America), iar instituțiile care pot constitui o măsură a acestuia sunt cele *federaliste*. Dacă se consideră *eu-ul* datul primar al individului, compoziția brută a acestuia, iar *persoana* ceea ce individul a devenit prin modificarea elementelor calitative⁶ ca urmare a educației și a socializării, putem înțelege de ce de Rougemont consideră că în interiorul persoanei (și nu al *eu-lui*) există totdeauna un conflict între libertate și vocație, pe de o parte, și implicarea în realitățile sociale, pe de altă parte, iar când această luptă interioară încetează, începe războiul exterior. Angajamentul, implicarea personală liberă, eficace și critică, contribuie la evitarea implicării în activitatea unui partid, supunerea la o opresiune⁷ a statului sau a naționalismului. Ideea de om, din care filosoful Berdiaev afirma că a încercat să facă un mit, este la de Rougemont *tezaurul Europei*, dar deviațiile sale către *individul fără îndatoriri sau militantul fără drepturi* sunt cauzele tuturor *relelor sociale*. Dacă europenii (*eu-l* primar) au inventat naționalismul, tot ei (ca *persoane* însă) au găsit și soluția la relele provocate de acesta, și anume *federalismul*, dar trebuie totuși să inventeze și să facă viabile instituțiile acestuia,⁸ singurele capabile să salveze Europa.⁹

Acest proces nu este totuși chiar atât de simplu de realizat, iar aceasta tot din cauza omului, sau mai bine spus din cauza celor trei micro-tipuri umane¹⁰ care

constituie fundamentul a trei regimuri politice diferite. Astfel de Rougemont vorbește despre *omul liber, dar neimplicat* (individul pur și simplu), căruia îi corespunde *un regim democratic tinzând către anarhie*; *omul implicat total* (soldatul politic), dar deloc liber, căruia îi corespunde *regimul totalitar* și *omul persoană*, liber și implicat în același timp, căruia îi corespunde *regimul federalist*.¹¹ Acestor trei micro-tipologii umane, *trei specii de oameni atât de diferite*¹², le corespund trei tipuri de mentalități. Există, astfel, oamenii care doresc pacea, uniunea și prosperitatea, dar căroră le e teamă de un proces atât de dificil de realizat; oamenii care nu doresc nici pacea, nici uniunea și nici prosperitatea, staliști, naționaliști sau fasciști, care se opun foarte vehement federației europene și cei care nu sunt interesați de nimic, care nu vor să se gândească la nimic, dar care repetă mecanic sloganurile celui de-al doilea grup.¹³ În acest context, autorul își exprimă nemulțumirea față de faptul că aceia care luptă pentru pace și uniune sunt numiți utopici, ceea ce nu se întâmplă într-adevăr niciodată cu utopicii care pregătesc, uneori chiar vizibil, un război. Iar lupta pentru ideea federală este o luptă pentru pace și împotriva conflictelor dintre rase, limbi sau naționalisme, o luptă care încearcă să facă loc tuturor diversităților fără a elimina vreuna dintre ele¹⁴ și pe care nu o consideră o *utopie*, un *sistem fără viitor*.¹⁵

În opinia lui de Rougemont, ar fi fost o utopie crearea unei uniuni a Europei fără schimbarea structurii sale economice și politice.¹⁶ Numai crearea unor noi organisme economice și politice supranaționale nu ar fi fost nici ea suficientă, pentru că Europa este în primul rând o cultură, una din caracteristicile sale fiind diversitatea de atitudine față de cultură, înrădăcinată în diversitățile sale culturale. Dialogul între aceste diversități este fundamentul realizării Europei și a ideii europene a omului, ideea dialectică a omului, nerealizată încă în întregime, tot așa cum este fundamentul *dinamismului occidental, al neliniștii creatoare care îl determină pe european să-și pună întrebări...referitoare la raporturile sale cu Dumnezeu, cu lumea, cu statul și cu comunitatea*,¹⁷ fundament total opus celui care stă la baza totalitarismului. Omul european este deci atât omul responsabil față de vocația sa față de cetate, omul *în același timp autonom și solidar, în același timp liber și angajat, dar nu liber în sens individualist, și nici angajat, implicat, în sens totalitar*.¹⁸ Acest om rămâne fidel lui însuși dacă acceptă dialogul și devine infidel când încearcă să *suprime unul dintre termenii conflictului* sau să se închidă în propria specificitate, națiune, patrie sau ideologie și să le impună în mod tiranic.¹⁹

De Rougemont a contribuit în mod esențial la redactarea *Raportului cultural* supus *Congresului de la Haga (7-10 mai 1948)* prin *Comitetul Internațional de Coordonare al Mișcării pentru Unitatea europeană*. În preambulul acestui document se afirmă în primul rând necesitatea uniunii din rațiuni de securitate și prosperitate a tuturor țărilor, necesitate care survine într-o situație de criză a noțiunii de om și de libertate. Această situație impune înființarea instituțiilor necesare

garanțării exercitării efective a drepturilor persoanei umane.²⁰ În viziunea sa, cultura europeană, în toate perioadele și prin toate elementele componente, a contribuit la conceptualizarea ideii europene a omului și a ideii drepturilor și obligațiilor acestuia, asupra ideii drepturilor și îndatoririlor unei națiuni.

De Rougemont precizează că, totuși, după al doilea război mondial, condițiile materiale și morale de viață din Europa (Occidentală sau de Est) au fost într-o mare măsură distruse: biblioteci sau muzee, edituri sau școli. Multe cărți sau discuri erau imposibil de găsit și, mult mai tragic, foarte mulți intelectuali refugiați din estul Europei au fost forțați să accepte munci necalificate, capacitățile lor fiind pierdute pentru Europa și pentru cultură. Cercetările științifice deveniseră tot mai costisitoare, schimburile culturale erau împiedicate de multe obstacole vamale sau financiare, precum și de multiplele formalități prin care cultura era naționalizată, iar în Est învățământul era supus influenței politice²¹ și, precum orice manifestare culturală, cenzurii. În același timp, de Rougemont descoperă în Occident o cultură periferizată, un spirit care își subordonează interesele *celor ale economiei*, politicii sau apărării naționale, situație a cărei singură soluție este *lăsarea liberă [a culturilor] să se manifeste, și evoluția lor liberă, conform propriilor legi și a libertăților proprii*, ceea ce însemna construirea *Europei deschise*,²² a Europei federale. Uniunea culturală a Europei a existat încă de la origini și²³ de-a lungul secolelor s-a îmbogățit continuu prin diversitate, ceea ce înseamnă că aceasta nu trebuie realizată printr-o lege, ea trebuie lăsată să se manifeste în mod liber, conform propriilor legi.²⁴ Instrumentele practice ale realizării acesteia urmau a fi într-o primă etapă *Centrul European de Cultură și Biroul de Studii* deschis în februarie 1949 de către *Mișcarea europeană* la Geneva. Ultima organizație a stabilit imediat trei direcții de acțiune:

- inventarul forțelor culturale în Europa;
- coordonarea eforturilor dispersate în acel moment;
- inițiative care să dezvolte sentimentul european, să-l exprime și să-l illustreze.

Acestea urmau să se realizeze prin mici grupuri de lucru care reuneau oameni din diferite țări, interesați de aceleași probleme.²⁴ La rîndul său, *Centrul Cultural* avea trei departamente principale de activitate: I. Educație; II. Cultură; III. Relațiile culturii cu instanțele politice, economice, sociale și juridice.

De Rougemont subliniază că aceste eforturi de realizare a conștiinței europene nu sunt instrumentul de substituie a naționalismelor naționale cu un naționalism european, *de opunere a unei națiuni europene națiunilor din Est și din Vest*, sau de a crea o cultură europeană sintetică. Singura rațiune a acestei conștiințe europene era uniunea țărilor din vestul Europei pentru a obține *renașterea culturii lor în cadrul libertății de spirit, care este adevărata lor forță*,²⁵ chiar dacă, așa cum considera de Rougemont, este dificil să se vorbească despre *realizarea Europei* atunci cînd ea există de secole.²⁶ Este motivul pentru care principala sarcină a

Centrului European de Cultură este considerată *propagandă* [culturală], utilizată însă pentru a obține același efect pe care l-a obținut Pasteur punând microbii în sprijinul omului, nu pentru a manipula, pentru că deviza Centrului era *Nimic să nu fie al meu din ce poate fi al altuia*.²⁷ Chiar dacă Europa are o suprafață destul de nesemnificativă în comparație cu alte continente, de Rougemont descoperă aici un *dinamism colectiv excepțional* la originea căruia se află o *tensiune ternară* care vine din teologia trinitară occidentală.²⁸ În opinia lui de Rougemont, Europa nu s-a născut din conflictul dintre Est și Vest, ci din tensiunile dintre Atena, care a descoperit *individul*, Roma, căreia îi aparține *cetățeanul*, și Ierusalim, creatorul *persoanei*, adică din conflictul dintre *individualism*, *colectivism* și *personalism*, fiecare dintre ele cu drama sa și toate împărțășind aceeași dramă, omul. Moștenirea culturală europeană reprezintă suma tuturor „produselor” *culturii de-a lungul timpului*, ea condiționează un mare număr de *șanse* specifice propuse europenilor și, de asemenea, instaurează *l'imite* precise acțiunii acestora, rămânând o *sumă de virtualități*, dintre care nu putem actualiza decât o parte infimă. Într-un sens mult mai concret, moștenirea²⁹ culturală este ceea ce *suntem capabili să utilizăm pentru atingerea propriilor scopuri*, utilizând cele două memorii, *cea a popoarelor și cea genetică*, *memoria externă* (marile biblioteci, limba, monumentele, credințele) și *memoria internă*, *cea a cromozomilor*, a ADN-ului, a programelor fiziologice sau sociale, a eredității.³⁰ Fiecare european a moștenit elemente culturale restrictive, și anume:

- naționalismul sau partizanatul;
- dependența de materie (de unde și neputința sa spirituală, lipsa de distanță, de detașare față de libertate, prin comparație cu hindușii) și detașarea de realitate prin abstracție (de unde sărăcia sa animică în comparație cu africanul negru);
- abdicarea în fața „celui care știe;”
- neputința europeanului romanizat, organizat, etatizat, de a concepe viața spirituală decât în cadrul Bisericii;
- rațiunile de a disprețui Istoria și de a se ocupa mai ales de „realități” și de elementele *eliberatoare*, ca de exemplu:
 - *spiritul critic* sau punerea continuă sub semnul întrebării a tuturor lucrurilor;
 - *dragostea* pentru Dumnezeu și de aproape ca de sine însuși;
 - noțiunea de *persoană umană*, autonomă și înzestrată cu o vocație unică;
 - *fidelitatea*, fundamentul cuplului și al comunei;
 - *secularismul*, care eliberează de constrângerile înspăimântătoare ale sacrului și ale cultului cuvintelor, ale miturilor tribale, ale modelor venerate la Curte înainte de a fi ale Orașului, și ale tuturor religiilor născute din teamă.³¹

În această moștenire culturală de Rougemont descoperă secretul omului european: este un *om dialectic, dialogic, lipsit de speranța de a-și găsi echilibrul altfel decât prin sinteze dificile, condamnat la alegere perpetuă, deci la conștientizare, la punerea sub semnul întrebării a tuturor rezultatelor și a tuturor*

valorilor; autorul creației,³² chiar dacă unul care diferă de la un secol la altul. În *laboratorul european*, cum spunea de Rougemont, au apărut, de-a lungul secolelor, ideile de *revoluție*, *pasiune* și *progres*, toate născute din revelația creștină, analizate și deformate în prisma greco-iudeo-romană. Federalismul vine dintr-o formă de gândire rezultată din *dialogul opunând eleații ionienilor pe motivul autonomiei fundamentale al Uniunii și al Diversității, ... al permanenței și al schimbării*, dar un dialog care încearcă să mențină cei doi termeni într-o tensiune creatoare, în care constă originalitatea și specificitatea gândirii occidentale.³³

Tensiunile creatoare născute din pluralitatea originilor Europei au provocat la rândul lor două serii de *contrarii inseparabile* aflate într-un permanent conflict în istoria europeană. În prima serie de Rougemont opune termeni antinomici dar valabili: spiritual și temporal, libertate și responsabilitate, inovație și tradiție, persoană și comunitate, autonomie și uniune, dreapta și stînga, sud și nord, revoluție și reformism, gustul riscului și nevoia de securitate etc., pentru ca în cea de-a doua serie să opună doi termeni la fel de condamnaibili: etatism centralizator și spirit de turmă, dirijism rigid și liberalism fără limite, individualism și colectivism, anarhie și tiranie, uniformizare și separatism.³⁴

De Rougemont nu este de acord cu teza decăderii Europei. Considerînd drept caracteristici ale decadenței unei culturi, ale unei civilizații, *imitația ieftină* sau *repetarea vulgarizată*, *pierderea capacității de răspîndire*, *pierderea-contactului direct cu originile și sărăcia sprijinului material*, autorul consideră că Europa nu se găsește în nici una din aceste situații,³⁵ existînd în plus încă trei motive pentru care nu se poate vorbi despre criza civilizației europene, și anume:

- civilizația europeană este singura care știe cu adevărat să devină universală;
- civilizația europeană a creat condițiile tehnice de conservare și de transmisie a sa către generațiile viitoare în același timp în care descoperea și reînvia culturile dispărute sau pe cale de dispariție;
- nu se întrevăd candidați serioși la realizarea unei civilizații care să devină mondiale,³⁶ de Rougemont păstrînd astfel intact europocentrismul.

Pentru de Rougemont *pasiunea* în dragoste derivă și ea din credința creștină personalistă, *din valoarea înfinită a unui individ ales, unic, de neînlocuit*, în timp ce *ideea de progres* are o origine evanghelică ce se intersectează cu noțiunile grecești și romane ale măsurii individuale și ale organizării colective, în timp ce *pasiunea revoluției* este *transpunerea în plan colectiv a convertirii creștine, a schimbării fundamentale și bruște de orientare, traduse în termenii romani de instituții, de drept nou*,³⁷ toate acestea fiind la originea culturii europene, dacă această cultură nu înseamnă decît *ceea ce a făcut Europa altceva decît ceea ce este ea din punct de vedere fizic*.³⁸

Prin re-caracteristicile europenilor de Rougemont a inclus și *gustul furios de a diferi*,³⁹ gustul de a fi original care cuprinde *spiritul de concurență* și nevoia de

a-și exprima *adevăratul eu*. Conform opiniei autorului, omul occidental a ales să se afirme ca *individ creator*, în timp ce (era necesar și un element comparativ) omul oriental a ales *să se supună lumii divinităților*, dar fără a spune că *unul e mai bun decât altul, ci doar că și-au ales scopuri complet diferite*. Pentru occidentali modelele sunt *creațiile individuale, nu convențiile sacre*,⁴⁰ iar lui de Rougemont i se pare ciudat că acest nucleu de tensiune creatoare și-a pierdut locul în lume în favoarea *culturii cenzoriale* din Est, una denaturată și aservită. Mult mai ciudat însă i se pare autorului faptul că *diviziunea Europei paralizează* în continuare cultura europeană, liberul schimb al ideilor, al persoanelor și al operelor, în situația în care secretul puterii constă în punerea în comun a tuturor resurselor științifice, educative și *creatoare în general*. Aceasta ar fi fost posibil printr-un *inventar* al forțelor culturale ale continentului, o coordonare a eforturilor dispersate *între cele douăzeci de națiuni ale noastre* și dacă ar fi existat un organism care ar fi putut să ia *unele inițiative de a vorbi în numele Europei ca unitate*, deci o *Autoritate politică supranațională*.⁴¹ Dacă Europa, care este cultură, nu-și salvează cultura și *libertatea persoanei*, ea va deveni doar *un appendice nesemnificativ al Asiei*.⁴²

Pentru de Rougemont Europa este însă atât cultura cât și conștiința *lumii*: în ciuda dimensiunilor sale teritoriale reduse, ea a descoperit mari teritorii necunoscute, contemporaneitatea oferind specialiști ai culturilor și societăților acestora. Europa este *Muzeul lumii*, dar nu în sensul strict al cuvântului, ci în sensul că europenii au făcut cercetări asupra tuturor civilizațiilor precedente și actuale și au provocat dezbateri asupra acestora, dar fără a le imita și numai pentru a le înțelege. Iar Europa mai încearcă, în mod adițional, și să regăsească tradițiile pierdute ale acestor civilizații și să favorizeze renașterea acestora⁴³, pentru că dislocarea indivizilor din mediul lor familial îi supune arbitrarului, anxietății, nesiguranței materiale și morale, mentale și spirituale, omul devenind dezrădăcinat, izolat și dezorientat, deschis naționalismelor, pasiunilor colective și sistemelor totalitate. Geniul lui Mussolini și Hitler, afirmă de Rougemont, a fost acela de a-și da seama că *omul maselor trăiește în angoasa arbitrarului și că este limitat la a dori eliberarea de o libertate fără conținut* și că întotdeauna caută un îndrumător.⁴⁴

În ceea ce privește remediile, de Rougemont este sceptic. Fără o atitudine morală și spirituală, oamenii politici nu vor fi capabili de a oferi o soluție viabilă, de aceea de Rougemont își îndreaptă atenția către intelectuali, chiar dacă în Occident aceștia sunt neputincioși în fața realităților create de ei înșiși – ca de exemplu naționalismele – sau lăsate să se creeze. Urmînd teoria sa privind tipurile umane europene, de Rougemont divizează intelectualii europeni în trei clase: cei complet dezinteresați de orice realitate contemporană, cei implicați în aceste realități, dar sub aripa unui partid sau altul, fără vreo importanță a doctrinei, și cei care au într-adevăr un punct de vedere despre situația generală și propun și soluții (precum

Berdiaev, Eliot, Jaspers sau alții), dar care nu se bucură de nici o considerare nici din partea politicianilor, nici a economiștilor și nici a oamenilor simpli, sau nici măcar nu sunt cunoscuți. După cum era de așteptat, de Rougemont are soluții pentru problemele europene pe care le-am evidențiat mai sus, pentru *această anarhie*, și indică trei calități pe care ar trebui să le aibă o soluție, și anume:

- aceasta trebuie să intereseze atât pe politicieni, economiști, intelectuali, cât și pe omul de pe stradă, și să le ofere mijlocul de a colabora efectiv;

- nu trebuie să fie apanajul unui partid, al unei națiuni, al unei tendințe intelectuale, să devină hegemonică;

- trebuie să se bazeze pe tradițiile care au constituit forța Europei, dar în același timp să permită o reînnoire a prosperității și a creativității Lumii Vechi.

Toate acestea se opun spiritului de partid, în multiplele sale forme, printre care și naționalismul.⁴⁵

În opinia lui de Rougemont oamenii politici consideră că uniunea europeană este necesară din rațiuni politice și economice – pericolul rus, dominația americană, lărgirea piețelor naționale sau conflictul franco-german – dar el este convins că cea mai importantă este salvarea patrimoniului cultural al Europei, *cultul persoanei umane* pe care l-a promovat această cultură, tot ceea ce există în Europa (instituțiile, partidele politice, tehnica și chiar Strasbourg-ul Europei unificate) fiind rezultatul acestei culturi. Pentru ca europenii să înțeleagă eforturile Strasbourg-ului de a face uniunea, aceștia trebuie să aibă acces la cultură, ei trebuie să primească o educație care să-i facă să simtă și să devină europeni.⁴⁶ Uniunea federală trebuie realizată de oameni conștienți că destinul lor depinde de felul în care acționează.⁴⁷ Este motivul pentru care *Centrul pentru Cultură Europeană* inițiază în jurnalul său o rubrică generală intitulată *Educația europeană* care să determine *revoluția morală, intelectuală și spirituală, apoi economică și socială*, maturizarea care va da naștere Europei unite.⁴⁸ Autorul consideră că metoda *Centrului* de a crea Europa unită este una *educativă și culturală*, dar că are multe afinități cu federalismul.⁴⁹ În opinia lui de Rougemont procesul de educație înseamnă atât transmiterea cunoștințelor dobândite de o anumită societate, cât și formarea morală și socială a tinerilor.⁵⁰ Realizarea uniunii europene nu este astfel posibilă în lipsa voinței majorității locuitorilor acesteia, iar aceasta nu este posibilă dacă nu există o educație și un civism european. Educația înseamnă și ea *dezbatere*, punere sub semnul întrebării, nu doar aplicarea regulilor, este un antrenament al spiritului critic, o dialectică a responsabilității și a contestării conformității și a nonconformismului, a riscului personal,⁵¹ pentru că uniunea Europei nu se poate face în mod mecanic, ea trebuind să fie aleasă și dorită de o majoritate a populației care trebuie să fie educată.⁵² Dacă civismul din doctrina federală a lui Proudhon, înseamnă participarea activă a individului la viața comună – la toate nivelurile, în funcție de capacitatea fiecăruia – civismul european este participarea la comunitatea europeană în formare. Cuvântul „participare” are aici două sensuri diferite, unul pasiv sau receptiv,

altul activ și militant.⁵³ Ca și civismul, cultura, pentru europeni, este și această *participare la tezaurul comun al operelor create timp de secole de spiritul europenilor*.⁵⁴ Astfel, afirmă de Rougemont, adevărata pregătire a civismului constă în cunoașterea problemelor reale ale comunei, regiunii, națiunii, Europei, învățarea mijloacelor de participare la acestea și dorința de a deține rolul⁵⁵ de cetățean. Realizarea Europei înseamnă înainte de toate realizarea europenilor,⁵⁶ afirmă de Rougemont, iar aceasta înseamnă că metoda de educație trebuie să fie europeană, adică trebuie să formeze *persoane autonome*,⁵⁷ ceea ce nu este posibil printr-o *specializare coordonată de către stat* (de tip sovietic) sau care *împinge respectul individualității copilului pînă la refuzul de a se forma – de tip american*.⁵⁸ Respectul pentru individ înseamnă a vedea în el *persoana care poate deveni dacă acesta își descoperă vocația și are mijloacele de a o îndeplini*.⁵⁹ Formarea individului înseamnă a i se comunica simțul comunității culturale, politice sau sociale în care să-și exercite vocația. Idealul unei educații europene și problema cea mai urgentă era deci de a forma și promova *oameni liberi și responsabili*, singurii care vor putea uni Europa, dar cu o singură condiție, și anume ca aceștia să știe *care este stadiul în care se află lumea*, care sunt realitățile mondiale, adică:

- care este situația precară a țărilor în care trăim în cadrul unei lumi în care Europa nu mai este o regiune;

- ce a fost cîndva Europa și ce poate ea deveni din momentul în care vom renunța la fobiile naționaliste;

- care vor fi efectele previzibile ale unei uniuni federale a forțelor noastre pentru o anumită regiune, un anumit sat, mediu profesional, pentru viața fiecăruia.⁶⁰

În opinia lui de Rougemont o democrație nu și-a atins scopul dacă nu a reușit prin intermediul familiei sau al altor mijloace sociale să formeze cetățeni și să-i informeze. Pentru ca uniunea Europei să se poată face în mod conștient, autorul indică o serie de *realități care trebuie cunoscute*:

- elementele comune și factorii de diferențiere care fac din Europa o unitate caracterizată prin diversitate;

- problemele economice;

- problemele sociale, demografice și culturale (locale, regionale și europene);

- rolul Europei în lumea decolonizată;

- idealurile principale (religioase, sociale, științifice etc.) ale umanității europene anterioare, posterioare sau superioare diversităților noastre naționale.

De Rougemont crede că democrația va putea să se realizeze foarte bine în *Republica europeană*, grație acțiunii *aristocrațiilor culturale (grupurilor de prestigiu) și politice (grupuri de presiune)* care se opun majorității conseratoare a prejudecăților „progresiste” de altădată.⁶¹ Pentru că nici un sistem de învățămînt nu putea realiza această orientare generală era necesară o educație populară materializată în forme de învățămînt mult mai concrete și mai apropiate de viață.⁶² Pentru a realiza

uniunea unor popoare care timp de secole doar s-au luptat între ele, sunt necesare instituții comune, dar pentru ca acestea să funcționeze era nevoie să se dezvolte *un sentiment comun în toate popoarele reunite*,⁶³ depășind naționalismul belicos provocat de manualele școlare⁶⁴ și conflictele ideologice provocate de intelectuali sau de mici grupuri ideologice de-a lungul secolelor XIX-XX.⁶⁵ Toate popoarele trebuie să se recunoască drept *moștenitori ai aceleiași culturi, participanți la aceeași aventură*, uniunea tuturor celor care doresc să se unească, fără nici o discriminare.

Europa este pentru de Rougemont o cultură, un muzeu, o civilizație, dar una dintre cele mai frumoase definiții pe care o dă autorul continentului este aceea că *Europa este... o energie*, această definiție realizând-o prin calchieră formula lui Einstein $E=mc^2$, unde **E** este Europa, **m** este masa sa (întindere, materii prime, populație) iar **c** este cultura acestuia, ale căror efecte induse se multiplică în progresie geometrică.⁶⁶ De Rougemont a făcut chiar un catalog *sumar* – după cum spune el – al elementelor constitutive ale culturii europene, un catalog care cuprinde, alături de elementele *clasice* (religii, filosofii, atitudini în fața dragostei, istorie, geografie, muzică) și elemente moderne (cinema, radio, televiziune, călătorii, veșminte, sociologie etc.).⁶⁷ La zece ani de activitate europeană, de Rougemont relevă trei reguli necesare realizării uniunii europene:

- nu se poate face Europa fără europeni conștienți de sine;⁶⁸
- nu se poate face Europa fără ajutorul culturii, fără a reda culturii funcția sa creatoare în societate;
- principalele obstacole în calea realizării uniunii europene fiind spirituale, ele trebuie depășite pentru a crea *europenii*, oamenii înzestrați cu spirit critic, trebuind de asemenea să le fie oferit acestora un câmp de acțiune europeană. Acest lucru ar fi fost posibil prin două metode: adresarea mai întâi către oameni competenți, care muncesc împreună în domenii specifice și adresarea către tineri.⁶⁹

Aceste abordări erau strict necesare pentru îndeplinirea sarcinilor fundamentale ale Europei, a misiunii sale de a oferi lumii două metode esențiale pentru sănătatea viitoare a civilizației umane:

- federalismul ca artă și știință a uniunii în diversitate, deci artă și știință ecumenică, universală prin excelență;
- cercetarea spirituală,⁷⁰ bazată pe trei *virtuți cardinale ale Europei*, și anume:
 1. *Simțul realității obiective*, provenit de la greci;
 2. *Simțul responsabilității personale*, înrădăcinat în noțiunea creștină de persoană umană;
 3. *Simțul libertății*,⁷¹ care se află la baza diferențelor care constituie societatea europeană.

*Europa a fost și va fi totdeauna plină de diferențe*⁷², dar aceasta nu înseamnă că ea nu există, chiar dimpotrivă; de Rougemont vorbește chiar de dreptul europenilor de a fi diferiți, de a nu se adapta la acest prototip identificat de el. Diferențele dintre

europeni, dreptul lor la inadaptare față de un anumit model care se impune la un moment dat, face ca adevărata existență a continentului să fie posibilă doar prin intermediul federalismului, înțeles ca artă de a combina, de a dirija; federalismul este aproape complementar noțiunii de persoană, fiind proiecția acesteia în planul politic.⁷³ În acest context, definiția geografică a Europei nu are importanță la de Rougemont pentru că *nu teritoriile vrem să le unim, ci oamenii*, mai precis un anumit tip de umanitate și de cultură. Federalismul există prin *maximum de contradicții* căutând însă soluția *optimă*. Nu este însă vorba despre orice fel de federalism, ci de *federalismul integral*, o doctrină realistă care *afirmă că acela care nu poate puțin, nu poate nici mult*, care constată că *atitudinea naționalistă unitară în interiorul frontierelor unui stat este incompatibilă cu atitudinea federalistă în exterior*, că *națiunile ob.edate de problema unității lor colaborează defectuos cu altele*, că *o națiune rigidă și integristă se integrează greu într-un ansamblu federal caracterizat de suplețe*.⁷⁴

Plecînd de la diferențele dintre europenii din Occident și indivizii din alte regiuni ale continentului sau de pe alte continente, de Rougemont ajunge la diferențele dintre europeni, diferențe care i-au determinat să se afle timp de secole într-o stare conflictuală cu ei înșiși așa cum erau și cu alții. Aceste diferențe dau însă și soluția necesară depășirii lor, federalismul, situația economică, politică, socială, culturală care avea obiectivul (dar și capacitatea) clar stabilit de a face contradicțiile, conflictul perpetuu, acceptabile și adaptabile chiar și la situațiile de inadaptare, pe care le acceptă ca fiind normale și inerente. De Rougemont îl pune pe individul european față în față cu indivizii de pe alte continente, dar și cu semenii săi, creîndu-i astfel o emoție care să-l sensibilizeze spre realizarea *the European Dream*⁷⁵, acea Europă unită imaginată de Dante, Rousseau, Voltaire, Hugo, Saint-Simon, Proudhon sau Briand. Se pare însă că visul rougemontian nu a devenit în prea mare măsură realitate nici pînă astăzi...

Note:

1. După cum cuantifică Bruno Ackermann, opera lui de Rougemont cuprinde treizeci de volume, cinci sute de eseuri și alte cîteva sute de articole de presă.

2. Denis de Rougemont, „L'Europe en jeu” (1948), *Oeuvres complètes, Écrits sur l'Europe*, vol. I, 1948-1961. Ed. De la Différence, 1994, p.16.

3. Ibidem, p.21. De Rougemont face totuși distincție între URSS și Statele Unite: cea dintîi încerca să-și impună propria politică prin forță sau prin viclenie, în timp ce America nu desfășura nici un fel de propagandă organizată. D. de Rougemont, „L'Europe en jeu”, op.cit., p.29. Pentru Banzini America nu era *copilul – Kinderland* – deși termenii utilizați de acesta sugerează aceeași noțiune: America era, din punct de vedere filosofic, *o altă națiune a Europei, o dependență, o anexă a acesteia [...]* o națiune europeană mai specială. Luigi Banzini, *The Europeans*, Penguin Books, 1984, pp.13-14.

4. Ibidem, pp.22-23. Chiar dacă, așa cum spunea de Rougemont, *omului de pe stradă prea puțin îi pasă de noțiunea mea europeană despre om și libertate*. „L'Europe en jeu” (1948), op. cit., p.47.

5. Conform explicațiilor lui de Rougemont, cuvîntul *persoană* își are rădăcinile etimologice în latinescul *persona*, limbă în care acesta desemna rolul social și relațional al omului, dar și în

cuvintele grecești *prosopos* (chip) și *hypostasis* (substanță invariabilă). Cuvîntul era folosit pentru a exprima relațiile dintre Dumnezeu Tatăl, Fiu și Sfîntul Duh, *un singur Dumnezeu în trei ipostaze distincte*, și astfel un cuvînt latin, interpretat conform gîndiri grecești, a primit un conținut creștin. Persoana umană reprezintă *individul natural care posedă chemarea, vocația spirituală față de Dumnezeu*. Este omul, care va deveni sursa unui nou drept, al respectului uman, al eticii occidentale și al instituțiilor specifice Europei, destinat să asigure libertățile individuale și să respecte îndatoririle comunitare. D. de Rougemont, „Les options fondamentales de l'Europe” (1957), *op. cit.*, p.320.

6. N. Berdiaev, *Cunoașterea de sine. Exercițiu de autobiografie filozofică*, București, Ed. Humanitas, 1998, p.48. Afirmția lui Berdiaev, ținînd seama de preocupările sale teologice, dă naștere unei problematizări legitime: dacă omul devine *persoană* prin educație și socializare, înseamnă că Dumnezeu a creat doar *eu-l* uman, nu *persoana*. Totuși într-o altă lucrare el susține că existența lumii în afara unei *substanțe personale* face imposibilă creația divină. Omul devine *persoană* prin el însuși și prin semenii săi, o eventuală nedevenire punînd sub semnul întrebării creația divinității. În viziunea lui Berdiaev lumea și creația nu pot dobîndi sens decît printr-o învățătură personalistă care să accepte originalitatea persoanei *nedeductibilă din nimic exterior și comun, din nici un mediu*. Dumnezeu este considerat a fi *persoană* concretă iar prin aceasta creator, omul trebuind să ajungă a fi *persoană* pentru a putea deveni la rîndul lui creator în existența sa. Se observă aici similitudinea de concepție, iar prin aceasta apartenența la aceeași perioadă cu Rougemont, care vorbea despre omul care creează, nu doar produce și consumă, omul în starea sa de excelentă aparținînd societății europene, nu cel mediu al societăților sovietice și americane, chiar dacă Berdiaev nu dă asemenea exemple concrete, referindu-se doar la doctrina marxistă și darvinism care, ambele, neagă *subiectul creator*, iar prin aceasta creația. Creația, nu poate fi realizată de o clasă socială, acestea neputînd oferi salvarea, acesta putînd fi doar individuală, personală, realizată doar de personalități definite astfel prin spirit. Aplicarea acestei teorii personalist-creatoare la scara umanității oferă un sens existenței, unul aproape exaltant. N. Berdiaev, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, București, Ed. Humanitas, 1992, p.134, 138, 268.

7. Iar de Rougemont citează o foarte sugestivă descriere a acestei situații aparținînd lui Heraclit: *Cel ce se opune cooperează, iar lupta contrariilor aduce cea mai frumoasă armonie*. D. de Rougemont, „Lettre ouverte aux Européens” (1970), *Oeuvres complètes*, vol II, p.269.

8. D. de Rougemont, „L'Europe en jeu” (1948), *op. cit.*, p.24-26.

9. *Ibidem*, p.30.

10. Iată că și europenii prezintă diversitate, nu sunt identici, nu au aceleași caracteristici morale.

11. D. de Rougemont, „L'Europe en jeu” (1948), *op. cit.*, p.32. Ideea de *libertate necreată*, pură, este întîlnită și la Berdiaev, care o asociază cu personalismul ca noțiune ce are în centrul său *valoarea centrală și supremă a persoanei*, acesta asociînd creștinismul cu primordialitatea personalismului, în calitatea sa de creștin respingînd tot ceea ce este general și nu respectă entitățile individuale. N. Berdiaev, *Cunoașterea de sine. Exercițiu de autobiografie filozofică*, București, Ed. Humanitas, 1998, p.337, 338, 343.

12. D. de Rougemont, „L'Europe en jeu” (1948), *op. cit.*, p.40.

13. *Idem*, p.40.

14. *Ibidem*, p.43.

15. *Ibidem*, p.44.

16. *Ibidem*, p.45.

17. *Ibidem*, p.48; „Lettre ouverte aux Européens” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.266-268.

18. D. de Rougemont, „L'Europe en jeu” (1948), *op. cit.*, vol. I, p.49.

19. *Ibidem*, p.49, 63.

20. *Ibidem*, p.62.
21. D. de Rougemont, „Rapport général” (1949), *op. cit.*, vol. I, p.85-88.
22. *Ibidem*, p.91-92.
23. D. de Rougemont, „Contre la culture organisée” (1952), *op. cit.*, vol. I, p.146.
24. D. de Rougemont, „Rapport général” (1949), *op. cit.*, vol. I, p.93-94.
25. *Ibidem*, p.94-95.
26. Luigi Barzini exprimă aceeași idee în termeni mult mai plastici, afirmând că europenii trăiesc în confederația europeană poliglotă la fel de inconștienți și de firești ca și peștele în apă, ceea ce derivă din faptul că, cel puțin într-o anumită secvență a mentalului colectiv european, Europa este deja un *tot*, un *întreg*, o entitate *coerentă și solidă* (unitate considerată însă îndoielnică de către autor pentru acel moment, tocmai din cauza diferențelor, a caracteristicilor diferitelor popoare europene, diferențe care nu păreau a se fi estompat prea mult, deși se putea afirma adesea că indivizi aparținând unor etnii diferite aveau reacții, comportament, asemănări fizice atât de apropiate încât era greu de presupus că nu ar fi aparținut *aceluiași trib*). Luigi Barzini, *The Europeans*, Penguin Books, 1983, p.27, 30.
- 27 D. de Rougemont, „Naissance du centre européen de la culture” (1950), *op. cit.*, vol. I, p.119-120.
- 28 D. de Rougemont, „Europe et sa culture” (1950), *op. cit.*, vol. I, p.122.
- 29 D. de Rougemont, „L’héritage culturel de l’Europe” (1971), *op. cit.*, vol. II, p.368.
- 30 *Ibidem*, p.370.
- 31 *Ibidem*, p. 372-373.
- 32 D. de Rougemont, „Europe et sa culture” (1950), *op. cit.*, vol. I, p.122; „L’un et le divers” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.244-245; „Lettre ouverte aux Européens” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.269-273.
- 33 D. de Rougemont, „L’un et le divers” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.239.
- 34 D. de Rougemont, „Lettre ouverte aux Européens” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.278-279.
- 35 D. de Rougemont, „Sur la prétendue décadence de l’Occident” (1958), *op. cit.*, vol. II, p.330.
- 36 D. de Rougemont, „Éclipse ou disparition d’une civilisation?” (1959), *op. cit.*, vol. II, p.430-432; „Lettre ouverte aux européens” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.295-300.
- 37 D. de Rougemont, „Europe et sa culture” (1950), *op. cit.*, vol. I, p.123; „Lettre ouverte aux Européens” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.273-276.
- 38 D. de Rougemont, „Europe et sa culture” (1950), *op. cit.*, vol. I, p.124.
- 39 D. de Rougemont, „L’un et le divers” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.245.
- 40 D. de Rougemont, „Le sens de nos vies ou l’Europe” (1952), *op. cit.*, vol. I, p.151.
- 41 D. de Rougemont, „Europe et sa culture” (1950), *op. cit.*, vol. I, p.125, 129. Toate acestea erau deja posibile prin Centrul European pentru Cultură.
42. *Ibidem*, p.130.
43. D. de Rougemont, „Le sens de nos vies ou l’Europe” (1952), *op. cit.*, vol. I, p.153-154.
44. D. de Rougemont, „L’Europe contestée par elle-même” (1951), *op. cit.*, vol. I, p.134.
45. D. de Rougemont, „Présentation du Bulletin du Centre européen de la Culture” (1952), *op. cit.*, vol. I, p.141.
46. D. de Rougemont, „Culture et politique européenne” (1952), *op. cit.*, vol. I, p.162-165.
47. D. de Rougemont, „Naissance d’une fondation” (1953), *op. cit.*, vol. I, p.196.
48. D. de Rougemont, „Éducation européenne” (1954), *op. cit.*, vol. I, p.222.
49. D. de Rougemont, „Relance européenne” (1956), *op. cit.*, vol. I, p.253.
50. D. de Rougemont, „La règle d’or ou principes de l’éducation européenne” (1959), *op. cit.*, vol. II, p.446; „Lettre ouverte aux Européens” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.287.

51. D. de Rougemont, „Civisme et culture” (1967), *op. cit.*, vol. II, p.167-168.
52. D. de Rougemont, „Le civisme européen” (1967), *op. cit.*, vol. II, p.178-179.
53. D. de Rougemont, „Civisme et culture” (1967), *op. cit.*, vol. II, p.166-167.
54. *Ibidem*, p.168.
55. D. de Rougemont, „Le civisme européen” (1967), *op. cit.*, vol. II, p.179.
56. D. de Rougemont, „Former les Européens” (1956), *op. cit.*, vol. I, p.256.
57. *Ibidem*, 257.
58. *Ibidem*, p.258-259.
59. *Ibidem*, p.260.
60. *Ibidem*, 262.
61. D. de Rougemont, „Europe divisée ou Europe fédérée?” (1972), *op. cit.*, vol. II, p.394.
62. D. de Rougemont, „Former des Européens” (1956), *op. cit.*, vol. I, p.263.
63. D. de Rougemont, „La fête de l’Europe” (1957), *op. cit.*, vol. I, p.299.
64. D. de Rougemont, „Aux racines de l’Europe de demain” (1957), *op. cit.*, vol. I, p.301.
- O idee sim!lară apare și la Berdiaev, care se revoltă împotriva procesului istoric pe care îl consideră un adversar al persoanei, un proces care ignoră persoana și o ucide. N. Berdiaev, *Cunoașterea de sine. Exercițiu de autobiografie filozofică*, București, Ed. Humanitas, 1998, p.345.
65. D. de Rougemont, „Sur le pouvoir des intellectuels” (1957), *op. cit.*, vol. I, p.303.
66. D. de Rougemont, „La méthode culturelle” (1958), *op. cit.*, vol. I, p.338; „Lettre ouverte aux européens” (1970), *op. cit.*, vol. II, p.277-278.
67. D. de Rougemont, „Pour une charte européenne de la culture” (1980), *op. cit.*, vol. II, p.723-724.
68. Tinerilor occidentali care afirmau: *Europa, nu o cunosc*, de Rougemont le recomanda un sejur în Africa sau în Asia. D. de Rougemont, „Dépolitiser la politique” (1971), *op. cit.*, vol. II, p.358.
69. D. de Rougemont, „Le Centre européen de la Culture. D’où il vient, ce qu’il fait, où il va” (1957), *op. cit.*, vol. I, p.338-339.
70. D. de Rougemont, „Éclipse ou disparition d’une civilisation?” (1959), *op. cit.*, vol. I, p.435.
71. D. de Rougemont, „Originalité de la culture européenne comparée aux autres cultures” (1959), *op. cit.*, vol. I, p.439-441. Sublinierea autorului.
72. D. de Rougemont, „Comment définir l’Europe” (1958), *op. cit.*, vol. I, p.367.
73. D. de Rougemont, „Orientation vers une Europe fédérale” (1963), *op. cit.*, vol. II, p.107.
74. D. de Rougemont, „Sur le régime fédéraliste” (1958), *op. cit.*, vol. I, p.352.
75. Luigi Banzini, *The Europeans*, Penguin Books, 1984, p.11.

Bibliografie:

1. Ackermann, Bruno, *Denis de Rougemont. Une biographie intellectuelle*, Genève, Ed. Labor et Fides, 1996, 2 volumes.
2. Ackermann, Bruno, «L’écrivain engagé», *Cadmos*, no. 33, printemps 1986, p.95-114.
3. Banzini, Luigi, *The Europeans*, Penguin Books, 1984.
4. Berdiaev, Nikolai, *Cunoașterea de sine. Exercițiu de autobiografie filozofică*, București, Ed. Humanitas, 1998.
5. Berdiaev, Nikolai, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, București, Ed. Humanitas, 1992.
6. Rougemont, Denis de, *Elveția sau istoria unui popor fericit*, București, Ed. Univers, 1996.

7. Rougemont, Denis de, *Oeuvres Complètes. Écrits sur l'Europe Tome III, volume premier, 1948-1961; volume second, 1962-1986*, Paris, Ed. de la Différence, 1994.

*

Cristina GHEORGHE (n. 1968), doctorand al universităților Marne la Vallée Paris și Babeș-Bolyai Cluj cu tema: Teoriile federaliste în procesul de construcție europeană. A absolvit Facultatea de Științe Politice a Universității Lucian Blaga din Sibiu și cursurile de masterat ale Facultății de Studii Europene din cadrul Universității Babeș-Bolyai, cu specializarea Studii Europene Comparate. A publicat articole, studii în diferite reviste de cultură socială și politică.

Cristina Gheorghe, *Identitatea omului european la Denis de Rougemont*, studiu publicat cu permisiunea autoarei.

Identitate etnică vs. identitate națională în poziție minoritară. Cazul maghiarilor din Transilvania

VALÉR VERES

După cum subliniază Bindorffer, identitatea minorităților naționale nu este un domeniu de cercetare prea frecventat în comparație cu interesul științific manifestat față de identitatea etnică. Cauza principală a acestui dezinteres poate fi căutată în faptul că, fiind vorba de un fragment al unei națiuni aflat în situație minoritară, identitatea sa poate fi dedusă în mod aparent și din identitatea „națiunii” sale aflată în poziție majoritară (Bindorffer, 2001:31). Această idee, în opinia mea și în deplin acord cu autorul citat, este eronată deoarece a conviețui cu o altă „națiune”, a suferi influența acesteia creează o situație specifică în trăirea identității membrilor minorității naționale respective.

În cele ce urmează vom încerca să clarificăm relația conceptuală dintre identitatea etnică și cea națională și definirea acestora în situație minoritară. Dincolo de aceasta vom încerca să analizăm, pe baza unui sondaj efectuat în rândurile maghiarilor din Transilvania, relevanța acestor forme identitare în cadrul sistemului complex al identității.

De la identitatea etnică la identitatea minoritară: o privire teoretică

În introducerea lucrării sale din 1991, A.D.Smith subliniază că dincolo de studierea naționalismului – ca ideologie și mișcare cultural-politică – este importantă și studierea identității naționale privită ca o noțiune pluridimensională care cuprinde atât specificitățile lingvistice cât și aspectele sentimentale și simbolurile, și care nu poate fi redusă la nici una dintre manifestările naționalismului.

Smith analizează formele caracteristice ale identităților colective în corelație cu identificarea națională și stabilește totodată o ierarhie a acestora: categoria

fundamentală a identificării colective este considerată etnicitatea, urmată de identificarea cu comunitatea teritorială (geografică sau regională), cu clasa socială, respectiv cu categoria profesională sau de strat social. Cele mai importante categorii de identificare în fundamentarea și formarea sentimentului comunitar sînt considerate a fi apartenența religioasă și originea etnică. Aceste categorii sînt interpretate ca factori stabili – față de poziția pe scara socială, care datorită mobilității sociale, sau identificarea teritorial-geografică, care datorită migrației poate să se modifice – care joacă un rol mai important în procesul socializării individuale. Baza identității naționale – îndeosebi în cazul identității națiunilor culturale – o constituie conștiința identității etnice.

Etnicitatea este văzută de Smith ca o formă de solidaritate comunitară premergătoare națiunii și este definită ca un grup uman care posedă:

- 1.o denumire comună (etnonim);
- 2.conștiința unei origini comune;
- 3.o experiență și o memorie istorică comună;
- 4.o cultură comună caracterizată prin unul sau mai multe elemente distinctive;
- 5.un concept specific de „patrie”;
6. un sentiment de solidaritate prezent în conștiința unei părți semnificative a populației.

Se poate observa că fiecare criteriu poate fi format sau transformat prin funcționarea socială a unei ideologii, respectiv diferențele specifice pot fi create prin intermediul unui program ideologic eficient. Smith denumește concepție națională primordialistă acea formă de construcție națională în care un grup etnic, în viziunea sa comunitară subiectivă, urmărește într-o modalitate continuă procesul devenirii naționale. În acest caz, elementele principale ale conștiinței și identității naționale pot fi deduse din elementele definitorii ale etnicității ca un fel de reprezentare socială ale acestora (Smith, 1991).

O altă variantă a concepției naționale este cea care clădește o ideologie națională pe elementele stabile ale caracteristicilor culturale specifice și interpretează identitatea culturală colectivă în termenii istorici subiectivi și simbolici ale acestora. În acest caz, elementele conștiinței etnice sînt utilizate la construcția variantei moderne a identității naționale culturale, structurate și reprezentate însă altfel, legătura dintre conștiința etnică și cea națională fiind mai redusă, neexistînd o continuitate ideologică directă între cele două ca în cazul anterior.

Identitatea națională este deci o noțiune mai largă decît oricare altă formă identitară colectivă, inclusiv identitatea etnică, și care potrivit modelelor naționale cunoscute corespunde la două forme fundamentale de manifestare: tipul vest-european bazat pe noțiunea de patrie și cetățenie și cel est-european bazat pe noțiunea de cultură și origine etnică.

Pentru a înțelege noțiunea de identitate minoritară este necesară analizarea ei paralel cu identitatea etnică mai ales pentru că în literatura de specialitate,

îndeosebi în politologie și dreptul internațional, comunitățile din Europa Occidentală care nu au o națiune-mamă, cum ar fi bretonii, occitanii, scoțienii, galezii, retoromanii etc., ca și comunități etnice, sînt încadrate în aceeași categorie cu minoritățile naționale din Europa Centrală și de Est, cum ar fi maghiarii din România sau Slovacia, românii din Ucraina, sîrbii din Croația, germanii din Cehia etc.

Nimmi Hutnik analizează identitatea minoritară etnică într-o cheie social-psihologică, concluziile sale fiind demne de atenție. În concepția sa trebuie să facem distincție între un grup social minoritar și un grup etnic, deoarece există între ele deosebiri esențiale în domeniul identității. Taylor și Gimard definesc identitatea etnică ca parte a identității și conștiinței individului derivată din apartenența la grupul propriu, pe cînd Wallmann – spune Hutnik – consideră că identitatea etnică este o opțiune dintre mai multe alternative identitare posibile și „autodefinirea derivă în mod direct din ceea ce este dat din naștere: rasa, limba, cultura, identificarea prin denominare personală și tribală, respectiv istoria propriului grup în cadrul sistemului de relații sociale cu celelalte grupuri.” (Hutnik, 1991, 19)

Hutnik mai adaugă că modificările sociale rapide, modernizarea și dezvoltarea tehnică, ce aduc cu sine mobilitatea și migrația indivizilor, fac ca aceștia să se poată identifica nu numai cu un singur grup etnic ci în anumite privințe cu mai multe. Astfel definiția lui Wallmann este contrapusă celei anterioare, conform căreia identitatea etnică nu trebuie tratată în mod rigid, putînd coexista mai multe identități etnice în conștiința individuală a unei persoane. În același timp, etnicitatea nu este decît una dintre opțiunile identitare posibile, fapt care relativizează, fără a șterge complet din cîmpul identitar, conștiința identității(-lor) etnice. După cum se vede, Hutnik pare să stabilească locul și centrul de greutate al identității etnice în spațiul identității individului, în perspectiva posibilității explicării identității persoanelor tot mai numeroase cu origine etnică mixtă în cadrul unei societăți moderne, din ce în ce mai complexe.

Deosebirea esențială între grupul etnic și cel minoritar s-ar regăsi în diferențele semnificative în domeniul puterii și al prestigiului social, idee pentru dezvoltarea căreia Hutnik apelează la definiția lui Waglen și Harris referitoare la calitatea de membru al unui grup minoritar: minoritățile sînt grupuri subordonate ale unei societăți complexe și ca experiență colectivă pot fi victimele unei discriminări sociale sau, după caz, pot avea caracteristici fizice sau culturale particulare față de partea dominantă a societății.

Grupurile etnice nu posedă în mod necesar astfel de particularități, un grup etnic dat poate constitui chiar baza părții dominante a societății și poate fi din punct de vedere numeric chiar minoritar în țara respectivă. Astfel purtătorul și creatorul culturii și sistemului de valori dominante americane în Statele Unite este cetățeanul anglo-saxon, alb și protestant din clasa de mijloc, astfel populația din Ille de France în Franța, castilienii în Spania etc. sînt considerați grupuri etnice dominante, chiar

dacă nu constituie o majoritate în țara respectivă, în timp ce bascii, galicienii, catalanii din Spania, numeroase grupuri etnice imigrante asiatice sau africane în Europa sînt considerate grupuri etnice minoritare. Hutnik studiază identitatea acelor grupuri etnice care se află în situație minoritară într-o societate complexă, dar nu se ocupă de minoritățile care nu au caracter etnic. Prin contribuția lui Hutnik, vom putea trece în revistă acele teorii sociologice și social-psihologice care se referă la interpretarea situației și destinului minorităților etnice.

Hutnik definește teoria „anglo-conformității”, cea a „melting-pot”-ului care în secolul XIX. încercase interpretarea formării națiunii americane, adică a etnicității americane ca cea a unui popor amalgamat, precum și teoria „pluralismului cultural”, născută ca urmare a insuficiențelor primelor două, drept teorii sociologice. Esența acesteia este că în spatele mării identități politice „americane” membrii comunităților etnice păstrează într-o anumită măsură propriile tradiții și identități culturale. În opinia sa, aceste teorii sînt mult prea generale și nu surprind cu destulă claritate sistemul complex al identificării minorităților etnice, pînă și teoria relativ bine aplicabilă a pluralismului cultural a dat faliment în SUA unde – în opinia lui Hutnik – cea de-a patra generație a imigranților italieni s-a integrat complet, și din punct de vedere cultural, în societatea americană.

Putem fi de acord deci cu Hutnik cînd acesta susține că teoriile social-psihologice sînt mai adecvate cercetării identității minorităților etnice. Teoria identității eriksoniene versus cea a difuziunii identitare – o teorie identitară psihoanalitică post-freudiană – se bazează pe două fenomene: perceperea spontană a identității perfecte și continuitatea în timp a acesteia. Pentru înțelegerea formării identității este necesară o reinterpretare și resintetizare a fazelor identificării în copilărie și în perioada pubertății, cum ar fi valorile religioase, ideologiile politice, identificarea culturală, atitudinile și prejudecățile, stereotipiile privind rolurile sexuale în contextul autorității părinților, reinterpretarea prestigiului profesional și a caracterului scopurilor în viață. Identitatea socială este o completare a identității individuale; subliniază faptul că în cazul anumitor membri ai unor grupuri etnice minoritare se poate forma și o identitate negativă, adică persoana respectivă ar prefera să scape de identificarea dată, exemplificată prin observațiile referitoare la unii negrii americani (Erikson, 1964). Ca o observație critică la adresa teoriilor lui Erikson, Hutnik subliniază că crizele identitare în cazul membrilor grupurilor minoritare etnice se pot manifesta nu numai în perioada pubertății și că, pe de altă parte, teoria este dependentă de cultură, în măsura în care, în cazul unui mod de viață japonez sau indian bine integrate, aceste fenomene nu au o probabilitate mai mare în perioada pubertății decît în altele (Hutnik, 1991: 19-30).

Identitatea etnică minoritară potrivit cunoscutei teorii a cîmpurilor a lui Kurt Lewin, este o conștiință formată a apartenenței la un grup distinct care produce un permanent dispreț de sine (repulsia față de conștiința apartenenței de grup), cuprinzînd și revolta împotriva deosebirii, care încearcă să lupte împotriva acestei

discriminări prin asimilare. Individul încearcă deci să dizolve această identitate negativă prin intermediul asimilării sau încearcă construcția unei identități sociale pozitive prin intermediul comparației sociale, prin formarea unor noi dimensiuni comparative (Lewin, 1952). În deplin acord cu Hutnik, se poate afirma că acest lucru nu este valabil în cazul a numeroși membri ai minorităților etnice, nu se realizează condițiile unei identități negative și cu atât mai puțin dorința lor de asimilare. Construcțiile conceptuale ale lui Lewin însă pot fi valorificate în alte contexte (Hutnik, 1991: 30-35).

Henri Tajfel, el însuși membru al unui grup minoritar, a sesizat corect comportamentul social-psihologic ale acestor grupuri. Analiza teoretică a relațiilor dintre grupuri, în viziunea sa, se bazează pe clasificarea socială, identitatea socială, comparația socială și diferențierea psihologică. Fiecare persoană interpretează lumea prin diferențierea unor categorii sociale. Identificarea socială face trimitere la un proces prin intermediul căruia individul își definește propriul loc precum și al celorlalți în sistemul categoriilor sociale. Individul se autodefinește prin totalitatea identificărilor sociale care alcătuiesc astfel proporia sa identitate socială.

După Tajfel, indivizii se străduiesc să aibă o identitate socială pozitivă. Întrucât identitatea socială derivă din apartenența la un grup, identitatea socială pozitivă pentru individ derivă din comparația caracteristicelor și performanțelor propriului grup cu cele ale altor grupuri sociale.

Apartenența la un grup poate influența pozitiv identitatea socială. Tajfel menționează trei condiții ale acesteia:

1. Există posibilitatea de a influența modificarea structurii, a organizării politico-juridice a propriului grup social;
2. Există posibilitatea descoperirii unor noi dimensiuni ale comparației sociale prin care pot fi amplificate orientarea pozitivă și caracterul identificării sociale;
3. Există posibilitatea urcării pe scara socială (mobilitate socială).

După cum observă Tajfel, indivizii aparținând diferitelor grupuri minoritare pot întâmpina numeroase dificultăți în realizarea caracterului (conținutului) pozitiv al identității sociale întrucât în comparația socială cu grupul majoritar vor fi mereu dezavantajați. Indivizii minoritari pot recurge la mai multe strategii în scopul realizării caracterului pozitiv al identității lor sociale. Una dintre acestea este asimilarea, când identificarea minoritară este înlocuită cu includerea în grupul majoritar. În situația în care tradițiile, istoria și normele cultural-sociale ale unei comunități o pot stimula să devină „majoritară”, adică într-un anumit sens comunitatea să ajungă în poziție socială similară cu cea majoritară. Aceasta ar putea fi cea de a doua strategie.

Cel de al treilea caz se referă la situația în care comunitatea dispune de caractere culturale, istorice și sociale distinctive capabile să definească distincția psihologică a indivizilor, dar nu există frontiere deosebite între aceștia și majoritari,

motiv pentru care membrii comunității minoritare nu pot fi deosebiți de restul societății asigurându-și astfel cele trei condiții de mai sus și integrându-se. Acest caz este specific mai degrabă pentru scoțienii și irlandezii din Marea Britanie (Tajfel, 1978: 4-15).

În opinia mea, în cadrul analizei situației minorității maghiare din România, putem considera drept relevant cel de-al doilea caz formulat de Tajfel, ca atare merită să îi analizăm oportunitatea.

S-ar putea ca definiția lui P.Bourdieu să ne apropie și mai mult de definirea operațională a identității minoritare de grup, conform căreia o colectivitate socială poate fi descrisă ca *un câmp al pozițiilor diferențiate și competitive* care este asumat și pus în funcțiune de diferite organizații, partide, mișcări și întreprinzători politici, fiecare străduindu-se să „reprezinte” comunitatea națională respectivă în fața statului sau a lumii exterioare, și tinzând să monopolizeze reprezentarea legitimă a grupului (Bourdieu, 1985). Într-un alt studiu, autorul analizează aspectele competiției simbolice referitoare la identitatea etnică și regională, legate de *origine*. Scopul acestor competiții este posesia exclusivă a puterii prin care pot fi exercitate presiuni pentru definirea legitimă a câmpului social, și prin aceasta *crearea și lichidarea unor grupuri* (Bourdieu, 1980: 66-68.). Astfel de competiții se desfășoară, de exemplu, între istoricii și geografii români și maghiari despre definirea în context național a Transilvaniei ca spațiu, despre susținerea sau negarea într-o perioadă istorică dată a existenței autonome a ardelenilor ca grup sau despre existența istorică „legitimă” a unor grupuri etnice.

Pentru definirea conceptului de identitate națională minoritară vom porni de la noțiunea identității de grup a lui W. Bloom avînd caracter social-psihologic, conform căreia pentru formarea identității naționale de grup este necesară definirea unui mediu național de iradiere ideologică (Bloom, 1990: 51).

În cazul nostru, acest mediu de iradiere este constituit din sistemul instituțional cultural pus în funcțiune de elita intelectuală maghiară, respectiv de elita politică înregimentată în UDMR. În același timp, în cazul nostru, în organizarea identității naționale minoritare maghiare intervine și rolul asumat de statul ungar conform căruia acesta „se simte răspunzător de soarta maghiarilor de dincolo de frontiere”, fapt ce este mediatizat din punct de vedere ideologic. Statutul de minoritate nu oferă însă instrumentele adecvate ale acestor două surse, pentru transmiterea ideologiei naționale în direcția spațiului vital al indivizilor.

Trecutul istoric, prin sistemul de cunoștințe difuzat prin școală, este transmis în cadrul sistemului reprezentativ al ideologiei naționale române, prin intermediul căruia în anii național-comunismului românesc nu s-a urmărit deloc formarea identității sociale pozitive – în sens tajfelian – în conștiința elevului maghiar (dar nu numai) despre maghiari ci, în mod intenționat, tocmai invers. György Csepeli consideră că situația minoritară constituie un prilej de supraevaluare a importanței

identității naționale ca factor activ „dacă minoritatea națională este supusă unor presiuni asimilatorii, discriminării negative și negării unor drepturi. Existența minoritară presupune însă o conștiință identitară din capul locului mai fragilă și mai vulnerabilă în condiții democratice, aprinzând din timp în timp relații conflictuale cu majoritatea” (Csepli, 1992: 11-112).

Distincțiile efectuate de Will Kymlicka în legătură cu comunitățile naționale servesc la definirea noțiunii de mai sus. Kymlicka ne oferă o sinteză convingătoare referitoare la distincția dintre identitatea unei comunități naționale minoritare și identitatea etnică. Modul în care este reprezentată o minoritate dată în cadrul unui stat este definitorie în privința naturii identității membrilor unui grup minoritar. După Kymlicka diversitatea etno-culturală poate lua naștere în cadrul unui stat în două feluri:

1. Atunci când un stat mai mare anexează un teritoriu mai mic al cărui locuitori posedă alte caracteristici etno-culturale decât cele ale statului majoritar. Aceste culturi cooptate sînt denumite de Kymlicka minorități naționale.

2. Diversitatea culturală se formează datorită imigrării. În general membri acestor minorități imigrante doresc să fie asimilați și să se adapteze societății majoritare.

În primul caz, când vorbim despre un stat multinațional, comunitatea numeric minoritară este numită minoritate națională, cea majoritară fiind numită națiune majoritară constitutivă de stat (Kymlicka, 1995: 10-11).

Aici s-ar putea ridica întrebarea la ce fel de națiune se referă conceptul de identitate națională și unde apare rolul statului în definirea identității în comparație cu naționalitatea? De fapt, identitatea colectivă, comunitară rezolvă contradicția, respectiv face posibil ca într-un concept de identitate mai larg și mai dinamic să-și găsească locul și situațiile specifice. În acest sens, membrii grupurilor etnice imigrate citate de Kymlicka acceptă în principiu identificarea cu o nouă comunitate națională și cetățenie, păstrîndu-și în sînul noii identități caracteristicile vechii origini și vechii cetățenii, structura acestei identități însă va fi probabil diferită față de cea autohtonă.

Este cunoscut faptul că majoritatea comunităților naționale din Europa Centrală și de Est se caracterizează prin faptul că partea lor cea mai mare constituie majoritatea într-un stat iar partea cea mai mică constituie o minoritate națională într-un alt stat. Față de identificarea național-culturală însă cîștigă teren identificarea prin cetățenie. Identitatea colectivă astfel concepută are două componente: identitatea culturală și identitatea cetățenească. În anumite cazuri identitatea colectivă poate coincide cu identitatea națională cum ar fi în cazul popoarelor care posedă o conștiință națională apropiată modelului națiunii de stat (francezii și olandezii). Cealaltă extremă a schemei teoretice a conceptului este atunci când cele două componente se distanțează în mod clar și se află în raport de disonanță. În cazul excepțional al unor comunități naționale poate chiar lipsi temporar

componenta de cetățenie din identitatea colectivă (o parte a kurzilor). În cazul persoanelor aparținând națiunii majoritare din Europa Centrală și de Est aceeași națiune este și constitutivă de stat, în cazul minorităților naționale națiunea culturală diferă de națiunea constitutivă de stat. Cele două componente se găsesc în general într-un raport disonant chiar și în situație majoritară, dar există posibilitatea armonizării acestora în conștiința indivizilor dacă și statul este interesat și este dispus să le fundamenteze din punct de vedere ideologic.

Conform opiniei lui Brubaker, minoritatea națională nu este doar un grup etno-demografic, ci trebuie înțeleasă ca o entitate dinamică orientată politic. Autorul distinge trei note caracteristice ale acesteia: (1) aspirația declarată a apartenenței la o națiune etno-culturală care se deosebește de națiunea etno-culturală dominantă din punct de vedere politic și numeric în statul propriu; (2) aspirația recunoașterii oficiale ca naționalitate etno-culturală distinctă; (3) aspirația față de recunoașterea unor drepturi colective culturale și politice pe baza naționalității etnoculturale. Definiția lui Brubaker se bazează în mod explicit pe fenomenele observate în tranziția post-socialistă din Europa Centrală și de Est. El adaugă că această definiție funcționează doar dacă în țara respectivă există o majoritate etno-culturală bine definită. Dacă nu există – și în Statele Unite după opinia sa nu există – atunci noțiunea de minoritate națională este lipsită de sens. Această majoritate etno-culturală, mai ales în Europa de Est, constituie un „stat naționalizant” (*nationalizing state*), o abordare care trimite la o interpretare politică dinamică a statului național, subliniind și prin aceasta caracterul predominant dinamic al abordării. În sfârșit, ea introduce conceptul de țară-mamă sau națiune-mamă (*external national homeland*) definită de Brubaker ca o țară, dincolo de frontierele căreia trăiește o naționalitate identică cu majoritatea acesteia, ceea ce generează într-un anumit sens o responsabilitate în statul respectiv ca să se îngrijească nu numai de proprii cetățeni ci și de „conaționalii” etnici care posedă altă cetățenie (Brubaker, 1996: 60-67). Autorul cuplează aceste noțiuni într-un sistem relațional triadic, utilizabil și în cazul nostru, între minoritatea națională, statul naționalizant și țara-mamă exterioară. Acest sistem relațional trebuie înțeles ca un câmp al pozițiilor diferențiate, competitive, ca un spațiu de confruntare a diferitelor poziții naționale în competiție. Sistemul triadic deci, poate fi definit ca o relație între *cîmpurile relaționale*, relațiile din interiorul cîmpurilor intersectînd relațiile dintre cîmpuri. Elementul central al relației triadice este monitorizarea reciprocă dintre cîmpuri: actorii fiecărui cîmp urmăresc continuu și cu atenție relațiile și evenimentele din și dintre celelalte două cîmpuri. Pe baza acestor observații, evenimentele și relațiile celorlalte cîmpuri vor fi interpretate în mod diferit. În formularea lui Brubaker „interpretările din interiorul celorlalte cîmpuri sînt adesea puse sub semnul întrebării, devenind obiectul disputelor reprezentative ale actorilor.” (Op.cit. 67-69)

În cazul unei minorități naționale ca cea a maghiarilor din România, care a devenit în sens modern națiune în cursul secolului XIX și pînă în 1918 a trăit în hotarele aceluiași stat cu restul națiunii maghiare, dar astăzi trăiește într-un stat separat față de restul maghiarilor, a cărui ideologie națională este diferită față de cea maghiară fiind purtătoarea ideologiei naționale române, rolul sistemului ideologic al relațiilor triadice al lui Brubaker este deosebit de important în formarea identității. De aceea, am pornit de la ipoteza confirmată într-o anumită măsură și de teoriile lui Kymlicka (1995) și Bloom (1990), conform căreia putem vorbi de existența identității naționale în cazul unei comunități etnice care trăiește în minoritate dacă cel puțin una dintre condițiile de mai jos este îndeplinită:

– În procesul devenirii naționale moderne au participat independent sau ca parte a unei comunități mai vaste, posedînd o statalitate independentă sau autonomie.

– Sînt o entitate cultural-politică sau administrativă capabilă să-și asume și să difuzeze în rîndurile comunității o ideologie (națională) colectivă pe care membrii acesteia s-o și accepte.

În cazul maghiarilor din România ambele condiții pot fi îndeplinite, în deceniile de dinainte de 1989 însă nu a existat decît prima. Prima dintre condiții determină de fapt pe cea de-a doua și ambele duc la elaborarea strategiei identitare minoritare denumite de Tajfel strategia minoritară secundă, conform căreia tradițiile și istoria comunității îi stimulează pe membrii acesteia să ajungă într-un fel oarecare în poziție „majoritară”: să formeze instituții și unități administrative cu ajutorul cărora să-și poată decide soarta și funcțiile vitale. (Tajfel, 1978) Și programul UDMR conține astfel de elemente împărtășite de majoritatea populației maghiare, fapt confirmat și de rezultatele cercetării noastre.

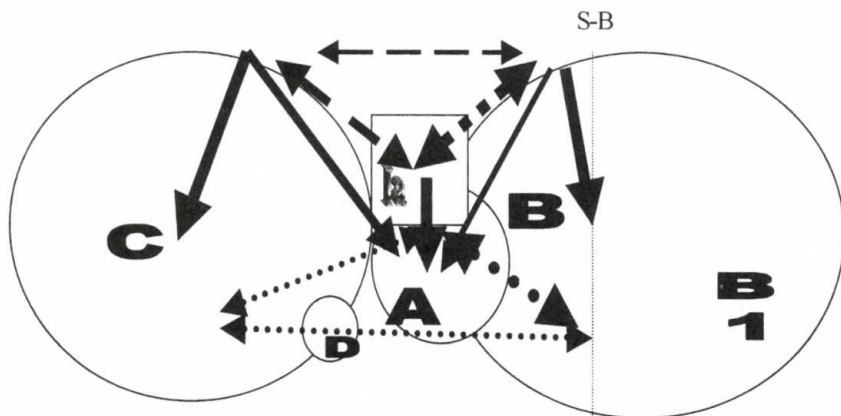
Definirea conceptului de identitate națională devine problematică atunci cînd concepția națională de sorginte fundamental culturală a unei comunități naționale majoritare a unui stat conține tot mai multe elemente național-etatice, și atît discursul național majoritar cît și „propriul” discurs național – fie el din interiorul sau din afara granițelor – este acceptat într-o anumită măsură de membrii minorității.

Vom încerca în cele ce urmează să sumarizăm interpretările schițate mai sus ale identității minoritare și de grup. Cadrul de referință pentru surprinderea identității naționale a românilor și maghiarilor din Ardeal este oferit de sistemul relațional al cîmpurilor „naționale” triadice al lui Brubaker. Identitatea națională a membrilor celor trei grupuri – majoritatea, minoritatea și „națiunea-mamă” – se formează în mod dinamic, prin ideologii naționale produse și reproduse prin reprezentări rezultate din reacții la reprezentările celuilalt. Acest lucru este valabil cu atît mai mult în cazul minorităților, ale căror membri se întîlnesc în mod nemijlocit cu discursurile ideologice susținute de sistemul instituțional cultural-

politic al tuturor celor trei grupuri. În acest sens, în cazul minorităților este definitorie în cadrul identității macrogrupurilor nu numai identitatea națională etno-culturală ci și identitatea de cetățenie și cea minoritară. Aceste identități nu sînt însă separate, căci conform teoriei cîmpurilor triadice a lui Brubaker situația minoritară conform apartenenței național-culturale, cetățenia, în calitate de cadru național al majorității și statul națiunii-mamă joacă împreună un rol în construcția ideologică. Astfel în realitate, cel trei forme de identitate separate din punct de vedere teoretic – identitatea etno-națională, identitatea minoritară și identitatea de cetățenie – constituie împreună o identitate colectivă. Comunitatea maghiară din Transilvania, dar adesea și cea românească, sînt asemenea fragmente de colectivitate în sens andersonian care sînt relevante în formarea identității sociale a indivizilor. În procesul analizării colectivităților pot fi luate în considerare ca macrogrupuri de referință comunitatea maghiară din România, națiunea culturală maghiară, națiunea culturală română, comunitatea cetățenilor români, precum și populația românească și maghiară a Transilvaniei. Aceste comunități – exceptînd grupul cetățenilor români – sînt comunități imaginare în sensul dat de Benedict Anderson, întrucît nu pot fi trasate în mod univoc „granițele” apartenențelor comunitare. La întrebările „cine este maghiar transilvănean?”, respectiv „cine este român transilvănean?” sau „cine este român?”, vom căuta în cele ce urmează să găsim răspunsul cu ajutorul analizelor sociologice.

În continuare vom încerca să schițăm elementele cîmpurilor relaționale dinamice determinate de grupurile referențiale amintite și de mediul lor ideologic de emisie, cu ajutorul cărora putem interpreta identitățile naționale colective ale locuitorilor spațiului româno-maghiar.

Fig. 1. Modelul cîmpurilor relaționale triadice ale identităților naționale colective în context româno-maghiar

Elementele modelului:

Cîmpuri identitare

A – maghiarii din România

B – românii din Transilvania / B1 – restul românilor

C – maghiarii din Ungaria

Medii de emisie ideologică

Ia – UDMR și elita intelectuală și politică maghiară din România

Ib – statul român și elita politică și intelectuală românească

Ic – statul ungar și elita politică și intelectuală maghiară

Relații și influențe

——— Direcțiile funcționării sociale ale ideologiilor naționale

..... Influențele reciproce între colectivități, confruntări de reprezentare

- - - Relații interstatale, UDMR și relațiile interstatale

Structura straturilor identitare ale maghiarilor din Transilvania

În cadrul procesului general al autoidentificării am văzut care este importanța apartenenței la un grup național în cadrul sistemului diferitelor forme de identitate. Datele provin din cercetarea intitulată „Rețele de relații sociale și modele de identitate națională în Transilvania” și au fost culese în aprilie 2000, în cadrul unui proiect individual finanțat de programul Research Support Scheme din Praga. Procedeele utilizate în procesul de culegere a datelor și analizarea lor au fost sondajul pe bază de chestionar și analiza documentelor. Eșantionul sondajului a cuprins 1756 de cazuri dintre care 925 maghiare și 831 românești. Studiul a cuprins teritoriul Transilvaniei în sensul larg al termenului. Procesul eșantionării s-a desfășurat în mai multe stadii: județe, tipuri de localități, localități. Cazurile au fost selectate separat în subgrupe maghiare și românești pe baza limbii materne (sau a limbii cel mai bine vorbite). Subiecții au trebuit să răspundă chestionarelor de limbă maghiară, respectiv română, fiecare cuprinzînd și un bloc de întrebări diferit care să măsoare atitudinile referitoare la componentele identitare maghiare, respectiv române.

Întrebarea referitoare la formele diferite de identitate a sunat astfel: „În conștiința dvs. identitară (așa cum vă vedeți și cum doriți să fiți văzut) cît de importante sînt...?” (Răspunsurile au fost clasificate pe scara Lickert, unde 5 înseamnă „foarte important” și 1 înseamnă „deloc important”).

Diferitele itemuri au surprins diferențele dimensiuni ale identității individuale și colective. Identitatea etnică a fost identificată prin originea etnică, identitatea națională (minoritară) a fost operaționalizată prin noțiunea de „naționalitate”.

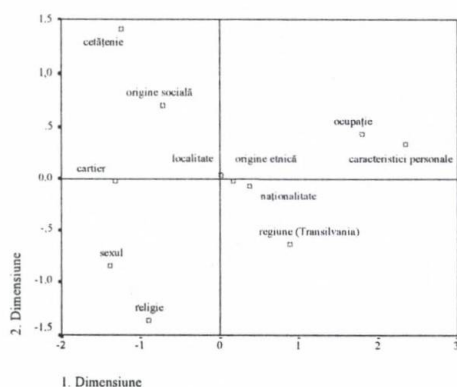
Tabel 1. Valorile medii și distribuția straturilor identitare, 2000

Aspecte formatoare de identitate socială	Media	Distribuția
Ocupația	3,9	1,33
Sexul	3,3	1,55
Naționalitatea	3,9	1,31
Originea etnică	3,7	1,42
Cetățenia	3,2	1,51
Regiunea de domiciliu (Transilvania)	4,0	1,34
Localitatea unde trăiește	3,7	1,41
Cartierul, zona sătească	3,3	1,48
Originea socială	3,3	1,45
Caracteristici individuale	4,3	1,11
Religia	3,6	1,53

Deși aceste aspecte formatoare de identitate nu pot fi comparate între ele, se poate vedea că subiecții se identifică cel mai puternic cu caracteristicile individuale (4,3%), urmate de legăturile regionale (4%) iar naționalitatea aflată la egalitate cu ocupația (3,9%) ocupă doar locul trei. Identitatea etnică (3,7%) se plasează asemenea identității religioase (3,6%) în zona mediană a câmpului de evaluare.

Răspunsurile au fost prelucrate și după metoda scării multidimensionale Alscal (după 8 iterări, valoarea de S-stress scade sub ,001000). Cu ajutorul acestei metode obținem o imagine și despre structura identităților.

Fig. 2. Structura straturilor identitare, modelul MDS

În centrul sistemului bidimensional au fost plasate naționalitatea, originea etnică și relația cu localitatea de domiciliu. Cetățenia și originea socială au primit

un rol periferic, în timp ce rolul caracteristicilor individuale, care constituie centrul identității individuale, respectiv identitatea profesională s-au plasat împreună în careul din dreapta-sus al modelului. Regiunea s-a regăsit absolut separat în careul din dreapta-jos, în timp ce identitatea religioasă și sexuală și-au găsit locul în careul din stînga-jos. Modelul ne arată că ocupația și caracteristicile individuale joacă alt rol în structura identitară decît diferitele forme ale identificării colective. Și printre acestea rolul central le revine identității naționale și etnice împreună cu cele legate de localitatea de domiciliu, celelalte forme de identitate colectivă aflîndu-se la oarecare distanță de acestea.

Identificarea națională poate fi abordată din punctul de vedere al auto-, respectiv hetero-identificării. Cînd subiecții au fost întrebați care sînt dintre diferitele categorii naționale și regionale cele pe care le consideră cele mai relevante pentru ei înșiși, atunci 97% dintre respondenți s-au declarat maghiari, chiar dacă marea lor majoritate a adăugat un atribut regional-teritorial ca acela de „ardelean” sau „din România”. Ca urmare am supus analizei modul în care își definesc apartenența la un grup național, rolul pe care-l joacă criteriul originii etnice în definirea identității naționale. Răspunsurile de mai jos surprind mai de grabă criteriile hetero-identificării, deși cu ocazia formulării răspunsurilor individuale s-au identificat ei înșiși cu acestea. Respondenții au putut interpreta diferitele criterii ale identității naționale pe scara Lickert pe baza întrebării: „Pentru a fi considerat maghiar, cît de important este ca ...?” Răspunsurile au fost prelucrate prin metoda analizei factoriale (*Principal Axis Factoring – Rotation Method: Varimax*).

Comunalitățile obținute în urma rotației depășesc fiecare 0,25. Modelul explică în total 36% din varianța totală.

Tabelul 2. Criterii ale identității naționale, maghiarii din Transilvania, 2000

Criterii de identitate națională	Ponderi factoriale		
	factorul 1	factorul 2.	factorul 3.
1. cel puțin unul dintre părinți să fie maghiar		,495	
2. ambii părinți să fie maghiari		,657	
3. limba maternă să fie maghiara		,535	
4. să fie cetățean maghiar			,711
5. să respecte drapelul roșu-alb-verde	,463		
6. să se considere maghiar	,344		
7. să cunoască și să iubească cultura maghiară	,559		
8. să aparțină unui cult religios de limbă maghiară	,511		
9. să se fi născut în Ungaria			,672
10. să-și petreacă cea mai mare parte a vieții printre maghiari	,521		
11. să voteze cu UDMR	,582		
12. să absolve o școală maghiară	,637		

Factorul cel mai important care explică 23,1% a varianței cuprinde autoclasificarea și criteriile identității națiunii culturale. Aici intră respectul pentru simbolurile naționale (drapelul), cunoașterea și dragostea față de cultura maghiară, apartenența la o biserică de rit maghiar, cultivarea unui mediu și cerc de cunoștințe maghiar, respectiv două criterii minoritare particulare, votarea cu UDMR și educația în școală de limbă maghiară. Acestea din urmă exprimă și confirmarea discursului UDMR. Cel de-al doilea factor, cu cele 8,081% a varianței, cuprinde adepții identității bazate pe criterii de origine. Astfel unul sau ambii părinți trebuie să fie maghiari, respectiv limba maternă trebuie să fie maghiara pentru ca cineva să poată fi considerat maghiar. Cel de-al treilea și cel mai slab factor reflectă 5,051% a varianței și cuprinde criteriile legate de cetățenie: să aibă cetățenia maghiară și să fie născut în Ungaria. Deși în situație minoritară este greu de presupus, există totuși un mic grup care consideră că pentru identitatea națională maghiară definitorii sînt criteriile legate de statul național. Aceștia din urmă reprezintă 14% dintre variantele de răspuns interpretate, deci nu reprezintă o proporție nesemnificativă. Se poate vedea deci că criteriile de origine etnică pot fi separate din punct de vedere metodologic de criteriile național-culturale bazate pe autoidentificare ale identității naționale chiar dacă pot fi cuplate de acestea din punct de vedere ideologic.

Concluzii

Parcurgînd literatura de specialitate putem concluda că mai toate teoriile sînt clădite pe constatarea că indivizii aparținînd unei minorități etnice trăiesc într-o situație de relativă inferioritate în societate, ca urmare se confruntă în mod necesar cu perturbări ale autoaprecierii sociale și, întrucît în raportările lor individuale starea de minoritate este trăită ca handicap, șansele lor de integrare sau adaptare sînt mult mai reduse. Dimpotrivă, în cazul minorităților naționale, cum ar fi și cel al maghiarilor din România, comparația majoritate-minoritate nu conduce în mod necesar la concluzii defavorabile grupului minoritar. În mod similar, asimilarea nu poate fi considerată ca o alternativă reală, acceptabilă la nivel comunitar, pentru că pornind de la caracterul elementelor cognitive și afective ale identității lor naționale integrarea socială este posibilă mai de grabă în paralel cu un proces disimilativ specific (Cf. V. Veres 2000) astfel ca apartenența la un grup minoritar să asigure o situație normală în realizarea individuală ale celor trei posibilități ale lui Tajfel, și ca urmare integrarea organică a comunității în sistemul global al societății să fie posibilă.

Poate fi evidențiat și empiric că din punct de vedere conceptual identitatea (originea) etnică și cea națională se despart ca semnificație, deși din punct de vedere structural sînt foarte apropiate. Aceasta reiese și din faptul că în cadrul identității naționale minoritare a maghiarilor ardeleni conștiința originii etnice

joacă un rol important, așa cum este relevat și de A.D.Smith în general în cazul societăților din Europa Centrală și de Est. Originea etnică este astfel încorporată în identitatea națională încât ideologiile naționale o „reconstruiesc” din punct de vedere cultural. În Transilvania, un grup mai mic al maghiarilor își definesc identitatea maghiară în mod direct pe baza criteriilor de origine etnică. Dar analiza factorială ne arată că factorul cel mai reprezentativ îl constituie identitatea națională culturală bazată pe autoidentificare, care din punct de vedere ideologic nu este clădită pe un criteriu etnic, provenit din naștere, ci fundamentul său este constituit din cultura maghiară, identificarea cu UDMR-ul și cu simbolurile naționale, cu socializarea în cadrul mediului și sistemului școlar maghiar.

Traducere de Elek Szokoly

Bibliografie:

- Bindorffer, Györgyi 2001: Kettős identitás, Új Mandátum, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Bloom, William 1990: Personal Identity, National Identity and International Relations, Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1985: Social Spaces and the Genesis of the Groups. *Theory and Society*, 14/ 1985.
- Brubaker, Roger 1996: Nationalism Reframed. Cambridge University Press.
- Brubaker, Roger 2001: Csoporthoz nélküli identitás, *Beszélő*, III, an 6, 7-8/2001.
- Csepeli György 1992: Nemzet által homályosan, Budapest, Századvég.
- Erikson, Erik 1964: *Insight and Responsibility*, New York: Norton.
- Hutnik, Nimmi 1991: *Ethnic Minority Identity*, Oxford, Clarendon Press.
- Kymlicka, Will 1995: *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press.
- Lewin, Kurt 1952: Group Decision and Social Change. In: G.Swanson-T.Newcomb-E.Hartley (red.): *Reading in Social Psychology*. New York, Henry Holt.
- Smith, A.D. 1991: *National Identity*, Penguin LTD, London, 1991
- Taifel, Henri 1978: *The Social Psychology of Minorities*, London, MRG LTD.
- Veres Valér 2000: Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében, *Szociológiai Szemle*, 4/2000.

*

Valér VERES (n.1972), sociolog, asistent universitar în cadrul Universității Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filozofie, Departamentul de Sociologie, co-autor al volumelor *Liceeni ardeleni în tranziție – integrare națională versus generațională* (2000), *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* (2000), *Relații interetnice în Transilvania* (2001).

Valér Veres, *Etnikai versus nemzeti identitás kisebbségi helyzetben. Az erdélyi magyarok esete*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Identitatea furată a unui oraș transilvan

MARA MĂRGINEAN

Demersul de față se dorește a fi unul de natură istorică: ne propunem ca în cele ce urmează să relatăm povestea unui spațiu urban – Hunedoara – în contextul politicilor de sistematizare și industrializare a teritoriului inițiate și materializate de autoritățile comuniste. Provocarea a fost cu atât mai mare cu cât Hunedoara a reprezentat în toată această perioadă un oraș cu o puternică identitate istorică dar și economică datorită existenței Combinatului Siderurgic.

Găsim interesante modalitățile în care munca, în special în formele ei moderne, a contribuit la amenajarea spațiilor. Munca determină o anumită organizare a teritoriilor urbane¹ generând în plan teoretic o serie de ideologii spațiale, de tipare de organizare și structurare arhitectonică, economică și umană.

Ca instrument metodologic, am pornit de la teoria subculturală a urbanismului formulată de Claude Fischer². În opinia sa, în condițiile unor ample concentrări umane, se diferențiază la nivel organizațional mai multe structuri puternic personalizate, fiecare prezentînd caracteristici specifice. Extinzînd conceptul de la perimetrul restrîns al unui oraș spre spațialități mai largi precum regiunile sau chiar țările, încercăm o analiză identitară³ a Hunedoarei în contextul fenomenului urban românesc. Cercetarea nu urmărește imaginarea orașului ca obiectiv metaforic sau simbolic, ci abordarea conceptelor de urbanism, birocratie și arhitectură, experimentînd orașul prin procese de planificare și idei economice.

Studiul va viza relatarea a două etape din această evoluție: 1947-1949 și 1980-1989. Se dorește o analiză comparativă, în sensul surprinderii procesului propriu-zis de construcție socială a spațiului⁴ în cele două momente, considerăm noi, esențiale, ale devenirii urbane hunedorene pentru că, privite în contextul general al politicilor comuniste, ele se constituie în exemple mai mult decît elocvente ale fenomenului urban de ansamblu.

Între 1947-1949 are loc materializarea proiectului „un oraș muncitoresc la Hunedoara”: un tip de ordonare spațială aparte, avînd la bază ideea orașului-grădină. Inițiat în condițiile lipsei fondului locativ pentru muncitorii sezonieri angajați ai

combinatului, noul spațiu urban se remarcă printr-o serie de trăsături specifice: este un cartier de locuințe individuale, spațioase, construite departe de punctele industriale pentru a nu fi afectate de poluare. Acțiunea este singulară la nivelul urbanului românesc atât prin amploarea proiectului cât și prin forma sa finală.

În următorii douăzeci de ani, discursul autorităților se modifică substanțial în sensul extinderii programului de urbanizare. Degringolada legislativă și ideologică care a caracterizat procesul edificator la sfârșitul anilor '40 va fi în timp ordonată, culminând cu Conferința partidului din iulie 1972, în cadrul căreia Ceaușescu a cerut demararea unei campanii pentru dezvoltare economică prin care pînă în anul 1990, România să devină o țară urbanizată, industrializată.⁵ În 1974 printr-o decizie legislativă, Legea sistematizării, această campanie devine esențială, însă în plan local vor mai trece încă cîțiva ani pînă la definitivarea unei schițe de sistematizare urbană. La Hunedoara se constată un fenomen cu totul ieșit din comun. Cu toate că se preconizase soluția unor axe urbane adiacente ce ar fi urmat să evite atât aglomerarea cât și suprapunerea cu zone industriale suprapopulate, s-a preferat în cele din urmă soluția comodă, socotită mult mai ieftină, a exploatării vechiului centru.⁶ Pentru aceasta s-a procedat la o campanie de exproprieri.

Cu alte cuvinte, un proces urban care a început cu construirea de case avea să se încheie cu demolarea locuințelor individuale.

„Locuința individuală reprezintă una dintre cele mai frumoase teme ale arhitecturii”, spunea în 1947 Gh. Cantacuzino⁷. Ea este spațiul odihnei și al regăsirii, al formării propriei identități. Disciplina, munca în comun, efortul colectiv nu înseamnă în mod obligatoriu viață în comun....locuința individuală, grupată sau nu, pretinde spații verzi și grădini.⁸ Iată un deziderat care a stat la baza politicii de construcție urbană în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial.

Hunedoara număra la sfârșitul anilor patruzeci 7.000 de locuitori. Vechea așezare, din imediata apropiere a spațiului industrial, nu putea asigura spații de cazare suficient de numeroase pentru populația care urma să lucreze în combinat⁹.

Lucrările încep în 1947 și urmăresc realizarea unui cartier muncitoresc, menit să asigure locuințe stabile cel puțin unei părți din muncitorii necalificați sezonieri. Terenul afectat acestui scop, cu o suprafață de 60 hectare, este situat la o distanță apreciabilă de combinat și se prezintă sub forma a două terase succesive orientate spre vest către valea râului Cerna. Proiectul inițial, întocmit de arhitecții Gustav Gusti, A. Moisescu, Vl. Perceac, prevedea construirea unui număr de 1.000 apartamente distribuite în locuințe unifamiliale numai cu parter, dotate cu cîte un lot propriu de teren în suprafață de 500 m²¹⁰.

Cele 1000 de apartamente trebuiau să cuprindă cel puțin 25% din efectivul muncitorilor și să compună un cartier care să prezinte posibilități de extindere în paralel cu dezvoltarea combinatului. În acest fel se încerca asigurarea mîinii de lucru necesară producției¹¹.

Datorită condițiilor locale obiective construirea cartierului a început spre sfârșitul campaniei de construcții atacându-se colțul dinspre nord-est în baza unui proiect, soluția A, realizat în patru săptămâni. S-a adoptat un sistem de străzi paralele pe direcția nord-sud, cu regim grupat pe ambele laturi. Construcțiile, formate din câte două locuințe unifamiliale pe un singur nivel, au fost proiectate de trei tipuri, fiecare locuință cuprinzând o cameră de zi, unul până la trei dormitoare și dependințe. Suprafața medie a locuinței, inclusiv dependințele gospodărești, a fost fixată la 140 m².¹²

Pe lângă aceste locuințe unifamiliale au mai fost prevăzute și o serie de blocuri cu camere individuale, pentru nefamiliști, precum și o serie de construcții cu caracter social, cultural și sanitar. În campania din 1947 s-au realizat pe baza acestui proiect primele patruzeci de locuințe, precum și drumul de legătură cu orașul (limita nordică a cartierului)¹³.

În 1948 s-a operat o schimbare de proiect în vederea obținerii unor rezultate mai judicioase¹⁴.

Soluția B prezintă o serie de avantaje față de cea anterioară. S-a adoptat de data aceasta un sistem de străzi paralele în direcția sud-est-nord-vest (corespunzătoare cu declinitatea solului), cu un regim de construcție diferit pe cele două laturi: pe latura nordică locuințe grupate câte două, cu camere locuibile la sud și dependințe la nord, iar pe latura sudică locuințe grupate în serie câte șase cu fațadele orientate către est și vest. Ambele tipuri de locuințe au fost proiectate pe două nivele, pentru a face posibilă o investiție (finisajul) pe două etape și o cuprindere a nevoilor de dezvoltare numerică a familiei, în timp. Suprafața medie ocupată pe teren a locuințelor este de 80 m², inclusiv dependințele gospodărești, iar suprafața lotului a fost mărită la 700 mp. Fiecare locuință cuprinde la parter două camere și dependințe, iar la etaj alte două camere de dormit¹⁵.

În afară de seria de blocuri cu încăperi individuale, s-au proiectat și o serie de blocuri scunde pentru sezonieri pentru a ajunge la aceeași densitate de locuitori pe hectar ca în soluția precedentă¹⁶.

Aplicarea ambelor proiecte, doar parțial realizate în perioada 1947-1948 (din cele 1.000 de apartamente proiectate nu s-au construit decît 100) se constituie însă într-o experiență unică în abordarea problemei locuinței muncitorești în România. Întregul lot de clădiri a devenit ulterior un cartier al orașului nou, fiind dotat cu câteva clădiri sociale: grup școlar, centru sanitar, centru alimentar¹⁷.

La nivelul țării, modelul orașului-grădină¹⁸ nu va mai fi reluat ulterior, considerîndu-se că această formă de organizare a spațiului urban nu corespunde cu tipicul unui oraș socialist. În cazul Hunedoarei avem deci de-a face cu o desprindere din context a unor idei și aplicarea lor în funcție de o reinterpretare a datelor. Ideologia sovietică pune la baza existenței ideea colectivității susținînd că „colectivul – proletariat sau pur și simplu mase – trebuia să înlocuiască individualul ca determinant al valorilor sociale și politice”¹⁹.

Iar colectivitatea nu-și găsea o expresie în orașul-grădină. În forma finală, această parte a noului oraș muncitoresc cuprinde 22 de căsuțe, fiecare urmînd să adăpostească două familii. Purtînd pecetea regimului anterior ele „aveau o serie de lipsuri ce au persistat mult timp. În acea perioadă, proiectanții au încercat reducerea costului construcției prin reducerea confortului, proiectînd locuințe strîmte, sărace ca expresie, de felul așa numitelor locuințe muncitorești minimale”²⁰.

Primele construcții formează o unitate. Dispuse la intervale regulate de-a lungul unor străzi paralele, ele induc impresia de ordine. Din punctul de vedere al tipologiei planului (au fost identificate trei astfel de modele de organizare interioară) se observă o alternare. Soluția este inspirată și permite fiecărui locatar să-și organizeze spațiul de locuit în funcție de propriile-i preferințe.

Dar noul discurs al autorităților avea să determine o intensificare a procesului de construcție a locuințelor. Se va recurge la noi forme de organizare teritorială, bazat pe tipologia cartierelor de locuințe colective, principala justificare fiind nevoia asigurării unui volum mai mare de fond locativ pentru muncitorii care vor lucra în combinat.

Studiul de față pornea de la premisa că munca, în special în formele sale moderne, determină noi așezări și reevaluări ale structurii urbane. Acesta nu este însă un fenomen spontan, o evoluție necontrolată. Din contră. Principiul care-l fundamentează este unul foarte simplu: în condițiile dezvoltării unei anumite componente economice, printr-un amplu proces cauză-efect, apare implicit nevoia de extindere și modelare urbană a unor noi spații, astfel încît să se asigure necesarul de locuințe, de utilități publice, de componente socio-profesionale adiacente. Desigur, este nevoie de un factor de decizie care să ordoneze un asemenea proces.

Scriitorul francez Manuel Castelles susținea că „funcția principală a statului în procesul urbanizării ar trebui să fie aceea de a asigura o utilizare colectivă – ca în cazul locuințelor publice, a școlilor și a transportului – pentru a ajuta la reproducerea forței de muncă.”²¹ Pe de altă parte, A. Scott și S. Roweis²² remarcă faptul că „urbanismul de stat nu va putea face niciodată mai mult decît să modifice unii parametri de dezvoltare a terenurilor”.

Cu alte cuvinte, statul prin puterea pe care o are, de autoritate centrală, nu poate și nu trebuie să intervină în dinamica locală decît în calitate de arbitru, fiind de datoria lui să permită evaluarea și valorificarea specificului local.²³ În felul acesta asistăm la definativarea unei identități.

În cazul României însă urbanismul este instituționalizat el devenind un instrument în mîna autorităților astfel încît tot ceea ce avea să se întîmple în perioada următoare va sta sub semnul împletirii noului concept de oraș industrializat cu componentele ideologice. De acum înainte proiectele vor fi tipizate. Structurile spațiale vor deveni în timp identice. De acum înainte se va urmări elaborarea unor „proiecte mai judicioase” deoarece în lumea totalitară sistemică arhitectura are drept funcție principală transferarea aridei materii prime care e ideologia într-un

restructurat repertoriu de imagini²⁴ generatoare de mituri destinate societății.²⁵ La Hunedoara, pînă la momentul respectiv nu existase un cadru teoretic corect din punctul de vedere al orientării comuniste care să justifice continuarea proiectului început cu doi ani în urmă. S-a decis renunțarea la locuințele individuale, la căsuțele pentru muncitori și, în perioada imediat următoare, autoritățile au dispus construirea de jur împrejurul lor a cvartalelor de locuințe colective. Timpurile începeau să se schimbe; spațiul căpăta o nouă materialitate, mai densă, mai bogată ideologic, se spunea, mai apropiată de oamenii muncii.

Treizeci de ani mai târziu, procesul era aproape desăvîrșit. Orașul românesc, indiferent de toponimia sa, arăta cam la fel. Fără excepție s-a construit mult, după aceleași planuri și pentru o industrie tot mai „puternică”. Lucrurile nu puteau însă fi lăsate doar pe jumătate făcute. Și populația localităților trebuiau să sporească, să concentreze valori tot mai mari de forță de muncă. Teoria lui Castelles se bazează pe studierea raporturilor dintre diferite componente ale structurii urbane: administrație, economie, locuitori. Cele trei interacționează, generînd transformări în funcție de contextul momentului, rezultatul unui asemenea proces fiind vizibil sub forma aspectului exterior al localităților. Ținta rămîne însă forța de muncă. În funcție de aceasta, decizia edificatoare trebuie să vizeze exact acele componente care au potențialul asigurării cadrului construit necesar dezvoltării economice. Castelles își formulase punctul de vedere pornind de la realitățile economico-sociale ale lumii occidentale; în România, însă, construcția spațiului se produce în perioada comunistă ca urmare a deciziilor autorităților centrale și în multe cazuri acestea nu aveau nici o legătură cu realitatea. Acțiunile erau fundamentate ideologic și, după cum se știe, industria trebuia să se dezvolte cu orice preț.

„Cu o siderurgie și metalurgie care au o vechime și o experiență de două sute de ani este *rușinos să mai mergem să importăm metale* sau anumite alte produse. Trebuie să lichidăm această situație! *Să demonstrăm capacitatea siderurgiei și metalurgiei românești de a fi competitive*, de a concura cu orice alte unități din întreaga lume, să producem oțeluri superioare.”²⁶

Afirmația de mai sus, integrată în contextul economiei planificate, poate reprezenta în fond mobilul care a determinat reevaluarea capacității Hunedoarei în contextul nevoii tot mai mari de producții siderurgice. Se va face apel la toate centrele industriale, și atîta timp cît cantitativ se înscriau în parametrii fixați anterior, costurile materiei prime, cheltuielile de prelucrare, pierderile din sistem, consumul excesiv de energie electrică, salarizarea unei forțe de muncă mult mai numeroase decît necesarul real²⁷ nu mai contau cîtuși de puțin. Planul trebuia îndeplinit. Și dacă pentru aceasta era nevoie de conglomerate umane, de largi spații locuibile care să găzduiască forța de muncă angrenată în industria grea, acestea urmau a se construi.

Analiza documentelor de arhivă ale Hunedoarei relevă pentru deceniul al nouălea interesul autorităților locale pentru intensificarea procesului de construcție

de locuințe. Noile spații locative care urmează a se edifica stau sub semnul prevederilor directivelor Congresului al XI-lea al P.C.R. cu privire la planul cincinal 1976-1980 și al liniilor directoare ale dezvoltării economico-sociale ale României pentru perioada 1981-1990²⁸.

În plan local, la baza activității au stat Legea de sistematizare a teritoriului și municipiului și celelalte acte normative precum Hotărârea secretariatului județean al P.C.R. Hunedoara, din 10 decembrie 1975 și schița de sistematizare a municipiului aprobată prin Decretul Consiliului de Stat 278/1978²⁹. În plus, în 1981 municipiul Hunedoara dispunea de o machetă și de detalii de sistematizare pentru cele mai importante zone ale orașului: centru, micro 5, centrul vechi.³⁰

În intervalul rămas pînă la sfîrșitul deceniului, schița de sistematizare, deși modificată de mai multe ori, a constituit cadrul juridic în interiorul căruia s-au desfășurat toate acțiunile de construcție.

Sistematizarea teritoriului urban, un proces amplu, constă în fond în reorganizarea unui spațiu și cuprinde, pe lîngă proiectele propriu-zise de edificare, și norme constructive și planul de dezvoltare al orașului.

Din punctul de vedere al autorității comuniste, această reorganizare viza modificarea raportului dintre suprafață și număr de locuitori. Se urmărea creșterea valorilor densității prin micșorarea teritoriului construit: „în vederea restrîngerii în continuare a suprafețelor cuprinse în perimetrul construibil s-au făcut propuneri pentru scoaterea în afara perimetrului construibil a terenurilor ce nu sunt ocupate de construcții precum și a celor cu densități scăzute.”³¹ În continuare, în urma aplicării normelor de dimensionare judicioasă a localităților, la elaborarea noilor schițe de sistematizare s-au operat însemnate reduceri la suprafața de teren cuprinsă în limitele perimetrelor construibile a municipiului!³²

Înfăptuirea planului de sistematizare al orașului trebuia ca, în condițiile creșterii preconizate a populației³³ municipiului la nivelul anului 2000 la 108.000 de locuitori, să garanteze reducerea suprafeței Hunedoarei de la 1.558 ha la 1.264. În felul acesta, prin diminuarea perimetrelor construibile se asigură o creștere corespunzătoare a densității populației de la 55 de locuitori la 82, iar raportat la zona de locuit de la 157 la 374 locuitori.³⁴

Întregul proces este pus sub semnul modernizării, însă potrivit lui Nicolae Lascu³⁵ modernizarea orașelor a fost întotdeauna strîns legată de distrugerea lor rezultată din acțiunea timpului. Modernizarea e caracterizată prin adaptarea la cerințele, la exigențele prezentului.

Raportul distrugere-modernizare care a dus la transformarea orașelor românești după al doilea război mondial este un proces mult mai articulat decît e socotit de obicei, e un proces continuu, dar nu liniar, care nu se rezumă doar la intervențiile brutale, devastatoare asupra centrelor vechi.³⁶ Începînd cu deceniul șase al secolului al douăzecilea, intervențiile modernizatoare au cuprins întreaga

structură a localităților urbane, se poate chiar spune că s-a modificat echilibrul global al acestora.

Relația localităților cu mediul înconjurător și silueta generală a acestuia prin extinderi ale orașelor pe mari suprafețe de teren realizându-se la noile limite ale perimetrelor, cartiere periferice de locuit, zone industriale etc. apare un contrast puternic de scară între mediul artificial al urbanului și mediul natural înconjurător.³⁷

O caracteristică a regimurilor totalitare este construirea pentru a-și justifica politica. Au existat cel puțin două instrumente extrem de eficace pentru aplicarea acestor deziderate: proprietatea asupra terenurilor urbane și comanda de stat care a deținut o proporție covârșitoare.

Dacă statul nu deținea în proprietate terenul pe care viza să-și construiască un anumit obiectiv, se recurgea la exproprii. Justificarea acestor acțiuni consta atît în nevoia de spațiu urban pentru edificarea locuințelor, cît și în distrugerea locuințelor improprie în care „normele sanitare minime nu erau împlinite”. Modernizarea a echivalat – cel puțin de-a lungul deceniului nouă – cu eliminarea în totalitate a vechiului, conceptul de *innoire* nefiind utilizat niciodată.

În cursul anului 1979 s-a realizat și aprobat detaliul de sistematizare „Ansamblul de locuințe” micro V cu un număr de 3.449 apartamente, din care în anii anteriori fuseseră realizate 1.090 situate în apropierea platformei industriale CSH (Combinatul Siderurgic Hunedoara)³⁸. Restul locuințelor urmau a se construi în cursul deceniului al nouălea în mai multe etape. La baza programului edificator a stat principiul creșterii densității în cartierele de locuințe existente propunându-se construirea de locuințe în zone cu densitate mică³⁹ astfel încît terenul rămas liber să poată fi utilizat în alte scopuri.

Într-o primă etapă s-a urmărit construcția a 496 de apartamente cu suprafață locuibilă de 18112 m² și spații comerciale la parterul blocurilor.⁴⁰ Documentația de execuție a fost elaborată în conformitate cu legea investițiilor de către Institutul de Proiectare Hunedoara. Se preconiza darea în folosință pînă la sfîrșitul anului 1981.⁴¹

Terenul vizat a se construi era ocupat de locuințe particulare, însă acest impediment urma să fie rezolvat prin Decretul Consiliului de Stat numărul 132/1981⁴². Se avea în vedere demolarea unei întregi străzi – Dorobanților – constînd în 13 imobile.

Faza următoare trebuia finalizată la sfîrșitul anului 1984 prin darea în folosință a 332 apartamente grupate în 10 blocuri⁴³ și pînă la începutul deceniului zece se avea în vedere construirea a încă 200 de apartamente în zona Buituri⁴⁴.

În planul orașului acest nou cartier este localizat în zona periferică, aproape de platforma combinatului și de obiectivele industriale (Fabrica de încălțăminte, Fabrica de tricotaje) înființate în cursul deceniului anterior. Apartamentele urmau a fi repartizate către aceste obiective economice.

În cealaltă parte a orașului, debutul anilor '80 avea să aducă schimbări spectaculoase. Impulsionate de creșterea cererii de locuințe⁴⁵ autoritățile demarează

încă o campanie de expropriieri pentru ridicarea ansamblului de locuințe „Bulevardul Republicii”.

Investiția urma să se desfășoare într-un interval de șase ani (1985-1990), în trei etape distincte. Astfel între 1985-1986 se avea în vedere construcția unui bloc cu 16 apartamente și a unuiu cu 396. Anul 1987 corespunde etapei a doua, când se are în vedere construirea a 234 apartamente. Sfârșitul deceniului (1989) trebuia să aducă încă 77 apartamente.

Astfel planul de investiții al județului Hunedoara prevede realizarea în municipiul Hunedoara a unui număr de 16 apartamente. Obiectivul menționat figurează în planul de investiții aprobat prin decretul Consiliului de Stat nr. 419/1985 la poziția „Construcții de locuințe” cu termen de dare în folosință în trimestrul al patrulea al anului 1987.⁴⁶ În condițiile în care lucrările proiectate sînt amplasate în perimetrul municipiului și se încadrează în *prevederile schiței de sistematizare*⁴⁷ aprobate de Decretul Consiliului De Stat 1978, materializarea planului de investiții necesita exproprierea unui imobil⁴⁸ compus din teren în suprafață de 363 m², construcții aferente în suprafață de 209,61 m² aflat în proprietatea Consistoriului Superior al Bisericii Evanghelice⁴⁹.

Pentru anul 1986 se avea în vedere realizarea unui ansamblu de locuințe format din 8 blocuri ce urmau să totalizeze 396 apartamente cu o suprafață locuibilă de 15.840 m², spații comerciale la parterul blocurilor și cu termen de dare în folosință pe trimestrul al doilea al anului 1987. Paralel cu aceste construcții, în etapele următoare pînă în 1990 urma a se pune la dispoziția populației încă 400 de apartamente.⁵⁰

Acest program edificator demarat la începutul anilor '80 și-a găsit justificarea în nevoia acerbă de spațiu locuibil pentru muncitorii în industria siderurgică. Organizarea și sistematizarea în spațiul urban puse în strînsă legătură cu politica planificării economice determină mutații importante. Controlul autorității asupra tuturor domeniilor vieții cotidiene este demonstrat în cazul de față prin decretele Consiliului de Stat. Constituind cadrul legislativ în interiorul căruia fiecare acțiune trebuia să-și găsească o legitimare, ele scot în evidență caracterul deosebit de strict al regimului. Dezvoltarea urbană e condiționată de factorul decizional și implicit de interesele acestuia. Într-o structură informațională puternic ierarhizată și evident autoritară, transmiterea comenzilor, sarcinilor și condițiilor pentru activitatea de sistematizare și proiectare se efectua, de regulă, de sus în jos. Majoritatea „datelor de temă” (subiecte, comenzi, condiții, limite), care, în fapt, ar fi trebuit să exprime cerințele cuantificate ale utilizatorilor sau ale populației, erau formulate în funcție de programul politic al partidului și de indicațiile primite de la niveluri superioare ale structurii instituționale de sistematizare și proiectare de către cei care erau principalii elaboratori ai politicilor de dezvoltare a spațiului construit.⁵¹ Urbanul e delimitat de restul teritoriului printr-o linie strictă. În interiorul lui, decizia politică este cea care *reorganizează spațiul*.

Se face apel la principiul modernizării, dar și al sistematizării. Ordonarea se putea face doar prin refacere, reconstruire. Termenul de înnoire devine sinonim cu cel de rezidire. Restaurarea, adaptarea nu sînt noțiuni care să definească acțiunea autorităților comuniste. Modernul reprezintă în concepția autorităților acel lucru care corespunde în totalitate actualității, deci imaginii exacte pe care și-au creat-o ele. Modernul constă în fond în programatismul urbanismului totalitar.⁵²

Se argumentează exproprierea prin nevoia de igienizare și de salubritate ale orașului. Justificarea acțiunii prin nevoia de curățenie e în fond contrazisă de politica de edificare propriu-zisă. Iraționalitatea deciziei constă tocmai în faptul că, spre deosebire de deceniul anterior, nu se mai ține cont de factorul poluant în stabilirea amplasamentelor pentru locuințe. Se preferă construcția cît mai aproape de combinat (Bulevardul Republicii și cartierul micro V) deci cît mai aproape de sursele de poluare și de zonele nocive. Situația e cu atît mai gravă cu cît începînd din anii '50 a existat o preocupare pentru protejarea populației de noxele obiectivelor industriale. Atunci s-a avut în vedere constituirea unui teritoriu de rezervă între combinat și cartierele de locuințe. Și tocmai aici a decis autoritatea comunistă să construiască apartamentele în cauză. Orașul și industria probabil trebuiau să devină un singur ansamblu în care omul muncitor să se identifice cu spațiul în care lucrează.

Poate că într-adevăr locuințele demolate nu mai corespundau cerințelor realității⁵³, dar oare se cuvenea să se intervină atît de brutal? Impactul politicii de expropriere asupra oamenilor nu constituie obiectului demersului de față, însă considerăm că, indiferent de răspunsul la această întrebare, situația de fapt rămîne una a actualității în contextul politicii de urbanizare desfășurată în anii comunismului. Și aceasta pentru că interpretarea originală pe care modernul a primit-o a cauzat importante modificări la nivelul țesutului urban. „Scopul scuză mijloacele”, aceasta este expresia care poate defini mai bine starea de lucruri. Iar dacă obiectivul declarat a fost dezvoltarea numerică a orașului pînă la o populație de 108.000 de oameni și politica națională se putea rezuma în structurarea tuturor componentelor într-un spațiu cît mai restrîns, atunci cea mai facilă activitate era înlăturarea vechiului în favoarea noului. Politica de expropriere, planurile de sistematizare, procesul edificării, legislația se constituiau toate în factori care contribuiau la definitivarea acestei intenții.

O parte din casele propuse pentru demolare au scăpat ca prin minune. O altă parte, nu. Cele care au rămas pot fi cu ușurință văzute prin spatele blocurilor noi. Ele stau mărturie pentru o decizie mai mult decît nefericită. Alăturate, blocul și casa, formează un ansamblu ciudat. Fără un trecut comun, s-ar putea spune că le lipsește și viitorul. Cu toate acestea, vor rămîne, și blocul și casa, ca dovadă a unui experiment „neterminat”.

A spune că aceasta reprezintă identitatea Hunedoarei ar fi o greșeală. În fond, imaginea ei e pur și simplu imaginea urbanului românesc actual.

Ne-am propus să arătăm felul în care identitatea urbană locală poate fi distrusă prin intermediul acțiunilor birocratice centrale. Am pornit de la un exemplu concret – începutul orașului muncitoresc de la Hunedoara – și printr-un salt în timp am analizat orașul la sfârșitul perioadei comuniste. De la un spațiu clar definit în peisajul urban românesc, treptat s-a produs o uniformizare în plan structural, cu urmări notabile și la nivelul indivizilor. Aceasta pentru că, într-o civilizație nealterată de constrîngerile totalitare, orașul, spațiul practicii zilnice, oferă informații valoroase pentru corelarea macro-proceselor politico-sociale și economice cu materialitatea experienței umane. Orașul nu e singurul loc unde aceste contextualizări pot fi studiate, dar intensificarea acestor procese precum și a finalităților practicii locuitorilor, apar și pot fi cel mai bine înțelese în orașe. În felul acesta, urbanul devine reperul esențial al formării unei identități a omului modern. Atunci cînd însă totalitarismul își pune pecetea, raporturile se modifică. Ar fi o greșeală să vorbim de anularea interacțiunilor în sensul constituirii grupurilor identitare. La nivelul raporturilor individuale ele au existat. Dar specificitatea lor nu a reușit să treacă proba timpului decît în cazuri cu totul excepționale. Am asistat la un asemenea fenomen pentru că „elita interpusă între comunitate și națiune” nu a jucat sau nu a avut posibilitatea să joace rolul care se cuvenea pentru a asigura o dezvoltare firească a orașului. S-a spus că puterea este direct influențată de identitate, un oraș neputînd oscila pe o scară a puterii, dincolo de poziția pe care identitatea care îi este atașată o ocupă ea însăși pe această scară.⁵⁴ Hunedoarei i s-a atribuit o identitate economică, de centru siderurgic. În această ecuație, șansa de a se individualiza consta doar în posibilitatea de a-și manipula propria identitate, în așa fel încît să-și atașeze acea specificitate pe care societatea o plasează automat pe o poziție de putere, în cazul nostru economică. Însă în momentul în care această posibilitate de decizie este transferată spre structuri superioare de organizare, atunci, implicit, nu mai putem vorbi de identitate locală. Ne rămîne însă individualitatea arhitectonică, sub forma unicului proiect al unui oraș-grădină materializat în urbanul românesc postbelic.

Note:

1. Ciprian Mihali, *Inventarea spațiului. Arhitecturi ale experienței cotidiene*, Editura Paideia, 2001, p. 141.

2. C. S. Fischer, *The Subcultural Theory Of Urbanism. A Twentieth Century Assessment*, în *American Journal Of Anthropology*, 101, 3, 1995, pp. 542-567.

3. Principiul identității susține că orice oraș își păstrează specificitatea în raport cu celelalte spații urbane pe parcursul unui proces evolutiv. Avem de-a face cu identitatea atunci cînd obiectele sînt considerate în totalitatea lor, făcîndu-se abstracție de existența unor laturi contrare în fiecare dintre aceste obiecte. Individualitățile, diferențele dintre componente se pierd sau pur și simplu sînt trecute cu vederea pentru a da o identitate ansamblului.

4. În limbajul antropologic se recurge la o diferențiere între construcția socială și producția socială a spațiului. Astfel, în vreme ce prima noțiune se referă la spațiul edificat, cea de-a doua are ca obiect spațiul simbolic generat de acțiunile locuitorilor. Setha M Low, *The Anthropology of the Cities. Imagining and Theorizing the City*, *Annual Review of Anthropology*, 1996, vol. 25,

p. 400 și *Spatializing Culture: the Social Producton and Social Construction Of Public Space. American Ethnology*, 1996.

5. Denis Deletant, *Ceașescu și securitatea*, București, 1995, p. 280.

6. D. Barbu, R. Ciuceanu, O. Roske, Condiția monumentului sub regimul comunist, *Arhivele Totalitarismului*, 2001, 1-2, p. 217

7. Gh. Cantacuzino, *Despre o estetică a reconstrucției*, Editura Paideia, 2001, p.16.

8. *Ibidem*.

9. R. Marcus, Sistematizarea orașului Hunedoara, în *Arhitectura*, 1959, nr. 2, p. 8.

10. G. Ionescu, *Arhitectura în România în perioada anilor 1944-1969*, Editura Academiei, București, 1969, p. 14.

11. G. Gusti, Un oraș muncitoresc la Hunedoara în *Revistele tehnice AGIR – Arhitectură și Construcții II*, 1948, nr. 4, p. 263.

12. *Ibidem*, p. 263.

13. *Ibidem*.

14. G. Ionescu, *op. cit.*, p. 14.

15. G. Gusti, *op. cit.*, p.263.

16. *Ibidem*.

17. G. Ionescu, *op. cit.*, p. 15.

18. Cf. P. Hall în *Orașele de mâine*, București 1999, pp. 105-152; ideea orașului-grădină îi aparține lui Ebenezer Howard și inițial s-a dorit a fi o soluție la mahalalele victoriene, pe de o parte, și la criza agriculturii care determină modificări la nivel social, pe de altă parte. Proiectul prevedea constituirea unei comunități umane care să-și desfășoare existența într-un spațiu cu cât mai multe zone verzi. Pe măsură ce s-ar muta acolo din ce în ce mai mulți oameni, orașul grădină ar ajunge la numărul limită de locuitori; apoi la o distanță nu prea mare s-ar începe construcția altui oraș. În timp s-ar dezvolta o vastă rețea urbană care s-ar întinde aparoape fără limite; în cadrul acestei rețele fiecare oraș-grădină ar oferi o mare varietate de slujbe și servicii, dar, în același timp, fiecare ar fi legat de celelalte printr-un sistem de transport rapid, putându-se ajunge astfel la toate oportunitățile sociale și economice oferite de metropolă. Însă acest proiect se baza pe proprietatea locuitorilor asupra pământurilor.

La începutul anilor '20, Unwin susține construirea de orașe satelit în jurul orașelor, suburbii-grădină care urmau să depindă de orașe în privința locurilor de muncă.

19. Robert C. Williams, *Russia Imagined. Art, Culture and National Identity, 1840-1959*, New York, 1997, p. 97.

20. G. Gusti, Locuința în clădiri cu puține cături, în *Arhitectura R.P.R.* 6-7/1954, p. 20.

21. M. Castelles, *The Urban Question*, Londra, 1977, p. 276-323, apud P. Hall, *op. cit.*, p.382.

22. A Scott, S. Roweis, Urban Planning în Theory and Practice, în *Environment and Practice*, 1979, 9, p. 1097-1199, apud P. Hall, *op. cit.*, p.383.

23. „Trebuie să se încurajeze unitatea de ecologie politică în care oamenii și resursele locale sînt organizate de o elită care e interpusă între comunitate și națiune. În vreme ce relativa autonomie a acestor zone poate fi sfărîmată în procesul integrării naționale, regiunile au jucat în trecut și încă mai joacă un rol major în formarea bogăției comunității”, cf. R.Schneider, *Modernization and Development: The Role Of Regional Elites and Noncorporate Groups in European Mediteranean, Comp. Stud. Soc-Hist.* 1972, 114:328-50, apud. J. Cole, *Anthropology Comes Part-Way Home: Community Studies in Europe, Annual Review of Anthropology*, 1997, 6, p. 365.

24. „...imaginile dau posibilitatea indivizilor să compare și să diferențieze așezările urbane și să anticipeze experiențele sociale, demografice, fizice caracteristice care pot fi utile în selecția

comportamentului.”, D. Reitz, *Urban Identification and Downtown Activities: A Social Psychological Approach*, în *Social Psychology Quarterly*, 1986, 49, 2, 168.

25. S. Vasilescu, *Arhitectura totalitară*, Arhivele Totalitarismului, 1995, 3, p. 69

26. Cuvîntare la marea adunare populară din municipiul Hunedoara. Cu prilejul vizitei de lucru în județul Hunedoara – 3 septembrie 1982, în *Dezvoltarea economico-socială a României în profil teritorial*, Editura Politică, 1988, p.117.

27. Într-un eseu publicat în volumul „*Revoluțiile din 1989*”, K. Verdery făcea o analiză a sistemului de organizare a producției în economiile socialiste punînd pe primul plan conceptul de planificare și fixare a indicilor de prelucrare; de fapt, producția era condiționată de furnizarea materiei prime. Întîrzierile frecvente datorate disfuncționalităților din sistem făceau ca de cele mai multe ori planul să fie îndeplinit în ultimul interval, în restul timpului muncitorii neavînd de lucru.

28. Cezar Lăzărescu, *Urbanismul în România*, Editura Tehnică, București, 1977, p. 30.

29. *Arhiva Primăriei Municipiului Hunedoara, Fond Administrație*, Informare privind preocuparea compartimentului local de sistematizare și aplicare a legii 58/1974 și a celorlalte acte normative privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și locale, Dosar 8/1981, f. 99.

30. *Ibidem*.

31. Idem, Raport privind activitatea de sistematizare a teritoriului, a localităților urbane și rurale în lumina prevederilor legii nr. 58/1974 și a Plenarei C.C. al P.C.R. din iunie 1986, Dosar 7/1988, f. 3.

32. *Ibidem*.

33. La mijlocul anilor '70, pentru a se asigura un volum mai mare de locuințe, s-a avansat ideea formării unui oraș-sistem care să cuprindă și celelalte spații urbane învecinate (Deva, Simeria, Călan). În ideea orașului-sistem o translatăre a populației spre alte centre urbane nu ar fi adus decît beneficii și, implicit, un echilibru socio-demografic al teritoriului. Dar pe măsură ce autoritățile reevaluează rolul Hunedoarei și al Combinatului pentru sistemul economic național se produce o modificare de atitudine. Intervine componenta ideologică – ample spații și conglomerate umane – care pune definitiv pecetea asupra orașului: Hunedoara trebuia să devină un centru pe măsura rolului avut în industria țării

34. Cf. Raport... f. 4.

35. Nicolae Lascu, Modernizare și distrugeri în istoria postbelică a orașelor românești, în *Historia Urbana*, 1995, III, 1-2, p. 171.

36. *Ibidem*.

37. *Ibidem*, p.174.

38. *APMH, Fond Adm*, Informare privind activitatea desfășurată în anul 1979 pentru realizarea programului de sistematizare a municipiului Hunedoara, Dosar 7/1980, f. 37.

39. *Ibidem*.

40. *APMH, Fond Exproprii*, Memoriu justificativ pentru realizarea expropriilor în micro V, dosar 21/1980, f. 13.

41. *Ibidem*.

42. Idem. Articolul 4 al Decretului în cauză stipula: „În scopul realizării în municipiul Hunedoara a unui număr de 396 apartamente și a dotărilor comerciale și tehnico-edilitare în zona de locuințe „micro V” se expropriează, se trec în proprietatea statului terenurile în suprafață de 10963 m² și construcții în suprafață de 2044 m². Se aprobă demolarea construcțiilor și desființarea străzii Dorobanților din municipiul Hunedoara în lungime de 218 m”, Dosar 23/1986, f. 27.

43. Idem, Memoriu justificativ, dosar 4/1981, f. 10.

44. Idem, Decretul 109 din 26.04.1989, Dosar 13/1985, f. 70.

45. Conform statisticilor, la momentul respectiv în Hunedoara nu exista fond locuibil liber. Pe de altă parte, politica autorităților în direcția sporirii importanței industriei siderurgice a determinat o creștere a fluxului populației spre acele centre urbane care asigurau locuri de muncă. Este cazul Hunedoarei care „era deficitară în forță de muncă”. Cf. I. Ianoș, *Orașele și organizarea spațiului geografic*, București, 1987, p. 89.

46. *APMH, Fond Expr.*, Expunere de motive pentru exproprierea imobilelor, Dosar 23/1986, f. 15.

47. *Ibidem*.

48. *Idem*, Cf. articolului patru din Decretul privind modificarea unor detalii de sistematizare, exproprierea unor terenuri și construcții, demolarea unor construcții precum și realizarea și desființarea unor artere de circulație situate în județul Hunedoara din 27 martie 1987, Dosar 23/1986, f. 17.

49. Între autoritățile locale și cele bisericești au existat o serie de schimburi de scrisori în sensul găsirii unor soluții, pentru mutarea sediului Eparhiei. Însă indiferent că aceasta nu s-a putut sau nu s-a dorit, finalitatea demersului nu a asigurat o nouă clădire în schimbul celei demolate, ci doar mutarea sediului în altă zonă a orașului, într-un spațiu pus la dispoziție în schimbul achitării chiriei către stat.

50. *Idem*, Dosar 13/1986, f. 54. Documentele de arhivă relevă o intensificare a campaniei de expropriere fiind vizate imobile de pe patru străzi care urmau a fi dezafectate.

51. D. Abraham, Proiectantul și politica de sistematizare, *Arhivele Totalitarismului*, 1993, 1, p. 48.

52. Unul dintre teoreticienii abordărilor studiilor urbane, Roy Lubove, susține că termenul de „urbanism” definește o noțiune mult prea abstractă, recomandând în schimb sintagma „construcție de oraș”. Astfel, spunea el, perimetrul edificat reflectă într-o măsură mult mai mare caracterul de produs al subiectivității umane, al interacțiunilor rezidenților și al influențelor de natură economico-socială care determină în planul localității mutații frecvente generate de condițiile specifice momentului. Ideea este, după cum se poate constata, total contrară practicilor comuniste. Discursul autorităților devine unul al noțiunilor teoretice, tehnice, chiar dacă în final tot oamenii vor beneficia de pe urma acestor tipuri de abordare. Cf. P. Hall, *op.cit.*, p. 356-370.

53. Într-un act al Circumscripției financiare nr. 1972/31 mai 1985 către Întreprinderea de gospodărie comunală și locativă Hunedoara, sînt precizați anii de construcție ai imobilelor de pe străzile G. Barițiu, Carpați, Romanilor, Crișeu ce urmează a fi demolate. Astfel, cu câteva excepții, majoritatea locuințelor erau de la începutul secolului 20. Cu alte cuvinte, erau clădiri vechi, amplasate inițial în afara cadrului orașului propriu-zis al căror aspect respira o stare de precaritate prin dimensiunile reduse și aspectul dărăpănat.

54. C. Costinaș, Mediafeminismul, în *Dilema veche*, 2004, 25, 2-8 iulie, p. 14.

*

Mara MĂRGINEAN (n. 1980), absolventă a Facultății de Istorie din Cluj, secția Istoria artelor. Actualmente este doctorandă în cadrul Academiei Române și se află la specializare în Canada, la University of Saskatchewan. Specialistă în istoria urbanizării și industrializării în perioada regimului comunist, studii asupra spațiilor simbolice și a memoriei colective.

Mara Mărginean, *Identitatea furată a unui oraș transilvan*, studiu publicat cu permisiunea autoarei.

„Acuz!”: Versiunea Tom Gallagher

OVIDIU PECICAN

1. Un program istoriografic și propagandistic cioranian

Spre deosebire de alți istorici care preferă să discute subiectele pe care le aleg dintr-o postură calmă și echidistantă (chiar și atunci când este vorba despre istoria recentă), dar aidoma lui Dennis Deletant, un alt excelent românist britanic, Tom Gallagher își expune cinstit propriile păreri și judecăți de valoare. Pentru aceasta el nu ezită să recurgă și la publicistica de stringentă actualitate, uneori, demonstrând – dacă mai era cazul – că subscrie la dictonul ciceronian *historia magistra vitae*. Așa s-a întâmplat în 2004, când, în cadrul unor interviuri și articole publicate în câteva cotidiane românești centrale, Gallagher muștra nu numai autoritățile de la București pentru corupție, ci, fapt mirabil, și notabilitățile UE pentru superficialitate și iresponsabilitate în raporturile cu țara noastră, aflată acum în postura de candidată la calitatea de membră a Comunității Europene.

Intitulându-și cea mai proaspătă carte *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace* (București, Ed. Humanitas, 2004), expertul nu face un secret din opiniile lui despre tranziția noastră, ci atrage atenția cât se poate de răspicat asupra unui eșec. Diagnosticat pe ultima sută de metri (deocamdată) a devenirii unui popor, acest eșec – survenit în forma metaforică a deprivării de bunuri – își dezvăluie cauzele, sub pana lui Gallagher, încă din introducere. Astfel, deși incontestabilă, realitatea stăpînirilor străine din trecut nu ar epuiza cauzalitatea incapacității noastre de relansare. Prin urmare, „... cartea aceasta va căuta să demonstreze că problemele pe termen lung care i-au distorsionat și i-au paralizat dezvoltarea au avut în primul rînd cauze interne” (p. 17). Deja din acest enunț, poziția istoricului poate fi caracterizată drept o chemare la responsabilizare cetățenească și merită să fie salutăată ca atare într-un context istoriografic în care confrății români se cred prea adeseori chemați doar să reconstituie și să descrie lucruri fără nici o legătură cu prezentul. Însă întreprinderea cărturărească a expertului începe, cum se vede, printr-o aserțiune generală prealabilă coborîrii la

faptele istorice. În consecință, și demersul lui se va transforma în strădania – competentă, persuasivă și bine informată – de a demonstra teza plasată la baza reconstrucției livrești.

Sub acest raport, cartea lui Tom Gallagher s-ar putea califica printre pledoariile cu mijloace istorice pentru o percepție care s-ar putea baza pe orice: de la prejudecățile plutind în aer în mediile internaționale pînă la asprimile pe care românii înșiși, la ceas de amărăciune, le emit despre ei înșiși; nu în ultimul rînd, la sursa ei pot sta, desigur, și fapte istorice concrete și persistente, ce se cuvin inventariate, înseriate și discutate critic. Numai că pentru autorul *Furtului unei națiuni*, diagnosticul precede analiza, acesteia din urmă revenindu-i doar rolul – esențial, de altfel – al contraforților.

Istorie cu teză, așadar, carte înzestrată cu o puternică vîină propagandistică, lucrare-manifest în favoarea civismului ce poate forja o societate democratică și un stat de drept. Dar și meditație cu propensiuni filosofice la adresa unei națiuni și a destinului ei în lume. Tipologic vorbind, afirmația citată îl plasează pe specialistul britanic într-un șir de sceptici, de analiști cruzi și chiar de profeți negativisti pe care însăși cultura română – dar nu numai ea – i-a livrat, la diverse intervale de timp, pieței de idei naționale și internaționale. Dintre experții străini preocupați de acest curios fenomen care este raportarea românului la devenirea lui istorică, iată-l pe Keith Hitchins observînd cum „Cei care i-au urmat pe Visarion [Sarai – *n. O. P.*] și Sofronie [din Cioara] aveau un simț redus al istoriei. [...] Își vedeau propriile vieți în termenii dramei biblice a pierzaniei și mîntuirii omului. [...] Forma pe care a luat-o rezistența lor față de unire sugerează și anumite afinități cu milenarismul” (*Românii. 1774-1866*, București, Ed. Humanitas, 1996, p. 252). La vremea lui, în timpul războaielor balcanice, și Lev Troțki dedicase pagini acide nesimțirii oligarhice care putea fi întîlnită în mica Românie pe la începutul veacului al XX-lea. Dar, în timp ce gînditorul rus acuza clasele de sus, iar K. Hitchins vorbea despre populația rurală românească a veacului al XVIII-lea, autorii români ai acestei tradiții au preferat să acuze în bloc. Din acest unghi, Tom Gallagher este, parcă, mai aproape de Samuil Micu și de Emil Cioran decît de autorii deja citați. Iată ce spunea S. Micu: „Dintru aceste puține pînă acum zise, destul să vede cum au crescut împărăția romanilor [...], cum s-au prăpădit și s-au făcut nimic, și neamul românesc carele mai iaste, petrece supus și înjugat de alte neamuri; cel ce stăpînea tot pămîntul, acum preste tot pămîntul pămînt nu au, cei ce era domnii neamurilor, acum la toate neamurile slujesc, și ce e mai mare ticăloșie, lor le iaste rușine a să numi români, și unii să rușinează și a vorbi românește, și întră sine unii cu alții mai voesc a grăi grecește sau ungurește sau altă limbă decît a sa, și să lenevesc a-și lucra și a-și iscusi limba sa și întru aceia a scrie și învăța, care rău lucru al românilor au adus pre neamul românesc la cea mai mare prostie și ticăloșie (*subl. O. P.*)”. Cît despre Cioran, sintagmele lui privind

„neantul valah”, cei o mie de ani de tăcere din istoria noastră etc. sînt prea cunoscute pentru a mai necesita trimiteri la pagină.

Tom Gallagher se apropie însă cu propriul instrumentar de tema aceasta, veche și recurentă, privitoare la nevrednicia românească. El descoperă – judicios – că nu fanarioții sînt de vină pentru că „... strategiile elitei, bazate pe relațiile de exploatare față de o societate mai largă, au căpătat un impuls propriu, îndeosebi în secolul douăzeci” (p. 17). Responsabilitatea grea cade, așadar, pe umerii elitei, și încă a celei contemporane, căci „Abilitatea puținilor privilegiați de a deturna resurse publice spre folosință privată, sau de a lua decizii dezastruoase pentru a-și satisface voința de putere (cum s-a întîmplat sub dictatura lui Ceaușescu în anii '70 și '80), a sporit neîncetat în ceea ce fusese o epocă de emancipări politice și de ameliorare a standardelor politice în majoritatea celorlalte zone ale Europei” (p. 18).

Mult adevăr, și aici, dar și o anumită exagerare retorică. Corupția endemică ori conduita oligarhică a elitelor politico-sociale – prefer pluralul, singularului „elită” pentru a ști întotdeauna despre care dintre vîrfuri vorbim (mai ales că elite găsim, la rigoare, și printre marginali) – poate fi întîlnită, în proporții îngrijorătoare, și în UE (la nivelul unor vîrfuri birocratice, ori într-o țară precum Grecia), ca să nu mai vorbim despre partea răsăriteană și centrală a Europei. O scurtă privire aruncată prin bibliografie, de pildă în mai vechile sinteze ale lui François Fejtő, *Histoire des démocraties populaires* și, respectiv, *La fin des démocraties populaires* arată în ce măsură România cu metehnele ei rămîne doar unul dintre cazurile foarte asemănătoare diagnosticabile în răsăritul Europei. În același timp, însă, autorul are dreptate: s-ar părea că la noi corupția excelează în raport cu manifestările ei din alte locuri. Rămîne ca istoria corupției românești să fie scrisă de aici încolo, căci o sinteză despre ultimii cincisprezece ani nu poate cuprinde, prin propriile-i limitări, asumate, întregul parcurs istoric contemporan și, în plus, nu este deloc sigur că atîta ar fi de ajuns pentru a înțelege. Regretabil este doar că autorul ignoră contribuțiile românești în domeniu, de la pertinentele observații din volumul *Republica absentă* al lui Daniel Barbu pînă la *România. Starea de fapt* a lui Cornel Codiță, Mihaela Miroiu *et alii*, lăsînd, totodată, în afara lecturilor lui și consistentele analize din revista clujeană *Provincia*.

2. O meditație neconcesivă asupra politicului

Sinteza lui Tom Gallagher *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace* (București, Ed. Humanitas, 2004, 430 p.) constituie un eveniment editorial major. Ea aparține unuia dintre cei cîțiva experți internaționali în problematica românească. Catherine Durandin, Claude Karnoouh, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Frederic Kellog, Katherine Verdery și Gail Kligman sunt, probabil, numele cele mai bine cunoscute în România din cercul româniștilor de peste hotare. Istorici și antropologi, specialiști cu bune cunoștințe de etnologie și sociologie, toți aceștia au îmbogățit

bibliografia noastră cu pagini substanțiale, făcînd, totodată, servicii României și în arealurile culturale cărora le aparțin de drept; nu prin propagandă, ci prin strădania de a oferi o imagine cît mai adecvată realităților de care s-au ocupat.

Volumul lui Tom Gallagher se apropie mult, prin problematizare și prin curajul interogațiilor, de examinările Catherinei Durandin, iar prin focalizarea asupra elitei românești postbelice, ea străbate același spațiu tematic ca și cărțile Alexandrei Laignel-Lavastine și ale lui Dennis Deletant. Totodată, printre rîndurile cărții istoricului britanic se regăsesc și motive prezente în critica adresată de Gáspár Miklós Tamás intelectualilor români într-o epistolă care a stîrnit, la vremea ei, destule reacții (vezi Mircea Vasilescu (coord.), *Intelectualul român față cu inacțiunea. În jurul unei scrisori a lui G. M. Tamás*).

Cele zece capitole care compun cartea circumscriu moștenirea dinainte de 1989 (cap. 1 și 2), păstrarea puterii de către ex-comuniști (cap. 3), deriva anilor 1992-1996 (cap. 4), regimul Constantinescu în etapa idilică (cap. 5) și în faza trezirii la realitate (cap. 6 și 7), revenirea iliescană la putere (cap. 8) și ascensiunea naționaliștilor extremiști (cap. 9), pentru a încheia cu evidențierea compromisului dintre noii vechi guvernanți (P. S. D.) și oficialii de la Bruxelles (cap. 10). Concluzia – ce nu putea fi decît provizorie la o istorie în mers, cum este cea despre care vorbesc paginile lui Gallagher – atribuie Uniunii Europene un rol crucial în schimbarea situației românești. Chiar și din această scurtă trecere în revistă se vede că, lăsînd deoparte premisele, României postcomuniste i se alocă spațiu după cum urmează: 2 capitole regimului Iliescu 1 (1990 – 1996), 3 capitole regimului Constantinescu (1996 – 2000) și 3 capitole regimului Iliescu 2 (2000 – 2004). După cum se vede și din aceste observații de natură cantitativă, materialul narațiunii istorice este organizat într-o manieră care să îi permită autorului distribuirea de accente. Capitolele despre prima guvernare Iliescu, prefăcute de cele descriind moștenirile de la perioadele dinainte de 1989, sînt dedicate mai cu seamă evidențierii continuităților cu situația politică dinainte; nu numai cu cea comunistă, dar și cu reflexele naționaliste revenite în anii lui Ceaușescu dinspre dictaturile interbelice. Cu privire la evaluarea experienței comuniste, atitudinea autorului este neechivocă. Acesta marchează în toate un sistem al înapoierii, iar asemenea situație este înțeleasă ca obstacol în calea democrației (cap. 1). Cît despre dictatura Ceaușescu, ea este înțeleasă, pe drept cuvînt, ca o „întoarcere la subdezvoltare” (cap. 2).

Cu o asemenea ereditate, instalarea la cîrmă, în decembrie 1989, a lui Ion Iliescu a însemnat solidaritate socialistă de partid minus ideologie. La bazele acestui nou mod de a naviga împreună au stat vechile complicități și interesele de dominație economico-politică. Tom Gallagher descrie simptomele cu acuratețe, insistînd asupra naționalismului noii puteri, a violenței postelectorale și a spiritului autoritarist. Cred însă că un suport ideologic al tuturor acestor mișcări de forță, asertive, poate fi descoperit: este ideologia gorbaciovistă a perestroikăi (nu

neapărat și întotdeauna și a glastnostului). Practic, deruta iliesciană începe abia după puciul de la Moscova și căderea lui Mihail Gorbaciov. Abia atunci intră România „în derivă”, după cum titrează istoricul britanic în cap. 4. Iar această derivă se datora principal faptului că elita ex-comunistă aflată la cârma țării credea că este de datoria ei să nu se pripească luând decizii strategice, câtă vreme fostul centru de putere – Moscova – nu intra pe un făgaș vizibil. Suficient de bine pregătită pentru a face translația de la stînga *hard* la stînga *soft*, conducerea României, al doilea eșalon al partidului, împreună cu vechea castă a serviciilor secrete – roninii roșii – nu au mai găsit resursele pentru a gestiona adîncirea democratizării într-un ritm alert, adecvat momentului istoric. Este de crezut că dacă ar fi făcut-o, majoritatea populației – și chiar observatorii internaționali – ar fi sprijinit un asemenea proces și chiar pe oamenii care îl duceau la împlinire. Occidentul și cehii nu au avut nimic împotriva revenirii lui Aleksandr Dubcek la dreapta președintelui Vaclav Havel, deși fostul lider comunist nu depășise nici el, sub raportul concepției, o poziție moderat reformistă în cadrul sistemului de gîndire socialist. În aceste condiții, dacă ar fi fost capabil să se erijeze într-un asemenea tip de lider, Ion Iliescu ar fi dobîndit atît recunoaștere larg populară, cît și recunoașterea dreptului de a-și păstra legitim o poziție de prim-plan în viața politică românească. Constrîns de puterea grupurilor de putere pe care se baza, speriate de perspectiva de a-și pierde privilegiile și dornice chiar să le întărească, Iliescu a ajuns să se facă responsabil de întîrzierea necesarelor reforme structurale, de balansul între un pol moscovit care nici nu mai exista așa cum îl știa, și niște tendințe interne și internaționale imposibil de stăvilit.

Insistența asupra celor patru ani de guvernare ai Convenției Democrate se explică prin aceea că ei au reprezentat prima despărțire netă, tranșantă de comunism. Ceea ce îl interesează pe Tom Gallagher aici este turnura, deschiderea perspectivei, substanța șansei unei Românie saturate de strigoii reajustați ai trecutului. Analiza politică devine, și de astă dată, ascuțită și neconcesivă. Emil Constantinescu s-a aflat „în funcție, dar nu la putere”, fiind un președinte incapabil de răsturnarea care se aștepta de la el. Dar răspunderea pentru eșecul acestei guvernări nu îi cade în întregime în spate acestuia, după Tom Gallagher. Coaliția care l-a adus la putere era compozită, slabă și ea nu a făcut față defectiunii Partidului Democrat. Neavînd necesara experiență politică, însă fiind destul de tare în interiorul coaliției pentru a provoca el însuși căderi de guverne, Constantinescu n-a mai putut face față celei de a cincea mineriade, crizei din Kosovo și oportunităților pe care ea le oferea României în jocurile internaționale, negocierilor cu Fondul Monetar Internațional.

Nu s-ar putea spune că autorul menajează pe vreunul dintre actori. Atent mereu la liniile de evoluție generală, el nu se angajează ca vasal în slujba vreunui dintre actorii scenei pe care o descrie. Ion Iliescu nu îi este mai simpatic ori mai

puțin simpatice decât Constantinescu, și nici că PSD-ul nu este mai criticat sau mai puțin criticat decât CDR. Este un mod de a spune nu că Tom Gallagher ar fi echidistant, ci că el dezvăluie neechivoc și fără false pudori incompetența, lașitățile, inconștiența sau cinismul politicianist. Criteriul după care judecă nu este unul inchișitoare și utopic, cum ar fi cel al unei guvernări ideale, ci al maximumului care putea fi făcut de niște guvernanți bine pregătiți și buni cetățeni; care însă au lipsit României de până astăzi.

3. Incisivitate, creativitate și decupaj istoriografic

Alegerile din 2000, deschizând din nou calea lui Ion Iliescu și propulsându-l nevisat în prim-plan pe liderul ultraradical Corneliu Vadim Tudor sînt o apoteoză a perioadei analizate care constituie și culminația finală a cărții. Autorul nu ezită să acuze nici autoritățile europene de iresponsabilitate, și n-aș spune că greșeste ori că este vorba numai despre tradiționalul criticism englez vizavi de UE. Pentru Bruxelles, ca și pentru SUA, de altfel, prioritară a fost mereu stabilitatea, indiferent de cine și cum ar fi gestionat-o. Dacă România politică arată astăzi așa cum arată, este și vina mediilor internaționale care și-au dorit mai cu seamă parteneri de discuție suficient de docili și, în același timp, capabili să garanteze stabilitatea socială, fără să se mai întrebe cu privire la trecutul, moralitatea ori capacitatea lor de a gestiona situația pe termen mediu și lung. Aici Tom Gallagher se dovedește magistral și, în același timp, unic. Nici unul dintre analiștii evoluției ezitante a României nu s-a arătat dispus să observe că acuzele mai mult sau mai puțin explicite la adresa „trădării” Occidentului au și o bază reală. Tocmai el, care începea prin a respinge explicația tradițională a retardării și eșecurilor, admite că emisarii Vestului nu au fost întotdeauna de cea mai bună credință, cel mai bine pregătiți sau, pur și simplu, omenoși. „Dovezi tot mai greu de ignorat indicau faptul că unele cercuri internaționale de interese erau dispuse să consolideze sistemul existent, închizînd ochii față de neregulile comise și chiar acordînd credit unor persoane controversate” (p. 354-355). El recunoaște chiar încălcarea suveranității statale a României, atunci cînd se produce, din inițiativa Europei: „Günther Verheugen, comisarul european pentru extinderea UE, a propus înființarea unui grup de lucru compus din reprezentanți ai UE, ai FMI și ai Băncii Mondiale, precum și ai altor instituții financiare și experți români, care să lucreze alături de guvernul român în vederea schițării și apoi a monitorizării unei strategii economice pe termen mediu care să fie pusă în practică în următorii șapte ani. Inițiativa lui Verheugen a primit sprijinul imediat al guvernului și în cele din urmă chiar și asentimentul fără tragere de inimă al PDSR. Suveranitatea României era în acest fel încălcată în mod inevitabil în cadrul unui aranjament care oferea Uniunii Europene un rol major în schițarea strategiei pe termen mediu a unei țări candidate...” (p. 260-261). Gallagher nu trece sub tăcere nici promisiunea conținută de discursul lui Bill

Clinton din timpul scurtissimei sale vizite la București, care a rămas fără urmă. El nu înțelege să facă vreo concesie Vestului doar pentru că, prin naștere și cetățenie, ca și prin formație, aparține acestuia, asumînd pariul gîndirii critice pînă la capăt.

Cu adevărat remarcabil este efortul autorului de a depăși simpla analiză critică prin strădania de a oferi el soluțiile neluate în considerare, dar posibil de realizat, la vremea cuvenită. Întregul rechizitoriu la adresa guvernării Constantinescu ajunge să culmineze cu subcapitolul „România și Kosovo: o ocazie pierdută” (p. 249-251), unde se arată cum, dacă ar fi avut pricepere politică, perspicacitate și prezență de spirit, și dacă ar fi abandonat poziția curbată în favoarea uneia mai demnă, guvernării ar fi fost capabili să aducă ameliorări necostisitoare pentru nimeni situației țării. „În primul rînd [...] guvernul român nu ar fi avut nimic de pierdut dacă i-ar fi cerut președintelui Clinton un supliment de 50.000 de cărți verzi sau de permise de lucru care să dea ocazia României să profite de lipsa de mînă de lucru în sectoare largi ale înfloritoare economii americane. O astfel de concesie ar fi costat foarte puțin Statele Unite” (p. 250). Lăudabilă prin efortul de a imagina soluții acolo unde „tehnicienii” administrării țării nu le-au văzut ori nu le-au știut inventa, strădania lui Tom Gallagher din aceste pagini dezvăluie nu doar profesionistul exigent cu sine, dar și caracterul și noblețea sufletească a unui istoric de excepție.

Din cîte se pot vedea, pasiunea investigativă a expertului merge aproape exclusiv în direcția fenomenului politic. Opțiunea este, fără îndoială, justificată de însăși natura subiectului. În România postcomunistă voința politică este creatoare de realități economice, sociale și culturale mai mult decît orice altceva. Faptul, datorat statalismului excesiv care a caracterizat nu numai perioada comunistă moștenită direct, ci și perioadele anterioare – cea de după 1859 și, mai ales, cea de după 1866 și 1918 –, nu epuizează, totuși, sfera evoluțiilor semnificative din societatea românească. Rămîn astfel, în afara interesului lui Gallagher, multe dintre procesele ample care au modificat în profunzime societatea românească și care meritau, poate, o discuție specială. Este vorba despre acele tendințe care pun în mișcare ample segmente de populație, transformînd peisajul uman într-o manieră disctinctă. Într-un anumit moment, acest flux poate însemna pariul pe „Caritas” – joc piramidal menționat în carte, dar nedezbătut –, efectul unei credințe naive în capitalismul văzut ca descoperire irațională, dar binefăcătoare, a comorii abatelui Faria. Într-altul, el înseamnă migrarea spre Occident, în scopuri de chivernisire rapidă prin muncă în orice condiții, a unor comunități rurale întregi. Fenomenul își prezervă întreaga ambiguitate, cei plecați revenind uneori (nu întotdeauna), trimițînd însă, cel mai adeseori, sume consistente acasă, generînd o dinamică valutară semnificativă pe piața românească, investiții în construcții (sindromul Certeze), transferînd într-un cadru patriarhal și o altă mentalitate, dar semnificînd și o hemoragie populațională cu repercusiuni asupra unor comunități (diminuarea masivă a minorității maghiare, de pildă) etc. Fenomenul cultural românesc ar fi putut, cu

deplină îndreptăţire, să îi reţină atenţia autorului, căci seismele lui din anii de după 1989 au avut, de fiecare dată, rolul de a mai disloca ceva din unitatea monolitică de gândire al cărei model fusese impus cu mijloacele cenzurii şi ale presiunilor ideologice de către PCR. Marile scandaluri culturale, pe teme care au însemnat, cel mai adesea, corectarea viziunii asupra trecutului românesc, negocierea unei alte viziuni privitoare la statutul şi locul omului de cultură şi înmulţirea modelelor managerial-culturale, au adus cu ele modificări importante în percepţia elitelor intelectuale şi, prin răspîndirea în cercuri mai largi, au atras noi mode intelectuale, alte moduri de a gândi prezentul. Este vorba, pînă la urmă, de surprinderea chipului în care România a înţeles să se străduie să se desprindă din orizontul unei educaţii în spiritul culturii generale a secolului al XIX-lea, unde cunoştinţele erau chemate mai degrabă să ilustreze o informare benefică pentru răgazul *loisir*-ului, către un orizont imperativ pragmatic, unde cultura este de-acum chemată să permită accesul la performanţa economică, politică, socială. Rămîn neînregistrate şi marile impacturi tehnologice cunoscute de români în aceşti ani, care au schimbat complet faţa vieţii noastre sociale. Internetul a însemnat anihilarea, în linii mari, a vechii cenzuri ideologice şi intrarea în comunicare cu ceilalţi români şi restul lumii, iar telefonია mobilă a însemnat în România un *boom* comparat, la vremea lui – prin 1998 – cu totalul cifrei de desfacere a telefoniei mobile în Brazilia. Această ieşire din suspiciune şi din autarhie, intrarea în cooperarea de cele mai diverse forme în ţară, în regiune sau la nivel global face ca România de după 1995 să fie profund diferită de cea dinainte.

Carte de un interes excepţional, pariu multiplu şi uriaş prin miză, *Furtul unei naţiuni* se află abia la începuturile receptării ei româneşti. Ea rămîne o operă exemplară de autor, în care excelenţa vizează decriptarea complicatului joc politic – chiar şi în absenţa arhivelor –, iar asimetriile provin îndeosebi din felul cum autorul îşi înţelege menirea. Sînt convins că sinteza aceasta nu va rămîne fără ecouri profunde româneşti, după cum o merită.

*

Ovidiu PECICAN (n.1959), istoric, profesor la Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeş-Bolyai, jurnalist, autor al volumelor *Lumea lui Simion Dascălul* (1998); *Troia, Veneţia, Roma. Studii de civilizaţie europeană* (1998); *Europa - o idee în mers* (1997) – Premiul Universităţii Babeş-Bolyai pentru contribuţii la integrarea europeană; co-autor al volumelor *Istorie, manuale pentru clasa a XI-a şi a XII-a*, şi totodată scriitor: *Razzar* (1999) – Premiul Editurii Nemira, *O utopie tangibilă* (1994), *Eu şi maimuţa mea* (1990).

Ovidiu Pecican, „Acuz!”: *Versiunea Tom Gallagher*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Aspecte federale în Uniunea Europeană

IOAN CODRUȚ LUCINESCU

Din cele câteva practici de integrare regională internațională (NAFTA – Acordul de Liber Schimb Nord-American, SAFTA – Acordul de Liber Schimb Sud-American, AFTA – Asociația de Liber Schimb Asiatic), Uniunea Europeană se impune ca cel mai complex, mai dinamic și mai organizat proces, metodele și inovațiile europene, succesele dar și necunoscutele putînd deveni repere notabile pentru lumea de mîine.

Prin însumare și integrare de domenii, valori și interese, atît de diverse, Uniunea Europeană – cea mai mare putere comercială a lumii – este astăzi curtată de state de pe toate continentele, dorită cu asiduitate de est-europeni, urmărită cu nelinește sau admirație de cei din afara ei.

Dar drumul pînă la edificiul actual a fost dificil și presărat cu multe semne de întrebare, cum de altfel este și istoria continentului nostru în ultimul mileniu. Dar dincolo de fragmentarea politică, dincolo de diversele încercări de stăpînire politică, dincolo de fapte mărețe sau de aberații, dincolo de tot ce a fost și a făcut să apară această judecată fără sfîrșit care este istoria, Europa a rămas o comunitate de civilizație. Deși avînd mai întotdeauna „în dotare” vreo două-trei imperii, vreo zece regate, zeci sau chiar sute de principate, iar pe urmă zeci de state-națiune, Europa a păstrat elemente comune în tradiție, limbă, credință, organizare politică, cultură.

Orașe, monumente, mîinastiri, biblioteci etc. au fost continuu cutureierate cu piciorul sau cu mintea de către europeni.

Diversitatea de forțe și de interese politice a dinamizat ideile și metodele de organizare a continentului. Primul război mondial este al națiunilor – Europa devine un continent al statelor-națiune. Proiectele referitoare la Europa își pierd o parte din romantism, iar unele nu pot ascunde un fel de ipocrizie și de neputință politică. Tardivă este încercarea împăratului Carol al Austro-Ungariei de federalizare a Imperiului în octombrie 1918, în contratimp este planul francez de Confederație Danubiană. Tinerele state se opun – soldații lor luptaseră și muriseră pentru patrie.

În deceniul al treilea, ideile federale se manifestă din ce în ce mai puternic sub forma de lucrări sau planuri teoretice, elaborate de numeroși oameni politici sau de cultură europeni. Intențiile contelui Koudenhove-Kalergi, publicate în lucrarea "Pan-Europa" în 1922 (constituirea unei federații prin abandonarea suveranității naționale a statelor), Asociația europeană cu sediul la Bâle sau Uniunea paneuropeană al cărei președinte de onoare era Aristide Briand. De altfel, Briand este autorul planului ce îi poartă numele, care a ocupat, temporar, un loc important în viața continentului european; importanța lui se datorează faptului că a alăturat activitatea teoretică celei politice, acest proiect venind din partea celei mai importante puteri continentale a momentului – Franța.

La 5 septembrie 1929, la Geneva, ministrul de externe al Franței, Aristide Briand, prezintă o sumară schiță a planului unei Uniuni Federale Europene, în fața delegaților a 27 de state europene, membre ale Societății Națiunilor. Ideea centrală a proiectului era aceea „de a institui legături de solidaritate între statele europene”, idee care, arăta Briand, „nu poate fi redusă la proporțiile unei inițiative individuale”, dată fiind unanima simpatie de care se bucura conceptul de solidaritate umană, concretizat mai ales prin cooperarea dintre state¹. Participanții la această primă conferință europeană au examinat cu atenție propunerea lui Briand, dându-și seama că ea prezintă interes, iar consensul s-a axat, îndeosebi, pe principiul uniunii europene morale. Au cerut, în consecință, ca Franța să întocmească un memorandum, cuprinzând principiile precum și metodele preconizate de Briand, și să-l trimită, spre consultare, tuturor guvernelor statelor europene, cu rugămintea de a-și exprima opiniile².

Memorandumul elaborat de experți pe baza principiilor concepute de Aristide Briand, pornea de la un adevăr acceptat, în genere, de toate națiunile europene, și anume că: „Europa este un continent uman, o creație social-spirituală, o splendidă manifestare de voință și gândire; este societatea popoarelor europene, care, pe baze antice și creștine, a creat o civilizație, glorie a raselor umanității”³. Proiectul de Uniune Europeană, complex și aducând în discuție probleme practice ce trebuiau să fie studiate de guvernele statelor europene invitate să-și expună punctul de vedere, stăruia în special asupra necesității de a subordona problemele economice celor politice; sublinia concepția că federația europeană trebuie fundată pe ideea uniunii și nu pe aceea a unității; stăruia și asupra organizării economice a Europei, care nu se putea realiza decât sub responsabilitatea politică a guvernelor solidare între ele⁴.

Ca și proiectul din care s-a inspirat, Memorandumul a rămas fără finalitate practică ca urmare a evoluțiilor politice din deceniul al patrulea, însă termenii lansați, precum uniune vamală, piață comună, circulația liberă a mărfurilor, capitalurilor și persoanelor, vor deveni, după cel de-al doilea război mondial, limbajul uzual al comunităților europene.

Imediat după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, Mișcarea Europeană înființată la Congresul de la Haga din 1948 a promovat federalismul ca fiind cea

mai eficientă alternativă la statul-națiune, considerat drept principalul responsabil pentru declanșarea celor două războaie mondiale. Din motive politice legate de noile realități postbelice, a urmat o lungă perioadă de ignorare, curentul federalist revenind abia de curând în prim-plan, impulsionat politic de accesarea la guvernare a unor partide și mișcări politice cu orientare europeană pronunțată federală, de genul partidelor ecologiștilor germani și belgieni și având ca lider de opinie pe ministrul german de externe Joschka Fischer. Modelul federalist european se bazează pe un aranjament constituțional definit în jurul unui stat supra-național european dotat cu majoritatea caracteristicilor moderne de statalitate: guvern european, parlament european (eventual bicameral), armată europeană, monedă unică, identitate europeană etc.

Inspirându-se în special din experiența americană și germană, proiectul federalist european are în vedere o distribuție pe două niveluri a suveranității politice: european și național. Raportul dintre cele două paliere de suveranitate reprezintă principalul punct sensibil al proiectului, care de altfel a condus în mod repetat la împotmolirea sa din punct de vedere politic. Susținătorii unui rol politic și economic mai important pentru UE, eventual de superputere mondială, sau cei care se tem de răbufnirea vechilor rivalități intra-europene, insistă pe distribuirea la nivel european a principalelor funcții de politică externă, securitate, finanțe, dezvoltare economică. Ideea centralizării principalelor atribuții politice la nivel european și a implementării lor în mod vertical-autoritar este însă contestată din considerente democratice și/sau naționaliste. Spectrul unui regim autoritar, lipsa de transparență și răspundere politică, precum și disoluția identității naționale sînt principalele contraargumente folosite de cei care opun sistemul federal descentralizat, eventual confederal, modelului federal centralizat. Din punct de vedere normativ, modelul federalist consideră că o structură instituțională federală sprijinită de o constituție și de un sistem juridic federal va conduce în timp la omogenizarea politică a Uniunii și la formarea unei națiuni europene de orientare civică, pe modelul „patriotismului constituțional” teoretizat de Jurgen Habermas (Habermas, 1995; 1998)⁵.

O variantă mai densă de federalism este neofuncționalismul care a inaugurat și dominat studiile de integrare europeană de la începutul anilor '60 pînă la mijlocul anilor '70. Cunoscut mai ales sub forma sa teoretică dezvoltată de E. Haas, L. Lindberg, P.C. Schmitter, neofuncționalismul a avut însă și o dimensiune politică deși nu de amploarea mișcării federaliste. Jean Monnet a fost principalul promotor al politicii de integrare sectorială, foarte apropiată ca orientare de teoria neofuncționalistă. Memoriile lui Monnet, unul dintre părinții fondatori ai construcției europene, relevă viziunea sa asupra Comunității, ambițiile sale în construcția europeană depășind cu mult granițele problemelor economice: „Țările Europei de Vest trebuie să își îndrepte eforturile naționale către un adevărat efort

european. Acest lucru va fi posibil numai cu ajutorul unei federații a Occidentului... Nu vom înceta să afirmăm faptul că primele șase țări ale Comunității sînt predecesorii unei Europe Unite mult mai extinse, ale cărei frontiere sînt stabilite doar de către cei care nu i s-au alăturat încă. Comunitatea noastră nu este numai o asociație a producătorilor de cărbune și oțel: ea este începutul Europei”⁶.

Ipotezele modelului neofuncționalist sînt simple: integrarea unui anumit sector economic (de exemplu, cărbune și oțel) conduce automat (efect *spill-over*) la atragerea funcțională în sistem a altor sectoare (de exemplu, transportul). Beneficiile economice ale integrării mobilizează astfel un număr din ce în ce mai mare de grupuri de interese și de afaceri care încep să exercite presiuni de jos în sus asupra guvernelor naționale în vederea întăririi capacității decizionale a acelor instituții supranaționale care răspund de sectoarele economice respective. Astfel, integrarea economică atrage după sine integrarea politică la nivel european; spre deosebire de modelul clasic federal, neofuncționalismul presupune un transfer de jos în sus, descentralizat, al suveranității de la nivel național la cel federal, ultimul nivel devenind principalul centru de putere al noii structuri politice⁷.

Abordarea tehnocratică și depolitizată propusă de neofuncționalism s-a dovedit însă fragilă în practică. Din punct de vedere politic, rezultatele integrării au fost extrem de modeste, în special în perioada premergătoare Tratatului de la Maastricht, fapt care a favorizat ascensiunea modelului interguvernamental și ulterior a celui interguvernamental-liberal, ambele reprezentate tradițional din punct de vedere politic de guvernul britanic și de cel francez. Logica neofuncționalistă de integrare economică sectorială a funcționat însă aproape impecabil, majoritatea politicilor economice fiind astăzi coordonate de la nivel european. Eșecul politic al neofuncționalismului a fost explicat de Stanley Hoffmann (Hoffmann, 1964), principalul teoretician al curentului interguvernamental, prin refuzul guvernelor naționale de a ceda controlul asupra unor domenii pe care acestea le consideră centrale pentru păstrarea suveranității naționale, de genul politicii externe și de apărare, al politicii monetare sau al celei de afaceri interne. Atîta timp cît integrarea afectează numai zone cu miză politică redusă (*low politics*), neofuncționalismul își păstrează validitatea. Pentru domeniile cu miză politică ridicată (*high politics*), interguvernamentalismul prevalează. În plus, integrarea economică poate fi susținută prin simple mecanisme interguvernamentale (Hansen, 1969), nu neapărat supranaționale, mai ales atunci cînd obiectivul urmărit este de fapt întărirea statului-națiune, nu înlocuirea lui (Milward, 1992)⁸.

Ultimul argument a fost reluat recent și completat într-o variantă liberal-interguvernamentală de către A. Moravcsik. Acesta combină un model liberal de formare a „intereselor naționale” cu o strategie interguvernamentală de negociere pentru a sugera faptul că formarea Uniunii Europene nu are nimic în comun cu avansarea unui proiect european federal și cu atît mai puțin post-național, cît cu

consolidarea capacității executive a guvernelor naționale pentru a face față problemelor și presiunilor politice interne. Evoluția procesului de integrare europeană corespunde astfel unui lung șir de decizii interguvernamentale avînd drept scop principal atingerea unui „echilibru de integrare europeană”, care presupune rezolvarea agregată, la nivel european, a problemelor economice și sociale cu care se confruntă guvernele statelor-membre. Ambele variante interguvernamentale conturează un model de suveranitate politică exercitat preponderent la nivel național și care păstrează neschimbat accentul pus pe națiunile europene ca forme favorite de comunitate și identificare politică⁹. În accepțiunea interguvernamentaliștilor, UE reprezintă o simplă asociație de state naționale, în care relațiile de putere sînt definite orizontal dar neuniform, statele mari (Marea Britanie, Franța, Germania, Italia, Spania) reușind sistematic să-și impună punctul de vedere atunci cînd doresc.

Trăsătura comună a celor trei modele de suveranitate examinate mai sus constă în orientarea lor pronunțat statistic. Experiența comunitară, în special din ultimul deceniu, a demonstrat că de fapt, în practică, s-a luat cîte ceva de la fiecare model, astfel încît nu prea mai putem vorbi de o preponderență categorică a vreunui din cele trei modele de suveranitate.

Astăzi, practic, toate domeniile politice controlate de guvernele naționale în 1957 sînt coordonate mixt la nivel național și european, în timp ce aproape 50 de procente din numărul total al deciziilor politice privind politica economică, socială, industrială, juridică și de relații internaționale sînt luate majoritar la nivel european.

Depășirea clivajului federal-interguvernamental presupune definirea unei altfel de relații între conceptele de suveranitate politică și integrare europeană capabilă să evite inhibițiile ideologice actuale centrate pe modelul statului-națiune. În termeni conceptuali această schimbare de perspectivă implică substituirea conceptului tradițional, centrat în jurul statului (*state-centric*) de suveranitate cu un model *actor-centric* (sau de suveranitate multi-etajată – *multi-level governance*), mai flexibil și mai bine adaptat formulei hibride a Uniunii Europene de entitate politică poziționată undeva la mijloc între o organizație internațională și un sistem politic federal.

În locul unei definiții înguste a suveranității sub forma capacității factorilor de decizie naționali de a adopta hotărîri în absența constrîngerilor externe (Nugent, 1999), modelul *actor-centric* recurge la formula de *pooled/shared sovereignty* care presupune o dispersare a autorității și competențelor politice de-a lungul mai multor niveluri administrative (guvernare multi-etajată) și în rîndul mai multor actori, nu neapărat guvernamentali¹⁰.

Conform modelului *actor-centric*, tendința de evoluție a Uniunii nu este nici federală, nici interguvernamentală, ci una confederală, distribuită pe trei niveluri. În primul rînd, ea urmărește combinarea a trei paliere de suveranitate: european,

național și regional/subnațional. În al doilea rând, matricea de putere și de autoritate politică a confederației nu posedă un profil vertical-autoritar, ci tinde să fie distribuită relativ echilibrat, de-a lungul celor trei rețele orizontale de decizie politică: europeană, compusă din Comisie, Parlament, Consiliu și Curtea de Justiție; națională, alcătuită din guvernele, parlamentele și sistemele judiciare naționale; regională, reprezentată de Comitetul Regiunilor și susținută de o largă coaliție de asociații regionale și transnaționale.

Participarea statelor-membre la construcția europeană a avut ca bază adaptarea suveranității la imperativele interdependențelor internaționale și celor decurgând din dezvoltarea organizațiilor europene constituite de aceste state și nu un demers juridic de limitare a suveranității naționale. În dezvoltarea societății europene apăreau noi subiecte, care puteau fi soluționate mai bine doar la nivel european. Punctul de plecare a fost punerea în comun a unor resurse economice folosite, la momentul respectiv, pentru susținerea efortului de război: cărbunele și oțelul. Ulterior, s-au adăugat chestiuni precum energia atomică, politica agricolă, politica tarifară comună, poluarea atmosferică, terorismul (cu atât mai mult după 11 septembrie 2001), traficul de droguri etc. Statele nu mai puteau oferi soluții pentru rezolvarea eficientă a acestor probleme; rezolvarea era posibilă doar printr-un efort comun.

Țări precum Franța sau Germania au prevăzut expres în constituțiile lor posibilitatea transferării unor atribute ale suveranității către instituțiile europene¹¹. Preambulul Constituției franceze din 1946 prevedea că „sub rezerva reciprocității, Franța consimte la limitări ale suveranității necesare organizării și apărării păcii”. Constituția germană a conferit federației dreptul de a transfera atribute ale suveranității oricărei instanțe internaționale pe cale legislativă; pînă și Marea Britanie a recunoscut, printr-o lege din 1972, primatul intereselor UE asupra celor naționale¹².

Semnat la 7 februarie 1992, Tratatul asupra Uniunii Europene constituie chintesența realizărilor și acumulărilor anterioare. Deși bazat pe propunerea anglo-italiană, considerată conservatoare față de cea franco-germană (conform căreia actualii piloni II și III ar fi fost integrați în domeniul comunitar, iar UEO ar fi făcut parte integrantă din UE), Tratatul de la Maastricht (intrat în vigoare la 1 noiembrie 1993), a constituit un salt fundamental în construcția europeană. Sub „acoperișul” comun al noului tratat (și sub numele relevant de Uniunea Europeană) au fost reuniți așa numiții „piloni” de rezistență ai UE: Comunitatea Europeană, Politica Externă și de Securitate Comună (PESC) și Politica în domeniile Justiției și Afacerilor Interne (JAI)¹³. Dintre ele, numai Comunitatea Europeană s-a bucurat de instituții integrate (Comisia Europeană, Parlamentul European și Curtea de Justiție), celelalte două rămînînd procese interguvernamentale, dar plasate deja în cadrul instituțional al Uniunii și legate într-o anumită măsură de elemente ale primului pilon. Aceasta arată că tendința de federalizare europeană a avansat, pînă la începutul anilor '90, în domeniul economic și a întîmpinat rezistență în

domeniile cel mai specifice unei federații: justiția, politica externă și apărarea. Prin urmare, Uniunea Europeană, deși este o superputere economică, singura capabilă să facă față competiției cu SUA, nu avea personalitate juridică; competența Uniunii de a încheia înțelegeri internaționale nu acoperă domenii în afara ariei sale de competență internă¹⁴. Această situație a rămas valabilă, în ciuda intenselor procese comunitare și în momentul de față, dar cu câteva evoluții relevante pentru tendința generală de adâncire a integrării.

În afara PESC și JAI, Comunitatea și-a extins în mod considerabil competențele. A fost introdusă cetățenia europeană și s-a stabilit trecerea la Uniunea Monetară.

Edificiul juridic al UE a ajuns în acel moment la stadiul astăzi în vigoare, abstracție făcând de modificările de natură cantitativă implicate de aderarea Austriei, Finlandei și Suediei (1995).

În diferitele domenii ținând de competențele recunoscute prin tratate, Uniunea desfășoară politici specifice. Procesele decizionale destinate conducerii acestor politici rezultă din interrelaționarea instituțiilor: Consiliul European (constituit din șefii de stat și de guvern ai statelor membre, ale căror reuniuni periodice trasează marile linii ale evoluției comunitare; Consiliul Uniunii Europene, alcătuit din miniștri de specialitate ai statelor membre, deține esențialul din puterile legislative – este locul unde se hotărăște (regulamente, directive, decizii) și se fixează cadrul vieții comunitare (hotărârile Consiliului sînt obligatorii)¹⁵. Practic, în sistemul comunitar, Consiliul este instituția spre care converg interesele naționale și interesele comunitare; Comisia Europeană are competențe de execuție și de pregătire a legislației comunitare; Parlamentul European este implicat într-o măsură încă redusă în procesul legislativ și de control; Curtea de Justiție acționează ca „gardian” al legalității actelor oficiale ale UE. Pe lângă acestea, există și organe subsidiare precum Curtea de Conturi, Comitetul Economic și Social, Comitetul Regiunilor; de asemenea, Banca Europeană de Investiții are un rol distinct în sistemul comunitar¹⁶.

Se subliniază în mod curent „deficitul democratic” al unei construcții în care puterile executivă și legislativă aparțin aceleiași instituții; și este adevărat că, în comparație cu sistemul constituțional al unui stat modern, structura Uniunii are un profil cu totul particular. Trebuie însă reafirmat faptul că UE nu este un stat. Dacă, într-o evoluție de patru decenii, aria de activitate și diferențierea instituțională ale Uniunii au atins stadiul corespunzător unui stat federal, transferul de competențe este încă cel al unei organizații internaționale. Situația hibridă care constituie specificul UE: „mai mult decît o organizație internațională dar mai puțin decît un stat”¹⁷. Edificiul *sui generis* al Uniunii nu se bazează pe o separare a puterilor, ci pe un echilibru de interese, interese reprezentate de Consiliul UE pentru statele membre, de Parlamentul European pentru popoarele Uniunii, de Comisie pentru UE și de Cîrtea de Justiție pentru statul de drept. Sintetizînd,

UE este mai degrabă o alianță de state cu caracter federal decât o structură politică cu propriul sistem de guvernământ legitimat democratic (sau o formulă hibridă de entitate politică poziționată undeva la mijloc între o organizație internațională și un sistem politic federal). Dar în cazul în care procesul de integrare va continua și se va adânci, la un moment dat, în viitor, vom avea de-a face cu o structură politică comparabilă cu cea a unui stat federal.

Cu privire la aspectul integrării statelor europene în spiritul suveranității politico-economice, unul dintre instrumentele cele mai utile s-a dovedit a fi moneda unică euro. Din ianuarie 2002, euro a devenit o realitate palpabilă pentru europeni. Iată că un alt atribut exclusiv al statului – emiterea monedei, deci controlul asupra politicii monetare, a fost și acesta transferat instituțiilor Uniunii. Clădită pe concepția germană a independenței băncii centrale – verificată prin experiența Bundesbank – Banca Centrală Europeană este astăzi responsabilă cu politica monetară a “Zonei euro”, formată din cele 12 state-membre care au adoptat moneda comună. Desigur, euroscepticii afirmă că procesul a fost foarte lung, că nu garantează buna funcționare a pieței, că nu va putea fi susținut în cazul unor crize majore ale statelor participante la euro, dar realitatea a confirmat că euro a fost bine primit de piață și că încrederea în moneda europeană este în creștere. Ceea ce părea de neimaginat acum 30 de ani, este astăzi un succes comun al celor 12 și, în viitor, al Uniunii în ansamblu.

Viitorul Uniunii Europene este condiționat de trei necunoscute: dinamica relațiilor internaționale, capacitatea UE de a se reorganiza astfel încât să rezolve problemele apărute în interiorul Uniunii și să poată face față cerințelor viitoarei extinderi și capacitatea obiectivă și subiectivă a statelor candidate în privința pregătirii lor pentru intrarea în Comunitate. Reformarea într-o manieră viabilă și credibilă a instituțiilor Uniunii Europene și stabilirea unui calendar concret privind extinderea acestora au fost considerate principalele obiective ale summitului european de la Nisa din decembrie 2000. S-a conturat un consens general în privința faptului că nici o extindere a Uniunii Europene nu trebuie să aibă loc înainte de a fi înfăptuite reformele instituționale¹⁸.

Acestea au fost premisele Conferinței de la Laeken din 14-15 decembrie 2001, ocazie cu care s-a adoptat Declarația de la Laeken privind viitorul Uniunii Europene, marcând o nouă etapă în procesul de extindere și adâncire a integrării în cadrul UE. Declarația evidențiază faptul că instituțiile europene trebuie aduse mai aproape de cetățeni. Uniunea trebuie să devină mai democratică, mai transparentă și mai eficientă. De asemenea, trebuie identificate soluții pentru trei provocări fundamentale: cum să-i aducă pe cetățeni, în special pe cei tineri, mai aproape de proiectele Uniunii și de instituțiile acestora, cum să se organizeze politica și domeniul politicii europene într-o Europă lărgită și cum să se dezvolte Uniunea într-un factor de stabilitate și un model în noua lume multipolară¹⁹.

Documentul atrage atenția asupra faptului că în prezent, obiectivele, atribuțiile, politica și instrumentele Uniunii sînt dispersate în cele patru tratate de bază ale Uniunii Europene. O mai mare transparență nu poate fi asigurată decît prin simplificare. Or, posibila rezultată a simplificării și reorganizării tratatelor o constituie un eventual text constituțional.

Redactarea unei Constituții Europene este văzută de o mare parte a opiniei publice europene ca fiind absolut necesară pentru consolidarea edificiului european. Premierul belgian Guy Verhofstadt considera că Uniunea Europeană suferă de o pronunțată lipsă de transparență, eficiență și legitimitate. Acesta, împreună cu colaboratorii săi, considera că soluția pentru aceste probleme ar fi o constituție a UE, similară constituțiilor statelor-membre, deoarece ar apropia Uniunea de proprii cetățeni. Ideea Constituției Europene a cunoscut dezvoltări spectaculoase și precizări importante în viziunea pe care au avansat-o asupra acestei probleme oameni politici europeni influenți. Șeful diplomației germane, Joschka Fischer, în prelegerea ținută la 12 mai 2000, la Universitatea Humboldt din Berlin, a exprimat ideea edificării unei Europe Federale, concept ce a fost viu discutat în mijloacele de informare europene, dar și de către oamenii politici, exprimîndu-se diverse puncte de vedere asupra sa²⁰.

În esență, omul politic german s-a pronunțat pentru reforma Uniunii Europene enunțînd, totodată și unele propuneri concrete legate de structura viitoare a federației. Aceasta ar urma să cuprindă: un parlament bicameral – prima cameră incluzînd reprezentanți ai parlamentelor naționale, iar cea de-a doua un consiliu federal, asemănător Bundesrat-ului, un guvern rezultat din structura actuală a Comisiei Europene (sau care ar fi ales de guvernele naționale), precum și un președinte care ar fi împuternicit cu atribuții executive considerabile.

Recunoscînd că efectuarea unor reforme de asemenea anvergură implică „divizarea suveranității” între statul național și federația preconizată, ministrul de externe german a propus să se aibă în vedere înfăptuirea unui „contract european”, care să fie perfectat atît la nivel european, cît și al statelor naționale. Federația ar urma astfel să fie împuternicită cu rezolvarea problemelor majore ce pot fi coordonate la nivelul întregii Europe, restul problemelor trebuind să rămînă în competența statelor naționale, după exemplul federației americane²¹.

La sfîrșitul lunii aprilie 2001, în cadrul Congresului Socialiștilor Europeni, cancelarul Germaniei, Gerhard Schröder, a relansat ideea federalizării europene, propunînd un nou plan, denumit de presă și de cercurile diplomatice Planul Schröder. Potrivit acestui plan, actualul Parlament European ar trebui să devină Camera inferioară a viitorului Parlament al Europei. Actualul Consiliu al Miniștrilor ar trebui să devină Camera superioară a acestuia, avînd o competență similară Bundesrat-ului care, în sistemul federal constituțional german include – în mod egal – reprezentanții landurilor. Bugetul Uniunii Europene se va afla sub controlul

Parlamentului. Președintele UE va fi ales de către viitorul Parlament al Europei, iar actuala Comisie Europeană ar urma să devină viitorul Guvern al Europei. Guvernele naționale sau regionale vor păstra controlul impozitelor, al infrastructurii, promovîndu-se o concepție de descentralizare a anumitor competențe²².

Implementarea unui concept federal în cadrul UE este însă o sarcină dificilă datorită viziunilor diferite avute de principalii actori europeni. Ex-premierul francez Lionel Jospin propune o federație a statelor-națiune ca model pentru viitorul Uniunii Europene. „Sînt în favoarea Europei, însă rămîn atașat națiunii mele” – a declarat el, respingînd ideile federaliste ale social-democraților germani. Pe aceeași linie de gîndire se situează și opiniile exprimate de președintele Franței, Jacques Chirac, în fața Bundestag-ului, la 27 iunie 2000. Cu acest prilej, șeful statului francez s-a pronunțat pentru elaborarea unei Constituții Europene, precizînd că aceasta ar putea fi adoptată ca urmare a unor consultări interguvernamentale ce vor dura mai mulți ani. La 28 august 2001, președintele Chirac a relansat ideea Constituției Europene, adresînd un apel liderilor europeni ca să contribuie la perfectarea acestui document pînă în anul 2004. El a estimat că adoptarea viitoarei constituții ar contribui la consolidarea sentimentului de „identitate europeană”, fiind totodată de natură a defini mai bine și mai pregnant rolul Europei în lume, în concordanță cu noua sa pondere economică²³.

Este de remarcat însă că ideea Constituției europene a avut o rezonanță mult mai slabă în Marea Britanie. De altfel, în această țară, cunoscută pentru rezistența sa la integrarea „absolută” în structurile europene, s-au intensificat în ultimii ani opiniile critice cu privire la Uniunea Europeană și, în special, la dorința unei integrări profunde în domeniul politicii externe.

Pentru prima oară în existența ei, Europa va avea o Constituție, chiar dacă divergențele apărute între diverse state membre pe tema ponderii în viitoarele structuri comunitare au fost doar pe moment aplanate. Indiscutabil, Constituția Europeană reprezintă un punct de cotitură în construcția europeană, avînd obiectivul principal de a consolida o Uniune care traversează cea mai mare extindere din istoria ei și care va avea peste 450 milioane locuitori. Constituția Europeană nu va înlocui constituțiile naționale ale statelor membre, ci va înlocui principalele Tratatе ale Uniunii Europene cu un singur text, unitar. Se conturează o entitate distinctă de actualele state europene, Uniunea Europeană, care va fi înzestrată cu personalitate juridică proprie. Această entitate nu este doar o uniune de state, ci și o uniune de cetățeni care au drepturi specifice și posibilitatea de a iniția o legislație europeană. Noua Constituție va îmbunătăți gradul de transparență și eficiența luării deciziilor și acțiunilor UE și îi va oferi flexibilitatea necesară în atingerea scopurilor propuse la început de mileniu.

Dar negocierile purtate între statele membre, la care au luat parte de asemenea și țările candidate la aderare, inclusiv România, s-au dovedit a fi foarte dificile,

fiecare stat încercînd să ocupe un loc cît mai favorabil în noua arhitectură europeană. Alianța franco-germană („nucleul dur al UE”) a urmărit consolidarea instituțiilor europene, în special în domeniul apărării și al politicii externe și de securitate comună (PESC), pentru ca Uniunea Europeană să capete și în relațiile internaționale o pondere corespunzătoare forței economice și comerciale pe care o posedă. Dacă principiile de bază ale viitoarei Constituții nu au creat probleme deosebite în timpul negocierilor (cu excepția referirilor la tradiția creștină a civilizației europene), nu același lucru se poate spune despre cele legate de ponderea țărilor membre în noile structuri comunitare. Tensiunile și diferențele de interese între membrii UE au ieșit cu forță la suprafață pe măsură ce se apropia termenul final al ratificării Constituției, stabilit pentru octombrie 2003, mergînd pînă la acuzații reciproce extrem de dure și chiar amenințări. Acesta a fost, din păcate, un semnal foarte clar al faptului că UE este încă departe de a armoniza în totalitate interesele naționale ale membrilor săi, aspectele politice fiind cele mai sensibile. Pozițiile de forță adoptate de statele care se situează pe poziții adverse trădează faptul că Europa extinsă va funcționa mult mai greu decît anticipau pînă acum liderii săi, fiind dificilă găsirea unor soluții practice care să împace interesele a 25 de țări, avînd un grad de dezvoltare economică, socială și chiar politică încă foarte diferit. Deși nu intrase încă în UE, Polonia, sprijinită de Spania, amenința că va bloca adoptarea Constituției și critica guvernele vest-europene pentru că, în opinia acesteia, îi tratează cu superioritate pe noii membrii din Est. „Iritarea unor țări europene vine din faptul că nimeni nu s-a gîndit de fapt vre-o clipă să trateze Polonia ca pe un partener egal. Din păcate, încă mai sînt mulți în Uniunea Europeană care văd lărgirea ca un fel de milă acordată fraților mai săraci din Europa”, declara într-un mod poate prea subiectiv ministrul polonez de Externe, Włodzimir Cimoszewicz²⁴. Miza acestor neînțelegeri foarte serioase între Spania și Polonia, sprijinite din umbră și de alte state mici din Comunitate și nucleul UE, Germania și Franța, țin nu numai de ponderea voturilor în Consiliul de Miniștri al UE, stabilită prin Tratatul de la Nisa (decembrie 2000), ci și de modul în care văd acești actori viitorul Uniunii în lume. Noii membri în special, dar și țări precum Spania, Marea Britanie sau statele nordice, doresc ca legăturile transatlantice și implicarea efectivă a Statelor Unite în spațiul european să continue, recunoscînd astfel rolul SUA ca unică superputere mondială nu numai a momentului, dar și a următoarelor decenii. Aceste poziții vin în contradicție clară cu strategia franco-germană de transformare a UE într-o superputere economică, politică și militară a secolului XXI, acceptînd totodată ideea că este posibil ca în anumite privințe să se ajungă la o erodare semnificativă a relațiilor transatlantice.

Totuși, dată fiind miza enormă a negocierilor privind viitorul Comunității Europene, s-a putut ajunge, după eșecul înregistrat în toamna anului 2003, la semnarea de către șefii de guvern din statele membre a textului final al Constituției Europene, în cadrul Consiliului European de la Bruxelles din 17-18 iunie 2004.

Chiar dacă în mod prudent cuvîntul „federal” a fost evitat, este limpede că această Constituție creează instituții și proceduri cvasifederale. Prin instituirea unei președinții a UE exercitată ca funcție permanentă de către o personalitate care va conduce fără a fi șef de stat sau guvern ședințele Consiliului European format din șefii de stat sau guvern ai statelor membre, se va ajunge negreșit la comunitarizarea respectivului Consiliu. Printr-un amendament a fost deschisă, de asemenea, și posibilitatea ca într-un anumit viitor acest președinte de Consiliu să fie chiar președintele Comisiei Europene, ceea ce va consolida caracterul federal al Uniunii. Oricum, mențiunea potrivit căreia Consiliul se limitează la formularea orientărilor strategice, fără a putea adopta legi sau decizii executive, întărește atît rolul Parlamentului European, cît și capacitatea Comisiei de a acționa ca un veritabil Guvern european parte a unui sistem de echilibru între interesele statelor și cele ale cetățenilor europeni²⁵.

Tocmai pentru a liniști temerile statelor mai mici în ceea ce privește interesele lor naționale vitale, Constituția introduce o „frînă de urgență”, un mecanism care va permite unui stat membru să facă apel la Consiliul European în cazul în care consideră că este absolut necesar. Dacă un grup de state doresc totuși să continue în acțiunea lor, li se permite să dezvolte o cooperare întărită în domeniu, existînd posibilitatea ca și alte state să li se alăture pe parcurs²⁶.

Crearea postului de ministru european al afacerilor externe, în același timp vicepreședinte al Comisiei și președinte al Consiliului pentru Afaceri Externe, în ciuda rezervelor luate de antiunioniștii care nu vor să renunțe la dreptul lor de veto în politica externă comună, este susceptibilă a face ca ideea unei Europe politice, actor relevant pe planul acțiunii globale, să prindă viață și consistență. Introducerea în Constituție cu forță juridică obligatorie a Cartei Europene a Drepturilor Fundamentale, precum și organizarea pe baze federale a spațiului comun european de libertate, justiție și securitate sînt alte realizări la care nu cu mult timp în urmă puțini aveau curajul să viseze. Pe aceeași linie, extinderea mecanismului de decizie prin vot cu majoritate calificată este o victorie – chiar dacă doar parțială – împotriva obsesiei unanimității. În domeniile în care mecanismul respectiv se va aplica, nici un stat, oricît de mare ar fi, nu va mai putea impune celorlalte prioritățile interesului propriu²⁷, de aceea importanța sa este deosebită. Consiliul European a definit majoritatea calificată ca fiind 55% din statele membre (dar cel puțin 15 la număr), reprezentînd cel puțin 65% din populația Uniunii; o minoritate de blocare a deciziilor poate fi formată din patru state. În cazurile în care Consiliul acționează din proprie inițiativă, la o inițiativă a unui stat membru sau la o recomandare a Comisiei sau a Băncii Centrale Europene, votul cu majoritate calificată este definit ca reprezentînd 72% dintre membrii Consiliului și 65% din populația Uniunii. Această situație apare cel mai des în domeniul justiției și al afacerilor interne, al politicii externe și de securitate

comună, al politicii economice și monetare și în eventualitatea suspendării sau retragerii unui stat membru²⁸.

Mai multe prevederi deschid căi pentru progresul integrării. Astfel, dispozițiile privind cooperarea consolidată vor permite ca în anumite domenii – inclusiv politica fiscală, externă și de apărare – statele să adopte în cadrul Uniunii politici mai ambițioase. Alte texte reglementează excluderea din Uniune a celor care nu îi respectă regulile, lucru foarte important pentru descurajarea lipsei de solidaritate care a caracterizat Europa în recenta criză irakiană. În fine, articolele referitoare la părăsirea voluntară a Uniunii ar putea să fie un argument nu doar în mâinile euroscepticilor, ci și un mijloc de presiune în mâinile euroentuziaștilor care ar putea să accelereze în afara Uniunii o federalizare prea mult blocată de cei dinții²⁹.

Odată cu acordul final asupra viitoarei Constituții Europene (iunie 2004), se prefigurează într-un mod mai coerent, o împărțire a competențelor la nivel continental după cum urmează: (A) competențe exclusive ale Uniunii, (B) competențe împărțite între instituțiile europene și statele membre și (C) competențe exclusive ale statelor membre. Această structură tripartită va întări principiile subsidiarității și proporționalității, punând majoritatea deciziilor în pilonul B, care ar urma să se adopte printr-o majoritate calificată. Astfel, în prima categorie ar urma să intre, de exemplu, Uniunea Economică și Monetară, Politica Comercială Comună și Uniunea Vamală, deoarece realitatea a demonstrat faptul că politicile macroeconomice și monetare pot fi dirijate mai bine la nivel european³⁰. A doua categorie ar urma să fie cea mai complexă și mai voluminoasă, deoarece evoluția UE a fost marcată de permanentele negocieri între ponderea atributelor de putere ale Bruxelles-ului și cele ale guvernelor din țările membre. Putem menționa în această categorie piața internă, domenii economice sensibile precum agricultura și pescuitul, domeniul transporturilor, politicile sociale etc. Prin continua negociere cu instituțiile Uniunii va crește atât responsabilitatea statelor, cât și a UE ca atare. Subiecte ca Forța de Reacție Rapidă a UE, Poliția Europeană, Acordul Schengen sau standardizarea procedurilor de acordare a azilului pot fi incluse în acest domeniu al competențelor³¹. În ultima categorie s-ar înscrie organizarea teritorială proprie fiecărei țări europene, pentru că acest aspect nu va fi și nu se dorește a fi reglementat de la nivel european. Mai mult chiar, Uniunea nu poate și nu trebuie să gestioneze acest proces deoarece nu ar face-o mai bine decât statele însele.

Majoritatea covârșitoare a cetățenilor europeni au încă sentimente puternice față de identitatea lor națională și manifestă un atașament profund pentru statul ai cărui cetățeni sînt. Interesele naționale reprezintă de asemenea o realitate esențială a vieții de zi cu zi la nivelul Uniunii Europene. De aceea, este preferabil ca viitoarea uniune politică să se dezvolte de la cetățeni la state și de la state la Comunitate, iar procedeele de edificare să fie cele care deja s-au dovedit deosebit de eficace în ultimii ani în acele domenii în care au fost aplicate (de exemplu, ocuparea forței de muncă) – metoda coordonării și a cooperării consolidate între statele membre.

În cadrul procesului de integrare, competențele suverane ale statului sînt supuse unei duble presiuni; au loc transferuri de suveranitate atît în favoarea Uniunii Europene, cît și în favoarea comunităților locale. Desigur, procese de o asemenea complexitate și fără precedent în istorie dau naștere la temeri. Temeri bazate pe cunoștințe și temeri bazate pe sentimente sau pe prejudecăți. Din această cauză este necesară o amplă campanie de informare legată de integrarea europeană, urmată de ample dezbateri deschise, fără tabuuri.

Transferul de suveranitate dinspre statele membre înspre instituțiile UE a avut deja loc și este o iluzie să ne imaginăm că procesul este reversibil. Costurile unei reversibilități ar fi insuportabile, iar prăbușirea construcției unionale ar echivala cu prăbușirea Europei, fapt de care sînt conștiente toate guvernele statelor membre: dovada elocventă este că nici cele mai sceptice state (Marea Britanie sau țările nordice) nu au cerut și nu doresc ieșirea din Uniunea Europeană, pentru că avantajele depășesc cu mult costurile cooperării. Totuși, transferul suveranității nu permite instituțiilor europene o acțiune separată de deciziile luate în cadrul național, specific fiecărei țări membre.

Aderarea României la Uniunea Europeană nu va afecta suveranitatea națională a statului, ci va avea ca efect transmiterea anumitor atribuții exercitate pînă la aderare de către Parlament sau Guvern, către instituțiile europene. Astfel, actele normative general obligatorii nu se vor mai emite exclusiv la București, acesta fiind înțelesul transferului de competențe suverane. Pînă cînd statul nu renunță la directa sa subordonare față de dreptul internațional, el își păstrează statalitatea suverană. Prin urmare, oricît de largi ar fi competențele suverane transferate de statele membre către Uniunea Europeană, aceste transferuri nu lezează calitatea lor de state suverane.

Totuși, evoluția spre o construcție federală la nivel continental nu poate fi oprită, deoarece fenomenul obiectiv al globalizării impune crearea alături de democrația națională a unei democrații transnaționale europene. Numai astfel Europa și civilizația construită aici cu atîta trudă și sînge își vor putea păstra relevanța în secolul XXI, secol care anunță multe convulsii politice, militare sau economice la nivel mondial.

Note:

1. Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, Editura Academiei Române, 1993, p.60.
2. *Ibidem*.
3. Dimitrie Gusti, Problema federației statelor europene, în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, 1-3/1930, p.2.
4. *Ibidem*, p.16.
5. Corneliu Bjola, Orizonturi politice românești: Suveranitate politică, integrare europeană și alegeri europene, în *Studii Internaționale*, nr.7, 2002, p.84.
6. Sorin Moisa, Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene, în *Studii Internaționale*, nr.6, 2001, p.58.

7. *Ibidem*.
8. C. Bjola, *op. cit.*, p.85.
9. Sorin Moisa, *op. cit.*, p.57.
10. C. Bjola, *op. cit.*, p.89.
11. Dorina Năstase, Mihai Mătieș, Viitorul suveranității naționale a României în perspectiva integrării europene, în *Studii Internaționale*, nr. 7, 2002, p.28.
12. *Ibidem*.
13. *Tratatul Uniunii Europene* (traducere de Th. Tudoroiu), București, Editura Lucretius, 1997, p.12.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*, p.13.
16. Octav Bibere, *Uniunea Europeană între real și virtual*, București, Editura ALL, 1999, p.116.
17. *Tratatul Uniunii Europene*, p.13.
18. Eva Forika, Bogdan Petrea, Suveranitate națională și/sau integrare europeană?, în *Studii Internaționale*, nr.7, 2002, p.141.
19. *Ibidem*, p.142.
20. Victor Duculescu, O temă a relațiilor comunitare: adoptarea Constituției Europene, în *România și viitorul Europei*, coordonator Adrian Năstase, București, Monitorul Oficial, 2001, p.192-193.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*, p.194.
23. *Ibidem*, p.194-195.
24. www.sibiul.ro/stirile
25. Silvia Marton, The Emerging European Polity: the Convention on the Future of the European Union, în *Studia Politica. Revista Română de Știință Politică*, vol.III, nr.2, 2003, p.487.
26. www.europa.eu.int/abc/history/index.en.htm
27. S.Marton, *op. cit.*, p.488.
28. www.infoeuropa.ro
29. Thomas Klau, France and Germany: a re-marriage of convenience, pe website-ul Centre on US and France, The Brookings Institution, January 2003, <http://www.brookings.edu/usfrance/analysis/index.htm>.
30. Draft Treaty establishing a Constitution for Europe, www.infoeuropa.ro
31. www.infoeuropa.ro

*

Ioan Codruț LUCINESCU (n. 1972), istoric specializat în istorie interbelică, este absolvent al Facultății de Istorie a Universității București și cercetător științific în cadrul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. Pe lângă numeroase studii și articole publicate în reviste de specialitate, este coautor al volumelor *Dicționar de istorie politică a României (1853-2002)*, *România și Uniunea Europeană. O cronologie istorică și România și integrarea euro-atlantică*, apărute în anul 2004.

Ioan Codruț Lucinescu, *Aspecte federale în Uniunea Europeană*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Declarația cu privire la regionalismul din Europa

ADUNAREA REGIUNILOR EUROPEI

Adunarea Regiunilor Europei își propune recunoașterea regionalismului în cadrul Uniunii Europene și în afara acesteia. Într-un moment în care, în Europa, se reflectează asupra consolidării Uniunii Europene, rolul regiunilor în procesul de unificare câștigă în importanță. Teme precum distribuirea responsabilităților și cooperarea prin parteneriate între diverse niveluri politice ocupă ca atare un loc central, subsidiaritatea fiind principiul de bază al definirii rolului fiecăruia. Mișcarea în favoarea regionalismului este puternică atât în Uniunea Europeană cât și în afara ei. Aceasta este alimentată de convingerea că competențele Uniunii Europene, ale Statelor (Membre) și ale regiunilor sînt complementare.

Regiunile, statele federative și comunitățile autonome sînt, înainte de orice, piloni ai democrației; ele susțin cu tărie diversitatea culturală din Europa și sînt partenere majore ale dezvoltării social-economice. De aceea, ele ar trebui

să își poată asuma responsabilități în politicile în care dețin un avantaj competitiv, printre altele în economie (ocuparea forței de muncă), cultură, mediu, planificare regională și națională, cercetare științifică etc.

Declarația cu privire la regionalism, care a fost adoptată de Adunarea Regiunilor Europei, constituie un ghid de încredere pentru regiunile care sînt pe cale să-și extindă și consolideze competențele. Ea este un document care cuprinde norme și standarde, un ansamblu de jaloane și de etape. Nu este o cartă care fixează normele minime de recunoaștere a unei regiuni. Marea diversitate a regiunilor ARE oferă un număr mare de modele și de structuri care să eficientizeze dezvoltarea regională. Declarația cu privire la regionalism definește cadrul în care se dezvoltă regiunile care aderă la ARE. Ele susțin obiectivele ARE: consolidarea dezvoltării regionale.

Prin această Declarație, ARE dorește să arate pentru ce anume militează împreună cu membrii săi. Aceștia pot

îmbogăți și întări ARE. De aceea, Declarația este diseminată, prezentată și discutată atât în interiorul, cât și în afara ARE. În calitate noastră de fost și respectiv actual Președinte al ARE, dorim să continuăm promovarea regionalismului în Europa, astfel încât regiunile să-și poată asuma mai multe responsabilități într-o Europă mai apropiată de cetățenii săi.

Jordi Pujol i Soley
Președinte al Adunării
Regiunilor Europei (1992-1996)
Președinte al Consiliului General
al Cataloniei

Luc Van den Brande
Președinte al Adunării Regiunilor
Europei
Ministru-Președinte al Guvernului
Flandrei

Preambul

Adunarea Regiunilor Europei (ARE) reunită la Basel, pe 4 decembrie 1996,

1. Luînd în considerare că ARE reprezintă aproape 300 de regiuni europene de dimensiuni diferite și cu structuri administrative și politice diferite, a căror populație se ridică în total la aproape 400 milioane de persoane;

2. Luînd în considerare că aceste regiuni au statute diferite, în funcție de istoria, cultura și principiile constituționale care marchează organizarea teritorială a fiecăruia dintre state. În vreme ce respectă această diversitate, această declarație comună exprimă aspirațiile regiunilor de continuare a regionalizării în cadrul instituțional al

țărilor lor cu structuri federale, autonome sau descentralizate. Acest text nu va fi interpretat ca angajînd regiunile în unul sau altul dintre aceste sisteme;

3. Luînd în considerare că regiunile constituie un element esențial și de neînlocuit al dezvoltării și integrării europene;

4. Conștientă că regiunile au origini și funcții diferite, unele fiind întemeiate istoric pe comunități, etnii, chiar și națiuni distincte, iar altele au fost create ca districte administrative care exercită puteri delegate lor de către stat;

5. Recunoscînd importanța în Europa a procesului de integrare și regionalizare;

6. Constatînd că prin legăturile istorice, lingvistice, culturale, sociale, economice și geografice oamenii se identifică din ce în ce mai mult cu regiunea lor, a cărei diversitate constituie o bogăție inepuizabilă;

7. Convinsă că statele care au puternice structuri regionale, adică acestea din urmă au competențe legislative și de finanțare proprii, își pot rezolve într-o manieră optimă problemele economice și sociale;

8. Luînd în considerare de asemenea că realitatea regională justifică participarea regiunilor în instituțiile de stat și la acțiuni de nivel internațional;

9. Conștientă că în cadrul legislativ al statului regiunile constituie un element indispensabil al democrației, descentralizării și autodeterminării, întrucît le permit oamenilor să se identifice cu comunitatea lor și sporindu-le șansele de a participa la viața publică;

10. Conștientă că regiunile și populațiile lor au ample posibilități de a realiza și dezvolta în continuare cooperarea lor politică, economică și culturală reciproc avantajoasă;

11. Constatând imensul potențial de cooperare politică, socială, economică și culturală dintre regiunile europene precum și importanța acestei cooperări interregionale la nivel național, transfrontalier și internațional, pentru construirea unei Europe unite, coerente, și pentru o mai bună cunoaștere și înțelegere a acțiunilor acesteia de către publicul larg;

12. Considerând că participarea regiunilor la procesul de decizie din interiorul instituțiilor europene, pe baza principiului de subsidiaritate, contribuie la o mai mare transparență a acțiunilor Uniunii Europene pentru cetățeni;

13. Luând în considerare relevanța proiectului Cartei europene a autonomiei regionale a Consiliului Europei (1996) ca și a Cartei comunitare a regionalizării a Parlamentului European (1988);

14. Convinsă de importanța prezenței declarații, care exprimă voința politică și aspirațiile pe care regiunile doresc să le promoveze în Europa, respectând diversitatea situațiilor lor care necesită soluții diverse;

a adoptat următoarea Declarație:

Art. 1. Regiunea: definiție și noțiune

1. Regiunea este entitatea teritorială de drept public înființată la nivelul imediat inferior celui al statului și înzestrată cu autonomia politică.

2. Regiunea va fi recunoscută în constituția națională sau în legislația

care îi garantează autonomia, identitatea, competențele și structurile de organizare.

3. Regiunea va avea propria sa constituție, statut de autonomie sau o altă lege care vor face parte din structura juridică a statului la cel mai înalt nivel și în care se definesc cel puțin organizarea și competențele sale. Statutul unei regiuni poate fi modificat numai cu implicarea regiunii respective. Regiunile din cadrul aceluiași stat pot avea statute diferite, în funcție de caracteristicile lor istorice, politice, sociale sau culturale.

4. Regiunea este o expresie a unei identități politice distincte, ce poate lua forme politice foarte diverse, reflectând voința democratică a fiecărei regiuni de a adopta forma de organizare politică pe care o socotește de cuviință. Regiunea își va înzestra aparatul administrativ atât cu personal, cât și cu resurse proprii și își va adopta simbolurile care să o reprezinte.

Art. 2. Organizarea instituțională

1. Regiunea va avea personalitate juridică deplină.

2. Structura de bază a regiunii va cuprinde o adunare reprezentativă și un organ executiv. Organizarea sa va rămâne în totalitate la latitudinea regiunii.

3. Membrii adunării reprezentative vor fi aleși prin vot direct, liber și secret pe baza sufragiului universal și egal. Adunarea poate fi înzestrată cu puteri legislative, în condițiile fixate de legislația națională.

4. Organul executiv va răspunde politic în fața adunării reprezentative în condițiile și potrivit procedurilor prevăzute de legislația internă.

5. Nici membrii adunării reprezentative nici cei ai organului executiv nu pot fi obiectul supravegherii autorității centrale ce le-ar prejudicia exercitarea liberă al funcțiilor lor.

Art. 3. Competențe

1. Distribuirea competențelor între stat și regiuni va fi stabilită prin constituția sau prin legislația națională, în concordanță cu principiile descentralizării politice și subsidiarității. Potrivit acestor principii, funcțiile trebuie exercitate la un nivel cât mai apropiat posibil de cetățeni. (vezi anexa)

2. Aplicarea legislației naționale, atât direct cât și prin delegare, trebuie să fie, de regulă, responsabilitatea regiunii.

3. Regiunea ar trebui să fie responsabilă pentru toate funcțiile cu dimensiune predominant regională.

4. În cazurile în care statul a descentralizat administrația la nivel regional, el va transfera organelor regionale personalul și resursele financiare corespunzătoare, pentru a se evita dublarea acestora.

5. Regiunile își vor exercita individual puterile care le-au fost atribuite. Regiunile din cadrul aceluiași stat vor ajunge la un acord în sensul armonizării, atunci când se impune, acțiunilor întreprinse în cadrul sferelor lor de competență. Pentru aceasta, ele se vor decide asupra procedurilor necesare.

6. Deciziile sau măsurile adoptate de stat, care afectează competențele sau interesele regionale – în special măsurile care au implicații asupra situației lor financiare sau asupra celei a autorităților locale, precum și deciziile care afectează amploarea competențelor legislative ale

regiunii – nu pot fi adoptate fără acordul prealabil al regiunilor vizate.

Anexă la articolul 3, paragraf 1

Exemple de competențe ale regiunilor existente:

- politici economice regionale,
- planificare regională, politici referitoare la construcții și locuințe,
- infrastructuri de telecomunicații și de transport,
- energie și mediu,
- agricultură și piscicultură,
- învățământ de toate nivelurile, universitate și cercetare,
- cultură și mass media,
- sănătate publică,
- turism, loisir și sport,
- poliție și ordine publică.

Art. 4. Finanțare

1. Regiunea va dispune de autonomie financiară și va avea suficiente resurse proprii pentru a-și exercita plener competențele. Ea se va călăuzi în special după principiile economiei, eficienței, utilizării optime a resurselor, deservirii cetățenilor și transparenței în deciziile lor bugetare.

2. Principiile fundamentale care guvernează finanțele publice și repartizarea veniturilor, precum și liniile directe trasate de stat cu privire la managementul bugetului vor fi stabilite de constituția națională sau de legislație. Totodată, regiunile vor juca un rol decisiv în conturarea legislației financiare la nivel național.

Art. 5. Resursele financiare ale regiunii

1. Resursele financiare ale regiunii se compun esențial din impozite tran-

sferate parțial sau total de către stat și din impozitele proprii.

2. Regiunea va primi venitul necesar exercitării funcțiilor care-i revin. Pentru aceasta, regiunea va avea dreptul la o parte corespunzătoare din impozitele percepute de către stat. Venitul său trebuie să fie suficient și concentrat uniform asupra unui număr mic de surse fiscale majore, pentru a asigura o gestiune bugetară regională stabilă și pentru a permite implementarea unei politici economice axate pe dezvoltarea durabilă.

3. Potrivit legislației naționale, regiunea este îndrituită să colecteze taxe proprii și să stabilească surse de venituri fiscale. În acest scop, ea va stabili criteriile de determinare a taxelor, impozitelor și cotizațiilor. Acolo unde legea permite, regiunea poate decide să aplice o majorare în beneficiu propriu a impozitelor colectate de stat.

4. Dacă mai multe comunități locale împart o sursă de venituri fiscale, partea fiecăreia și metoda de repartizare va fi stabilită prin legislație. Alocațiile financiare generale ale statului au prioritate față de alocațiile speciale, care nu vor răspunde decât criteriilor prevăzute statutar.

5. În cazurile în care regiunea nu este îndrituită să colecteze taxe, ea se va implica în structurarea organelor abilitate, precum și în elaborarea procedurilor fiscale. Acest principiu va fi valabil și pentru stabilirea componenței și funcționării tribunalelor competente.

6. În condițiile stabilite de lege, regiunea poate contracta credite pentru a finanța investiții. Limitele creditelor și

controlul legalității lor vor fi stabilite prin lege.

Art. 6. Egalizarea financiară inter-regională

1. Principiul solidarității presupune existența unor sisteme naționale de egalizare financiară. Obiectivele și procedurile de egalizare vor fi prevăzute în constituția sau legislația națională. Se va lua în considerare distribuția inegală a poverilor financiare suportate de către regiuni, pe baza unor criterii obiective. Totuși, egalizarea financiară nu trebuie să descurajeze regiunile cărora li se solicită să își aducă contribuția la egalizare de la a utiliza corespunzător sursele de impozitare disponibile.

Necesitățile autorităților municipale trebuie și ele luate în considerare în calcularea sumelor necesare egalizării. Egalizarea va lua forma transferului de la stat către regiuni și între regiuni.

2. Principiul solidarității va fi exprimat și în interiorul Uniunii Europene, pentru a se reduce inegalitățile inter-regionale și pentru a atinge obiectivul coeziunii economice și sociale în Europa. Fondurile structurale ale Uniunii Europene vor constitui unul din instrumentele pentru atingerea acestui scop.

Art. 7. Implicarea în nivelul central al statului

1. Regiunea va juca un rol corespunzător în cadrul organelor legislative ale Statului.

2. Statul, în cadrul propriilor competențe, va stabili mecanisme care să coordoneze participarea instituțiilor

regionale la procesele de decizie ale statului, în cazurile în care aceste decizii se repercutează asupra competențelor regionale.

3. Regiunile vor fi implicate în numirea organelor judiciare însărcinate cu rezolvarea conflictelor de competență dintre stat și regiuni. Conflictelor dintre regiuni și stat vor fi soluționate pe cale judiciară sau prin arbitraj.

Art. 8. Statul și regiunile

1. Relațiile dintre stat și regiunile sale și cele dintre regiuni vor urma principiile respectului reciproc, cooperării și solidarității. Regiunile și statul vor promova cooperarea reciprocă și se vor abține să adopte orice măsură care ar putea prejudicia sau limita exercitarea competențelor la celelalte niveluri.

2. Controlul statului asupra regiunilor, dacă acesta există, va fi reglementat de constituție sau, dacă nu, printr-o legislație adecvată.

3. Regiunile ar trebui să aibă posibilitatea de a semna tratate sau acorduri cu alte regiuni din cadrul aceluiași stat.

4. Ca principiu general, competențele administrative trebuie să fie exercitate de către regiuni și numai în cazuri excepționale de către stat.

Art. 9. Regiunile și autoritățile locale

1. În exercitarea puterilor care le sînt atribuite, regiunile și autoritățile locale vor coopera în spiritul încrederii reciproce și prin aplicarea principiului subsidiarității. Regiunile și autoritățile locale vor lua toate măsurile necesare pentru a promova cooperarea reciprocă, fără a ignora

controlul pe care îl pot exercita regiunile asupra autorităților locale.

2. Autoritățile locale vor fi consultate în legătură cu toate măsurile regionale care se repercutează asupra sferei lor de competență sau asupra intereselor lor individuale. În mod concret, între aceste măsuri se vor număra toate cele care influențează competențele financiare ale autorităților locale.

Art. 10. Regiunile și relațiile internaționale

1. Regiunile vor avea posibilitatea de a acționa la nivel internațional. Regiunile pot încheia tratate, acorduri sau protocoale internaționale sub rezerva aprobării guvernului central, dacă acest lucru este prevăzut de legislația națională.

2. Regiunile vor promova cooperarea interregională bilaterală sau multilaterală, atît în interiorul statului cît și transfrontalier, pentru realizarea proiectelor comune.

3. Regiunile vor avea dreptul de a-și stabili propria reprezentare fie individual, fie împreună cu alte regiuni, în alte state și pe lângă organizații internaționale competente.

4. În condițiile prevederilor paragrafului 1 al acestui articol, regiunile vor participa la activități internaționale ale statului lor, în concordanță cu legislația națională în domeniu, ori de cîte ori sînt în joc propriile lor puteri sau interesele lor esențiale.

5. Înainte de încheierea unui tratat internațional care se repercutează asupra intereselor lor fundamentale, regiunile vor fi consultate de către stat. În cazul în care statul intenționează să semneze

un tratat internațional care afectează competențele regiunilor, acestea vor participa la elaborarea și încheierea tratatului respectiv. Detaliile acestei participări vor fi fixate de procedurile naționale aflate în vigoare referitoare la relațiile dintre stat și regiunile sale. Tratatelor vor fi aplicate în concordanță cu repartitia competențelor între stat și regiunile sale.

Art. 11. Regiunile și cooperarea transfrontalieră

1. Regiunile cu frontiere comune vor promova cooperarea transfrontalieră, respectând legislația națională și dreptul internațional în domeniu.

2. Regiunile vor avea dreptul, respectând legislația națională și acordurile internaționale dintre state, de a încheia acorduri transfrontaliere pentru dezvoltarea cooperării în domeniile care țin de competența lor.

3. Regiunile vor avea dreptul de a constitui, în limitele cadrului legislativ al fiecărui stat interesat, organisme comune cu caracter deliberativ sau executiv.

4. Activitatea acestor organe va fi supusă procedurilor tribunalelor competente în aceeași manieră în care ar fi supusă activitatea organelor regionale.

Art. 12. Regiunile și Uniunea Europeană

1. Uniunea Europeană va recunoaște regiunile Statelor Membre și asociațiile de natură regională ca participante active la politicile sale. Ea va avea un organ cu componență regională care va lua parte la procesele de decizie în chestiuni care au o

dimensiune regională. Membrii acestui organ vor fi propuși de către regiuni.

2. Regiunile pot să constituie birouri de reprezentare pe lângă instituțiile Uniunii Europene. Aceste birouri de reprezentare pot fi constituite în comun cu mai multe regiuni. Uniunea Europeană precum și Statele Membre în care se găsesc acestea le vor recunoaște un statut adecvat.

3. Regiunile vor participa, în domeniile care țin de competența lor sau când sînt în joc interesele lor, la determinarea poziției statului lor în instituțiile comunitare.

4. Atunci cînd o chestiune ține de responsabilitatea exclusivă a regiunii sau cînd ea are o relevanță specială asupra intereselor regiunii, statul nu poate să se îndepărteze de poziția adoptată de către regiune, decît dacă legislația internă o impune în interesul unității. Statului i se va cere să motiveze orice abatere de la poziția regiunii. În astfel de chestiuni, regiunea va avea de asemenea dreptul de a lua parte la procesul de decizie al instituțiilor europene și, în special, dreptul de a fi reprezentată în cadrul delegației naționale.

5. Regiunile vor aplica legislația comunitară în sfera lor de competență.

6. Regiunile vor administra asistența din fonduri comunitare în domeniile care țin de competența lor. În acest scop, relațiile dintre Uniunea Europeană și regiuni nu vor necesita intermedierea statului.

7. Regiunile pot adera la acorduri menite să îmbunătățească implementarea politicilor comunitare. Curțile vor superviza implementarea legislației comunitare de către regiuni. Statul și regiunile se vor informa reciproc despre măsurile pe

care le adoptă în implementarea legislației și a programelor comunitare.

8. Regiunile vor avea dreptul de a acționa în fața Curții de Justiție a Uniunii Europene în cazurile în care măsurile luate de instituțiile comunitare se repercutează asupra competențelor sau intereselor lor.

9. Legislația electorală a Parlamentului European se va referi la circumscripțiile regionale din statele care au structuri politice sau administrative descentralizate.

10. Trebuie constituite mecanisme de contact între Parlamentul European și parlamentele regionale ca instituții care reprezintă direct vointa cetățenilor.

Art. 13. Considerații finale

1. Adunarea Regiunilor Europei (ARE), în adoptarea prezentei Declarații care are implicit un caracter politic, are ca obiectiv promovarea și consolidarea regionalismului în Europa. Avînd în vedere marea diversitate a situațiilor și a aspirațiilor regionale, documentul de față, care nu are caracter de obligativitate, este conceput pentru a servi unor regiuni ca ghid ce conține standarde de bază sau obiective ale regionalizării.

2. ARE și membrii săi vor face demersurile necesare pe lângă guvernele statelor, instituțiile Uniunii Europene și pe lângă alte instanțe europene pentru realizarea obiectivelor prezentei Declarații.

3. Totodată, Declarația demonstrează faptul că regiunea este cea mai bună formă de organizare pentru rezolvarea problemelor regionale într-o manieră adecvată și independentă. Statele europene se vor angaja să ducă cît de departe posibil devoluția compe-

tențelor către regiunilor și să transfere resursele financiare necesare pentru exercitarea lor, modificînd, în funcție de necesități, legislația internațională.

4. ARE și membrii săi vor promova de asemenea cooperarea europeană inter-regională la toate nivelurile și își vor oferi asistența pentru regionalizarea lor în cazurile în care se impune aceasta prin propunerea de amendamente la constituție sau la legea constituțională pentru a permite crearea celei mai adecvate forme de structură regională.

5. Cooperarea transfrontalieră întărește și consolidează regionalismul. Dezvoltarea identității regionale bazată pe cooperarea transfrontalieră promovează stabilitatea politică și socială.

6. Constituirea Comitetului Regiunilor în cadrul Uniunii Europene și a Congresului Autorităților Locale și Regionale din Europa în cadrul Consiliului Europei reprezintă un important pas înainte al regionalismului în Europa. Un obiectiv pe termen lung va fi edificarea unei Europe a regiunilor care să constituie un al treilea nivel de guvernare; aceasta va presupune ca Comitetul Regiunilor să acceadă la statutul de autentică Cameră regională a Parlamentului.

7. ARE și membrii săi își vor acorda sprijinul asociațiilor autorităților locale. Obiectivul său principal va fi, totuși, dezvoltarea unei identități regionale autentice.

8. ARE va monitoriza progresele înregistrate în fiecare dintre statele europene în direcția realizării obiectivelor stipulate în prezenta Declarație.

(traducere neoficială)

Carta europeană a autonomiei regionale

– proiect

CONGRESUL AUTORITĂȚILOR LOCALE ȘI REGIONALE ALE EUROPEI

Preambul

Statele membre ale Consiliului Europei, semnatare la prezenta,

1. Luînd în considerare faptul că obiectivul Consiliului Europei este acela de a realiza o mai mare unitate a membrilor săi în scopul salvagădării și realizării idealurilor și principiilor respectului față de drepturile omului și față de democrație, care sînt moștenirea lor comună și constituie condițiile securității democratice și ale factorilor de pace;

2. Luînd în considerare faptul că dreptul cetățenilor de a participa la administrarea afacerilor publice este unul din principiile democratice împărtășite de toate statele membre ale Consiliului Europei și că regiunile extind exercitarea acestui drept;

3. Convinse că existența regiunilor conduse de reprezentanți aleși prin vot universal și înzestrați cu responsabilități reale poate asigura o administrație care este atît eficientă cît și apropiată de cetățeni;

4. Convinse că principiul subsidiarității reprezintă o contribuție majoră la democrația din Europa pe baza egalei legitimități a diferitelor nivele de autoritate: local, regional, național și european;

5. Considerînd că prezenta Cartă și Carta europeană a autonomiei locale sînt complementare în aplicarea principiului subsidiarității în beneficiul autorităților regionale și locale;

6. Conștiente că regiunea este un nivel de autoritate adecvat implementării eficiente a subsidiarității, care este considerată unul din principiile de bază ce trebuiesc urmate atît în ce privește integrarea europeană cît și organizarea internă a Statelor implicate în această mișcare;

7. Susținînd ideea că regionalizarea nu trebuie realizată în dauna autonomiei autorităților locale, ci trebuie însoțită de măsuri menite să protejeze asemenea autorități și să respecte pe deplin ceea ce s-a realizat prin Carta europeană a autonomiei locale;

8. Afirmînd că recunoaşterea autonomiei regionale presupune loialitate faţă de statul căruia îi aparţin regiunile, cu respectul cuvenit faţă de suveranitatea şi integritatea sa teritorială;

9. Afirmînd că recunoaşterea autonomiei regionale ar trebui să fie însoţită de măsuri care să implementeze solidaritatea dintre regiuni astfel încît să cultive dezvoltarea echilibrată;

10. Considerînd că regiunea, în calitatea sa de componentă esenţială a statului, reprezintă o mărturie a diversităţii Europei, contribuie la îmbogăţirea culturii sale arătînd respectul cuvenit faţă de istoria sa, şi că îi sporeşte prosperitatea economică în vederea unei dezvoltări durabile;

11. Conştiente că cooperarea inter-regională şi transfrontalieră aduce o contribuţie valoroasă şi indispensabilă la construcţia europeană;

12. Afirmînd că înfiinţarea de instituţii europene corespunzătoare ar trebui să se ţină seama de existenţa regiunilor în cadrul statelor europene în ceea ce priveşte elaborarea şi îndeplinirea politicilor implementate la nivel european şi că ar trebui să încurajeze regiunile să participe la astfel de instituţii, în special în Camera Regiunilor a Congresului Autorităţilor Locale şi Regionale al Europei şi Comitetul Regiunilor al Uniunii Europene;

13. Declarînd că aceste principii presupun existenţa unui nivel regional de autoritate înzestrat cu organe de decizie constituite democratic şi care să deţină un mare grad de autonomie în ce priveşte responsabilităţile lor, modurile şi mijloacele prin care acele responsabilităţi sînt

exercitate şi resursele necesare îndeplinirii sarcinilor lor;

14. Considerînd că, dincolo de diferenţele profunde existente între tradiţiile legale şi instituţionale din diferitele ţări europene, este recomandabil şi oportun să se extindă procesul regionalizării în cadrul statelor europene pe baza principiilor prezentate mai jos;

15. Considerînd că unul din mijloacele prin care urmează să fie realizate aceste obiective sînt acordurile în domeniul structurilor lor teritoriale respective;

Au convenit următoarele:

Articolul 1

Părţile Contractante se angajează să se considere obligate de către următoarele articolele în maniera şi în măsura prescrisă într-una din procedurile conţinute de Articolul 20 sau Articolul 23 al acestei Carte.

Partea întâi

A. Fundamentul autonomiei regionale

Articolul 2 — Fundamentul autonomiei regionale

1. Principiul autonomiei regionale va fi recunoscut cît de mult posibil în constituţie.

2. Amploarea autonomiei regionale va fi hotărîtă numai de constituţie, statutele regiunii, dreptul intern sau dreptul internaţional.

3. Prevederile statutare ce determină amploarea autonomiei regionale vor

permite, cît de mult posibil, regiunilor protecție specifică în virtutea procedurilor sau condițiilor pentru adoptarea lor.

B. Definiția autonomiei regionale

1. Principiul

Articolul 3 – Principiul

1. Autonomia regională desemnează dreptul și capacitatea celor mai mari autorități teritoriale din cadrul fiecărui stat, cu organe alese, situate din punct de vedere administrativ între guvernarea centrală și autoritățile locale și care se bucură fie de prerogativele autoorganizării fie de prerogative asociate în mod obișnuit cu autoritatea centrală, de a administra, pe proprie răspundere și în interesul populațiilor lor, o cotă substanțială a treburilor publice, în acord cu principiul subsidiarității.

2. În conformitate cu prevederile prezentei Carte, amploarea autonomiei regionale va fi stabilită de legislația internă a fiecărui stat în condițiile prezentate în Articolul 2, paragraful 2.

2. Tipuri de competențe

Articolul 4 – Competențe proprii

1. Competențele regiunilor vor fi recunoscute sau determinate de constituție, statutele regiunii, legislația națională sau legislația internațională.

2. Competențele proprii regiunilor nu pot fi afectate sau limitate decît de constituție, legislația internă sau legislația internațională.

3. Regiunile vor avea puteri de decizie și administrative în domeniile incluse în propriile lor competențe. Aceste puteri le

vor permite adoptarea și implementarea de politici specifice fiecărei regiuni.

4. În cadrul legal, este recomandabil ca implementarea la nivel regional a sarcinilor care țin de competența guvernării naționale să fie atribuită organelor regionale. Regiunilor li se vor asigura resursele necesare în acest scop.

Articolul 5 – Competențele delegate

1. Competențele pot fi delegate, în limitele prevederilor legale, regiunilor de către alte nivele de guvernare.

2. Delegarea competențelor va fi, în măsura rezonabilității, definite clar. Resursele, în special cele materiale și financiare, necesare exercitării eficiente a acestor puteri suplimentare vor fi asigurate corespunzător în instrumentul delegării.

3. Organelor responsabile cu exercitarea unor asemenea competențe li se va permite, pe cît de mult posibil în limita prevederilor legale, libertate de acțiune în adaptarea exercitării lor la condițiile specifice regiunii și structurilor sale organizaționale, în interesul eficienței și în acord cu dorințele locuitorilor regiunii. Prevederile referitoare la aspectele financiare în instrumentul delegării nu vor restrînge excesiv această libertate de acțiune.

3. Sferele de competență

Articolul 6 – Afacerile regionale

1. În plus față de competențele care, conform principiului prezentat în Articolul 3, sînt recunoscute sau atribuite regiunilor de constituție, statutele regiunilor, legislația națională sau

legislația internațională, afacerile regionale vor cuprinde în aceeași măsură orice chestiune de interes regional care nu este exclusă din competențele lor sau atribuită explicit altei autorități.

2. În exercitarea competențelor lor, regiunile vor fi călăuzite, cu respectarea cuvenită a legii, de interesele cetățenilor precum și de principiul subsidiarității și vor lua în considerare cerințele rezonabile ale solidarității naționale și europene.

Articolul 7 – Relațiile cu autoritățile locale

1. Regiunile care dețin competențe referitoare la autorități la care se intenționează să se aplice Carta europeană a autonomiei locale vor respecta spiritul și litera acestei Convenții în relațiile lor cu asemenea autorități.

2. Regiunile vor aplica principiul subsidiarității în relațiile lor cu autoritățile locale.

3. În cadrul prevederilor legale, regiunile pot delega unele din competențele lor către autoritățile locale în acord cu principiile prezentate în Articolul 5.

4. În măsura în care se încadrează în competențele lor, regiunile se vor strădui ori de câte ori este necesar să asigure egalizarea financiară dintre autoritățile locale aflate în interiorul lor.

Articolul 8 – Relațiile interregionale și transfrontaliere

1. În sferile lor de competență, regiunile vor avea dreptul de a-și asuma activități de cooperare interregională și transfrontalieră, în conformitate cu procedurile prevăzute de legislația internă. Aceste

activități vor fi desfășurate cu respectul cuvenit față de legislația internă și față de obligațiile internaționale ale statului.

2. Regiunile care formează o parte a unei zone transfrontaliere își pot constitui, cu respectarea cuvenită a legislației tuturor sistemelor juridice naționale interesate precum și a legislației internaționale, organe deliberative și/sau executive comune. Hotărârile acestor organe vor fi supuse procedurilor curților competente în aceeași măsură în care ar fi fost în cazul în care ar fi fost luate de un organ regional, potrivit principiilor prezentate în tratatele existente pe marginea acestui subiect.

3. Relațiile interregionale sau transfrontaliere ale regiunilor vor fi reglate de acorduri internaționale relevante, în măsura în care ele sînt aplicabile.

Articolul 9 – Participarea la afacerile statului

1. În măsura în care reglementările adoptate de guvernarea centrală poate modifica amploarea autonomiei regionale sau afecta interesele regiunilor, regiunile vor putea participa la procesul de decizie.

2. Participarea regiunilor la guvernarea centrală poate:

- fi asigurată prin reprezentarea corespunzătoare a regiunilor în organele legislative sau administrative;
- sau poate fi bazată pe procedurile de dezbatere sau de consultare dintre organele statului și fiecare regiune interesată;
- sau poate să derive din consultarea dintre organele guvernării centrale și o structură care reprezintă regiunile.

Aceste forme de participare nu se vor exclude reciproc.

Articolul 10 – Participarea la afacerile europene și internaționale

1. Regiunile vor avea dreptul de a participa la sau de fi reprezentate, prin organe proiectate în acest scop anume, în activitățile instituțiilor europene.

2. Regiunile vor avea cel puțin dreptul de a fi consultate de către guvernarea lor națională ori de câte ori Statul negociază încheierea unui tratat internațional sau adoptarea unui alt instrument din cadrul unei organizații europene care le poate afecta direct puterile sau interesele fundamentale. Același lucru va fi valabil ori de câte ori implementarea reglementărilor adoptate la nivel european poate fi de responsabilitatea lor.

3. Guvernațiile naționale pot implica regiunile în procesele de negociere, mai cu seamă prin includerea reprezentanților regionali în delegațiile naționale.

4. Pentru a-și promova sau apăra interesele, regiunile vor avea dreptul de a înființa, fie individual fie în comun cu alte regiuni sau cu autorități locale, birouri de legătură cu alte regiuni sau autorități locale sau cu organizații internaționale – în special organizații europene – care sînt active în sferele lor de competență.

4. Organizarea instituțională a regiunilor

Articolul 11 – Principiul autoorganizării regionale

Regiunile vor avea dreptul, cel mult, să își adopte și, cel puțin, să își adauge statutele, respectînd Constituția și legile adoptate conform Articolului 2, paragraful 3.

Articolul 12 – Organele regionale

1. Fără a prejudicia diferitele forme de participare a cetățenilor la procesul de decizie, regiunile vor fi înzestrate cu o adunare reprezentativă și cu un organ executiv.

2. Adunarea va fi aleasă liber și direct prin vot secret pe baza sufragiului universal.

3. Cu excepția cazului alegerii directe de către populație, organul executiv va fi răspunzător în fața adunării conform condițiilor și procedurilor prevăzute de legislația internă a fiecărui stat parte la prezenta Cartă.

4. Condițiile mandatului reprezentanților regionali aleși vor asigura exercitarea liberă a funcțiilor lor, în special prin indemnizații adecvate.

5. Membrii adunării reprezentative sau ai organului executiv nu pot fi supuși acelor măsuri ale autorității centrale care le încalcă exercitarea liberă a îndatoririlor lor, cu excepția procedurilor judiciare.

Articolul 13 – Administrația regională

1. Regiunile vor deține propriile proprietăți și propriul sistem de administrație precum și organe proprii pe care și le pot înființa ele însele, precum și propriul personal.

2. Regiunile pot hotărî liber asupra structurilor interne ale sistemelor lor de administrație și organelor lor.

3. Regiunile pot hotărî condițiile de angajare ale personalului lor în limitele principiilor generale prevăzute de către autoritatea centrală sau federală în chestiune.

5. Finanțele regionale

Articolul 14 – Principii

1. Sistemul de finanțare a regiunilor le va asigura acestora un venit previzibil, proporțional cu competențele lor și care să le permită să-și urmărească propriile politici.

2. Sursele de finanțare a regiunilor vor fi suficient de diversificate și viabile pentru a le permite să țină pasul, în măsura în care este posibil, cu evoluția reală a costului exercitării competențelor lor și cu dezvoltarea economică generală.

3. În ce privește propriile lor competențe, resursele financiare ale regiunilor vor consta în principal din resursele proprii, pe care le pot folosi liber.

4. Principiul solidarității necesită introducerea, în cadrul fiecărui stat, a unui mecanism de egalizare financiară care să ia în considerare atât resursele potențiale cât și nevoile regiunilor, cu scopul armonizării standardului de viață al locuitorilor diferitelor regiuni.

5. Transferurile și finanțările vor fi de regulă făcute fără a fi condiționate de alocarea lor într-un anumit scop. Transferurile financiare către regiuni și, acolo unde este aplicabil acest lucru, împărțirea taxelor potrivit reglementărilor Articolului 15, paragraful 3, vor fi ghidate de reguli prestabilite bazate pe câteva criterii obiective corespunzătoare nevoilor reale ale regiunilor.

6. Regiunile vor avea, în limitele reglementărilor legale, acces la piața de capital pentru a acoperi cheltuielile lor de capital prin împrumuturi, cu condiția să poată face dovada capacității de a restitui datoria pe întreaga perioadă de rambursare din propriul venit.

7. O obligație statutară de a se supune anumitor reglementări bugetare sau unui sistem de contabilitate standardizat nu va constitui o îngrădire a autonomiei financiare a regiunii.

Articolul 15 – Resursele proprii

1. Resursele proprii vor consta în principal din taxe, impozite sau taxe vamale pe care regiunile au dreptul să le colecteze în limitele definite de constituție sau lege. Regiunile vor trebui să poată hotărî cuantumul impozitelor și taxelor vamale regionale.

2. Atunci când ele nu își pot colecta propriile taxe, regiunile vor avea dreptul, în limitele prescrise de constituție sau de lege, de a stabili procentaje suplimentare pe taxele colectate de alte autorități publice.

3. Cota regiunilor din taxele generale stabilite de constituție sau lege va fi și ea considerată drept resursă proprie. Vor fi stabilite proceduri adecvate pentru consultarea tuturor regiunilor cu privire la reglementările și aranjamentele pentru împărțirea și alocarea acestor resurse.

4. În scopul raționalizării, eficienței și coordonării, administrarea taxelor regionale poate fi responsabilitatea unei administrații aparținând de mai multe autorități sau de o autoritate diferită de cea a regiunii, fără ca aceasta să afecteze proprietatea și utilizarea venitului.

C. Protecția autonomiei regionale

Articolul 16 – Protecția granițelor regionale

1. Fără a prejudicia proceduri ale democrației directe ce pot fi prevăzute

de legislația internă, o graniță regională nu poate fi modificată pînă ce regiunea în cauză nu și-a dat acordul.

2. În cazul unei redesenări generale a granițelor regionale, consultarea tuturor regiunilor interesate, în concordanță cu toate procedurile prevăzute de legislația internă, poate fi substituită cu acordul explicit al fiecărei regiuni.

Articolul 17 – Dreptul regiunilor de a institui proceduri legale

Regiunile vor primi puterea de a acționa în curțile competente pentru a-și asigura exercitarea liberă a puterilor lor și respectarea principiilor autonomiei regionale consfințite în prezenta Cartă sau în legislația internă.

Articolul 18 – Conflictele de competențe

1. Cînd există un conflict de competențe, el va fi soluționat de un organ judecătoresc.

2. Conflictele de interese vor fi soluționate potrivit principiilor constituționale și statutare ale fiecărui stat. În absența unei soluții clare în dreptul pozitiv, în luarea deciziei va fi luat în considerare principiul subsidiarității.

Articolul 19 – Supravegherea instrumentelor regionale

1. Supravegherea instrumentelor adoptate de regiuni poate fi exercitată doar în cazurile și potrivit procedurilor care sînt prevăzute de constituție sau de legislație.

2. Orice supraveghere a instrumentelor regionale va avea ca scop exclusiv asigurarea respectării legii. O asemenea

supraveghere va fi exercitată exclusiv ex post facto, cu condiția existenței unei proceduri de aprobare a statutului regiunii.

3. Supravegherea poate, totuși, include o evaluare a eficienței cu privire la puterea de implementare la care face referire Articolul 4, paragraful 4, și exercitarea competențelor delegate regiunilor.

Partea a doua

Articolul 20 – Angajamente și rezervări

1. Statele Contractante convin să fie obligate de toate prevederile acestei Carte și se angajează să nu împiedice prin nici o măsură exercitarea eficientă a monitorizării aranjamentelor la care face referire Articolul 22 al Cartei.

2. Pentru a se ține seama de diversitatea și natura în dezvoltare a situațiilor regionale din statele europene, statele vor fi autorizate să introducă rezervări în ceea ce privește următoarele articole:

- Articolul 4, paragraful 4,
- Articolul 8, paragraful 2,
- Articolul 10, paragraful 3,
- Articolul 13, paragraful 3.

În statele în care adunarea regională este compusă tradițional din reprezentanți aleși ai autorităților locale ce formează regiunea, statul va fi autorizat să introducă rezervări în ce privește caracterul direct al alegerii după cum reglementează paragraful 2 al Articolului 12.

3. Nu va fi permisă nici o altă rezervare decît cele care sînt prevăzute în paragraful precedent.

4. Rezervările vor fi aduse la cunoștința Secretarului General al Consiliului

Europei la data semnăturii, ratificării sau aderării.

5. Orice stat care a introdus rezervări le poate retrage oricând prin notificarea Secretarului General al Consiliului Europei.

Articolul 21 – Interpretarea Cartei

Nici una din prevederile Cartei nu va fi interpretată în sensul încălcării sau restrîngerii unei forme de guvernare mai largi conferită autorităților teritoriale de către legislația internațională sau de legislația internă a fiecărui Stat Parte.

Articolul 22 – Monitorizarea aplicării Cartei

1. Fiecare stat, în timpul anului în care Carta intră în vigoare în ceea ce îl privește, și la fiecare cinci ani după aceea, va întocmi un raport cu privire la aplicarea Cartei.

2. Statele care au introdus rezervări în concordanță cu paragraful 2 al Articolului 20 vor examina în rapoartele lor relevanța menținerii acestor rezervări.

3. Rapoartele vor fi înaintate spre examinare CALRE, care le va transmite cu observațiile sale Comitetului de Miniștri și Adunării Parlamentare a Consiliului Europei. Comitetul de Miniștri va evalua fiecare raport național în concordanță cu procedurile pe care acesta le va indica și va aduce la cunoștința statelor în cauză și președintelui CALRE concluziile sale.

4. Comitetul de Miniștri, dacă aceasta se va impune și după consultarea cu CALRE și Adunarea Parlamentară, va lua măsuri menite să permită examinarea rapoartelor înaintate de către Statele care nu sînt membre ale Consiliului Europei.

Articolul 23 – Angajamentele statelor implicate într-un proces de regionalizare

1. Statele în care în momentul de față este în plină desfășurare un proces de regionalizare pot ratifica această Cartă dacă se angajează să implementeze prevederile prin înființarea și dezvoltarea de structuri regionale. Ele se vor angaja să înființeze, într-o perioadă nu mai mare de zece ani de la intrarea în vigoare a Cartei în ceea ce le privește, cadrul legal și mecanismele administrative și financiare care le vor permite să respecte, în ce privește regiunile lor, drepturile expuse în această Cartă, în condițiile stipulate în paragrafele 1 sau 2 ale Articolului 20.

2. Fiecare stat în care Carta este în vigoare în condițiile stipulate în paragraful precedent, în timpul anului în care Carta intră în vigoare în ceea ce îl privește, și la fiecare trei ani după aceea, va întocmi un raport cu privire la evoluția procesului de regionalizare; aceste rapoarte vor fi supuse procedurilor prevăzute în paragrafele 3 și 4 ale Articolului 22. În urma celui de-al patrulea raport cel târziu, Partea interesată îl va informa pe Secretarul General al Consiliului Europei asupra angajamentului său de a respecta prevederile Cartei în condițiile specificate în paragraful 1 sau 2 al Articolului 20.

Partea a treia

Articolul 24 – Semnare, ratificare, intrare în vigoare

1. Această Cartă va fi deschisă spre semnare de către statele membre ale

Consiliului Europei. Ea va fi supusă ratificării, acceptării sau aprobării. Instrumentele de ratificare, acceptare sau aprobare vor fi încredințate Secretarului General al Consiliului Europei.

2. Această Cartă va intra în vigoare în prima zi a lunii ce urmează termenului de trei luni de la data la care cinci state membre ale Consiliului Europei și-au exprimat consimțământul de a fi obligate de către Cartă în concordanță cu prevederile paragrafului precedent.

3. În ce privește orice stat membru care își exprimă consimțământul de a fi obligat de către ea, Carta va intra în vigoare în prima zi a lunii următoare termenului de trei luni de la data depunerii instrumentului de ratificare, acceptare sau aprobare.

Articolul 25 – Regiunile cărora li se va aplica Carta

Principiile autonomiei regionale conținute în această Cartă se vor aplica tuturor regiunilor existente pe teritoriul Părții Contractante. Totuși, fiecare Parte Contractantă, atunci când își depune instrumentul său de ratificare, acceptare sau aprobare, specifică categoriile de regiuni la care intenționează să limiteze cuprinderea Cartei sau pe care intenționează să le excludă din câmpul său de acțiune.

Articolul 26 – Accederea statelor care nu sînt membre ale Consiliului Europei

După intrarea în vigoare a acestei Carte și după consultări cu CALRE, Comitetul de Miniștri poate, printr-o decizie luată prin vot unanim, invita orice stat care nu este membru să adere la

Cartă. Această invitație trebuie să primească aprobarea explicită a fiecărui stat care a ratificat Convenția.

Articolul 27 – Denunțarea

Orice Parte Contractantă poate denunța această Cartă oricînd după expirarea a cinci ani de la data la care Carta a intrat în vigoare în ceea ce îl privește. O notificare de șase luni va fi dată Secretarului General al Consiliului Europei. O astfel de notificare nu va afecta validitatea Cartei în ce privește celelalte Părți Contractante, cu condiția să existe în orice moment nu mai puțin de cinci astfel de Părți.

Articolul 28 – Notificările

Secretarul General al Consiliului Europei va notifica statele membre ale Consiliului Europei cu privire la:

- a. orice semnare;
- b. depunerea oricărui instrument de ratificare, acceptare sau aprobare;
- c. orice dată de intrare în vigoare a acestei Carte conform Articolului 24;
- d. orice notificare primită în aplicarea Articolului 20, paragrafele 4 și 5, cu privire la rezervări;
- e. orice notificare cu privire la excluderea anumitor categorii de regiuni din câmpul de acțiune al prezentei Carte, în conformitate cu Articolul 25;
- f. orice notificare de către un stat care a ratificat Carta în condițiile Articolui 23, cel mai târziu în urma termenului specificat în Articolul 23, paragraful 2;
- g. toate rapoartele Comitetului de Miniștri, CALRE și Adunării Parlamentare adoptate în acest cadru pentru monitorizarea aplicării acestei Carte;

h. orice alt act, notificare sau comunicare referitoare la această Cartă.

Întru adeverirea căreia subsemna-tele, fiind deplin autorizate în acest sens, au semnat această Cartă.

Încheiată la _____, luna _____, data de _____ 19____, în limba engleză și limba franceză, ambele texte

fiind la fel de autentice, într-un singur exemplar care va fi depus la arhivele Consiliului Europei. Secretarul General al Consiliului Europei va transmite copii autorizate către fiecare stat membru al Consiliului Europei. □

(traducere neoficială)

Opinia Comitetului Regiunilor al Uniunii Europene

REFERITOARE LA „RECOMANDAREA CONGRESULUI AUTORITĂȚILOR
LOCALE ȘI REGIONALE ALE EUROPEI CU PRIVIRE LA
O CARTĂ EUROPEANĂ A AUTONOMIEI REGIONALE”

Comitetul Regiunilor,

Luînd în considerare recomandarea 34 (1997, a patra sesiune) cu privire la proiectul *Cartei europene a autonomiei regionale*, adoptată de Congresul Autorităților Locale și Regionale ale Europei;

Luînd în considerare Declarația cu privire la regionalism în Europa, adoptată de Adunarea Regiunilor Europene în decembrie 1996;

Luînd în considerare rezoluția cu privire la problemele regionalizării în Europa nr.67 (1970) și rezoluția cu privire la instituțiile regionale din Europa, adoptată de Conferința Permanentă a Autorităților Locale și Regionale din Europa nr. 117 (1980);

Luînd în considerare rezoluția cu privire la politicile regionale ale Comunității și la rolul regiunilor, adoptată de Parlamentul European la 18 noiembrie 1988;

Luînd în considerare opinia sa cu privire la Dezvoltarea unei autentice

culturi a subsidiarității: un apel al Comitetului Regiunilor (CdR 302/98 fin)¹;

Luînd în considerare rezoluția sa cu privire la Anul European al Democrației Locale și Regionale (CdR55/96) și studiul său cu privire la democrația locală și regională din Uniunea Europeană (CdR222/98);

Luînd în considerare opinia sa suplimentară pe marginea aplicării principiului subsidiarității în Uniunea Europeană (CdR284/94 din 5 aprilie 1995);

Luînd în considerare studiul său cu privire la guvernarea regională și locală în Uniunea Europeană din iulie 1996;

Luînd în considerare Declarația de la Oulu cu privire la buna guvernare în Europa zilelor noastre, adoptată de Consiliul European al Municipalităților și Regiunilor la 17 iunie 2000;

Luînd în considerare decizia luată de Biroul său la 15 februarie 2000, în paragraful al cincilea al Articolului 265 al

Tratatului de înființare a Comunității Europene, de a emite o opinie pe marginea acestei chestiuni și de a da instrucțiuni Comisiei pentru Probleme Instituționale de a-și asuma activitatea de pregătire;

Luând în considerare opinia adoptată de Comisia pentru Probleme Instituționale la 27 octombrie 2000 (raportori: domnul Koivisto (FIN-PSE) și domnul Muoa Gañuza (E-AE) (CdR39/2000 rev.2),

A adoptat unanim următoarea opinie la cea de a 36-a sesiune plenară a sa din 13 și 14 decembrie 2000 (sesiunea din 13 decembrie).

1. Poziția Comitetului Regiunilor cu privire la Carta europeană a autonomiei regionale

Aplecându-se mai cu seamă asupra Cartei autonomiei regionale, Comitetul Regiunilor remarcă faptul că:

1.1. Orice declarație referitoare la autonomia regională trebuie să abordeze patru puncte cheie: competența acestor organe, puterile sau alte mijloace de exercitare a lor vis-à-vis de lumea exterioară, resursele financiare și modul în care sînt ele organizate, și apărare autonomiei lor.

1.2. Carta autonomiei regionale îndeplinește aceste cerințe întrucît ea acordă o atenție detaliată tuturor celor patru puncte.

1.3. Proiectul Cartei asigură temeiurile statutare necesare autonomiei regionale, remarcînd în acest sens faptul că principiul autonomiei regionale trebuie recunoscut cît de mult posibil în constituție.

1.4. Proiectul Cartei consideră în mod justificat că autonomia trebuie consfințită

în prevederi cu suficientă autoritate, adică în constituție, statute ale regiunii, legislația națională sau internațională. Totuși, dacă autonomia este recunoscută prin legislație, este necesară o procedură specială de adoptare a acesteia.

1.5. Definiția autonomiei regionale recunoaște existența unui palier intermediar între guvernarea centrală și autoritățile locale. Sarcina diviziunii puterilor decizionale este o chestiune ce ține de autoritățile naționale. Aceasta este în respectul logicii democratice și a principiului subsidiarității.

1.6. Competențele proprii ale autorităților regionale reprezintă un principiu esențial al autonomiei. Amploarea acestor competențe constituie o indicație – chiar dacă nu singura – a gradului de autonomie regională. Proiectul cartei este relevant în acest sens întrucît el împărțește competențele în mai multe categorii (competențe proprii, competențe delegate) și definește conceptul de interes regional ca fiind superior sau diferit de cel de competență regională în sensul strict al cuvîntului.

1.7. Conceptul de interes regional este extrem de important pentru autonomia regională, întrucît competențele altor organe pot adesea avea un impact semnificativ asupra regiunii în cauză. De aceea, nu este destul ca regiunea să își exercite pur și simplu propriile competențe; ea trebuie să aibă un cuvînt de spus în alte chestiuni care sînt de interes pentru ea. Această implicare trebuie să respecte prevederile legale relevante.

1.8. În ce le privește, regiunile trebuie să își exercite competențele într-

o manieră democratică și rațională, în sprijinul comunității lor locale și respectând nevoile solidarității internaționale. Solidaritatea reprezintă un element cheie în dreptul la autonomie.

1. 9. Regiunile operează și stabilesc relații cu autoritățile locale și cu alte regiuni atât dinăuntru cât și dinafara propriei lor țări („relații transfrontaliere”).

1. 10. Exercițarea acestor competențe înseamnă și că regiunile pot face parte din organe ale statului care adoptă decizii care se răsfrâng asupra lor. Într-o vreme în care activitatea politică devine tot mai internaționalizată, și regiunile trebuie să aibă un cuvânt de spus în afacerile internaționale și europene. Aceasta înseamnă a le da posibilitatea de a participa la adoptarea tratatelor internaționale sau la organisme europene care adoptă rezoluții care se răsfrâng asupra intereselor sau competențelor regiunilor în cauză.

1. 11. Recunoașterea autonomiei regionale nu trebuie să ignore recunoașterea altor forme de autonomie, mai cu seamă de autonomie locală, nepierzându-se din vedere că Consiliul Europei a adoptat o Cartă a autonomiei locale. Aceasta este urmarea logică a principiului subsidiarității care ar trebui să se aplice în relațiile dintre UE, guvernarea centrală și autoritățile regionale și locale.

1. 12. Proiectul Cartei continuă prin a stabili o serie de principii referitoare la finanțarea și organizarea regiunilor. Regiunile ar trebui să aibă dreptul la autonomie, așa cum îl au toate autoritățile autonome. Puterea de a se autoorganiza înseamnă că regiunea ar trebui să aibă

propria administrație în care deciziile sînt bazate pe drepturile cetățenilor, prin intermediul unei adunări reprezentative și a unui organ executiv cu deplină legitimare democratică.

1. 13. Administrațiile regionale trebuie să dețină propriile resurse financiare și trebuie să fie complet independente față de guvernarea centrală în cheltuirea resurselor lor astfel încît să aibă posibilitatea de a urmări politici diferite de politicile naționale și care nu depind de instrucțiuni primite de la guvernarea centrală. Regiunile trebuie să poată să dispună de propriul personal pentru a-și realiza politicile.

1. 14. Aceste idei sînt suficient reflectate în proiectul Cartei autonomiei regionale. Proiectul Cartei afirmă clar că sursele de finanțare pentru regiuni trebuie să fie suficient de diversificate și de viabile pentru a ține pasul cu evoluția reală a costului exercitării competențelor lor și cu dezvoltarea economică generală.

1. 15. Finanțarea adecvată trebuie consolidată de solidaritate, care poate implica transferuri de la guvernarea centrală către regiuni. Totuși, sistemul trebuie să permită regiunii să își administreze banii după cum crede de cuviință, fără a fi obligată să le aloce unor scopuri prestabilite.

1. 16. Sistemul de finanțare a autonomiei regionale se bazează pe resursele proprii ale regiunii, constînd în principal din impozite și din taxe vamale care pot fi colectate și ca un procentaj suplimentar din taxele impuse de celelalte autorități. Regiunile pot de ase-

menea recurge la piața de capital pentru a strânge fonduri prin împrumut. Ele trebuie să își administreze fondurile eficient și trebuie să lucreze eficient cu alte autorități.

1. 17. Ultimul aspect al proiectului Cartei este de o importanță deosebită, în vederea legăturii statutare pe care o stabilește în relațiile dintre regiuni și guvernarea centrală. Aceasta înseamnă că controalele operate asupra regiunilor sînt cele judiciare. În același chip, regiunea își poate apăra competențele prin invocarea procedurilor care sînt sprijinite de curți.

1. 18. Carta ia o poziție foarte clară în ce privește redesenarea granițelor regionale.

1. 19. După ce s-a consultat cu Comitetul de Miniștri al Statelor Membre ale Consiliului Europei, Comitetul Director pentru Democrație Regională (CDDR) a ajuns la concluzia că, tehnic, este posibil din punct de vedere legal să se pregătească un instrument juridic cu privire la autonomia regională.

1. 20. În acest sens, Comitetul de Miniștri a aprobat un program cadru pentru o comisie de elaborare care să pregătească un astfel de instrument pînă la 31 decembrie 2001.

1. 21. Comitetul Regiunilor sprijină cu toată convingerea propunerea Congresului Autorităților Locale și Regionale (CALR) de a opta pentru o convenție, întrucît aceasta este cel mai adecvat instrument legal pentru garantarea autonomiei regionale.

1. 22. După cum a afirmat CALR, convenția ar putea fi flexibilă și ar putea avea un miez comun, dar în același timp

ar putea oferi opțiuni diferite pentru a lăsa loc prevederilor regionale diferite ale statelor membre.

1. 23. Din cauzele enunțate mai sus, Comitetul Regiunilor face apel la statele membre ale UE să sprijine și ele această opțiune.

2. Recomandarea Comitetului Regiunilor cu privire la Carta europeană a autonomiei regionale

2. 1. Autonomia regională din Europa trebuie să respecte principiile democrației și eficienței. Pentru aceasta, ea trebuie să se dezvolte în concordanță cu peisajul politic al Uniunii și al statelor membre.

2. 2. Integrarea europeană trebuie să continue cu implicarea statelor membre care să ia în considerare diferitele autorități autonome din cadrul lor. Aceasta le-ar da o mai mare legitimitate activităților lor și le-ar aduce mai aproape de oameni, prin aceasta ameliorînd transparența și respectul pentru democrație.

2. 3. În cadrul principiului subsidiarității, care este consfințit în Tratatul Uniunii, puterile diferitelor paliere ale autorității politice ar trebui menținute și sporite pentru ca deciziile să trebuiască să fie luate cît de aproape se poate de cetățeni. Uniunea poate să își exercite puterile doar în măsura în care obiectivele date nu pot fi realizate corespunzător la nivel național sau regional. Din această cauză, acesta trebuie să fie un principiu de bază al întregului proces de integrare a Uniunii Europene.

2. 4. Majoritatea țărilor europene au fost de curînd martore ale mișcărilor de devoluție. În funcție de practicile

constituționale ale fiecărei țări, aceasta a dus la înființarea de regiuni administrative sau la acordarea de autonomie suplimentară regiunilor existente. Principiul autonomiei regionale este astfel în curs de consolidare; el trebuie să formeze un principiu de bază al Uniunii, în respectul democrației și preconizând o mai mare integrare.

2. 5. Consiliul Europei câștigă tot mai multă importanță politică. Convențiile și rezoluțiile pe care le adoptă cu privire la principiile călăuzitoare ale democrației sînt de interes deosebit nu în ultimul rînd pentru că ele se aplică unor țări europene care trăiesc schimbări politice radicale.

2. 6. După cum s-a afirmat deja, principiul autonomiei regionale asigură o legitimare suplimentară democrațiilor moderne. Comitetul felicită de aceea Consiliul Europei pentru elaborarea Cartei autonomiei regionale ca instrument care va avea o contribuție însemnată la dezvoltarea regională.

2. 7. Comitetul salută faptul că proiectul Cartei definește chestiunile fundamentale care se înscriu în competențele regiunilor. Comitetul subliniază necesitatea de a se consfinți aceste aspecte într-un instrument juridic cu suficientă autoritate.

2. 8. Comitetul consideră că proiectul Cartei descrie cu acuratețe diferitele tipuri de competențe regionale și conceptul de interes regional. Exercițarea acestor puteri trebuie sprijinită de un sistem de resurse proprii care să aducă suficiente venituri, în același timp aplicînd principiul solidarității dintre diferitele regiuni ale aceiași țări.

2. 9. Puterea regiunii de a se auto-organiza este de o deosebită importanță în acest context, deopotrivă cu protecția autonomiei regionale prin proceduri judiciare.

2. 10. Comitetul recunoaște importanța autonomiei locale care a fost și ea luată în considerare de Consiliul Europei și a fost consfințită într-o Cartă a autonomiei locale. Vreme de aproape cincisprezece ani această Cartă a fost de o importanță cheie pentru democrația locală din Europa. În anii din urmă ea a avut o valoare deosebită în construirea noilor democrații din Europa Centrală și de Est. Carta autonomiei locale constituie punctul de pornire pentru o Cartă globală a autonomiei în cadrul Programului pentru Așezări Umane al Națiunilor Unite.

2. 11. Comitetul salută faptul că în condițiile proiectului Cartei, regiunile pot face parte din organele naționale care adoptă decizii care le afectează.

2. 12. Comitetul salută faptul că proiectul Cartei recunoaște dreptul regiunilor de a participa la organisme europene care adoptă rezoluții care se răsfrîng asupra intereselor sau competențelor lor și la adoptarea tratatelor internaționale.

2. 13. Comitetul consideră că este esențial ca viitoarea Cartă a autonomiei regionale să țină seamna de marea varietate a modelelor europene în organizarea guvernării regionale.

2.14. Comitetul face apel la statele membre să aprobe proiectul Cartei autonomiei regionale cît mai curînd posibil.

2.15. Comitetul face de asemenea apel la statele membre să transforme proiectul Cartei într-o convenție.

2.16. Comitetul își exprimă dorința de a i se conferi statutul oficial de instituție a UE cu prima ocazie posibilă, astfel încât autoritățile regionale și locale să își poată promova eficient interesele în cadrul Uniunii.

2.17. În cele din urmă, Comitetul susține conținutul proiectului Cartei autonomiei regionale considerându-l o etapă pe calea recunoașterii și dezvoltării puterilor regionale. Din această cauză, el face apel la statele membre pentru a con-

tinua această activitate în interesul regiunilor, al țărilor luate în parte, al Uniunii ca întreg și, pînă la urmă, al cetățenilor Europei. □

Bruxelles, 13 decembrie 2000

Președintele Comitetului Regiunilor
Jos CHABERT

Notă:

1. OJ C 198, 14.7.1999, p.73.

(traducere neoficială)

Declarația de la Helsinki cu privire la autonomia regională

CONSILIUL EUROPEI

Miniștrii participanți la cea de-a 13-a sesiune a conferinței miniștrilor europeni responsabili cu administrația regională și locală, întruniți la Helsinki în 27-28 iunie 2002:

După ce, într-o primă sesiune de lucru avînd ca temă „Autonomia regională și subsidiaritatea — modele și principii europene”, au avut un valoros schimb de experiență și de opinii cu privire la autonomia regională, regionalizare, descentralizare și implementarea principiului subsidiarității;

După ce, într-o a doua sesiune de lucru avînd ca temă „Autonomia regională și subsidiaritatea — examinare detaliată a textelor pregătite de Comitetul Director pentru Democrație Locală și Regională (CDDLRL)”, a avut un schimb de opinii cu privire la textele respective;

După ce a luat în considerare cererea Comitetului de Miniștri de a exprima, în lumina unui fundament complet, o opinie despre natura instrumentului ce urma să fie adoptat de

Consiliul Europei cu privire la autonomia regională;

Avînd în vedere că multe state membre ale Consiliului Europei sînt în proces fie de reformare fie de introducere a autonomiei regionale;

Avînd în vedere că o mare diversitate de modele și forme de autonomie regională în Europa, generate de tradiții constituționale diferite și de situații socio-economice, culturale și geografice specifice fiecărui stat;

Avînd în vedere că este posibil, după cum demonstrează rezultatele activității CDLR, să se elaboreze un set de concepte și principii de bază care sînt comune tuturor modelelor de autonomie regională;

Declară solemn că:

1. o democrație funcțională constituie baza păcii, stabilității, prosperității și dezvoltării;

2. descentralizarea și devoluția crescînde ale guvernării de pe cuprinsul Europei din ultimele decenii au contribuit

la consolidarea democrației, atât în statele cu îndelungate tradiții democratice cât și în democrațiile mai noi;

3. procesul descentralizării și devoluției reflectă convingerea comună că creșterea economică, regenerarea durabilă, serviciile publice de calitate și participarea democratică deplină pot fi facilitate mai eficient dacă instituțiile de guvernare nu sînt centralizate excesiv;

4. este la latitudinea fiecărui stat să decidă dacă să înființeze sau nu autorități regionale și că în realitate nu toate statele au astfel de autorități;

5. Consiliul Europei are un rol important de jucat în promovarea și susținerea democrației reale în rîndul statelor membre, atât la nivel național cât și subnațional;

6. Consiliul Europei asigură un loc de întrunire privilegiat pentru guvernele europene pentru a aborda chestiuni de administrație regională și locală și pentru a se implica în dialog la nivel european cu reprezentanții aleși ai autorităților regionale și locale întruniți în Congresul Autorităților Locale și Regionale ale Europei (CALRE);

7. obiectivul statutar al Consiliului Europei „de a realiza o mai mare unitate între membrii săi în scopul salvagădării și realizării idealurilor și principiilor care constituie moștenirea lor comună” este urmat cu succes prin stabilirea de standarde comune în ariile sale de competență, care includ guvernarea democratică;

8. Carta europeană a autonomiei locale, ratificată de 37 de state membre, a avut o influență pozitivă semnificativă asupra dezvoltării administrației locale și a democrației în Europa;

9. Autonomia regională, acolo unde ea există, este o parte a guvernării democratice și, astfel, asemenea autorități regionale precum cele înființate trebuie să îndeplinească standardele minime de componență democratică și să fie înzestrate cu competență juridică și cu puterea, în limitele constituției și ale legilor, de a reglementa și administra o parte a treburilor publice prin propria lor responsabilitate, în interesul populației lor și în concordanță cu principiul subsidiarității;

10. Consiliul Europei ar trebui să promoveze în continuare schimbul de bune practici între statele membre evidențiind principiile generale identificate în experiența statelor membre;

11. Consiliul Europei ar trebui să recunoască și să promoveze principiile comune cu privire la autonomie într-un instrument juridic european care să ia în considerare experiența statelor membre;

Ca urmare, ele confirmă că un astfel de instrument juridic

12. ar trebui să respecte suveranitatea, identitatea și liberatea statelor de a hotărî asupra propriei lor organizări interne, care să se conformeze acestor principii comune;

13. ar trebui să fie destul de cuprinzător pentru a recunoaște marea varietate a formelor democratice a autognoției regionale;

14. ar trebui să facă limpede faptul că fiecare stat are dreptul de a decide dacă să își înființeze sau nu autorități regionale;

15. nu ar trebui să răstoarne principiul egalității dintre autoritățile locale și regionale în ce privește autonomia, acolo

unde acest principiu este statuat de constituție sau lege;

16. nu ar trebui să ducă la crearea unei ierarhizări comparative a valorilor între diferitele modele de autonomie;

17. ar trebui să permită statelor posibilitatea unor opțiuni diferite pentru a ține cont de caracteristicile specifice ale sistemului lor de autonomie regională;

Constatînd faptul că chestiunea naturii instrumentului juridic care urmează a fi adoptat este subiectul unor opinii divergente;

Conștienți de faptul că o serie de chestiuni juridice trebuie abordate în mai mare profunzime pentru ca deciziile să poată fi luate într-o deplină înțelegere a tuturor implicațiilor unei asemenea alegeri;

Exprimă opinia că:

18. Consiliul Europei ar trebui să își propună să adopte un instrument juridic cu privire la autonomia regională care

a. să fie fundamentat pe conceptele și principiile de bază deja elaborate de către CDDL (v. *anexa*);

b. să stipuleze explicit că fiecare stat are dreptul de a înființa sau nu autorități regionale;

c. oferă statelor membre o libertate de alegere pentru a lua în considerare caracteristicile specifice ale sistemului lor de autonomie regională;

d. asigură o coexistență armonioasă cu Carta Europeană a autonomiei locale (ECLSG);

Recomandă Comitetului de Miniștri:

19. să dezvolte și să consolideze activitatea Consiliului Europei în domeniul

democrației regionale și locale, inclusiv prin facilitarea împărtășirii și promovării experienței legate de autonomia regională;

20. să continue și să îmbunătățească dialogul la nivel european dintre guverne și reprezentanții regionali sau locali aleși întruniți în cadrul CALRE;

21. să ofere un program cadru pentru Comitetul Director al democrației regionale și locale pentru a elabora proiecte de instrumente juridice de diferite tipuri, luînd în considerare propunerile făcute în timpul Conferinței și experiența în dezvoltare a statelor membre, și care să răspundă nevoii unei relații adecvate cu ECLSG.

ANEXĂ

Concepte de bază și principii comune ale autonomiei regionale identificate de CDDL

A. Concepte și principii de bază

1.1. Autoritățile regionale sînt autorități teritoriale între guvernarea centrală și autoritățile locale. Aceasta nu implică în mod necesar o relație ierarhică între autoritățile locale și regionale.

1.2. Autonomia regională denotă competența juridică și puterea autorităților regionale, în limitele constituției și ale legii, de a reglementa și administra o parte a treburilor publice prin propria lor responsabilitate, în interesul populației regionale și în concordanță cu principiul subsidiarității.

1.3. Acolo unde există autorități regionale*, principiul autonomiei regionale va fi recunoscut în legislația internă și/sau de constituție, în mod corespunzător.

B. Principii comune

1. Competențe regionale

1.1. Competențele regionale vor fi definite de constituție, statutele regiunilor sau de legislația națională. Autoritățile regionale vor avea, în limitele legii și/sau constituției, libertate de acțiune deplină pentru a-și exercita inițiativa cu privire la orice chestiune care nu este exclusă din competențele lor și nici atribuită unei alte autorități. Reglementarea sau limitările competențelor regionale se vor baza pe constituție și/sau legislație.

1.2. Autoritățile regionale vor avea puteri decizionale și administrative în domeniile care sînt incluse în propriile competențe. Aceste puteri vor permite adoptarea și implementarea de politici specifice regiunii. Puterile decizionale pot include puteri legislative.

1.3. Pentru cazuri particulare și în limitele legii, competențele pot fi conferite autorităților regionale de alte autorități publice.

1.4. Cînd sînt delegate puteri către autoritățile regionale, acestora li se va acorda libertatea de a adapta exercitarea acestora la condițiile regionale, în cadrul stabilit de constituție și/sau de lege.

2. Relațiile cu alte autorități teritoriale subnaționale

2.1. Relația dintre autoritățile regionale și alte autorități teritoriale subnaționale va fi ghidată de principiile autonomiei regionale stabilite în prezentul document și de cele ale autonomiei locale stabilite de Carta europeană a autonomiei locale și de principiul subsidiarității.

2.2. Autoritățile regionale și alte autorități teritoriale subnaționale pot, în limitele legii, defini relația lor reciprocă și pot coopera.

3. Implicarea în procesul de decizie al Statului

3.1. Autoritățile regionale vor avea dreptul potrivit descrierii din paragrafele 3.2 și 3.3. de mai jos de a fi implicate în deciziile statului care le afectează competențele și interesele esențiale sau anvergura autonomiei regionale.

3.2. Această implicare va fi asigurată prin reprezentarea în organismele de decizie și/sau prin consultarea și discuțiile dintre stat și autoritățile regionale respective. Acolo unde este cazul, participarea poate fi asigurată și prin consultarea și discuțiile dintre autoritățile statului și organismele reprezentative ale autorităților regionale.

3.3. În măsura în care o permite constituția și/sau legea, autoritățile regionale și/sau organele lor reprezentative vor fi reprezentate sau consultate, prin organe și/sau proceduri adecvate, în ce privește negocierile internaționale ale statului și implementarea tratatelor în care sînt în joc competențele lor sau anvergura autonomiei lor regionale.

4. Supervizarea autorităților regionale de către autoritățile Statului

4.1. Orice supervizare a autorităților regionale de către autoritățile statului central vor ținti în mod normal numai la asigurarea că acestea respectă legea. Totuși, supervizarea puterilor delegate poate include și o evaluare a eficacității.

4. 2. Supervizarea administrativă a autorităților regionale poate fi exercitată numai potrivit procedurilor și numai în cazurile prevăzute de reglementările constituționale sau legislative. O asemenea supervizare va fi exercitată ex post facto și orice măsuri luate trebuie să fie proporționale cu importanța intereselor care se intenționează a fi protejate.

5. Protejarea autonomiei regionale

5.1. Autoritățile regionale pot fi prevăzute în constituție sau înființate prin lege. Existența regiunilor, odată stabilită, este garantată de constituție și/sau lege și poate fi revocată numai prin același proces corespunzător de amendare a constituției și/sau legii prin care au fost stabilite.

5.2. Autoritățile regionale vor avea dreptul de a recurge la un remediu judiciar pentru a asigura libera exercitare a puterilor lor și respectarea principiilor autonomiei regionale consfințite în legislația internă.

5.3. Granițele regionale nu vor fi modificate fără consultarea prealabilă a regiunii (regiunilor) respective. Consultarea prealabilă poate include un referendum.

6. Dreptul de asociere și alte forme de cooperare

Autoritățile regionale vor avea dreptul de a forma asociații și de a se angaja în activități de cooperare inter-regională în chestiuni din cadrul competențelor lor și în cadrul legal. Autoritățile regionale pot fi totodată membre ale organizațiilor internaționale ale autorităților regionale.

7. Relațiile internaționale

7.1. În măsura în care o permite legislația națională și/sau europeană, autoritățile regionale vor avea dreptul de a fi implicate sau de a fi reprezentate prin organisme înființate în acest scop în activitățile instituțiilor europene.

7.2. Autoritățile regionale pot coopera cu autoritățile teritoriale din alte țări în cadrul competențelor lor și în conformitate cu legea, obligațiile internaționale și politica externă a statului.

8. Autoorganizarea autorităților regionale

Acolo unde o constituție și/sau lege prevăd dreptul regiunilor de a decide în organizarea lor internă, inclusiv statutele și instituțiile lor, ea va defini acest drept cât de larg posibil.

9. Organele regionale

9.1. Autoritățile regionale vor avea o adunare reprezentativă. Funcțiile executive, acolo unde ele nu sînt exercitate direct de organul reprezentativ, vor fi încredințate unei persoane sau unui organ responsabil în fața acestuia potrivit condițiilor și procedurilor stabilite de lege. Acolo unde organul executiv este ales direct de către populație, el nu trebuie să fie neapărat răspunzător în fața adunării reprezentative însă ar trebui fi prezinte acesteia activitatea sa.

9.2. Adunările regionale vor fi alese direct prin vot liber și secret bazat pe sufragiul universal, sau alese indirect de și compuse din reprezentanți ai autorităților autonomiei locale constituente aleși în mod popular.

9.3. Condițiile mandatului reprezentanților regionali aleși vor asigura exercitarea liberă a funcțiilor lor. Ele vor prevedea indemnizații financiare corespunzătoare și/sau compensații financiare corespunzătoare pentru cheltuielile făcute în exercitarea mandatului respectiv precum și, unde este cazul, compensarea completă sau parțială pentru pierderea câștigurilor sau remunerării pentru munca depusă și protecția socială corespunzătoare. Membrii adunării vor avea dreptul de a se exprima liber în timpul întrunirii acestei adunări. Orice funcții și activități care sînt socotite incompatibile cu mandatul reprezentantului vor fi hotărîte prin lege.

9.4. În cazurile în care sînt posibile sancțiunile împotriva reprezentanților regionali aleși, ele trebuie să fie prevăzute de lege, să fie proporționale cu importanța intereselor care se doresc protejate și să fie supuse revizuirii judiciare. Suspendarea și demiterea pot fi prevăzute doar în cazuri excepționale.

10. Administrația regională

10.1. Autoritățile regionale vor deține propriile proprietăți, propria administrație și propriul personal.

10.2. Autoritățile regionale vor stabili în mod liber structurile interne ale sistemului lor administrativ și ale organelor lor, în cadrul definit de lege.

10.3. Condițiile de angajare a personalului autorităților administrative regionale vor respecta principiile generale ale serviciului public și vor fi de așa natură încît să permită recrutarea unui personal cu calificare înaltă pe baza meritului și

competenței; în acest sens, vor fi asigurate oportunități de perfecționare, remunerare și dezvoltarea carierei adecvate.

11. Resursele financiare ale autorităților regionale

11.1. Autoritățile regionale vor avea la dispoziție resurse previzibile proporționale cu competențele și responsabilitățile lor care să le permită să își implementeze aceste competențe eficient.

11.2. Autoritățile regionale vor putea dispune de resursele lor în mod liber, pentru implementarea competențelor lor.

11.3. În implementarea propriilor lor competențe, autoritățile vor putea să se bazeze în special pe resurse proprii de care vor putea dispune în mod liber. Aceste resurse pot include taxe regionale, alte venituri stabilite de autoritățile regionale, cote fixe din taxele statului, finanțări fără scop prestabilit de la stat și autoritățile teritoriale constituente, potrivit legii.

11.4. Sistemele financiare pe care se bazează resursele disponibile autorităților regionale vor fi de o natură suficient de diversificată și de viabile pentru a le permite să țină pasul cît de mult o permit condițiile concrete cu evoluția reală a costului îndeplinirii sarcinilor lor.

12. Egalizarea și transferurile financiare

12.1. Protecția autorităților regionale mai slabe din punct de vedere financiar va fi asigurată prin proceduri de egalizare financiară sau măsuri echivalente care sînt menite să corecteze efectele distribuției inegale a potențialelor surse de finanțare și

ale poverilor financiare pe care trebuie să le suporte. Astfel de proceduri sau măsuri nu ar trebui să aibă ca urmare restrângerea resurselor financiare ale autorităților regionale în așa măsură încât să le stînjenească libertatea de administrare.

12.2. Transferurile financiare către autoritățile regionale vor fi ghidate de reguli prestabilite bazate pe criterii obiective referitoare la competențele regionale. Pe cît este posibil, fondurile transferate către autoritățile regionale nu vor avea scopuri prestabilite pentru finanțarea unor proiecte anume.

12.3. Transferurile financiare către autoritățile regionale nu vor limita libertatea fundamentală a acestora de a-și exercita libertatea de acțiune politică în implementarea competențelor lor.

12.4. În scopul împrumutului pentru investiția de capital, autoritățile regionale vor avea acces la piața de capital în cadrul impus de lege. □

Note:

* Dacă această sintagmă va fi sau nu păstrată depinde de natura instrumentului juridic.

(traducere neoficială)

RECOMANDAREA 156 (2004)¹ referitoare la Convenția Consiliului Europei cu privire la autonomia regională – progresul proiectului

Congresul, examinînd propunerea Camerei Regiunilor,

1. Luînd în considerare Recomandarea sa nr. 34 (1997) în care invită Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei să adopte o Cartă regională a autonomiei regionale sub forma unei convenții internaționale;

2. Evocînd Recomandarea 1349 (1997) a Adunării Parlamentare și Opinia nr. 300 din 13 decembrie 2000 a Comitetului Regiunilor al Uniunii Europene, acestea susținînd, ambele, adoptarea rapidă a Cartei autonomiei regionale sub forma unei convenții;

3. Luînd în considerare propriile Rezoluții 146 (2002) și 161 (2003) cu privire la progresul activității interguvernamentale referitoare la adoptarea unei Convenții a Consiliului Europei cu privire la autonomia regională;

4. Luînd notă de opinia exprimată în Congres în 2003 de către reprezentanții

unei serii de guverne – în special al Regatului Unit al Marii Britanii, al Ungariei și al Italiei – referitoare la posibila adoptare a unei convenții a Consiliului Europei cu privire la autonomia regională;

5. Ținînd seama de:

a. propunerea Guvernului Ungariei ca cea de a XIV-a Conferință a Miniștrilor europeni însărcinați cu administrația locală și regională să se desfășoare la Budapesta în prima jumătate a anului 2005;

b. faptul că cea de-a III-a Întîlnire la vîrf a șefilor de stat și de guverne a Consiliului Europei va avea loc la Varșovia (Polonia) în 2005;

6. După ce s-a examinat raportul lui Giovanni Di Stasi (Italia, R, SOC) și Karsten Behr (Germania, R, EPP/CD), raportori, bazîndu-se pe progresul înregistrat în pregătirea unei Convenții a Consiliului Europei cu privire la

autonomia regională de la cea de a X-a Sesiune plenară a Congresului (Strasbourg, 20-22 mai 2003);

7. Remarcă cu satisfacție că, în conformitate cu deciziile luate la cea de a treisprezecea Conferință a miniștrilor europeni însărcinați cu administrația locală și regională (Helsinki, 27 și 28 iunie 2002) și cu programul cadru atribuit acestuia de către Comitetul de Miniștri pe baza acestor decizii², Comitetul Director pentru Democrația Locală și Regională (CDDLRL), asistat de Comisia sa de Experți în Cadrul și Structura Administrației Locale și Regionale (LR-CS):

a. a pregătit un proiect de convenție cu privire la autonomia regională și un proiect de recomandare a Comitetului de Miniștri ai Consiliului Europei cu privire la autonomia regională;

b. a aprobat aceste proiecte de texte la cea de a treizeci și treia întrunire a sa (Strasbourg, 17-19 mai 2004) și le-a înaintat Comitetului de Miniștri împreună cu un raport de activitate;

8. Dorește să felicite CDDLRL pentru reușita sa în a pregăti un proiect de convenție cu privire la autogovernarea regională:

a. întemeiată pe conceptele și principiile de bază elaborate deja de CDDLRL, luând în considerare proiectul Cartei aprobat de Congres în 1997;

b. stipulând explicit că fiecare stat are dreptul de a înființa sau nu autorități regionale;

c. oferind o formulă de tip „meniu”, care, în anumite condiții, ar permite statelor contractante să hotărască să ratifice numai prevederile pe care le

consideră cele mai compatibile cu sistemul lor juridic și cu sistemul lor de administrație locală și regională;

d. cuprinzând o prevedere preliminară ce le dă statelor posibilitatea de a alege să fie obligate, în ce privește autoritățile lor regionale, numai de principiile generale ale convenției și să se limiteze în rest la garanțiile juridice cuprinse în Carta europeană a autonomiei locale;

9. În ce privește relația dintre proiectul convenției cu privire la autonomia regională și Carta europeană a autonomiei locale, consideră că, în conformitate cu propunerile prezentate în Rezoluția 161 (2003), ar trebui să se țină seama și de propunerea ca statele să aibă opțiuni alternative pentru instituțiile lor regionale, și anume:

a. ratificarea Cartei europene a autonomiei locale (pe baza Articolului 13),

b. ratificarea convenției europene a autonomiei regionale sau,

c. ratificarea Cartei europene a autonomiei locale cu privire la regiuni anume, și ratificarea Convenției autonomiei regionale cu privire la alte regiuni din cauza statutului lor specific; dacă se socotește de cuviință, o a treia categorie de regiuni ar putea fi exclusă din câmpul de acțiune al acestor două instrumente;

10. Consideră că proiectul de Convenție aprobat de CDDLRL este un compromis juridic care ar putea facilita acceptarea unei convenții a consiliului Europei cu privire la autonomia regională, deopotrivă cu Carta europeană a autonomiei locale, care este deja în vigoare;

11. Rămîne totuși convins că adoptarea unei recomandări a Comitetului de Miniștri cu privire la autonomia regională ar putea crea un dezechilibru instituțional în dreptul european, deoarece, dată fiind existența Cartei europene a autoguvernării locale, un asemenea text ar înființa o ierarhie juridică internațională între autoritățile locale și regionale de pe cuprinsul continentului;

12. Dorind să sublinieze că o convenție internațională are caracter juridic de obligativitate numai pentru acele state care au acceptat-o și că – potrivit caracterului său legal – statele sînt deplin libere să decidă dacă semnează și ratifică sau nu o convenție;

13. Crede, de aceea, că statele care continuă să se opună unei convenții cu privire la autonomia regională nu ar trebui să le împiedice pe cele care sînt în favoarea ei să adopte un asemenea instrument în cadrul Comitetului de Miniștri; chiar dacă au dreptul să își exprime îndoielile, statele care încă se opun ideii nu ar trebui, în spiritul unei camaraderii europene, să facă indisponibilă o asemenea convenție pentru statele care și-au exprimat, în principiu, aprobarea;

14. Crede că soluțiile legale propuse pentru a face convenția mai flexibilă și pentru a consolida dreptul statelor individuale de a nu o semna și ratifica ar trebui în cele din urmă să le permită tuturor statelor membre ale Consiliului Europei să își dea acordul pentru acest nou instrument juridic internațional;

15. Ținînd seama de cele de mai sus, invită Adunarea Parlamentară să recomande Comitetului de Miniștri să adopte, cît de curînd posibil, o convenție a Consiliului Europei cu privire la autonomia regională pe baza proiectului pregătit de CDDLR;

16. Invită Comitetul de Miniștri să examineze proiectul convenției Consiliului Europei cu privire la autoguvernarea regională elaborat de CDDLR în vederea supunerii sale opiniei:

a. uneia din viitoarele Conferințe a a Miniștrilor Europeni însărcinați cu administrația locală și regională și,

b. celei de-a III-a Întîlniri la vîrf a șefilor de stat și de guvern al Consiliului Europei;

17. Invită guvernele statelor membre ale Consiliului Europei să examineze proiectul convenției Consiliului Europei cu privire la autonomia regională elaborat de CDDLR în vederea aprobării sale, acolo unde se impune, la conferința și/sau întîlnirea la vîrf menționată mai sus astfel încît să poată fi adoptat rapid și definitiv de Comitetul de Miniștri. □

Note:

1. Dezbătută și aprobată de Camera Regiunilor la 26 mai 2004 și adoptată de Comitetul Permanent al Congresului la 27 mai 2004, (vezi doc.CPR (11)2, proiectul recomandării prezentate de G. Di Stasi (Italia, R, SOC) și K.Behr (Germania, R, EPP/CD) raportori).

2. Decizia nr. Cm/850/10.10.2002

(traducere neoficială)

Rezoluția 186 (2004)¹ referitoare la Convenția Consiliului Europei cu privire la autonomia regională – progresul proiectului

Congresul, examinînd propunerea Camerei Regiunilor,

1. Luînd în considerare Recomandarea sa 34 (1997) în care invită Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei de a adopta o Cartă regională a autonomiei regionale sub forma unei convenții internaționale;

2. Evocînd Recomandarea 1349 (1997) a Adunării Parlamentare și Opinia nr. 300 din 13 decembrie 2000 a Comitetului Regiunilor al Uniunii Europene, acestea susținînd ambele adoptarea rapidă a Cartei autonomiei regionale sub forma unei convenții;

3. Luînd în considerare propriile Rezoluții 146 (2002) și 161 (2003) cu privire la progresul activității interguvernamentale referitoare la adoptarea unei Convenții a Consiliului Europei cu privire la autonomia regională;

4. Luînd notă de opinia exprimată în Congres în 2003 de către reprezentanții unei

serii de guverne – în special al Regatului Unit al Marii Britanii, al Ungariei și al Italiei – referitoare la posibila adoptare a unei convenții a Consiliului Europei cu privire la autonomia regională;

5. Ținînd seama de:

a. propunerea Guvernului Ungariei ca cea de a XIV-a Conferință a Miniștrilor europeni însărcinați cu administrația locală și regională la Budapesta în prima jumătate a anului 2005;

b. faptul că cea de-a III-a Întîlnire la vîrf a șefilor de stat și de guverne a Consiliului Europei va avea loc la Varșovia (Polonia) în 2005;

6. După ce a examinat raportul lui Giovanni Di Stasi (Italia, R, SOC) și Karsten Behr (Germania, R, EPP/CD), raportori, bazîndu-se pe progresul înregistrat în pregătirea unei Convenții a Consiliului Europei cu privire la autonomia regională de la cea de a X-a Sesiune plenară a Congresului (Strasbourg, 20-22 mai 2003);

7. Remarcă cu satisfacție că, în conformitate cu deciziile luate la cea de a treisprezecea Conferință a miniștrilor europeni însărcinați cu administrația locală și regională (Helsinki, 27 și 28 iunie 2002) și cu programul cadru atribuit acestuia de către comitetul de Miniștri pe baza acestor decizii², Comitetul Director pentru Democrația Locală și Regională (CDDLRL), asistat de Comisia sa de Experți în Cadrul și Structura Administrației Locale și Regionale (LR-CS):

a. a pregătit un proiect de convenție cu privire la autoguvernarea regională și un proiect de recomandare a Comitetului de Miniștri ai Consiliului Europei cu privire la autonomia regională;

b. a aprobat aceste proiecte de texte la cea de a treizeci și treia întrunire a sa (Strasbourg, 17-19 mai 2004) și le-a înaintat Comitetului de Miniștri împreună cu un raport de activitate;

8. Dorește să felicite CDDLRL pentru reușita sa în a pregăti un proiect de convenție cu privire la autonomia regională:

a. întemeiată pe conceptele și principiile de bază elaborate deja de CDDLRL, luând în considerare proiectul Cartei aprobat de Congres în 1997;

b. stipulând explicit că fiecare stat are dreptul de a înființa sau nu autorități regionale;

c. oferind o formulă de tip „meniu”, care, în anumite condiții, ar permite statelor contractante să hotărască să ratifice numai prevederile pe care le consideră drept cel mai compatibile cu sistemul lor juridic și cu sistemul lor de administrare locală și regională;

d. cuprinzând o prevedere preliminară ce le dă statelor posibilitatea de a alege să fie obligate, în ce privește autoritățile lor regionale, numai de principiile generale ale convenției și să se limiteze în rest la garanțiile juridice cuprinse în Carta europeană a autonomiei locale;

9. În ce privește relația dintre proiectul convenției cu privire la autonomia regională și Carta europeană a autonomiei locale, consideră că, în conformitate cu propunerile prezentate în Rezoluția 161 (2003), ar trebui să se țină seama și de propunerea ca statele să aibă opțiuni alternative pentru instituțiile lor regionale, adică:

a. ratificarea Cartei europene a autonomiei locale (pe baza Articolului 13),

b. ratificarea convenției europene a autonomiei regionale sau,

c. ratificarea Cartei europene a autonomiei locale cu privire la regiuni anume, și ratificarea Convenției autonomiei regionale cu privire la alte regiuni din cauza statutului lor specific; dacă este potrivit, o a treia categorie de regiuni ar putea fi exclusă din câmpul de acțiune al acestor două instrumente;

10. Consideră că proiectul de Convenție aprobat de CDDLRL este un compromis juridic care ar putea facilita acceptarea unei convenții a consiliului Europei cu privire la autonomia regională, deopotrivă cu Carta europeană a autonomiei locale, care este deja în vigoare;

11. Rămîne totuși convins că adoptarea unei recomandări a Comitetului de Miniștri cu privire la autonomia regională ar putea crea un dezechilibru instituțional în dreptul european, deoa-

rece, dată fiind existența Cartei europene a autonomiei locale, un asemenea text ar înființa o ierarhie juridică internațională între autoritățile locale și regionale de pe cuprinsul continentului;

12. Pentru a explica mai clar proiectul convenției și contextul său politic și juridic, este pregătit să sprijine organizarea unei întâlniri ministeriale neoficiale „la jumătatea mandatului” care i-ar putea ajuta pe Miniștrii în cauză și, ca atare, Comitetul de Miniștri să ajungă la o decizie pozitivă;

13. Ținând seama de cele de mai sus, îi invită pe reprezentanții:

a. autorităților regionale ale statelor membre ale Consiliului Europei,

b. delegațiilor naționale din cadrul Congresului,

c. Comitetului Regiunilor al Uniunii Europene,

d. delegațiilor naționale din cadrul Comitetului Regiunilor,

e. asociațiilor reprezentanților autorităților locale și regionale la nivel european și în statele membre ale Consiliului Europei

– fiecare în aria sa de competență – să informeze și să facă lobby pe lângă guvernele statelor membre astfel încât acestea să decidă, fără întârziere, să adopte, în cadrul Consiliului Europei, o convenție cu privire la autonomia regională bazată pe proiectul pregătit de CDDL.R.

Note:

1. Dezbătută și aprobată de Camera Regiunilor la 26 mai 2004 și adoptată de Comitetul Permanent al Congresului la 27 mai 2004, (vezi doc.CPR (11)2, proiectul rezoluției prezentate de G. Di Stasi (Italia, R, SOC) și K.Behr (Germania, R, EPP/CD) raportori).

2. Decizia nr. CM/850/10.10.2002

(traducere neoficială)

Șansele regionalismului în România

GÁBOR KOLUMBÁN

După ani îndelungați de reforme socio-economice, problema regiunilor și a regionalizării în România pare o chestiune minoră, neesențială. Cîteodată mai iese fum ori din bucătăria UDMR, în momentele fierbinți ale pregătirii alegerilor, ori din laboratoarele intelectuale ale societății civile. UDMR scoate de la naftalină himera regionalizării cînd trebuie să promită ceva pentru radicalii din Secuime, în contrapartidă cu autonomia teritorială pe principii etnice rîvnită de aceștia. Dar uită aceste discursuri imediat ce accede la guvernare. Partidele politice din țară au răzbit prin alegerile din 2004 fără să spună mai nimic despre problema regiunilor. Rarele dispute politice care se mai poartă pe această temă sînt în general – din partea ambelor părți – în afara subiectului și lipsite de profesionalism.

În acest articol voi încerca să numesc principalele cauze pe care le văd ca obstacole în evoluția regionalismului și a regionalizării în România. Voi încerca să demontez argumentele cele mai importante îndreptate împotriva creării regiunilor și voi schița un scenariu posibil de evoluție pozitivă, condiționat de deciziile și acțiunile politice care ar trebui luate în viitorul apropiat.

1. Egoismul și interesele înguste ale clasei politice din România

Fobia dezmembrării statului național unitar, manifestată prin discursuri naționaliste sau prin complicități tacite de genul „nu este momentul”, a marcat evoluția conceptelor legate de regiuni de la apariția publică a acestora în anii nouăzeci pînă astăzi. Această fobie este atît de evident aberantă – nicăieri în Europa regionalismul modern nu a dezmembrat state naționale – încît trebuie s-o considerăm ca un simptom a cu totul altceva decît ceea ce vrea să pară. Opinia mea este că sub masca grijii pentru integritatea statului național se află, de fapt, o voință politică centralistă, care împiedică orice formă de descentralizare sau devoluție. Acest centralism se manifestă prin voința de acaparare a puterii politice de către o clasă politică, care deși se restrînge ca număr și competență, devine din

ce în ce mai bogată de pe urma câștigurilor aferente procesului de reformă. Integrarea în Uniunea Europeană, din păcate, nu pare a schimba această paradigmă a clasei politice. Se întrezărește viziunea unei integrări cu puțini câștigători și mulți perdanți. Clasa politică și clientela ei vor să fie – este evident și omenesc – printre câștigători. Existența regiunilor ar însemna intrarea legitimă în sfera politică a unei elite noi, care reprezintă interese regionale. Clasa politică actuală funcționează pe baza unei tranzacții de împărțire a puterii între cei care se află în pozițiile de putere de la centru (Parlament, Guvern, instituții centrale) și cei din puterea locală (prefecți, consilieri județeni și locali, președinți de județ și primari). Structurile organizatorice ale partidelor politice reflectă organizarea teritorială a țării de după 1968, cea mai veche structură păstrată pînă astăzi, de fapt singura care a rezistat reformei.

Nu se pot crea regiuni adevărate fără o reformă administrativă profundă a țării. Elita politică actuală nu este interesată într-o astfel de reformă, pentru că ea ar schimba fundamental jocurile de putere.

Singurul compromis la care a fost dispusă clasa politică, a fost crearea regiunilor de dezvoltare, un simulacru de regionalizare menit să ofere posibilitatea accesării fondurilor de dezvoltare regională din Uniunea Europeană. Capacitatea de absorbție a acestor fonduri depinde de fapt de capacitatea clientelei politice de a organiza accesul condiționat politic la aceste fonduri.

Existența regiunilor conforme cu conceptul european exprimat în proiectul *Cartei europene a autonomiei regionale* ar crea premisele unei oferte regionale autohtone de dezvoltare bazate pe solidaritatea regională. Procesele de dezvoltare regionale pornite astfel ar genera și capacități de absorbție mult mai mari, implicit ar atrage fonduri de dezvoltare mai substanțiale decît sistemul actual. Structura și modul de funcționare a conducerii regiunilor de dezvoltare nu permite emergența unor proiecte regionale. De fapt, în sînul acestora se poartă o luptă pentru finanțarea unor proiecte locale sau județene.

2. Înțelegerea eronată a conceptului de regiune

Elita politică județeană a înțeles foarte rapid faptul că existența unor regiuni ar schimba competențele de distribuitor de fonduri și coordonator de procese de dezvoltare pe care ea le are în relația cu localitățile. Așa a devenit județul – de altminteri unele dintre ele sînt membre în Adunarea Regiunilor Europene (ARE)¹, organizație regionalistă paneuropeană – de fapt un oponent tacit al regionalizării adevărate. Regiunea de dezvoltare formată prin asocierea județelor, din cauza acestui conflict de interes mocnit, nu va deveni niciodată regiune autentică. Înființarea adevăratelor regiuni nu se poate face fără schimbarea competențelor actuale ale consiliilor județene și ale prefectului. Poate că este nevoie chiar de desființarea județului, ca entitate administrativ-teritorială. Multe județe, de fapt

apar și se complac în fața Europei ca regiuni, folosind definiția ARE, care definește regiunea ca entitatea administrativ-teritorială care se află între guvernul central și administrația publică locală. Ele uită faptul că în România legea privind administrația publică definește județul ca entitate a administrației publice *locale* cu prerogative de coordonare a consiliilor *locale*. *De facto* și *de jure* avem numai două nivele administrative, cel local și cel național. Considerarea județului ca nivel statistic NUTS separat de localități nu schimbă esența lucrurilor.

Proiectul *Cartei autonomiei regionale* se află în fața guvernelor pentru a obține votul final al Consiliului de Miniștri ai Consiliului Europei, pentru a deveni Convenție europeană². Similar cu *Carta autonomiei locale*, acest document definește regiunea ca entitate administrativ-teritorială, care are prerogativele necesare pentru gestionarea tuturor problemelor proprii comunității regionale. Elementele definitorii ale unei regiuni sînt:

- Limitele geografice și competențele administrative teritoriale, care se atribuie de către parlament în procesul de regionalizare. De regulă, dar nu obligatoriu, statutul de regiune este garantat de constituția țării respective.

- Cadrul instituțional al funcțiilor regionale, înseamnă existența unor organisme regionale (consiliu ales democratic și guvern regional, camere de comerț, agenții de dezvoltare, instituții culturale și de învățămînt, universități) care conferă o coerență internă regiunii și oferă posibilitatea accesării și utilizării resurselor de dezvoltare.

- Identitatea regională, solidaritatea și comunitatea regională, care se manifestă prin regionalism în discursul public.

Fără existența acestor trei componente, politic, instituțional și comunitar, regiunea nu există ca entitate. Din cele expuse mai sus este clar că nici regiunile de dezvoltare (fără drepturi administrative), nici județele nu pot fi considerate regiuni.

3. Etnicizarea discursului despre regiuni

Dorința de emancipare a comunităților naționale aflate în situația de a forma majoritate etnică într-o regiune dată a fost și este una dintre forțele care sprijină regionalismul European. Spania (Catalonia) și Italia (Tirolul de Sud) au folosit cu succes regiunea pentru administrarea problemelor specifice unei etnii. Existența în Europa a unor regiuni autonome cu statute culturale speciale oferă suport pentru discursurile etnoregionaliste din România. Adepții acestui discurs uită faptul esențial că nici una dintre regiunile invocate ca succese de autonomii etnice nu sînt constituite pe baze etnice. Prerogativele administrative culturale ale regiunii sînt conferite comunității teritoriale și nu celei etnice.

Consiliul Europei a încercat să rezolve această problemă a legăturii dintre teritoriu și etnie prin două strategii. Prima dintre ele este aceea de a separa

drepturile cultural-lingvistice de cele colective, strategie materializată în *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*³. Această convenție intrată în vigoare din martie 1998, se află încă în stadiu de ratificare în România⁴. A doua strategie s-a manifestat prin elaborarea unor recomandări cu privire la respectarea drepturilor minorităților naționale de către administrațiile regionale.

Este evident că aceste demersuri ale Consiliului Europei au urmărit tocmai eliminarea discursului etnicizant ca obstacol în calea regionalizării Europei.

4. Regionalism slab în România

Unul dintre paradoxurile românești este contradicția evidentă dintre existența unor caracteristici geomorfologice, culturale, economice și istorice care ar putea defini regiunile și firava afirmare a unor curente regionaliste în discursul public. Cauzele acestui fenomen se află în cultura politică a țării. Elita politică și presa nu întrezăresc interesul în deschiderea cutiei regionaliste. Regionalismul rămîne o temă tabu.

Efectele globalizării economice nu sînt încă conștientizate de elita economică, astfel încît nu există încă interese coerente pentru formarea unor piețe regionale și a unor politici de dezvoltare economică bazate pe regiuni.

5. Politica românească de dezvoltare regională

Legea cu privire la politica de dezvoltare regională prin care s-au creat cele opt regiuni de dezvoltare a fost aprobată de Parlament în 1998 la presiunea Uniunii Europene. Tot procesul de dezvoltare derulat în acest cadru este guvernat de integrarea României în UE.⁵ Din păcate însă, crearea unui sistem instituțional al agențiilor de dezvoltare regională acceptată de UE pentru derularea fondurilor de preaderare și cele structurale în viitor, diminuează șansele regionalismului românesc. A face politică de dezvoltare regională fără a crea regiuni este o găselniță politică est-europeană. Mai toate țările care acced la UE, mai puțin Polonia, au procedat la fel. Acest fenomen se datorează dominanței paradigmei statului național unitar și a intervenționalismului statal în regiune.

Există dificultăți practice enorme de a sufla vînt regionalist în structurile actuale de dezvoltare regională. Urgențele impuse de calendarul aderării, procesele birocratice de planificare bugetară în UE, lipsa specialiștilor și capacitatea de absorbție slabă contribuie la această problemă.

Scenarii pentru viitor

Scenariul pesimist. Nimic nu se va schimba, sistemul actual al regiunilor de dezvoltare va încerca să facă față cerințelor de absorbție a fondurilor structurale, din ce în ce mai dificil. Vom pierde sume mari destinate dezvoltării regionale.

Scenariul optimist. După aderarea României în UE sistemul de analiză statistică a datelor va produce informații relevante despre economiile regiunilor de dezvoltare.

Presiunile din partea UE de a cheltui fondurile structurale vor genera proiecte de anvergură în domeniul infrastructurii, protecției mediului și cooperării economice. Demersurile privind drepturile minorităților naționale vor contribui la ratificarea *Cartei limbilor regionale sau minoritare*, ceea ce va contribui la evitarea etnicizării problematicei regionale. Se va ratifica *Charta autonomiei regionale*, pe care România se va grăbi s-o semneze. Ca urmare va apare un discurs regionalist de anvergură. După dispute de aproape cincizeci de ani, se va proceda la reforma administrației publice prin crearea de regiuni administrative.

Concluzie

Regionaliștii români trebuie să se pregătească pentru un marș lung și obositor. În aceste decenii trebuie dezvoltată identitatea comunităților regionale și create instituții care oferă servicii regionale. Sfera civilă poate oferi posibilități de instituționalizare necesare acestui demers. Cointeresarea sferei economice și a celei politice este necesară pentru ca regionalismul românesc să nu rămână un proiect intelectual sau o utopie frumoasă.

Note:

1. <http://www.are-regions-europe.org/VICARDS/pays/RO/index.html>
2. Recommendation 156 (2004)1 on the "Council of Europe Convention on Regional Self-Government – progress of the draft" <https://wcd.coe.int/ViewDoc.js>
3. European Charter for Regional or Minority Languages (STE n°148),
4. http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/Charter/2_The_Text_of_the_Charter/2List_Charter_versions.asp#TopOfPage
5. Vezi integrarea Agenției Naționale de Dezvoltare Regională în cadrul Ministerului Integrării Europene. www.mic.ro

*

Gábor KOLUMBÁN (n.1959), lector universitar la Universitatea Sapientia, Facultatea de Științe Economice și Umane, doctorand la Universitatea din Pécs (Ungaria) în domeniul economiei și politicilor regionale. Pînă în anul 2000 activ în politică: președintele Consiliului Județean Harghita în perioada 1996-2000 și membru în Delegația României la Consiliul Europei în perioada 1997-2000 (Camera Puterilor Locale și Regionale, în cadrul căreia a deținut funcția de președinte al Comisiei de lucru pentru regionalism, federalism și minorități).

Gábor Kolumbán, *Șansele regionalismului în România*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Reflecții actuale și de perspectivă privind deportarea germanilor

PAUL PHILIPPI

Iată că au trecut deja șaiszeci de ani! Șaiszeci de ani de la cataclismul ce ne-a ruinat și pustiit căminul în România. Cei mai tineri, ce au fost deportați în ianuarie 1945, ar trebui să aibă azi – după spusele „tovarășului Stalin” – 77 de ani, și cei mai în vîrstă – 105. În realitate, cei mai tineri ar fi sau mai sînt încă de abia 73 de ani, căci și tinerii de 13 ani au fost deportați, iar cei mai în etate, dacă ar mai trăi, ar avea acum 117 ani, persoanele de 57 de ani fiind de asemenea luate la muncă forțată.

Comemorarea de acum 10 ani am celebrat-o cu participarea președintelui de atunci al României. În memoria celor prigonți în stepa ucraineană și în Urali, precum și acelor ce au pierit acolo, a fost intonat, sub boltele înalte ale Bisericii Negre din Brașov, Requiemul lui Mozart. La aceea dată trecuseră 50 de ani de la cataclism. Care dintre noi, sau dintre voi, deportații de odinioară, avînd deja între 83 și 127 de ani, vom mai participa, peste 10 ani, la a 70-a comemorare? Vor fi alții ce vor trebui să-și amintească de aceasta, dacă cataclismul din ianuarie 1945 nu va fi uitat. Nouă ne este actualmente clar că ne aflăm la o răscruce, fiind obligați să reflectăm la modul cum vor reacționa cei ce vor urma, în legătură cu memoria deportării a 70.000 de germani din România, în acel ianuarie 1945, în ce fel ne vom împăca noi înșine cu acest lucru. Poate altfel decît cu 10 ani în urmă.

Ceea ce în mod sigur și prioritar contează este că acel cataclism ce ne-a cutremurat în ianuarie 1945 nu trebuie uitat. Și dacă am lua în considerare doar acest lucru ar fi destul. Însă timpul la ora actuală, se scurge repede, urmașii noștri fiind, și trebuie să fie, tot mai preocupați de felul în care vor putea să se afirme în lumea schimbată a secolului al XXI-lea, preocupare ce a precumpănit în fața rememorării nenorocirii prin care au trecut, în 1945, bunicii lor. Astfel, în 10 sau 25 de ani nu va mai fi de la sine înțeles ca oamenii să se mai gîndească, în mod profund, la cataclismul ce a zdruncinat comunitățile noastre din Banat, Aredeal, Sătmar și Vechiul Regat.

De obicei, însă, se întâmplă așa: popoarele sau comunitățile care-și pierd memoria istorică, își pierd concomitent și viitorul. „Lunga viețuire pe pământ” i-a fost sorocită de Cel de Sus poporului său ales prin legarea sa de respectul datorat părinților și asta-i singura dintre cele zece porunci pe care Domnul a legat-o de o pămîntească promisiune. Rareori ne dăm noi înșine seama de enorma dimensiune politică ce-o are cea de-a patra poruncă! De aceea, pentru viitorul comunității germane din România, trebuie să rămînă importantă menținerea vie, în spiritul respectului, a memoriei cataclismului suferit de germanii din România în acel ianuarie 1945.

Așadar, noi cei în vîrstă și voi cei tineri, vom trebui să ne întrebăm noi înșine în ce măsură această memorie trebuie să rămînă vie, încărcată cu respect, astfel ca ea să nu ajungă prilej de declamări sau lamentații, de transmitere a amărăciunii generațiilor ce, după 70-100 de ani de la cele întîmplate, ar trebui să fie preocupate de o bună convîțuire cu contemporanii lor. Care-i mesajul nostru, ce învățăm din toate astea, cum prelucrăm experiența deportării astfel încît, pe viitor, ea să dea roade atît pentru noi, cît și pentru alții?

Un răspuns, pe care mi-aș permite să-l dau în numele tuturor celor implicați, ar fi acela să dorim a ne abține, pe viitor, de la învinuiri unilaterale. Cert este că brutalitatea cu care frații și surorile noastre au fost smulși din casele lor, condițiile animalice în care au fost transportați în gerul lui ianuarie și duși la o muncă inimaginabilă, nu trebuie uitate, dimpotrivă, aducerea lor aminte trebuie să intre, ca o înfricoșătoare pildă, în cărțile de istorie. În calitatea lor de cetățeni români, ei nici nu aparțineau măcar țării care a invadat Uniunea Sovietică de atunci. Or, dacă România totuși trebuia socotită în rîndul țărilor ce au atacat Rusia în 1941, atunci ar fi trebuit reținuți și arestați doar acei cetățeni de origine germană care au fost dovediți ca adversari ai acestei țări. Toate acestea trebuie dovedite și analizate corect.

Totuși, cei care m-au ascultat pînă acum ar putea obiecta că lucrurile sînt mai complicate. Cu toate acestea, purul adevăr este că cei 70.000 de deportați nu au fost vinovați nici de declanșarea războiului, nici nu au fost pedepsiți pentru vreo altă nelegiuire, ci pentru că erau pur și simplu germani, aceasta neînsemnînd cetățeni germani, cum percep mulți la ora actuală cuvîntul german, ci cetățeni români de origine germană. Deportarea lor și modul în care aceasta s-a desfășurat, este o crimă săvîrșită contra umanității. La 60 de ani distanță, nouă celor afectați de cele întîmplate trebuie să ne fie clar că și noi, comunitatea germană, am contribuit ca cei șaptezeci de mii de oameni să fie prinși în această mașinărie a urii și a răzbunării. Nu ne-am lăsat, oare, orbiți de entuziasmul pentru cel de al Treilea Reich? Oare nu noi am lăsat friiele comunității noastre în mîna acelora care au vrut să ne educe astfel încît să ne identificăm cu cel de-al Treilea Reich? Oare nu noi le-am cîntat acestora cu voce tare cîntecele?

Evident, putem afirma că aceștia ne-ar fi agresat și pe noi dacă nu ne-am fi supus conducerii național-socialiste, și de aceea ne-am supus.

Noi înșine nu ne-am perceput ca aparținând în egală măsură poporului german, și statului român. Ar fi fost oare necesar? Da, fără îndoială, dar oare ar fi fost cu putință? Din păcate, nu! În condițiile de atunci, acest rol dublu nu era ușor de conceput, după cum, de altfel, nu este nici astăzi, căci înțelegerea identității etnice și a celei civice a intrat într-un impas de mai bine de o sută de ani. În România, conviețuirea „alături” sau „împreună” sînt încă noțiuni mai ușor de perceput decît în Germania, unde noțiunea de apartenență etnică și-a pierdut, după 1945, orice relevanță juridică. Asta înseamnă că tendința, înrădăcinată de multă vreme, a confrăților noștri din fostul „Reich” și actualul stat german, de a-i considera germani doar pe cei ce au dobîndit cetățenia germană, a devenit după cel de-al doilea război mondial mai accentuată. Ca aparținător al generației care ar fi trebuit să plece în Rusia în 1945, dar care în 1943 a îmbrăcat uniforma germană, pot să declar că atunci, în 1943, a existat printre noi, șvabii și sașii, o pornire interioară de a ne identifica ca germani, în primul rînd, și a de ne alinia, alătura conducătorilor noștri de atunci. „Vreți să fiți recunoscuți ca germani? Atunci urmați exemplul nostru”, spuneau ei. Astfel, noi înșine am deraiat pe un drum lăturalnic, ceea ce a contribuit la identificarea noastră, în 1945, de către aliați și Unionea Sovietică, cu Germania inamică. La ora actuală, aici în țară, sîntem cetățeni români de origine germană și sperăm ca generația ce peste zece sau 25 de ani va comemora acel ianuarie 1945, să pună accent pe această apartenență națională. Și astfel, am ajuns la una din sarcinile pe care rememorarea deportării ne-o impune: aceea a enormei munci intelectuale și de autoeducare pe care va trebui s-o depunem ca, în 2015 și 2030, nepoții noștri să-și mai aducă aminte de acele deportări. Dacă ar fi să ne luăm după legile de emigrare germane, pentru a fi german, nu ne rămîne altă alternativă decît emigrarea. Aici, în țară, am putea rămîne ca cetățeni români și fără a ne păstra în continuare limba și comunitatea de tradiții, dar pentru a rămîne în continuare, cu convingere, cetățeni români și germani în același timp, convingîndu-i și pe ceilalți de aceasta, va trebui să depunem o muncă enormă la conturarea profilului nostru cultural și social, ca șvabi bănățeni, sași transilvăneni, șvabi sătmăreni, germani din Banatul montan, ca țipțeri ș.a.m.d.

Cataclismul deportărilor rusești a fost precedat de accentuarea naționalismului, ceea ce a îngreunat mult înțelegerea în cadrul statelor dar și între statele europene. La această stare de fapt am contribuit și noi înșine, prin „noi” înțelegînd nu numai generațiile bunicilor, taților sau a noastră însăși, ci și ale vecinilor noștri români și maghiari. Cu toții, atît noi cît și ei, am participat în egală măsură la amplificarea acestor unde seismice premergătoare cataclismului. Nu culpabilizez faptul de a ne fi lăsat atrași, căci în acea vreme nici nu se putea altfel. Am greșit însă cînd:

- am urlat împreună cu lupii și nu am avut puterea și concentrarea să ne afirmăm propriul glas și să ne opunem,
- nu am fost destul de lucizi, să ne conturăm propriul profil de comunitate germană din România, ca șvabi bănățeni sau sași transilvăneni, și astfel să depășim impasul,

– nu am procedat astfel încât să nu ne aliniem clișeului național-socialist sau al naționalismului statal global, ci să milităm pentru profilul nostru propriu, ca practicieni ai unei precoce tradiții de subsidiaritate europeană, a unor subgrupe ale statului nostru, cu o cultură și limbă proprie.

Să fim bine înțeleși, nu cred că am fi putut trăi o idilă bănățeană sau transilvăneană, în timp ce cel de-al doilea război mondial ne zguduia din toate părțile. Nu puteam evita tsunami-ul acelor vremuri. Cu toate că a fost formulat în 1945, principiul subsidiarității (conform căruia entitățile mai mici ale structurilor sociale trebuie sprijinite de o entitate mai mare, fără a putea fi absorbite de aceasta), precum și punerea lui în aplicare, ce a devenit la ora actuală, în mod curent, o practică europeană, nu era cunoscut în România. De aceea, atât noi cât și cei ce ne vor urma nu trebuie să-i culpabilizăm pe ruși, români sau aliați că ar purta vina deportărilor. Cercetările au demonstrat în timp că Stalin a fost acela care a ordonat explicit ca doar nemții și nemții din România să fie aleși pentru așa-zisa reconstrucție, pedeapsă colectivă pentru tot ce înseamnă a fi german. Unde seismice premergătoare negurii naționalismului s-au propagat pînă și-n decretul lui Stalin, situație la care, cum am spus, am contribuit și noi toți. Toate acestea țin de cauzele care au dus la catastrofa pe care o comemorăm acum. O corectare a conceptului de identificare națională (nu și eliminarea lui!) este pentru noi nu numai o sarcină, ci și o șansă menită a evita pe viitor o asemenea catastrofă.

Ne vom abține, în consecință, de la învinuiri unilaterale și ne vom axa mai mult, în viitor, pe evaluarea corectă a tuturor cauzelor ce au dus la catastrofa din 1945. O evaluare corectă înseamnă să luăm aminte de trecut privind spre viitor. Spre pildă, nu ne vom alinia facil clișeele propagate de presă, ce etichetează ca german pe cel care posedă cetățenia germană. Avem nevoie de un orizont mai larg în experiență istorică. De aceea, trebuie să fim conștienți de rolul deosebit ce-l avem, acela de comunitate germană în cadrul României, și anume, acela al unei minorități etnico-politice constructive, care în cadrul statului beneficiază de drepturi colective, dar care în aceeași măsură e pregătită să-și asume și obligații colective. Această conștientizare este, de fapt, sublimarea particularității de excelență din istoria noastră comună a românilor, maghiarilor și germanilor pe care ar fi păcat să o pierdem. Este un model de viitor pe care-l oferim și care poate fi folosit și la ora actuală. Șansele de realizare a acestui model în România sînt bune, pentru că istoria însăși l-a confirmat, dar și pentru că aceasta se încadrează în tendințele de dezvoltare europeană. Acest model, ce a luat naștere de-a lungul timpului, datorită condiției noastre minoritare, trebuie, evident, modernizat și, repet, acest lucru cere o imensă muncă din partea noastră în interesul nostru, cere conștiință de sine, dar și un dialog deschis cu vecinii noștri, din țară și străinătate, și mai ales cu aceia de care noi aparținem, lingvistic sau politic.

Și ca să spunem lucrurilor pe nume: avem nevoie de un dialog permanent cu reprezentanții majorității române, cu elita co-minoritarilor din țară, în special cu

maghiarii, de care ne leagă o multiseculară experiență istorică, în care, evident, s-au acumulat, deopotrivă, și bune și rele. De asemenea, dorim să purtăm un dialog cu factorii politici și sociali din țările de limbă germană, și asta nu doar în calitate de receptori ai unor mesaje, ci și de modești parteneri de discuție. Este în primul rând vorba de cel mai mare stat de limbă germană, ai cărui conducători de odinioară au abuzat de puterea ce-o aveau, dirijând comunitatea noastră pe drumul ce a cauzat catastrofa din 1945. Evident, nu vom reproșa actualilor noștri prieteni din Germania această culpă, căci astfel am deschide calea unui nou abuz. Nu vom omite, însă, atunci când vom mai merge la Berlin, să amintim de responsabilitatea morală pe care actualul stat german o are față de acele nefericite evenimente. Oricât de recunoscători, oricâtă diplomatie am avea în tratativele de la Berlin, în calitate de ce-o avem de partener solicitant, sîntem îndrituiți a ne aștepta ca oferta să nu fie inferioară daunelor suferite în 1945. Acest lucru trebuie conștientizat în egală măsură, atît de noi cît și de partenerii noștri. Prin deputații ce ne reprezintă în Parlamentul României, am reușit să obținem ca toți cei ce au fost deportați în Rusia să fie recunoscuți ca deținuți politici, fiind duși la muncă silnică, și să primească un sprijin financiar în conformitate cu standardele românești în vigoare. Un echivalent similar nu există în Germania. Acest lucru poate fi explicat, însă nu și de la sine înțelese. Conștientizarea însă a acestui drept, exprimarea lui publică, nu trebuie doar permisă, dar indicat ar fi să fie și cunoscută.

Comemorarea, în 2005, a deportării din 1945 provoacă la o nouă abordare a unei sarcini mai vechi, aceea de a fi o minoritate etnico-politică constructivă în țara noastră, sarcină ce ar trebui să o articulăm în acord cu contemporaneitatea, în context european. În casa comună europeană a anilor 2015 și 2030 vom fi cu toții doar minorități etnice. Experiența noastră ca minoritate, ca și experiența României cu noi ca minoritate, poate fi benefică în Europa comună. Sînt convins că generația nepoților noștri va comemora într-un spirit și mai constructiv amintirea acelui ianuarie 1945. Această amintire ne leagă pe noi și pe ei, deopotrivă, de țara de unde au fost ruși și deportați „rusanii” de atunci, ne leagă de responsabilitatea politică ce o avem față de statul nostru comun, unde nu va mai trebui să aibă loc asemenea cataclism social. Da, ne leagă puternice legături de poporul majoritar, aici în țară, și de comunitatea de cultură și limbă a tuturor germanilor, conștienți fiind de responsabilitatea comună ce o avem pentru edificarea unei viitoare Europe, căreia, prin profilul și prezența noastră, i-am aduce o modestă contribuție nu absolut lipsită de importanță.

După o evaluare a perspectivelor de viitor, corelată cu rememorarea deportării din 1945, noi, supraviețuitorii acelor triste evenimente, trebuie să ne mai reamintim odată, de cei ce au fost privați de posibilitatea ce o avem noi acum. Ne amintim de inutila și inexplicabila lor suferință de atunci, regretîndu-le sacrificiul zadarnic. De asemenea, nu dorim să uităm, ceea ce am aflat ulterior împreună, și anume, cîtă

mizerie ne poate cauza, nouă oamenilor, spargerea vulnerabilei pojghițe a civilizației, cît de recunoscători putem fi Providenței, pentru a avea, chiar și-ntr-o oarecare măsură doar, ce mînca, bea, sau de a ne putea încălzi. Conștientizarea acestui minim necesar de subzistență nu trebuie omisă, chiar cînd am avea o viață mai bună. Ea trebuie să fie un etalon al așteptărilor noastre. Dorim, de aceea, să ne exprimăm recunoștința alături de cei ce s-au putut întoarce, regăsindu-și familiile. Adresăm gînduri de recunoștință tuturor acelor ucraineni și ruși, aflați atunci în sărăcie, care au împărțit cu generozitate puținul ce-l aveau cu deportații noștri.

În numele nostru, cei care am trăit acele vremuri, dar și al vostru, cei ce le-ați supraviețuit, permiteți-mi să promitem celor ce au suferit și pierit atunci, că alături de noua generație de azi, vom milita ca lumea de azi și cea de mîine să fie mai suortabilă, mai bună, pătrunsă de sentimente de frățietate și umanitate.

Traducere de Mircea Suhăreanu

*

Paul PHILIPPI (n.1923), istoric, doctor în teologie, doctor honoris causa al Institutului de Teologie Protestantă din Cluj, al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, președinte de onoare al Forumului Democrat al Germanilor din România, autor a numeroase studii de istorie și teologie, printre care: *Kirchengemeinde als Lebensform* (1959), *Abendmahlsfeier und Wirklichkeit der Gemeinde* (1960), *Christozentrische Diakonie* (1963), *Als Lasarus leben* (1983), *Diaconica über die soziale Dimension Kirchlicher Verantwortung* (1984), editor al seriei *Siebenbürgisches Archiv* și *Studia Transylvanica*.

Paul Philippi, *Reflecții actuale și de perspectivă privind deportarea sașilor din Ardeal*, referat susținut cu ocazia comemorării deportării germanilor în URSS, la Reșița, 22.01.2005, și publicat cu permisiunea autorului.

Rolul învățământului în ce privește minoritățile periclitate

CHRISTOPH PAN

1. Dimensiunea cantitativă a minorităților din Europa

În perioada dintre 1999 și 2002 au fost realizate cele mai recente recensăminte în aproape toate statele Europei. Dacă e să dăm crezare rezultatelor lor, numărul minorităților etnice sau naționale se ridică la 337, cu 103,5 milioane de membri.¹ Vor mai exista ele în viitorul îndepărtat?

În 1970, adică cu peste treizeci de ani în urmă, a avut loc prima înregistrare a numărului lor.² La acea vreme, acesta se ridica la aproximativ 90 de minorități, cu doar 38 de milioane de membri. Cum se face că el a crescut atât de dramatic de atunci?

O examinare mai atentă relevă faptul că în ultimele trei decenii creșterea reală este doar parțială, ea fiind rezultatul acelei categorii care își datorează existența ultimului val de reorganizare statală din Europa. Rezultă următorul tablou detaliat:

- minoritățile deja înregistrate în 1970: aproximativ 90 = 27%
 - minoritățile înregistrate după 1970 ca urmare a mai marii transparențe³ 40 = 12%
 - minoritățile recunoscute oficial abia recent de către statul în care își au rezidența legală⁴ 30 = 9%
 - minoritățile⁵ care au luat naștere prin formarea de noi state⁶ 177 = 52%
- Total: 337 = 100%

Întrucât formarea de noi state în Europa nu poate fi luată în calcul, nu se prevede o creștere considerabilă a numărului de minorități față de situația actuală. Întrebarea principală este, de aceea, dacă ea poate fi menținută. Răspunsul la această întrebare depinde de faptul dacă există sau nu o protecție funcțională a minorităților în întreaga Europă și dacă se poate răspunde factorilor de risc care amenință existența minorităților cu măsuri adecvate de politici minoritare.

2. Protecția minorităților în Europa: utopie sau realitate?

Mai cu seamă după 1945, subiectul protecției minorităților a fost la început în mare măsură redus la statutul de subiect marginal sau chiar tabu. Drept urmare,

revendicările pentru un sistem general valabil pentru protecția minorităților s-au stins fără nici un rezultat. Această perioadă s-a încheiat cel târziu în 1998, odată cu intrarea în vigoare a Convenției-cadru pentru protecția minorităților și a Cartei europene a limbilor minoritare sau regionale.⁷

În orice caz, 1998 constituie punctul în timp de la care multe state semnatare au început să transpună în dreptul național aceste cerințe internațional acceptate de protecție, fapt ce a declanșat un proces rapid și fascinant de dezvoltare în zona protecției minorităților în majoritatea statelor europene. Acest proces se va întinde pe mai mulți ani și nu se poate prevedea cât de departe va merge.

În 2002, sfera validității Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale cuprindea deja 34 din totalul de 36 de state europene.⁸ În prezent, în 17 din ele deja este în vigoare Carta limbilor. Faptul că pentru ambele instrumente de protecție a fost creat un mecanism de control în cadrul Consiliului Europei care a început să funcționeze, precum și faptul că, în plus, acest mecanism de control este reluat prin Convenția Cadru la intervale de cinci ani și prin Carta limbilor la intervale de trei ani, demonstrează că se întrezărește o nouă epocă pentru protecția minorităților în Europa în măsura în care este realist să socotim 1998, anul în care cele două instrumente europene au intrat în vigoare, nu ca pe o încheiere, ci doar ca pe un început.

3. Factorii de risc pentru minorități

Nici măcar o protecție a minorităților care funcționează în întreaga Europă nu poate elimina complet anumiți factori de risc și, de aceea, în supravegherea acestora, înseși minoritățile afectate trebuie să ia măsuri în privința politicilor minoritare. Astfel de factori de risc sînt mai ales *mărimea demografică insuficientă, lipsa abilității de a se organiza politic, fragmentarea lingvistică și dezvoltarea lingvistică întârziată*.

a) Amenințarea existenței din cauza mărimii insuficiente

„S-ar putea aștepta ca o societate democratică să își considere limbile ca având drepturi egale, indiferent de cât de mic sau mare este numărul vorbitorilor lor. În realitate însă, nu arareori reiese o cu totul altă situație...”⁹

Este binecunoscut faptul că mai ales minoritățile *mici* întâmpină probleme mai mari de supraviețuire din cauze numeroase.¹⁰ Însă unde se află linia de demarcație dincolo de care minoritățile trebuie definite ca „mici”? Un studiu¹¹ realizat la cererea Comisiei Europene din Bruxelles a investigat această întrebare și – cu toată precauția necesară – a ajuns la concluzia că nivelul critic se află la cifra de 300.000 de vorbitori. Aproximativ 80% din minoritățile europene se află în această zonă critică. Mai mult, categoria cu sub 50.000 de vorbitori trebuie considerată ca deosebit de mică, iar existența minorităților care se înscriu în această categorie trebuie socotită ca extrem de amenințată. 60% din minorități (care cuprind totuși doar 3% din populație) se află

sub acest prag. Mărimii demografice insuficiente i se poate adăuga însă și factorul dispersării membrilor minorităților, care crește dramatic amenințarea existenței lor. Acest factor există în cazul a jumătate din *minoritățile foarte mici*, care constituie în jur de 30% din minorități (reprezentînd însă doar 1,5% din populația minoritară).

Contrastrategie: deficitul de comunicare directă (verbală) trebuie compensat prin mass media (forme scrise de comunicare), care necesită un nivel mai înalt de educație.

b) Amenințarea existenței prin lipsa abilității de a se organiza politic

Într-o democrație, un singur vot nu înseamnă nimic. Numai atunci cînd el se cumulează multor altora pe baza aceluiași interese și obiective, se naște influența politică. Aceasta necesită abilitatea de organizare politică și face să ia ființă organizațiile politice, inițial sub formă de asociații și partide. În principiu, această necesitate există și pentru minorități pentru că și pentru ele este valabilă regula conform căreia dacă nu se organizează politic, nu contează într-o democrație.

Pentru minorități, totuși, există și o nevoie suplimentară de organizare din cauza necesității presante de a apărea unite pentru cei din afara lor.¹² Cele care nu au reușit și au sfîrșit prin fragmentarea forțelor lor politice nu pot decît să privească neputincioase cum acestea din urmă sînt manipulate unele împotriva altora. Pînă la urmă minoritățile care reușesc să atingă acest nivel superior de organizare în ce privește reprezentarea intereselor lor politice¹³ au substanțial mai multe șanse pentru a-și asigura existența decît cele care nu sînt capabile să o facă.

Se poate spune că minoritățile în general trebuie să se organizeze politic, mai cu seamă în ceea ce privește o reprezentare unită pentru cei din afara lor.

Contrastrategie: educația este factorul decisiv deoarece nevoia unui nivel superior de organizare necesită un nivel superior de educație.

c) Amenințarea existenței prin fragmentare lingvistică

Ce înseamnă *fragmentare lingvistică*? Dacă despre idiomuri ce sînt înrudite atît de strîns încît vorbitorii lor pot comunica între ei fără nici o problemă, se susține că sînt limbi scrise și independente, iar nu dialecte ale unei limbi standard comune, are loc fragmentarea lingvistică. Astfel, 18.000 de ladini – care sînt autohtoni într-o zonă compactă ce se întinde pe văile înalte din Dolomiți în Tirolul de Sud — vorbesc două idiomuri locale¹⁴ care sînt atît de asemănătoare între ele cum ar fi două dialecte ale limbii germane, însă ei totuși pretind a fi două limbi independente.¹⁵ Acest lucru este posibil deoarece distincția dintre dialect și limbă nu este una științifică, ci mai degrabă una politică.¹⁶

Comunitățile lingvistice largi au putut lua ființă și continua să existe numai pentru că, pentru a evita fragmentarea lingvistică, au dezvoltat strategii ingenioase ce pot fi denumite *triglosie funcțională*. După rusă, germana este limba cu cei

mai mulți vorbitori nativi din Europa, în jur de 90 de milioane de persoane; totodată ea este limbă autohtonă în douăzeci și trei de state europene. Acest lucru este posibil cu ajutorul artificiei triglosiei, care înseamnă că germana este compusă în realitate din trei forme lingvistice diferite, și anume:

a) dialecte infinit de numeroase care sînt foarte diferite la nivel local și nu sînt scrise;

b) o *singură limbă standard* care are o formă scrisă general aplicabilă; și

c) *limba vorbită* care pendulează între dialect și limba standard într-o manieră flexibilă ce depinde de situație.

Toate aceste trei forme lingvistice ale germanei sînt clasificate în funcție de diferite nivele situaționale. În scris, este folosită limba standard. În contactul verbal, este folosit dialectul sau dacă nu, limba vorbită care pendulează între dialect și limba standard, deoarece există un număr mare de dialecte germane, iar acestea sînt adesea atît de diferite încît vorbitorii unor dialecte diferite nu se pot înțelege. De aceea, în contactul lingvistic care depășește nivelul local, ei trebuie să se bazeze pe limba colocvială. Uneori ea este mai apropiată de dialect, uneori de limba standard. În cele din urmă, limba standard este un ideal care folosește drept punct de reper pentru contactul scris și ca denominator comun pentru comunicare. Verbal, totuși, ea este numai aproximativ, niciodată complet realizată. Nu se vorbește cum se scrie și nu se scrie cum se vorbește.

Ca și comunitatea lingvistică germană, comunitățile franceză (francofonia),¹⁷ engleză, spaniolă, italiană și altele funcționează asemănător.

Contrastrategie: fragmentarea lingvistică trebuie evitată printr-o relație mai strînsă cu limba standard respectivă, lucru ce se poate realiza pe calea politicilor educaționale.

d) Amenințarea existenței prin dezvoltarea lingvistică întîrziată

Este bine cunoscut faptul că odată cu creșterea diviziunii muncii, crește și gradul de diferențiere societală și odată cu aceasta, nevoia de dezvoltare lingvistică.

Societățile arhaice nu cunosc nici limba scrisă și nici diferența dintre limba vorbită doar acasă și așa-numita *lingua franca* ce are potențialul de a acoperi toate domeniile vieții sociale, deoarece limbile lor continuă să satisfacă toate nevoile private și societale. Ca urmare, o formă lingvistică unică funcționează atît ca limbă vorbită acasă, cît și ca *lingua franca* comună. Acest lucru se schimbă odată cu creșterea gradului de diviziune a muncii și cu creșterea organizării societale produsă de aceasta.

Astfel există o situație foarte asemănătoare pentru toate limbile standard din Europa: întregul vocabular trebuie să se formeze pe baza unui capital lingvistic inițial de aproximativ doar două mii de rădăcini și afixe și, dacă includem terminologia tehnică, el este estimat la 150 de milioane de unități. Unele limbi fac față acestei probleme mai bine ca altele.¹⁸

Comunitățile lingvistice cu un număr foarte mic de vorbitori, categorii în care se înscriu foarte multe din minoritățile din Europa, nu sînt capabile să îndeplinească cerința diferențierii lingvistice care este cuplată cu dezvoltarea societală, mai ales în situația în care limba lor nu cunoaște încă aspectul scris (cum ar fi groenlandeza răsăriteană), sau dacă nu au putut (deocamdată) să se ridice la nivelul de limbă de administrație (cum este bretona). Și asta deoarece unul din factorii de dezvoltare lingvistică – care în opinia noastră se bucură de mult prea puțină atenție în cercetare – este presiunea pentru diferențiere la care este supusă o limbă administrativă. În vreme ce obiceiurile, practicile și convențiile sociale abia dacă se schimbă în sfera privată și de aceea în folosirea limbii acasă – și dacă se schimbă cît de cît, atunci numai pe termen lung, astfel că nevoia de inovație rămîne mică pentru limba folosită acasă – limbajul administrativ urmează alte reguli. El este forțat să înregistreze toate fenomenele vieții moderne și să le includă lingvistic sau în terminologia specifică.

Dacă totuși dezvoltarea socio-culturală și cea lingvistică se separă, se creează un vid care este umplut prin împrumuturi dintr-o limbă străină. Mai cu seamă multele *minorități etnice* mici (aromâni, baști, bretoni, feroezi, friuli, frizi, ladini, reto-romani, sorbi, etc.) sînt cele care trebuie să înfrunte întîrzierea dezvoltării lingvistice. Spre deosebire de *minoritățile naționale*, ele nu se pot baza pe interrelații lingvistice de mai mare amploare.

Astfel, în ce privește dezvoltarea lor lingvistică, foarte multe comunități lingvistice mici nu au nici o posibilitate să țină pasul cu comunitățile lingvistice mai mari. Dacă nu vor reuși să devină limbi administrative,¹⁹ atunci nu se va exercita asupra lor prin folosirea în guvernare presiunea pentru diferențiere și vor sfîrși prin a se atrofia în limbi folosite doar acasă. Minoritățile care nu își folosesc limba la nivel de administrație sînt amenințate cu pierderea limbii lor și, prin aceasta, cu pierderea identității lor, întrucît limbilor pure folosite doar acasă le este suficientă forma orală ele neavînd nevoie de transmiterea către generația următoare a nici unor învățături teoretice și metode de învățare. O condiție necesară în această situație o constituie un habitat compact care este însă subminat de mobilitatea impusă de formele economice moderne. Este incert cîtă vreme mai pot fi păstrate aceste limbi folosite doar acasă în aceste vremi de schimbări rapide, însă este greu de imaginat vreo șansă de supraviețuire a lor fără un sprijin educațional.

Contrastrategie: statutul unei limbi administrative impune măsuri educaționale pentru a se dispune de personal administrativ și formator care să întrunească condițiile lingvistice.

4. Ce minorități sînt periclitare în mod special?

Recapitulînd, minoritățile periclitare în mod special pot fi caracterizate precum urmează:

1. S-a ajuns la concluzia că dimensiunea critică pentru minoritățile lingvistice mici este sub 300.000 de vorbitori, 80% din minoritățile Europei trebuind astfel să fie definite drept mici.

2. Situația este dificilă mai cu seamă pentru minoritățile foarte mici, cele care se situează sub 50.000 de vorbitori. 60% din minorități trebuie definite ca foarte mici.

3. Problemele de supraviețuire ce decurg din micimea lor sînt amplificate în plus de dispersarea lor. Această dispersare caracterizează jumătate din minoritățile foarte mici, ceea ce înseamnă că sînt afectate 30% din totalul minorităților.

4. În cadrul acestei treimi a minorităților care sînt afectate atît de micimea lor deosebită cît și de dispersarea lor, în special minoritățile etnice sînt afectate de problema fragmentării lingvistice și de întîrzierea dezvoltării lingvistice deoarece, spre deosebire de minoritățile naționale, ele nu se pot bizui pe interrelații lingvistice mai ample.

5. Un grad și mai mare de dificultate întîmpină în supraviețuire minoritățile etnice care sînt foarte mici și trăiesc dispersate, ale căror limbi nici măcar nu îndeplinesc funcția de limbă administrativă la nivel local.

5. Rolul specific al învățămîntului

Cu toate că protecția minorităților a cunoscut în ultima perioadă un salt în dezvoltarea sa în Europa pe măsura importanței sale, există factori de risc care periclitează în mod special minoritățile mai mici. Aceștia sunt:

- proporția demografică insuficientă cuplată cu dispersarea geografică,
- lipsa organizării politice,
- fragmentarea lingvistică, și
- dezvoltarea lingvistică întîrziată sau atrofierea.

Proporția demografică constituie o variabilă independentă și de aceea nu poate fi schimbată pe termen scurt. Pe de altă parte însă, ceilalți factori de risc pot foarte bine fi influențați prin măsuri de politici minoritare. Cu ajutorul acestora, slăbiciunile pot fi remediate, iar pericolele pot fi eliminate.

În rîndul măsurilor din cadrul politicilor minoritare, un rol special îl joacă învățămîntul. Semnificația proeminentă care i se atribuie nu este întru nimic exagerată deoarece cu ajutorul lui:

- lipsa comunicării directe produsă de dispersarea geografică poate fi remediată prin forme de comunicare mass media,
- dificultățile specifice cu care se confruntă minoritățile în organizarea politică pot fi corectate, iar abilitatea organizatorică poate fi îmbunătățită,
- pericolul fragmentării lingvistice și al involuției lingvistice poate fi combătut mai ușor.

Astfel, pentru acea treime din minoritățile europene care sînt foarte mici, sînt dispersate geografic și se înscriu în categoria minorități etnice, învățămîntul reprezintă o chestiune de viață și de moarte, întrucît dezvoltarea lingvistică și păstrarea limbii nu sînt cîtuși de puțin posibile pentru ele în absența școlilor cu predare în limba lor maternă, fără un proces de educare în limba lor maternă.

Dacă nu există școli cu predare în limba lor maternă, dacă nu există un proces de educare în limba lor maternă, ceea ce urmează să se întâmple mai repede sau mai târziu va fi o restrângere a folosirii lor orale, iar aceasta, la rîndu-i, va avea ca rezultat apariția neregularităților gramaticale, sărăcirea vocabularului și o continuă fragmentare a dialectelor. Aceste limbi care sînt puse în acest fel în defensivă și văduvite de orice funcție utilă care să le crească valoarea sînt repede înlocuite în gîndirea vorbitorilor lor de limba oficială care rămîne în această situație singura care exprimă stabilitate și eficiență și care poate contribui la mobilitatea pe scara socială. Astfel, într-un ritm crescînd constant de la o generație la alta, limba oficială devine nu numai limba comunicării și culturii, ci totodată limba maternă a unui segment tot mai mare de populație.²⁰ Învățămîntul este singurul factor care poate contracara această tendință fatală.

Întrucît factorii de risc au tendința fatală de a produce un efect cumulativ și afectează minoritățile mici în mod deosebit, se poate afirma că semnificația factorului educațional pentru minorități crește invers proporțional cu mărimea lor demografică: cu cît o minoritate este mai mică, cu atît mai important este învățămîntul în limba maternă.

Rezumat

Care minorități sînt periclitare?

1. Minoritățile mici cu mai puțin de 300.000 de vorbitori = în jur de 270 din totalul de 337 de minorități, adică 80%.

2. Periclitare în mod deosebit: minoritățile foarte mici, cu mai puțin de 50.000 de vorbitori = în jur de 200 de minorități, adică 60%.

3. Periclitare în mod extrem: minoritățile foarte mici care sînt dispersate geografic = peste 100 de minorități, adică 30%.

4. Minoritățile etnice sînt mai puternic afectate de problema fragmentării lingvistice și de întîrzierea dezvoltării lingvistice decît sînt minoritățile naționale (care se pot bizui pe interrelații lingvistice mai ample).

5. Un grad încă și mai mare de dificultate în a supraviețui întîmpină minoritățile etnice care sînt foarte mici și dispersate geografic și a căror limbă nici măcar nu îndeplinește funcția de limbă administrativă.

Contrastrategie

Învățămîntul constituie factorul decisiv

Deoarece

- nevoia crescută de organizare politică presupune un nivel superior de educație;

- fragmentarea lingvistică este de evitat printr-o relație mai strînsă cu limba standard respectivă care presupune mai multe eforturi în direcția învățămîntului;

- statutul de limbă administrativă presupune măsuri educaționale pentru a se dispune de personal administrativ corespunzător din punct de vedere lingvistic, personal didactic etc.

Concluzie:

Cu cât o minoritate este mai mică, cu atât mai important este învățămîntul în limba maternă.

Tabel. nr. 1. Minoritățile naționale ale Europei: tablou general²¹

Statele ²²	Anul	Populația (în mii de loc.)	Comunitatea etnică eponimă (%)	Numărul de minorități	Numărul de membrii (mii)
1. Albania	2001	3.087	97,2	5	86
2. Austria	2001	8.033	89,0	6	172
3. Bielarus	1999	10.045	81,0	7	1.769
4. Belgia	2002	10.310	0,0	4	9.113
5. Bosnia-Hertegovina	2001	3.974	0,0	6	2.623
6. Bulgaria	2001	7.933	78,8	12	1.62
7. Croația	2001	4.437	89,6	14	329
8. Republica Cehă	2001	10.293	93,8	8	323
9. Danemarca	2000	5.330	95,1	4	123
10. Estonia	1998	1.454	65,1	12	497
11. Finlanda	2000	5.181	92,1	6	332
12. Franța	1999	58.519	86,1	7	8.133
13. Germania	2000	82.260	91,0	4	172
14. Grecia	2001	10.260	97,4	7	229
15. Ungaria	2001	10.162	89,2	13	1.096
16. Irlanda	2002	3.917	99,4	1	24
17. Italia	2001	56.306	93,3	12	2.794
18. Letonia	2001	2.340	58,3	11	955
19. Lituania	1998	3.653	82,1	10	653
20. Macedonia	1994	1.937	66,5	5	612
21. Moldova	2000	4.264	64,5	9	1.513
22. Olanda	2001	15.987	92,6	3	520
23. Norvegia	2001	4.521	91,3	4	86
24. Polonia	2000	38.644	96,7	14	1.657
25. Portugalia	2001	10.356	97,5	3	147
26. România	2002	21.698	88,3	19	2.513
27. Rusia ²³	2001	117.091	79,4	45	24.156
28. Slovacia	2001	5.380	85,8	10	703
29. Slovenia	2002	1.948	88,7	4	15
30. Spania	2201	40.847	75,9	6	8.936
31. Suedia	2000	8.883	86,5	4	606
32. Elveția	2000	7.280	0,0	6	5.584
33. Turcia	1997	62.866	88,3	14	7.383
34. Ucraina	2001	48.400	72,7	23	13.923
35. Marea Britanie	2001	58.789	98,6	6	837
36. Iugoslavia ²⁴	2000	10.616	62,6	13	3.364
		765.991	337		103.598

Tabelul nr. 2. Minoritățile naționale ale Europei după mărime²⁵

Mărime	Numărul minorităților		Numărul membrilor	
	număr	%	număr	%
mai mare de 10.000.000	1 ²⁷	0,3	11.355.582	11,0
5.000.000-10.000.000	4 ²⁸	1,2	23.266.856	22,5
2.000.000-5.000.000	5 ²⁹	1,5	17.952.744	17,3
1.000.000-2.000.000	12 ³⁰	3,6	16.192.757	15,6
500.000-1.000.000	23 ³¹	6,8	14.398.796	13,9
400.000-500.000	11 ³²	3,3	4.892.225	4,7
300.000-400.000	8 ³³	2,4	2.737.568	2,6
200.000-300.000	16	4,7	3.977.291	3,8

Tabel. 3.

Cele două noi instrumente de protecția minorităților în condițiile dreptului internațional:

1) Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale

- *Adoptată*: 10 noiembrie 1994

- *Intrată în vigoare* (după cele 12 ratificări necesare): 1 februarie 1998

- *State semnate* (la 12 octombrie 2002): 41 de state membre

(statele care nu au semnat sunt: Andora, Franța și Turcia)

- *Ratificări* (la 12 octombrie 2002): 34 de state membre, adică:

State membre: Albania, Armenia, Austria, Azerbaigian (aderare), Bosnia-Herțegovina (aderare), Bulgaria, Croația, Cipru, Republica Cehă, Danemarca, Estonia, Finlanda, Germania, Marea Britanie, Ungaria, Irlanda, Italia, Liechtenstein, Lituania, Macedonia, Malta, Moldova, Norvegia, Polonia, Portugalia, România, Rusia, San Marino, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Elveția și Ucraina.

State nemembre: Iugoslavia.

2) Carta europeană a limbilor minoritare și regionale

- *Adoptată*: 22 iunie 1992

- *Intrată în vigoare* (după cele 5 ratificări necesare): 1 martie 1998

- *State semnate* (la 12 octombrie 2002): 29 de state membre

Armenia, Austria, Azerbaigian, Croația, Cipru, Republica Cehă, Danemarca, Finlanda, Franța, Germania, Ungaria, Islanda, Italia, Liechtenstein, Luxemburg, Macedonia, Malta, Moldova, Olanda, Norvegia, România, Rusia, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Elveția, Ucraina și Marea Britanie.

- *Ratificări* (la 12 octombrie 2002): 17 state membre

Armenia, Austria, Croația, Cipru, Danemarca, Finlanda, Germania, Ungaria, Liechtenstein, Olanda, Norvegia, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Elveția și Marea Britanie.

Note

1. Cristoph Pan și Beate Sibylle Pfeil, *National Minorities in Europe. A Handbook*, p.10 (programată să apară în 2003 la Editura Braumuller, Viena).

2. Manfred Straka (ed.), *Handbuch der europäischen Volksgruppen*. Publicat la cererea FUEN în timpul deținerii mandatului de secretar general de către Povl Skadegard, Ethnos seris Vol.8, Vienna-Stuttgart, 1970.

3. Cum ar fi ceangăii din România, mirandes și baranquenhos din Portugalia etc.

4. Bunăoară, Finlanda a recunoscut minoritatea rusă și minoritatea tătară abia în 1998, finlandezii au fost recunoscuți ca minoritate în Norvegia în 1999, iar în Suedia nu mai devreme de 2000. Un alt exemplu îl reprezintă kașubii slavi de apus care nu au fost recunoscuți ca minoritate pentru multă vreme de către Polonia și al căror număr este estimat între 300.000 și 500.000. Vezi Cristoph Pan și Beate Sibylle Pfeil, *Minderheitenrechte in Europa*, pp.114, 301, 340 și 381, Viena, 2002.

5. Cele trei state baltice plus Rusia, Bielorusia, Ucraina și Moldova; apoi Republica Cehă și Slovacia și în cele din urmă Bosnia și Herțegovina, Croația, Macedonia, Slovenia și actuala Iugoslavia.

6. În legătură cu aceasta, doar partea europeană a Rusiei, cu patruzeci și cinci de minorități, este luată în considerare.

7. Convenția-cadru a intrat în vigoare la 1 februarie 1998, iar Carta limbilor la 1 martie 1998.

8. La care se adaugă cele două state transcaucaziene ale Armeniei și Azerbaidjanului.

9. Els Oksaar, "Sprachenvielfalt und Demokratie aus global-wissenschaftlicher Sicht", în *Sprachenvielfalt und Demokratie in Deutschland, Dokumentation des Kongresses vom 16.-17. November 2001 in den Landesvertretungen Niedersachsen und Schleswig-Holstein*, pp.29 și 32, Berlin și Bruxelles, 2002.

10. Citeva exemple de probleme asociate cu numărul mic sunt: nu se realizează numărul critic de elevi pentru constituirea unei clase, nu există suficienți candidați pentru predarea în limba maternă, pregătirea clasică a profesorilor în limba maternă nu este posibilă din cauza numărului prea mic de candidați, nu se poate face reducerea costului în producerea materialelor didactice din cauza tirajului prea mic etc.

11. Europäische Kommission, ed., *Euromosaic: Production und Reproduktion der Minderheiten-Sprachgemeinschaften in der Europäischen Union*, Luxembourg, 1996.

12. Minoritățile naționale sau etnice niciodată nu pot deveni majoritate deoarece numărul mai mic este caracteristica naturii lor. Tocmai din această cauză ele nu își pot permite o fragmentare a forțelor lor politice.

13. De pildă, sudtirolezii din Italia, suedezi din Finlanda și maghiarii atât din România cât și din Slovacia.

14. Gherdeina și Badiot, numite după principalele văi Val Gardena (Val Gherdeina) și, respectiv, Val Badia.

15. O situație similară există și în cazul celor aproximativ 40.000 de vorbitori de retoromană din Graubunden (Elveția) sau al celor aproximativ 60.000 de sorbi din regiunea Lausitz (Germania). Aceștia din urmă nu au în comun o limbă standard, ci mai degrabă două limbi independente, limba sorbă superioară și sorba inferioară, care sînt extrem de apropiate una de cealaltă.

16. „Limba poate fi definită ca un dialect care are o armată”, afirma profesorul Els Oksaar la 17 decembrie 2001 la Berlin ca răspuns la întrebarea autorului studiului de față dacă și în ce fel poate fi făcută o distincție științifică între dialect și limbă. Ce vroia să spună domnia sa este

că o comunitate care susține că idiomul vorbit de ea este o limbă independentă trebuie să suporte costurile implicate (transcriere, școli, pregătirea profesorilor, propriul limbaj administrativ și judecătoresc etc.). Aceasta este o decizie politică, nu una științifică. Un exemplu actual al acestui fapt este fragmentarea actuală, care a avut loc din motive politice, a sârbo-croatei (care a constituit o formă standard începând din 1850) în patru limbi distincte (sârba, croata, bosniana și munte negreana).

17. Francofonia este o organizație internațională care include cincizeci și șase de state membre din întreaga lume.

18. Cu 7,1 milioane de cuvinte, Eurodicautom, baza de date de terminologie multilingvă a UE, include doar o fracțiune din numărul real de termeni (situație de la mijlocul lui 2002). Prin examinarea cuvintelor potrivit limbilor UE, poate fi evaluat gradul de dezvoltare al limbilor culturale europene importante. Măsurate după numărul de cuvinte, franceza și engleza, cu câte circa 1,2 milioane de cuvinte, se află în capul listei, urmate de germană (cu 80% din valoarea maximă). Ceva mai în urmă sînt olandeza și italiana (fiecare cu cîte 52% din valoarea maximă), urmate de celelalte limbi. La urmă de tot sînt finlandeza și suedeza (cu 20% și, respectiv, cu 18% din valoarea maximă). Distanța față de capul listei este cauzată, printre altele, de factori precum interesul față de îngrijirea politică a limbii, numărul de vorbitori sau voința de a acorda englezei funcție de substituie terminologică, mai cu seamă în terminologia tehnică.

19. De aceea, dacă din punct de vedere obiectiv, o minoritate este socotită prea mică pentru a putea să îndeplinească cerința ca limba sa să primească drepturi egale cu cele ale limbii oficiale la nivelul întregului stat, rămîne totuși în acest caz posibilitatea de păstrare a ei ca limbă administrativă regională sau locală. Ca exemplu, în Tirolul de Sud există trei limbi oficiale: italiana ca limba oficială a statului în toată Italia și, ca atare, și în Tirolul de Sud, germana ca limbă oficială regională limitată la Tirolul de Sud și ladina ca limbă oficială locală, limitată la doar opt din totalul de 116 comunități din Tirolul de Sud, în care ladinii formează majoritatea populației.

20. Vezi Roland Breton, „Solidité, généralisation et limites du modèle «jacobin» de politique face à une nouvelle Europe”, în Philippe Blanchet, Roland Breton și Harold Schiffman, ed., *Les langues regionales de France. Un état des lieux à la veille du XXI siècle – The Regional Languages of France. An inventory on the Eve of the XXIst Century*. (Acte du colloque organisé en octobre 1996 à l'université de Pennsylvanie à Philadelphie), p.82. Louvain-la-Neuve: Peeters, 1999.

21. Sursă: Cristoph Pan/Beate Sibylle Pfeil (2003), *National Minorities in Europe. A Handbook*, p.10.

22. Nu sînt incluse statele mici, cu mai puțin de un milion de locuitori (Andora, Cipru, Islanda, Liechtenstein, Luxemburg, Malta, Monaco, San Marino și Vatican).

23. Numai partea europeană, aflată la vest de Munții Urali.

24. Minorități ce îi includ pe munte negreni (comunitate etnică eponimă din Republica Iugoslavă a Munte negrului constituent).

25. Sursă: Cristoph Pan/Beate Sibylle Pfeil (2003), *National Minorities in Europe. A Handbook*, p.33.

26. Rușii din Ucraina.

27. Kurzii din Turcia, flamanzii din Belgia, occitanii din Franța, tătarii din Rusia.

28. Ucrainenii din Rusia, catalonii din Spania, elvețienii germanofoni din Elveția, valonii din Belgia, valencienii din Spania.

29. Ciuvașii din Rusia, albanezii din Iugoslavia, galicienii din Spania, maghiarii (inclusiv secui și ceangăii) din România, germanii (alsacienii și lorenienii germanofoni) din Franța, bașkirii

din Rusia, sarzii din Italia, bielușii din Rusia, bosniacii din Bosnia-Herțegovina, elvețienii francofoni din Elveția, rușii din Bielorusia și mordvinii din Rusia.

30. Cecenii din Rusia, sîrbii din Bosnia-Herțegovina, germanii din Rusia, turcii din Bulgaria, udmurții din Rusia, rușii din Letonia, marii din Rusia, cazacii din Rusia, țiganii (romii) din Spania, ucrainenii din Moldova, românii din Ungaria, bașcii din Spania, rușii din Moldova, evreii din Rusia, romii din Turcia, avarii din Rusia, galezii din Marea Britanie, romii din România, friulii (retoromanii) din Italia, maghiarii din Slovacia, muntenegrenii din Iugoslavia, finlandezii (inclusiv tornedalii) din Suedia, și croații din Bosnia-Herțegovina.

31. Kașubii din Polonia, evreii din Ucraina, românii/moldovenii din Ucraina, bretonii din Franța, frizii din Olanda, germanii din Polonia, albanezii din Macedonia, bielușii din Ucraina, rușii din Estonia, oseții din Rusia și polonezii din Bielorusia.

32. Kabarzii din Rusia, arabii din Turcia, darginii din Rusia, maghiarii din Iugoslavia, musulmanii (etnici) din Iugoslavia, komii (zirienii) din Rusia, românii din Bulgaria și germanii din Italia.

Traducere de Doina Baci

*

Cristoph PAN (n.1938) este director al South Tyrolean Institute of Ethnic Groups din Bolzano și profesor de sociologie politică la Universitatea Innsbruck, Austria. Are ca principale arii de interes științific cercetarea democrației, prevenirea conflictelor și problemele privind minoritățile. A publicat numeroase studii, articole cu privire la conflictele regionale, în special din punct de vedere etnic. A cooperat cu mai multe organizații internaționale, desfășurînd activități în diferite state europene în calitate de expert în problematica minorităților. A participat la misiuni de monitorizare în mai multe țări sud-est europene. A fost distins cu premiul Pro Minoritate al Republicii Ungare în 1995.

Christoph Pan, *The Role of Education in Connection with Endangered Minorities* studiu publicat cu permisiunea autorului.

Dimensiunea regională a integrării europene

La data de 17 decembrie 2004, Centrul Intercultural al Ligii PRO EUROPA a organizat la Iași, în colaborare cu Grupul Provincia și Institutul A.D. Xenopol, forumul regional avînd ca temă *Dimensiunea regională a integrării europene*.

Menită să aducă față în față intelectuali angajați cu precădere din Transilvania și Moldova pentru a le confrunța și, astfel, îmbogăți viziunea asupra problemei, dezbaterea s-a bucurat de participarea unor reprezentanți de marcă ai cercurilor științifice, dar și ai societății civile și presei: Alexandru Zub, Smaranda Enache, Ovidiu Pecican, Miklós Bakk, Daniel Vighi, Elek Szokoly, Daniel Barbu, Cătălin Turliuc, Toni Hritac, Tiberiu Brăilean, Ioan Agrigoroaiei, Florin Cîntec, Lucian Dîrdală, Marius Bălan, Adrian Cioflîncă.

Smaranda Enache: Doamnelor și Domnilor, aș vrea să încep prin a adresa mulțumiri călduroase și distinse domnului academician Alexandru Zub și Institutului Xenopol pentru această bunăvoință de a fi nu numai gazda acestei întîlniri, ci în același timp co-organizatorii acestui forum de dezbateri regională. Și aș dori să intru direct în subiectul dezbaterii: de ce ne aflăm aici și ce am dori să discutăm pe tema regionalizării alături de tema regionalismului, cu distincțiile de rigoare, de ce această temă este actuală și de ce noi, membri unor organizații neguvernamentale numită Liga Pro Europa sau Provincia ținem să aducem această temă în centrul dezbaterii publice? Răspunsul ar putea fi, desigur, foarte nuanțat; există de fapt un set de răspunsuri posibile, eu îl dau pe cel care mă exprimă mai bine, lăsînd colegilor și invitaților noștri să-și exprime răspunsurile lor. Pentru că, de fapt, sîntem obligați să ne punem cu toții o întrebare majoră: cît de mult se va modifica statul în care trăim în cursul integrării europene?

După încheierea tehnică a negocierilor de aderare, a tuturor capitolelor *acquis*-ului comunitar, România se află în momentul de față foarte aproape de momentul integrării în Uniunea Europeană, care sperăm să fie 1 ianuarie 2007; România este un stat foarte apropiat din punctul de vedere al legislației de corpul legislativ care reglează funcționarea democrației de tip occidental, chiar imperfectă cum este ea. Ne întrebăm dacă acest corpus de legi este condiția suficientă pentru ca democrația românească să devină și ea funcțională și să funcționeze în beneficiul fiecărui cetățean într-un spirit de egalitate de șanse și respect pentru diversitate. Răspunsul în momentul de față este neechivoc: există o ruptură majoră între această legislație, între *acquis*-ul comunitar, pe care noi ni l-am însușit prin legislație, și funcționarea democrației noastre, iar datoria noastră, a tuturor, ca plătitori de taxe și impozite, în calitate de cetățeni ai acestei țări este să identificăm explicația.

Una dintre explicații este că *acquis*-ul comunitar, acest corpus de legi produs de o democrație de alt tip decât a noastră, trebuie să funcționeze într-un stat județean, pentru că structura statului în care trăim este o structură generată în 1968 de o cu totul altă gândire asupra societății, de o gândire dictatorială și atomizantă. În cadrul atelierelor noastre de reflecție asupra integrării europene, noi am identificat încă de la începutul anilor '90 statul centralist și centralizant ca fiind unul dintre inamicii integrării europene. Iată că am ajuns în preajma acestui moment al integrării care va avea loc, sperăm, peste doi ani, și cu toate acestea, statul în care trăim nu s-a modificat fundamental din punct de vedere administrativ. Integrarea europeană nu se poate produce și nu poate produce fructele și beneficiile pentru fiecare cetățean pînă cînd această structură care receptează corpul de lege european nu va suferi anumite reforme. Pe de altă parte, există dezbateri mult mai profunde despre identitate, identități, despre soluții regionale în problematica minorităților, despre posibilitățile pe care le oferă perioada postmodernă prin diversitățile etnice ca o sursă de dezvoltare, dar eu nu voi atinge aceste lucruri în această scurtă introducere. Aș vrea să mă refer mai degrabă la actorii care au participat la această dezbatere publică, și aș vrea să reamintesc că este vorba de o serie de dialoguri care s-au purtat în presa românească și care au avut ca rezultat niște volume: *Problema transilvană*, de exemplu, un volum îngrijit de Gusztáv Molnár și Gabriel Andreescu, apoi toată seria revistei *Altera* pe care o edităm la Liga PRO EUROPA, revista *Provincia* care a apărut în oglindă cîțiva ani în variantă românească și maghiară (articolele semnificative sînt reunite în cîteva colecții), și, fără îndoială, ar mai exista multe alte elemente de amintit.

E important de amintit că România a încheiat, alături de celelalte capitole de negociere, și capitolul 21 privind politicile regionale, este important poate să amintim că regionalismul a avut și expresii politice și, în acest sens, nu este întîmplător că discutăm astăzi în Iași. Și aici în Moldova a existat o formulă regională politică pe care am dori să o înțelegem mai bine în decursul acestei

întîlniri, după cum și în Transilvania a apărut o formulă politică: Liga Transilvania-Banat condusă de Sabin Gherman, cunoscut ca unul din promotorii regionalismului. Această întîlnire face parte dintr-o serie de forumuri privind regionalizarea și regionalismul pe care am dori să le continuăm, și nu este întîmplător că ne aflăm la Iași pentru că, foarte adesea în dezbaterile pe care le-am organizat în Transilvania sau la București, Moldova a fost prezentată ca un element inhibitor al acestei dezbateri. Mi s-a explicat de foarte multe ori că Transilvania are o fugă înainte în dezbaterile despre regionalizare, că această fugă este detrimentală pentru toate celelalte provincii și că este expresia unui egoism sau a unui fundamentalism regional și nicidecum expresia interesului comun, a binelui comun. De aceea, credem că ar fi extrem de util să vedem atît aspectele istorice cît și cele psihologice, culturale și administrative ale dezbaterii despre regionalizare și regionalism și venim, colegii mei și cu mine, cu multă deferență și curiozitate intelectuală spre această dezbatere pentru că este extrem de important și pentru noi, promotorii regionalismului și regionalizării în Transilvania, să ne vedem în oglindă, să primim un răspuns la frămîntările și întrebările noastre. Cred că vorbesc în numele tuturor celor care sînt aici, invitații noștri de astăzi, că vedem în regionalizare un instrument pentru a face o țară mai puternică și mai coerentă și nicidecum un instrument de secesiune și de creere de noi probleme. Am ținut să fac această precizare pentru că este bine să știm în ce direcție vrem să mergem.

Ovidiu Pecican : Dați-mi voie să încep pe o notă personală: chestiunea regionalismului nu se afla pe agenda mea în 2000, la început. Nici nu mă gîndeam vreo clipă că regionalismul m-ar putea preocupa vreodată. Sigur că existau o sumedenie de mici interese care vizau ba specificul zonal raportat la locul în care mă născusem, la alte locuri, interesul față de mănăstirile Moldovei, față de folclorul maramureșean, bisericile de lemn, ceea ce știm cu toții și ceea ce prețuim cel mai mult. Dar dincolo de asta, note de interes regional mi-aș putea aminti că am descoperit citindu-l pe Creangă, citindu-l pe Budai Deleanu și întîmpinînd dificultăți. Nimic foarte simpatic la început, la aceste prime contacte care mai mult mă respingeau atunci cînd eram obligat să alerg la dicționar pentru a înțelege ceea ce spunea ba Creangă, ba Budai Deleanu. Pe de altă parte, nu vă ascund că de fiecare dată cînd descindeam în sudul țării rămîneam mut de admirație în fața limbii române aproape instantaneu înghețate în forme clasice, rulînd cu o grație desăvîrșită și în fața căreia mă simțeam bolovănos, ca orice ardelean. Curînd însă în ceea ce a devenit foarte devreme experimentul *Provincia*, adică un topos revuistic pînă la urmă, care era și o piață de idei și un laborator de cunoaștere reciprocă, cu colegii maghiari dar și cu colegii români, cu germani, sau chiar evrei, orizonturile s-au deschis întrucîtva și, nu după multă vreme, după investigațiile prealabile vizînd conceptul de literatură regională, spirit ardelenesc

– ne puneam întrebarea dacă așa ceva există –, am ajuns la un impas: cum anume am putea ameliora viața noastră ca cetățeni ai României?

De multe ori te simți neputincios în fața unor situații date. Adesea aceste probleme apar sub forma unui ghișeu semiînchis, a unei uși care ți se trîntește în nas. Alteori te descoperi plătind la sfîrșitul anului impozite care nu știi cum de s-au adunat, pentru că oricum ai plătit în decursul anului impozite la fiecare salariu, alteori îți spui că poate artiștii din județul căruia îi aparții ar merita un loc mai în față. Alteori îți spui „ia te uită, n-am fost niciodată în Delta Dunării și ce zonă extraordinară e acolo și ce minunat e!” Apar provocări pentru asemenea reflecții din mai multe direcții. Am început să mă interesez așadar pornind de la interesul meu istoric pentru această zonă problematică pe care am văzut-o în termenii următori: cum putem face să funcționeze mai în folosul nostru, al cetățenilor, statul pe care încercăm și încercăm în continuare să-l democratizăm, să-l ameliorăm? De cincisprezece ani încoace, chestiunea a devenit foarte mult a noastră. Cum să facem ca democrația aceasta care se tot naște și se tot perfecționează, să devină o democrație participativă în care, în afară de sesiunile acestea electorale în care ne adunăm și votăm și votul nostru contează, să putem să ne facem simțită prezența, să nu rămînă totul în seama unei caste a politicianilor mai mult sau mai puțin pricepuți, să nu rămînă totul în grija administratorilor, iarăși mai mult sau mai puțin binevoitori, bine pregătiți sau mai puțin bine pregătiți?

La *Provincia* ne-am zis că poate un capăt al ghemului pe care l-am putea răsuci și derula încetul cu încetul ar fi o reorganizare a statului. Statul național unitar modern s-a înființat relativ tîrziu în istorie și interesul nostru, al tuturor, a fost să-l concepem în parametri optimi, să-l întregim, să-l facem să funcționeze, să-l facem coerent, să oferim șanse egale de dezvoltare și de edificare pentru fiecare dintre noi, să trăim cu toții împreună într-un cadru ameliorat, să ducem o viață mai bună. Tentativele nici nu îndrăznesc să vi le reiau acum, ele sînt binecunoscute, trecînd peste ceea ce a existat înaintea acestui moment inaugural, legat de Iași, de Cuza Vodă, de dubla lui alegere ca domnitor. Mie mi-a atras mai cu seamă atenția această formulă a autonomiilor medievale care au existat și înainte dar și după apariția statului printre români, după apariția Valahiei, după apariția Moldovei ca state care s-au afirmat ca puteri românești și mi s-a părut că avem acolo expresia unor dezvoltări pe care o putem explica în multe feluri, de la modelul obștii, al uniunilor de obști, al cnezatelor, al voievodatelor, pînă la pînă la aceste diverse formule ale țărilor medievale... În fine, avem o efervescență cu adevărat creatoare, avem niște formule organizatorice pe lângă care n-am trecut poate cu suficientă atenție, dar care îndreptătesc o investigație a acestui trecut din perspectiva pe care o evoc aici. Mai tîrziu, după ce statul a intrat în vîrsta sa timpurie, a existat problema aceasta a unificării instituționale, se știe foarte bine cu ce s-au ocupat Cuza Vodă și Kogălniceanu, apoi și Carol I. Statul a încercat să asigure un cadru de dezvoltare a

vieții cetățenilor săi după puterile sale. Sigur că prioritatea era aceea a unei statalități caracterizate de independență și, pe cât posibil, de acest vis al unității. Pe de altă parte însă, s-a constatat foarte repede că atîta lucru nu rezolva totul. Mai rămînea problema aceasta, a indivizilor, a vieții micilor colectivități, și, mai cu seamă după 1918, după sfîrșitul primului război mondial, am realizat că ne învecinăm în același spațiu cu o serie de comunități etno-culturale de altă limbă, de altă tradiție. Ce era de făcut cu ele? A urmat epoca interbelică cu falimentul democrației, cu modelul său autoritar, modelul dictatorial în care, totuși, s-a încercat o reformă administrativă, s-a introdus această formulă a lui Carol II cu ținuturile, care însă survenea într-un moment de acută criză politică internă și internațională și care a rămas deocamdată fără urmări. A fost bine, a fost rău, au funcționat cît au funcționat, asta o pot spune experții care au analizat cu temeinicie acest experiment administrativ. Cineva ne spunea odată într-o prelegere, și nu era un istoric, ci șeful unei agenții de dezvoltare regională, ne spunea că practic, statul român de la înființarea lui s-a tot străduit să-și amelioreze, să-și reformeze formula, ceea ce nu-i rău deloc, dar acest lucru demonstrează în egală măsură că a existat o anumită neliniște, o tatonare permanentă a formulei sale de funcționare. În orice caz, după cel de-al doilea război mondial, după formulele implementate într-o formulă la fel de autoritaristă, de inspirație stalinistă, cu organizarea acestei regiuni autonome maghiare, ajungem la anul 1968, un an în care într-un mod nu neapărat paradoxal Universitatea Populară de la Vălenii de Munte redevenea o actualitate, exact în momentul în care țara era reorganizată în județe, într-o formulă care, sigur, amintea de aceste împărțiri ale Țării Românești în timpul evului mediu în scaune de judecată. În mod foarte interesant, aceste scaune de judecată erau scaune, așa cum scaune erau și cele din Secuime și iată că putem vorbi despre o concepție organizatorică care revine în cadrul mai multor comunități, deși, desigur, comunitățile respective aveau un imaginar politic și administrativ ce se revendica de la surse diferite.

La 15 de ani de la Revoluție nu mai putem evoca diverse alibiuri, nu putem continua la fel ca în vremea lui Eminescu, ca înainte și după Eminescu, nu mai putem să spunem mereu că nu e momentul, nu se poate, să ne mirăm mereu că lucrurile merg prost, să le criticăm din vîrfurile buzelor, să privim la hemoragia aceasta a tinerilor care pleacă în Occident și nu pleacă de bine, ci pleacă pentru a căuta binele. Avem, cred – o spun fără patetism, cu calm –, avem datoria să încercăm să urnim lucrurile.

Miklós Bakk: Cred că după cele spuse de colegul și prietenul meu, Ovidiu Pecican, ne este foarte clar că avem tradiții regionaliste. România modernă se bazează pe diferite provincii, fiecare aducîndu-și propriile instituții, propriile tradiții care ulterior au fost unificate, masificate în modernitatea românească, dar epoca postmodernă din punct de vedere politic este și epoca care decopertează

modernitatea și ne arată care sînt fundamentele ei premoderne, care sînt mult mai organice decît credem noi pe baza tradiției exclusive a Iluminismului. Avem așadar tradiții regionaliste. Problema care mă frămîntă pe mine și la a cărei rezolvare am încercat să contribui la Grupul Provincia, este: care sînt mijloacele, modalitățile, strategiile politice prin care putem să punem în valoare aceste tradiții, prin care putem avea o reconstrucție regională a României? Grupul Provincia a ajuns la un consens că o anumită reconstrucție regională a României este imperios necesară. Este un pas fundamental în istoria României moderne, pentru că așează pe un fundament complet nou statul, față de secolele a XIX-lea și începutul secolului XX, dar noi am considerat că el este necesar cel puțin din două motive majore: unul este o integrare eficientă în Uniunea Europeană, iar celălalt este chestiunea minorității maghiare. Prin această reconstrucție s-ar putea ajunge la un compromis istoric sau *agreement* fundamental cu minoritatea maghiară. Așa am văzut noi, din Transilvania.

În chestiunea ce fel de regionalism vrem, am dat un răspuns prin faimosul Memorandum al Grupului Provincia: este vorba de un stat regional, cu regiuni politico-administrative puternice, cu parlamente și guverne puternice și am încercat să lansăm o discuție publică pentru această idee. Discuția publică a fost un cvasi-succes, un cvasi-eșec, o adevărată discuție publică n-a avut loc, totuși un scop important am reușit să atingem prin Memorandum, și anume chestiunea regionalismului a devenit o problemă abordată și de elitele politice, a intrat în tematica politică, cu șanse mari să apară și pe agendă. Dincolo de această tematizare, chestiunea a rămas însă deschisă. Ce fel de regionalism putem cere în România? Această chestiune din punct de vedere al teoriei politice normative nu poate fi abordată pentru că, deși este foarte clar că Europa are o construcție regională și regionalismul țărilor europene favorizează construcția europeană, regionalismul în sine nu face parte din *acquis*-ul comunitar. Așadar, el nu poate fi privit strict normativ, în sens tare, cum am privit regionalismul în Memorandum, un regionalism politico-administrativ cu parlamente și guverne locale. Și de aceea, întrebarea rămîne: ce fel de regionalism putem avea în vedere?

Încercînd să formulez un răspuns la această întrebare, am considerat și consider că, în primul și primul rînd, trebuie să plecăm de la regionalismele sau regionalizările existente în Europa. De obicei, se vorbește de trei tipuri de regionalism. Există un regionalism cultural, care se întemeiează pe identități regionale distincte, care au o bază culturală, lingvistică, numit și etno-regionalism. Acest regionalism cultural a fost lansat și de Grupul Provincia, considerînd că regiunile trebuie să fie regiuni care au identități, culturi proprii, subsidiare; în legătură cu Transilvania s-a pus problema formulării unei identități politice transilvănene transetnice. Mai există un regionalism politico-administrativ în regionalismul european. Acesta pune accentul pe aspectele de autoadministrare, aspectele de

perfecționare a democrației, țintește la o aducere a deciziilor democratice cât se poate de aproape de comunitățile locale. Acest regionalism politico-administrativ poate să coincidă cu regionalismul cultural, iar cele mai puternice din Europa – Catalonia, Scoția, Tirolul de Sud – sînt regionalisme de acest gen, care au o bază culturală, identitară, dar au și o suprastructură politico-administrativă foarte puternică. Un regionalism politico-administrativ poate fi însă un regionalism de sus în jos, care nu ține cont de regionalismul cultural. Și în final, există un regionalism economic, care are în vedere eficiența administrației publice în primul și primul rînd legat de probleme de planificare economică și de dezvoltare. Acest regionalism este minimul care face parte din construcția europeană în *acquis*-ul comunitar în regiunile de dezvoltare, acesta fiind cel care se realizează la noi.

Cei care dorim să lansăm un curent în favoarea regionalizării României avem sarcina de a defini ce fel de regionalism putem ținti, avînd în vedere această tipologie. Eu consider că în România, pe termen mediu, este posibil un regionalism asimetric care presupune un compromis dintre un regionalism politico-economic inițiat de guvernele centrale și mișcările regionaliste, niște mișcări ale unor ținuturi cu o componentă identitară mai puternică. Un asemenea regionalism asimetric s-a dezvoltat în Italia, în Spania, și se pare că tot un regionalism asimetric se va produce și în Polonia, unde a avut loc o regionalizare de tipul doi, unde s-au definit regiuni de sus în jos, iar acum, în Silezia, de exemplu, este în curs de formare o mișcare politică care dorește reaşezarea regionalizării de sus astfel ca să corespundă granițelor istorice-culturale și unor tradiții instituționale proprii Sileziei. Tot așa s-a întîmplat și în Italia; Italia a fost împărțită în regiuni, dar dintre acestea cinci regiuni și un ținut au statut special, cu instituții și competențe proprii datorită tradițiilor pe care le aveau. Dintre acestea două au specificități etno-regionale: Tirolul de Sud și Val d'Aosta. Tot așa în Spania, sînt două regiuni puternice care au caracter etno-regional sau cultural: Catalonia și Țara Bascilor, cu o evoluție ulterioară foarte interesantă pentru că aceste exemple au devenit incitante pentru alte regiuni definite de sus în jos care acum se află în procesul de căutare și regîndire a propriei identități. Eu cred că un asemenea proces de regionalizare este posibil în România pe fundalul unei încercări de reformă a statului român pornite de sus, încercare care poate să se întîlnească cu cîteva încercări de autodefinire a unor regiuni. Două dintre acestea le consider realizabile pe termen mediu dacă acest proces de regionalizare demarează. Una din ele se află chiar în momentul de față în lumina reflectoarelor, Ținutul Secuiesc, cealaltă, în viziunea mea, este Banatul. Bineînțeles, inventarul de exemple rămîne deschis, nu înseamnă că alte regiuni sînt excluse, dar se pare că acestea două vor fi primele regiuni care vor cere o autonomie regională cu competențe și instituții apropiate de tradiții mai speciale.

Bineînțeles, întrebarea care se pune este care poate fi strategia politică care ar putea conduce la un asemenea proces de regîndire a statului român și, în ceea ce

privește discuțiile din Provincia, în primul rînd a fost formulată ideea înființării unui partid regional. Aici cred că ne aflăm în miezul problemei, mai apropiat de ceea ce se întîmplă în zilele noastre, pentru că înființarea partidelor regionale se pare că nu este posibilă în condițiile actuale ale partitocrației românești. În ciuda aparenței retorice a unei animozități și a unei intense lupte politice dintre partide, există un consens puternic care menține sistemul de partide și care nu permite apariția în arena politică a unor partide regionale care pot să-și formeze propriul bazin electoral. În condițiile acestei partitocrații, vrînd-nevrînd, conștientizînd sau nu, toate partidele politice românești, inclusiv UDMR, sînt partide care contribuie la reproducerea centralismului. Centralismul sistemului politic românesc este în viziunea mea în mare măsură legat de funcționarea și consensul care a fundamentat sistemul de partide. Așadar, inițierea unui proces de regionalizare este legată și de momentul de creativitatea politică: cum anume poate fi schimbată această partitocrație? Aș avea multe de spus în acest sens, mai ales că am lucrat cu un grup de experți la un proiect al autonomiei Ținutului Secuiesc. Nu este vorba de inițiativa legislativă legată de numele fostului senator UDMR Csapó József și a Consiliului Național Secuiesc, care a ajuns pe masa Parlamentului. Este un proiect paralel, care nu s-a axat pe ideea pe care s-a bazat proiectul respectiv, și anume autodeterminarea internă a Ținutului Secuiesc, ci s-a axat exact pe ideile Grupului Provincia, deci pe o reformă regională a statului român. În cadrul acestui proiect am elaborat cu colegii experți și o lege-cadru cu privire la regiunile din România. Ideea de bază a acestei legi-cadru a fost să încercăm să dăm conținut concret autonomiei regionale fără însă ca să ne ocupăm de problema decupajului teritorial deoarece aceasta este o temă sensibilă, iar istoria discuțiilor legate de această tematică mi-a dovedit că dezbaterea de fond a acestei chestiuni este viciată de problematica decupajului teritorial. De pildă, discuțiile legate de reîmpărțirea județelor suscitade de Liga Județelor Abuziv Desființate a viciat această discuție a administrației publice și a problemei competențelor locale. De ce județ anume aparține un oraș sau un ținut? Noi am vrut să deparaziăm această discuție și am elaborat ca o primă componentă a acestui pachet o lege-cadru privind regiunile și am așezat problema Ținutului Secuiesc în acest cadru general.

Daniel Vighi: Aș vrea să fac un scurt comentariu la incitanta poveste a decupajului într-o zonă posibilă a unui joc, imaginar deocamdată, al unei vizualizări posibile a provinciilor istorice. Sigur că aici sînt o serie de lucruri incitante și care fac de multe ori obiectul analizelor sociologice. Iată că am citit cîteva studii ale unui tînăr cercetător, tot de la Universitatea din Timișoara, Alin Gavreliuc, despre sociologia identitară a bănătenilor și raporturile conflictuale într-un fel extrem de interesant de analizat sociologic, și nu numai, în raport cu vechea împărțire istorică pe valea Mureșului: Banatul, Ardealul și poate chiar raporturile

arădenilor cu Timișoara, care au fost întotdeauna niște raporturi de tip special, cu toate aceste conflicte de la vechiile istorii ale meciurilor de fotbal, care erau extrem de explozive, pînă la amintirea regiunii Banat în care Aradul s-a simțit oarecum frustrat în raport cu alocările care veneau dinspre capitala regională, care era Timișoara. Numai că lucrurile acestea deocamdată țin de o anumită zonă care devansează poate dezbaterea noastră, care este în viziunea mea încă una de natură a definirii principale.

Aș vrea să fac o mică schiță pornind de la un document pe care toată lumea îl cunoaște și la care am participat efectiv ca un co-autor al lui în momentul cînd a fost lansat României și a stîrnit un scandal: Proclamația de la Timișoara. Ea a fost adusă în prim plan prin acel celebru punct 8, care nu este pînă la urmă lucrul cel mai interesant pentru că în fond, interdicția rămîinerii nomenclaturii de partid pe scena politică era pentru un mandat și după acel mandat, punctul 8 nu mai avea nici un fel de actualitate. Sînt acolo însă cîteva lucruri care sînt un incipit, un debut al unui lung proces de acomodare a mentalului colectiv cu anumite cuvinte tabuizate... Vă mărturisesc că am introdus într-unul din punctele Proclamației noțiunea de autonomie, pe lîngă un alt punct extrem de interesant și anume toleranța interetnică ca bază a procesului de democratizare a României, idee sugerată de Herta Müller într-o vizită în ianuarie '90, deci o delegație a verizilor germani și preluată de noi destul de repede – intuitiv simțeam că acest lucru are importanță – numai că istoria ulterioară a dovedit că, pînă la urmă, fostele structuri comuniste și aparatul represiv al poliției politice au folosit naționalismul ca instrument de blocare al acestui demers de schimbare a mentalului colectiv în ideea aceasta a unor dezbateri care nici astăzi nu sînt extrem de senine și acceptate. Așadar, la un moment dat, într-unul din puncte apare autonomia administrativă, iar ea a fost apoi ani de zile prilejul atacurilor concentrate, începînd din momentul în care chiar televiziunea națională, unica de atunci, a încercat să instrumentalizeze ideea secesionistă a Proclamației. Dacă vă aduceți aminte, Cornelius Roșianu, celebrul prezentator, atunci cînd a prezentat Proclamația a spus că este un act care urmărește secesiunea Banatului, bazîndu-se tocmai pe acest cuvînt care astăzi a început să fie acceptat – autonomia este deja un cuvînt care nu mai stîrnește spaimile de atunci. Procesul este extrem de complicat și arată că lupta împotriva modernizării instituțiilor și a gîndirii noastre asupra statului are încă multe obstacole. Referitor la ideea aceasta a regionalismului asimetric de care vorbea colegul Miki Bakk, sigur că noi am avut, sub presiunea Uniunii Europene, o regionalizare. Poate lumea nici nu este conștientă că s-a încercat acest lucru și că România este regionalizată pînă la urmă.

Se simplifică modul de alocare a fondurilor și s-a realizat de sus în jos o construcție artificială, fără nici o bază în imaginarul social, în identitatea regională, celebrele regiuni de dezvoltare nu sînt o formă de a obstacula dezbaterea despre cît ni se dă nouă, moldovenilor, sau cît li se dă bănașenilor. Aceasta este una dintre

provocările pe care nici noi nu le-am tranșat în Memorandum, pentru că zicem la punctul cinci: „construcția noilor entități teritoriale poate porni de la regiunile de dezvoltare sau de la provinciile istorice”. Noi trebuia să fim mai tranșanți, să spunem că în viziunea noastră, pînă la urmă, regionalizarea trebuie făcută în jurul celor șapte provincii istorice. Eu zic că un fel de simplificare de felul acesta vizibilizează construcția regională românească pe entități istorice. S-ar putea să greșesc, pentru că întrebarea într-adevăr este care sînt aceste provincii, cum le definim pînă la urmă, ce este Partium-ul, ce este Transilvania, Maramureșul și așa mai departe.

Elek Szokoly: Aș dori să încep cu o mărturisire. N-am fost în Iași decît în trecere, acum 10-15 ani, nu cunoșteam orașul și aseară am făcut o lungă plimbare pe răcoare, care mi-a făcut o deosebită plăcere, pentru că am descoperit în orașul Iași – o capitală. Și mă întreb în mod firesc, de ce ar trebui să ne jenăm să declarăm sus și tare că Iașiul este o capitală, capitala unei provincii istorice? Pentru că Iașiul arată ca o capitală, are instituții demne de o capitală, are edificii demne pentru o capitală. De ce n-am putea declara sus și tare, cu mîndrie chiar, că Clujul, de exemplu, este o capitală, capitala provinciei istorice Transilvania, Timișoara a Banatului și așa mai departe? Și dacă Iașiul este o capitală, sau cel puțin demn de o capitală, mă-ntreb de ce nu ar merita această capitală o „țară”, în sensul său medieval firește, o regiune, o provincie, o Moldovă? Și Clujul o Transilvanie, Timișoara un Banat, Craiova o Oltenie sau Constanța o Dobroge?

Cum se face, de fapt, că noi sîntem astăzi aici? Sîntem astăzi aici pentru că, dați-mi voie să citez: „la 31 ianuarie 2003, la întrunirea Grupului Provincia la Cluj am hotărît împreună ca să înființăm Forumul pentru Regionalizarea României, structură civică deschisă tuturor persoanelor, grupurilor și organizațiilor dornice să participe la dezbaterea privind regionalizarea”. Acest Forum își propunea atunci elaborarea politicilor publice care să conducă la o descentralizare eficientă și reală, aptă să reducă deficitul democratic al structurilor actuale, precum și la includerea regiunilor în Constituție, lucru care a fost ratat din păcate cu ocazia modificării recente a Constituției, s-a ratat definirea regiunilor ca entități administrative și politice, coerente economic, cultural și istoric, și garantarea competențelor regionale exercitate de organisme legislative și executive alese direct. Întrebarea fundamentală care trebuie pusă neapărat, după cum au amintit și Daniel Vighi și Miki Bakk, este cea referitoare la definirea propriu-zisă a regiunilor. Trebuie să recunoaștem că, din punct de vedere filosofic, nici măcar conceptul spațiului nu a fost tranșat în mod clar, din cauza aceasta disciplina care se numește geografie are un obiect destul de incert, totuși la nivelul bunului simț comun putem să spunem că regiunile există, ele nu trebuie inventate, ci doar redescoperite. Desigur, problema fundamentală rămîne dacă aceste regiuni, cărora noi încercăm să evităm să le trasăm frontiere ferme cu carioca neagră pe o hartă imaginară, posedă pînă la urmă acel specific

regional care deosebește o regiune de alta. Noi considerăm că aceste deosebiri există, și pornim de la ipoteza că ele au existat aproape tot timpul de-a lungul istoriei. Evident, statul român actual se compune din provincii istorice, și în acest sens am putea spune că statul român este cel mai unitar stat cvasi-federal. Pentru că, în definitiv, s-a constituit din cele trei mari provincii istorice care au avut fiecare o statalitate independentă. Regionalismul a fost o permanență în istoria Transilvaniei, zicem pentru că venim din Transilvania și inițiativa aceasta, a acestui grup intelectual este o inițiativă transilvană. El a existat și înainte de 1918, cum bine știți, în cadrul elitei românești, după cum a existat cu accente tot mai puternice după 1918 în cadrul elitei maghiare, mă refer aici chiar la aceea mișcare care se numea „transilvanism”, cu respectabilul Károly Kós, care a condus această mișcare, care a teoretizat această mișcare de altfel multietnică. Iar transilvanismul nostru de astăzi este poate în același timp o tentativă de refondare a unei patrii pentru cele 1,5-2 milioane de maghiari, deveniți după 1918 „apatrizi”, în sensul autentic al cuvântului, în cadrul statului român, dar care, tocmai prin regionalizare, printr-un regionalism autentic de tipul celui de care pomenisem anterior, ar putea să-și recâștige în cadrul statului român autentica patrie care le-a lipsit de-a lungul celor 85 de ani de la 1918 încoace. Cred că ar trebui să pornim de fapt, chiar în cadrul acestei dezbateri, de la ideea pe care o exprimasem acum patru ani în cuvântul de deschidere al revistei *Provincia*, care se intitula „Ce vrem și ce nu vrem”. Am spus atunci că „nu mai vrem ca provincia noastră să fie una de mîna a doua, într-o țară de mîna a treia. Vrem ca Transilvania să devină centru.” Noi ne gîndisem atunci la Transilvania, dar ceea ce am spus atunci este valabil pentru oricare provincie românească. Vrem ca Transilvania să devină un centru, nu deasupra altora, ci la paritate și într-un parteneriat al centrelor. Vrem o Transilvanie în care deosebirile religioase, etnice, culturale să se completeze reciproc în beneficiul întregii regiuni. Nu vrem să resuscităm și cu atît mai puțin să promovăm, să provocăm un transilvanism localist peste diferența culturală românească, maghiară și germană ori chiar împotriva acestora. Vrem să promovăm o transilvanitate europeană, care să folosească aceste tradiții și identități diferite într-un sistem consociativ modern, apropiat de spiritul unei Europe în curs de unificare. Această Europă în curs de unificare încă, rămîne o vreme, se pare, corigență și în privința formulărilor din Constituția Europeană, unde ideea regională apare modest, din păcate; ea apare mult mai pregnant în schimb în documentele Consiliului Europei, care este mult mai curajos în acest domeniu.

Aș dori să mai subliniez, legat de această corigență a Uniunii Europene în domeniul regionalismului sau mai degrabă de reverberațiile pe care le are asupra regionalizării românești cu cele opt regiuni de dezvoltare și tot procesul legislativ care s-a raliat acestei idei, că rămîne o întrebare interesantă și anume: cele opt regiuni de dezvoltare cum se încadrează în cele așa-zise unități NUTS II, cu o populație între 800 de mii și 3 milioane de locuitori – acestea fiind limitele

recomandate de Uniunea Europeană? În același timp, pentru unitățile NUTS I se recomandă o populație între 3 și 7 milioane de locuitori. La noi, în mod interesant, în cadrul legii elaborate privind regionalizarea, se vorbește de o singură regiune NUTS I: România. România, cu 22 de milioane de locuitori! Oare de ce nu pomenim totuși – pe baza recomandărilor Uniunii Europene la care ținem atât de mult – de cele trei provincii istorice care ar acoperi exact dimensiunile recomandate pentru unitățile NUTS I ale populației de maximum 7 milioane de locuitori și care ar acoperi exact cele trei provincii istorice ale României? Sînt întrebări care rămîn în aer și care vor trebui clarificate de legislaturile viitoare.

Sper că cele susținute aici de mine, și anume că regiunile în România există, că ele trebuie doar redescoperite, vor fi subliniate și de acele sondaje de opinie care au fost făcute acum cîțiva ani de Metro Media Transilvania, care arătau că aproximativ un sfert din românii intervievați în Transilvania s-au considerat mai întîi ardeleni și mai apoi români, și aproape jumătate dintre maghiarii din Transilvania s-au considerat mai întîi ardeleni și abia după aceea maghiari. Or, în cazul acesta, luînd în considerare situația actuală în care există o asemenea propagandă de o parte și de alta către o conștiință națională generală, deci împotriva spiritului regional, aceasta reprezintă totuși o performanță de care ar trebui să ținem seama.

Daniel Barbu: Cred că trei sînt lucrurile pe care aș dori să le evoc aici, și pe toate trei le voi pune sub semnul unui oarecare scepticism. Cel mai recent scepticism pe care l-am întîlnit ca cetățean este cel cu privire la capacitatea Uniunii Europene de a determina statele membre să facă ceva anume. În urmă cu două săptămîni am aflat cu toții că guvernul grec, care este membru de mai bine de un deceniu în Uniunea Europeană, ține contabilitate dublă: una trimite la Bruxelles, alta se întîmplă în țară. La trei zile am aflat că în Portugalia, pe fundalul crizei guvernamentale, jumătate din întreprinderi nu-și plătesc datoriile față de stat și sînt iertate de guvern. Noi cunoaștem aceste lucruri din propria patrie foarte bine, așadar nu trebuie să ne facem iluzii cu privire la capacitatea Uniunii Europene de a determina Guvernul României, oricare ar fi acesta în următorii ani, să facă ceva anume, dacă acest guvern, dacă majoritatea care-l susține nu are voința să sprijine ceva anume, în cazul nostru regionalizarea. În ceea ce privește regionalizarea, cred că am provoca mai degrabă discuții, am stîrni-o mai aprins și mai profund, și în același timp am așeza-o pe baze mult mai solide dacă am concepe-o mai degrabă ca pe un proces tehnic de tip administrativ.

Adevăratul proces politic care stă în spatele regionalizării și care este cunoscut și teoretizat încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea este federalismul. El îi privește pe cetățeni, nu teritoriile, granițele și hotarele; federalismul privește capacitatea unei comunități, care e diversă prin natura ei, pe toate planurile: unii sîntem bărbați, unele sîntem femei, unii sîntem hetero-, alții homosexuali, unii

catolici, alții ortodocși, unii avem ca limbă maternă româna, alții maghiara, alții romani, unii sîntem deștepți, alții nu – cei mai mulți nu, din păcate. Societatea e foarte diversă în orice punct al lumii. E evident că teritoriul statului care se numește România nu face excepție în acest sens. Și pentru a face ca o asemenea realitate, să spunem etnografică, să devină o comunitate politică, un corp politic, e nevoie de o metodă. Această metodă este federalismul, ceea ce înseamnă foarte pe scurt – plecînd de la teoretizările pe care la sfîrșitul secolului al XVIII-lea le-au dezvoltat Madison, Hamilton sau Jay – că în raporturile pe care le întreținem unii cu alții nu trebuie niciodată să mizăm pe inteligența noastră mutuală, pe buna noastră credință mutuală, pe capacitatea noastră de a fi onești unii cu ceilalți. Natura umană, cum știm foarte bine, este o natură decăzută și, pentru a putea totuși trăi într-un mod convenabil, e nevoie să încheiem între noi contracte. Iarăși, nu trebuie să ne iluzionăm că aceste contracte vor dura în virtutea faptului că sîntem în mod natural cinstiți și le vom respecta. De aceea, trebuie să gîndim instituțiile în așa fel încît necinstea, hoția, reaua credință să fie cît mai limitate, mai împiedicate să facă pagube majore în funcționarea lor cotidiană.

Și cu asta trec la al treilea punct, la acel ansamblu de instituții pe care-l numim *grosso modo* stat. S-a vorbit aici – și sînt în profund dezacord cu această opinie – despre necesitatea de a reforma statul român. Statul român, după părerea mea, este nereformabil. Există o singură încercare parțială și nereușită de a reforma statul român și ea datează din 1948 și s-a încheiat *grosso modo* după 20 de ani, în 1968. Este singura mișcare istorică prin care, prin spiritul unui anumit internaționalism pe care nu este nevoie să-l explic aici, al unei ideologii specifice, al unei legături privilegiate cu Uniunea Sovietică, elita conducătoare din acel moment a încercat să dea o lovitură statului român, așa cum s-a construit el din 1852, '62, '66, pînă în 1941. Această elită din 1968 s-a impus și după 1989 și rămîne extrem de fidelă față de aranjamentele din 1968. Vreau să vă reamintesc că a existat în luna martie a anului 2003 o mică dezbatere în jurul regiunilor de dezvoltare. Domnul Adrian Năstase, care, în clipa de față e limpede, nu are o inteligență foarte sclipitoare, a spus atunci că vom avea nevoie în aceste regiuni de dezvoltare de un guvernator, pentru că așa cere Uniunea Europeană. În termenii legii românești și în termenii relațiilor cu fondurile structurale europene, adică cu drenarea banilor europeni, acest guvernator ar fi urmat să fie un ordonator de credite, deci o persoană capabilă să semneze contracte, să atragă fonduri și să execute proiectele rezultate din respectivele contracte. Pe mine personal, ca cetățean, această declarație m-a impresionat, ea mi-a părut un pas înainte spre cîștigarea de către regiunile de dezvoltare – care sînt deocamdată simple ficțiuni – a unei consistențe juridice care poate să fie promițătoare pentru viitor, indiferent de discuțiile pe care le putem avea în jurul decupajelor teritoriale ale acestor regiuni. A doua zi însă a intervenit o persoană mult mai importantă în viața publică

românească decît Adrian Năstase, și anume Octav Cozmâncă, pe aceea vreme ministru al Administrației, și a spus că nici nu se pune problema. Deci nu vom avea guvernatori și nu vom avea regiuni. Domnul Adrian Năstase altceva n-a mai spus. Și știm cu toții, cum nu s-a mai întîmplat nimic, că probabil că Octav Cozmâncă a avut ultimul cuvînt. Cu alte cuvinte, statul român e nereformabil. Ceea ce trebuie să facem este un alt stat. Pur și simplu, domnul Bakk a folosit un cuvînt foarte just – partitocrație –, ne aflăm în fața unei elite politice cartelizate, care mimează adversitatea, se înfruntă în campania electorală, pare să aibă poziții ireconciliabile, iar unii se bucură, alții se întristează, ca și cum ar însemna ceva că cineva a pierdut și altcineva a cîștigat. De fapt, asta nu înseamnă nimic și cei care ies în stradă să se bucure sînt probabil naivi sau profită de faptul că în seara respectivă nu este meci și au totuși ceva pentru ce să se bucure. Aceste elite sînt, ca și domnul Cozmâncă, profund atașate față de statul român așa cum a fost el creat în 1852, '62, '66, reconsolidat în 1968, și vreau să fac aici o paranteză, care istoricilor le este fără îndoială familiară, statul român nu e unic în această privință. Italia a trecut prin același proces istoric, regele Sardiniei, Victor Emmanuel al II-lea, a ajuns mai întîi la Florența, apoi la Roma, a rămas Victor Emmanuel al II-lea, nu al Sardiniei, ci al Italiei, a fost așadar o Sardinie mai mare, care și-a schimbat numele și a înglobat întreaga peninsulă. Așadar, România nu este unică, izolată în acest comportament de autoreproducere a propriei structuri statale, indiferent de fluctuațiile teritoriale, de faptul că a cîștigat, apoi a pierdut teritorii pe care le cîștigase și așa mai departe.

Dincolo de fluctuațiile de teritoriu, statul român rămîne absolut fidel acestui model centralizat, modelul iacobin. Este un stat care, spre deosebire totuși de modelul iacobin, care susține partea tehnică a funcționării statului și concepția centralizatoare, statul român are o a doua problemă majoră: e român. Cu alte cuvinte, el este – lucrul este doar aparent o tautologie – proprietatea etniei române, a vorbitorilor de limbă română. Acest fapt ni l-a reamintit în scurta intervenție făcută după ce a fost validat de Curtea Constituțională de viitorul președinte al României, care nu ne-a spus: „Sînt președintele tuturor cetățenilor României”, ci a spus: „Sînt președintele tuturor românilor”. Inițial, cu naivitate am crezut că vrea să spună „indiferent de ce opinii au, dacă m-au votat sau nu”, dar a avut grijă viitorul președinte să adauge: „președintele tuturor românilor, al celor din țară și al celor de peste hotare, douăzeci și două plus șase milioane”. Așadar, el este, un fel de, scuzați-mi trivialitatea, dar cred că termenul este foarte indicativ, el se consideră în momentul acesta intens juridic – vedeți e o curte constituțională care-l validează, este o chestiune de drept – el se consideră într-un mod foarte comunitarist un fel de bulibașă, adică șeful unui trib, cel al românilor, indiferent unde trăiesc ei. Dacă, de pildă, un prim ministru al Ungariei a făcut o asemenea afirmație: „Sînt primul ministru sau președintele tuturor ungarilor, indiferent unde

trăiesc ei”, presa românească s-a isterizat, țipând că granițele sînt în pericol, steagul național românesc e călcat în picioare, deșteaptă-te române! Pare că nimeni nu reacționează la o afirmație întru totul asemănătoare pe care viitorul președinte al României a făcut-o. Nici măcar presa maghiară, presupun. Cu alte cuvinte, statul român nu este numai un stat iacobin, deci o mașină administrativă al cărei singur scop este, cum ne remintește Octav Cozmâncă, să se autoreproducă, nu să-i servească pe cetățeni, sau, cum ne-a spus în discursul cu o zi mai înainte, de 1 Decembrie, Ion Iliescu, să servească granițele, steagul, imnul național și ziua națională a românilor. Acesta e scopul statului, nu să-i servească pe cetățeni. Nu, pentru că, dacă ne uităm la Constituție, în ciuda revizuirii, ea spune că România e stat, că statul are granițe, imn național, capitală, are și cetățeni la un moment dat, pe lângă cetățeni mai are și persoane care aparțin minorităților naționale, statul mai are și români trăind în afara granițelor țării, are și autorități publice, deci acest stat român e format dintr-o mulțime de elemente, iar cetățeanul este unul dintre elementele sale cele mai modeste. Mult mai importantă e granița, steagul, capitala, imnul național, președenția, parlamentul, ș.a.m.d. Or, ceea ce cred că este necesar este o regîndire a comunității noastre politice. Istoria face ca comunitatea noastră politică să nu fie una simplă, în măsura în care, așa cum s-a evocat la această masă, există 2 milioane de concetățeni ai noștri care vorbesc altă limbă, maghiarii – ei participă la o cultură extrem de solidă, cu rădăcini extrem de prestigioase. Avem în jur de un milion de cetățeni a căror limbă maternă este romani, care nu participă însă la o cultură extrem de veche și solidă și care nu au o limbă scrisă. Mai avem insule mici de cetățeni care vorbesc alte limbi, dar sînt o problemă mai puțin importantă. Avem, dacă-l credem pe viitorul președinte, 20% din cetățeni care sînt homosexuali și pentru care trebuie să fim foarte atenți, avem concetățeni care sînt protestanți de foarte multe feluri, de la protestanți de limbă maghiară calvini, pînă la protestanți de limbă română baptiști sau pentecostali ș.a.m.d., avem cetățeni care sînt catolici de vreo două-trei feluri, avem și o mică comunitate islamică, vreo 70 de mii de persoane, există așadar o realitate etnografică destul de complicată în România. Nu e cea mai complicată din lume, dar e relativ complicată pentru Europa. Și ceea ce ne trebuie nouă nu cred că este toleranță, un cuvînt pe care eu nu-l consider extrem de fericit, ceea ce ne trebuie este solidaritate. Această solidaritate o văd de trei feluri: prima și cea mai importantă și pe cale să se rupă este solidaritatea între generații. Eu, care am 50 de ani, sînt convins că la vîrsta pensiei nu voi mai primi pensie. Pentru că sistemul nostru de pensii este bazat pe solidaritatea dintre generații. Este un sistem de redistribuire, noi care sîntem astăzi activi, contribuim pentru a plăti pensiile seniorilor noștri care sînt retrași din activitate cu speranța că atunci cînd vom împlini vîrsta și ne vom retrage din viața activă, cei care sînt tineri ne vor plăti nouă pensia. Or, noi care sîntem mai puțin de 4 milioane de cetățeni activi, nu

avem certitudinea că cei care sînt mai tineri, juniorii noștri, ne vor plăti nouă pensiile. Solidaritatea între generații este pe punctul de a se rupe.

Al doilea tip de solidaritate este extrem de important, și aici propun înlocuirea termenului de toleranță interculturală sau interetnică cu cel de solidaritate între identități. Nu cred că este suficient ca eu doar să suport că vecinul meu vorbește în bucătărie altă limbă decît mine sau că se duce la altă biserică decît aceea la care merg eu. Cred că trebuie să fiu solidar cu el și trebuie ca el sau ea să arate aceeași solidaritate față de identitatea mea. Cred că e nevoie să ne valorizăm, să ne ocrotim reciproc identitățile, fie că sînt majoritare sau minoritare.

A treia solidaritate de care avem nevoie este cea mai stringentă, solidaritatea individuală între persoane care trebuie să trăiască împreună zi de zi.

Această triplă solidaritate de care astăzi avem nevoie nu se poate construi decît prin refondarea republicii, prin regîndirea unui stat, prin transformarea noastră dintr-o realitate observabilă etnografic într-o comunitate politică de cetățeni marcați de această triplă solidaritate. În puterea noastră nu stă decît în cel mai bun caz realizarea solidarității individuale. Eu pot fi prieten personal cu oricare dintre dumneavoastră, vă pot da zahăr cînd nu aveți, vă pot scoate cîinele la plimbare cînd sînteți plecați în concediu... Solidaritatea individuală în anumite limite e în puterea fiecăruia dintre noi. Solidaritatea între identități și solidaritatea între generații au nevoie de un contract social, de instituții care să le poată gestiona. Și aceste instituții se pot inspira, cred eu, din acest model federativ care nu este neapărat democratic, e un model care datează de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, trebuie să fim profund conștienți de acest lucru. E un model ce ține de guvernarea reprezentativă, de reprezentarea intereselor indivizilor, comunităților mai mici sau mai mari. Nu-i neapărat să fie un model democratic. Marea noastră problemă după 1989, și aici cred că e și reacția negativă pe care cele mai multe țări din Europa Centrală și de Est au stîrnit-o după '91-'92, este faptul că nu numai noi, românii, dar nici polonezii, ungurii, bulgarii, cehii, toți împreună nu am fost capabili să gîndim un nou tip de societate, un nou tip de guvernare. Nici una dintre țările foste comuniste nu și-a permis luxul sau nu și-a bătut capul să inventeze un nou stat, un nou regim politic. Am reimportat rapid elemente de democrație pe diferite modele, *grosso modo* modelul francez al sistemului semi-prezidențial, cu un șef al statului ales prin vot popular care încearcă să tempereze, să controleze un parlament format din partide, dar nici una din societățile central- și est-europene, cîndva comuniste, nu au fost capabile de suficientă imaginație. Or, cred că poate acum avem mai multă inteligență, mai multe resurse și mai multă dezamăgire față de ceea ce s-a întîmplat în acest deceniu și jumătate după căderea comunismului, ca să ne impunem problema necesității contractului social. Și fără îndoială, în acest nou contract social componenta administrativă a regionalizării, cu oricare dintre formulele regionalizării va fi considerată cea mai potrivită de comunitate în temeiul contractului social, această formulă administrativă a regionalizării va fi una accentuată.

Cătălin Turliuc: Vreau să-mi exprim în primul rînd mulțumirea de a avea atîtea puncte de vedere aparent consonante și în același timp divergente, și care ne dau, cum spune americanul, *food for thought*. Cred, deopotrivă, că măsura în care societatea românească este permeabilă la astfel de idei nu presupune doar o schimbare de mentalitate generală. Cred însă că ar trebui pornit, și scuzați-mi limbajul neacademic, de la vechiul proverb românesc: „Țara arde și baba se piaptănă”. Eu aș inversa acest proverb și aș spune că țara arde tocmai pentru că baba se piaptănă, și cred că această formulă nu ne dă timp pentru a discuta în mod absolut serios ceea ce Uniunea Europeană încearcă ca experiment: celebrul articol 198 din Tratatul asupra Uniunii Europene vorbește de Comitetul Regiunilor, de cele opt secțiuni, care este o copie a ceea ce s-a întîmplat cu ECOSOC-ul ș.a.m.d. Știm foarte bine că țările care au propus această chestiune, Belgia, Italia, Germania, etc. provin dintr-o anumită tradiție, cea a federalismului evocat aici. Cred că în măsura în care regionalizarea va deveni un comandament politic, ea va ține în primul rînd de consolidarea statului și de democratizarea lui.

M-aș întoarce puțin la perioada în care modelul politic centralist și-a dobîndit în bună măsură partea pozitivă, în special la perioada interbelică, limitîndu-mă firește pînă la momentul în care Constituția Salvării Naționale, cea din 20 februarie '38, a propus prin vocea lui Strati Micescu acel model corporatist de dezvoltare a societății pe care noi încercăm astăzi să-l depășim într-un fel sau altul. Mă gîndesc aici la celebra Lege de unificare administrativă din '25, la crearea Institutului de Științe Administrative al României, și la modul în care legiuitorul de atunci a văzut posibilitatea acomodării realității care era România reîntregită, la un mediu internațional bazat pe sistemul de la Versailles, la nevoia de a consolida un stat care, fără îndoială, avusese o creștere explozivă după 1918. Cred că acel model a fost un model depășit. Din păcate însă, legiuitorul s-a întors după '90 la legea din '25 care a stat la baza noii organizări și chestiunea aceasta cu Liga Județelor Abuziv Desființate s-a inspirat tocmai de la modelul acela în care România reîntregită avea 71 de județe. Cred că acest lucru ține de felul în care noi am înțeles destinul nostru după 1989, și că în lumea comunistă experimentul federal a fost un experiment impus. Vreau să vă reamintesc că Cehoslovacia a devenit stat federal după ce a fost invadată de Uniunea Sovietică, că Iugoslavia a fost un regat sîrbo-croato-sloven, sau Iugoslavia din vremea lui Alexandru a devenit federală în vremea lui Tito, care el însuși a desemnat, nu în mod imaginar, ci în mod real pe hartă componentele fostului spațiu iugoslav. Cred că inapetența generală a românilor față de modelul federal are o rădăcină care ține de o anumită tradiție. Eu cred că în România a fost vorba de un etno-naționalism în sensul definit de Walter Connor și că tipul acesta de societate care s-a construit, fără să jignesc pe nimeni, a fost o societate gregară. Cred că noi nu ne-am consumat modernitatea, că democratizarea n-a mers în același pas cu democratizarea

societății și cred că intelectualii chiar dacă-și asumă arogant roluri de „ideocrați” ar trebui să pornească de la premiza fondării unui nou contract social, chiar dacă modelul acesta al contractului social vine dintr-un alt spațiu.

Pe de altă parte, am citit chiar în ultimul număr al revistei *Capital* un sondaj extrem de interesant, care ne spune că occidentalii sînt profund pesimiști și dezamăgiți, și cred că acest lucru nu constată doar o stare conjuncturală, o stare de moment, ci că este vorba de un proces mult mai lung, iar optimiștii din Uniunea Europeană sînt tocmai cei care au venit din bezna comunismului. Probabil că aici, în Europa de Est, se amestecă speranța cu naivitatea, sau ignoranța cu inocența. Oricum am discuta această perspectivă, cred că regionalizarea trebuie să rămînă pe agendă, pentru că, din cele trei modele invocate aici de domnul Bakk, sîntem la nivelul primului, și chiar și acela aplicat într-un mod artificios, și mai cred că ceea ce Uniunea Europeană ne poate oferi ca experiență, ca soluție, este încă un model difuz. Nu există o coerență internă în Uniunea Europeană și, citind Tratatul asupra Constituției Europene, se vede că este o constituție atît de formală și de largă încît poate să încapă orice acolo, lipsită fiind de capacitatea de a stimula un nou tip de solidaritate, de identitate europeană. Vizavi de această chestiune, aș încheia dezvoltînd ceea ce eu numesc „teoria cepei” și aș spune așa: eu în Iași pot fi tătăreșean, în Moldova pot fi ieșean, în România sînt moldovean, în Europa român, în America sînt european, și, în final, caucazian de 1,87m și 100 de kilograme. Nici una dintre identitățile astea succesiv asumate nu se află în conflict, nu mă pune în dilemă. În conjuncturi diferite pot apela la ele fără să am vreo crispă și asta intervine pe fondul în care nu cred că etnicul, așa cum se manifestă el într-o vreme a resurgenței unui naționalism care din păcate a căpătat nuanțe antropologice, xenofobe, trebuie să stîrnească prea mult afectele. Cred că este o măsură rațională, lucrurile trebuie judecate pragmatic, iar pașii făcuți spre regionalizare trebuie gîndiți în acord cu procesul democratizării. Nu putem regionaliza un stat care nu este democratic, nu este prosper, care nu este pregătit el însuși spre acest demers. Fără îndoială, provocarea intelectuală a unei asemenea discuții rămîne validă, dar cred că urmările ei sînt pe termen mediu și foarte lung.

Toni Hrițac: Ca ziarist aș vrea să fac referire la cîteva lucruri pe care le-am observat de-a lungul timpului pornind de la Partidul Moldovenilor, despre care adeseori mi s-a spus cînd am fost în Ardeal sau la București că ar fi o primă expresie politică a dorinței de regionalizare. Partidul Moldovenilor al domnului Simirad nu cred că a avut vreo legătură cu ideea de regionalizare; el a fost o ambiție politică, a fost un partid conjunctural, creat de domnul Simirad după ce a pierdut sprijinul opoziției din aceea vreme și după ce partidul care l-a dus la putere, Partidul Alianței Civice, s-a autodizolvat. De altfel, partidul domnului Simirad nu a avut un program serios, un manifest care să facă trimitere la regionalizare, și

nici un program economic care să sprijine o astfel de dezvoltare, nu a avut aderență în rândul intelectualilor din Iași, și chiar staff-ul dînsului a fost destul de modest.

Cred că Iașiul are frustrări de capitală nerecunoscută, Iașiul în continuare ar vrea să fie considerat capitală a Moldovei – în toate dezbatările despre viitorul Iașiului este luată în considerare această ipoteză. Iașiul ca centru universitar nu poate fi gîndit, spun cei care participă la asemenea dezbateri, ca un centru universitar pentru Moldova. Să cultivi zeci de facultăți și o infrastructură de cadre universitare foarte bine specializate, e un areal îngust, este riscant, nu deținem fonduri pentru așa ceva. Acest lucru trebuie planificat la nivelul întregii Moldove, spun respectivii. La fel, Centrul Medical Ieșean, specialiștii din acest domeniu trebuie să aibă o bază de selecție de nivelul Moldovei sau al unei regiuni asemănătoare. Iașiul în schimb e prea mare pentru a trăi din mediul universitar și medical, el are nevoie și de o componentă industrială. În ultima vreme, sînt luate în vizor strategii de dezvoltare ale Iașiului, strategii în special turistice în care Iașiul este văzut ca o poartă de intrare în nordul Moldovei. Cei care gîndesc o asemenea strategie vor să îi pună în dialog pe cei din județul Iași cu cei din Neamț și Suceava. Gîndul acesta este un proiect comun: investiții în infrastructură, în drumuri care să fie rapide, care să ducă spre mănăstirile din nordul Moldovei, constatîndu-se în ultima vreme tot mai multe idei economice cu rază de acțiune la nivel regional. Ultima dintre acestea este drumul rapid dintre Iași și Ardeal în care este cerut ajutorul mai multor județe, Iași, Neamț, Suceava, Bacău ș.a.m.d. Constat inițiative private de nivel regional, multe firme de exemplu, Omega, Altex, Cosarom, sînt toate din Moldova și și-au construit o infrastructură la nivel regional. Piața regională este foarte importantă, oamenii de afaceri gîndesc în mod regional. Chiar și unele instituții ale statului au început să gîndească așa: Electrica, care are modelul centralizat de la București, acum are sucursale regionale, ba chiar a început să fie privatizată. Chiar și economia neagră gîndește regional, chiar și mafia! Este o competiție acerbă între Iași și Bacău; de exemplu, Sediul Regional al Gărzii Financiare este la Bacău, iar dacă te revolți împotriva celor din Bacău, te controlează, trimit Garda și-ți verifică firmele ș.a.m.d. Am mai constatat o anume ineficiență a celor care administrează banii regiunii de nord-est, dar cred că într-o bună măsură ea își are sursa în faptul că regiunea de dezvoltare nord-est este o formă fără fond. În schimb, latent, la nivel micro, în special în zona oamenilor de afaceri, în ultimul timp sînt tot mai multe inițiative care vizează o infrastructură regională.

Tiberiu Brăilean: Se pare că, chiar începînd cu anul viitor, în perspectiva integrării europene, problema reorganizării administrativ-teritoriale se pune cu o anumită acuitate. Domnul Bakk numea trei tipuri de regionalism: cultural, politico-administrativ și economic. Eu cred că regionalismul politico-administrativ, această suprastructură de fapt, poate îmbrățișa și chiar trebuie să le îmbrățișeze

pe celelalte două. Și eu cred că regionalismul nu este un concept fără conținut, nu este o formă fără fond, iar politica regională este cu adevărat pertinentă, importantă în contextul interdependențelor multiple ce caracterizează lumea actuală, a permeabilizării frontierelor, a circulației, a erei informației-putere care circulă tot mai liber, a liberei circulații a capitalurilor, a persoanelor, și, în genere, a mobilității crescute a factorilor de producție. Există deci, suficiente argumente care pledează pentru ideea că problematica creșterii economice și a dezvoltării economico-sociale poate fi abordată într-o manieră optimală în anumite limite desigur, la acest nivel intermediar, acest nivel mezo-economic. Este vorba despre o abordare aflată mai aproape de cetățeni, de problematica locală, decât o are un guvern, și care în același timp, concentrează mai multe resurse decât nivelul județean actual sau local, deci prezintă un potențial de dezvoltare mai ridicat. Și atunci, cu riscul de a deveni puțin tehnic, eu am inventariat patru variante posibile în care o politică regională, coerentă, credibilă și adaptată specificului românesc și timpului pe care îl trăim, unele dintre ele au fost discutate și aici, dintr-o perspectivă mai mult istorică, politică, dar eu le voi reda ca atare, tehnic, sper că nu prea rigid.

O primă formulă ar fi păstrarea județelor actuale, iar ceea ce spuneți că s-a întâmplat atunci cu ideea lui Adrian Năstase de a avea un guvernator pentru fiecare regiune de dezvoltare care a fost respinsă de Cozmâncă și de reprezentanții de județ care-și vedeau astfel luat caimacul, este o reacție tot de jos în sus. A doua variantă ar fi regăsirea regiunilor istorice, ea reprezintă modelul federal despre care s-a vorbit, ce ar putea implica regiuni de tip NUTS I. A treia variantă ar fi transformarea regiunilor de dezvoltare în unități administrativ-teritoriale și investirea lor cu organisme alese, cu putere de decizie, de autonomie. O a patra formulă posibilă este una oarecum intermediară, între regiunile istorice sau între regiunile de dezvoltare și județele actuale, deci o formulă în care să se constituie noi regiuni care să grupeze două sau trei județe actuale care ne-ar putea aduce la o medie europeană NUTS II, de circa 1, 5 milioane de locuitori în medie, și cu o suprafață medie de circa 15 mii de km²/regiune.

În mod cert, situația actuală se caracterizează printr-o centralizare excesivă, o lipsă de autonomie reală s-a menținut cu parșivenie prin pîrghii preponderent financiare, o fragmentare a resurselor, un potențial de dezvoltare redus, o utilizare puțin eficientă a factorilor de producție, accentuînd marile disparități de dezvoltare între regiuni. Se poate vorbi de un eșec al actualei politici de dezvoltare regională în România, așa cum a fost antamată ea la nivel instituțional și legal, începînd cu Legea dezvoltării regionale și cu tot ceea ce a urmat din '98 încoace în care am observat practic o autoinvestire cu competențe tocmai a instituțiilor centrale, vezi Ministerul Prognozei și Dezvoltării, vezi Agenția Națională a Dezvoltării Regionale, care nu știu ce rost ar putea avea dacă tot vorbim de autonomie și de descentralizare. Caracterul ineficient și oarecum artificial al regiunilor de

dezvoltare a făcut ca disparitățile să se accentueze, nu să se reducă din păcate, iar resursele s-au risipit în bună măsură. De aceea, cred că e nevoie și de legi noi și de mecanisme instituționale care să devină mai funcționale în contextul creșterii autonomiei puterii de decizie locale și regionale. Obiectivele ar fi trei în acest sens: 1. diminuarea dezechilibrelor regionale existente, 2. îndeplinirea criteriilor de aderare la structurile Uniunii Europene și 3. corelarea cu puterile sectoriale practicate de eșalonul național, pentru că nu putem face abstracție de acestea, iar acest regionalism asimetric de care vorbea domnul Bakk nu știu dacă e neapărat necesar în contextul în care promovăm o reformă unitară la nivel național, în care avem în vedere întregul, iar ceea ce realizăm este aplicabil tuturor, fără discriminări pozitive sau negative.

Este fără îndoială necesară o descentralizare efectivă și reală a activităților pe principalele criterii care să vizeze uzul și interesul acestora în ceea ce privește ținta de bunăstare, de eficiență economică și socială, apoi o delimitare clară a patrimoniilor. Vedeți că încă în România, deși avem târziu, în '99, o lege a domeniului public, a patrimoniilor în general, nu s-a realizat o departajare clară a patrimoniilor de uz și interes local, județean, național, nemaivorbind despre un posibil nivel regional pentru care pledam. Apoi, corelat cu patrimoniul, trebuie să avem o delimitare clară a bugetelor, a necesarului de cheltuieli mai întâi, la nivel local, la nivel județean, la nivel național. Și apoi, în funcție de acest necesar de activități de finanțat, să avem și o delimitare clară a veniturilor după principiul echilibrului, după cumpănirea veniturilor și cheltuielilor la toate nivelurile, deci nu veniturile locale să ia calea Bucureștiului și apoi să merg să fac temenele la minister pentru ca ele să revină la nivel local. În acest sens, am în vedere o practicare a unor baze de impozitare distincte, iar colectarea impozitelor să se facă precum în Danemarca bunăoară, unde se colectează toate veniturile la nivelul comunităților locale, la nivelul consiliilor locale, și acestea le redistribuie la nivel regional sau național, în funcție de activitățile pe care acestea le au de finanțat. Nu poate exista o țară bogată fără comunități prospere, baza este comunitatea, care e mai apropiată de cetățean și de nevoile sale.

Noi am ratat după revoluție posibilitatea de a reda autonomia comunităților noastre. Sigur că am aici un întreg set de legi, care ar trebui modificate; cred că trebuie desființat la nivel instituțional Consiliul Național pentru Dezvoltare Regională, așa cum a fost desființat Ministerul Dezvoltării și Prognozei, instituții care s-au autoinvestit cu atribuții. Este necesară o desființare, iarăși, a actualelor regiuni de dezvoltare pentru că nu și-au demonstrat eficiența și eu cred că o regiune optimă ar putea fi constituită – sigur, aici determinantul spațial trebuie avut și el în vedere, să ai munte, șes, câmpie, pe cât posibil – la nivelul a 1,8-2 milioane de locuitori în medie, corespunzător nivelului NUTS II al Uniunii Europene. Mai este și un principiu al contractualismului care trebuie intens valorificat și care

chiar este valorificat în Franța, bunăoară, unde se lucrează pe bază de contract între stat și regiune, cu delimitarea clară a responsabilităților, partajarea sarcinilor, și acest principiu ar putea fi practicat și la noi.

Mă gândesc aici la niște criterii care ar trebui să ne conducă la o optimizare a organizării administrativ-teritoriale, criterii care țin atât de tradiția istorică cât și de ceea ce avem ca resurse economice, demografice ș.a.m.d., iar lucrul la care ar trebui să ținim pînă la urmă este competitivitatea regiunilor noastre. O regiune trebuie să fie competitivă pentru a rezista într-o lume în care concurența se intensifică, ne adresăm tot mai mult unei piețe globale, nivelurile de relații inter-regionale cresc în intensitate. E vorba de dinamism economic, de eficacitatea industrială, de dinamica pieței, de un dinamism financiar care în zona noastră lipsește, de resursele umane, naturale, de politicile publice, politicile de intervenție, de dinamismul extern, de capacitatea de inovare, pentru că și aceste structuri inovative sînt foarte importante în determinarea unei competitivități regionale în condițiile acestei a treia revoluții industriale pe care o parcurgem acum. Ca să concluzionez, cred că putem aduce argumente în favoarea tuturor celor patru variante prezentate. Pledoaria mea este pentru a patra variantă, deci pentru un nivel regional care să integreze două, trei sau patru județe actuale, după caz. Mă gândesc acum, ascultînd intervenția dumneavoastră în special, dacă nu ar fi posibilă și organizarea unui nivel superior, un NUTS I. la nivelul regiunilor istorice, și apoi un NUTS II, așa cum pledam eu.

Elek Szokoly: Mă bucur că și dumneavoastră vedeți lucrurile astfel, o singură remarcă aș dori să fac referitor la regiunile asimetrice, și anume, aș dori să vă pun o întrebare oarecum retorică: dacă niște realități simetrice necesită niște soluții evident simetrice, niște realități asimetrice ce fel de soluții cer? Eu cred că răspunsul este de la sine înțeles, și afirmația domnului Miklós Bakk la asta se referă. Dacă există niște realități asimetrice, iar ele fără îndoială există, atunci și soluțiile, firește, trebuie să țină cont de ele. În legătură cu definiția regiunilor, cred că cel mai corect ar fi ca să pornim de la definiția Cartei autonomiilor regionale, deocamdată doar în fază de proiect, ce-i drept, dar definiția respectivă a fost totuși adoptată în general de teoria regionalismului.

Daniel Vighi: Nu-i mai puțin adevărat acumă că simetrismul acesta, dacă l-am vedea și l-am defini puțin în zona Banatului, ar fi să zicem, oarecum un șovinism al prosperității, iar în Secuime el s-ar concentra mai degrabă pe zona etnică. Și asimetriile își au undeva resursele.

Ovidiu Pecican: Doar o vorbuliță mai adaug și eu. În timp ce noi discutăm aici despre cum ar trebui făcută regionalizarea, ce e de făcut, avem deja trei tipuri de regiuni: le avem pe cele transfrontaliere, le avem oricum pe cele istorice și

avem și regiunile de dezvoltare, deci, jucăm regionalismul la trei mese. Că unele sînt fantasmatiche, că celelalte vin din trecut, asta-i altceva.

Miklós Bakk: Aș vrea să aduc cîteva lămuriri în această chestiune a regiunilor asimetrice. Foarte concret, în acel pachet de proiecte la a cărui elaborare am participat și eu, am vizat în primul rînd regiunea Ținutului Secuiesc și am considerat că o caracteristică aparte a acestei regiuni este că populația majoritară sînt secuii, vorbitori de limbă maghiară; este o regiune care are două limbi oficiale și există o simetrie completă între folosirea limbii române și maghiare, atît în educație cît și privind justiția și administrația. În plus, am avut în vedere competențele pe care trebuie să le aibă această comunitate în majoritate maghiară, în primul rînd ca să-și prezerve componenta culturală etnică, tocmai în ideea pe care a dezvoltat-o domnul Barbu, că este necesar în România un nou contract între diferitele comunități. Acest contract trebuie să prevadă și niște clauze asiguratorii pentru aceste comunități lingvistice culturale, care teritorial sînt compacte, dar care au nevoie de competențe proprii pentru a-și prezerva caracteristica culturală și lingvistică a teritoriului respectiv.

Cătălin Turliuc: Ați evocat Ținutul Alto Adige sau Tirolul de Sud, eu am trăit acolo o bucată de timp și am văzut acolo ceea ce nu credeam niciodată să văd. Mă amuza la vremea aceea, am fost la Academia Europeană de la Bolzano sau Bozen, în fine, și am văzut ce înseamnă *numerus clausus* în viața reală, de zi cu zi. A fost o experiență absolut terifiantă pentru că am fost și în parlamentul lor, am stat de vorbă și cu politicieni locali, am stat de vorbă și cu intelectuali, și cu oameni de pe stradă, și am văzut ce înseamnă o diviziune etnică dusă la extrem, cu un amendament care este doar de ordin civil: fiecare locuitor al acestei regiuni, o dată la zece ani, își declară limba pe care o vorbește, iar declarația o pune într-un plic care se depune la judecătorie. La fiecare zece ani are voie să-și schimbe opțiunea fără nici o problemă, însă toate posturile, pornind de la vînzătorii din magazine și terminînd cu medicii, sînt atribuite uneia dintre cele trei comunități, ladino, germani și italieni. Or, acest mecanism care fără îndoială a fost o revoltă împotriva modului de organizare a Italiei mussolinienne a beneficiat de un suport economic fabulos din partea Uniunii Europene, și această regiune este extrem de bogată, fiecare individ din cei care trăiesc în mediul rural, cu ghilimelele de rigoare, are trei meri și două capre și are un standard de viață mult mai mare decît un locuitor din Milano sau din orice altă regiune, pentru că această chestiune este rezultatul acordului semnat de Gasperi. Vreau să spun că această aplicare, care este oarecum perfect simetrică, apropo de exemplul dumneavoastră pe care l-ați dat adineauri, ar stîrni furori dacă s-ar aplica la scară macro în România. Ar fi o reeditare a lui *numerus valahicus* sau a lui Alexandru Vaida Voievod, dacă ducem la extremă acest tip de raționament. Și de aceea, chiar modelul de reconciliere româno-maghiar folosind exemplul modelului

din Tirolul de Sud cred că ar fi fost periculos pentru comunitatea maghiară pentru că ne-am fi reîntors la vechea formulă: 7% din cetățenii României sînt maghiari, apoi 7% sînt în Comitetul Central, 7% nu știu unde, fără să delimităm o regiune unde să se aplice această chestiune.

Miklós Bakk: Se pare că n-am reușit să fiu suficient de limpede. Eu nu m-am referit la întreaga Românie, eu m-am referit la Ținutul Secuiesc. În cadrul Ținutului Secuiesc este o simetrie perfectă între folosirea limbii române și maghiare, și aceasta este asimetria față de restul României. Pe de altă parte, deși există modelul Tirolului de Sud, în acest proiect noi n-am propus soluția respectivă din Tirolul de Sud, în care corpul larg al funcționarilor publici să fie divizat în proporții etnice, noi pur și simplu am propus ca funcționarii publici să cunoască atât limba română cît și cea maghiară. Este vorba de un criteriu profesional: pentru a intra în corpul funcționarilor publici din Secuime, cunoașterea ambelor limbi este obligatorie. În plus, acest proiect susține că sistemul educativ este perfect simetric: în ce măsură învață copiii maghiari limba română în școli, în aceeași măsură învață și copiii români limba maghiară. În plus, această soluție propune, după model belgian, un sistem electoral care este pe de o parte foarte liberal, deci permite o competiție largă între partide, dar totuși prezevă în corpurile alese raportul lingvistic dintre comunitățile existente, iar alegerile locale se organizează în regiunea Ținutului Secuiesc pe comunități lingvistice. Fiecare concurează în cadrul comunității proprii, dar proporția regională se menține la nivelul celei reflectate de recensămînt. Asemenea soluții se aplică în Belgia. Aceștia sînt pilonii de bază ai sistemului politic raportat la chestiunea lingvistică.

Tiberiu Brăilean: Sigur că realitatea este asimetrică și diversitatea face farmecul lumii, dar vin și eu la rîndul meu și vă întreb: nu credeți că o realitate asimetrică, tratată cu politici asimetrice poate accentua discrepanțele, asimetriile, mergînd chiar pînă la degenerarea în conflicte? Eu cred de aceea că așa cum în economia de piață eficiența se obține prin alocarea resurselor, prin respectarea raportului de piață între cerere și ofertă, prin ajustările spontane pe care le produce piața, în această perspectivă, Europa ne oferă o șansă, indiferent dacă va fi o Europă a regiunilor sau nu, ea ne oferă șansa de a ieși prin euroregiuni, prin formule de cooperare transfrontaliere, de a ieși dintr-un posibil impas care să ducă la conflict potențial printr-un apel la o piață mai vastă, la o societate mai vastă, la o cultură mai bogată, la o civilizație superioară. Trebuie să înțelegem regionalismul și la nivel supranațional, nu doar la nivel subnațional.

Smaranda Enache: Este extrem de important să încercăm să acomodăm administrația cu aspirația umanistă a demnității umane. Dacă omul contează, și

demnitatea lui contează, atunci orice forme, oricât de dificile, pot fi frecventate, pot fi găsite. Statul ar trebui să fie flexibil și ieftin și în serviciul cetățeanului. Statul nostru, cel în care trăim, nu răspunde acestui deziderat al cetățeanului și nu este capabil în momentul de față să acopere această multitudine, diversitate de așteptări. Cred că ar fi important să participăm cu toții la elaborarea statului în care vom trăi, deși sîntem conștienți că îndată ce vom găsi o formă, ea va fi depășită și va trebui să adaptăm mereu aceste forme. Dar respingerea *ab ovo* a unor dezbateri este probabil lucrul cel mai dureros care se întîmplă, dezbateră trebuie să existe, altfel, politicienii vor găsi foarte repede o soluție birocratică pe care ne-o vor impune și vom avea cu toții de suportat consecințele absenței noastre, ale pasivității noastre în dezbateră publică.

Și în acest context aș mai spune un lucru: e foarte important să credem că toți cei care participă la această dezbateră au aceeași legitimitate. Cred că diferența dintre dezbateră pe care noi o purtăm în România despre lucruri esențiale și cea care se poartă mai ales în nordul Europei, este că nu privim cu destulă bună credință argumentele celuilalt. Formele de organizare ale unei minorități, de exemplu, sînt privite în țările respective ca emanînd de la respectivele minorități. Majoritatea niciodată nu și-ar folosi puterea care i-o dă numărul, controlul instituțiilor pentru a impune minorităților un anumit tip de organizare. Sigur că și minoritățile își impun și limite, dar și le impun ele însele – lucru extrem de important. În legătură cu această situație delicată a Ținutului Secuiesc, delicată pentru că politicienii au făcut-o așa, se pierde din vedere faptul că în ultimii zece ani, 12% dintre maghiarii care s-au născut în această țară au părăsit această țară, și că dacă acest trend continuă, în 60 de ani în Transilvania nu vor mai exista comunități maghiare semnificative. Este așadar o responsabilitate civică pentru noi, contemporani cu acest fenomen de erodare, să găsim formulele necesare pentru prezervarea acestei comunități care este o comunitate care ne îmbogățește pe toți. Și de aceea cred că discuția despre ce forme trebuie să găsim trebuie să pornească de la aspirațiile legitime ale acelor comunități și de la faptul că și în Ținutul Secuiesc trăiesc români care sînt minoritari din punct de vedere numeric, și că acomodarea care se va găsi trebuie să fie mutual acceptabilă și să permită dezvoltarea în continuare. Dar competiția pe resurse și mai ales competiția simbolică dintre comunitatea maghiară și română din Transilvania în special nu va duce la nimic bun, va duce fie la dispariția maghiarilor din Transilvania, în următorii 60 de ani, fie la anumite sentimente de frustrare acumulate în majoritate care, de asemenea, sînt foarte periculoase. Dacă majoritatea nu are sentimentul că statul trebuie regîndit, pentru că s-ar putea să nu aibă acest sentiment, pur și simplu, și să rămînem cu aceste județe sau cu unificarea acestor județe, și să facem un mega-județ, care să aibă competențele județelor, s-ar putea ca minoritatea în schimb, în acest ritm de scădere să simtă o urgență iar cele două parcursuri contradictorii ar putea duce la tensiuni. Va trebui să găsim soluții.

Ioan Agrigoroaiei: Uitându-mă prin documente, am constatat că există o problemă foarte importantă, cea a competențelor. Cred că această problemă poate fi completată, să spunem, prin problema drepturilor și obligațiilor pentru că, la un moment dat, statul ultracentralizat ar putea să spună că în anumite chestiuni nu are competență, adică să transfere anumite responsabilități care sînt aici sumar enumerate, să se spele pe mîini spunînd că nu este de competența organismelor respective sau, dimpotrivă, să spună: noi, centrul, sîntem singurii care avem competențe în politica externă. Aceasta înseamnă că anumite regiuni, indiferent cum se vor forma, nu ar avea competența să stabilească legături directe peste frontieră, or, s-a subliniat de mai multă vreme că politica externă trebuie să aibă o bază solidă în relațiile între comunități și peste frontiere, între popoare. Ea nu trebuie să se reducă numai la înțelegerile de cabinet, la tratate de pace sau alte documente internaționale. Chestiunea aceasta a competențelor ar fi legată și de ceea ce s-a spus mai înainte, de problema gestionării fondurilor interne, precum și de gestionarea fondurilor europene, chestiunea aceasta cu impozitele este o problemă foarte importantă și ea poate întreține birocratismul statului ultracentralizat.

În sfîrșit, aș vrea să fac o constatare: sînt oameni politici care se pronunță pentru descentralizare pînă la un punct al devenirii lor ca oameni politici, pînă cînd sînt aleși în Parlament, sau cînd sînt numiți în Guvern, în ministere, în fruntea unor instituții centrale ultracentralizate, și uită de unde provin. Noi de multe ori dăm vina pe București. Bucureștiul este compus la nivelul Guvernului, Parlamentului și din bucureșteni, și din munteni, ardeleni, moldoveni. Sigur că schimbarea aceasta de optică e o slăbiciune omenească, dar ar trebui ca noi cu toții să subliniem chestiunea aceasta. Este o chestiune de putere, de decizie, și maniera în care se schimbă oamenii cînd ajung pe scaune mai înalte trebuie să dea de gîndit electoratului, societății civile, nouă tuturor.

Sigur, a existat la noi o tradiție care s-a păstrat în legătură cu provinciile. Nu este o noutate, doar un exemplu să vă dau, toate recensămintele din perioada interbelică s-au făcut și pe provincii, chiar dacă provincia nu era o unitate juridică în Constituția din '23. Aceasta ne ajută pe noi, cei care ne ocupăm de perioada respectivă, cei care încercăm să reconstituim epoca, să avem o viziune și pe provincii, nu numai pe județe.

Florin Cîntec: Vroiam doar o scurtă remarcă să mai fac apropo de ceea ce spunea doamna Enache, de competiția simbolică între identitățile și culturile române și maghiare. Întîmplarea face să fiu căsătorit cu o ardeleancă de aproape 20 de ani, și am fost întotdeauna un admirator al inteligenței strategice și abilității manifestate în zona politică de statul maghiar și de etnicii maghiari din România. Cred că sînt două chestiuni legate de autonomie care ar trebui discutate aici. S-a vorbit foarte mult despre soluția tehnică, administrativă, și domnul profesor Tiberiu Brăilean a

prezentat foarte detaliat un concept politic și strategic pe care l-a utilizat de altfel un candidat la primăria municipiului Iași, care mergea pe această dezvoltare regională și pe reconstrucția identității, și, dacă vreți, a măreției pierdute a Iașiului. Acest proiect s-a dovedit a nu fi fost suficient de convingător pentru alegătorii ieșeni. Această chestiune a dezvoltării regionale are însă și o dimensiune identitară asupra căruia nu prea s-a intervenit în această seară. Dimensiunea identitară este legată de faptul că noi vrem să ne integrăm în identitatea europeană, identitatea europeană rămîne în continuare un deziderat, o construcție intelectuală care este o rezultată a unui efort foarte complicat și confuz deocamdată de definit. Dacă în cazul Statelor Unite au fost întâi limpezi mecanismele *melting-pot*-ului, ce anume se vrea în Uniunea Europeană rămîne, pentru mine cel puțin, un mare mister. De aceea, vă mărturisesc sincer că, în ceea ce mă privește, văd această chestiune a identității regional-naționale și europene dintr-un alt unghi: săptămîna trecută, conducînd un seminar despre frontiera Europei, la Iași, seminar internațional organizat cu sprijinul Consiliului Europei și al Centrului Cultural Francez, domnul Jonathan Scheele m-a întrebat ce fel de identitate resimțim aici la Iași, dacă ne simțim central-europeni sau balcanici, ce formulă de contact, ce vehicul identitar utilizăm pentru a intra în Uniunea Europeană? Eu i-am răspuns că noi nu ne simțim nici balcanici, nici central-europeni, pentru că știm că identitatea central-europeană a fost și ea un mecanism, o invenție foarte abilă, extrem de eficientă a țărilor care au constituit Grupul de la Vișegrad, și același mecanism se regăsește în ceea ce privește identitatea balcanică. Sînt binecunoscute cercetările profesoarei Maria Todorova sau observațiile lui Alexandru Paleologu, care vede în balcanism esența culturii europene, conducîndu-ne la greci ș.a.m.d. Astfel, eu am răspuns că eu mă simt la Iași perfect european. Și cred că din acest punct de vedere ar trebui spus că dezbateră despre regionalism și identitatea regională nu prea are nici un ecou în Iași, noi nu am simțit nevoia unei construcții identitare de tipul celeia folosite de colegii din Timișoara, vizavi de o presupusă identitate central-europeană, și nici nevoia reconstrucției unei teme a naționalismului imperial care, vezi Doamne, e mai bun decît naționalismul wilsonian, astfel încît aș putea spune că la Iași o identitate regională este o identitate europeană cu o marcă, sigur, de oblomovism slav – asta ne face să fim foarte meditativi, cu un suflet mai vibrant, cu o aspirație către conservatorism și chiar cu o anumită plăcere ușor sado-masochistă către trecut. Ne vorbea colegul Toni Hrițac despre proiectul domnului Simirad. Nu era nici un proiect, domnul Simirad a reprezentat o structură autoritară, un personaj nu lipsit de carismă personală, dar el întruchipa ceea ce domnul Barbu a numit la un moment dat „autoritarismul populist”. Construcția Partidului Moldovenilor, care a fost o invenție complet aberantă bineînțeles, n-a avut nici un impact, ea a fost proiecția domnului Simirad care a inventat un fel de vehicul politic care a sucombat instantaneu după cîteva *talk-show*-uri și după ce PSD-ul a cîștigat alegerile în 2000 și domnul primar și-a dat

seama că identitatea moldoveană se poate topi foarte bine în cea a PDSR-ului a vîndut fără nici o sfială cele 70 de mii de voturi ale ieșenilor care votaseră împotriva PSD-ului.

Revenind la tema identității culturale, care este una profundă, elementul identitar în funcție de care se construiește întreaga dezbatere politică legată de autonomie lipsește în Moldova și mă îndoiesc sincer că se va putea încheia ceva pe o astfel de construcție. Din punctul meu de vedere, în ciuda părerilor, unele exprimate aici, altele existente în spațiul public românesc, diferențele dintre regiunile din România sînt minore, eu nu văd nimic comparabil nici cu ce este în Spania, nici cu ce este în Italia măcar, nemaivorbind de Belgia, nu cred că sînt atît de mari diferențele între Timișoara și Brașov, Constanța și Iași. Eu cred că tema regionalismului și concurența simbolică dintre cultura maghiară și cultura română care sînt culturi mici, periferice în ansamblul concertului european, de aici și plasarea lor nu contradictorie ci în competiție – cele două tipuri de identități, din punctul meu de vedere, ar trebui să-și găsească o soluție echivalentă. Astfel încît, vizavi de proiectele pe care colegii maghiari le imaginează pentru diverse zone din România, eu m-aș aștepta ca statul român să accepte abilitatea și superioritatea statului maghiar și să aștepte modele de rezolvare ale tensiunilor româno-maghiare sau ale competiției simbolice dintre cele două culturi, pe care să le aplice. Astfel încît, cred că o rezolvare pe care ar da-o statul maghiar grupului etnic român de la Gyula parcă, ar putea fi folosită și de statul român cu succes.

Smaranda Enache: Dar românii de-acolo nu cer nimic, asta-i diferența.

Daniel Barbu: Nu ne putem imagina regiuni sau unități subregionale în care oamenii să simtă satisfăcută setea lor de echitate. Dacă Țara Secuilor ar putea să existe de mîine ca unitate administrativă, oamenii probabil că ar fi în primă instanță foarte mulțumiți pentru că ar avea sentimentul că li s-a făcut dreptate în raport cu identitatea lor. În același timp, sigur că trebuie să ne întrebăm dacă o asemenea regiune sau subregiune e eficientă pe termen lung, dacă ea poate face ca această fericire adusă de echitate să se poată prelungi pentru că e susținută de eficiență. În speță cred că Țara Secuilor n-ar avea probleme de acest tip, pentru că e o zonă care chiar și numai prin turism poate să devină destul de autosuficientă economic, dar nu numai atît. Cred că, plecînd de la acest just raport, comunitățile ar trebui să definească regiunile, plecînd în primul rînd de la unitățile subregionale, despre care se vorbește foarte mult în acest context al regionalizării. Și eu nu cred că noi am evocat în această seară această chestiune. Județul e o formulă nefericită pentru că județele României interbelice sau ale României post-1968 nu sînt neapărat vechile județe muntenești, ținute moldovenești sau comitate ardelenesti. Ele sînt mai degrabă aceste vechi comitate, județe, ținuturi, redesenate în spiritul departamentului francez.

Departamentul, cînd a fost creat de Napoleon, a fost creat după un criteriu de eficiență pentru anul 1800. Departamentul trebuia să fie acel teritoriu care să abă un centru plecînd de la care se poate ajunge în orice parte a țării călărînd, în cuprinsul unei singure zile. Deci putea să existe o comunicare extrem de eficientă între centru și periferia respectivului departament. Noi nu mai avem asemenea probleme astăzi. Și atunci ne-am putea imagina ca regionalizarea să poată pleca de la comunități subregionale, uneori mai mici decît actualele județe, la nivelul cărora există solidarități evidente. Și eu sînt de părerea domnului Cîntec, că solidaritățile pe care noi le imaginăm ca fiind regionale, de provincii istorice sau altfel, nici mie nu mi se pare că sînt întotdeauna foarte evidente, și atunci foarte adesea sondajele spun, da sînt ardelean, sînt moldovean, muntean, e mai degrabă o idee culturală, o idee mediată despre ceea ce înseamnă să fii ardelean, oltean, decît una care să fie parte a identităților personale. Ne putem imagina din nou, Țara Secuilor ar fi o astfel de țară, pentru că termenul folosit în jargonul Uniunii Europene e un termen francez, cel de *pays*, deci țară în sensul în care aveam și noi Țara Oltului, Țara Hațegului, Țara Vrancei, Țara Moților, Țara Bîrsei ș.a.m.d. De pildă, Țara Hațegului este un district relativ prosper în sînul județului Hunedoara, prins între două zone deprimare: Valea Jiului în sud, și ea parte a județului Hunedoara, și la nord, regiunea Călan-Hunedoara, care și ea e extrem de deprimată economic. Hațegul, în schimb, e o micro-zonă de 80-90 de mii de locuitori, o mică țară prosperă care probabil că în mod spontan ar fi dispusă să se poată gestiona singură în afara județului Hunedoara. Cred că această metodă a încurajării acestor mici țări, în sensul vechi românesc, Țara Vrancei, Hațegului, Oltului, Bîrsei ș.a.m.d., poate fi o bună cale spre regionalizare, spre o adevărată regionalizare, care să corespundă și eficienței. Bunăoară, mie foarte mulți brașoveni îmi spun că lor li s-ar părea destul de neconvenabil dacă orașul principal de referință ar deveni pentru ei Clujul, care este mult mai inaccesibil din punct de vedere al transporturilor decît Bucureștiul. Pe de altă parte, din considerente culturale, n-ar dori să se raporteze la Timișoara. Se găsesc așadar situații în care ceea ce credem noi că poate să fie o regiune relativ coerentă, poate pe o anumită porțiune a ei să nu fie considerată ca legitimă și justă de cetățenii care fac parte din ea. Or, cred că una dintre metodele, cel puțin teoretic vorbind, de a încuraja emergența acestor „țări”, fiind vorba de comunități mici, de cîteva zeci de mii de locuitori, este de asociații între comune sau între orașe. În jurul orașului Buhuși gravitează comune, care au acolo liceu, au acolo comandamentul de jandarmi, au acolo spitalul orașenesc, e deja un microorizont de viață și echilibru și social și economic care se creează. Cred că asta ar putea fi una dintre metode.

Lucian Dîrdală: Vorbind din punct de vedere al timpului cred că ar trebui să ne facem griji pentru că există un risc mare ca sub imperiul unor constrîngeri

urgente să se ia decizii de politici publice proaste. Mă refer aici la palierul II, cel politico-administrativ. Mie mi se pare evident, și aici Florin Cîntec puncta cumva aceasta, că la Iași sau în zona Moldovei, poate și în alte părți, energiile care ar putea fi mobilizate ar merge pe zona politico-administrativă, deci un regionalism pe palierul acesta. Pot fi cele două modele aliate, cele trei modele aliate? E foarte puțin probabil ca un model de tip I să obțină sprijinul și legitimarea necesară pentru a trece prin Parlamentul României, prin democrația românească așa cum este ea. Și cred că în bună măsură mesajul ar trebui să fie completat și făcut mai apetisant pentru restul țării: aici la Iași ar putea exista posibilități în acest sens, sigur că, în ciuda rezultatelor alegerilor există o percepție că trebuie restrîns pe cît posibil la minim rolul statului pentru a începe să construiești. Eu cred că domnul profesor Barbu poate să spună că nu poate fi restrîns, și atunci e o dilemă, dar senzația mea este că de pe modelul actualului stat providență sau non-providență care face multe, a transfera regiunilor aceste sarcini ar fi efectiv o tragedie. Din punctul meu de vedere, modelul consociațional la nivel regional nu cred că funcționează foarte bine, se pot găsi însă variante, la nivel local, la nivelul unor comunități în Ardeal, și, dacă mergem pe clivajul religios ortodoxie/romano-catholicism în Moldova, se pot găsi soluții. Dar asta aș aștepta eu și de la dumneavoastră, și de la cei care vor prelua sau vor adera la un asemenea mesaj: un mai mare accent pus pe latura politico-administrativă a regionalismului.

Marius Bălan: Aș interveni cu cîteva observații scurte pe marginea aspectelor de drept constituțional ridicate de domnul profesor Barbu. În primul rînd, Constituția, așa cum o avem noi în prezent, este un text criticabil, de multe ori prolix și cu multe lacune. Nu putem însă pune racilele societății românești pe seama textului Constituției, Constituția de regulă reprezintă doar un regulament de desfășurare a jocului politic, iar dacă echipa noastră națională pierde meci după meci, pînă la urmă este vina jucătorilor. Ați invocat în prima dumneavoastră intervenție faptul că ordinea în care sînt reglementate anumite instituții – teritoriu, populație, minorități – este tributară spiritului gregar al naționalismului român; ea este totuși ordinea veche din 1866, bineînțeles că nici acea constituție nu este perfectă, dar printre puținele lucruri bune păstrate în actuala Constituție e această schemă și preluarea unor anumite reglementări puțin mai vechi.

În al doilea rînd, pe plan global, din păcate tendința este de centralizare, iar invocarea principiului subsidiarității și chiar popularitatea de care se bucură discuțiile despre regionalism sînt într-un fel un strigăt disperat în fața acestui mers inexorabil al leviathanului începînd din epoca modernă. Chiar și *The Federalist* este o pledoarie pentru un stat federal puternic. Disputa nu este între federalism și centralism, disputa este între sistemul confederal din 1787 și proiectul unei republici federale puternice în care părinții fondatori ai Constituției americane

afirmau că totuși libertatea este cu puțință, ceea ce face ca cel puțin dreptul constituțional să nu poată oferi soluții concrete, în cel mai bun caz el consacându-se să valideze rezultatele evoluției politice. Nu putem consacra federalismul sau regionalismul în textul Constituției. Avem din 1866 încoace consacrat principiul autonomiei teritoriale și vedem foarte bine ce s-a ales din el.

Daniel Barbu: Sigur că aveți dreptate când spuneți că Constituția din '91 urmează logica Constituției din '66, care, la rândul ei, este inspirată de Constituția belgiană și de statutul albertin. Acestea sînt constituții nedemocratice în care subiectul este statul. Or, ceea ce lipsește din Constituția României, un lucru inacceptabil pentru 1991, este *we, the people*. Adică noi, poporul, ne creem un stat; or în Constituția României care începe: România este stat, și mă rog, spune ce fel de stat e, care are cetățeni, nu? Ordinea constituțională justă, dacă te uiți la Constituția Statelor Unite, la primele două constituții franceze este: Noi, poporul, adunați în republică hotărîm să ne dăm împreună un stat, să trăim potrivit unor legi comune care sunt cutare și cutare, ne dăm granițe, ne adoptăm un steag, găsim un imn național, constatăm că printre noi sînt cetățeni. Constituția României spune absolut dușmănos și inacceptabil: „persoane aparținînd”, care va să zică ele nu sînt cetățeni; ordinea este cetățenii români, iar după aceea sînt „persoanele aparținînd minorităților naționale”. Constatăm că unii dintre noi vorbesc altă limbă și ne gîndim că poate avem nevoie pentru ei de prevederi speciale. Noi ne adunăm, cetățenii, noi decidem prin constituanta noastră, aceasta ar trebui să fie logica, or exact asta nu face Constituția și este trist că juriștii români sînt prost educați, chiar și cei tineri, au fost toți crescuți într-un spirit antijuridic caracteristic comunismului, pentru care constituționalismul este formalism burghez. Oameni ca Muraru, ca Iorgovan formează noi generații, validează noi conferențieri și profesori de drept și perpetuează o viziune anticonstituțională asupra dreptului. Am văzut cu toții de curînd prestația lui Gherguț, el e produsul tipic a ceea ce înseamnă juristul român ajuns la maturitate. Dacă ar fi un caz izolat nici nu ar merita să-l pomenim. Dar sînt sute. L-ați văzut pe președintele Curții Constituționale, Vida, se bîlbîia impardonabil, citea ca o persoană cu educație elementară. Sînt niște oameni cu o inteligență foarte-foarte subțire, educați în disprețul dreptului, așa i-a educat partidul, care se reproduc prin profesori de drept, care perpetuează exact același lucru. Mă rog, sînt multe maladii în societatea românească, iar profesia juridică este una dintre ele. Aceasta este problema Constituției României. În schimb, polonezii au observat foarte bine aceste lucruri, iar Constituția lor din '97 începe în felul acesta: noi, poporul polonez, care am luptat în secolul al XVIII-lea să ne dăm o Constituție, care ne-am ridicat împotriva comunismului, care am dres și am făcut, care sîntem cel mai mare popor din lume – mă rog, se laudă și ei acolo, dau dovadă de un mare *self-esteem* –, noi, polonezii,

hotărîm să ne formăm un stat și acest stat o să arate în felul următor și e bazat pe următoarele valori. Toate aceste lucruri lipsesc din Constituția României, ceea ce este absolut inacceptabil pentru anul 1991, în Europa. Constituțiile africane nu se aplică, dar sînt splendide. Sînt făcute de către juriști adevărați, cîte un ministru de justiție african care e doctor în drept la Harvard sau la Paris și care elaborează o constituție de citești și-ți dau lacrimile, așa de frumoasă e. Nu se aplică, pentru că așa sînt societățile de acolo, dar textele lor sînt frumoase. Or, e trist că juriștii, constituanții români din '91, ca și Parlamentul care a revizuit constituția în 2003 n-au fost capabili să pună puțină pasiune pentru valori și principii în textul constituțional, care e un text socialist, n-are decît foarte puțin de a face cu 1866.

Elek Szokoly: În legătură cu scepticismul regionalist exprimat și aici de mai mulți vorbitori, aș vrea să vă atrag atenția totuși asupra unui studiu al sociologului Dumitru Zăndu, elaborat în urma cercetărilor efectuate de grupul condus de domnia sa, referitor la ariile culturale ale României, un studiu care relevă cu destulă claritate că pe teritoriul României există regiuni culturale bine marcate. Dacă suprapunem harta ariilor culturale din România peste harta regiunilor de dezvoltare, vom constata că o singură regiune se suprapune în întregime, e vorba de Oltenia, restul suprapunîndu-se parțial sau deloc. De asemenea, aș dori să vă amintesc că acum cîțiva ani revista *Dilema*, atunci încă nu era „veche”, publicase o anchetă referitoare la identitatea regională și îmi aduc aminte că mai toți participanții la anchetă, oameni de cultură din diferite regiuni istorice și-au relevat o identitate regională absolut clară. Nu știu dacă autorii anchetei prevăzuseră sau nu posibilitatea acestei concluzii, dar concluzia a fost în mod evident aceasta.

De asemenea, aș mai dori să subliniez rolul de forță motrice al identității în general, rolul de forță de producție al identității regionale, al identității comunitare, al identității teritoriale în general, care nu este poate suficient subliniat. Și în același timp aș dori să amintesc tuturor scepticilor că totuși în Europa există și funcționează, mai bine ori mai rău, dar există și funcționează o mulțime de regiuni: regiuni istorice, regiuni culturale, cu competențe politice, administrative, economice, Europă care ar putea totuși să constituie pentru noi un model al echității și al eficienței.

Al.Zub: Am ascultat opinii din diverse sfere de specialitate și este un lucru fericit că observațiile celor care se interesează de fenomenul politic cu predilecție au fost completate de experiența istoricilor, că am avut aici analize din sfera economiei sau din cea a dreptului, așa încît cred că putem să ne bucurăm că lucrurile acestea s-au întîmplat către sfîrșitul anului, aici într-un institut care a avut întotdeauna velleitatea de a mobiliza lumea în jurul unui proiect, în jurul unor idei capabile să ne scoată din inerție, să ne facă mai apti pentru a face față problemelor lumii contemporane. Discuția despre regionalism în contextul integrării europene, cred

că se leagă aici de o preocupare mai largă, și nu pot decît să fiu recunoscător Ligii PRO EUROPA și Grupului Provincia, care s-au asociat și ne-au invitat pe noi să participăm, să colaborăm la acest eveniment. Cred că este un bun început pe care ar trebui să-l continuăm, evident și sub alte forme, și să încercăm să tragem profit din aceste analize multiple, nuanțate, care s-au produs în seara aceasta sub ochii noștri. Poate că ceea ce s-a vorbit aici în fața microfonului se va regăsi pe pagină într-o bună zi, și vom putea să reflectăm asupra observațiilor făcute într-un fel mai productiv. □

Comunități ne-musulmane în Imperiul Otoman

FERENC CSORTÁN

Pentru majoritatea europenilor cunoștințele referitoare la religia-civilizația islamică s-au întemeiat, respectiv s-au redus pînă nu demult la experiența întâlnirilor cu statul și societatea otomană. Deși Imperiul Otoman nicidecum nu e o variantă „tipică” a civilizației islamice (care ar fi aceea?) – totuși, pe temeiul apropierii geografice și a multelor contacte și ciocniri, precum și – în unele cazuri – al „coexistenței intime”, „turcii” au întrupat în cea mai mare măsură „musulmanitatea” pentru români, maghiari, germani, polonezi, ucraineni și popoarele balcanice (contactele și conflictele lituanienilor, polonezilor cu tătarii islamizați la sfîrșitul secolului al XIII-lea nu se pot compara, nici din punct de vedere al caracterului, nici al duratei, nici al consecințelor lor cu vecinătatea/prezența otomană de mai tîrziu). Totodată civilizația otomană, privită dinspre Asia, a reprezentat o lume puternic „contaminată” cu influențe europene (mai ales în ultimele veacuri ale istoriei sale), și acest fapt explică de ce statul succesor al Imperiului Otoman, moderna Republică Turcia, a ajuns cel mai departe dintre toate popoarele musulmane pe drumul însușirii organice a valorilor culturale și politice europene (occidentale) – chiar dacă nu puține fenomene ale vieții publice turcești ne amintesc că poporul turc rămîne în continuare parte a lumii islamului.

Europa de Vest din Evul Mediu a primit primele informații de încredere despre islam mai ales de la negustorii italieni (din Genova, Veneția, Pisa, Bari) și de la participanții la cruciade. Dar aceste informații se refereau la început la teritoriile iberice, nord-africane (maghrebiene și egiptene) precum și est-mediteraneene – o lume bogată și rafinată, de limbă arabă.

Triburile semi-nomade turcice au sosit pe actualul lor teritoriu dinspre Asia Centrală, pe căi ce se întindeau la sud de Caucaz, respectiv de Marea Caspică, și în 1071 au cucerit, în scurt timp, cea mai mare parte a Asiei Mici (ce aparținea Imperiului Bizantin), dar mai multe secole au rămas despărțite de Europa prin

„perdeaua/culisa” Bizanțului. Abia în momentul căderii Constantinopolului în 1453 – pentru ca orașul, sub un alt nume, să devină capitala unui nou imperiu mondial – Europa se trezește: are un vecin nou, necunoscut și periculos.

Micul stăuțleț otoman, inițial (la sfârșitul secolului al XIII-lea) cu teritoriu și populație neînsemnată, se întărea într-un ritm rapid. În 1354 trece în Tracia, iar cu puțin timp înainte de secolul al XV-lea frontiera sa de nord ajunge la Dunăre. Adevărată putere mondială devine la începutul secolului al XVI-lea, cînd a ajuns să cuprindă între granițele sale vestul Asiei, sud-estul Europei și nordul Africii. În momentul celei mai mari întinderi, suprafața sa depășea 2,5 milioane de km² – și cifra asta nu include teritoriul statelor vasale. La sfârșitul secolului al XVI-lea, populația imperiului se cifra la 30-35 de milioane, aproape cît populația Franței, Italiei și Spaniei contemporane la un loc¹. Statele vest- și central-europene s-au trezit foarte lent la această „nouă realitate” politică a expansiunii otomane. Faptul că statele ortodoxe din Balcani au dispărut în cîteva decenii, elitele lor politice și culturale au pierit sau au emigrat, nu a pricinuit o durere prea mare majorității creștinilor din Occident, deoarece sîrbii, bulgarii, grecii, românii aparțineau detestății biserici schismatice. Ba mai mult, în momentul ivirii sale, Islamul părea un fel de erezie creștină, din cauza monoteismului și a prezenței în doctrina sa a unor elemente ale mitologiei iudeo-creștine.

În condițiile amenințării otomane crescînde, respectiv a prezenței otomanilor în Europa de Sud-Est, Europa privea cu curiozitate (și spaimă) crescîndă expansiunea și trăsăturile specifice ale culturii „turcului păgîn”. Timp de secole puținele știri au fost furnizate de cîteva prizonieri scăpați din robie (printre care și un student sas din Sebeș – cartea sa devenind un „best-seller” în primul secol al tipografiei), respectiv de diplomați trimiși în misiune la Înalta Poartă. Efortul spiritual al intelectualilor vest- (și central-) europeni se îndrepta asupra înțelegerii islamului (inclusiv prin cercetarea Coranului, deoarece credeau că această carte e izvorul și cadrul religiei musulmane, exact în modul în care Biblia este pentru creștinism – o ipoteză care s-a dovedit eronată)², precum și a succesului militar fără seamăn al acestei civilizații. Dar această „înțelegere” a rămas blocată, timp de secole, în toposul că avem de-a face cu „pedeapsa lui Dumnezeu pentru păcatele noastre”.

Abordarea nouă, „științifică” în sens modern, a început să se formeze începînd din secolul al XVII-lea. Considerăm că acest fapt are două motive: pe de-o parte, concomitent cu ivirea Iluminismului au început să se nască în Europa științele sociale moderne. Pe de altă parte, tot atunci a început să se răspîndească o descoperire uimitoare: forța și puterea Înaltei Porți nu mai e ce a fost. Dimitrie Cantemir e printre primii care încearcă să analizeze, la nivelul științific al sfârșitului secolului XVII, destinul statului otoman, a „variantei turcești” a islamului³. Apoi secolul XIX va aduce nașterea și înflorirea științelor ce studiază civilizațiile orientale (islamistica, turcologia, osmanistica, iranistica, egiptologia, respectiv

istoria, filologia și lingvistica tuturor statelor și popoarelor orientale antice și moderne).

În privința istoriei, fenomenelor sociale, culturii Imperiului Otoman încă multe aspecte sînt prea puțin cunoscute. Cercetări de osmanistică se fac în multe țări, în țările succesoare ale statului otoman (Turcia, Grecia, Bulgaria, România, Ungaria, Albania, țările succesoare Iugoslaviei, Egipt, Tunisia), dar și în multe alte țări. Ne aflăm abia la începuturile cercetării și publicării imensei moșteniri birocratice otomane, multe decenii de-acum încolo vor apărea noi și noi volume de documente, istoria Înaltei Porți va mai fi rescrisă de multe ori. Dar tot ce știm azi despre predecesorii, instituțiile, administrația, populația, cultura statului otoman este indispensabil pentru înțelegerea societății, mentalității populației din țările succesoare.

Este interesantă raportarea istoricilor din țările arabe de azi la perioada otomană a istoriei țării lor. Această temă a fost tratată multe decenii cu tăcere deplină, sau a fost condamnată – istoriografia țărilor arabe „accentua doar bizareriile, doar caracterul specific al istoriei și civilizației otomane”. Și abia în ultimii ani (după ce au dispărut „bătrînii”, cei care au mai apucat statul otoman) a fost formulată părerea potrivit căreia cu cît mai repede vor accepta cercetătorii moștenirii otomane ideea că obiectul studiilor lor este unul „normal”, comparabil cu obiectele altor spații și vremuri, cu atît mai bune rezultate vor obține. A sosit timpul renunțării la tratarea trecutului otoman ca pe un subiect „exotic” și „respingător”⁴.

În Imperiul Otoman trăiau foarte multe etnii, dintre care cele mai importante erau grecii, turcii, armenii, slavii balcanici, albanezii, vlahii balcanici, respectiv românii, arabii, sirienii, maghiarii, gruzinii. În cele mai importante poziții ale conducerii militare și administrative (cele două sfere au coincis de fapt pe parcursul întregii istorii a statului) întîlnim cel mai des ofițeri superiori creștini prin naștere, dar convertiți la islamism – albanezi, bosniaci, sîrbi, italieni.

Principiul ce a asigurat coeziunea acestui stat care a fost coerent și a funcționat bine pe parcursul multor secole, a fost religia, și nu etnia. Și desigur, domnitorul. Această afirmație este valabilă, evident, și pentru statele Europei Occidentale sau Centrale din epocă. În ce constă atunci diferența? În modul de raportare a islamului la ne-musulmani. Deoarece Coranul impune nu numai tolerarea, ci chiar protejarea credincioșilor celorlalte două religii înzestrate cu „sfîntă scriptură”. Deci musulmanii nu îi considerau pe creștini și pe evrei drept „păgîni” sau necredincioși (cum afirmă foarte multe scrieri creștine din trecut sau de azi), și acest fapt explică de ce pînă azi (mai exact: pînă în epoca modernă) statele musulmane au avut considerabile minorități creștine sau evreiești (vezi, de exemplu, comunitățile evreiești din Algeria și Tunisia, înfloritoare pînă nu demult, ori marile comunități de creștini: coptii din Egipt, ortodocșii sirieni, palestinieni și egipteni, „sirienii” din Siria și Turcia, armenii din Iordania, respectiv Libanul din epoca modernă cu

comunitățile sale). În schimb, considerau păgîne religiile politeiste cu care au intrat în contact – credințele tribale, respectiv politeismul indian. Practica era însă mai nuanțată: pe de-o parte, în general musulmanii șiiți îi suportau mai greu sau deloc pe sunniți și vice-versa, iar „ulema”, teologii savanți ai ortodoxismului sunnit (ce asigurau conducerea religioasă și juridică a Imperiului Otoman) priveau cu suspiciune ordinele mistice ale dervișilor (sufi-ii, tarikatele). Pe de altă parte, unii domnitori musulmani luminați, toleranți, cum a fost marele Akbar din dinastia „mogulă” din India, erau deschiși dialogului cu religia hindusă, cu înțelepții ei. Întîlnim, și în cazul islamului, acel fenomen răspîndit, exemplificat și prin trecutul și prezentul spațiului nostru: prefer să-l accept pe cel care e evident diferit de mine, dar îl detest pe „ereticul” care mi-e înrudit – deoarece îmi amenință identitatea. Această situație se constată și în cazul tradiționalelor sentimente anti-sikh din India, ori în politica anti-bahai a statului iranian modern. Și am putea continua aceste exemple.

Deci lumea Imperiului Otoman e foarte eterogenă: este formată dintr-o multitudine de religii și limbi. Nu e omogenă nici din punct de vedere politic-administrativ, deoarece în afară de teritoriul supus direct sultanului, respectiv administrației imperiale, ea cuprindea totdeauna și teritorii cu alt statut juridic: state vasale (Muntenia, Moldova, Hanatul Crimeii, ori republica orașului Raguza/Dubrovnik, care și-a cumpărat, cu imense impozite, nu numai independența reală, ci și statutul privilegiat al negustorilor săi prin tot imperiul), în secolul al XIX-lea. Egiptul a dobîndit o autonomie extinsă, avînd, în persoana unui „vicerege” domnitor propriu, respectiv chiar dinastie proprie. Mai mulți domnitori locali au avut autonomie în Peninsula Arabă, din secolul al XVII-lea. Libanul beneficia de autonomie, respectiv de protectorat francez, și enumerarea noastră nu epuizează toate formele și situațiile de autonomie ce-au existat pe teritoriul Porții. Unele exemple existau deja în secolul al XVI-lea, în epoca celei mai mari întinderi și puteri a Porții, dar înmulțirea situațiilor de autonomie a început de fapt după secolul al XVII-lea. Cîteva cazuri mai cunoscute: Pasvantoglu, pașă de Vidin, Pașa Ali din Tepedelen („Tepelenti”) la Ianina, în Epir, cu care și Napoleon avea relații diplomatice – și Muhammad Ali, la care am făcut aluzie mai sus, guvernatorul Egiptului, originar din Tracia, care „a reușit” să-și impună autonomia guvernului central din Istanbul.

Prezentarea, chiar schematică, a istoriei autonomiilor teritorial-administrative din Imperiul Otoman ar depăși întinderea acestui text. Avem de-a face cu un grup de fenomene bogat și variat, care s-ar cere studiat pe parcursul întregii existențe a imperiului – și în toată extinderea sa geografică, perspectivă în care fenomene, cauze și consecințe s-au manifestat într-un spațiu „pluri-dimensional”, și astfel și concluziile ce se pot obține ar forma o mulțime constînd din multe elemente.

Cu atât mai mult se oferă studierii celălalt fel de autonomie existent în Imperiul Otoman: cea a celorlalte două comunități religioase monoteiste, creștinii și evreii. Aceste populații, cum am menționat, beneficiau de o situație specifică. Pe de-o parte, erau comunități disprețuite, avînd o religie „incompletă” – pe de alta însă, puteau exista între anumite limite, au putut supraviețui (pînă azi), nu trebuiau să-și afirme „legitimitatea” existenței. Astfel poziția lor era definită nu numai prin statutul de tolerați, ci și prin protecția statului, respectiv a domnitorului, a persoanei ce întrupea statul.

Numeroase versete ale Coranului păstrează amprenta discuțiilor înfierbîntate, a luptelor verbale sau armate ale epocii Profetului: „(...) O, voi, poporul scripturii, veniți să facem o învoire între noi și voi, ca să nu servim altuia decît numai lui Dumnezeu și să nu punem nimic în rînd cu El și să nu primim pe nimenea din noi ca Domn afară de Dumnezeu! (...)” (3:57); „O, voi, cei ce aveți scriptura, de ce nu credeți în semnele lui Dumnezeu? Doar totuși trebuie să le mărturisiți” (3:63); „Luptați-vă împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu și în ziua de apoi și nu opresc ceea ce a oprit Dumnezeu și trimisul Său și nu mărturisesc mărturia adevărului – dintre cei cărora li s-a dat scriptura – pînă ce nu dau tributul din mînă și sînt umiliți”(9:29).

În aceste versete⁵ se formulează nu numai senzația de respingere față de „celelalte două popoare ale scripturii”, ci și recunoașterea originii comune din Avraam, a calității de frate. Dar și obligativitatea, ba chiar și forma practică a acceptării și suportării lor: trebuie să plătească o taxă specială, o „captație”, numită *djizia* (turcește *djizie*).

Prima dovadă – devenită cunoscută prin istoriografia recentă – a toleranței, ba chiar a pluralismului islamului este dat de cîteva epoci ale istoriei de peste șapte secole a Iberiei musulmane, cînd, de exemplu, la mijlocul secolului al XI-lea marele vizir, căpetenia armatelor regatului Granadei, era evreul Samuel ben Naghrila.⁶

Acest temei teologic, deși a decis pentru secole pînă azi – și probabil o va face și pe mai departe – condițiile coexistenței *într-un stat musulman* a musulmanilor, creștinilor și evreilor, totuși, nu poate fi privit ca un fapt „de excepție”, deoarece imperiile antice și medievale din Orientul Apropiat și Îndepărtat, din cauza imensei extinderi și a varietății etnice-culturale a populației lor se caracterizau totdeauna prin pluralism religios (vezi numeroasa populație creștină a Persiei sasanide pre-islamice sau pluralismul religios al Chinei mongole, descris de Marco Polo).

Modul (formele, tehnicile) toleranței musulmane s-a format concomitent cu cucerirea teritoriilor noi dinspre vest: cele ce aparținuseră Bizanțului creștin (nu exista toleranță față de religiile iraniene și central-asiatice, cealaltă direcție a expansiunii inițiale). Deși convertirea voluntară a unei importante părți a populației creștine locale a fost un fenomen generalizat (printre multiplele cauze ale acestui

fenomen poate cea mai importantă e divizarea religioasă a lumii creștine orientale, tensiunile dintre comunitățile confesionale „ortodoxe”, agreate de putere și cele eterodoxe, „eretice”), în general peste tot au rămas în continuare grupuri de creștini (excepție fac teritoriile nord-africane din afara Egiptului, dar chiar și în Maghreb, în Africa de Nord au supraviețuit pînă-n secolul al XI-lea comunități creștine catolice). Creștinii se caracterizau prin limbă, liturghie și doctrină diferită, și aveau conducător propriu, numit *patriarh* sau *catolicos*. Acesta era ales de către episcopi și confirmat de către calif sau locțiitorul său (sultan, emir). Nu era numai lider religios, ci asigura și jurisdicția (în cazuri intra-comunitare), iar în unele situații a avut și responsabilități financiare-fiscale⁷.

Europa a cunoscut acest sistem, și funcționarea sa, prin practica Imperiului Otoman, și din această cauză el e tratat de obicei ca un fenomen otoman. Acest lucru e justificat în măsura în care a influențat în mod hotărîtor destinul popoarelor ce-au căzut sub puterea otomană. Numele sistemului, de la începutul secolului al XIX-lea, este *millet*, și sub această denumire îl tratează și islamistica modernă.

Sensurile originare (coranice) ale cuvîntului arab *milla* sînt „grup religios” („confesional”), „sectă”. În Coran, *millat-i Ibrahim* adică poporul lui Avraam. În islamul clasic *millat* desemna atît comunitatea musulmană, cît și pe cea creștină sau iudaică. Cuvîntul, devenit turcesc, a însemnat ulterior comunitate, popor, grup confesional. Sensul de azi al cuvîntului e „națiune”. Înaintea epocii reformelor din secolul al XIX-lea, termenul era folosit rar și întîmplător pentru comunitățile ne-musulmane, respectiv pentru numirea acestui sistem special de autonomie.

Millet, asemănător multor altor instituții și fenomene ale societății otomane, a devenit subiect de cercetare din ce în ce mai intensă în decursul ultimului secol.

Termenul a apărut des începînd cu secolul al XVI-lea în corespondența diplomatică a Înaltei Porți, unde conducătorii politici sau religioși ai „casei războiului”⁸, în dușmănie cu Poarta (dogele Veneției, regii Franței sau Angliei, respectiv, într-un act din 1412 călugării mînăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos) erau numiți ca „celebru în *Milletul* Creștin” sau „fala *Milletului* Creștin”.

Pînă în anii 1980 osmanistica occidentală trata *millet*-ul ca o „instituție”, ca o realitate care a definit, într-un mod centralizat, în condiții identice poziția tuturor supușilor evrei, precum și creștini ortodocși, armeni, copti, sirieni, catolici ai imperiului, respectiv îi trata ca membri unei comunități. Istoricul american Benjamin Braude consideră că această abordare simplificatoare este un mit.⁹ El atrage atenția că, pînă la desfășurarea epocii reformelor *Tanzimat*-ului (a reformelor din deceniul 4 al secolului al XIX-lea), administrația otomană numea *millet* numai comunitatea musulmană, pentru ne-musulmani se folosea cuvîntul *dhimmi* (în turcește *zimmi*, protejat). Braude afirmă că într-o birocrație atît de sensibilă la terminologie (ca cea otomană) lipsa unui termen consacrat are un mesaj important, și anume că în direcția supușilor ne-musulmani nu exista o politică

instituționalizată. În privința sistemului *millet* propriu-zis, ceea ce poate ar fi mai bine să-l numim „sistemul comunităților”, acesta „nu a fost instituție, nici un grup de instituții, ci un pachet de decizii în mare măsură locale, schimbătoare în timp și spațiu”¹⁰ Cu toate acestea în secolul al XVI-lea, în epoca de înflorire a imperiului, două personalități celebre, doi evrei, meșterul monetar din Egipt, Abraham Castro, precum și consilierul și bancherul lui Selim II, Joseph Nasi, sînt onorați cu recunoștința sultanului, în calitatea lor de membri ai *millet*-ului iudaic. „Dar de ce nu se folosea cuvîntul pentru masele supușilor ne-musulmani?”¹¹ Profesorul din Heidelberg Michael Ursinus demonstrează cu documente recent publicate că utilizarea cuvîntului *millet* în sens de „comunitate religioasă autonomă” poate coborî în timp pînă-n secolul al XVII-lea.¹²

Această dispută de „istorie terminologică” nu modifică însă faptele esențiale: sistemul de autonomie religioasă-culturală instituționalizată, cu o denumire răspîndită în secolul al XIX-lea, a caracterizat de la început practica statului otoman.

Conform consensului specialiștilor, Poarta tratează ca *millet* „universitatea” supușilor creștini ortodocși începînd cu 1453, momentul ocupării Constantinopolului și a transformării sale în capitala imperiului. Această decizie a asigurat practic continuitatea activității și competenței patriarhului ortodox din Constantinopol, care mai înainte era capul supușilor ortodocși bizantini, iar acum dispunea de competențe de șef de biserică – ba chiar de putere – de o anumită extindere – pe teritoriul statului otoman, care-și asuma conștient continuitatea politică.

Conform unei păreri,¹³ în raportarea Porții la populațiile ne-musulmane din subordine se pot identifica patru etape istorice:

a) de la începutul secolului al XIV-lea pînă în 1453 administrația otomană în expansiune a respectat legile și obiceiurile locale ale creștinilor de pe teritoriul său, oferind privilegii, recunoscînd și integrînd în sistemul administrativ otoman (centralizat) instituțiile locale ale bisericii ortodoxe;

b) epoca de înflorire a sistemului *millet* (între 1453 și veacul următor), cînd statul otoman centralizat a reușit să impună majorității populațiilor *zimmi* (plătitori de taxe și impozite ne-musulmani) dirijarea din capitală a celor trei comunități religioase ne-musulmane (ortodocși, evrei și armeni);

c) epoca descentralizării (secolele XVII-XVIII), cînd mai ales în biserica ortodoxă încep să apară centrele metropolitane din provincie;

d) epoca reorganizării comunităților ne-musulmane (din sec. XIX pînă la 1923, sfîrșitul Imperiului Otoman).

Cum am observat, supușii Înaltei Porți aparțineau deci unuia din cele patru *millet*-uri: musulmani, ortodocși (*Millet-i Rum* sau *Rum Milleti*), evrei (*Millet-i Yahudi* sau *Yahudi Milleti*) și armenii (*Ermeni Milleti*). Uneori registrele contribuabililor, (*defter*-urile) numesc pe *zimmi* creștini cu un cuvînt atotcuprinzător, *kiptile* (copt, creștin egiptean) – de exemplu, în evidențele cetății

Budei din 1547 și 1580, unde în cele 60 respectiv 87 de gospodării apar numai nume creștine balcanice, probabil ortodocși și catolici laolaltă.¹⁴

Dirijarea supușilor ortodocși, prin treptata cucerire a centrelor mai vechi de patriarhii (Antiohia, Ierusalim, Alexandria) s-a descentralizat (Poarta cucerind în 1517 Siria și Egiptul și devenind astfel într-adevăr Imperiu). Acest proces a făcut posibilă reînființarea de către Suleiman Legislatorul în 1557 a patriarhiei „naționale” sârbești medievale. Acest fapt a decis, împreună desigur cu alți factori, dezvoltarea ulterioară a etniei, și mai târziu, a națiunii sârbe, până azi. Tot el a creat cadrul mișcărilor naționale sârbești, respectiv al renașterii statului sârb în secolul XIX, a împiedicat o evoluție – de care n-au putut scăpa bulgarii, aromânii (vlahii balcanici), albanezii și într-o oarecare măsură românii – și anume apariția și dezvoltarea conflictelor cu patriarhia ortodoxă din Istanbul, care, concomitent cu modernizarea societății, reprezenta din ce în ce mai mult interese etnice-naționale grecești.

Pe de altă parte, acest lucru a fost posibil numai prin faptul că pe teritoriile central-europene ale Înaltei Porți s-a răspândit o populație sârbească numeroasă, care în general a colaborat cu organizațiile militare și administrative otomane. Pe lângă acest fapt la vîrfurile administrației statului deseori se aflau personalități de origine sîrbă, care chiar și după convertire nu și-au întrerupt contactele cu rudele lor rămase ortodoxe. Cel mai cunoscut dintre aceștia (dar numai unul dintre mulți alții) e acel Mehmet Sokollu/Sokolovici, marele vizir al lui Suleiman Legiuitorul, probabil el a obținut reînființarea patriarhiei cu sediul la Ipek/Peć, în Kosovo-Metohia, în așa fel, ca primul patriarh să nu fie altcineva decît tocmai călugărul Macarie, fostul egumen de la Hilandar (mînăstirea „națională sârbească” de la Athos), fratele lui Mehmed.¹⁵

Dar care era conținutul acestei autonomii *millet*? Conducătorul numit al *millet*-ului asigura justiția printre supușii săi, dacă în pricină nu erau interesați și musulmani. (Nu trebuie să uităm, că în islam nu a existat și nu există „tagmă preoțească” în sens creștin, persoanele ce activează în organizația religioasă sînt funcționari ai statului, iar studiile superioare teologice au o puternică nuanță juridică deoarece însăși teologia musulmană e în mare măsură un sistem juridic. Conform islamismului lumea care să corespundă intențiilor lui Dumnezeu se poate realiza și aici, pe pămînt, deci cea mai importantă sarcină este cunoașterea intențiilor lui Dumnezeu în acest sens, și organizarea societății în mod corespunzător. Din acest motiv, pînă în vremurile cele mai recente sistemul juridic musulman coincide cu conducerea religioasă, în cazul așa-ziselor „republici islamice” pînă în ziua de astăzi). Preoții și funcționarii celor trei biserici nemusulmane erau scutiți de impozite, „*beraya*”, asemănător înfiistătorilor islamici (nu trebuia să plătească nici *djizie*)¹⁶. Mănăstirile și centrele bisericești puteau poseda imobile, putea primi danii, la fel ca în perioada pre-islamică, respectiv

într-un fel analog sistemului daniilor și fundațiilor ce caracteriza islamul (sistemul *vaqf/vakıf*). Patriarhul ortodox și armean asigura, în biserica sa, unitatea teologică (dogmatică, liturgică), precum și autonomia financiară și administrativă.

Millet-ul evreiesc prin însăși esența sa nu putea fi atât de centralizat, deși în general era totdeauna un șef rabin numit de sultan („*haham-başı*”). După 1453 mulți evrei au fost aduși în capitală, din orașele care au ajuns mai devreme sub administrație otomană (Smirna, Adrianopol, Salonic), orașe ce aveau și pe mai departe importante comunități evreiești, respectiv mulți evrei alungați din Peninsula Iberică în 1492, veniți mai târziu pe teritoriu otoman, și în capitală. Aproape în toate orașele mai importante ale imperiului trăiau evrei. În Balcani comunități mai importante erau la Sarajevo, Belgrad, Sofia, Rusciuk (locul de naștere a lui Elias Canetti).

Centrul *millet*-ului armean a devenit tot Istanbulul. De pe teritoriile ajunse sub otomani ale regatelor armenesti medievale (din Pont, Cilicia, Caucaz) mulți armeni au fost mutați în capitală, astfel a luat ființă patriarhia armeană din Istanbul, existentă și azi. *Millet*-ul armean a cuprins (mai exact, a administrat, într-o oarecare măsură) și pe creștinii monofiziți, nestorieni, iacobiți (sirieni, asirieni, coști) din imperiu, precum și pe romano-catolici, puțini, de origine străină. În cazul fiecărui *zimmi* (cetățean otoman ne-musulman), la stabilirea statutului juridic (obligații fiscale, militare, administrative), se menționa totdeauna comunitatea confesională din care făcea parte.

Dar cum am menționat, situația confesiunilor, respectiv a membrilor lor era reglementată prin diplome ale sultanului, firmane, avize, privilegii și aprobări ocazionale și întăririle lor ulterioare.

Nu putea fi vorba de crearea unui *millet* romano-catolic, deoarece centrul acestei biserici se afla în afara Imperiului (la Roma) – de-altfel cei mai mari dușmani și adversari europeni ai Porții (Franța, Veneția, Spania, Austria, Polonia) erau puteri catolice. În pofida acestui fapt călugări benedictini, franciscani, dominicani apoi iezuiți, respectiv mănăstirile lor, timp de secole, sînt prezenți pe teritoriul imperiului, asigurînd viața confesională și relațiile culturale cu Occidentul ale bosniacilor, bulgarilor, raguzanilor, albanezilor catolici, ale grecilor deveniți catolici din locurile ce aparținuseră mai înainte Veneției ori Genovei (sau ale catolicilor grecizați).¹⁷ Astfel găsim la Timișoara, capitală de vilaiet (de la mijlocul secolului XVI pînă la începutul secolului XVIII), o „*mehalle* latină” (cu strada negustorilor catolici din Ragusa), cu biserică iezuită și mai apoi franciscană¹⁸, ori mici grupuri catolice constînd din cîteva familii în aproape toate orașele mai însemnate din Balcani, ori cu mînăstiri catolice cu funcționare multiseclară în Țara Sfîntă, în Egipt, respectiv în „cartierul european” al capitalei, în Pera/Galata, Beyodlu de azi. A existat biserică catolică (cu credincioși catolici „bosniaci”, deservită de călugări franciscani) la Lipova, centrul unui sangeak din vilaietul

Timișoara, dar și la Belgrad. Mănăstiri franciscane au funcționat în Bulgaria, în Bosnia, dar și la Szeged, în Ungaria.

Autonomia bisericii ortodoxe sîrbești, respectiv rolul specific jucat de ea se manifesta într-un mod special pe teritoriile ocupate din fostul regat ungar medieval. Expansiunea otomană a răspîndit peste tot grupurile sîrbești ce colaborau cu armata și administrația otomană, și care totodată trăiau în autonomie religioasă-culturală. Membrii unităților ajutătoare creștine ale armatei otomane, *martoloz*-ii sau *armatolos*-ii proveneau din rîndurile popoarelor creștine din Balcani (greci, bulgari, vlahi, sîrbi), dar în vilaietele Buda, Timișoara, Kanizsa, Eger, Érsekújvár (azi Nové Zámky, Slovacia) ori Oradea erau exclusiv sîrbi – avîndu-se în vedere și vecinătatea geografică. *Martoloz*-ii greci/vlahi, bulgari și sîrbi, membrii unităților militare ajutătoare, dar mai ales țărani-soldați ce participau la locul lor de trai, la paza drumurilor, podurilor, trecătorilor și care au obținut unele privilegii, vor juca un rol activ abia în secolul XIX, în mișcările-războaiele de eliberare antiotomane, respectiv în formarea elitelor noilor state balcanice, datorită faptului că elitele locale creștine medievale dispăruseră fără urmă în secolele de dominație otomană, și noile elite (politice și economice) urmau să se nască din acest strat.

Soldățeimea și funcționăria musulmană, uneori numeroasă, precum și cea mai mare parte a populației musulmane civile din orașele Europei Centrale erau slavi sudici musulmani (bosniaci, numiți în textele lui Evlia Celebi „*potur*”), dar ei, la eliberarea teritoriilor pleacă integral împreună cu administrația otomană în retragere. Rămîn însă sîrbii, care se vor integra în sistemul de apărare a Imperiului Habsburgic în expansiune. Astfel în procesul de mai multe secole a mutării sîrbilor la nord de Dunăre și Sava evenimente foarte importante sînt legate de existența *millet*-ului *ortodox sîrbesc*. Patriarhul din Ipek/Peč administrează zecile de mănăstiri ortodoxe din Srem, Croația, Ungaria de vest și Timișoara¹⁹, a căror călugări sînt sîrbi. În 1552 e pomenită deja episcopia sîrbă din Buda, numele acestui oraș printre sîrbii ortodocși este „*bogohranimi grad*”²⁰, oraș păzit de Dumnezeu. La mijlocul secolului al XVII-lea Evlia Celebi pomeneste de trei biserici ortodoxe la Buda, una la Pesta. Dar și credincioșii români din aceste teritorii, importanți ca număr, aparțin patriarhului din Ipek.

Liga Sfîntă, adică Habsburgii cu aliații lor, obțin succese răsunătoare pe scena de război balcanică, în 1688-89, ocupă orașele Belgrad, Niș și Skopje. Patriarhul sîrb din Peč, Arsenie al III-lea Crnojevič își cheamă credincioșii să se ridice împotriva dominației turcești. Însă în anul următor situația se răstoarnă, trupele aliate trebuie să se retragă pînă la frontierele inițiale. Patriarhul, cu numeroși credincioși se refugiază pe teritoriul habsburgic (în Ungaria) în 1690, apare centrul episcopal din Szentendre (la nord de Budapesta), apoi patriarhul își stabilește sediul la Karlovci, din Srem (îngă Petrovaradin, în apropiere de Novi Sad-ul modern), în 1713.²¹ De atunci orașul e reședință de mitropolit. Administrația otomană mai ține în viață cîteva decenii patriarhia de la Ipek, numind patriarhi

greci sau uneori chiar sîrbi, dar aceștia devin treptat o anexă a mitropoliei din Sremski Karlovci, înfloritoare sub patronajul financiar habsburgic. În 1718 – în perioada apartenenței, de 18 ani (de la Pacea de la Požarevac la Pacea de la Belgrad), a Sîrbiei și Olteniei la Imperiul Habsburgic – ia ființă mitropolia Belgradului, episcopul Timișoarei eliberate între timp va fi subordonat acestuia. Astfel sub aripa protectoare a Austriei funcționează două mitropolii, independente una de cealaltă: cea din Sremski Karlovci (cu episcopiile din Pécs, Arad, Buda, Slavonia, Koštajnica și Karlovac, în Croația), precum și cea din Belgrad (cu episcopiile din Timișoara, Vîrșeț, Caransebeș, Valjevo și Rîmnicu-Vîlcea²²). În decursul războaielor austro-ruso-otomane, devenite „endemice” în secolul XVIII biserica națională sîrbă intră în criză, și va fi desființată de către sultan la insistențele patriarhului de la Constantinopol²³, în 1766. Moștenirea epocii (și a *millet*-ului ortodox): numărul mare de locuitori ortodocși la sfîrșitul epocii otomane, în orașele din zonă (Timișoara, Oradea, Arad, Szeged etc.).

Dar „cariera politică” a sistemului *millet* abia începe. Adică rolul supușilor creștini tratați special ai unei mari puteri musulmane în „marea politică” a Europei de Sud-Est. Popoarele creștine ale Înaltei Porți au creat, începînd din secolul XIX, elite locale – constînd din negustori și meșteșugari în curs de îmburghezire, cu dorințe din ce în ce mai puternice de emancipare, de dobîndire de drepturi politice în imperiu, respectiv de creare (sau, în unele cazuri) re-creare a statalității proprii. În acest sens, exista ideologia: tradiția păstrată de către biserică, a statalității pre-otomane proprii – atît patriarhia „greacă” din Istanbul, cît și cea „sîrbă” din Peč cultivau consecvent moștenirea politică medievală bizantină respectiv sîrbească, și priveau dominația otomană drept tranzitorie. Patriarhul din Ipek numea teritoriile din subordinea sa – în pofida caracterului etnic și religios mixt, și chiar a istoriei lor medievale – „pămînturi sîrbești”²⁴.

Această luptă dusă pentru emancipare se împletea cu două alte evoluții de durată: pe de-o parte devenea din ce în ce mai clar că Imperiul Otoman slăbește, respectiv rămîne în urmă față de marile puteri europene, din punct de vedere economic, militar, deci și politic (dar să nu uităm nici de faptul, că civilizația otomană va mai rămîne pentru mult timp cadru definitoriu și matrice culturală pentru toate popoarele din imperiu). Pe de-altă parte, elitele din vîrfurile statului otoman, uneori cîte-un sultan sau mare vizir mai capabil, realizînd rămînerea în urmă, încercau să oprească procesul de slăbire a imperiului, frînarea descompunerii sale, prin reforme. Această politică identificabilă și în aceste decizii mai timpurii, dar afirmată fățiș de la începutul secolului al XIX-lea a încercat mai multe strategii, respectiv ideologii („tinerii otomani”, „pan-islamism”, „tinerii turci”, „pan-türkism”), pînă la prăbușirea imperiului, în 1923.²⁵

Rețetele acestor reforme se bazau ori pe argumente „interne” („înapoi la etica strămoșilor și la vechea disciplină”), ori încercau să se inspire din practica

„societăților deschise” din Occident, adică încercau să modernizeze realitățile otomane – parcă uitate aici dintr-o altă epocă. Ce s-a realizat? Modernizarea armatei, a administrației apoi a învățământului, lichidarea instituțională, ba chiar în mare măsură fizică a ienicerilor, „sclavii sultanului”, o instituție devenită anacronică. Nici nu încercăm să evocăm evenimentele și protagoniștii piesei atât de tulburi și haotice a perioadei de aproape un veac, de la epoca de reforme a Tanzimat-ului pînă la desființarea Imperiului în secolul XX – a cărui scenă se reducea încontinuu, dar continua totuși să se afle pe trei continente, doar menționăm cîteva episoade și cîteva grupuri de actori, pentru ilustrarea demersului nostru. Astfel e necesar să pomenim că elita musulmană a imperiului cuprindea sultanul, armata și conducerea religioasă, „ulema”. Politica externă trecea din ce în ce mai mult în mîinile elitei fanariote (a grecilor din Istanbul), care începînd din secolul XVIII aveau o cultură modernă, franceză. Iar inițiativele economice treceau în mîinile grupurilor de interese armene, evreiești, eventual slave din Balcani. Cîteva exemple: la începutul secolului XIX un inginer de mine din Ungaria Superioară înființează la Istanbul un institut de studii miniere, care „a educat mai mulți tineri armeni în știința mineritului și monetăriei”²⁶. În acest secol XIX devine Salonicul acel centru financiar, dar și industrial, în care vor găsi teren chiar și mișcările socialiste vest-europene și de unde vor porni cutremurele sociale radicale de la începutul secolului XX (e drept, din cazărmi, din mediul ofițerilor, cu studii superioare în Franța). Alte exemple: prima fabrică în sens modern din imperiu e manufactura de postav din Șumla (azi Șumen, Bulgaria) care ia ființă la mijlocul secolului XIX, atunci cînd Gabrovo este deja pomenit ca „Manchester-ul bulgăresc” pentru industria sa de obiecte de fier. Și cînd se realizează prima cale ferată a imperiului (cu capital britanic), în Dobrogea, între Köstence și Karasu (Constanța și Cernavodă).

În aceste procese de reformă devenea din ce în ce mai importantă intenția întăririi coeziunii imperiului, prin acordarea unor drepturi populațiilor nemusulmane. Însă aceste popoare, în loc să-și „găsească locul” într-o „națiune otomană” integratoare, au început să-și construiască, cu o rapiditate amețitoare, propria națiune (culturală), în lipsa posibilității unei piețe proprii „naționale”, la nivelul simbolurilor, a reprezentării instituționale.

Acest șir de evenimente a fost influențat, mai exact accentuat de politica consecventă antiotomană, războaiele, respectiv influența culturală-ideologică a unor mari puteri (Rusia, Austria). Rusia ocupă pe parcursul secolului XVIII teritoriile de pe malul nordic al Mării Negre, în 1812 încorporează jumătatea răsăriteană a Moldovei, vasală a Porții (Basarabia, Republica Moldova de azi). Dar poate e mult mai important faptul că în acordul de pace semnat în 1774 la Küciük Kaynardji (îngă Silistra) Rusia pretinde – și obține – dreptul exercitării unui protectorat asupra tuturor creștinilor orientali din Imperiul Otoman. De fapt

abia acum, prin această măsură devine *millet*-ul acea instituție care e văzută și prezentată de istorici de atunci încoace. Și de-atunci au devenit creștinii din Balcani mai loiali Rusiei și țarului, decât propriului lor domnitor. Respectiv micile grupuri de catolici de pe teritoriile balcanice (dar și ortodocși, din vestul peninsulei Balcanice, pe temeiul apropierii geografice) începeau să se refugieze, în mai multe valuri, în Ungaria, sub protecție habsburgică. Și începe, urmînd exemplul Rusiei, protectoratul Franței asupra creștinilor catolici din Levant. Apoi începe năvala misionarilor occidentali, catolici și protestanți, către teritoriile otomane. Desigur e interzisă convertirea musulmanilor, dar printre comunitățile creștine locale arhaice ea e posibilă și permisă de Poartă²⁷ (astfel găsim în centrul Sofiei o biserică evanghelică armeană). Protectoratul marilor puteri creștine din Occident și din Orient conduce la bizara situație în care cetățenii creștini ai Porții se simțeau mai degrabă cetățenii puterilor occidentale (mulți au și dobîndit protecția consulatelor acestora, în mod analog situației membrilor coloniilor italiene medievale din Pera – sau asemănător situației cetățenilor rezidenți ai acestor puteri). Biserica universală romano-catolică își întărea prezența în Asia Mică în speranța că va putea realiza reunificarea creștinilor – marea și permanenta provocare de la momentul schismei (1054) încoace – și această ambiție a și avut rezultate parțiale: variantele „catolice” ale tuturor bisericilor ortodoxe orientale, existente pînă azi. Astfel apare în Antiohia, deja în 1723, un patriarh greco-catolic („melkit”), și se naște, în 1831, un *millet* armeano-catolic, care va reprezenta pe toți catolicii din Imperiu. În 1848 Maximos III, patriarhul greco-catolic al Antiohiei obține transformarea comunității sale în *millet*.²⁸ Dar în decursul evenimentelor dramatice de după destrămarea Imperiului Otoman bisericile occidentale nu au reușit să asigure, iar marile puteri, din cauza intereselor lor au neglijat protecția comunităților creștine din Levant la începutul secolului XX. Ulterior (pînă nu demult) Libanul (sub protecție franceză între cele două războaie mondiale) era singura rezervație a *millet*-urilor otomane.

În acest proces a fost reformulat, inevitabil, și *millet*-ul, ca un cadru din ce în ce mai anacronic al unor conținuturi în schimbare. Sensul cuvîntului s-a modificat: dacă la începutul secolului XIX însemna *comunitate confesională autonomă*, pe parcursul veacului a dobîndit un conținut etnic, ajungînd la sensul de acum: „națiune, naționalitate”²⁹.

Pe parcursul secolului XIX *rum millet*, inițial omogen din punct de vedere ideatic (deoarece purta sens etnic în măsură nesemnificativă), a devenit, în Balcani, o structură a grecilor, bulgarilor, sîrbilor, albanezilor, românilor de aceeași confesiune, dar în conflicte din ce în ce mai violente între ei. Ultimii sosiți pe calea „devenirii întru națiune” sînt aromânii („vlahii” balcanici), albanezii, macedonenii. Toți a trebuit să-și ducă războaiele împotriva patriarhului din Constantinopol, dar în ultima instanță cu imperialismul cultural grecesc.

Elitele culturale din România modernă sînt preocupate în măsură semnificativă de problematica aromânească. În ultimele trei-patru secole numeroși aromâni au venit în spațiul României moderne, și prezența lor este foarte vizibilă în cultura și economia țării. Mulți s-au stabilit în teritorii ale Imperiului Habsburgic, formînd societatea comercială „grecească” a orașelor din Ungaria și Transilvania. În condițiile atenției din ce în ce mai intense a tînărului stat românesc, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea (respectiv a sprijinului ideologic și pe tărîmul educației), și a solicitudinii administrației otomane, la începutul secolului XX aproape se realizează structurarea unui „*millet vlah*”, cu o rețea de școli românești, cu – ceea ce e și mai important – instituții bisericești de limbă română, de unde, poate, s-ar fi putut dezvolta în cadrul elitelor vlahe, în mare măsură cu conștiință (identitate) greacă, o identitate vlahă, poate chiar românească, eventual poate chiar autonomii teritoriale – dar paginile acestui scenariu, la fel ca atîtea alte scenarii sud-est-europene, au pierit în cataclismele războaielor balcanice din 1912-1913 și de mai tîrziu.³⁰

În condițiile slăbirii puterii centrale, ale amestecului și pătrunderii din ce în ce mai active a marilor puteri, respectiv ale protectoratului nicidecum altruistic, și în general insensibil, neînțelegător față de tradițiile locale, s-au înmulțit și s-au întetit conflictele din interiorul unui *millet*, dar și cele dintre diferitele *millet*-uri. Comunitățile evreiești se plîng din ce în ce mai des împotriva conducerii bisericești ortodoxe. În 1898 sultanul Abdülhamid II atrage atenția patriarhului să nu îi șicaneze pe evrei.³¹ Catolicii se luptă cu ortodocșii și cu armenii. O lume constînd din comunități religioase/culturale bine delimitate dar într-un sistem de relații legitim și reglementat juridic își trăiește sfîrșitul, în prezența modelelor europene și a factorilor de fermentare a dezvoltării lor interne. În această lume otomană integratoare nu existau națiuni, limbile arabă și turcă nici nu aveau cuvînt pentru această noțiune. Dar după războaiele sîngeroase ale modernității, după deportări, izgoniri, refugii n-au rămas decît ruinele imperiului – și noile națiuni sud-est-europene.

Moștenitorii *rum millet*-ului balcanic soseau dintr-o lume nelimitată într-un spațiu strîmt, plin de frontiere.

Degeaba sînt identice (sau comune, sau doar foarte asemănătoare) cele mai multe componente ale culturii lor tradiționale (religia lor ortodoxă, arhitectura, păstoritul, credințele, dar și bucătăria, muzica, dansurile, chiar multe elemente ale îmbrăcămînții tradiționale), la începutul secolului XX s-a prăbușit și o complementaritate funcțională formată în multe secole. Comunitățile umane din diversele zone, trăind în condiții naturale și sociale diferite participau la viața socială cu produse și servicii specifice, în toate regiunile mai mari, în toate epocile stabile mai lungi sau mai scurte. Imediat după cele două războaie balcanice, în deceniul al 2-lea al secolului XX profesorul din Leipzig, Gustav Wiegand, poate cel mai mare balcanist al epocii sale, prezintă comunitățile etnice ale Macedoniei, cu rolurile lor sociale-economice specifice. Turcul e soldat, administrator și plugar, vlahul

(aromânul) e păstor, negustor și cărăuș, evreul din Salonic e meseriaș, pescar și hamal, albanezul e paznic și muncitor agrar, și așa mai departe.³² Această țesătură organică, care, prin procese de aculturație de mai multe secole a creat civilizația în esență comună a popoarelor balcanice, s-a destrămat într-un ritm dramatic, provocând inimaginabilă cruzime, migrarea și moartea a unor mase de sute de mii, milioane de persoane, distrugerea unor bunuri materiale, a unui patrimoniu cultural bogat și variat. Și acest proces s-a repetat la nașterea, extinderea sau restrângerea teritorială a fiecărui stat balcanic. Până azi, cum s-a putut observa. *Millet*-ul, care timp de secole și-a menținut membrii comunității, acum s-a transformat în opusul său: ideologia națională sîrbească (dar în general fiecare popor creștin din Balcani) privește și numește cu mare ușurință „turc” orice musulman, și astfel se răzbună Serbia lui Milošević pe albanezul din Kosovo sau musulmanul din Bosnia pentru bătălia pierdută din Cîmpia Mierlii din 1389. Pe de altă parte, politica oficială din Grecia nu recunoaște (în acord cu concepția clasică a *millet*-ului) identitatea etnică turcă a minorității sale musulmane din Tracia, astfel singura cale de identificare (permisă) a acestora e cea de *grec musulman*.

Popoarele balcanice au obținut în mare măsură suveranitatea, dobîndirea și cucerirea diferitelor trepte ale independenței prin „mila”, respectiv interesele marilor puteri. Și deoarece în Balcani niciodată nu au existat frontiere etnice clare, și frontierele statelor medievale s-au schimbat tot timpul (după ce s-au rupt din Imperiul Bizantin și întainte de a se integra în Imperiul Otoman). Astfel dintre frontierele statale din secolele XIX și XX numai coastele mărilor erau clare și univoce. Ca urmare, pe lîngă „mica” țară reală, fiecare popor central- și sud-est-european mai are și o variantă „mare”, din vise. În Balcani unii mai fîndamentau planuri politice pe aceste vise, în trecutul apropiat, sau poate chiar în prezent. Osmanistul maghiar Pál Fodor, analizînd concluziile posibile ale încercărilor otomane de reformă din secolul XIX, atrage atenția asupra faptului, că „majoritatea țărilor balcanice sînt state succesoare ale Imperiului Otoman. Națiunile ce le compun (dintre care cele majoritare se definesc acum rînd pe rînd ca exclusive „constituente de națiuni”) pot fi recunoscătoare pentru formarea aceluia sistem *millet* otoman, care le-a asigurat un anumit nivel de autonomie culturală și religioasă și în cadrul căruia, prin muncă intensă (și, desigur, învingînd serioase obstacole) și-au putut dezvolta identitatea națională. E de înțeles deci, că deși s-au bucurat de drepturile ce se înmulțeau în urma reformelor, în realitate nu erau interesate în transformarea unitară, civică a imperiului, deoarece aceasta, pe termen lung, ar fi împiedicat separarea pe baze naționale-religioase, și din cauza aceasta e de-nțeles că aceste state succesoare, a căror intelectualitate și elită politică e foarte conștientă că în „renașterea lor națională” (cum le place să-și numească istoria din sec. XVIII-XIX), au jucat un rol important autonomiile de care au beneficiat în sistemul otoman, acum apără cu toate mijloacele ce le stau la îndemînă

principiul egalității cetățenești, de sorginte franceză, și refuză cu tărie solicitările propriilor lor minorități pentru autonomie personală-comunitară, culturală sau teritorială. Plecînd de la propriile lor experiențe istorice, ei cred că simpla pomenire a acestor drepturi duce la separatism. Desigur, această concepție nu se caracterizează printr-o prea mare consecvență: ceea ce își revendicau cîndva ca drepturi inalienabile, nu-și pot imagina pentru alții nici ca donație.” Adăugăm aici că și urmașii Imperiului Habsburgic au avut aceeași experiență: dacă condiția întemeierii sau extinderii a fost lupta cu succes a minorităților dezavantajate, atunci orice pretenție a minorităților „născute” în 1918-19 este periculoasă. Pál Fodor își încheie ideea constatînd că experiența istorică împiedică elitele țărilor post-otomane din Balcani să recunoască „că puteau exista și asemenea forme de autonomie, verificate istoric, care nu promovează separatismul și nesiguranța, ci creșterea stabilității și încrederii”³³

Note:

1. Matuz, József, A magyarországi török hódoltság néhány főbb sajátosságáról, in: *Aetas* (Szeged), 1992/3, p.115.
2. Vezi de ex. Ștefan Arator SJ (călugăr iezuit din sec. XVI-XVII), *Confutatio Alcorani* (ediție din Szeged, 1990).
3. Demetrius Cantemir, *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*, 1715-1716
4. Barbir, Karl K., Memory, heritage and history: the ottoman legacy in the Arab World. In: Brown, L.Carol: *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, New York, 1996, p. 107.
5. *Coranul*. Traducere din arabă dr. Silvestru Octavian Isopescul, Cartier, 1997 (ediție reactualizată a traducerii publicate în 1912 la Cernăuți).
6. Barrucand, Marianne-Bednorz, Achim: *Architecture maure en Andalousie*, Taschen, Köln, 1992, p.108. Sfîrșitul puterii evreilor în Granada a fost adus de pogromul din 1066, căruia i-au căzut victimă peste 4000 de persoane.
7. Sourdel, Dominique – Sourdel-Thomine, Janine: *La civilisation de l'Islam classique*, Paris, 1968, vol. III, „chrétiens”.
8. Panaite, Viorel: *Limbajul politico-juridic în islamul otoman*, București, 1998, pp. 219-227.
9. Braude, Benjamin: Foundation Myths of the Millet System. In: Braude, Benjamin – Lewis, Bernard (eds): *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*. Volume I. The Central Lands. New York, 1982, pp. 69-88.
10. *Idem*, p. 74.
11. *Idem*, p. 70.
12. Ursinus, Michael, Zur Diskussion um „Millet” im Osmanischen Reich, In: *Südost-Forschungen* 48 (1989), pp. 195-207.
13. Panaite, Viorel: *Limbajul politico-juridic în islamul otoman*, București, 1998, pp. 278-280.
14. Fekete Lajos – Nagy Lajos: *Budapest története a török korban*, Budapest, 1986, p. 60.
15. Hadrovics László, *Vallás, egyház, nemzettudat*, Budapest, 1991.

16. Matovski, Dr. Aleksandar: La signification historique des expressions "raia" et „beraia”, In: *Islam in the Balkans – Persian Art and Culture of the 18th and 19th Centuries*, Edinburgh, 1979, pp. 55-58.

17. Vezi relatarea mercenarului spaniol Cristóbal de Villalón: *Törökországi utazás*, Budapest, 1984, capitolul despre „Insula Chios”, pp. 299-308, precum și rîndurile lui Orbán Balázs referitoare la strămoșii săi: bunica ei din Istanbul era Maria Foresti, înrudită cu familia franceză Pilian și cu familia armeană Duzoglu. Orbán Balázs menționează, la jumătatea sec. XIX, că „în Orient și mai ales în insulele Arhipelagului, dar chiar la Pera și la Galata mai sînt și acum foarte mulți latini, ajunși acolo în timpul imperiului latin creat cu ocazia cruciadelor, mai ales din Italia, și deși imperiul pe care-l creaseră a fost spulberat de cucerirea arabă și turcă, latinii rămași pînă-n zilele noastre, adică în 7 veacuri și jumătate, își păstraseră atît naționalitatea cît și religia, fiindcă toți sînt catolici și azi, toți vorbesc și azi italienește, sînt foarte mîndri de originea lor italiană... Din aceste familii latine din Naxos, bîntuiți de origine princiară, făcuse parte și familia Foresti, din care și-a luat nevastă Knechtel (bunicul lui Orbán Balázs).

18. Vezi de exemplu: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók, 1609-1625*, Szeged, 1990, p.206.

19. Numai în două sangeacuri ale vilaietului Timișoara, în cel de Timișoara și cel de Moldova Veche au funcționat 20 de mînăstiri ortodoxe („sîrbești”) în cea de-a doua jumătate a sec. 16. Vezi: Engel Pál, *A Temesvári és a Moldvai Szandzsák törökkori települései (1554-1579)*, Szeged, 1990.

20. Fekete Lajos – Nagy Lajos: *Budapest története a török korban*, Budapest, 1986, p. 86.

21. Jelavich, Barbara: *A Balkán története*, Budapest, I. 1998, p. 88-89. (cartea a apărut recent și în limba română).

22. Episcopia de la Rîmnic are origine medievală.

23. Vezi expunerea temei în cartea lui Hadrovics László, *Vallás, egyház, nemzettudat*, Budapest, 1991.

24. Jelavich, Barbara: *A Balkán története*, Budapest, I. 1998, p. 88-89.

25. Fodor Pál, Reformok és reformideológiák az Oszmán Birodalomban (16-20. század), in: *Korunk*, 1996/2, pp. 18-31.

26. Orbán Balázs, *Törökországról*, In: Orbán Balázs, *Sztambultól Szejkéig*, Bukarest, 1995, p. 191.

27. Eminentul orientalist maghiar, Kmoskó Mihály, profesor de teologie romano-catolică, preot, „pleacă, în 1916, din însărcinarea cercurilor maghiare bisericești și politice în Asia Mică și Palestina, pentru studierea la fața locului a posibilității ca misionarii să preia locul celor din țările Antantei, izgoniți”. Zimonyi István, Kmoskó Mihály és a magyar őstörténet. In: Kincses Nagy Éva (szerk.): *Őstörténet és nemzettudat 1919-1931*, Szeged, 1991, p.89.

28. Riccardi, Andrea, *Mediterrana*, București, 1999.

29. Tinărul Orbán Balázs, cu ocazia unei deplasări prin Anatolia în 1848 este primit cu stimă într-un sat turcesc de către localnici, care știau, că maghiarii sînt un „kardeş millet”, națiune frățească. Orbán Balázs, *Törökországról és különösen a nőkről*, Budapest, 1999, p.87.

30. Cărțile referitoare la vlahii-aromânii balcanici, publicate în ultimul veac în România, țările balcanice și în Occident ar umple o bibliotecă întreagă. Două cărți recente importante: Djuvara, Neagu (coordonator): *Aromânii, istorie, limbă, destin*, București, 1996, respectiv Peyfuss, Max Demeter, *Die Aromunische Frage, Ihre Entwicklung von den Ursprünge bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Graz. Ediția românească: *Chestiunea aromânească, evoluția ei de la origini pînă la Pacea de la București și poziția Austro-Ungariei*, București, 1994.

31. Riccardi, Andrea, *Mediterana*, București, 1999, p. 25.

32. O situație similară descriu cercetătorii în Europa Centrală în ajunul primului război mondial: slovacii din nordul Ungariei produceau și comercializau țesături și dantelă, respectiv făceau comerț ambulant cu obiecte de sticlă și reparau, cu plasă de sîrmă, vase de lut și de faianță sparte, romii sînt muzicanți și fierari, bulgarii produc zarzavaturi, germanii fac agricultură intensivă (ex. viticultură), moții făceau vase de lemn, grecii, armenii, evreii făceau comerț etc. Vezi Csoma Zsigmond, A hagyományos gazdálkodási kép és az etnikai azonosságtudat a Kárpát-medencében. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, I. Cluj, f.a. pp.7-23.

33. Fodor, *op.cit.* p.30.

*

Ferenc CSORTÁN (n.1947), absolvent al Universității Tehnice Cluj-Napoca (1971), istoric, doctorand în istoria arhitecturii. Publicații în *Sfera Politicii* (București), *Korunk* (Cluj), *Limes* (Tatabánya). A ținut cursuri de introducere în balcanistică (la universitățile din Cluj și Szeged).

Ferenc Csorján, *Comunități ne-musulmane în Imperiul Otoman*, articol publicat cu acordul autorului.

Justificarea „privilegiilor” religioase în societățile de tranziție

JOHN ANDERSON

A. Introducere

În vara lui 1997, Duma de Stat a Federației Ruse a adoptat legea „cu privire la libertatea de conștiință și asociere religioasă”. În vreme ce legea existentă din 1990 cu privire la libertatea de conștiință, adoptată la apogeul perestroikăi, crease o piață religioasă liberă în Rusia, noul text împărțea grupurile religioase într-o varietate de tipuri, fiecare bucurându-se de un statut simbolic diferențiat, dar și de drepturi legale diferite. Criticii săi au acuzat că legea era vagă, contradictorie și că încălca constituția și angajamentele asumate de Rusia în tratatele internaționale la care era parte; susținătorii săi au argumentat că numai cu o astfel de lege putea fi apărută biserica națională slăbită a Rusiei împotriva „invaziei sectelor” și a impunerii de către acestea a unor modele străine de viață religioasă și de relații biserică-stat.

Cercetarea din care se desprinde eseu de față caută să situeze experiența rusească într-un context mai larg. Acesta explorează în special modurile în care comunitățile politice în curs de democratizare se confruntă cu chestiunea pluralismului religios, un lucru care este interesant în sine dar care poate avea relevanță și asupra acceptării mai generale a diversității sociale și politice – percepută uneori ca haos și anarhie – care însoțește procesele de tranziție. În acest scop, studiul mai amplu compară experiența rusească cu cea a țărilor celui „de-al treilea val”¹, atât ale regimurilor postcomuniste cât și ale celor autoritariste mai tradiționale. Din fosta URSS accentul cade asupra Rusiei, cu câteva succinte explorări ale altor citorva republici; din Europa de Est, asupra Poloniei și Bulgariei; iar din Europa de Sud, asupra Spaniei și Greciei.

În studiul mai amplu m-am concentrat asupra unei serii de întrebări, cercetînd mai cu seamă consecințele „privilegierii” legale sau constituționale a unor grupuri religioase și discriminării altora de către stat, și nu am explorat în profunzime

privilegierea/discriminarea *de facto* generată de practicile culturale sau sociale prevalente cel puțin în unele din aceste țări. Din această cauză cercetarea se grupează în jurul a patru întrebări:

a) în ce măsură li s-au conferit tradițiilor religioase dominante în mod tradițional privilegii constituționale și legale sau li s-a recunoscut statutul în texte legale și constituționale?

b) în ce măsură a fost acest privilegiu însoțit de îngrădiri legale ale drepturilor celorlalte comunități juridice?

c) cine aduce argumente în favoarea privilegierii/discriminării și la ce fel de argumente recurge?

d) ce factori contribuie la explicarea răspunsurilor diferite ale acestor țări la problema pluralismului religios?

În studiul de față am insistat asupra celei de-a treia dintre aceste întrebări, cea referitoare la argumente și justificări, chiar dacă în secțiunea următoare doresc să ofer o scurtă vedere generală a evoluțiilor cheie din primele două domenii, ale privilegierii și/sau discriminării. Trebuie subliniat însă că studiul este încă în lucru și că poate, în mod inevitabil, dată fiind experiența mea mai întinsă în sfera „studiilor sovietice”, un număr disproporționat de mare de exemple vor fi luate din experiența țărilor post-comuniste.

B. Privilegiu și discriminare în societățile de tranziție: o vedere generală

În mod clar, în toate cele cinci țări principale avute în vedere a apărut sau a existat vreme de secole o tradiție de privilegiere a unor grupuri religioase anume și, în ciuda unor perioade intermitente de fervoare anti-religioasă – de exemplu, la mijlocul anilor '30 în Spania, sau pentru aproape șaptezeci de ani în Rusia – fiecare are o religie sau biserică „națională” clar identificabilă. În cele mai multe cazuri, aceste tradiții dominante au un statut superior, care este evident în respectul de care se bucură instituțiile lor în viața publică. De pildă, liderii lor sînt prezenți în mod obișnuit la evenimente majore ale statului, se bucură cel puțin oficial de acces la elitele politice și adeseori și de o serie de „drepturi de examinare” în dezbaterile legislative cu privire la legile cu privire la educație, morală și familie – chiar dacă aceasta rareori oferă o garanție că vederile lor vor prevala. În ce ne privește însă, aspectele importante derivă din întrebarea dacă în contextul tranziției politice bisericile „naționale” caută să obțină sau li se conferă un statut definit oficial și dacă acesta este însoțit de vreo restrîngere oficială a drepturilor minorităților.

Aproape dintr-o dată ne lovim de probleme, deoarece instituțiile religioase dominante în mod tradițional vor susține în general că ceea ce urmăresc nu este privilegiul, ci „recunoașterea” unei realități istorice, culturale și religioase, și că o acceptare oficială a statutului lor nu înseamnă că li se conferă vreun avantaj

impropriu față de alte comunități religioase. În aceeași măsură, în majoritatea acestor țări asemenea argumente sînt de obicei întărite de abordări mai naționaliste care pun la îndoială faptul că un model american de separație biserică-stat cu baze intelectuale liberale dacă nu seculariste, este adecvat contextului european și celui slav. Cu alte cuvinte, argumentele „privilegiului” sînt înrădăcinate în ideea că cei ce susțin „neutralitatea” urmăresc de fapt să privilegieze perspectivele alternative asupra religiei și a locului ei în sfera publică și că mult laudata neutralitate pe care o proclamă este de fapt o himeră. În același timp, există chestiunea separării urmării nelegitime a privilegiului de procesul legitim de lobby de care ar trebui să dispună toate grupurile dintr-o societate democratică. Aici există în mod clar zone gri, deși Fleet și Smith în studiul lor despre America Latină sugerează că lobby-ul bisericii poate deveni nelegitim atunci cînd biserica pretinde că anumite domenii de politici constituie „domenii rezervate” în care ar trebui să i se acorde o formă de control sau putere de veto. Deoarece dacă ele pot face aceasta, atunci de ce nu ar putea-o face și alte grupuri precum cercurile de afaceri sau cele militare în domenii pe care le consideră a fi „ale lor”?²

Alte două întrebări trebuie măcar pomenite aici. În primul rînd, o formă de recunoaștere, instituție sau „privilegiu” legal implică în mod necesar discriminarea împotriva minorităților religioase? În al doilea rînd, poate fi susținut argumentul că în perioade de tranziție politică, angajamentul față de libertatea religioasă absolută poate fi surclasat într-un sens de alte nevoi, fie legate de grija față de stabilitatea socială și politică fie de nevoia unor instituții sau sisteme de valori care asigură un nou cadru pentru o societate care și-a pierdut multe din vechile sale certitudini? Cu alte cuvinte, oare societățile de tranziție care trăiesc schimbări fundamentale chiar au nevoie să edifice o comunitate religioasă cu legături strînse de trecutul istoric și cultural al națiunii și care poate fi utilizată în prezent pentru a asigura sentimentul existenței unor valori și interese comune, cu alte cuvinte au ele nevoie de o formă de religie civilă?³ Acestea însă sînt întrebări mai ample, care ar trebui abordate altundeva, iar această secțiune oferă doar o vedere generală succintă a chestiunilor cheie care sînt controversate în țările avute în vedere aici.

1. „Privilegierea” religiilor dominante

a) Prin constituții:

În cele cinci țări principale avute în vedere aici, patru dintre constituții fac referire la religia tradițională, iar în unele chestiunea a reprezentat subiect de controversă politică. Singura excepție o constituie Rusia a cărei constituție din 1993 nu face nici o referire la Biserica Ortodoxă, o omisiune ce nu a fost atacată serios de ierarhii bisericii, deși unele din grupurile ortodoxe radicale au dus o campanie pentru votarea împotriva la referendum pe motiv că textul tratează toate grupurile religioase ca egale.⁴ În Bulgaria, prima țară postcomunistă care a aprobat

o constituție postcomunistă, în iulie 1991, Biserica Ortodoxă era prea slăbită de compromisurile și schisma internă pentru a interveni în dezbatere, deși a fost probabil mulțumită cu cea de-a treia clauză a Articolului 13 care spune „Creștinismul Ortodox Răsăritean este considerat religia tradițională în Republica Bulgaria”.⁵ Însă dat fiind faptul că Legile denominațiilor din 1949 descriu biserica drept „denominația religioasă tradițională a poporului bulgar”, noua constituție nu acorda mai multă recunoaștere oficială bisericii decât atîta de cîtă se bucurase în perioada comunistă.

Constituția greacă din 1975, mai familiară, depășește acest stadiu, dezvoltînd foarte mult moștenirea textelor constituționale anterioare. Astfel, ea se deschide cu o invocare a Sfintei Treimi și continuă în Articolul 3 prin a defini Biserica Ortodoxă Greacă drept religia „prevalentă” și prin a conferi o susținere constituțională deciziilor diferitelor sinoduri bisericești și traducerii acceptate a scripturilor.⁶ Deși în urma juntei erau unele persoane de stînga care doreau să impună o separare a bisericii și statului, puțini erau dispuși să facă din acest subiect unul de primă importanță sau să pună la îndoială dominația ortodoxiei ca forță cu potențial de coagulare a națiunii. Chiar și azi, în contextul discuției reînnoite a reformei constituționale, se pare că există un larg consens politic de a lăsa neatinsă poziția bisericii.

Numai în Spania și Polonia a devenit controversată chestiunea constituțională, în ambele cazuri Biserica Catolică dorind să vadă că statul îi acordă o recunoaștere semnificativă a rolului ei în spațiul public. În Spania Biserica a reacționat cu indignare la proiectul inițial al constituției care pur și simplu se referea la toate comunitățile religioase ca și cînd ar fi avut aceeași semnificație națională și socială. Cu sprijinul partidelor conservatoare și, probabil mai surprinzător, al comuniștilor, textul a fost amendat în așa fel încît să respingă ideea unei religii de stat, însă să specifice că „puterile publice vor lua în considerare convingerile religioase ale societății spaniole și vor menține relații corespunzătoare de cooperare cu Biserica Catolică și alte confesiuni”.⁷

Pentru Biserica Catolică Poloneză intervenția în dezbaterea constituțională a făcut parte dintr-o reacție mult mai largă față de constatatele eșecuri ale noii ordini democratice și secularității sale crescînde. Cînd a fost dezbătută o constituție completă în 1995-97, Biserica a încercat să includă în preambul o referire la Dumnezeu și legea naturală, să împiedice folosirea cuvîntului „separare” cu referire la relațiile biserică-stat și să introducă o garanție constituțională a dreptului la viață din momentul concepției. Aici dezbaterea a fost mult mai aprinsă decît în Spania, însă la ora bilanțului s-a găsit un compromis formulat stîngaci care evita „separarea” și care se referea la relațiile biserică-stat în termeni „de respect pentru autonomia lor și independența lor reciprocă în sfera proprie”. Totuși, multe fețe bisericești au fost mîhnite de această formulare, iar unii episcopi au dus o campanie

pentru un vot negativ în campania pentru referendum ce a urmat, aceasta în vreme ce unii liberali erau stînjeniți de privilegierea constituțională suplimentară pe care o percepeau ca implicită în Concordatul ulterior cu Vaticanul.⁸

b) Prin legi separate cu privire la religie:

În mai multe din țările avute în vedere, legi și instrucțiuni separate cu privire la viața religioasă au reconfirmat sau au definit pentru prima oară poziția dominantă a bisericii naționale. Grecia este întrucîtva o excepție aici întrucît asemenea legi au precedat regimul democratic prezent fiind instituite în timpul dictaturii lui Metaxa de dinainte de război, cum ar fi mai cu seamă Legea 1672 din 1932 care prevedea ca grupurile religioase neortodoxe să obțină o autorizație guvernamentală înainte de a deschide un lăcaș de cult, iar autorităților locale cerîndu-le, la rîndul lor, să obțină acordul episcopului ortodox local. Cu toate că teoretic acesta este pur și simplu un proces consultativ și practica sa s-a restrîns în anii din urmă, efectul său este privilegierea Bisericii Ortodoxe și acordarea oportunității bisericii naționale de a restrînge drepturile minorităților. Și alte legi cu privire la prozelitism și educația religioasă în școli par să avantajeze Ortodoxia, deși legile ca atare datează mai cu seamă din perioada prejunta.⁹

În Rusia și Bulgaria nereușita de a defini statutul bisericii naționale în textele constituționale sau de a conferi statutului lor protecție legală suficientă a constituit subiectul unei oarecare controverse, chestiunea fiind ridicată în a doua parte a anilor '90 în încercarea de a aproba noi legi cu privire la religie. În cazul Rusiei primele propuneri au apărut în 1993 ca răspuns la cererile episcopilor ortodocși și politicianilor naționaliști care urmăreau să protejeze religia națională împotriva „invaziei sectelor”. Amendamentele la legea cu privire la religie propusă în 1993 ar fi acordat categoriei nedefinite a religiilor „tradiționale” un statut superior celorlalte, însă ea a căzut odată cu dizolvarea forțată a parlamentului de către Ieľîn.¹⁰ Totuși, începînd din 1995, chestiunea a fost prezentată insistent în mass media și în parlament, vehiculîndu-se diferite proiecte, unele aducînd foarte puține schimbări situației de după 1990 iar altele propunînd o interpretare mult mai restrictivă a libertății religioase. Aceasta a culminat cu adoptarea Legii libertății de conștiință și asocierii religioase în septembrie 1997. Preambulul la acest document păstra angajamentul constituțional față de un stat secular, dar vorbea de nevoia de a recunoaște „rolul special al Ortodoxiei în istoria Rusiei și în înființarea și dezvoltarea spiritualității și culturii sale”. Ea continua apoi prin a vorbi de categoria secundară care includea „creștinismul, islamismul, budismul și iudaismul și alte religii ce constituie o parte integrantă a moștenirii istorice a popoarelor Rusiei”.¹¹

Legi similare au fost propuse sau aprobate și în alte foste republici sovietice. De exemplu, în Kirghistan un proiect de lege vehiculat la sfîrșitul anului 1997

urmărea să apere categoria nedefinită a „religiilor tradiționale” și să ofere adeptilor religiilor netradiționale șansa de a pleca într-o țară în care este practică religia lor.¹² În Bulgaria au avut loc dezbateri similare la sfârșitul anilor '90, în 1999 fiind vehiculate patru proiecte de lege, din care trei propuneau acordarea unui statut special Bisericii Ortodoxe iar una obliga „instituțiile statului să sprijine și să acorde atenție specială Ortodoxiei Răsăritene ca denotație religioasă tradițională a națiunii bulgare”.¹³ Aici formularea nu făcea în sine mai mult decât să recunoască locul tradițional al acestor biserici în cultura și istoria țării, însă așa cum vom menționa mai jos, în fiecare proiect existau clauze care sugerau că se oferea ceva mai mult, în vreme ce alte aspecte ale legii păreau, după toate probabilitățile, să aibă consecințe dăunătoare pentru comunitățile religioase minoritare.

2. Legile discriminatoare afectând minoritățile religioase

General vorbind, cele două țări catolice avute în vedere nu au introdus o legislație discriminatorie referitoare la minoritățile religioase, deși aprobarea sau acordurile parțiale sau concordatele complete cu Vaticanul, proeminența clericilor catolici în multe funcții publice, și practica locală ar putea fi percepute ca făcând distincții de facto între grupurile religioase cărora le este acordată egalitate în termeni legali. În plus, în ambele țări anumite „secte” s-au confruntat ocazional cu dificultăți în desfășurarea activității lor religioase.¹⁴ Situația din Grecia este destul de bine cunoscută, cu legile lui Metaxa de la sfârșitul anilor '30 precum și cu folosirea în Constituția din 1975 a conceptului de religie „recunoscută” ce a provocat anumite dificultăți pentru minorități. În același timp, această constituție cerea Greciei să își apere atitudinea față de diferitele grupuri religioase, în cele mai multe cazuri cu succes limitat, în fața Curtii Europene. Au apărut probleme într-o mulțime de chestiuni, inclusiv prozelitismul, deschiderea de biserici și activitățile serviciilor de securitate în monitorizarea grupurilor religioase minoritare.¹⁵

În celelalte două țări situația diferă, Bulgaria având încă de adoptat o lege care să înlocuiască Legea denotațiilor din 1949, iar Rusia a aprobat în 1997 o lege potențial discriminatoare. Această lege este în general văzută, chiar și de mulți care sînt în favoarea unui control mai strict asupra religiei, ca inadecvată sub anumite aspecte ale sale și chiar contradictorie pe alocuri. Mai ales este greu de înțeles în ce fel promisiunea egalității poate fi reconciliată cu împărțirea comunităților religioase în diferite categorii cu drepturi diferite la respect și protecție legală. În același timp, caracterul vag al multor clauze ale legii lasă un spațiu considerabil oficialităților regionale și locale, susținute adesea de Biserica Ortodoxă, să îi interpreteze prevederile într-o manieră restrictivă și în detrimentul grupurilor minoritare.¹⁶ În același chip, proiectele de lege bulgare înaintate parlamentului la începutul anului 2000 rezervă un rol puternic statului în decizia asupra legitimității sau asupra altor chestiuni ale comunităților religioase și par să ofere posibilitatea discriminării împotriva grupurilor „inacceptabile”.

C. Justificarea privilegiului religios și/sau a discriminării

1. Actorii

În majoritatea societăților avute în vedere aici presiunea exercitată pentru obținerea privilegiului, controlului sau restricțiilor legale a avut o varietate de surse, cea mai vădită fiind comunitatea religioasă dominantă în mod tradițional. După cum vom vedea, aceasta poate apela la rolul său de biserică națională sau de biserică a majorității al cărei statut de „prima între egali” este pur și simplu o „realitate sociologică”; ea poate, precum în Polonia, invoca rolul pe care l-a avut în a face democratizarea posibilă; în statele post-comuniste ea poate sugera că atacurile comuniștilor antireligioși i-a slăbit atât de mult poziția încât este necesară o formă de protecție din partea statului; iar unele dintre acestea, fie catolice fie nu, năzuiesc la preceptul ante-Vatican II potrivit căruia „eroarea nu are drepturi”. Din acest motiv, liderii bisericii își folosesc accesul la elitele politice și la mass media pentru a-și susține cauza, adeseori individual, însă uneori în tandem cu alte grupuri religioase majore, dar neamenințătoare – ca în Rusia unde părți ale conducerii musulmane au sprijinit aprobarea legii din 1997 – sau cu aliați laici.

Aceștia din urmă pot fi unii tovarăși surprinzători. În primele rînduri se găsesc adesea naționaliștii conservatori care văd în biserică o instituție care a jucat un rol cheie în conturarea identității naționale, ca pe un sprijin util pentru preferințele lor în strategiile politice, și ca pe niște fortărețe împotriva implanturilor „străine” fie ele religioase sau culturale. În Bulgaria și Rusia la asemenea argumente au recurs și comuniștii, reformati sau de stil vechi, dornici să reafirme controlul statului sau să găsească noi surse de legitimare în noua ordine politică. Iar ocazional acestei alianțe profane i se pot alătura intelectuali liberali, folosind uneori argumente bazate pe nevoia de a proteja moștenirea culturală a țării dar folosind și argumente elitiste sau legate de „bun gust” referitoare la vulnerabilitatea maselor în fața activității „sectelor” religioase.

La nivel instituțional presiunea poate veni de la agenții ale statului, mai ales în țările postcomuniste în care înclinația birocratică spre control rămîne puternică, și atât în Bulgaria cît și în Rusia unii oficiali cu responsabilități în domeniul religios pe timpul lui Brejnev și-au păstrat funcția pînă în ziua de astăzi. În multe țări organele de securitate, urmărind să își justifice continuarea existenței sau să își găsească un nou rol, pot avea o contribuție în apelurile lansate pentru restricții impuse grupurilor cu capacitatea reală sau imaginată de a amenința fragila stabilitate socială și politică a noilor ordini politice. Departe de centru, administrațiile și politicienii locali se află adesea în primele rînduri ale atacurilor împotriva „cultelor” religioase ca, de exemplu, în Grecia unde oficialitățile locale continuă să obstrucționeze construirea de biserici de către Martorii lui Iehova chiar și după ce statul, sub presiunea internațională, a acordat acestei denominații o oarecare recunoaștere legală. Aceste atacuri și campanii

sînt adeseori preluate de mass media locală sau chiar centrală, care exagerează numărul membrilor „sectelor” sau prezintă povești „anti-cult” senzaționale care de cele mai multe ori au prea puțin de-a face cu comunitățile respective – stau măturie în acest sens încercările ziarelor din Varna de la mijlocul anilor '90 de a atribui Martorilor lui Iehova sacrificarea de copii.¹⁷ În timpul perioadelor de tranziție în întreaga lume mass media se scutură de încătușările trecutului și se coboară uneori la nivele care fac ca tabloidele britanice să pară modele de responsabilitate! Toate acestea au efecte asupra opiniei publice. Deși o mică parte a populației poate dezvolta temeri și anxietăți reale atunci cînd își vede prietenii și membri de familie „pierduți” în favoarea grupurilor religioase nefamiliare, aceasta reprezintă o chestiune ce se pretează ușor la manipulările mass media și ale politicienilor. În această zonă este ușor să se speculeze îngrijorarea că are loc o „invazie a sectelor”, iar aceasta reprezintă doar o parte a unei boli sociale mai ample care a fost martora răsturnării „ordinii” de către haosul democratic. Din această cauză, o parte a publicului larg poate susține restrîngerea drepturilor minorităților sau forma grupuri de campanie anti-cult, deși cercetările disponibile sugerează că aceasta nu este cuplată de vreun entuziasm public pentru privilegierea unor grupuri religioase anume.¹⁸

În fine, am putea identifica factorii internaționali sau efectul dominoului. Acest lucru a fost remarcat în ce privește activitatea anti-cult din Europa de Vest, însă este totuși mai pronunțată în lumea post-comunistă. Multe din proiectele de lege apărute în Bulgaria, România și fostele republici sovietice par să fie modelate într-o măsură mai mică sau mai mare după modelul rus și chiar și Polonia a fost martora unor apeluri de înăsprire a cerințelor care activa.

2. Argumentele

Greutatea acestor agenții și actori diferă în funcție de necesitățile lor ideologice și instituționale, însă într-o trecere în revistă a surselor disponibile este evidentă o serie de mari tipuri sau familii de argumente. Acestea cuprind sugestii potrivit cărora biserica dominantă:

- este comunitatea religioasă a poporului, a majorității sau a națiunii;
- aceasta dă dreptul unei anumite „recunoașteri” și dreptul de a exercita o formă de „supraveghere morală”;
- aceasta impune de asemenea ca statul să asigure o formă de protecție împotriva concurenței neloiale;
- toate acestea sînt întărite de nevoia generală de ordine și stabilitate în fața nesiguranței din societățile de tranziție, ceea ce atrage după sine reglementarea activității religioase necorespunzătoare sau dispersante;
- în orice caz, de ce ar trebui țara noastră să urmeze orbește modele de relații bisericească-stat dezvoltate aiurea care reflectă contexte culturale și religioase diferite.

a) majoritarianismul și biserica națională

În timpul pregătirii dezbaterii constituționale din Spania, Biserica Catolică nu s-a bucurat să descopere că un proiect inițial excludea orice referire la locul Bisericii naționale. Adresându-se unei adunări religioase în noiembrie 1997, cardinalul Enrique y Tarancon a subliniat că: „...Biserica este o realitate socială...și politica trebuie să nu uite și să respecte viața reală a poporului; ea nu poate ignora faptul că majoritatea covârșitoare a poporului spaniol aparține Bisericii Catolice.”

Din această cauză cardinalul susținea că trebuia să existe o recunoaștere a poziției Bisericii în reorganizarea politică a țării și că Biserica nu putea fi tratată pur și simplu ca o religie între multe altele.¹⁹ Argumente similare au ieșit la suprafață în timpul dezbaterilor constituționale din Polonia la mijlocul anilor '90, cardinalul Glemp și alți episcopi referindu-se frecvent la nevoia de a lua în considerare în mod adecvat doleanțele poporului. În 1994 secretarul Conferinței Episcopilor, Tadeusz Pieronek, a susținut că, date fiind istoria țării și rolul catolicismului în evenimentele recente, era nevoie de o recunoaștere oficială a „rolului public și social al Bisericii”. După doi ani, comentînd faptul că proiectul constituțional nu a îndeplinit cerințele catolice, el susținea că „această constituție nu împlinește așteptările elementare ale credincioșilor polonezi care reprezintă majoritatea”.²⁰

Folosirea argumentelor majoritariste simple nu a fost, totuși, lipsită de probleme și, de regulă, a fost folosită selectiv și poate astfel a fost subminată ca raționament. În special, Biserica Poloneză a fost vehementă în respingerea majoritarismului cînd a fost vorba de chestiuni de moralitate personală, înalții ierarhi opunîndu-se din răspuțeri organizării unui referendum pe tema avortului.²¹ La fel de problematică era ideea majorității religioase în statele în care cea mai mare parte a populației participa la serviciul religios în cel mai bun caz în mod neregulat. Chiar dacă problemele evaluării apartenenței religioase nu pot fi explorate aici, majoritatea cercetărilor indică faptul că în Spania și Grecia mai puțin de o treime din populație participă la activități religioase o dată sau de mai multe ori pe lună, în vreme ce în Bulgaria și Rusia majoritatea sondajelor indică faptul că între 4-6% din populație participă în mod regulat la serviciul religios. Sondajele rusești, la rîndul lor, sugerau că poate jumătate din cei implicați în practica religioasă se regăseau în lăcașuri de cult neortodoxe și că dintre cei ce se autodefinesc drept ortodocși mulți împărtășesc un amalgam bizar de credințe care au prea puțin de-a face cu învățăturile ortodoxe istorice. Într-o astfel de situație, chiar dacă este adevărat să spunem că există o puternică indentificare culturală cu comunitățile religioase tradiționale, nu este întotdeauna evident din punct de vedere sociologic că ele reprezintă majoritatea populației, nici măcar în cazul Rusiei, a celor ce practică activ o credință religioasă.

Suprapus parțial cu argumentele majoritariste și adeseori folosit la fel de mult de naționaliștii politici și de politicienii seculari precum și de bisericile înseși

este argumentul care justifică privilegiul și/sau discriminarea cu referire la legăturile istorice profunde dintre un grup religios anume și națiune. De-a lungul istoriei, se sugerează, această comunitate religioasă anume a contribuit la conturarea conștiinței naționale prin promovarea de către ea a limbii și culturii, apărarea intereselor naționale în vremuri tulburi sau de ocupație străină, iar în contextul comunist, ea a servit ca principal stîlp al apărării naționale împotriva unui regim ateu și deznaționalizator. În acest caz argumentul este mai puțin în favoarea discriminării în dauna altora cît o pledoarie pentru o recunoaștere oficială a ceea ce sînt descrise drept realități culturale și istorice.

Asemenea argumente apar în toate țările avute în vedere, însă și-au pierdut mult din forță în Spania. Pentru președintele Greciei Constantin Karamanlis națiunea și ortodoxia „au devenit în conștiința greacă concepte virtual sinonime care constituie împreună civilizația noastră eleno-creștină”, iar în 1989 primul ministru Mițokis putea descrie Ortodoxia ca „sprijinitoarea națiunii”.²² O astfel de abordare a fost evidentă și în Polonia unde primul prim ministru postcomunist susținea că Biserica nu putea fi surghiunită pur și simplu în sfera privată. Nu un naționalist șovin, ci un catolic cu viziune liberală, Tadeusz Mazowiecki remarcă faptul că: „În Polonia unde Biserica a jucat din punct de vedere istoric și continuă să joace un rol important, ar trebui să existe o discuție profundă în care să ne opunem...tăgăduirii celui mai important rol istoric al Bisericii în viața publică a acestei țări.”²³

Asemenea invocări ale contribuției naționale a bisericii dominante au fost încă și mai frecvente în Rusia unde la începutul lui 1997 un grup de scriitori „patrioți” au recurs la această abordare pentru a cere restricții asupra minorităților religioase. Vorbind de „trecutul istoric și specificitatea națională a Rusiei”, ei au continuat prin a discuta despre relația istorică dintre ortodoxie și stat „în sînul căreia s-a format statalitatea rusă și cultura rusă”. Fără consolidarea acestor legături prin legislație ei vedeau puține speranțe pentru reconstrucția unui sentiment de identitate națională rusă.²⁴

Deși asemenea argumente erau în general formulate în termenii nevoii de recunoaștere a locului special al bisericii naționale în unele cazuri, ele s-au transformat în apeluri la restrîngerea drepturilor minorităților. În versiuni mai radicale, ele au putut fi folosite pentru a se sugera că într-un fel membrii celorlalte comunități religioase nu erau cu adevărat membri ai națiunii sau că prezența lor amenința securitatea națiunii. La începutul anilor '60 mai mulți episcopi spanioli s-au opus creșterii libertății religioase pe motiv că ea ar contribui la distrugerea unității naționale,²⁵ iar vorbind de Grecia, Pollis remarcă felul în care noțiunea de „ethnos grecesc etno-național întruchipat de stat” putea fi folosită pentru a lăsa de înțeles că numai cei ce aparțineau etnosului religios se puteau bucura de drepturi.²⁶ Totuși, puțini ar fi dus argumentele atît de departe ca senatorul

Solidarității Kaczynski în timpul dezbaterii referitoare la avort din Polonia, atunci când a sugerat că „toți bunii polonezi sînt împotriva avortului. Cei ce sînt pentru avort sînt o parte rea a națiunii”.²⁷ Desigur, această afirmație este una extremă, însă ea și unele din cele citate mai sus reflectă într-adevăr un tip de argument care justifică privilegiul și/sau discriminarea religioase cu referire la faptul că biserica dominantă este într-un fel reprezentanta majorității și că are legături istorice speciale cu destinul națiunii.

b) „supravegherea morală”

Acest argument apare mai mult în legătură cu chestiuni de educație și morală decît cu chestiuni constituțional-legale, dar este adesea implicit în acestea. Răspunzînd percepției că liberalizarea politică a deschis țara unui val de valori alternative, permisivitate, individualism și consumerism, bisericile tradiționale s-au desemnat pe sine drept puncte fixe de referință într-o lume nesigură. Din această cauză, iar în cazurile catolice consolidîndu-și argumentul cu un apel la „legea naturală”, ele susțin că vocea lor ar trebui să se bucure de o atenție specială în unele chestiuni politice. Pînă la un punct aceasta reprezintă pur și simplu o participare legitimă în procesul de lobby caracteristic ordinii democratice, însă problema este cum să susții asemenea argumente în feluri care să nu pară a fi pledoarii speciale pentru „domenii rezervate” în politicile publice. În același timp este adeseori dificil pentru Biserică să găsească justificări care sînt acceptabile pentru celelalte grupuri sau indivizi din cadrul societății care nu vor accepta un argument de genul „trebuie să facem asta pentru că Dumnezeu, tradiția sau Biblia spune așa”.

O zonă în care clericii precum și politicienii laici pot apela la opinia publică și la factorii de decizie se referă la chestiunea răului, real sau imaginar, cauzat bisericii precum și societății de către activiștii „sectelor” sau „cultelor” religioase. Aici accentul poate cădea pe pericolele obiective puse de asemenea grupuri, însă în aceeași măsură asemenea argumente pot fi folosite în apărarea avantajării grupurilor religioase dominante care nu încurajează „comportamentele anti-sociale”. În multe părți ale Europei s-a exprimat o îngrijorare considerabilă cu privire la activitățile cultelor „totalitariste” sau „distructive”, și asemenea îngrijorări au fost amplificate în fostele țări comuniste unde multe din mișcările religioase respective erau puțin cunoscute înainte de 1989. Lăsînd deoparte manipularea politică a problemei, există și temeri și anxietăți autentice exprimate de prieteni și familii atunci cînd membri lor intră în grupuri religioase despre care se știu puține lucruri. Totuși, adevărul este că termenii „distructiv”, „totalitarist”, „cult” și „sectă” sînt folosiți foarte lax în această dezbateră și adesea selectiv. Astfel în vreme ce mulți ortodocși se bucură să îi eticheteze pe baptiști ca „sectă”, aceștia din urmă folosesc în mod obișnuit aceeași terminologie referindu-se la

Martorii lui Iehova sau mormoni. Încă și mai neliniștitor, chiar dacă dezbaterile teologice nu constituie principala noastră temă, este faptul că referirea la „spălarea creierului” sau „coruperea morală” face dificilă apărarea acestor grupuri împotriva încercărilor de a le restrânge drepturile și le dă adeseori oficialităților o marjă considerabilă în a decide care sînt grupurile „distructive” și cum să le trateze.

În țările avute în vedere mare parte a argumentației dezvoltate de politicieni și presă este purtată într-o manieră emoțională și senzaționalistă care în general exagerează problema și o folosesc pentru a justifica atacurile asupra oricărei minorități religioase. Numai ocazional retorica alunecă într-un tărîm al închipuirilor, ca în cazul deputatului bulgar care a declarat că: „...sectele strică caracterul, spală creierul, distrug mintea și periclitizează valorile bulgarilor... Nenorocirea îngrozitoare este că, odată cu multe dintre secte și sub acoperămîntul credinței, vin drogurile, crima organizată, grupurile teroriste și spălarea banilor.”

Nici măcar una din aceste ultime acuzații nu a fost susținută de probe serioase iar vorbele ar putea fi ignorate ca derapajele unui fanatic de n-ar fi ieșit din gura președintelui comisiei pentru religie și drepturile omului din cadrul parlamentului bulgar.²⁸ Într-o linie similară, chiar dacă mai calmă, Patriarhul Aleksei al doilea al Rusiei care descria „sectele pseudo-creștine și pseudo-religioase” ca una din problemele spirituale majore cu care se confruntă Rusia în anii '90, deși nu a reușit să specifice cine trebuia inclus în aceste categorii.²⁹

În multe din aceste țări, părinții, politicienii și clericii și-au unit forțele în crearea de mișcări și organizații anti-cult consacrate „reabilitării” celor care li se alătură. În Rusia asemenea grupuri au fost create de ierarhia ortodoxă și au apărut specialiști în culte, precum Aleksander Dvorkin de la Patriarhia Moscovei, care urmărește să dezvăluiească păcatele „cultelor”. În general, astfel de oameni și de organizații pretind a fi interesate doar de „cultele distructive” și își justifică susținerea unor legi mai aspre făcînd referire la asemenea organizații. În același timp, ei tind să folosească o retorică ce creează o imagine a mii dacă nu milioane de sectanți care „invadează” țara și subminează sănătatea fizică și mintală a tinerei generații.³⁰ Probabil că Rusia este atipică, însă aici numeroși activiști antisecte vorbesc de cinci milioane de oameni care s-au alăturat noilor mișcări religioase în anii '90, cu toate că majoritatea surselor sugerează că este imposibil ca, chiar luate împreună, sectele ruse autohtone cu tot cu implanturile străine să fi atras mai mult de 200.000 de oameni în această perioadă. Ca urmare, se pare că ținta reală a multor din aceste grupuri din Rusia o reprezintă virtual toate grupurile din afara bisericilor religiilor dominante (ortodoxă și islamică). La fel de neclar este modul în care legile restrictive adoptate în Rusia, iar în Bulgaria aflate încă în faza dezbaterilor, vor aborda grupurile cu adevărat distructive în feluri ce nu pot face obiectul dreptului penal. Totuși, în miezul discuției se află prezumția că este mai sănătos pentru biserică, stat și societate dacă religia dominantă sau oficială

primește sprijin și încurajare, iar „sectele” sau „cultele” sînt descurajate activ sau sînt supuse unor constrîngeri în posibilitățile de organizare.

c) protecția împotriva competiției neloiale

Un al treilea tip de argument ce tinde să vină în principal de la înseși religiile tradiționale și care este cel mai evident în fostele țări comuniste este sugestia că, într-o vreme în care bisericile sînt slăbite de atacul antireligios iar populația este vulnerabilă, organizații străine vin în țară ca să profite de această situație. Unor astfel de argumente li s-a dat glas în Grecia, o țară care încă nu se simte pe deplin confortabilă cu calitatea sa de membră a Uniunii Europene și cu implicațiile pe care acest fapt le poate avea pentru tradițiile sale culturale proprii distincte. În cuvintele unei enciclice din 1990 emise de arhiepiscopul Atenei: „Nu este nicidecum o exagerare să spunem că de pe vremea înființării statului grec în 1839 nicidecum națiunea noastră nu s-a confruntat cu o criză mai gravă decît azi. Problema noastră nu este localizată doar în economia noastră slabă... problema noastră este spirituală, etică și culturală. Intrarea noastră în noua lume a unei Europe Unite se împletește cu agonia și lupta pentru salvagardarea continuității noastre naționale, culturale și mai ales spirituale și religioase... Diferite propagande din Orient și Occident ne inundă țara și creează victime tragice printre cei care nu au nici un fundament în credința și tradiția părinților noștri.”³¹

În astfel de condiții noile mișcări religioase sînt văzute ca profitînd de o populație care acceptă cu extremă ușurință noi ideologii din cauza rapidelor schimbări sociale ce au loc în societatea mai largă.

O abordare mult mai obișnuită în Bulgaria, România și multe din fostele țări sovietice este aceea care reliefează contrastul dintre situația bisericilor naționale și cea a organizațiilor religioase sprijinite de sau venind din exterior. Pe de o parte, sînt bisericile slăbite de decenii de atacuri antireligioase, cu structuri instituționale reduse, cu clerici prost pregătiți și o lipsă de resurse materiale. Împotriva lor concurează organizațiile misionare străine bogate care pot conduce imense campanii evanghelizatoare, își pot permite foarte multă publicitate și timpi de antenă și oferă „stimulente” de diferite tipuri acelor care se alătură comunităților lor. În parte, aceasta reprezintă o reacție la comportamentul cras al unor organizații occidentale, mai cu seamă al celor ce construiesc biserici ostentative cu echipamente moderne, adesea în suburbii ce în rest sînt prost utilizate.³² Este de asemenea adevărat că pentru cetățenii multora dintre aceste țări aderarea la comunitățile religioase poate fi încurajată prin oferirea de literatură, alimente, lecții de engleză sau excursii în străinătate. Deși intenția se poate să nu fie aceea de a corupe, nu este cu totul surprinzător că unii comentatori locali vorbesc de asemenea lucruri ca fiind „mită” sau „stimulente nelegitime”.³³ Desigur, aceste evoluții sînt uneori privite negativ de către comunitățile religioase autohtone

și mulți misionari străini nu operează de aceea la scară mare. Totuși, prezența a atât de mulți activiști religioși străini în Rusia și Bulgaria, mai ales la începutul anilor '90, a întărit sentimentul că într-un fel intrușii profitau de o populație vulnerabilă și dezorientată pentru a racola necinstit credincioși din bisericile tradiționale slăbite.

Laolaltă cu aceasta, au fost pretențiile exprimate de către comunitățile religioase cele mai mari că alții le încălcau teritoriul lor canonic. Această problemă este acută mai cu seamă în ce privește comunitățile catolice active din ținuturi dominate de ortodoxie – după cum stau mărturie refuzul continuu atât al Rusiei cât și al Greciei de a permite Papei să le viziteze pământurile. În repetate rânduri ierarhii ortodocși ruși, iar mai rar capii bisericești bulgari și români s-au plîns în legătură cu încercările de creere a unor dioceze catolice pe petecul „lor” de pământ, și se spune că patriarhul Aleksei a sugerat odată că expansiunea catolică spre est era mai periculoasă decât cea a NATO.³⁴ În general, poziția ortodoxă în Rusia este că catolicii ar trebui să fie capabili să se organizeze printre „propriile” naționalități – polonezi, lituanieni, germani și alți străini – și nu să fie activi în comunitățile etnice ruse. Astfel, din perspectiva Moscovei, deschiderea a zeci de parohii catolice în Rusia în 1991 reprezintă o lipsă de spirit de colegialitate. Totuși majoritatea surselor sugerează că Vaticanul a descurajat prozelitismul, iar liderii catolici din Rusia subliniază că au existat aproape 300 de biserici în 1917, că opresiunea sovietică a redus acel număr la 6 în 1991 și că astăzi sînt în funcțiune mai puțin de 200. Cu alte cuvinte, chiar și astăzi nu a fost realizat status quo-ul presovietic așa că este greu de vorbit de o activitate agresivă a Bisericii Romane, deși sînt cunoscuți preoți polonezi care au promovat o retorică antiortodoxă.³⁵

d) stabilitatea și nevoia de ordine

În unele situații justificarea îngrădirii libertății religioase a luat forma referinței la nevoia stabilității sociale și politice în noile ordini politice fragile. Astfel de pretenții au aspecte atât sociale cât și politice și de securitate. În Kirghizstan, oficialitățile au prezentat problemele care apar atunci cînd protestanții sau alții încearcă să evanghelizeze populația băștinașă, iar înmormîntările adesea au oferit scînteia luptelor pentru soarta cadavrului dintre frații creștini secretei ai decedatului și familiile musulmane – în Asia Centrală există cimitire separate pentru cele două comunități. Au existat de asemenea acuzații potrivit cărora mare parte din literatura distribuită în regiune ațîță antagonismul religios prin denigrarea obiceiurilor tradiționale.³⁶ În aceeași linie, oficialitățile ruse din provincia Tula au interzis unui grup adventist accesul în clădirile publice pe motiv că prezența lor ar putea ațîța conflictul interreligios întrucît predicatorii săi îi atacaseră atât pe bapțiști cât și pe ortodocși în predicile lor.³⁷

Deopotrivă cu pretenția că un exces de diversitate religioasă ar putea amenința pacea religioasă și stabilitatea socială, există sugestii că, ocazional, „sectele” religioase vin să conteste stabilitatea politică și securitatea statului. De aici, utilizarea obișnuită a „amenințării fundamentaliste” de către liderii din Asia Centrală în a-și justifica menținerea regimului autoritarist, un argument deosebit de atrăgător pentru oficialitățile din domeniul securității, dornice să-și justifice existența. Au existat de asemenea pretenții că mișcările religioase oferă un paravan pentru spionaj și alte activități împotriva intereselor statului. Un decret al Ministerului de Interne al Rusiei de la sfârșitul lui 1996 menționa Martorii lui Iehova, Biserica Unificării, mormonii, diferite grupuri carismatice și Adevărata Biserică Ortodoxă (o mișcare autohtonă) ca amenințătoare deoarece: folosind religia ca paravan, reprezentanții străini ai organizațiilor menționate mai sus creează rețele care le dau posibilitatea de a strânge date socio-politice, economice, militare sau de altă natură în legătură cu procesele care definesc poziția strategică a Rusiei.³⁸

Atât în Rusia cât și în Bulgaria mormonii au fost numite de către agențiile de securitate drept grupuri cu o mare probabilitate de a fi folosite de serviciile de informații străine, un răspuns, pare-se, la faptul că dintre toate grupurile misionare străine ele sînt cele mai asidue în asigurarea unei pregătiri lingvistice adecvate pentru reprezentanții lor.³⁹

Un alt argument care se ridică la suprafață adesea din această categorie este apelul la ordine. În parte, aceasta este o reacție la haosul perceput în urma democratizării și ca o nostalgie pentru cel puțin anumite aspecte ale vechiului sistem autoritarist sau comunist care era caracterizat măcar de un mare grad de ordine. Laolaltă cu aceasta, se face uneori auzită opinia că lipsa reglementării din sfera religioasă nu ar fi acceptată în alte zone de strategie politică. Astfel Patriarhul Aleksei a putut susține că dacă viața religioasă nu era reglementată corespunzător, atunci orice grup, oricît de periculos, putea veni în Rusia și predica orice ar fi vrut.⁴⁰ Iar într-un interviu din 1997 cu scriitorul Emilbek Kaptagaev, pe atunci președintele Comisiei de Stat pentru Afacerile Religioase din Kirghizstan, el a făcut o analogie cu economia de piață, susținînd că sectorul religios avea nevoie de un cadru legislativ adecvat dacă se dorea funcționarea lui eficientă.⁴¹

e) naționalismul și „facem cum știm noi”

Am văzut deja că poziția religiei dominante tradițional ca instituție națională a fost folosită pentru a justifica privilegiul, însă sînt alte căi pe care naționalismul își face intrarea în controversă, atât într-o manieră negativă cît și afirmativă. Astfel de argumente își pot avea rădăcinile într-o xenofobie și o ură extremă față de lumea exterioară extremă, care în societățile post-comuniste este reprezentat de obicei de Occident; însă aceste argumente răzbat și din retorica colorată a noului

Arhiepiscop al Atenei – sau din suspiciunea față de motivele aflate îndărătul propăvăduirii și activităților religioase netradiționale. În forma sa cea mai extremă, acest tip de atitudine a fost cel mai bine articulat de către oficialul regional rus care, întrebat fiind de unde veneau noile mișcări religioase, a răspuns: „America – un canal puturos. Când a luat naștere America, toate scursurile societății au dat năvală acolo, iar protestantismul și alte tot feluri de religii netradiționale au apărut acolo. Toate acestea de acolo vin.”⁴²

Mai tipic însă este resentimentul exprimat la vederea a sute de preteniși misionari care vin în țări despre care știu puține lucruri și care acționează în virtutea ideii că ei aduc civilizația odată cu ei. Astfel, mitropolitul Kiril al Smolenskului, în realitate al doilea lider al Bisericii Ortodoxe Ruse, observa că după 1991 „hoarde de misionari au dat buzna crezând că Uniunea Sovietică este un imens teritoriu de misionariat. Ei s-au purtat de ca și cum nu ar fi existat biserici locale, de ca și cum Evanghelia nu ar fi fost cunoscută”.⁴³ Era displăcută în mod special ideea împărtășită de mulți misionari străini că cei botezați în tradițiile ortodoxă și catolică reprezentau ținte legitime ale convertirii.

Unor argumente similare, deși cu un accent cultural mai pronunțat, li se dă uneori glas de către naționaliști care susțin că țările lor au identități care s-au conturat de-a lungul secolelor, în parte de către tradițiile religioase, și că nu au nevoie de lecții din afară despre cum să își administreze treburile. Organizația Revoluționară Macedoneană Internă, parte a coaliției de guvernare din Bulgaria, a demonstrat împotriva activităților unui misionar penticostal din Sofia, afirmând că: „Am vrut să demonstrăm că aparținem unei civilizații și culturi vechi de secole, cu o istorie proprie de luptă și suferință în definirea identității sale... Am vrut să reamintim oamenilor de peste Atlantic că trebuie să se conformeze unui anumit fenomen al realității istorice și politice a Bulgariei.”⁴⁴

Iar uneori asemenea argumente se întretes în discursuri mai ample despre noul imperialism al Occidentului, care este perceput ca încercând să își impună propriul mod de viață unei societăți foarte diferite. Astfel, un purtător de cuvânt al ortodoxiei ruse a putut sugera că pentru unii dinăuntru și dinafara Rusiei, venirea protestantismului era bine primită deoarece va contribui la promovarea unei mentalități sau etici individualiste care va sprijini construirea democrației și a economiei de piață.⁴⁵

Respingerea Occidentului este în parte o reacție la presupusul său etos dominant liberal și la promovarea modelelor de relații biserică-stat care exilează eficient religia în sfera privată. Încă din 1991 episcopii catolici polonezi avertizau asupra unei noi amenințări cu care se confrunta țara: „Ieri era Orientul, însă astăzi este Occidentul cel care insistă ca Polonia să accepte pe deplin și din toată inima liberalismul social, politic, dar și religios. Sîntem confrunțați așadar cu o nouă formă de totalitarism, care este intolerant față de bine, față de legile lui Dumnezeu,

astfel încât putem propovădui răul fără a fi pedepsiți și, în realitate, îi putem nedreptăți din nou pe cei mai slabi.”⁴⁶

În aceeași linie, Stefan Niesolowski, liderul Uniunii Naționale Creștine, a reacționat la relativismul liberalismului și la falsa idee că separarea bisericii de stat ar duce la o autentică neutralitate a statului în privința chestiunilor religioase. În termeni amintind de criticii din Statele Unite a radicalei interpretări a „zidului separării” date Primului Amedament, el cerea: „...respectarea valorilor creștine în viața publică deoarece altfel statul va intra în puterea altor ideologii. Nu există alternative morale la creștinism. Dintre celelalte ideologii mă gândesc în special la ideologia liberală, care își propune să edifice un stat relativist din punct de vedere moral, un stat umanist complet secularizat, în care clericalismul este tratat ca un dușman.”⁴⁷

Deasupra tuturor, există îngrijorarea că în dezvoltarea unor noi modele de relații biserică-stat nu ar trebui să existe o imitare orbească a modelelor străine, în special a celui american care este în orice caz mai degrabă atipic. Dimpotrivă, este, în formularea unui preot ortodox rus, o nevoie de „a construi un model de relații biserică-stat care să ia în considerare poziția reală în țară...iar nu o viziune utopică ce caută să maximizeze sau minimizeze rolul religiei în societate.”⁴⁸

D. Concluzie

În toate statele avute în vedere bisericile dominante tradițional s-au angajat într-o căutare a „recunoașterii” legale și/sau constituționale a poziției lor speciale în cadrul istoriei, culturii și vieții sociale a țării. Toate ar tăgădui că au mers mai departe de atât și că au urmărit „privilegiul”, deși însuși faptul de a spune pe nume unui grup ar putea fi socotit un avantaj nedrept de către grupurile minoritate sau atee ale populației. Mai important, în cel puțin două cazuri (Grecia și Rusia) legislația existentă dezavantajează clar religiile netradiționale în timp ce într-una din ele (Bulgaria) este preconizată o legislație similară și în două (Spania și Polonia) grupul dominant se bucură de avantaje sociale și politice de facto.

După cum am văzut, argumentele care justifică această situație diferă considerabil și sînt prezentate de actori diferiți. Unele sînt generate de necesitățile religioase ale instituțiilor care se socotesc amenințate fie de intruși bogați susținuți din străinătate fie de valul crescînd al consumerismului și al permisivității care însoțește, se crede, tranziția politică. Mai există aici, de asemenea, chestiunile de putere întrucît organizațiile religioase tradiționale caută să își păstreze pozițiile proprii în cadrul societății politice și să își mențină sau să își recîștige recunoașterea ca parte a elitei societale — aici poate merită observată ușurința cu care episcopatul brazilian a revenit la obiceiul de a bate coridoarele puterii după îndepărtarea guvernării autoritariste.⁴⁹ Și după cum sublinia Gill în contextul Americii Latine, pot intra în joc stimulentele economice în încurajarea fostului grup religios monopolist să caute să își păstreze poziția și să restrîngă dreptul altora să intre pe piața religioasă.⁵⁰

Astfel de argumente sînt avansate și de actori seculari și au o serie de rădăcini ideologice și instituționale. Ele pot fi generate de nevoia birocrăției de a-și găsi un rol în noul context politic, de puternica înclinație spre control a vieții sociale autonome de care se pot dezbăra cu greu, sau de o simplă antipatie față de faptul că sînt puse la dispoziția populațiilor lor aspectele mai neobișnuite al meniului religios. Totuși, în multe cazuri argumentele sînt formulate în termeni naționalisti, fie ca reacție sau ca respingere a ceea ce este socotit străin, fie în sens pozitiv, înrădăcinat în dorința de a promova o viziune anume asupra esenței, destinului și viitorului națiunii. Astfel de argumente sînt comune peste tot în lume, fie în Argentina unde în dezbaterile constituționale din 1994 deputații conservatori subliniau catolicismul ca fiind o parte constitutivă a identității argentinienne,⁵¹ sau în Grecia, unde George Mavrogordatos consideră că este puțin probabil ca pluralismul religios să devină o realitate atîta vreme cît Biserica Ortodoxă continuă să fie identificată cu o „națiune periclitată”.⁵² Și dacă tot am început cu Rusia, probabil putem termina tot cu ea, citînd doi intelectuali politici de frunte ai perioadei Gorbaciov-Ielțîn. Discuțînd legea cu privire la religie din 1997, Andranik Migranian și Alexander Tsipko sugerau că cearta și controversa din jurul legii nu avea nimic de-a face cu religia ci cu „dreptul Rusiei de a urma o politică internă și internațională independentă, dreptul său de a construi o viață nouă necomunistă potrivit cu interesele sale naționale și tradițiile istorice”. Din această cauză, legea trebuia bine primită pentru că urma „înainte de toate să salveze societatea slavă de expansiunea cultelor totalitariste, instigatoare la ură” și să permită „o restaurare măcar parțială a influenței Bisericii Ortodoxe asupra modului nostru de viață” și să ofere „o șansă de modelare a unei noi conștiințe naționale ruse și de reînviere a sentimentului identității rusești”.⁵³

Note:

1. Această sintagmă lansată de Samuel Huntington poate fi prea generală pentru a cuprinde experiența postcomunistă din și de după 1989 în sensul în care nu există o legătură cauzală clară între evoluțiile din America Latină sau Europa de Sud și cele din Europa de Est. Din această cauză ar fi poate mai potrivit să vorbim de un „al patrulea val”, ce a avut loc în fostul bloc sovietic.

2. M.Fleet & B.Smith, *The Catholic Church and Democracy in Chile and Peru*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1997, p. 179.

3. Cu privire la toate aceste chestiuni vezi utilele discuții care pot fi găsite în diferite puncte în S.Monsma & J.Soper, *The Challenge of Pluralism: Church and State in Five Democracies*, New York, Rowan & Littlefield, 1997.

4. *Russkaia misl'*, 23 decembrie 1993.

5. Textul integral al documentului poate fi găsit la http://www.uni-wuerzburg.de/law/bu00000_.html

6. Textul poate fi găsit la <http://www.hri.org/MFA/syntagma/artcl125.html#P1>

7. Pentru o discuție generală a acestei dezbateri vezi R.Gunther & R.Blough, Religious conflict and consensus in Spain: a tale of two constitutions, *World Affairs*, 143:4, 1981, pp. 366-412; A.Bonimo-Blanc, Spain's Transition to Democracy: *The Politics of Constitution Making*, Boulder, Westview, 1987, pp. 95-97.

8. Cf. BBC Summary of World Broadcasts (SWB) EE/2902, C/5-6, 25 aprilie 1997 & EE/2910, C/9-10, 5 mai 1997;

9. Raport despre Grecia a raportorului special al ONU pentru toleranță religioasă, 7 noiembrie 1996, secțiunile 20-22; S.Stavros, The legal status of minorities in Greece today: the adequacy of their protection in the light of current human rights perceptions, *Journal of Modern Greek Studies*, 13:1, 1995, pp.12-15;

10. Cu privire la acest prim efort, vezi John Anderson, *Religion, State and Politics in the Soviet Union and Successor States*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, pp. 197-98;

11. O traducere în engleză poate fi găsită la <http://www.stetson.edu/~psteeves/relnews/svobodasovesti1709eng.html>;

12. Două proiecte de limbă rusă sînt în posesia mea.

13. Vezi textul proiectului elaborat de UDF și republicat de Tolerance Foundation and Human Rights without Frontiers în *Compass Direct*, 15 iulie 1999, și comentariul pe marginea textului revizuit din 17 decembrie 1999;

14. Deși au existat apeluri periodice la mai mari îngrădiri asupra noilor mișcări religioase din Polonia, iar cerințele pentru înregistrarea comunităților religioase au fost înăsprite întrucîva în 1998. Jonathan Luxmoore, *Calls continue in Poland for new religious restrictions*, Keston News Service, 27 martie 2000;

15. Cf. Stavros, The legal status of minorities in Greece today; A.Pollis, Greek national identity: religious minorities, rights and European norms, în *Journal of Modern Greek Studies*, 10:2, 1992, pp. 12-15;

16. Vezi analiza legii făcută în J.Witte & M.Bourdaux, editori, *Proselytism and Orthodoxy in Russia: The New War for Souls*, New York, Orbis, 1999, mai ales capitolele de Gunn, Bermann, and Homer & Uzzell;

17. *Obektiv* (publicație periodică a Grupului Helsinki Bulgar), iunie-august 1998;

18. O cercetare făcută în 1997 arăta că 27% consideră că Biserica Ortodoxă ar trebui privilegiată, iar 40% că nu. *Nezavisimaya gazeta*, 25 decembrie 1997;

19. Citat în A.Brassloff, *Religion and Politics in Spain: The Spanish Church in Transition*, 1962-96, London, Macmillan, 1998, p. 95;

20. EBC Summary of World Broadcasts (SWB) EE/2092, A/10, 5 septembrie 1994, EE/2135, A/4, 25 octombrie 1994, & EE/2063, C/6, 4 mai 1996;

21. A. Sabbata-Swidlicka, Church and state in Poland, în *Radio Liberty/Radio Free Europe Research Report (RFE)*, 2:14, 2 aprilie 1993, pp. 45-53;

22. Karamanlis citat în K.Ware, *The Orthodox Church*, London, Penguin, p. 208; Mitsokis citat în N.Kokosolakis, Greek Orthodoxy and modern socio-economic change, în R.Roberts (editor), *Religion and the Transformation of Capitalism*, London, Routledge, 1996, p. 260;

23. Citat în M.Brezinski, *The Struggle for Constitutionalism in Poland*, (London, Macmillan, 1998), p.122;

24. *Rus pravoslavnyaya*, 23 ianuarie 1997; (acesta este un supliment religios regulat al ziarului naționalist conservator Sovetskaya rossiya);

25. Dale G.Vought, *Protestants in Modern Spain*, South Pasadena, William Carey Library, 1973, pp. 41-2;

26. A. Pollis, *Greek national identity*, p. 179;

27. P.Michel, Religious renewal or religious deficiency: religion and democracy in Central Europe, în *Religion, State and Society*, 20:3-4, pp.340-41;

28. Citat în *European Baptist Press Service*, 17 noiembrie 1993;

29. *Rossiskie vesti*, 6 ianuarie 1997;

30. Îi sînt recunoscător lui Eileen Barker pentru a-mi fi atras atenția asupra unui minunat document produs de Ministerul Rus al Sănătății care prezintă unele din pericolele existente în implicarea în asemenea grupuri;

31 Citat în *Kokosolakis*, p.261.

32. Mai multe biserici presbiteriene cu sediul în Coreea pe care le-am vizitat în Asia Centrală în anii din urmă dețin proprietăți semnificative cu o paletă largă de facilități, de la bucătării și pînă la aparatură audio de înaltă performanță, într-un contrast stînjenitor cu împrejurimile.

33. Vezi discuția pe marginea acestei probleme în L.Uzzell, 'Guidelines for American missionaries in Russia', în Witte & Bourdeaux, *Proselytism and Orthodoxy in Russia*, pp. 323-30;

34. *Kommersant Daily*, 24 iulie 1997;

35. S.Filatov & L.Vorontsova, Russian Catholicism: relic or reality, în Witte & Bourdeaux, *Proselytism and Orthodoxy in Russia*, pp. 93-107;

36. *Nasha gazeta*, 10 decembrie 1997; pentru mai multe amănunte vezi J.Anderson, Religion, state and society in the new Kyrgyzstan, în *Journal of Church and State*, 41:1, 1999, pp. 99-116;

37. Keston News Service, 17 april 1998;

38. Citat în *Frontier*, No. 3, 1997, pp. 4-5;

39. *Moskovskie novosti*, 26 iulie 1998;

40. *Nezavisimaya gazeta*, 13 aprilie 1996;

41. Interviu în *Bishkek*, septembrie 1997;

42. Keston News Service, 19 martie 1998;

43. Mitropolitul Kiril, Gospel and Culture, în Witte & Bourdeaux, *Proselytism and Orthodoxy in Russia*, p.73;

44. Citat în *Obektiv*, februarie-mai 1997;

45. A.Kuraev, Ot strany pobedivshogo o ateizma k obshchestvu torzhestvuyushchego yazychestva, în L.Mitrokhin, editor, *Religiya i politika v postkommunisticheskoi rossii*, Moscova, Institutul de Filosofie, 1994, p. 216.

46. Scrisoare pastorală citată în J.Szacki, *Liberalism after Communism*, Budapest, Central European Press, 1995, p. 177;

47. M.B:zezinski, *The Struggle for Constitutionalism in Poland*, London, MacMillan, 1998, p. 122;

48. *Nezavisimaya gazeta*, 26 iunie 1997;

49. T. Bruneau & W.Hewitt, Catholicism and political action in Brazil: limitations and prospects, în E.Cleary and H-S.Gambino, editori, *Conflict and Cooperation: The Latin American Churches in a Changing Environment*, London, Lynne-Reinner, 1992, pp. 54-55;

50. A.Gill, The economics of evangelisation, în P.Sigmund, editor, *Religious Freedom and Evangelisation in Latin America*, New York, Orbis, 1999, pp. 70-84; și aplicarea generalizată a teoriei alegerii raționale la viața religioasă din America Latină în *Rendering unto Caesar: The Catholic Church and the State in Latin America*, Chicago, University of Chicago Press, 1998;

51. Jose Miguez Bonino, Argentina: church, state and religious freedom, în P. Sigmund, *Religious Freedom and Evangelisation*, p. 199;

52. G.Mavrogordatas, *Church-state relations: the Greek Orthodox case*, studiu prezentat la sesiunea din anul 2000 a Atelierelor European Consortium for Political Research, desfășurate la Copenhaga;

53. *Nezavisimaya gazeta*, 20 august 1997.

Traducere de Doina Baci

*

John ANDERSON este profesor la University of St.Andrews, Departamentul de Relații Internaționale. Domeniul de interes al cercetărilor sale îl constituie politica sovietică și post-sovietică, mai cu seamă evoluțiile politice și relațiile dintre religie și democratizare din republicile Asiei Centrale. Autor a numeroase studii și volume: *Religion, State and Society in the Soviet Union and the Successor States* (Cambridge University Press, 1994), *The International Politics of Central Asia* (Manchester University Press, 1997), *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy* (Harwood Academic Press, 1998).

John Anderson, *Justifying Religious "Privilege" in Transitional Societies*, studiu prezentat în cadrul sesiunilor comune ale atelierelor European Consortium for Political Research desfășurate la Copenhaga între 14-19 aprilie 2000 și publicat cu permisiunea autorului.

Identități în controversă. Noi și germanii în istoriografia anilor 1948-1965

ANDI MIHALACHE

Federali și democrați

Ruptă în două atât teritorial, între RFG-ul capitalist și RDG-ul comunist, cât și temporal, între o istorie glorioasă a maselor și alta rușinoasă, a fostelor elite corupte de național-socialism, Germania devenise, după ultimul război, o entitate difuză, greu abordabilă, dintr-o perspectivă românească și marxistă totodată. *Mai mult ca oricând, construcția istoriografică a imaginii despre o țară anume nu era consecința viziunii noastre unilaterale, ci rodul unei colaborări dintre cel care percepe și cel care este perceput. Revuistica noastră de specialitate recenza pe larg, dacă nu povestea, pur și simplu, conținutul noilor scrieri istorice est-germane. Articole românești, cu adevărat profesioniste, despre istoria germană nu se scriau însă (istoria universală nu era o chestiune tocmai prioritară), lăsându-se redigiștilor libertatea de a-și înfățișa după cum doreau trecutul mai îndepărtat sau mai recent.* Mai trebuie să ținem cont și de faptul că imperativele ideologice ale regimului Ulbricht nu au coincis mereu cu acelea ale lui Gheorghiu-Dej, iar raporturile celor două „țări-surori” cu Kremlinul nu au fost nici ele absolut simetrice. În România, „democrația-populară” a debutat în 1948, cu multă duritate, epurând Academia, institutele acesteia, impunând un discurs istoric traumatizant, dominat de slavofilie și teoria luptei de clasă. În Germania, ofensiva ideologică nu a avut de la bun început aceeași amplitudine, observa Vladimir Tismăneanu. Întrucât Stalin nu abandonase proiectul unei germanități unite și neutre, partidul comunist din această țară nu fusese înregimentat în Cominform, iar procesul de sovietizare a fost întrucâtva încetinit. „Întârzierile” survenite în rusificarea istoriografiei aveau să fie recuperate, paradoxal, după moartea lui Stalin și mai ales după incidentele din 1953, când Ulbricht și comuniștii est-germani și-au

radicalizat conduita din teama de nu pierde lucrurile de sub control și de nu trezi mînia lui Hrușciiov. Pentru a înțelege modul cum românii își puteau reprezenta, conform noilor exigențe, istoria germanilor, trecem în revistă cîteva linii directoare ale discursului prin care marxiștii de la est de Elba repovesteau istoria țării lor.

Germanii despre germani

Deși proclamau necesitatea de a vedea în politică doar o rezultantă a forțelor sociale, istoricii est-germani nu aplicau această axiomă extremei drepte tocmai spre a nu fi nevoiți să recunoască un evident “caracter de masă” al național-socialismului. În aceste condiții, acces la istorie nu au avut decît acele categorii sociale care s-au opus nazismului sau i-au fost victime. Imperativul luptei de clasă a împiedicat astfel dezvoltarea unei “*social history of politics*” care, în R.F.G., debuta cu succes în anii '60. Conform indicațiilor date de Walter Ulbricht și Leo Stern în iulie 1952, istoria R.D.G. se rezuma la încheștarea dintre forțele “progresiste” – reprezentate de oamenii de știință, de eroii războaielor țărănești și ai Revoluției de la 1848 – cu forțele „reacionare”, înlănțuite parcă genetic de la Frederic cel Mare pînă la Bismarck și Hitler. În locul viziunii organice asupra comunității rasiale, noul *Institut für deutsche Volkskunde*, fondat în 1952, sub direcția lui Wolfgang Steinitz, se concentra asupra conflictului dintre cultura clasei dominante și a celei dominate. Susținînd continuitatea culturii plebeiene de la războaiele țărănești încoace, Steinitz a editat un imens volum colectiv cuprinzînd o colecție de cîntece populare care, după el, ar reflecta memoria unei acerbe lupte de clasă.

Neputința de a impune două identități pentru o singură națiune – una socialistă, la est, alta capitalistă, la vest – a presupus deplasarea accentului spre un rigorism marxist, permanent dublat de un prosovietism stereotip. Pentru o cultură eminentamente occidentală, noul discurs istoric – însărcinat să descopere afinitățile orientale ale germanilor – nu putea să aibă decît conotații punitive. Se deplîngea faptul că în secolul XVIII iluminismul ar fi produs o ruptură artificială, îndepărtîndu-i pe germani de progresista cultură rusă. Așa cum românii îl transformau pe Cantemir într-un simbol al secularei prietenii româno-ruse, est-germanii îl redescopereau pe Leonhard Euler, trăitor în același secol XVIII. În 1958, un volum colectiv îngrijit de Eduard Winter era dedicat acestui personaj, evident amplu discutat și în revistele românești. Permanenta criticare a istoriografiei vest-germane, din care Estul făcuse o temă predilectă a discursului istoric, era dublată de eterna “demascare” a militarismului german ori a rolului trădător al social-democrației. Mitologia mișcării muncitorești funcționa ca o compensație pe care istoriografia est-germană și-o oferea, în lipsa unor simboluri identitare greu de împăcat cu exigențele marxism-leninismului. De obicei, epoca bismarckiană și toate evenimentele care i-au urmat erau puse pe seama expansionismului burghez, imperialismului, colonialismului etc. Interdicțiile hotărîte de

Bismarck (21 octombrie 1878) justificau, deopotrivă, mitul ilegalității socialiste, dar și culpabilizarea liderilor social-democrați, insuficient de combativi. În schimb, experiența de luptă a revoluționarilor ruși, transmisă, nu știm cum, muncitorilor germani, compensa, măcar parțial, oportunismul liderilor sindicali ostili grevei generale, dar favorabili, spre rușinea lor, războiului “imperialist” din 1914. Volumele de documente îngrijite de Leo Stern în perioada 1956-1957 și generos prezentate la noi erau dovada atașamentului față de interpretarea stalinistă a social-democrației. Faptul că Hrușciiov o reabilitase pe cea din urmă, acceptînd calea parlamentară a luptei proletare, nu putea decît să oripileze nucleul conducător est-german. Liderul sovietic caționa implicit alternativa social-democrată vest-germană, sugerînd muncitorilor din Est că ideologia propovăduită de Berlin nu era chiar singura cale spre socialism. Vrînd-nevrînd, s-a procedat, drept urmare, la o serie de nuanțări în ceea ce privește caracterizarea socialismului german. Cu alte cuvinte, s-a făcut distincția dintre o aripă dreaptă (Legien, Bomelburg), una de centru (Kautsky) – ambele văzînd în Octombrie 1917 o revoluție burgheză tîrzie – și una de stînga (K. Liebknecht, K. Zetkin, R. Luxemburg, F. Mehring), care militase împotriva intervenției germane în Rusia bolșevică.

Istoriografia est-germană și cea marxistă occidentală erau despărțite de concepțiile diferite despre obiectivitatea științifică. În primul caz, obiectivitatea se confunda cu ideologia oficială, în al doilea caz aceasta se mărginea la a fi de acord ideea că “știința istorică nu poate fi eliberată de toate presuposițiile posibile”, studiul ei fiind condiționat de îndeplinirea unor scopuri sociale. Marxismul est-german era mai mult un sistem filosofic decît o metodă. Totuși, insistența cu care s-a subliniat funcția ideologică a istoriei a favorizat măcar atenția pentru istoria politică. În ciuda materialismului dialectic atît de clamat, acest tip de istorie s-a dezvoltat în maniera convențională, centrată pe oameni și fapte, nu pe structuri socio-economice. Nu însă și istoria contemporană, partinică sau muncitorească, unde, în pofida unor tentative de a prezenta o “istorie de jos”, a condițiilor de viață ale muncitorilor (Jürgen Kuczynski), cea mai mare parte a narațiunii gravita în jurul militanților și a confruntărilor doctrinare.

Concepția materialistă nu a ocazionat mari inovații metodologice în istoriografia est-germană, dar a fost pretextul de a acumula numeroase informații empirice despre modul de viață în perioada preindustrială, despre schimbări sociale, politică internă și externă, reunite într-o sinteză elaborată de-a lungul a zece ani, 1960-1970. Contribuțiile lui Jürgen Kuczynski și ale lui Hans Mottek corectau, bunăoară, simplificările aplicate de marxiști și nemarxiști istoriei germane, în special pripita analogie cu spațiul englez, din care reieșea, în mod eronat, că revoluția industrială a avut și aici ca punct de plecare mașinile industriei ușoare. Mult mai reușite au fost studiile referitoare la mișcările democratice, nu numai comuniste ci și liberale, social-democrate, începînd cu mijlocul secolului XIX.

Mai remarcăm interesul vest și est-german pentru legăturile dintre politica externă, interesele economice ale Germaniei și politica internă din timpul primului război mondial. Problema era că, în imposibilitatea unor reevaluări doctrinare, de neimaginat în R.D.G., istoricului nu îi rămânea decât varianta empirismului.

Cu excepția metodelor matematice utilizate de Thomas Kuczynski, mai toate cercetările de istorie economică s-au concentrat în direcția mai sus menționată. Între 1961 și 1972 Jürgen Kuczynski publica 13 volume din *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*. În pofida nenumăratelor critici legate de schematismul concepției, cartea a fost receptată ca o operă de pionierat în domeniul respectiv. Volumele ofereau multe date de natură materială sau socială, exploatate ulterior într-un sens mai larg, cultural, în *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, editat de Jürgen Kuczynski și de colaboratorii săi Hartmut Harnisch, Hans Heinrich Müller și Jan Peters. Remarcăm faptul că acest interes pentru impactul capitalismului în mediile urbane și rurale a determinat, în timp, o atitudine pozitivă față de modernizare, în contrast cu mulți istorici nemarxiști din Vest, expuși nostalgiilor preindustriale. În cele din urmă, capitalismul ajungea să însemne progres și libertate care, deși limitate, ridicau lumea din ceea ce Marx numea „idioțenia rurală”.

Tîrziu, spre sfîrșitul anilor '70, istoricii est-germani arătau un oarecare interes pentru cercetările interdisciplinare, pentru istoricul urbanizării sau al comercializării produselor agricole, pentru cultura materială, alimentația, moda, arhitectura, festivalurile secolelor XVIII-XIX. Rolul central jucat de muncitor în concepția marxistă ar fi făcut posibilă o istorie a vieții cotidiene în mediile proletare. Din nefericire, atît în Uniunea Sovietică, cît și în R.D.G. istoria clasei muncitoare s-a redus la istoria protestelor, a social-democrației și apoi a comunismului autohton, mai precis a elitelor acestuia. Un bun exemplu în acest sens este istoria clasei muncitoare germane apărute (8 volume) sub egida Partidului, în 1966: sursele sintezei se rezumau la “clasici” și “rezoluțiile” diferitelor congrese. Istoricul Jürgen Kuczynski deplîngea, de altfel, incapacitatea colegilor săi de a întocmi o istorie a vieții de zi cu zi a celor simpli recomandîndu-le modelul occidental și mai ales stilul revistei “Annales”. Rigiditatea aceasta nu trebuie însă confundată cu rigorismul inițial: era post-stalinistă în Germania de Est a fost mai mult una autoritară decît totalitară. Ceea ce făcea cu atît mai paradoxal faptul că studiul vieții cotidiene, al culturii și al mentalității, practicat nu doar în Vest, ci și în Polonia, Ungaria și chiar U.R.S.S., nu a fost îmbrățișat în R.D.G.

Fidelitatea față de latura socială a devenirii istorice explică de ce est-germanii nu au reușit să exporte prea multe repere identitare prin intermediul cărora să poată fi cunoscuți, deosebiți cumva de conaționalii din Republica federală. Chiar și critica cultului personalității întreprinsă de Hrușciiov nu a adus un real „dezgheț”, nu a stimulat „reabilitarea” unor foști conducători și nu a avut drept consecință istoriografică decît un mai mare accent pe factorul colectiv, pe

mase, cel mai invocat erou național rămânând Karl Marx. *Și atunci când nu te definești mai insistent, se grăbesc să o facă alții, de cel mai multe ori prin clișee, fraude semantice sau tropi.* În România „democrat-populară” așa s-a întâmplat, imaginea Germaniei, a întregii ei istorii, fiind echivalată cu amintirea războiului și cu faimoasa sintagmă „fiara fascistă”. Care ar fi explicațiile?

Nicicînd împreună

După anii 1955-1957 într-o primă fază, după 1962 într-o a doua, puseul distructiv al rollerismului se stingea treptat, gruparea Dej, acum sigură de puterea ei, încercînd să se reconcilieze cu românii, să redescopere, puțin cîte puțin, unele simboluri naționale. Dacă inițial, istoria românească se împărțea între episoadele care anunțau viitoarea prietenie cu Uniunea Sovietică și cele care se topeau în mult hulita odisee a luptelor imperialiste dintre marile puteri, după anii mai sus menționați Partidul cerea un nou tratat de istorie, alte manuale care să arate că ziua de 23 august, aceea a despărțirii de Germania, nu fusese un cadou oferit de armata sovietică eliberatoare și de Ana Pauker, ci constituise rezultatul unor lupte de veacuri duse la bun sfîrșit de către Gheorghiu-Dej și tovarășii săi. Totul se petrecea sub acoperirea dogmelor marxiste care, la origini, considerau că principalul motor al schimbărilor dintr-o societate este acel factor intern, socio-economic, nicidecum pasagerile conjuncturi internaționale. Această formulare era citită acum în sens etnic, în avantajul așa-numitei grupări interne, dejiste, închise pe durata războiului în lagărul de la Tîrgu-Jiu. În ciuda tuturor precauțiilor, importanța factorului extern în interpretarea istoriei creștea, tacit, o dată cu timida reformulare a ideologiei naționale. Totuși, experimentul a fost pus în scenă cu foarte multe precauții. Chiar și redescoperirea latinității, și aceea indirectă, prin trimiteri elogioase la Franța și Italia, se leagă în primul rînd de interesele URSS și nu de vreo mistică a primelor începuturi. În acel moment (1955), francezii și sovieticii se împotriveau deopotrivă reunificării Germaniei și aderării acesteia la NATO, însă din motive diferite: francezii cu gîndul la ocupația din anii 1940-1944, adică la o posibilă recidivă, rușii în ideea de a păstra controlul asupra R.D.G.

Deocamdată, „externul” avea aici rostul de a ne furniza dușmani pe seama cărora să ne dezvinovățim, să ne explicăm eșecurile, neputințele, frustrările, sau, de ce nu, succesele. Și cum evenimentul fondator al regimului „democrat-popular” era ziua de 23 august 1944, momentul așa-zisei revoluții, cînd comuniștii ar fi înlăturat „dictatura militaro-fascistă”, forțînd întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, o uriașă cantitate de cărți, broșuri și studii consacrau țara lui Nietzsche ca epicentru al răului primordial. Mediatic privind lucrurile, împărțirea ei, după 1945, între RFG și RDG, conta prea puțin, imaginea germanului generic conturîndu-se pe baza unor ingrediente obligatorii: aroganță, vorbire răstită, zvastici, sadism, cîini-lup, cravașe, bombardamente etc. Trei tipuri de explicații s-au dat, în timp,

raporturilor noastre cu Axa: a) slugărnicia regimului burghezo-moșieresc, care nu își dorea altceva decât să vîndă țara nemților; b) Germania reprezenta o mare putere militară care, o dată „înfrîntă” la 23 august 1944, confirma, indirect, meritul istoric al așa-zişilor autori ai eliberării noastre, comuniștii; c) Germania a fost forța brută prin excelență cu care românii isteți s-au aliat de nevoie, temporar, fără a părăsi niciodată gîndul mării insurecții. Dintre cele trei versiuni, primele două caracterizează cu siguranță perioada 1948-1965. Un scurt segment temporal din trecutul germanilor, aventura nazistă, devenea chintesența întregii lor istorii și o abreviere a decrepitudinii capitalismului în general. Dar poate că prea puțini se arătau sensibilizați de această identificare abuzivă a germanilor cu una din multele grupări politice pe care le-au avut, Partidul Național-Socialist. Venită pe cale propagandistică imaginea nu a avut, inițial, prea mult succes. Mult mai eficientă a fost, probabil, asocierea dintre nazism și dezastrul războiului pe care românii îl resimțiseră din plin. În orice caz, cuvinte ca „fascism”, „hitlerism” sau „nazism” își pierdeau referentul primar, se înstrăinau de realitatea strictă pe care o denuceau la origini, devenind „etichete”, criterii de departajare etică cu aplicabilitate universală, prea îndepărtate de contextul istoric care le dăduse naștere. Astfel, judecînd istoria, oamenii ajungeau pretexte pentru a discuta și diaboliza secole, popoare, civilizații. Indivizii nu existau în sine ci ca simple ilustrări ale unor sisteme politice. A evalua relevanța istorică a unui personaj însemna atunci să dezvălui o concepție dihotomică despre lume, în care individul era plasat automat de partea binelui sau răului în funcție de situarea lui geografică, la est ori la vest, de biografiile unor rude, unor semeni de care, în mod normal, nu avea cum să fie responsabil. La noi, „fascistul Cioran” sau „hitleristul Gh. Brătianu” sunt doar două cazuri de asimilare discursivă cu politica lui Hitler, dar și niște ocazii în care istoria românilor și cea a germanilor erau silite să se intersecteze, să colaboreze la exacerbarea unor identități și traume comune. Dar cum: ceea ce ne ferim să spunem valorează la fel de mult ca și ceea ce acceptăm să recunoaștem despre noi înșine, tăcerea, aparent inexplicabilă, lăsată după 1948, în jurul exterminării evreilor, ne dă suficiente indicii să credem că *istoria antisemitismului se concentrează poate prea mult asupra lui Hitler și a acoliților săi, neglijînd contribuția covîrșitoare pe care totalitarismul de stînga l-a avut, după 1945, în perpetuarea și dezvoltarea urii față de urmașii lui Moise*. Deși crimele din lagăre ar fi putut fi un foarte bun motiv de propagandă antifascistă, atunci cînd schițează bilanțul celui de-al doilea război mondial, ediția din 1952 a manualului lui Roller nu vorbește decât de „pierderi de vieți omenești”, fără nici o altă specificare. Explicația este, întrucîtva, simplă: în acel an, profitînd de antisemitismul lui Stalin și de procesele prin care, în tot „lagărul”, erau condamnați la moarte mari demnitari comuniști de origine evreiască, Gheorghiu-Dej și echipa lui reușea debarcarea Anei Pauker. Era o lovitură de maestru grație căreia PMR-ul parcurgea o primă etapă a naturalizării sale și concilierii sale cu românii. De ce? În perioada 1944-1952

populația trăia cu sentimentul că noul regim comunist era unul de export, de ocupație străină, sovietică, dublată de vremelnica aducere în prim-planul vieții publice a victimelor fostului regim, evreii. Iar Ana Pauker simboliza, în ochii românilor, această stare de lucruri. Cum din punct de vedere social evreii nu contaseră pînă atunci, fiind programatic marginalizați, noua lor vizibilitate a trezit, potrivit mentalităților de atunci, frustrări, aversiune, senzația că suntem victimele unui complot de care aflăm în ultimă instanță. De unde și ideea că evreii au adus comunismul în România. Frecvența binomului evreu-comunist invadea imaginarul postbelic, notorie fiind de acum, catalogarea lui Teohari Georgescu drept evreu, deși ascendența lui era în mod clar românească. Pentru a-și construi o altă legitimitate, gruparea Dej a căutat, din nefericire, să lase impresia că suferințele îndurate de noi pînă în 1952 s-ar fi datorat evreilor și Anei Pauker, înlăturarea ei devenind astfel o victorie a comuniștilor patrioți. Astfel ne explicăm de ce Mihail Roller, evreu și el, nu și-a permis să amintească vreun eveniment susceptibil să-i pună pe conaționali săi într-o lumină favorabilă, eroică. Evreul fiind deocamdată un subiect incomod, germanii scăpau momentan și miraculos am putea spune, de cea mai gravă culpă a lor, Holocaustul. Ceea ce nu îi scutea de alte numeroase acuzații, formulate de istoricii care serveau regimul comunist.

Deși extrem de complex, extremismul de dreapta a avut totuși limitele sale. Istoricii staliști nu au reușit totuși să se abțină de la a face din „fascism” o noțiune atît de vastă încît toate manifestările modernității să se găsească implicate în el, fără nici o diferențiere. Românii au valorificat și ei, pînă la ultimele consecințe, modelul dat de istoricii sovietici de felul lui Nikonov, care accentua resorturile strict economice ale războaielor doar pentru a evidenția că ultima conflagrație mondială s-ar fi datorat „instinctului capitalist” al Occidentului, mereu preocupat de reîmpărțirea piețelor de desfacere. Se înțelege că Hitler era văzut drept o întruchipare a tot ceea ce Vestul avea mai „putred”, deși, în multe rînduri, Führer-ul condamnase „decadența” civilizației occidentale. Această asociere neașteptată, între capitalism și agresivitatea politicii externe a lui Hitler, prevenea posibile analogii între voluntarismul economic al cancelarului și situația similară din U.R.S.S., unde milioane de oameni muriseră în urma colectivizării.

De regulă, discursul istoric stalinist explica relațiile dintre etnii prin lentila raporturilor dintre statele și conducătorii care păreau că le reprezintă. În primii ani ai „democrației-populare” această tendință era agravată însă de constituirea celor două blocuri politico-militare din care rezulta, în plan istoriografic, o rigidizare excesivă a explicațiilor cauză-efect. Binele fiind situat la Est iar Răul la Vest, timpul și spațiul căpătau o coloratură etică extinsă abuziv din prezent în trecut, asupra întregii istorii a lumii. Din perspectivă rolleriană, conflictul dintre cele două tabere nu era doar o urmare directă a ultimei conflagrații. Se descoperea o cauzalitate mult mai profundă, seculară, un determinism foarte apropiat de genealogie, în sensul că

stipula următoarea axiomă: dușmanul actual nu este unul de conjunctură, el ți-a fost ostil dintotdeauna. În cazul nostru, istoricii își aminteau că dinastia Hohenzollern, înrăită opresoare a poporului, era de proveniență germană, că reacționarul Bismarck se opusese independenței în timp ce Rusia, prietenă fidelă, ne sprijinise cu drag (fără a se preciza că în 1878 ne luase sudul Basarabiei), că noi și germanii am fi fost adversari ireductibili în primul și, ceva mai târziu, în cel de-al doilea război mondial etc. Tabloul schițat rămîne însă mult prea schematic dacă nu observăm că referirile la Germania au fost nuanțate din pricina a două precondiții: a) granița imaginară dintre comunism și capitalism trecea chiar prin inima acestei țări, nepermițînd diatribele sau generalizările aplicate, de exemplu, americanilor și englezilor; o parte din Germania, RDG-ul, fiind totuși „pozitivă” trebuiau găsite personalități și evenimente care să favorizeze atît istoria ei în sine, cît și ideea unui trecut comun, româno-german, fie el și acela al luptelor de clasă; b) interesul sau dezinteresul pentru anumite aspecte din istoria germană a fost trezit de evoluția Războiului Rece, de problema Berlinului în special, de raporturile deseori tensionate dintre Moscova și sateliții săi și, nu în ultimul rînd, de schimbările ideologice din România care se regăseau imediat în rolul mai mic sau mai mare pe care factorul extern și relațiile cu alte țări îl puteau juca în economia interpretării istoriografice. Deocamdată nu exista un interes special pentru istoria raporturilor cu lumea germană, toată istoria românilor consumîndu-se între doi poli, Occidentul, malefic de la începuturi, pe de o parte, și prietenoasa Rusie, pe de alta. De exemplu, nu contau motivele pentru care România participase la primul război mondial sau de partea cui intrase: era, oricum, un act criminal, o complicitate cît se poate de clară, antipopulară, cu expansionismul apusean. Toți actorii erau vinovați într-un fel sau altul. Ca țări implicate, Germania și Rusia nu au un profil istoriografic bine definit, dar relațiile noastre cu ele sunt așezate din start într-o lumină sumbră. Rațiunile erau însă deosebite: dacă Germania trecea aprioric la categoria „personajelor negative” ca inițiatoare a războiului, Rusia țaristă se bucura de tăcere înțelegătoare, de o clemență anticipată, aflată fiind, se spunea, în pragul „marii revoluții”; nu se luau deci în seamă cauzele, interesele pentru care Rusia intrase într-un război de „de jaf și cotropire”, ci motivele nobile, revoluționare, pentru care avea să iasă din el. Faptul că atunci fusesem aliați cu Romanovii era trecut sub tăcere, dar nu pentru că acesta ar fi fost pus într-o postură nefavorabilă, imperialistă, ci pentru că una din consecințele acelui conflict planetar a fost trecerea Basarabiei de la Rusia la România. Or, acum își spuneau cuvîntul decalajele de ordin ideologic dintre București și Moscova: românii novici încă într-ale marxism-leninismului, erau la stadiul rescrierii totale a istoriei, adică al autoînvinovărilor, excomunicărilor și inventării de noi eroi, de noi fapte memorabile; sovieticii, dimpotrivă, aureolați de victoria contra lui Hitler, traversau o etapă naționalistă a istoriografiei lor, în cuprinsul căreia chiar și luptele țărilor erau apreciate ca „juste” dacă reușiseră să contribuie, cît de puțin, la sporirea

teritoriilor stăpînite de ruși. Respingerea sentimentului național ca factor important al istoriei moderne constituia, într-adevăr, o dogmă, dar numai pentru noii sateliți al Uniunii Sovietice, nu și pentru „patria muncitorilor de pretutindeni”. Aceeași interpretare se aplica și celui de-al doilea război mondial, unde Germania figurează cu un nou gest ostil nouă, răpirea Transilvaniei de Nord-Vest prin arbitrajul de la Viena, în vreme ce pierderea Basarabiei în urma tratatului Ribbentrop-Molotov fie că era uitată, fie că era prezentată, mai rar ce-i drept, ca un act de justiție, ca reparație binemeritată de URSS și ca o mare bucurie pentru românii de dincolo de Prut, nerăbdători să scape de regimul „burghezo-moșieresc” de la noi.

Dacă facem abstracție de rivalitatea ancestrală cu turcii, germanii, o metonimie a Occidentului, reprezintă națiunea în opoziție cu care am fost cei mai dispuși să ne definim. După 1962, o dată cu reevaluarea graduală a problemei naționale și reinterpretarea faptelor de la 23 august 1944, germanii au reapărut ca adversari cu premeditare, dar în cu totul alte împrejurări, sancționate prompt și din punct de vedere istoriografic. Bunăoară, dorind o specializare economică strictă a țărilor din CAER (est-germanii și cehoslovacii trebuind să se ocupe de industrie, iar românii și bulgarii de agricultură), Hrușciov trezea puternice animozități în „lagărul socialist”. Tot atunci, în România se dezbătea proiectul volumului III din noul tratat de istorie, unde Andrei Oțetea încerca să aplice la spațiul nostru una din teoriile lui Engels, cea a „iobăgiei a doua”, prin care filosoful german susținea că secolul XVII adusese o agravare a stării de dependență a iobagilor din zona Elbei, din cauza intenției stăpînitorilor de a răspunde cît mai bine cerințelor pieței de grîne. O asemenea analogie ar fost bine primită cu un deceniu în urmă pentru că proba o evoluție unitară a Răsăritului Europei și a Rusiei, prevestind marea prietenie de după 1945. În anii '60 însă, orientarea autonomistă a politicii PMR nu mai permitea aceste analogii, Oțetea fiind acuzat, pe nedrept, că face jocul est-germanilor și că oferă o justificare istorică pentru limitarea noastră la statutul de țară preponderent agrară.

Americanii, norocul germanilor?

Aceste receptări piezișe s-au perpetuat de-a lungul deceniilor postbelice, anumite afinități apărînd prea tîrziu, cînd Ceaușescu și Honecker s-au regăsit în fața aceluiași pericol, *perestroika*. Nu era însă decît o apropiere ocazională, de natură dogmatică, fără a aduce o reală comunicare culturală sau o ameliorarea percepțiilor reciproce dintre cele țări. Rolul pe care lumea germană l-a jucat în modernizarea noastră a fost mult prea puțin evidențiat, singurele aprecieri la adresa acestora figurînd la capitolul „cultură universală”, parcă fără nici o legătură cu perioada în care ne-am maturizat ca stat și ca națiune sub auspiciile unei dinastii de sorginte prusacă.

Actualul antioccidentalism, atît cît mai supraviețuiește, poate fi înțeles ca un neo-rollerism, prin lentila căruia exacerbam, dar în lectură etnică, virtuțile „interne”, autohtone. Ne confruntăm, așadar, cu o tendință ciclică, îmbrăcată în diferite

haine ideologice. Astfel, după 1989, străvechea mefiență față de germani, ca principali agenți ai civilizației apusene, a fost suspendată și înlocuită, în contextul discuțiilor despre globalizare, cu o viguroasă antipatie față de americani. Neîntrind însă în conflict direct cu ei, românii își aleg câte un *alter ego* simbolic, câte un „frate mai mare” (mai întâi sîrb, acum arab, apropiat nouă încă din anii politiciii tiermondiste a lui Ceaușescu) care ne tot răzbună prin delegație. Sînt mutații mentale care țin de istoria culturală a succesului, de complexele și invidiile trezite de cei bogați, puternici. Ele ne obligă să reacționăm, să concepem niște cosmologii în cuprinsul cărora jucăm mereu rolul celui care pierde în plan concret, dar învinge, finalment, în plan moral.

Bibliografie

- Ardagh, John, *Germany and the German. An Anatomy of Society Today*, New York, Harper & Row, 1988.
- Iggers, Georg (ed.), *Marxist Historiography in Transformation. East German Social History in the 1980s*, New York, Berg Publishers Inc., 1991.
- Idem, *New Directions in European Historiography*, Wesleyan University Press, Middletown, Connecticut, 1975.
- Leonhard, Wolfgang *Three Faces of Marxism. The Political Concepts of Soviet Ideology Maoism and Humanist Marxism*, New York, Holt, Rinechart and Winstar Inc., 1974, p.259-354
- Mihalache, Andi, *Istorie și practici discursive în România „democrat –populară”*, București, Editura Albatros, 2003.
- Rothschild, Joseph *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după al doilea război mondial*, ed. alla, trad. de Mihnea Columbeanu, București, Editura Antet, 1997.
- Satterwhite, James H., *Varieties of Marxist Humanism. Philosophical Revisionism in Postwar Eastern Europe*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1992.
- Tismăneanu, Vladimir *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, trad. de Laura Lipovan, Iași, Polirom, 1997.
- Idem, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, trad. de Alex. Vlad, Iași, Polirom, 1997.

*

Andi MIHALACHE (n.1972) este licențiat și doctor al Facultății de Istorie din cadrul Universității „A.I.Cuza” din Iași, cercetător la Institutul de Istorie „A.D.Xenopol” specializat în istoria culturii, în prezent bursier al Fundației Alexander von Humboldt; a publicat volumul *Istorie și practici discursive în România democrației populare* (2003).

Andi Mihalache, *Identități în controversă. Noi și germanii în istoriografia anilor 1948-1965*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Români și maghiari: moștenire și viitor

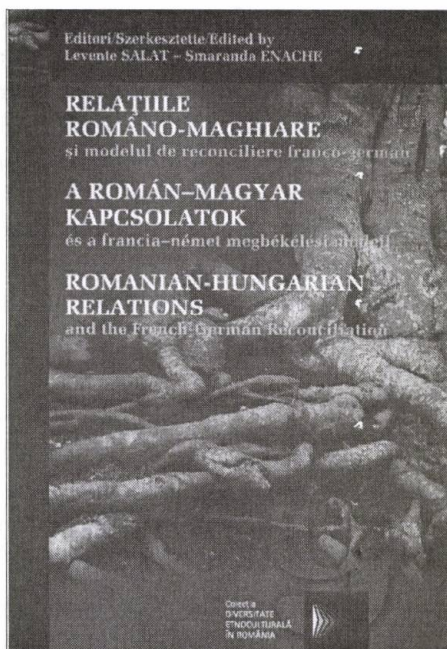
*Relațiile româno-maghiare și
modelul de reconciliere franco-
german*

LEVENTE SALAT - SMARANDA ENACHE
(coord.)

Liga Pro Europa & Centrul de
Resurse pentru Diversitate Etnic-culturală,
2004, 640 p.

Dosarul alcătuit de două dintre cele mai prestigioase voci instituționale ale societății civile din România actuală în chestiunea prospectării raporturilor româno-maghiare are la bază o idee a coordonatorilor volumului, Smaranda Enache și Salat Levente. În primăvara anului 2002 ei au propus o inițiativă comună, sprijinită de ONG-urile pe care le conduceau, încercând „să configureze un tablou al relațiilor româno-maghiare și perspectiva acestora în viitor” (p. 11). Astfel, președinții organizațiilor civile menționate au trimis 370 de chestionare, îndreptându-le către personalități ale vieții publice de origine română (150) și maghiară (120 din Ungaria și 100 din România). În acest fel, prin direcționarea majorității provocărilor la clarificare către maghiari (220 de chestionare față de 150 livrate românilor), s-a stăruit cu un interes suplimentar asupra aripii maghiare a interlocutorilor, fără a dezechilibra excesiv ancheta. Răspunsurile care au venit s-au dovedit puține: doar 36, din care volumul a ales să reproducă (în versiune română, maghiară și engleză, făcându-le astfel accesibile atât în cele două arealuri cultural-lingvistice investigate, cât și unui public internațional) 31. Dintre acestea, răspunsurile românești sînt numai șapte, majoritatea celor incluse în carte aparținînd unor voci publice maghiare.

Față de anvergura încercării, rezultatele ei deconcertează. Cei mai mulți dintre actorii convocați să se pronunțe, au declinat oferta, din motive probabil diverse, greu de intuit. Ideea de a provoca mai mulți cîrturari din Ungaria decît din rîndul maghiarilor din România a balansat dintru început discuția în sensul supoziției că în Ungaria s-ar găsi mai multe personalități calificate pentru a se propunța în direcția dată. Opiniile maghiare ajung astfel să se împartă în cuprins, echilibrat, între 12 răspunsuri ale unor persoane active în viața publică din țara vecină, și tot

pe atâtea provenind de la maghiari activi pe scena românească. Un asemenea echilibru nu există însă, din câte am putut constata, în plan real, tendința majorității maghiarilor fiind de a se valida – simbolic ori direct pe piața muncii – direct în Ungaria, atunci când acest lucru este posibil. Tocmai de acest prestigiu al Budapestei se leagă atât unele dintre suspiciunile românești față de disponibilitatea maghiarilor în general de a fi niște buni cetățeni în sensul cooperării cu politica Bucureștiului (suspiciuni infirmate de ultimii ani de colaborare politică cu UDMR-ul, cooptat la guvernare, dar din păcate persistente), cât și criticile la adresa UDMR din partea unor radicali maghiari, care constată că politica uniunii nu a reușit să atenueze tendința maghiarilor transilvăneni de a migra peste hotare. Iată, așadar, o limită a reprezentativității conținutului volumului, care a trebuit să țină seama de rezultatele concrete obținute, și nu de realitatea din teren. Totodată, nu este de crezut că interesul românesc pentru problematica raporturilor româno-maghiare se reduce la șapte autori, anume tocmai cei prezenți în volum. Din nou, editorii au fost constrânși de *feed-back*-urile obținute, iar nu de situația constatabilă cu alte mijloace decât cele ale prezentei anchete.

Avem, prin urmare, de a face cu o configurație mai mult sau mai puțin conjuncturală a cuprinsului cărții, după cum o dezvăluie și începuturile unora dintre răspunsuri, ce conțin scuze pentru întârzierea reacțiilor la chestionar. Unii dintre cei provocați au fost prea prinși de solicitările diverse ale vieții, alții nu vor fi știut ce să răspundă. Opțiunea a doua pare mai credibilă și mai substanțială, fiind întemeiată mai ales prin lectura paginilor cărții. Într-adevăr, nu sînt multe răspunsurile care depășesc o informare și o viziune generică asupra chestiunii aflate în dezbatere. Foarte cel mai temeinic și mai aplicat răspuns vine dinspre universitarul Bárdi Nándor, care își ia în serios misiunea și produce o reflecție bazată atât pe o bună informare bibliografică, cât și prin cunoașterea de teren a situației. Mulți dintre oamenii politici reproduc gînduri de bun simț – și este și acesta un punct bun, cîtă vreme nu survin opțiuni nevalidabile, deplasate, extremiste (dar poate că au existat și din acestea printre răspunsurile care nu au fost incluse în volum) –, însă fără vreo performanță sub raportul cuantificării gîndurilor într-o perspectivă practică.

În general, remarcabilul efort editorial, de a evidenția tipografic, într-un volum foarte bine îngrijit, de ținută internațională, contribuțiile, depășește valoarea multora dintre acestea din urmă. Peisajul care se încropește este cel al unor oameni prea puțin antrenați pentru a rezolva litigiile propriiei comunități – atât printre români, cât și printre maghiari –, nefiind gata nici să le diagnosticheze acut, la obiect, dincolo de prejudecăți, nici să le gîndească soluționarea într-o manieră contorizabilă, după un calendar precis. Mărturisesc, a fost o surpriză să constat acest lucru, la cincisprezece ani după ce reluarea discuțiilor și a activității laboratoarelor menite să rezolve problemele dintre români și maghiari au dobîndit libertatea de a se manifesta în cadre noi, democratice.

O mențiune merită, în orice caz, provocarea însăși, care a acționat ca un revelator, evidențiind starea reală a lucrurilor, dincolo de orice iluzii posibile. Utilă s-a dovedit și informarea lui Bernard Viale privitoare la Biroul de Tineret Franco-German; precum și reproducerea Tratatului de cooperare franco-german. Un text-escortă menit să sublinieze realizările efective ale programului de cooperare dintre germani și francezi semnează Monica Robotin și Petra Szávics.

Analiza finală a lui Salat Levente – „Perspectivele evoluției relațiilor româno-maghiare” – pune însă punctul pe i. Ea înregistrează tăcerea UDMR față de inițiativa celor două ONG-uri, politețea rezervată a românilor, pesimismul bine informat al maghiarilor din Ungaria, radicalismul deznădăjduit al unora dintre maghiarii din România. În fine, prin toate poziționările ei, ancheta îi apare ca extrem de utilă, semnalând „imensa necesitate ca, în contextul relației româno-maghiare, cineva să-și asume munca pe care, în istoria reconcilierii franco-germane, o desfășoară Oficiul Franco-German pentru Tineret (OFAJ/ DFJW) de mai bine de patru decenii” (p. 453). Este greu, totuși, să speri în așa ceva, cîtă vreme maghiarii opinează că sîntem în preambulurile concilierii, în timp ce românii consideră că ea a luat cu bine sfîrșit. Instalarea unei instituții similare celei invocate, ar depinde, cum se vede, de voința unor inși care cred ba că este prematur, ba că a devenit deja inutil să se încerce așa ceva. Contradictoriu tablou, obținut în urma unui demers legitim și necesar. □

Ovidiu Pecican

altera 26/27

Contents

In memoriam Adrian Marino

3

IDENTITIES IN DIVERSITY

Victor Neumann

Communism and Nationalism in East-Central-Europe:

The Totalitarian Regime of the Postwar Romania

in the Identity Theory Perspective

5

Lacking – unlike its East-Central European neighbours – a solid left-wing tradition, Romania was for a long time unable to draw up the proper criticism against the communist totalitarian regime. While Moscow was criticizing Stalinism and Budapest was protesting against its own dictatorship, Romanian communist leader Gheorghiu-Dej was pretending that destalinization had already taken place in Romania avoiding thus responsibility for Stalinist ideology and its implementation in Romania. He was also pleading for the right to assert national communism. Due to political police surveillance, Marxist thinkers were unable to initiate dissidence and even less to influence masses.

Romanian intellectuals did not notice that Marxist ideas themselves could be employed against political terror. Gheorghiu-Dej and later Ceaușescu were masters in manipulating nationalist ethnicism to support their own regime. The grass-root Romania did not enjoy an alternative political way of thinking as a result of the lack of a genuine relationship between the intellectual elites and the masses. The nationalist dimension was to many Romanian intellectuals the sole tenet opposed to communism, that is why even today various historical facts bear a different meaning to the Romanian majority and the Hungarian, German and Jewish minorities. Such a difference in meaning is also reinforced by the larger East-European background where national identities asserted themselves by denying the right to existence of the neighbouring identities.

Even after the Yugoslavian tragedy, most of the East-European intelligentsia do not perceive the harmfulness of the ethno-national discourse and do not realize that in order to assume the European identity they have to reassess the concept of nation.

Katalin Szujer

Metamorphosis of the Austrian Identity

14

In the aftermath of the dissolution of the Habsburg Monarchy the Austrians did not have a national identity of their own, their self-identification being that of a part of the German nation. Beginning with 1934, opposing the ideas of national-socialism, the Austrians sought to shape a distinct identity, but had it not been for the Allies, their strivings would have failed as they were not only victims of the nazi system but also participants to it.

During the postwar period, the „Austrian consciousness” has been shaped by the country’s neutrality and by its trying to move away culturally and economically from Germany.

Today Austria is facing the European integration challenge, a process where it could play the part of reference point for the Eastern European countries and thus become the main winner of a possible Central-European „regional federation”. At the same time, this could be the right way to strengthening Austrian identity.

Mykola Riabchuk

Ambiguous 'Borderland':

Ukrainian Identity on the Crossroads of West and East

53

This paper aims to explore the Ukrainian identity-in-the-making as an important factor of European both geopolitical and cultural self-identification. The author argues that, since 19th century, there have always been and still are two different options for Ukrainian national and territorial elites: to embark on a 'Central-East European' project of nation-building or to further benefit from some regional role in a more general project of 'Greater Russian', or Soviet, or East Slavonic empire-building.

The first option would inevitably mean the full integration of Ukraine into Euro-Atlantic structures and, probably, a gradual transformation of neighboring Russia into a 'normal' and basically European nation-state. The second option would certainly mean the revival of some sort of 'Eurasian' empire that has always been strongly biased if not completely hostile against the West. Thus, Ukrainian path and pace of development would largely determine where the Europe's eastern border is set and, even more importantly, what kind of a border it might be.

Cristina Gheorghe

The Identity of the European Human Being
with Denis de Rougemont

72

The beginning of the Denis de Rougemont's Europe-oriented career dates from the postwar period, when his exile to America opens a new perspective on the Old Continent: what he had previously seen as a conglomerate of various entities

reveals itself to be a whole. The solution to the problems Europe faced in the aftermath of Second World War depended on two elements: the European human being and federalism, that are inseparable in de Rougemont's view.

Striving to outline a typology, de Rougemont speaks of three categories: a free, but unengaged human being having his correspondent in a democratic regime tending to anarchy; the totally engaged human being (the political soldier) that completely lacks freedom and has his correspondent in a totalitarian regime; and the person, a human being that is both free and engaged and that has his correspondent in a federalist regime.

Starting from the differences between the Western Europeans and those in the other areas of the continent or people on the other continents, de Rougemont ends up by assessing the differences between Europeans themselves, differences that had bred conflicts among them for centuries. Nevertheless, these very conflicts gave the solution needed for surpassing differences: federalism, the economical, political, social and cultural system that has as its goal (and also the capacity) to make contradictions acceptable as a normal and inherent state of affairs.

De Rougemont thus sensitizes the European individual to achieve the European dream, the united Europe once imagined by Dante, Rousseau, Voltaire or Briand, and which has come true only in part up to now...

CASE STUDY

Valér Veres

Ethnic Identity vs. National Identity in a Minority Position.

The Case of the Hungarians in Transylvania

87

National identity is a vaster concept than any other form of collective identity, including ethnic identity, and it has two manifestations: the Western-European one based on the notion of fatherland and citizenship and the Eastern-European one based on the notion of culture and ethnic origin. The essential difference between a minority group and an ethnic one is mirrored in the significant differences in the field of power and social prestige.

The field research conducted among Hungarians in Transylvania revealed that few of them define their Hungarian identity referring directly to the criteria of ethnic origin. The most representative factor seems to be cultural national identity based on self-identification, which ideologically speaking is not built on an ethnic criterion, originating in birth, but on the Hungarian culture, on identification with their political representation organisation (The Democratic Alliance of the Hungarians in Romania) and with national symbols, with socializing within the Hungarian educational system and environment.

The paper here tells the story of an urban space, Hunedoara, against the background of industrialisation and territorial planning policy of the communist authorities. The identity of Hunedoara relies on two pillars: its history and its economical dimension (it hosts an iron and steel plant).

The study focuses on the beginning (1947-1949) and ending (1980-1989) periods of the communist regime. While the first period is devoted to building a garden-town for workers, its districts being placed as far as possible from the industrial area in order to avoid their pollution, the last period witnesses the easy and cheap, even if not desirable solution of demolishing the old, historical centre of the town in order to make room for block of flats. An urban process that had set out by building houses ended up by demolishing individual dwellings.

Urban planning embodies the ideology of the time: the collective, be it the working class or simply the masses, should replace the individual. Local urban identity is destroyed by the actions of central bureaucracy; across the country the outcome is the levelling of the urban Romanian landscape that stamps also the individual.

ANALYSES

Ovidiu Pecican

"J'accuse!": Tom Gallagher's Version

115

The paper assesses Tom Gallagher's latest book, Theft of a Nation. Romania since Communism, which signals the failure of the transition process in Romania. The volume does not confine itself to analysing without bias the recent history of this country, it takes a clear stand: Romania's past of foreign oppression cannot entirely account for its incapacity to relaunch itself. The book calls for Romanian citizens and their political elites to take responsibility, to admit the internal causes of failure; it is a manifesto in favour of civicism that can build up a democratic society and support the rule of law.

Gallagher's criterion in assessing the present Romanian society is not at all inquisitorial or utopian, the standard is not an ideal governance, but it is a criterion of the maximum that could have been achieved by good decision-makers and citizens (but, unfortunately, Romania has never had them up to now).

Quite notable is Gallagher's effort to go beyond a critical analysis by providing solutions never before considered, although perfectly feasible. This effort is directed almost exclusively toward the political sphere, but such an option is legitimate as long as in postcommunist Romania political will is the one that creates economical, social and cultural realities.

On the other hand, Gallagher does not hesitate to note that the West has its share of responsibility in Romania's backwardness as it sometimes too easily credited controversial actions and persons of the Romanian political elites.

Ioan Codruț Lucinescu

Federal Aspects in the European Union

115

The essay is an overview of the 20th century history of the European idea as well as an assessment of the sustainability of the European Union.

After the First World War the European idea is overshadowed by the rise of the national states, but the third decade of the century witnesses Aristide Briand's project whose importance lies in the fact that it brings together the theoretical and political activities. Suppressed during the '40s, the concepts circulated in the project resurfaced in the postwar period. Set up by The Hague Congress in 1948, the European Movement promoted federalism as the best alternative to the nation-state, that was considered responsible for two world wars. Drawing from the American and the German experience, the federalist project envisaged a two-tier distribution of political sovereignty: European and national. Neofunctionalism is another form of federalism and it relies on the idea that economical integration has a spill-over effect and leads to integration of other domains, too. The Maastricht Treaty signed in 1992 is the epitome of all the previous achievements, but it is for the European Constitution to consolidate the European construction. The future of EU depends on three elements: the evolution of the international landscape, EU's ability to reorganize itself in order to cope with the problems generated by its enlargement and the candidate countries' capacity to meet the demands of their accession.

DOCUMENT

Assembly of European Regions:

Declaration on Regionalism in Europe

138

Council of Europe:

Draft European Charter of Regional Self-Government

146

Opinion of the Committee of the Regions

on the 'Recommendation of the Congress of Local and Regional

Authorities of Europe on a European Charter of Regional

Self-Government'

156

Conference of European Ministers responsible for local and regional
government: Helsinki Declaration on Regional Self-Government

162

Recommendation 156 (2004) on the 'Council of Europe Convention on Regional Self-Government – progress of the draft'	169
--	-----

Resolution 186 (2004) on the 'Council of Europe Convention on Regional Self-Government – progress of the draft'	172
--	-----

Gábor Kolumbán

The Chances of Regionalism in Romania	175
---------------------------------------	-----

The study here strives to pinpoint the main causes that hinder the evolution of regionalism and regionalisation in Romania. Under the cover of the concern for the integrity of the national state there is a centralist will to power of the political elites that prevents any form of decentralisation. The present regions for development are designed only to absorb EU funding, but their structure and way of functioning prevent the emergence of genuine regional projects.

Misunderstanding of the notion of the region: while at the European level, Romanian counties pretend to be the regional tier, Romanian legal provisions define the counties as entities of local public administration. Lacking the political, institutional and community components, neither the regions for development (that have no administrative rights), nor the counties can be considered regions.

The discourse on regions is fallaciously ethnicized: it is ignored that the cultural administrative competencies of autonomous regions across Europe are given to territorial communities and not to ethnic ones.

The weak regionalism in Romania is also due to the fact that the economical elites are not aware of the effects of globalisation.

A regional development policy without regions is a typical East-European catch. Given all the reasons above, Romanian regionalists are in for a long and exhausting march with no end in view unless they manage to draw the interest of the political and economical spheres.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Paul Philippi

Present and Prospective Reflections on the Deportation of the Germans	194
--	-----

Sixty years after the deportation of the Germans from Transylvania, the author ponders on the need to pass on the duty of commemoration to the young generation since the peoples that lose their historic memory also lose their future. The terrible experience of deportation should be processed in a way to lead to a better coexistence of ethnic groups and not to embittering them.

While striving for the proper recognition and condemnation of the deportation, the German community should not confine itself to deeming itself as a powerless

victim only, it should also reassess and acknowledge its not having taken a stand against the national-socialism. The German community should become aware of its role as a constructive ethnic and politic minority that enjoys collective rights and is also ready to take on collective commitments.

A constant dialogue is needed both with the Romanian majority and the other minorities in Romania, especially the Hungarians, as well as with the political and social decision-makers in the German-speaking countries.

FACES OF EUROPE

Christoph Pan

The Role of Education in Connection with Endangered Minorities 194

Even though minority protection has recently experienced a proportionally great push in development throughout Europe, there are risk factors which in particular threaten the smaller minorities. These are: insufficient demographic size paired with dispersed settlement, a lack of political organization, linguistic fragmentation and retarded linguistic development.

While demographic size is an independent variable and therefore cannot be immediately changed, the remaining risk factors can be influenced through measures of minority policy among which a special role is played by education. With the assistance of education the lack of direct communication brought about by a situation of dispersed settlement can be remedied through media forms of communication, the minority-specific difficulties of political organization can be corrected and the ability to organize can be improved, the danger of linguistic fragmentation and the reverse in linguistic development can be combated more easily.

DEBATE

The Regional Dimension of the European Integration 198

Although Romania has adopted the community acquis, it cannot effectively implement it as its county structure inherited from the communist regime is the result of an atomizing and dictatorial thinking. The regional idea, promoted mainly within Transylvania, should be seen as a tool for development, for solving problems, and not for secession, for creating new problems.

Regionalism contributes to participatory democracy, to involving citizens into decision-making, and it is high time citizens themselves tried to get this process started. Modern Romania relies on regionalist traditions, but how can they be highlighted? A regionalist reconstruction of Romania would be useful as it would make the country's european integration easier and, at the same time, it could provide a solution to the Hungarian minority living here. Out of the three types of regionalism – cultural, political and economical – Romania has chosen to employ only the latest and only in

order to be able to absorb the European structural funds. A matter to hinder a regional movement is the legal impossibility of setting up regional parties in Romania, all the parties now extant reproducing the centralist structure.

The Romanian state cannot be reformed, what is truly needed is a recreation of the state. In the Constitution the borders, the national anthem, the national flag are given more consideration than the citizens. The diversity the Romanian state needs not so much intercultural tolerance as a solidarity of identities.

RESTITUTIO

Ferenc Csorán

Non-Islamic Communities within the Ottoman Empire

231

The principle underlying the Ottoman Empire was religion not ethnicity (just like in European states), but Islam had a different relationship with other religions, it not only tolerated them, it strived to protect the other two religions endowed with the Bible as it did not consider them „pagan”.

Christian and Jewish communities enjoyed a religious and cultural institutionalised autonomy status: the millet that enabled them to preserve their identity and, later, to fight for their own statehood. In response, the Empire tried to reform either by recalling its forgotten traditions or by borrowing from the Western societies patterns.

Nevertheless, a bitter historical experience prevented the political elites of the post-Ottoman countries to admit that there had been such forms of autonomy, historically validated, that had not promoted separatism and unsafety, but, on the contrary, contributed to increasing stability and trust.

ECUMENICA

John Anderson

Justifying Religious 'Privilege' in Transitional Societies

249

This paper is part of a wider study of how societies undergoing political transition processes handle the issue of religious diversity. Here the focus is on the ways in which religious agencies, states or other political actors justify the granting of a special legal or constitutional status to traditionally dominant religious institutions or the application of restrictions on the activities of religious minorities. Five main families of argument are noted, rooted in appeals to the dominant church's majority or national status, their potential role as moral guardians, the need for protection against unfair competition, the need for social and political stability, and nationalistic appeals based on assertions about national distinctiveness and the right of countries to develop their own models of church-state relations. Of these the latter category of nationalistic argument is especially strong in the three Orthodox countries under consideration.

ALTERA PARS

Andi Mihalache

Controversial Identities.

We and the Germans in the 1949-1965 Historiography

270

The territorial and ideological split of Germany into capitalist FRG and communist DRG made it difficult for the Romanian historiography to tackle this elusive entity from a Marxist perspective. East-German historians themselves included into their representations only those social categories that either had opposed or had been victims of the nazi system. Nevertheless, the everyday life of these social classes never made the object of East-German historical studies; they dealt exclusively with protests and of social-democrat and later communist elites. The impossibility to establish two identities – a socialist one in the East and a capitalist one in the West – for one nation led to a Marxist rigidity coupled with constant prosvietism. In the Romanian historiography, the short nazi period was the quintessence of the whole German history and a symbol of the decadence of the Western civilization. Except for the Turks, the Germans are the nation opposed to which Romanians most readily defined themselves. The role the German world played in the modernization of Romania was deliberately ignored. Remnants of this anti-Western view are still to be found in the Romanian mentality but this time they are oriented against Americans.

REVIEW

Ovidiu Pecican

Levente Salat, Smaranda Enache (editori):

Relațiile româno-maghiare și modelul de reconciliere franco-german
(Levente Salat, Smaranda Enache (eds.): The Romanian-Hungarian
Relationship and the French-German Reconciliation Model)

280

La Editura PRO EUROPA au mai apărut:

- Heinrich Henckel, *Sistemul elvețian*
John P. Frank, *Modele de guvernare democratică*
Ezra Solomon, *Economia într-o societate liberă*
Chester Finn, *Politica într-o societate liberă*
Chester E. Finn Jr., *A preda democrația*
Howard Cincota, *Ce este democrația?*
Binder Pál, *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*
Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*
Willy Zeller, *Breviarul economiei de piață*
Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Aritmetica. Aritmética*
Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Számtan. Aritmética*
Andrei Roth, *Naționalism sau democratism?*
Roth Endre, *Nacionalizmus vagy demokratizmus?*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Maros/Mureș River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Criș/Körös Rivers' Valleys. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Someș/Szamos River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*
Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background Hungarian, Romanian, Slovakian and Ukrainian co-operation*
Sárkány-Kiss Endre, Hamar József, Sîrbu Ioan., *Starea ecologică a râului Mureș/ A Maros folyó ökológiai állapota*
Sárkány-Kiss Endre, Sîrbu Ioan, Kalivoda Béla (red.), *A Körös-medence folyóvölgyeinek természeti állapota/Starea naturală a văilor din Bazinul Crișurilor*
*** *Fragmentarium. Judaica-Christiana-Islamica*
*** *România și minoritățile. Colecție de documente*
*** *Învățămîntul pentru minoritățile naționale în România*
*** *Drepturile persoanelor deținute și închise în Penitenciarul din Tîrgu Mureș*
*** *Respectarea drepturilor lingvistice în Tîrgu Mureș*
*** *Respectarea drepturilor copilului în școlile din Tîrgu Mureș*
*** *Educația în societățile multietnice din Europa Centrală și de Est*
*** *Administrația locală în comunitățile multietnice din Europa Centrală și de Est*
*** *Rolul minorităților în relațiile transfrontaliere și internaționale din Europa Centrală și de Est*
*** *Minoritățile și mass-media în Europa Centrală și de Est*
*** *Administrație locală. Autoadministrare locală (vol. I-IV)*

Revista *Altera*

1. *Autonomie și autodeterminare*
2. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
3. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
4. *Drepturile omului și religia*
5. *Etnic. Național. Multinațional*
6. *Federalism*
7. *Federalism și reconciliere*
8. *Federalism și devoluție*
9. *Regionalism și regionalizare*
10. *Regionalism și/sau descentralizare*
11. *O Europă a regiunilor*
12. *Multiculturalism*
13. *Multiculturalism / Interculturalism*
14. *Drepturile lingvistice ale omului*
15. *Drepturile lingvistice — drepturi fundamentale*
16. *Universități multiculturale*
- 17/18. *Identități culturale periclitare*
19. *Regionalizare în Europa Centrală și de Est*
- 20/21. *Integrarea europeană și statutul minorităților*
- 22/23. *Politici descentralizatoare și autonomia regională*
24. *Identități — structuri și caracteristici*
25. *Dilemele identității*

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restoration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

***altera** is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

TALON DE COMANDĂ

cu plata ramburs/ la primirea coletului

Autor, Titlu	Preț	Nr. ex.
*** Altera 5 – Etnic. Național. Multinațional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 7 – Federalism și reconciliere	30.000	
*** Altera 8 – Federalism și devoluție	30.060	
*** Altera 9 – Regionalism și regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism și/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.060	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fundamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universități multiculturale	85.060	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitare	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală și de Est	90.000	
*** Altera 20/21 – Integrare europeană și statutul minorităților	150.000	
*** Altera 22/23 – Politici descentralizatoare și autonomia regională	150.000	
*** Altera 24 – Identități – Structuri și caracteristici	100.000	
*** Altera 25 – Dilemele identității	100.000	
*** România și minoritățile. Colecție de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái	20.000	
Andrei Roth: Naționalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus?	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	
*** Provincia 2001 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2002 - antologie	110.000	
*** Provincia 2002 - válogatás	110.000	

Carte PRO EUROPA prin poștă cu plata ramburs / la primirea coletului

Avantajele dumneavoastră: taxe poștale gratuite / suportate de Editura Pro Europa • materiale promoționale la zi privind aparițiile noastre.

Cum comandați: Bifați pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Indicați, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Țineți cont de faptul că lista de titluri disponibile și prețurile înscrise în talonul de comandă erau valabile la data trimiterii în tipografie a cărții de față • Pentru informații la zi privind titlurile disponibile și prețul lor, sunați la tel. 0265/250182;

Cum transmiteți comenzile: prin poștă, telefon, fax, e-mail

Liga Pro Europa

C. P. 1-154

540049 Târgu-Mureș – România

Tel/Fax: 0265/250182; 250183 Mobil: 0745-507166

Email: office@proeuropa.ro

Internet: www.proeuropa.ro

Datele dumneavoastră:

Nume: _____

Adresă: _____

Telefon, fax: _____

E-mail: _____

Semnătura _____ Data _____

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
 - *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

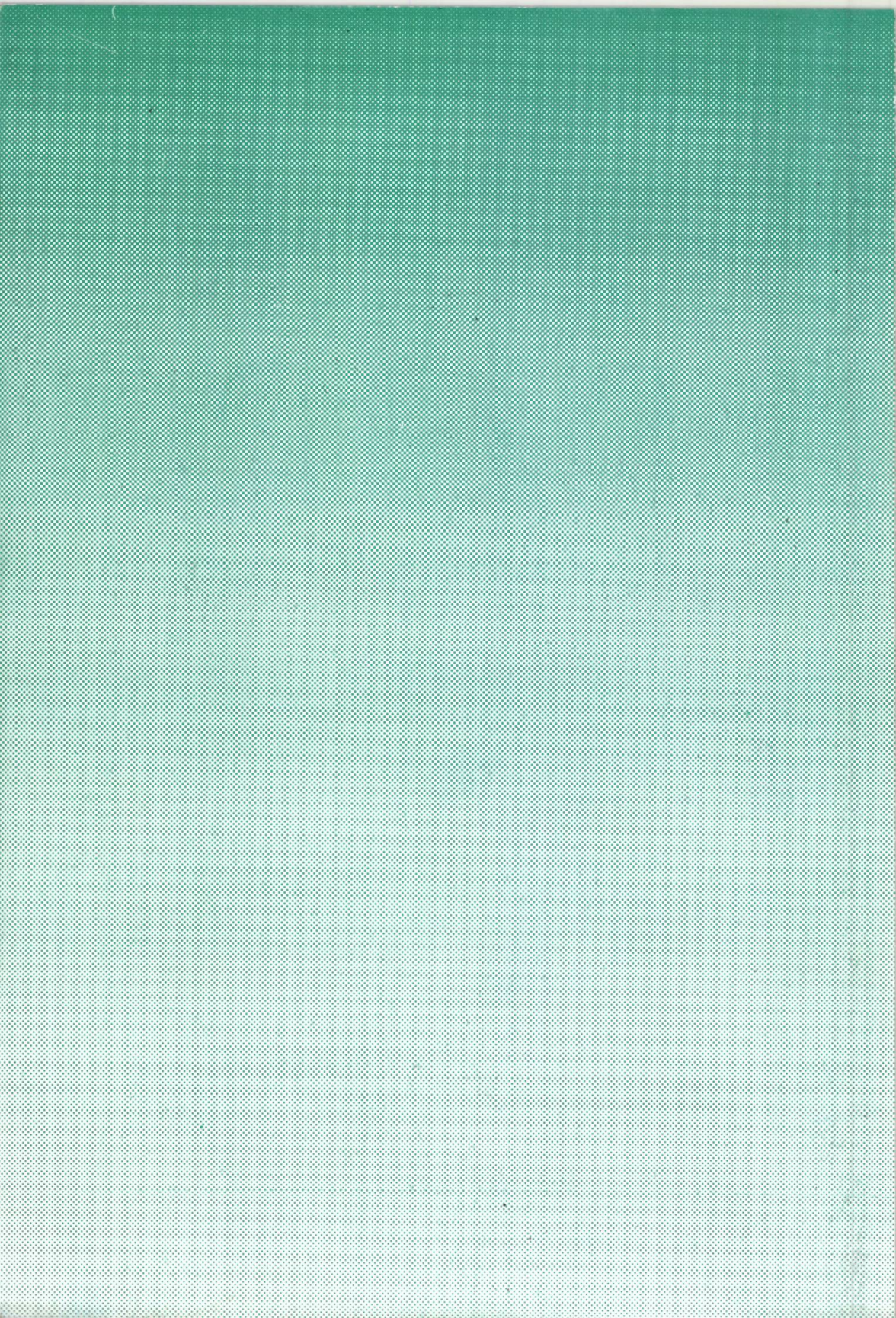
Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Judit-Andrea Kacsó

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

ANUL XI. 2005

altera28

PARTIDE ETNICE ȘI REGIONALE ÎN EUROPA

Peter Lynch

• IMPACTUL STRATEGIILOR POLITICE
ALE PARTIDELOR REGIONALISTE

László Szarka

• INFLUENȚA ASUMĂRII ROLULUI
GUVERNAMENTAL ASUPRA
POLITICII DE AUTONOMIE
A PARTIDELOR MINORITĂȚILOR
MAGHIARE DE PESTE HOTARE

Frans Schnijver

• REGIONALISMUL DUPĂ
REGIONALIZARE

Paul Philippi

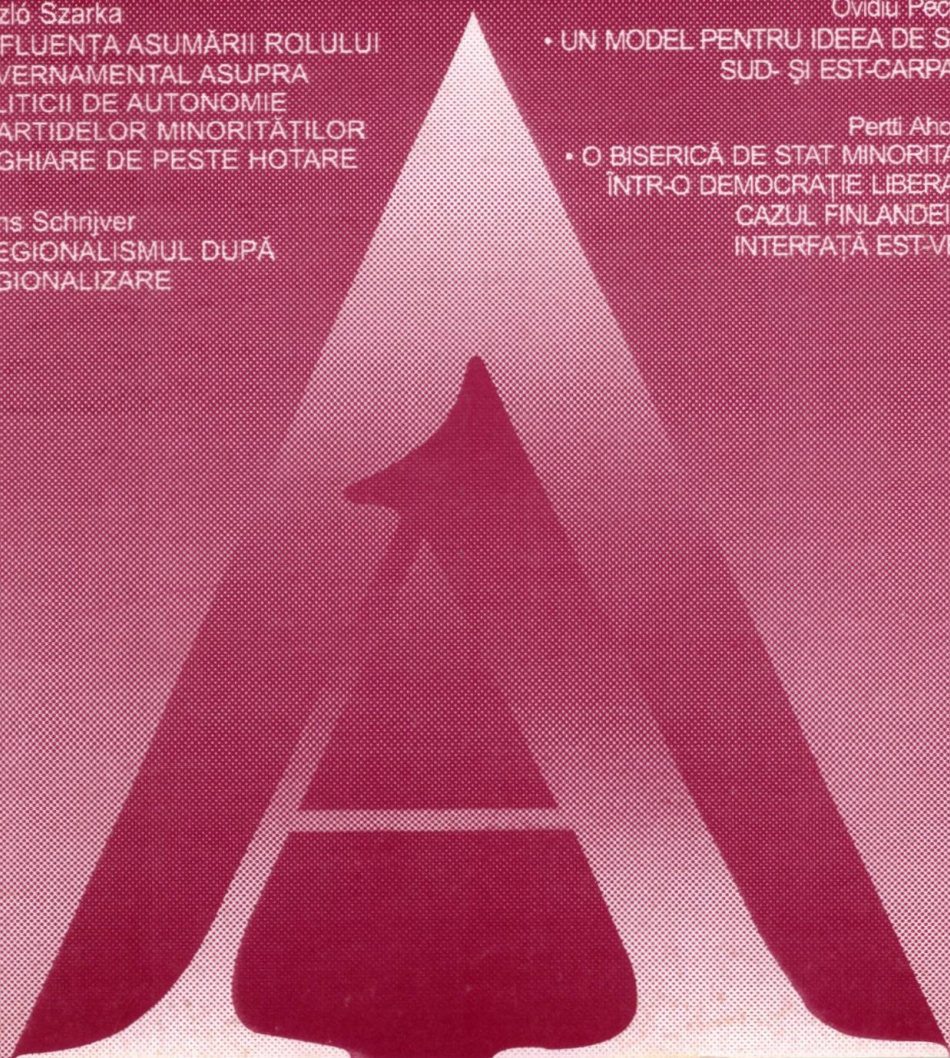
• JUDECĂȚI ȘI PREJUDECĂȚI PRIVIND
ISTORIA MEDIEVALĂ A TRANSILVANIEI

Ovidiu Pecican

• UN MODEL PENTRU IDEEA DE STAT
SUD- ȘI EST-CARPATIC

Pertti Ahonen

• O BISERICĂ DE STAT MINORITARĂ
ÎNTR-O DEMOCRATIE LIBERALĂ:
CAZUL FINLANDEI DE
INTERFAȚĂ EST-VEST

Editori:

Smaranda Enache • Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar de redacție: Doina Baci

Redacția: Laura Ardelean, Marius Cosmeanu, István Haller,
Lucian Nastasă, Victor Neumann, Ovidiu Pecican

Corectura: Ion Calion

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 440.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș

RO83 RZBR 0000 0600 00158270 (Lei);

RO51 RZBR 0000 0600 01913576 (Euro)

Adresa redacției:

Liga PRO EUROPA

540049 Târgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel: +40-(0)265-250182, Fax: +40-(0)265-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

altera 28

Cuprins

Editorial	3
-----------	---

PARTIDE ETNICE ȘI REGIONALE ÎN EUROPA

<i>Peter Lynch</i>	
Impactul strategiilor politice ale partidelor regionaliste	5
<i>Frans Schrijver</i>	
Regionalismul după regionalizare: identități regionale, spațiu politic și mobilizare politică în Galicia, Bretagne și Țara Galilor	20
<i>László Szarka</i>	
Influența asumării rolului guvernamental asupra politicii de autonomie a partidelor minorităților maghiare de peste hotare	41

STUDIUL DE CAZ

<i>István Haller</i>	
Procesul Hădăreni	63

DOCUMENT

<i>Comisia de la Veneția</i>	
Opinie despre Legea electorală pentru autoritățile administrației publice locale	93

CONVERGENȚE TRANSILVANE

<i>Paul Philippi</i>	
Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei	104
<i>Ovidiu Pecican</i>	
Un model pentru ideea de stat sud- și est-carpactic: formațiunea teutonă din Carpați	112

DEZBATERE

Reforme amânate – reforme necesare

131

ECUMENICA

Pertti Ahonen

O biserică de stat minoritară într-o democrație liberală.

Cazul Finlandei de interfață Est-Vest

149

INTERVIU

Doina Baci

Interviu cu Gábor Kolumbán:

În administrația publică locală „modelul Ceaușescu funcționează
și la ora actuală”

176

RECENZIE

Laura Ardelean

Michael Shafir:

Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului
în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est

186

English Summary

189

Editorial

În pragul aderării sale la Uniunea Europeană – un proiect strategic care a mobilizat forțele intelectuale, civice și politice în ultimul deceniu –, România prezintă tabloul contradictoriu al unei democrații semifuncționale altoite pe un stat centralist, conservat aproape intact din perioada comunistă, în ciuda ajustărilor succesive impuse de adoptarea *acquis*-ului comunitar. Marea rezistență la marile schimbări structurale își are originea într-o cultură societală de provizorat permanent, traversată de gesturi mimetice și mode abandonate cu repeziune, în care un model propriu de dezvoltare durabilă nu a izbutit nicicând să concentreze energiile naționale, seduse mai degrabă de efemer decât de perenitate.

altera oferă, iată, și prin acest al 28-lea număr al său – ce se înscrie în tradiția de un deceniu a revistei de a găzdui dezbateri avizate asupra chestiunilor delicate ale realității românești și europene –, câteva sugestii privind posibile reforme ce ar îngădui României, în paralel cu o dinamică pozitivă a economiei și o limitare a efectelor emigrării masive a forței de muncă, să se transforme în statul capabil să servească eficient așteptările diverse ale unei societăți plurale, în căutarea propriei formule de integrare internă și externă.

Contribuțiile unor politologi remarcabili ca Peter Lynch și Frans Schrijver pun din nou pe tapet tema regionalizării și a rolului partidelor regionale în construirea Uniunii Europene, dar și a statelor-națiune viitoare. Dacă în România înființării de partide regionale i s-a opus sistematic întreaga clasă politică, panicată de perspectiva unei competiții reale, în exemplele aduse de autorii sus-menționați, partidele regionale din Belgia, Marea Britanie sau Italia, a căror „afacere de bază” pare a fi doar autonomia, s-au dovedit extrem de eficiente în a impulsiona reforma instituțională din regiuni precum Galicia, Țara Galilor sau Scoția, al căror impact pozitiv la nivel UE și național nu mai este contestat de nimeni.

Într-o abordare consistentă, László Szarka aprofundează situația partidelor etnice maghiare din România, Slovacia, Ucraina și Serbia, insistând asupra cauzelor care au condus la abandonarea programelor lor autonomiste, în favoarea soluționării

unor revendicări imediate prin participarea la guvernare în coaliție cu partidele proeuropene ale majorității, proces cu rezultate contradictorii, care lasă să se întrevadă o relansare a mizei minoritare din aceste țări, în contextul apropiatei regionalizări.

Parte din rezervele, nu rareori interesate, față de declanșarea marilor reforme, în pofida evidentei nefuncționalități a statului centralist, țin de o mare doză de ignoranță publică, alimentată de-a lungul întregului secolul XX de istoriografia oficială, de extremă dreaptă sau stângă. Revenind în paginile **alterei** pe coordonatele acelorași contribuții substanțiale la decantarea unei noi istoriografii a Transilvaniei, Paul Philippi și Ovidiu Pecican aduc, fiecare cu accentele specifice, o lumină nouă în acest perimetru pustiit de poncife, mituri obligatorii și lașități intelectuale, deschizând, a cătea oară, calea unei priviri obiective asupra complexității și diversității Transilvaniei, ca realitate statală polimorfă, ce va fi influențat și catalizat regiunea sa de referință.

Nu în ultimul rând, **altera** publică studiul lui István Haller, expert în drepturile omului, privitor la cazul Hădăreni, un caz revelator pentru eșecul instituționalizării normelor democratice, altminteri incluse în Constituție. Zguduitorul caz Hădăreni, întins pe o durată de peste un deceniu, relevă abrupt incapacitatea autorităților de a depăși mentalități rasiste – în care minoritatea, îndeosebi romii, poate fi linșată la propriu, fără repercusiuni –, altele decât cele impuse pe plan extern. Lamentabil și trist deznodământul acestui caz, în care dreptatea refuzată 12 ani în țară, dar împlinită la Curtea Europeană a Drepturilor Omului este aplicată cu vădite resentimente de chiar instituții menite să apere demnitatea umană.

La antipod, în prezentarea lui Pertti Ahonen, descoperim Biserica Ortodoxă Finlandeză, o biserică minoritară națională. Cum Finlanda ne-a obișnuit cu respectul excepțional pentru diversitate, articolul poate fi o contribuție importantă mai ales la cunoașterea de către cei interesați a mecanismelor finanțării cultelor într-un stat care se află de ani buni în fruntea topului națiunilor celor mai necorupte ale lumii.

În fine, **altera** publică o amplă dezbatere organizată la Cluj, în mai 2005, de Liga Pro Europa, privind reformele necesare pentru adecvarea deplină a statului român la esența democrației pluraliste europene. Sugestia principală a dezbaterii rămîne aceea că elitele politice și culturale ar face bine să declanșeze reformele structurale după și numai după ce o amplă dezbatere publică va fi elucidat tipul de stat și societate pe care ni le dorim. Fără fixarea acestui țel final, disputele despre uni- sau bicameralism, regiuni statistice sau administrative, echilibrul puterilor, vot nominal sau mixt, vor rămîne, ca de atâtea ori în istoria noastră, o dezbatere despre forme, nicidecum despre fond.

Partide etnice și regionale în Europa

Impactul strategiilor politice ale partidelor regionaliste

PETER LYNCH

Introducere

La sfârșitul anilor '70, Richard Rose puneă o întrebare foarte simplă despre performanța partidelor politice: contează partidele politice? Întrebarea lui Rose avea ca obiect rolul partidelor la guvernare și mai cu seamă performanța guvernelor laburiste și conservatoare din Regatul Unit în anii '60 și '70 (Rose, 1980). Rose căuta să afle dacă cea care le conferă partidelor puțină de a urmări strategii politice este victoria în alegeri sau, dimpotrivă, alte resurse, precum puterea financiară, timpul parlamentar sau opoziția intra-partinică? Asemenea întrebări înșelătoare de simple au fost rareori puse în ce privește partidele regionaliste, cu toate că din anii '70 o parte din ele participă atât la guvernările centrale cât și la cele regionale. O evaluare a faptului dacă partidele regionale contează, ar rămâne extrem de limitată dacă ea ar examina, totuși, doar rolul lor la guvernare. Chestiunea-cheie în ce privește partidele regionaliste – pe care o au în comun cu ecologiștii și cu extrema dreaptă – este funcția lor de partide-șalanger în cadrul sistemelor de partide europene (Rochon 1985). Tipul de provocare prezentat de regionaliști vizează în genere structura teritorială a statului, revendicând fie noi instituții regionale, fie autonomie sporită pentru instituțiile regionale existente. Totuși, ele prezintă și alte tipuri de impact și de provocări. Rokkan și Urwin (1983) identificau o varietate de reacții economice, politice și de partid față de apariția regionalismului, unele din ele fiind mai degrabă non-instituționale, culturale sau afectând mai degrabă partide naționale decât structuri de guvernare pur și simplu. În plus, uneori impactul politicilor partidelor regionaliste nu este legat de obiectivele autonomiste ale partidului, ci decurge din perspective ideologice și/sau socio-economice. Astfel, impactul politicilor partidelor regionaliste – și felul în care ele contează – este resimțit dincolo de structurile teritoriale de guvernare.

Există trei dificultăți clare în evaluarea impactului politicilor partidelor regionaliste. Prima, există realitatea unei lacune de cercetare în domeniul impactului

politicilor, deși are loc în momentul de față colectarea de date. În ciuda acumulării în timp a unui număr destul de substanțial de publicații despre partidele regionaliste, puține dintre acestea s-au aplecat asupra strategiilor politice (Esman 1977; Williams 1982; Tirykian și Rogowski 1986; Watson 1990). Atunci când s-a analizat impactul strategiilor politice, interesul s-a concentrat asupra efectelor instituționale și creării de instituții regionale autonome, cu alte cuvinte, asupra impactului politicilor de bază ale regionaliştilor. Dat fiind faptul că autonomia constituie „afacerea de bază” a partidelor regionaliste, nu surprind concentrarea asupra acestui domeniu și excluderea tuturor celorlalte. S-au ignorat alte tipuri de impact al politicilor, în ciuda numărului mare de cazuri implicate și al rolului partidelor regionaliste în guvernare. Într-adevăr, acest rol în guvernare înseamnă că regionaliştii au avut un impact asupra unei zone mult mai întinse de domenii ale strategiilor politice. A doua, guvernarea multietajată adaugă o complicație semnificativă oricărei evaluări a impactului politicilor regionaliste, deoarece creează necesitatea evaluării impactului pe trei nivele de decizie politică: Uniunea Europeană, statul central și guvernarea regională. Mai mult, o parte a acestui impact implică participarea regionalistă la guvernare, fapt care extinde impactul politicilor dincolo de obiectivele autonomiei înspre alte domenii de strategie politică. A treia, participarea regionalistă la guvernare este de obicei obiectul unei coaliții, ceea ce complică și mai mult impactul politicilor, după cum implică trocuri și negocieri cu partenerii de coaliție, iar în cazul coalițiilor de guvernare regională, negocieri cu statul central. A afla dacă partidele regionaliste contează, ținând seama de acești factori contextuali suplimentari, complică încă și mai mult această evaluare.

Cu toate că studiul de față va socoti reforma instituțională drept principalul impact politic al partidelor regionaliste, el va prospecta o zonă mai întinsă pentru a cerceta tipurile de impact noninstituțional într-o serie de cazuri regionaliste și va încerca să exploreze impactul politic al regionaliştilor la guvernare. Din cauza lipsei de date și cazuri relevante, studiul va examina un număr relativ mic de cazuri de partide. Universul partidelor regionaliste europene este greu de circumscris, exact din cauza mărimii și naturii efemere a unora din partidele respective. Totuși, partidele reprezentate în Alianța Liberă Europeană (ale) – Partidul Democratic al Popoarelor Europei constituie un bun indiciu al mărimii acestei familii de partide, după cum sînt partidele regionaliste care au membri în Parlamentul European. Din însumarea acestor două grupuri rezultă familie de partide de 30-23 membri ALE și 7 nemembri.¹ Chiar și într-un univers relativ restrîns de 30 de partide, puține din ele au deținut mandate la nivelul guvernării centrale sau regionale sau au avut un impact politic semnificativ. Accentul pus în acest studiu pe partide care au participat la guvernare sau care s-au bucurat de succes electoral, poate conduce analiza într-o anumită direcție, însă intenția noastră este de a examina tipul de impact politic pe care l-au avut partidele regionaliste, iar nu dacă pur și simplu au avut sau nu un impact. Calitatea, iar nu cantitatea reprezintă principalul interes aici.

Regionalismul și impactul strategiilor politice

Există două lucruri principale care trebuiesc subliniate în legătură cu impactul general al politicilor partidelor regionaliste. În primul rând, impactul este relativ, adesea imprevizibil. În vreme ce regionaliștii urmăresc autonomia, nivelul de autonomie pe care îl primesc este adesea în contradicție cu propriile lor obiective. Totuși, în ciuda acestui lucru, faptul că statul dă curs revendicărilor regionaliste implică costuri pentru stat în termeni politici și economici, și poate, de asemenea, să producă consecințe neintenționate (Rudolph și Thompson 1989:221). Un stat care reacționează la presiunea partidelor regionaliste prin înființarea unei guvernări regionale poate să descopere că această guvernare devine platforma pentru revendicări suplimentare de autonomie și de restructurare a statului. Revendicările și chestiunile regionaliste sînt apoi articulate de noile instituții prin partide, fie regionaliste, fie naționale. Satisfacerea revendicărilor nu este un exercițiu unic, ci o parte (importantă) a unui proces permanent de negociere a politicii teritoriale. În al doilea rând, în vreme ce am putea presupune că succesul politicilor regionaliste este legat de succesul electoral sau de guvernare (De Winter, 1998), nu există o corelație exactă între aceste aspecte ale performanței partidelor și impactul politicilor regionaliste. Într-adevăr, există o disjunctie evidentă între succesul electoral, cel de guvernare și cel al politicilor. Bunăoară, Adunarea Națională pentru Țara Galilor a fost înființată în pofida unei slăbiciuni electorale constante a naționalismului galez. Din punct de vedere electoral, Plaid Cymru a atins apogeul în 1970 cu 12,5 la sută din voturile din Țara Galilor, apoi, numărul său de voturi a scăzut sub 10 la sută în anii '80 și, totuși, devoluția galeză a devenit o realitate în 1999, odată cu înființarea unei Adunări Naționale pentru Țara Galilor (Van Atta, în curs de apariție). Astfel, autonomia regională a fost obținută într-o relativă lipsă de succes electoral regionalist. Dimpotrivă, Lega Nord a devenit cel mai mare partid din Camera Deputaților din Italia în 1994 și parte a coaliției de guvernămînt cu Forza Italia lui Silvio Berlusconi. Totuși, Lega nu a reușit să obțină autonomia regională la acea vreme, în ciuda succeselor sale electorale și de guvernare. Însă, după ce a reintrat în coaliția de guvernare de centru-dreapta în 2001 cu o proporție de voturi și cu un nivel de reprezentare mult mai mici în Camera Deputaților, Lega a avut un impact mult mai mare asupra chestiunii autonomiei regionale.

În ce privește influențarea agendei politice de către regionaliști, sînt relevante alte două chestiuni. Prima ar fi aceea că revendicările regionaliste nu își ating ușor limitele sau nu au soluții unice și definitive. În majoritatea sistemelor politice europene, regionalismul s-a manifestat în valuri aproape permanente din 1960 încoace (Newman, 1997). Chestiunea regională a Belgiei nu a fost soluționată definitiv prin legile cu privire la limbi din 1963 sau prin reformele constituționale din 1970 sau 1980 (McRae, 1986). Chestiunea regională a Italiei ar putea părea să fi fost rezolvată prin crearea în 1949 a regiunilor speciale, iar la un nivel mai general, a guvernelor regionale, în 1970. Totuși, aceasta nu a împiedicat apariția Lega Nord în perioada anilor '80 și nici

reinventarea cheștiunii regionale, în anii '90. S-ar putea susține că formele de devoluție create de Statutul Scoției, din 1998, și Statutul Țării Galilor, din 1998, nu reprezintă sfârșitul evoluției instituționale din aceste două țări, cu o Adunare Națională pentru Țara Galilor care deja a inițiat o reexaminare a capacității sale limitate de decizie politică,² în vreme ce Scottish Nationalist Party duce o campanie mai degrabă pentru autonomia fiscală a Parlamentului Scoțian decât pur și simplu pentru independență. Chiar dacă într-un timp îndelungat, aceste valori de reformă instituțională au transformat progresiv structurile de oportunitate politică pentru partidele regionaliste.

Al doilea lucru relevant aici ar fi acela că impactul partidelor regionaliste poate fi regăsit mai degrabă în natura dezbaterii politice decât pur și simplu în termeni de randament și rezultate politice. În impunerea cheștiunilor autonomiei pe agenda politică, regionaliștii își forțează într-un sens opoziției să intre pe teritoriu regionalist: ceea ce Rokkan și Urwin (1983:118) numeau „politizarea categoriilor periferice”. În loc să se concentreze exclusiv asupra cheștiunilor referitoare la bunăstare – impozitare, cheltuieli, sănătate, educație, apărare, etc. – partidele naționale sînt silite să discute cheștiuni regionale, să producă soluții regionale și să înființeze instituții regionale. Mai mult, atunci cînd sînt înființate instituțiile regionale, politica regională devine instituționalizată permanent în sistemul politic. Cheștiunile impozitului, cheltuielilor publice și serviciilor publice preiau o față regională și devin însăși materia conflictelor centru-regiune. Potențialul acestei situații de a deveni prevalentă este întru totul evidentă în cazurile Belgiei și Spaniei. În Belgia, succesul electoral regional al Volksunie în Flandra, al Front Démocratique des Francophones în Bruxelles și al Rassemblement Wallon în Valonia a condus la fragmentarea lingvistică a sistemului partidelor din Belgia. În loc de a se „dezgheța” pur și simplu pentru a îi include pe regionaliști, ecologiști și extrema dreaptă, partidele belgiene s-au divizat în aripi lingvistice. Mai mult, atunci cînd au fost înființate noi partide, ele au urmat o dimensiune lingvistică foarte clară (vezi tabelul 1). Regiunea și limba au devenit mai degrabă dimensiuni permanente ale vieții politice decât cheștiuni „soluționate” de către compromisurile făcute de nivelul național.

Tabelul 1: Fragmentarea lingvistică a sistemului de partide belgian

An	Partide flamande	Partide valone
1968	Christelijke Volkspartij (CVP)	Parti Social Chrétien (PSC)
1971	Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (PVV)	Parti Reformateur Liberal (PRL)
1978	Belgische Socialistische Partij (BSP)	Parti Socialiste Belge (PSB)
1978	Vlaams Blok	1991 Front National
1979	Agalev	1980 Écolo

În Spania, faptul că întregul stat a câștigat comunități autonome, însă supus unui sistem de guvernare asimetrică, a generat o politică cu coloratură regionalistă la toate nivelele. Reformele regionale inițiale, asociate cu procesul de democratizare, au contribuit atunci la un proces de devoluție derulat în anii '80. Succesul partidelor regionaliste în a câștiga un rol în guvernare în unele comunități autonome și, de asemenea, în sprijinirea guvernelor minoritare în Cortes, a contribuit la a face din chestiunile regionale o trăsătură permanentă a politicii spaniole, resimțită de partidele naționale ca și de cele regionaliste. În două dați, partidele naționale s-au bazat pe regionaliști pentru a sprijini formarea guvernului central de la Madrid, fapt care a dus la importante concesii de autonomie fiscală pentru partidele regionaliste din Țara Bascilor și Catalonia.

Stabilirea agendei și influență politică

Un impact clar al partidelor regionaliste implică capacitatea lor de a stabili agenda în cadrul sistemelor politice. Influența poate fi câștigată prin impunerea chestiunilor autonomiei pe agenda politică în general, deși autoritățile politice pot încerca să scoată din discuție aceste chestiuni. De pildă, chiar dacă abordarea dominantă în studierea impactului regionaliștilor o reprezintă examinarea modului în care centrul a satisfăcut revendicările regionaliste, nu aceasta constituie reacția obișnuită a statelor. Rudolph și Thompson (1989:227) au identificat atât reacții „managerialiste” cât și „rejecționiste” din partea statelor. McGarry și O'Leary (1993:4) au găsit o varietate de forme de soluționare a conflictelor etnice care apelau mai degrabă la coercițiuni decât la satisfacerea revendicărilor, ca *modus operandi*, precum genocidul, dislocări forțate ale populației, fragmentarea și asimilarea. Regimurile democratice ar putea opta, de regulă pentru strategiile de satisfacere a revendicărilor – în cele din urmă –, dar chiar și atunci ar putea căuta să submineze partidele regionaliste, prin subminarea revendicărilor lor. Însă principala concluzie care se impune aici este că un compromis semnificativ caracterizează arareori primul pas făcut de partidele sau instituțiile politice naționale. Acest lucru ar putea explica de ce reformele instituționale și descentralizarea au loc în perioade de timp atât de îndelungate: Belgia, din 1970 până în 1995, Marea Britanie, din anii '60 până în 1999.

Mai mult, chiar dacă partidele regionaliste reușesc să impună revendicările autonomiste pe agenda politică, ele continuă să se confrunte cu dificultăți în impunerea revendicărilor lor pe agendele politice. Kingdon (1984:4) făcea o distincție clară între agendele de guvernare și cele decizionale. Agendele guvernamentale se referă la listele de chestiuni care câștigă atenția politică, în vreme ce agenda decizională se referă la chestiunile avute în vedere pentru decizia guvernamentală concretă. Partidele regionaliste ar putea descoperi că au reușit să își impună problema pe agenda guvernamentală pentru a fi luată în serios în

dezbaterile politice și în presă, dar, totuși, faptul acesta nu declanșează o acțiune și o decizie guvernamentală serioasă. Chiar și atunci când regionaliștii reușesc să impună chestiunea autonomiei pe agendă, reacțiile statului față de revendicările regionaliste pot limita impactul strategiilor politice, întrucât stabilirea agendei și efectele politicilor regionaliștilor pot fi mediate atât de partide naționale cât și de acțiunile instituțiilor politice (Minkenberg, 2001:12). De pildă, în vreme ce crearea guvernării regionale s-a aflat pe agendele guvernamentale și decizionale ale majorității guvernelor belgiene începând de la sfârșitul anilor '60, guvernările regionale nu au fost înființate mai devreme de 1980, iar aceste guverne regionale nu au fost alese în mod democratic pînă în 1995. Interesele de partid, diviziunile teritoriale, problema Bruxellesului, structurile schimbătoare ale coalițiilor și rolul partidelor regionaliste în guvernare au jucat cu toate un rol în lunga tranziție spre o Belgie federală (Witte, 1992). În Marea Britanie, devoluția către Scoția și Țara Galilor se afla pe agenda guvernamentală tot de la sfârșitul anilor '60, însă i s-a dat curs abia în 1990. Tentative eșuate de devoluție au fost făcute în anii '70, însă guvernele au răspuns și ele presiunii regionaliste prin convocarea de cercetări guvernamentale – Comisia Regală pentru Constituție 1969-73 – înființînd agenții de dezvoltare regională în 1975 și creînd Comisiile Speciale pentru Afaceri Scoțiene și Galeze în 1979 (Bogdanor 1979; Jones și Keating, 1985). Soluționarea revendicărilor, însă fără crearea de instituții regionale democratice, a fost modul dominant al răspunsului venit de la centru în Marea Britanie, în cea mai mare parte a perioadei de la mijlocul anilor '60 pînă în 1997: devoluția a constituit excepția, iar nu regula.

Dacă naționalismul scoțian și galez, și partidele regionaliste belgiene au reușit să impună revendicările autonomiste pe agenda politică în diferite grade, cazul Lega Nord evidențiază în schimb un aspect mult mai larg al stabilirii agendei regionaliste. În vreme ce majoritatea regionaliștilor se concentrează în principal asupra instituțiilor și culturii/limbii autonome, Lega a jucat un rol mult mai extins în stabilirea agendei în contextul unic al unei transformări în sistemul politic. În loc să urgenteze pur și simplu chestiunile proprii pe agenda politică, Lega a reușit să avanseze chestiuni precum lupta împotriva corupției, imigrația și Mafia, precum și strategii economice liberale și sprijin pentru UE (la acea vreme). Votanții, între timp, țineau să folosească Lega ca pe un vehicul pentru a distruge vechiul sistem politic al partidelor ideologice tradiționale. Totuși, în pofida varietății efectelor generate prin stabilirea agendei de către Lega, obiectivul ei de bază, al autonomiei, a fost o temă între multe altele, trăgănată pînă într-a doua perioadă de guvernare, de după 2001. Astfel, pînă după 2001, se putea susține că – în ciuda succesului electoral – principalul efect al stabilirii agendei de către Lega nu a fost resimțit cîtuși de puțin în zona Țelurilor autonome, ci în alte domenii de strategii politice care nu aparțineau exclusiv acestui partid.

Impactul politicilor instituționale ale partidelor regionaliste

Partidele regionaliste propun o paletă largă de obiective autonomiste pentru regiunile lor, care variază de la un statut special pentru regiune și pînă la independența totală. Întrucît autonomia este principalul obiectiv al partidelor regionaliste și caracteristica ce face din ele o familie de partide, determinarea impactului politicilor în acest domeniu oferă cea mai exactă evaluare a relevanței partidelor regionaliste. Totuși, nu există o conexiune simplă între partidele regionaliste și instituțiile regionale autonome. Tendința înființării de instituții regionale este pusă pe seama celor două forțe de semn contrar ale regionalismului: „de sus în jos” și „de jos în sus” (Keating, 1997). Regionalismul „de sus în jos” se referă la rolul și la natura directoare a guvernării centrale și a partidelor naționale în relație cu crearea guvernării regionale. De pildă, în Franța, la baza genezei guvernării regionale a stat dorința guvernării centrale de a eficientiza planurile economice naționale (Mazey, 1993). Granițele și funcțiile regiunilor au fost decise la nivel central pentru a facilita creșterea economică. Partidele și mișcările regionaliste au fost actori slabi și relativ lipsiți de importanță în generarea guvernării regionale; o realitate care persistă și astăzi. În același chip, în Germania postbelică, „sistemul landurilor” a fost conceput de Aliați pentru a descentraliza Statul German, chiar dacă a creat o tradiție a federalismului.

Dimpotrivă, regionalismul „de jos în sus” subliniază rolul presiunilor venite de la partidele regionaliste, grupuri de presiune și societatea civilă. Aici, guvernarea regională este explicată ca fiind rezultatul procesului de mobilizare regională și al succesului electoral de nivel regional. Astfel, Parlamentul Scoției este rezultatul creșterii electorale înregistrate de Scottish National Party, iar restructurarea federală a Belgiei este atribuită influențelor electorale ale Volksunie, Front Démocratique des Francophones și Rassemblement Wallon. Progresul electoral al partidelor regionaliste, reacțiile în domeniul strategiilor politice ale partidelor naționale și apoi reformele instituționale venite din partea guvernelor centrale reprezintă aici modelul. Totuși, deși regionaliștii se mobilizează cu succes în chestiunea autonomiei, partidele naționale sînt cele care domină alegerile și care au jucat un rol decisiv în determinarea rezultatelor instituționale. Scottish National Party a urmărit independența Scoției, însă a obținut devoluția. Cel mai mare impact al strategiilor politice ale partidului nu l-au constituit propriile politici, ci mai degrabă succesul în presiunea exercitată asupra Partidului Laburist pentru a-și schimba politicile, astfel încît să sprijine înființarea unui Parlament Scoțian devoluat. Aceasta a devenit strategia politică a Partidului Laburist în septembrie 1974, însă abia în 1998 a fost finalizată printr-o lege adoptată în Parlament (The Scotland Act, 1998). Forțele de nivel național au fost, așadar, esențiale în impactul strategiilor politice ale Scottish National Party.

Desigur, crearea instituțiilor regionale poate fi pusă și pe seama unei combinații a ambelor efecte, „de sus în jos” și „de jos în sus”, ca în cazul regiunilor

speciale ale Italiei de la sfârșitul anilor '40 și al regionalizării complete a țării în 1970. Și Spania se înscrie în această categorie, înregistrând presiuni „de jos în sus”, venite din partea naționalităților din Țara Bascilor, Catalonia și Galicia, dar și o combinație de presiuni „de jos în sus” și „de sus în jos”, venite din toate celelalte regiuni, pe măsură ce regiunile s-au constituit și au decis să devină comunități autonome într-o perioadă foarte scurtă de timp, la începutul anilor '80. Desigur, o concluzie ce poate fi trasă din această discuție este că partidele regionaliste nu reprezintă singurul factor în relație cu instituțiile politice regionale și adesea partidele nu au un efect real asupra creării de asemenea instituții.

Cel mai recent caz de succes regionalist la nivel instituțional a implicat Lega Nord la începutul anului 2003, deși succesul a însemnat aici schimbarea instituțiilor regionale existente, iar nu crearea de structuri regionale complet noi. Victoria pe care a înregistrat-o Casa Della Liberta (Polul Libertății) în alegerile generale din Italia din 2001 a adus înapoi Lega Nord la guvernarea centrală, cu trei posturi ministeriale senior. Dintr-un cabinet de 25 de ministere, Lega a obținut Ministerul Justiției și Muncii, al Bunăstării și Politicilor Sociale, precum și poziția-cheie a Reformei și Devoluției Instituționale, care a fost ocupată de Umberto Bossi. Și, spre deosebire de experiența din 1994, Lega a rămas parte a guvernării și a urmărit să instituie reforme de devoluție care să sporească autonomia regiunilor italiene. În februarie 2003, după o serie de dezbateri furtunoase între stînga și dreapta și între cele patru partide din cadrul guvernării Polului Libertății, Lega a prezidat adoptarea unui nou proiect de lege cu privire la devoluție. Proiectul devolua puteri legislative în domeniul sănătății, educației și poliției către cele 20 de guverne regionale existente, în ciuda opoziției din partea grupării de centru-stînga, care era îngrijorată că regionalizarea va afecta asigurarea uniformă a serviciilor medicale. Desigur, devoluarea mai multor puteri către regiunile existente este destul de departe de ideea Republicii Nordului, promovată mai demult de Lega, ca parte a unei Italii federale compusă din trei părți sau de ideea Padaniei independente, complet separate de statul italian. Totuși, în comparație cu experiența de guvernare din 1994, aceasta constituie un succes major pentru Lega Nord. Nu numai că partidul a transformat reușita de a fi la guvernare într-un succes al strategiilor politice, ci a fost în stare să o facă în relație cu obiectivele sale autonomiste, chiar dacă rezultatul a presupus compromisuri cu partenerii de coaliție. Rezultatul este cu atât mai ironic dacă luăm în considerare actuala slăbiciune electorală a Lega Nord. Lega a cîștigat doar 30 de fotolii în Camera Deputaților în 2001, însă a fost capabilă să obțină un acord de autonomie. Această situație trebuie comparată cu aceea în care a cîștigat 59 de locuri în 1994, însă nici un fel de înțelegere cu privire la autonomie, încît Lega a ieșit din coaliție după cîteva luni, ca urmare a eșecului său de a institui reforme devolutive.

Uniunea Europeană a oferit o importantă structură de oportunitate politică pentru partidele regionaliste. În ce privește însă impactul strategiilor politice, regionaliștii

au avut puțină influență asupra instituțiilor sau strategiilor politice ale UE. În termeni de strategii politice, regionaliștii au câștigat oarecare recunoaștere și sprijin pentru limbile minoritare începând din anii '80, însă aproape nimic altceva, cu toate că dimensiunea regională a UE a crescut în importanță din 1988 încoace. Uniunea Europeană a avut un impact major în domeniul strategiilor politice asupra regionaliștilor. Nu numai că Parlamentul European a acordat partidelor regionaliste resurse organizaționale și financiare pentru a-și spori capacitățile pe plan intern și european, ci integrarea europeană a devenit parte a obiectivelor partidelor regionaliste (Lynch, 1996). Când și când, partide precum Scottish National Party și-au modificat obiectivul inițial pentru a lua în considerare UE – independența Scoției devenind din 1988 un model de independență în Europa. În plus, regionaliștii s-au organizat la nivel european pentru a produce strategii politice comune și pentru a participa la instituțiile europene precum Parlamentul și Comitetul Regiunilor, prin dezvoltarea Alianței Libere Europene – Partidul Democrat al Popoarelor Europei (De Winter și Gomez-Reino Cachafeiro 2002). Totuși, în vreme ce se poate ca UE să fi ajutat regiunile prin fondurile sale structurale și programele de parteneriat, în realitate ea nu a creat guvernări regionale și nu a implementat descentralizarea. Mai mult, noile instituții regionale (precum Comitetul Regiunilor) au fost create mai degrabă sub presiunea guvernărilor regionale decât a partidelor regionale, cu toate că unele partide regionaliste au fost active în a face lobby pentru reprezentarea regională în instituțiile Uniunii Europene. UE a acordat o recunoaștere deopotrivă simbolică și reală rolului și legitimității guvernărilor regionale, ceea ce poate fi socotit drept o consolidare a existenței lor, însă aceasta a ajutat partidele naționale, la nivel regional, în aceeași măsură în care i-a ajutat pe regionaliști.

Impactul noninstituțional al politicilor autonomiste

În vreme ce principalul impact al strategiilor politice ale partidelor regionaliste implică înființarea sau reforma instituțiilor politice autonome, s-au resimțit și alte influențe ale politicilor, mai cu seamă în domeniile economiei și culturii. Totuși, aceste influențe ale strategiilor politice rămân strâns legate de chestiunea autonomiei regionale și sînt coerente cu obiectivele autonomiei regionaliste. În vreme ce înființarea/extinderea instituțiilor politice regionale – un parlament sau o adunare regională – este cel mai ușor identificabil obiectiv al majorității partidelor regionaliste, atît obiectivele regionaliste cît și reacțiile de la nivel național sînt cel mai bine înțelese ca un set de elemente continue, și nu în termeni absoluți. De pildă, Rokkan și Urwin (1983:141) au conturat o serie de obiective regionaliste, care variaua de la construirea unei identități periferice și pînă la separatism sau iredentism. Partidele regionaliste au un impact al strategiilor politice asupra zonelor legate de autonomia regională, dar putem constata și obiective regionale de partid care nu se încadrează strict în domeniul instituțiilor politice regionale.

De la înființarea sa în 1925, Plaid Cymru s-a confruntat cu dilema dacă ar trebui să facă o prioritate din autoguvernarea Țării Galilor sau din păstrarea limbii galeze (Phillip, 1975; Christiansen, 1998). Cu toate că această dilemă a făcut adesea dificilă determinarea principalului său obiectiv politic, ea i-a permis partidului să aibă un impact de strategie politică asupra culturii. Într-adevăr, se poate susține că Plaid a reușit să obțină o anumită autonomie culturală pentru Țara Galilor anterior obținerii unui grad de autonomie politică, în 1999. După eșecul referendumului cu privire la devoluție, în 1979, Plaid a dus o campanie pentru constituirea unui post de televiziune în limba galeză. Crearea Programului 4, ca nou post de televiziune britanic, a deschis în același timp posibilitatea coexistenței unui program de limbă galeză. Plaid a dus o campanie susținută în favoarea programului, fostul său lider și parlamentar între 1966-70 și 1974-9, Gwynfor Evans, amenințând să intre în greva foamei în sprijinul noului program. Cîteva mii de sprijinitori ai ideii au încetat să plătească taxa de abonament TV către BBC în semn de protest față de absența televiziunii în limba galeză. Aceste acțiuni au fost însoțite de o serie de incendieri izolate ale caselor de vacanță din Țara Galilor deținute de englezi (Rawkins 1985). Impactul concertat al acestor acțiuni a fost faptul că guvernarea conservatoare a fost de acord cu înființarea programului TV, S4C, la începutul anilor '80. Campaniile ulterioare ale Plaid, umăr la umăr cu Societatea pentru Limba Galeză și alte grupuri culturale, au avut ca rezultat Legea cu privire la limba galeză (din 1988) și includerea limbii galeze în curricula națională în școlile primare și gimnaziale, precum și extinderea treptată a educației în limba galeză. Fiecare din aceste schimbări a fost importantă în ce privește autonomia culturală, însă nu și în ce privește autonomia politică. Într-adevăr, este posibil ca asemenea nivele de autonomie culturală să fi subminat cu ușurință revendicările relativ slabe de autonomie politică.

Partido Nacionalista Vasco (PNV) și Convergencia i Unio (CiU) au putut smulge concesii de la guvernarea centrală de la Madrid în două rînduri, în anii '90. În 1993, CiU a consimțit să sprijine administrația PSoE minoritară, în schimbul unor concesii economice și fiscale. În general, CiU a împins PSoE spre strategii politice cu un pronunțat caracter concret prin reforma legilor muncii și prin stimulente acordate sectorului industrial. Totuși, mai important, CiU a negociat dreptul de a reține 15% din impozitul pe venit în Catalonia pentru uzul guvernului Generalitat-ului din Catalonia. Acest pact a durat doi ani, pînă cînd CiU s-a retras, din cauza diferitelor scandaluri financiare și politice, din cadrul guvernului PSoE. În 1996, CiU a îmbunătățit situația financiară a regiunii sale prin negocierea unei rețineri suplimentare de 15% din impozitul pe venit; cu alte cuvinte, 30% din impozitul pe venit al celei mai bogate regiuni a Spaniei a fost reținut în regiune, în loc să fie redistribuit regiunilor mai sărace. Mai mult, în 1996, PNV a consimțit să sprijine guvernul PP minoritar, în schimbul unei îmbunătățiri a *Concierto*

Economico care hotărăște asupra autonomiei fiscale a guvernului basc. După 1996, *Concierto Económico* a fost reformat prin transferarea de la Madrid către comunitatea autonomă bască a dreptului de a impune taxe speciale pe articole precum alcoolul, tutunul și petrolul (Pérez-Nievas, în curs de apariție).

Impactul politicilor nonautonomiste

Impactul politicilor partidelor regionaliste, dincolo de obiectivele autonomiste ale acestei politici, reprezintă marea zonă necercetată a partidelor regionaliste. Această situație este surprinzătoare, aînd în vedere rolul guvernamental al unor partide regionaliste majore, precum PNV în Comunitatea Autonomă Bască (CAB) și CiU în Catalonia, partide care au avut un rol permanent în guvernarea comunităților lor autonome, de la înființarea guvernării regionale încoace. PNV, de pildă, în coaliție regională fie cu PSoE fie cu Eusko Alkartasuna, a avut o varietate de influențe politice la nivel regional³, fiecare din ele legată de strategiile de construire a regiunii adoptate de administrația regionalistă, precum și de strategii de lobby la nivel teritorial adoptate de guvernările regionale ale tuturor partidelor, în căutarea eficientizării strategiilor politice ale centrului. De pildă, în anii '90, guvernul regional condus de PNV a urmărit o politică activă de dezvoltare industrială. Ca fostă regiune industrială de succes, bazată pe cărbune, oțel și construcția de nave, ea avea clar nevoie de o reală inovație industrială pentru a face față nivelelor ridicate de șomaj, generat de declinul industriilor tradiționale. Totuși, politicile industriale au fost condiționate de doi factori. Primul, investițiile interne erau socotite problematice, datorită situației politice și de securitate, instabile în Țara Bascilor. Al doilea, datorită *Concierto Económico*, CAB era în posesia instrumentelor fiscale și economice pentru a administra dezvoltarea economică, instrumente de care majoritatea celorlalte guvernări regionale nu dispun. Guvernarea PNV avea capacitatea instituțională de a dezvolta o politică industrială endogenă, bazată pe șapte centre tehnologice axate pe electronică, cercetare și dezvoltare, componente auto, etc. (Kaufmann și Todtling, 2000).

În plus, CAB a folosit o serie de stimulente fiscale pentru a sprijini companiile autohtone, în ciuda controversei iscate în Spania și la Bruxelles cu privire la aceste stimulente, soldate cu investigații ale Comisiei Europene. CAB a acordat reduceri de impozite de 45% companiilor pentru a le ajuta dezvoltarea afacerilor, precum și o serie de perioade de „vacanțe” fiscale, pentru a le sprijini creșterea. Companiile puteau beneficia de reduceri fiscale pentru o perioadă de pînă la 5 ani sau puteau amîna plata impozitelor pe afaceri pînă la primul an în care înregistrau profit. Operatorului de telecomunicații regionale, Euskaltel, i s-a acordat o o reducere de impozit de 414,7 milioane de euro, pentru a-i susține investiția din Țara Bascilor, în vreme ce compania Aceria Compacta de Bizkaia estima economii de 85 de milioane de euro în urma impozitării reduse, plus 189 de milioane de euro în urma „vacanțelor”

fiscale din 2000-2004 (Financial Times, 25 ianuarie 2000). CAB a investit din greu și în infrastructura de telecomunicații în anii '90 prin intermediul companiei sale aflate în proprietate publică. Când această politică a fost pusă la îndoială de politicile concurențiale ale Uniunii Europene, CAB a sprijinit crearea Euskaltel, ca firmă privată, chiar dacă cu un procentaj de 5% deținut de BAC – un exemplu în plus privind politicile PNV de dezvoltare economică endogenă prin intermediul CAB. Impactul politicilor regionaliste s-a resimțit și în ce privește campaniile conduse de PNV în favoarea extinderii rețelei feroviare europene de mare viteză în regiune. CAB a produs planuri de dezvoltare economică și o campanie pentru o linie feroviară între Franța și Spania, care să includă legătura feroviară „bască în formă de Y” de-a lungul coastei Atlanticului, prin Bilbao, San Sebastian și Vitoria (Bourne, 2001). Campania a fost purtată la Madrid și Bruxelles pentru a urmări includerea „Y-ului basc” în planurile de rețele de transport transfrontaliere ale UE. Un asemenea lobby, purtat pe mai multe nivele, a reușit înscrierea propunerii „Y-ului basc” în deciziile ulterioare ale Comisiei, Consiliului de Miniștri și Parlamentului European cu privire la rețelele transeuropene.

În vreme ce rolul jucat de PNV la guvernare în Țara Bascilor permite o înțelegere reală a impactului politicilor regionaliștilor aflați la guvernare, el reprezintă, totuși, un caz oarecum atipic. Multe partide regionaliste nu s-au bucurat de nivelul de succes la guvernare, ca acela al PNV, iar alte cazuri de regionaliști la guvernare au fost prea puțin cercetate. Totuși, o serie de partide regionaliste care nu au fost la guvernare au avut un impact al politicilor proprii, în chestiuni care nu țin de autonomia regională. În Scoția, SNP a mobilizat cu succes pe marginea impozitului pe cap de locuitor – reglementările fiscale locale de la sfârșitul anilor '80 – și pe marginea dezvoltării economice, a industriei petroliere, în anii '70. Fiecare din aceste chestiuni a primit atenție guvernamentală, separat de chestiunea autonomiei. De la crearea unui Parlament Scoțian devoluat, impactul politicilor SNP a crescut, chiar dacă acesta a fost mai degrabă în opoziție decât la guvernare. Un semn timpuriu al acestui impact crescut a fost decizia partidelor de nivel național de a dezvolta o strategie a relațiilor externe și europene în executivul scoțian după 1999, în ciuda criticilor aspre pe care le aduseseră propunerilor făcute de SNP în acest domeniu în timpul campaniei electorale din Scoția. Această activitate a implicat inițiativele tradiționale de constituire de rețele regionale cu regiuni europene precum Catalonia, Toscana și Nordrhein-Westfalen, apoi participarea scoțiană de nivel ministerial la summit-ul Pământului de la Johannesburg, implicarea profundă în Ziua Tartanului sărbătorită în Statele Unite ale Americii, un reprezentant scoțian în ambasada Marii Britanii la Washington, cooperarea economică și culturală cu Suedia, precum și rolul Scoției în viitorului guvernământ al Uniunii Europene (Scottish Executive/COSLA, 2002). Acest tip de inițiative ale partidelor de nivel național sînt coerente cu formele de paradiplomație practicate de unele

guverne regionale (Keating, 1999), însă au dimensiunea suplimentară de a încerca –prin implementarea unor strategii de politică externă – să submineze sprijinul SNP.

Concluzie

O serie de concluzii pot fi trase din acest studiu preliminar al impactului politicilor partidelor regionaliste. În primul rând, în pofida absenței cercetărilor în acest domeniu, a fost posibilă identificarea impactului politicilor regionaliste în domeniile stabilirii agendei, autonomiei instituționale și noninstituționale, precum și în alte domenii de strategii politice care nu sînt legate de politicile de autonomie. Regionaliștii au avut un impact în opoziție, în guvernările regionale și, de asemenea, în alianțele cu guvernarea centrală. Impactul politicilor este deosebit de important în cazurile în care un partid regionalist este în guvernarea regională, lucru evident în cazul PNV.

În special, participarea regionaliștilor la guvernul regional facilitează o racordare singulară între cele două seturi de literatură despre partidele regionaliste și guvernele regionale. Totuși, orice conexiune cauzală simplă între partidele regionaliste și guvernarea regională este dificil de susținut din cauza succesului variabil al regionaliștilor și rolului factorilor „de sus în jos” în generarea guvernelor regionale. Acestea fiind spuse, regionalizarea progresivă a statelor europene în perioada postbelică a creat oportunități pentru mobilizarea regională și impactul politicilor în mod continuu. În vreme ce impactul politicilor PNV sau CiU în guvernarea regională este posibil de stabilit în momentul de față, există posibilitatea suplimentară a impactului politicilor viitoare ale administrațiilor naționaliste, în guvernele regionale din Scoția și Țara Galilor, cîndva în viitor. Impactul politicilor nu este ceva care să fie măsurat pur și simplu istoric, ci o dezvoltare continuă așa după cum s-a văzut din creșterea relativ recentă a partidelor regionaliste precum Lega Nord și Bloque Nacionalista Galego (De Winter și Gomez-Reino Cachafeiro, 2002).

Note

1. Partidele care nu sînt membre EFA și care au europarlamentari sînt Convergencia Democrática di Catalunya, Svenska Folkspartiet, Lega Nord, Vlaams Blok, Coalición Canaria, Süd-tiroler Volkspartei și Euskal Herritarrok.

2. Adunarea a înființat Comisia Richardson în 2002 pentru a examina extinderea puterilor sale.

3. Acordurile de coaliție sînt importante, aici, în relație cu guvernarea comunității autonome, dar și în relație cu guvernele naționale de la Madrid – unde coalițiile pe mai multe nivele, spre deosebire de acțiunea regionalistă autonomă, a înregistrat succese ale strategiilor politice.

Bibliografie

Bogdanor, Vernon (1979), *Devolution*, Oxford University Press.

- Bourne, Angela (2001), *Centre and Periphery in the European Union: The Domestic Politics of Basque Activism in Europe*, studiu prezentat la sesiunile comune ale ECPR, Grenoble.
- Christiansen, Thomas (1998), Plaid Cymru: Dilemmas and Ambiguities of Welsh regional nationalism, în Lieven De Winter și Huri Türsan (editori), *Regionalist Parties in Western Europe*, London, Routledge.
- De Winter, Lieven și Marga Gomez-Reino Cachafeiro (2002), European Integration and Ethnoregionalist Parties în *Party Politics*, Vol.8, No.4, pp.483-503.
- De Winter, Lieven (1998), Conclusion: A comparative analysis of the electoral, office and policy success of ethnoregionalist parties, în Lieven De Winter și Huri Türsan (editori), *Regionalist Parties in Western Europe*, London, Routledge.
- Esman, Milton (1977) (ed), *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca, Cornell University Press.
- Jones, Barry și Michael Keating (1985), *Labour and the British State*, Oxford, Clarendon.
- Kaufman, Alexander și Franz Todtling (2000), Systems of Innovation in Traditional Industrial Regions: The Case of Styria in Comparative Perspective, în *Regional Studies*, Vol.34, No.1, pp.29-40.
- Keating, Michael (1999), Regions and International Affairs: Motives, Opportunities and Strategies, în Francisco Aldecoa și Michael Keating (editori), *Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments*, London, Frank Cass.
- Keating, Michael (1997), The Political Economy of Regionalism, în Michael Keating și John Loughlin (editori), *The Political Economy of Regionalism*, London, Frank Cass.
- Kingdon, John (1984), *Agendas, Alternatives and Public Policies*, Glenview, Scott, Foresman and Company.
- Lynch, Peter (1996), *Minority Nationalism and European Integration*, Cardiff, University of Wales Press.
- McGarry, John și Brendan O'Leary (1993) (editori), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London, Routledge.
- McRae, Kenneth (1986), *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Belgium, Waterloo*, Wilfrid Laurier University Press.
- Mazey, Sonia (1993), Developments at the French Meso Level: Modernizing the French State, în L. J. Sharpe (Ed), *The Rise of Meso Government in Europe*, London, Sage.
- Minkenberg, Michael (2001), The Radical Right in Public Office: Agenda-setting and policy effects în *West European Politics*, Vol.24, No.4, pp.1-17.
- Newman, Saul (1997), Ideological Trends Amongst Ethnoregional Parties in Postindustrial Democracies în *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol.3, No.1, pp.28-60.
- Pérez-Nievas, Santiago (în curs de apariție), The PNV: redefining political goals at the turn of the century, în Lieven De Winter, Marga Gomez Reino-Cachafeiro și Peter Lynch (editori) (în curs de apariție), *Regionalist Parties in Europe*, Barcelona, ICPS.
- Phillip, Alan Butt (1975), *The Welsh Question: Nationalism in Welsh Politics 1945-1970*, Cardiff, University of Wales Press.
- Rawkins, Phillip (1985), Living in the House of Power: Welsh Politics and the Dilemma of Anti-System Politics, în Edward Tiryakian și Ronald Rogowski (editori), *New Nationalisms of the Developed West*, London, Allen and Unwin.
- Rochon, Thomas (1985), Mobilizers or Challengers? în *International Political Science Review*, Vol.6, No.4, pp.419-439.
- Rokkan, Stein și Derek Urwin (1983), *Economy, Territory, Identity*, London, Sage.
- Rose, Richard (1980), *Do Parties Make A Difference?*, London, Macmillan.

- Rudolph, Joseph și Robert Thompson (1989) (editori), *Ethnoterritorial Politics, Policy and the Western World*, Boulder, Lynne Reiner.
- Scottish Executive/COSLA (2002), *Scottish Executive/CoSLA response to the Commission White Paper on European Governance*, Edinburgh, Scottish Executive.
- Tiryakian, Edward și Ronald Rogowski (editori), *New Nationalisms of the Developed West*, London, Allen and Unwin.
- Van Atta, Sydney (în curs de apariție), Plaid Cymru – The Party of Wales, în Lieven De Winter, Marga Gomez Reino-Cachafeiro și Peter Lynch (editori) (în curs de apariție), *Regionalist Parties in Europe*, Barcelona, ICPS.
- Watson, Michael (ed), *Contemporary Minority Nationalism*, Manchester, Manchester University Press.
- Williams, Colin (ed), *National Separatism*, Cardiff, University of Wales Press.
- Witte, Els (1992), Belgian Federalism: towards complexity and asymmetry în *West European Politics*, Vol. 15, No.4, pp.95-117.

Traducere de Doina Baci

*

Peter LYNCH, Senior Lecturer la Universitatea din Stirling unde predă cursuri despre guvernarea și politica scoțiană, politica teritorială britanică și regionalismul din Europa. Cercetările sale s-au concretizat în mai multe volume: *Minority Nationalism and European Integration* (1996), *Scottish Government and Politics* (2001) și *SNP: The History of the Scottish National Party* (2002). De asemenea, este co-editor al volumului *Out of the Ghetto? The Catholic Community in Modern Scotland* (1998) și co-autor al *The Almanach of Scottish Politics* (2001).

Peter Lynch, *The Policy Impact of Regionalist Parties*, studiu prezentat la atelierul „Building a Party Family: Comparing Regionalist Parties” din cadrul sesiunilor comune ale European Consortium for Political Research, desfășurate la Edinburgh, între 28 martie – 2 aprilie 2003. Textul este publicat cu permisiunea autorului.

Regionalismul după regionalizare: identități regionale, spațiu politic și mobilizare politică în Galicia, Bretagne și Țara Galilor*

FRANS SCHRIJVER

În decursul ultimelor decenii aproape toate statele din Europa de Vest au introdus regiunile administrative sau politice încît în momentul de față doar Luxemburgul nu deține nici o formă de guvernare regională. „Valul” regionalizării a avut loc în aproximativ același timp cu apariția nivelului european ca un nivel mai matur de administrare și de politică, alături de cel al statului. Se pot găsi multe explicații pentru procesul actual de regionalizare, de la urbanizare și eficiența furnizării serviciilor publice (Benett, 1989), la motivațiile ideologice legate de democratizare sau interesele împărțite ale actorilor politici de la centru sau periferie (Sharpe, 1993), pînă la influența globalizării (Ohmae, 1996) și integrarea europeană (Bullmann, 1997), sau pur și simplu pentru că acesta ar fi modul actual de guvernare (Loughlin și Peters, 1997:42). Oricare ar fi explicația sau argumentația, ori de cîte ori un proiect regionalist este legat în vreun fel de un conflict între regionalism și unitatea națională¹, el tinde să fie chestiunea care domină dezbaterile publice și politice. În acest caz, promisiunile că autonomia regională va pune capăt regionalismului și separatismului sînt cuplate cu avertismentele sau speranțele că aceasta doar va împinge țara pe „panta lunecoasă” a fragmentării statului și va periclita unitatea națională. Poate că în mod surprinzător, au existat asemenea dezbateri încinse și polarizate în state care altminteri au abordări foarte diferite în ce privește identitățile regionale, pluralitatea culturală și autonomia subnațională, precum Spania, Franța și Marea Britanie. Regionalizarea post-franchistă

* O versiune anterioară a acestui studiu a fost prezentată la preconferința Grupului pentru Geografie Politică, la Universitatea din Colorado, Boulder, aprilie 3-5, 2005.

a Spaniei, descentralizarea lui François Mitterand și devoluția lui Tony Blair au generat toate dispute zgometoase foarte asemănătoare.

Numeroase studii prezintă autonomia regională ca pe o cale atractivă de rezolvare a conflictelor etnoteritoriale (de pildă, Gurr, 1994; Lapidot, 1997; McGarry și O'Leary, 1993). În argumentația lui Bogdanor (1999), recunoașterea și instituționalizarea „trăsăturilor distinctive ale părților separate” (p.194) ale unei țări pot diminua sprijinul pentru independența deplină, de fapt consolidând astfel statul. Se consideră că satisfacția generală față de autonomia obținută, o loialitate crescută față de stat ca urmare a relațiilor oficiale concrete dintre stat și regiune și o divizare în cadrul mișcărilor regionaliste contribuie la izolarea extremiștilor și la consolidarea poziției regiunilor ca părți integrante ale statului existent (Bogdanor, 1999). Alte voci au afirmat că trasarea granițelor și crearea de instituții politice și administrative nu numai că va împăca revendicările regionaliste, ci va stimula totodată conștiința caracterului regional distinct și va contribui la legitimarea mișcărilor autonomiste (Giordano, 2000; Keating, 1998:80; Roessingh, 1996).

Ideea caracterului regional distinct sau existența unei identități colective, legate de expresia politică a intereselor regionale este crucială pentru apariția unei mișcări regionaliste (Máiz, 2003; Schrijver, 2004). Este necesară combinarea construirii și menținerii unei comunități mentale regionale cu politizarea și mobilizarea membrilor săi (Van der Wusten și Knippenberg, 2001). Kaplan (1999) remarcă faptul că identitatea națională „se situează într-o ierarhie de identități cu bază geografică care coexistă cu ea și se află uneori în competiție cu ea”. Mai mult de atât, „identitatea națională a apărut ca cea mai semnificativă” dintre numeroasele trepte identitare de la „comunitatea globală” până la individ (p.31). Regionalismul semnalează prezența acestor identități aflate în concurență. Regionalizarea ca răspuns la un proiect politic regionalist marchează sfârșitul unui episod al politicii regionaliste (Van der Wusten și Knippenberg, 2001), însă în același timp stabilește condițiile instituționale pentru următorul ciclu politic. Prima parte a studiului de față examinează construirea unei identități regionale ca o precondiție a regionalismului de după regionalizare. Cea de a doua parte descrie modurile în care introducerea regionalizării schimbă oportunitățile politice de mobilizare a sprijinului și de politizare a identităților regionale.

Studiul de față prezintă o comparație a trei regiuni din trei state în care au fost introduse guvernările regionale: Galicia în Spania, Bretagne în Franța și Țara Galilor în Marea Britanie². Regionalizarea nu este realizată în același fel și cu aceleași motivații în fiecare caz, iar acest lucru poate fi legat de diferențele durabile dintre contextele politice din diferite state sau diferențele dintre diferite tradiții statale (Loughlin și Peters, 1997). În Franța regionalizarea a fost realizată la începutul anilor '80, motivată fiind în principal prin argumente funcționale, tehnocrate, într-o manieră standardizată și ierarhică, în care toate regiunile au

obținut aceleași puteri, ca parte a unei structuri cu mai multe nivele teritoriale de administrare și cu ideea republicii unice și indivizibile ca fundal, limitându-se astfel nivelul de autonomie și ignorându-se cât de mult posibil revendicările teritoriale întemeiate pe specificitatea culturală sau istorică. În Spania, în acord cu „tradiția de stat germanică” (Loughlin și Peters, 1997), regionalizarea a fost o parte din tranziția spre democrație după regimul autoritarist și a produs o structură (cvasi)federală. Autonomia regională a fost introdusă la începutul anilor '80, după regimul lui Franco, și întrucât centralizarea și opresiunea culturilor regionale era asociată cu franchismul, s-a acordat multă atenție cererilor regiunilor, precum Țara Bascilor și Catalonia, fapt ce a avut ca rezultat o structură asimetrică cu statut special pentru cele trei regiuni recunoscute ca „naționalități istorice”: Țara Bascilor, Catalonia și Galicia. În Regatul Unit regionalizarea a fost realizată printr-o abordare pragmatică, de la caz la caz, cu o mare toleranță față de anomalii administrative și pluralismul cultural. Drept urmare, nivelele de autonomie au fost în mare măsură hotărâte în funcție de revendicările publice și au rezultat într-o structură profund asimetrică, cu un parlament cu puteri legislative primare în Scoția, o adunare cu puteri legislative secundare și consilii care nu sînt alese, ale administrației deconcentrate, în regiunile engleze.

La baza alegerii celor trei regiuni pentru comparație a stat o serie de asemănări existente între ele înainte de regionalizare: Galicia, Bretagne și Țara Galilor sînt regiuni cu un caracter cultural și istoric distinct recunoscut și au avut anterior regionalizării (mici) mișcări regionaliste și organizații culturale regionale, centrate în principal pe limbile regionale, galiciană, bretonă și gallo, și respectiv, galeză. Ele au obținut într-adevăr o formă de autonomie regională, iar revendicările regionaliste din acele regiuni au constituit un motiv în acest sens, cu toate că regionalizarea statului a fost mult mai mult o reacție la conflictele din alte zone (Țara Bascilor, Catalonia, Corsica, Scoția, Irlanda de Nord). Ele se aseamănă și într-o serie de alte moduri: sînt de mărimi asemănătoare (atît în termeni demografici, cît și geografici), sînt regiuni relativ sărace în țările lor și sînt localizate periferic.

Identitatea și identificarea regională

Termenul de identitate regională se poate referi la identitatea unei zone sau a unui grup de oameni, ca termenul de națiune, dar și la identitatea sau identitățile indivizilor care aparțin unui astfel de grup sau sînt legați de acea zonă. Deoarece termenul de identitate este perceput uneori static, în vreme ce identitățile respective pot fi schimbătoare și se pot suprapune parțial cu alte identități, termenul de identitate regională lasă o mulțime de lucruri de explicat. În această privință, Paasi (1986, 1996) face o distincție între conștiința regională a locuitorilor și identitatea unei regiuni. Recurgînd la termenul de conștiință regională, atenția se concentrează asupra practicilor indivizilor, asupra identificării cu o regiune ca ceva care se

poate schimba în timp și care poate coincide cu identificarea cu alte grupuri sau locuri. Întrucât regionalismul contestă puterea politică a statului și omogenitatea culturală a statului-națiune, este în mod special utilă examinarea coexistenței identificării regionale și naționale. Bretagne, Galicia și Țara Galilor sînt regiuni în care majoritatea locuitorilor se identifică cu regiunea lor, după cum se identifică și cu statul. Doar în Țara Galilor există un procent considerabil care se consideră galezi și cîțuși de puțin britanici, în schimb în Bretagne această categorie este aproape inexistentă.

Tabelul. 1.

Identificarea cu regiunea și cu statul a locuitorilor celor trei regiuni

	Galicia 2002	Bretagne 2001	Țara Galilor 2003
Regională*, nu națională**	7	2	21
Mai mult regională decît națională	25	15	27
În aceeași măsură regională și națională	58	57	29
Mai mult națională decît regională	4	17	8
Numai națională	5	8	9
Alta/Nu răspunde	1	2	6
Total	100	100	100
N	606	1007	988

Surse: Centro de Investigaciones Sociológicas, 2002, Cole, 2004a, Jones et al, 2004

* Galiciană, bretonă, galeză

** Spaniolă, franceză, britanică

Însă s-au schimbat oare conștiința regională și cea națională după regionalizarea administrativă? Potrivit acestor sondaje, care au fost efectuate în mai multe rînduri după regionalizare (vezi anexele), răspunsul este că nu s-au schimbat mult, cel puțin nu în situația în care pui oamenii să aleagă între o regiune, o națiune sau amîndouă. În Galicia și Țara Galilor nu s-a înregistrat o creștere semnificativă în proporția celor care se identifică drept galicieni sau galezi, fie în combinație cu o identitate spaniolă sau britanică, fie că nu. Ar trebui remarcat că majoritatea oamenilor se considerau mai de demult drept galezi sau galicieni, însă nu a existat un curent înspre o identificare mai puternică sau mai exclusiv galiciană sau galeză. Pe de altă parte, nu a avut loc nici o întărire a identificării cu statul; oamenii din regiunile respective care nu se considerau deloc spanioli sau britanici înainte, nu au fost stimulați să o facă nici după ce statul a fost dispus să acorde regiunii lor o formă de autonomie în cadrul statului. Numai în Bretagne, cu o întrebare formulată diferit, a devenit atașamentul față de regiune mai important,

cu toate că nu în detrimentul națiunii, ci în cel al municipalității. Proeminența Franței ca sursă de identificare a fost arătată în tabelul 1. Așadar, gradul de identificare al locuitorilor acelor regiuni cu regiunile respective și/sau cu statul nu s-a schimbat după regionalizare, însă aceasta nu înseamnă că identitatea lor regională colectivă nu s-a schimbat.

Nu doar identificarea individuală a oamenilor se poate schimba, cu toate că, după cum am arătat mai sus, ea poate foarte bine fi destul de stabilă în vreme ce contextele instituționale se schimbă; identitatea unei regiuni ca zonă sau identitatea de grup a unei comunități regionale poate la fel de bine să se schimbe. Paasi (1986, 2002) distinge trei procese simultane prin care „iau naștere” regiunile: emergența unei forme teritoriale, o formă simbolică și o formă instituțională. Regiunile Bretagne, Galicia și Țara Galilor existau deja în diferite feluri înainte ca ele să devină regiuni administrative, însă aceste trei procese pot constitui totuși bune indicatoare pentru studierea schimbărilor în regiunile deja existente. Pe măsură ce granițele unei regiuni administrative sînt fixate (deși nu neapărat fără a fi contestate), chiar dacă forma teritorială a altor regiuni poate fi vagă, este probabil ca regionalizarea administrativă să afecteze forma teritorială a acelor regiuni. Granițele alese pentru regiunea administrativă pot include zone care nu sînt parte a regiunii în alte contexte sau părți ale teritoriului regiunii – așa cum fusese el perceput în mod obișnuit înainte – pot fi excluse din teritoriul administrativ al regiunii.

Doar în una din cele trei regiuni sînt contestate granițele regiunii administrative. Bretagnia administrativă nu include departamentul Loire-Atlantique din jurul orașului Nantes, care fusese înainte parte a ducatului și provinciei istorice Bretagne, și care continuă să fie considerat și astăzi parte a Bretagne în toate contextele, cu excepția celui administrativ. Aceasta nu e o reflectare a unei opțiuni ideologice de a fărîmița teritoriile regiunilor rebele, ci a unei abordări funcționaliste ce și-a propus regiuni de mărimi similare, care să pivoțeze în jurul centrelor urbane (Rennes și Brest, Nantes și Angers). În mod contrar așteptărilor, cu funcționarea de-a lungul a aproape 20 de ani a regiunii administrative fără Loire-Atlantique, noua formă teritorială nu a fost acceptată la un nivel mai general. Sondajele de opinie indică o preferință majoritară persistentă pentru „reunificarea” în cadrul Bretagne-iei administrative a departamentului Loire-Atlantique³, și aceasta a rămas un subiect major de campanie al mișcărilor regionaliste bretone.

În Țara Galilor și Galicia teritoriile administrative au coincis cu ceea ce erau deja considerate în cea mai mare parte granițele istorice, iar teritoriile regionale sînt necontestate și larg recunoscute. Aceasta nu înseamnă că forma teritorială a acelor regiuni nu s-a schimbat după regionalizare dacă luăm în seamă divizările teritoriale interne. În Țara Galilor există o distincție clară între nord-vestul rural, vorbitor de galeză, și sud-estul industrial, relativ „anglicizat”. Cu toate că nu a afectat în nici un fel dezbaterile referitoare la granițele exterioare ale Țării Galilor,

zona de nord-vest era considerată în multiple feluri „mai galeză” decât sud-estul. Chiar dacă acest lucru continuă să fie valabil și azi într-o anumită măsură, regionalizarea a confirmat „galezitatea” altor zone din Țara Galilor, cu o concentrare a tuturor partidelor politice asupra ambelor părți ale regiunii, cu inscripționarea bilingvă a plăcițelor indicatoare în întreaga Țară a Galilor – indiferent că vorbește cineva galeza sau nu, și cu acceptarea generală a orașului Cardiff, din sud, drept capitala regiunii. În Bretagne există o divizare internă similară, cu o zonă de vest unde se vorbește bretona în mod tradițional și care este considerată „mai bretonă” decât partea estică. Galicia, ca majoritatea regiunilor, are diferențe interne – urban vs. rural, muntos vs. de coastă etc. – însă nici o parte a sa nu este socotită mai galiciană decât celelalte. Limba regională nu are legăne istorice sau contemporane, după cum nu au nici partidele regionale.

Deși Bretagne, Galicia și Țara Galilor purtau aceste nume și înainte de regionalizare, ele au totodată o denumire diferită în limba lor regională. „Breizh”, „Galiza” și „Cymru” nu sînt folosite doar ca traduceri în paralel cu alte nume, ci poartă semnificații specifice ca simboluri teritoriale. Cu siguranță, într-un context lingvistic francez, spaniol sau englez folosirea acestor nume accentuează caracterul regional distinct, aceasta fiind cauza pentru care ele sînt folosite de către mișcările regionaliste. Dintre noile autorități regionale create prin regionalizare, numai cea galeză folosește și „Cymru” și „Wales”, în respectul strict al bilingvismului oficial adoptat. De pildă, Adunarea Galeză are două site-uri web: www.wales.gov.uk și www.cymru.gov.uk. În general, Adunarea Galeză a adoptat simbolurile existente anterior ale Țării Galilor, precum drapelul, imnul și sfîntul care patronează regiunea, și le-a folosit în noul său discurs. Același lucru s-a întîmplat și în Galicia, unde publicațiile și manifestările au fost dichisite încă de la început cu drapelul, imnul sau blazonul Galiciei istorice. Astfel, se creează o continuitate istorică între regiunea autonomă actuală și predecesorii din trecut. Unele din aceste simboluri teritoriale, precum imnul, drapelul, sau, în cazul Țării Galilor, o echipă galeză de rugby și una de fotbal sînt prezentate uneori nu numai alături de simboluri ale statului, ci coexistînd pe picior de egalitate cu ele și cu imnurile, drapelele etc. ale altor națiuni, și, ca atare, în potențial conflict cu ele. Un exemplu al acestui rol al simbolurilor regionale apărute după regionalizare este cel al vizitelor în străinătate ale șefilor de guverne regionale. Cînd președintele guvernului breton, galician sau galez vizitează un alt stat, sînt intonate imnurile respective și, de pildă, drapelul galician flutură alături de cel al Argentinei, regiunea obținînd un statut asemănător statului oricărui alt stat.

Cu toate că noua administrație regională în sine constituie o instituție majoră în construirea unei identități regionale, am ales alte două tipuri de instituții pentru a examina evoluția „configurației instituționale” a regiunilor după regionalizare: mass media și limba (regională), ambele de relevanță deosebită pentru politica

regionalistă. Toate cele trei regiuni au ziare regionale, iar în Bretagne și Galicia ele sînt (de departe) cele mai populare ziare. În Țara Galilor predomină ziarul englez, mai cu seamă tabloidele. Ziarele regionale prezintă evident știrile regionale, însă acoperirea regională diferă și e aleatorie. Ziarele se pot concentra asupra prezentării evenimentelor care se întîmplă într-un anumit loc, însă pot prezenta de asemenea relatări generale, cu o punere în lumină a dimensiunii lor regionale. Cînd statisticile generale sînt prezentate doar pentru regiune sau prognoza meteo apelează la o hartă a regiunii, în locul statului ori al unui alt teritoriu, aceasta sporește sentimentul unei identități regionale. Regionalizarea a oferit oportunități presei regionale să prezinte știri politice și referitoare la strategii politice cu o dimensiune regională, iar în Galicia și Țara Galilor au făcut acest lucru din ce în ce mai mult. În aceste regiuni a avut loc, după regionalizare, o creștere a punerii în lumină a dimensiunii galeze sau galiciene a anumitor evenimente, care nu sînt uneori legate direct de regiunea respectivă, precum extinderea UE sau războiul din Irak. De asemenea, apariția unei noi media regionale a fost direct legată de regionalizare. Înființarea în Țara Galilor a unei Adunări regionale a dat ideea unor (două) tabloide britanice să introducă ediții galeze, după cum existau deja în Scoția (deși concentrate mai mult pe sport și viața mondenă galeză decît pe politică). În Galicia guvernarea regională însăși s-a implicat în înființarea și finanțarea unui post de televiziune regional. În Bretagne regionalizarea a schimbat peisajul media mult mai puțin. Ziarele regionale existente s-au concentrat mai mult asupra altor teritorii, mai mici (departamente) sau mai mari (Grand Oueŝt) decît Bretagne, iar acest lucru nu s-a schimbat după regionalizare. Așa că în realitate nu a existat nici un ziar breton care să se folosească de noul context al știrilor după regionalizare. Forma de regionalizare din Franța a jucat și ea un rol, departamentele păstrîndu-și puterile, iar regiunile rămînînd mai mult o entitate administrativă decît una politică.

Întrucît strategia politică lingvistică regională este în cea mai mare măsură un domeniu transferat (parțial) regiunilor, regionalizarea poate avea un impact semnificativ asupra limbii regionale. Situația socio-lingvistică din Galicia diferă de cea din Bretagne și din Țara Galilor. În Galicia aproape toată lumea vorbește galiciană – în jur de 90% din populație, iar numărul celor care o înțeleg este încă și mai mare. Deoarece este considerată simbol regional, dar și din cauză că opresiunea limbilor regionale rămîne strîns asociată cu regimul lui Franco, impulsivitatea limbii regionale a devenit normă în politica regională. În educație, guvernanțele regionale au introdus galiciană ca obiect de studiu obligatoriu și posibilitatea de a o folosi ca limbă maternă pentru predarea celorlalte materii. Administrația regională însăși a adoptat galiciană ca prima sa limbă de lucru, în dezbaterile sale, dar și în comunicarea cu cetățenii. Deoarece virtual toată lumea știe vorbi și poate înțelege galiciană, nu a existat prea mare rezistență față de

aceste politici. Ele au schimbat totuși statutul social al galicienei, a cărei folosire tinse anterior să se restrângă la familie și la alte folosințe neoficiale, însă care de la regionalizare încoace a devenit și limbă oficială.

În Țara Galilor și Bretagne limba regională este vorbită mult mai puțin, însă există totuși din anii '80 o politică lingvistică în Țara Galilor care are ca țintă bilingvismul. Majoritatea măsurilor – precum înființarea unui post de televiziune în limba regională, statutul co-oficial al galezei, obligativitatea acesteia ca obiect de studiu în școli – antedatează regionalizarea, însă guvernarea regională a continuat în mod cert această abordare. Adunarea Galeză funcționează oficial în două limbi, cu traducerea în direct a dezbaterilor și cu toate publicațiile redactate în două limbi, însă în practică engleza este predominantă. De asemenea, există o considerabilă opoziție populară, nu împotriva ideii păstrării limbii regionale, ci împotriva obligativității acesteia ca obiect de studiu în școli și a acordării de prioritate la angajare vorbitorilor de galeză (Cole și Williams, 2004). În Bretagne, posibilitatea pentru consiliul regional să urmărească o politică lingvistică bretonă este restrânsă de constituția franceză, care stipulează că franceza este unica limbă a serviciilor publice. Consiliul regional a adoptat o atitudine pozitivă față de limba bretonă, însă mai cu seamă ca moștenire regională, neîncercând să promoveze o administrație sau educație regională bilingvă⁴. Cu toate că, întocmai ca în Țara Galilor, ideea bretonei ca simbol regional și moștenire demnă de protecție este larg împărtășită, există tot atât de multă opoziție față de politicile care ar trece dincolo de facilitarea folosirii bretonei de cei care doresc să o facă.

Politica regionalistă

Nici dezvoltarea identității unei regiuni, nici rolul pe care îl joacă regiunea în identificarea indivizilor cu diverse teritorii nu se traduce direct în voturi pentru mișcările regionaliste ori în legitimitatea unui aranjament de autonomie teritorială. Întrebările în legătură cu nivelul de autonomie dorit reflectă legitimitatea puterilor deja transferate regiunilor precum și sprijinul publicului pentru propunerile regionaliste (sau centraliste), (vezi tabelul 2). În toate cele trei regiuni avute în vedere aici există un sprijin masiv pentru o formă sau alta de autonomie regională, ceea ce nu a fost întotdeauna cazul în trecut; în Țara Galilor, de pildă, 49,9% din cei care au votat s-au exprimat împotriva devoluției la referendumul din 1997. În nici una din aceste regiuni regionalizarea nu a provocat un sprijin larg sau crescut pentru independența totală. Independența este în mod clar mai populară în Țara Galilor decât în celelalte regiuni, însă sprijinul pentru independență nu a crescut după regionalizare, după cum nici nu a scăzut. Totuși, în toate cele trei regiuni există sprijinul majorității pentru acordarea mai multor puteri regiunii, însă în Bretagne acest sprijin abia este majoritar. În Țara Galilor și Galicia s-a înregistrat în mod clar o creștere a sprijinului pentru mai multă autonomie și în același timp

o scădere a sprijinului pentru centralizare. Aceasta din urmă înseamnă o acceptare mai generală a autonomiei regionale, așa cum a fost introdusă, și o legitimitate crescută a guvernului și adunării regionale. Faptul că în ambele regiuni s-au organizat referendumuri pentru a decide dacă să se introducă sau nu autonomia regională se poate să fi susținut legitimitatea instituțiilor regionale. În același timp, intensificarea revendicării unor aranjamente de autonomie cu o bătaie mai lungă, precum federalizarea sau un parlament legislativ, arată faptul că satisfacția față de autonomia regională acordată a scăzut în realitate în timp, cel puțin în Galicia și Țara Galilor. Datele sondajelor efectuate în Bretagne nu lasă loc nici unei concluzii de creștere a sprijinului pentru regionalizare, însă nu există nici un semn de scădere a acestuia. Așadar, în vreme ce regionalizarea nu a schimbat sprijinul popular pentru independență, ea nu a „satisfăcut” cererile de mai multă autonomie, dimpotrivă, în Galicia și în Țara Galilor aceste revendicări au devenit mai populare după regionalizare.

Tabelul 2.

Preferințele pentru organizarea statului, în procente

	Galicia 2002	Bretagne 2001	Țara Galilor 2003
Stat centralizat	7	2	20
Regiunile autonome			
în forma lor prezentă	53	44	25
Autonomie regională extinsă	27	46	36
Independență*	3	-	13
NA	10	9	5
Total	100	100	100
N	606	1007	988

Sursă: Centro Investigaciones Sociológicas, 2002, Cole 2004, Jones et al., 2004.

*Această categorie a fost diferit formulată în fiecare regiune: în Galicia – ca „drept la independență”, care a produs un rezultat foarte asemănător celui obținut la chestionarea directă a oamenilor dacă sînt în favoarea independenței totale a Galiciei. În Bretagne, ea a fost formulată „Bretagne ar trebui să fie autonomă”, ceea ce nu este același lucru cu independența. În Țara Galilor au fost două răspunsuri separate, independență față de Regatul Unit și față de UE, sau independență, însă parte a UE. Ambele categorii sînt puse laolaltă aici; sprijinul pentru „autonomie” în Bretagne a fost de 12%, sprijinul în Țara Galilor pentru independență și față de UE – 6%, iar în cadrul UE – 7%.

În ce măsură oferă regionalizarea noi oportunități pentru mișcările regionaliste (sau pentru orice grup politic) de a mobiliza sprijinul sau de a urmări un proiect politic? Depinde de măsura în care apare o scenă politică regională separată. Potrivit lui Michael Keating (1997, p.390), „o regiune este un spațiu politic atunci cînd

asigură o arenă de dezbatere politică, un cadru pentru cîntărirea chestiunilor și propunerilor, și un spațiu recunoscut de actori ca nivelul la care deciziile pot fi luate în mod legitim”. Un indicator standard al importanței și legitimității alegerilor precum și al calității administrației îl reprezintă gradul de participare la alegeri. În toate cele trei regiuni participarea la alegerile regionale a fost mai scăzută decît la alegerile naționale, însă nu așa de scăzută ca la alegerile europene. Mai cu seamă în Țara Galilor rata de neparticipare la alegerile regionale este foarte ridicată.

Întrucît neparticiparea depinde și de o mulțime de alți factori, mult mai interesantă este concentrarea asupra campaniilor electorale regionale. În Țara Galilor și în Galicia alegerile regionale sînt în mare măsură ocazii de dezbatere a chestiunilor regionale iar considerațiile naționale ori locale sînt de mică importanță. În Bretagne, ca în alte regiuni franceze, alegerile regionale par a fi în primul rînd un eveniment național – un test la jumătatea mandatului pentru guvernul național – și în același timp o concentrare asupra reprezentării intereselor departamentelor în consiliul regional. Atenția este așadar împărțită între teritoriale trei nivele – național, regional și local (departamentele), în loc să fie îndreptată predominant asupra regiunii, lucru ce și-a pus amprenta și asupra regionalizării organizațiilor partidelor politice. După cum am menționat, toate partidele politice franceze (cu excepția ecologiștilor) au federații departamentale ca blocuri de construcție de bază în organizațiile lor. De la regionalizare încoace, odată cu nevoia de a elabora manifeste electorale regionale și de a veni cu strategii politice regionale, toate partidele politice din Bretagne au creat cîte o organizație regională, însă toate au rămas organe de coordonare *ad-hoc* și platforme de discuție între deținătorii de funcții executive de partid fără birouri permanente și legături oficializate cu partidul național sau membrii de partid. În Galicia și Țara Galilor, după regionalizare, filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională au evoluat tot mai mult spre partide politice semi-independente, cu propriile organizații profesionale.

În vreme ce, într-un sondaj, oamenii pot spune da sau nu pentru o chestiune anume, precum autonomia regională, la alegeri votanții trebuie să își cîntărească preferințele pe care le au în mai multe chestiuni și să stabilească prioritățile. Cele trei regiuni din comparația noastră sînt caracterizate de mult timp prin dominația electorală a unui partid politic hegemonic: coaliția de centru-dreapta RPR-UDF în Bretagne, conservatorul Partido Popular (anterior Alianza Popular) în Galicia și Partidul Laburist în Țara Galilor. La momentul regionalizării, principalii rivali din cadrul regiunii, la alegerile naționale sau la primele alegeri regionale au fost partidele care erau, de asemenea, principalul lor oponent și pe scena politică națională: Parti Socialiste în Franța, PSOE în Spania și conservatorii în Regatul Unit. Principalele trei partide regionaliste, Union Démocratique Bretonne (UDB), Bloque Nacionalista Galego (BNG) și Plaid Cymru erau încă partide foarte mici înainte de regionalizare, obținînd 2%, 6% și, respectiv, 9% din voturile exprimate

la alegerile naționale. În Bretagne și în Galicia mai existau alte câteva partide regionale, toate marginale. În Galicia și în Țara Galilor, după introducerea alegerilor regionale partidele regionale au devenit mult mai importante. Atît BNG cît și Plaid Cymru au înregistrat o creștere obținînd între 20 și 30% din voturile de la alegerile regionale, cu o creștere considerabilă a popularității și la alegerile naționale. Ambele partide au devenit al doilea mare partid din regiune după regionalizare. Dacă alegerile regionale au înlesnit maturizarea BNG și Plaid Cymru, acest lucru nu a avut însă loc în Bretagne. UDB a continuat să obțină același scor la alegerile regionale pe care îl obținuse anterior la cele legislative, între 2 și 3%. Concentrarea sa pe alegerile regionale a determinat o participare încă și mai puțin consistentă la alegerile naționale și cu rezultate variabile. Numai în 2004 UDB a cunoscut o îmbunătățire, semnificativă prin obținerea pentru prima dată de locuri în Conseil Régional. Totuși, nu știm dacă aceasta s-a întîmplat din cauză că au fost mai mulți votanți atrași de UDB sau din cauză că acesta a profitat de pe urma participării sale la coaliția electorală ca partener junior al Le Verts; verzii au obținut șapte locuri în urma acestei înțelegeri, UDB doar trei. Pe scurt, nici un partid breton nu a profitat de pe urma regionalizării ca Plaid Cymru sau BNG.

Autonomia regională, orice formă ar lua ea în revendicări, este unul din obiectivele centrale ale partidelor regionaliste. Regionalizarea înseamnă, de aceea, că principalul obiectiv al unui partid regionalist este cel puțin parțial atins. În Bretagne, Galicia și Țara Galilor nivelul de autonomie de după regionalizare nu a realizat obiectivele UDB, BNG și Plaid Cymru din acel moment. Nici unul dintre acestea nu era un partid clar separatist, care să își propună independența totală ca țel, deși BNG nu se situa departe de această poziție cerînd autodeterminare (*autodeterminación*) națională și lăsînd deschisă independența ca opțiune finală. UDB și Plaid Cymru au evitat termenul independență întrucît nu era foarte popular în rîndul alegătorilor. Momentul regionalizării a fost unul de revizuire a obiectivelor partidelor, nu doar din pricină că parte a revendicărilor lor au fost îndeplinite și ideologia partidului a trebuit după aceasta „actualizată”, ci și din cauză că introducerea alegerilor regionale și a scenei politice regionale înseamnă o schimbare a infrastructurii politice și oportunități schimbate sau stimulente pentru mobilizarea sprijinului.

Aruncînd o privire asupra programelor politice prezentate de BNG la alegerile generale și regionale care au avut loc din 1981 încoace, se constată o tendință clară de moderare a revendicărilor și propunerilor (Schrijver, în curs de apariție). Afirmția că Galicia este o națiune a rămas omniprezentă de-a lungul anilor, însă influența acestui fapt asupra proiectelor politice s-a schimbat. A dispărut accentul de pe autodeterminare și suveranitate națională, după cum a dispărut respingerea totală a statului spaniol, a Constituției și a Statutului de Autonomie. BNG țintește acum la construirea unui „stat plurinațional”. În același timp, BNG și-a moderat

dramatic poziția pe eșichierul stînga-dreapta. De la rădăcinile sale ca partid marxist-leninist în anii '60 și '70, BNG s-a retras treptat spre centrul politic în anii '80 și '90, iar acum poate fi socotit drept un partid umbrelă de centru-stînga. În opinia lui Barreiro Rivas (2003), această moderare ideologică este în mare parte rezultatul unor opțiuni strategice. Principalul context al acestor opțiuni l-a constituit schimbarea situației după introducerea unui nivel regional de guvernare și mai cu seamă a alegerilor la nivel regional. Cea mai dramatică schimbare de strategie a fost făcută la adunarea BNG din 1982 – la un an de la regionalizare – de a abandona complet ideea unui stat galician independent și de a forma în loc un instrument valid pentru a concura electoral și politic în Galicia autonomă.

În Țara Galilor, reacția Plaid Cymru la regionalizare a fost la început foarte asemănătoare. Cu oportunitatea de a obține locuri în întreaga Țara Galilor în sistemul de reprezentare proporțională, în locul a doar cîteva fotolii la Westminster reprezentînd circumscripțiile nord-vestice, Plaid Cymru avea oportunitatea de a cîștiga locuri în sud-estul mai „anglicizat”. Pentru a face aceasta, partidul a ales să se concentreze mai puțin asupra chestiunilor sale tradiționale, autonomia regională și limba galeză, și mai mult pe problemele cotidiene într-o încercare de a atrage mai mulți votanți. O exemplificare a acestei mișcări a reprezentat-o schimbarea numelui său oficial într-unul bilingv „Plaid Cymru – the Party of the Wales”, în locul variantei exclusiv galeze. Un motiv suplimentar pentru a lăsa deoparte deocamdată revendicările de extindere imediată a autonomiei era majoritatea fragilă cu care a fost aprobată prin referendum înființarea Adunării Galeză, 50,1%; s-a considerat că era mai bine „să se facă Adunarea să funcționeze” întîi, pentru a-și dovedi valoarea (McAllister, 2003). Totuși, aceasta nu a împiedicat dezbateri interne pe marginea unei adaptări de nivel mai profund a ideologiei și obiectivelor sale, iar în 2003, la patru ani după regionalizare, Plaid Cymru declara independența totală a Țării Galilor (cu adăugirea, în cadrul UE) ca obiectiv final. Acesta a fost un pas mare întrucît partidul evitase ceea ce devenise încetățenit în trecut drept „cuvîntul-care-începe-cu-i”. Principalul motiv pentru această mișcare a fost faptul că celelalte partide, cu acoperire britanică îmbrățișaseră și ele autonomia regională și chiar veniseră cu planuri pentru mai multă autonomie, criticile; au mai fost și întețite pe măsură ce partidul a devenit mai important și mai profesional în noua Adunare, la adresa a ceea ce era etichetat drept obiective „vagi”, și nemulțumirea membrilor de partid față de strategia partidului de a se concentra mai puțin asupra a ceea ce erau considerate chestiunile sale centrale, autonomia și limba.

UDB este cel mai mare partid politic breton și singurul partid regionalist din regiune care a participat constant la alegeri în ultimele decenii. Din anii '70 obiectivul constituțional al UDB nu s-a schimbat și același termen a fost folosit constant: *autonomie régionale*. Autonomia regională, cu o adunare bretonă aleasă direct, cu puteri legislative, era revendicarea din programul său politic elaborată

în 1977, și continuă să fie obiectivul UDB la mai bine de 25 de ani de atunci. În încercarea de a evita orice confuzie cu separatismul, UDB nu vorbește de o națiune bretonă, ci preferă termenul *peuple* sau *pays*, deoarece *nation* ar fi asociat în Franța cu statul și cu suveranitatea. Ceea ce s-a schimbat însă în anii '80, în momentul regionalizării, au fost contextul în care era prezentată autonomia regională și argumentele UDB pentru a o legitima. Aceasta a coincis cu o schimbare ideologică de la marxism la o poziție federalistă europeană și ecologistă. Principala cauză a acestei schimbări a fost faptul că argumentele și sloganurile din anii '70 („Bretagne = colonie”) își pierduseră atractivitatea, iar noile evoluții, precum integrarea europeană și politica ecologistă, au devenit mai populare în Bretagne, în Franța și în întreaga Europă (Monnier, 1998). Regionalizarea a avut un impact mult mai mic asupra obiectivelor și strategiilor UDB.

Regionalizarea nu înseamnă numai un nou context politic pentru partidele politice regionaliste, dar și pentru filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională. Întrucât partidele regionaliste sînt, prin definiție, deja concentrate asupra regiunii, adaptarea partidelor franceze, spaniole și britanice se poate să fi fost o provocare încă și mai mare. În ce privește organizarea, regionalizarea a stimulat o serie de schimbări, după cum am arătat mai sus, antrenînd dezvoltarea unor organizații regionale cu o funcționare mai independentă (în Galicia și Țara Galilor) sau cu formarea de platforme regionale pentru dezbateri și coordonare (în Bretagne). Dar și încorporarea chestiunilor regionale în ideologia lor s-a schimbat după regionalizare. Deoarece alegerile regionale sînt evenimente în care interesele regionale sînt în joc, filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională au trebuit să vină cu, sau să își extindă perspectiva asupra regiunii. Pentru toate partidele politice majore, adoptarea unei viziuni măcar simbolic pozitive asupra identității și culturii regionale a făcut parte din aceasta. Filialele regionale ale principalelor partide cu acoperire națională (RPR, UDF și Parti Socialiste; Partido Popular și PSOE; Laburiști, Conservatori și Liberali-Democrați) au început cu toatele să își garnisească manifestele cu simboluri regionale, precum drapelul sau sloganuri regionale în limba regională.

Însă cele mai multe au mers mult mai departe în adaptarea lor regională. Partido Popular de Galicia, cunoscut în Spania în ansamblu ca partid al centralizării, a adoptat un discurs clar regionalist în Galicia și a prezentat propuneri pentru mai multă autonomie regională, regionalizarea Senatului și influență directă a regiunilor spaniole „la Bruxelles”. Dar și Partidul Laburist Galez a făcut un efort pentru a pune în lumină diferențele față de Partidul Laburist britanic ca întreg, respingînd deschis o serie de planuri ale guvernului laburist *de la* Westminster. Aceasta a inclus o schimbare a preferințelor pentru puterile pe care ar trebui să le dețină Țara Galilor; înainte de regionalizare laburiștii galezi erau în favoarea unei Adunări cu puteri limitate, pentru ca numai după patru ani guvernul laburist din Adunare să creeze o comisie care să

examineze posibilitățile pentru puteri legislative pentru Țara Galilor, așa cum avea Scoția. Unele partide sînt deja în favoarea regionalizării sau federalizării la nivel național (PSOE, Liberal-Democrații, Les Verts), însă în aceste cazuri secțiunile regionale ale acestor partide au adăugat existența unei identități, istorii și culturi regionale ca argumente pentru autonomia regională. Dezvoltarea unei versiuni „mai regionale” a partidelor, inclusiv adoptarea discursurilor regionaliste și opoziția deschisă față de propriul partid național, a avut loc în mai puțină măsură în Bretagne. Persistența departamentelor ca entități administrative și politice cu propriile interese, sistemul de cumul de mandate, în care consilierii regionali sînt în același timp primari, consilieri departamentali, parlamentari sau chiar miniștri în guvernul național, precum și absența puterilor legislative primare sau secundare pentru regiune dau o explicație pentru diferența evoluțiilor din Galicia și Țara Galilor. Însă în aceste două regiuni competiția electorală a partidelor regionaliste a jucat și ea un rol important, în vreme ce în Bretagne UDB nu a putut reprezenta o amenințare serioasă. Avansul înregistrat de Coalición Galega, moderat regionalistă, și de BNG a constituit o cauză importantă pentru Partido Popular și PSOE din Galicia să adopte un discurs mai regionalist. În ce privește Țara Galilor, creșterea înregistrată de Plaid Cymru după regionalizare a provocat panică și o schimbare de strategie pentru Partidul Laburist Galez.

Concluzii

Cu toate că Galicia, Țara Galilor și Bretagne sînt părți ale unor state cu tradiții de stat diferite și că guvernele lor regionale dețin puteri diferite în tipuri diferite de structuri administrative regionale, se pot distinge o serie de similarități în evoluția regionalismului de după regionalizare. Pentru majoritatea locuitorilor lor, o identificare regională nu exclude identificarea națională, iar acest lucru nu s-a schimbat după regionalizare. Aceasta nu înseamnă că nu există o concurență între cele două identități în anumite contexte. În toate cele trei regiuni există un sprijin majoritar pentru mai multă autonomie, respingîndu-se ideea că aranjamentele actuale de autonomie ar cauza o „satisfacție generală”. Însă previziunile potrivit cărora regionalizarea ar duce la un separatism crescut și la fărîmițarea statului național nu s-au materializat și nici nu există indicii ale unui sprijin popular puternic pentru independență. Să însemne aceasta, așadar, că regionalismul nu a înregistrat nici o schimbare semnificativă? Nu neapărat, însă există cîteva diferențe clar marcate în evoluțiile din cele trei regiuni.

Mai cu seamă diferențele dintre evoluția regionalismului după regionalizare în Galicia și Țara Galilor, pe de o parte, și Bretagne pe de altă parte, precum și consecințele pe care le-au atras după sine instituțiile și alegerile regionale sînt izbitoare. În vreme ce BNG și Plaid Cymru au devenit partide politice importante în regiunile în care activează, ceea ce nu era cazul înainte de regionalizare, UDB și oricare alt partid breton au rămas relativ marginale. S-ar putea susține că regionalismul galez s-a bucurat

întotdeauna de mai mult sprijin, însă în urmă cu trei decenii diferențele erau cu mult mai mici. Într-un chip asemănător, principalele partide cu acoperire națională din Bretagne, de dreapta și de stînga, nu au trădat nici o nevoie de a-și dezvolta filialele regionale în partide regionale de sine stătătoare cu o puternică concentrare asupra regiunii lor, inclusiv adoptarea unor puncte de vedere regionaliste, așa cum au făcut partidele cu acoperire națională din Țara Galilor și Galicia de la regionalizare încoace. În vreme ce politicienii din Țara Galilor și Galicia respectivelor partide subliniază felurile în care ei diferă de omologii lor din restul statului, nimeni nu se laudă în general cu asemenea diferențe în Bretagne. Desigur acest fapt este legat de amenințarea electorală mai redusă a UDB, însă este direct legat și de structura regionalizării, ca și de contextul în care ea a fost implementată.

Structura administrativă franceză, cu un mare număr de nivele de administrare, în care nici un nivel subnațional nu are prioritate în fața celorlalte, a jucat un rol important. Departamentele și-au păstrat importanța alături de regiuni, formînd astfel un obstacol în calea structurării unui sistem regionalizat de partide, a unei politici lingvistice bretone unitare în întreaga regiune și a concentrării asupra intereselor regiunii, în conflict cu cele ale statului în ansamblu, pe o arenă politică regională. De asemeni, structura regională asimetrică din Spania și Marea Britanie a oferit o oportunitate regionaliștilor galezi și galicieni de a mobiliza un sprijin care nu exista pentru cei din Bretagne. Faptul că Țara Galilor merita să se bucure de același tratament ca Scoția fusese un argument puternic pentru a convinge votanții și politicienii din celelalte partide. În Galicia exemplul Cataloniei este folosit în același fel. Ambele (Scoția și Catalonia) sînt exemple de regiuni relativ înfloritoare cu mai multă autonomie, cu partide regionaliste de succes și absență a violenței. În Franța numai Corsica a obținut un aranjament separat, însă acesta a fost prezentat ca un caz deviant din cauză că e vorba de o insulă, în vreme ce starea conflictuală și imaginea săracă a Corsicii nu face din ea un exemplu foarte util pentru regionaliștii bretoni. Ei tind să recurgă mai cu seamă la exemple din străinătate (Țara Galilor, Scoția, Catalonia, Slovenia, statele baltice), însă ele sînt un argument cu mult mai puțină forță decît un exemplu din cadrul aceluiași stat. În fine, aderența la unitatea republicii și interpretarea conceptului de egalitate în tradiția de stat franceză au constituit o restricție asupra autorităților regionale bretone de a urma o strategie politică de construcție regională, în cazul în care ar fi dorit să o facă. În Spania și în Marea Britanie o toleranță mai mare față de, și o apreciere generală a pluralismului cultural lasă loc autorităților regionale de a promova activ o limbă regională, bunăoară.

Poate nu surprinzător, perioada care a urmat regionalizării a reprezentat un răstimp în care partidele regionaliste și-au reformulat obiectivele și strategiile, mai ales în Țara Galilor și Galicia. Regionalizarea a oferit o oportunitate partidelor regionaliste să obțină mai mult sprijin prin alegerile regionale și atît BNG cît și

Plaid Cymru s-au adaptat cu succes noii situații și au devenit considerabil mai influente. Și, mai cu seamă cu o concurență crescută venită din partea partidelor regionaliste, filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională tind să le adopte discursul, încorporând chestiunile regionaliste care sînt populare în rîndul votanților. Aceasta include pretenția de a apăra „interesul regiunii”, chiar și atunci cînd aceasta este în conflict cu interesele restului statului.

Așadar, în două din cele trei regiuni regionalismul a devenit mai puternic, iar revendicările politice care constituiseră înainte domeniul mișcărilor regionaliste au devenit mai general acceptate. Aceasta nu a dus respectivele regiuni cu nimic mai aproape de situația în care secesiunea să se afle pe agenda politică, însă rolul important al altor regiuni ca exemplu sugerează că separatismul din alt stat ar putea muta din nou dezbaterea despre autonomia regională, desigur dacă o altă regiune din același stat ar face acest pas. În Marea Britanie regionalizarea pare să fi scos independența de pe agenda politică pe termen scurt, însă evoluțiile din Țara Bascilor⁴ demonstrează că nu e neapărat necesar să se întîmple așa pe termen lung. Acesta ar fi totuși începutul unui alt episod în politica regionalistă, care se află în afara obiectivului studiului de față.

Note:

1. Recunosc că termenii „regiune” și „națiune” au sensuri diferite în contexte diferite, însă în studiul de față „națiunea” se va referi la nivelul statului, iar „regiunea” sau „regionalismul” la nivelul substatal. Unele dintre mișcările pentru care se folosește aici termenul „regionalist” se autoetichetează drept „naționaliste”, iar termenul „națiune” este folosit în registru colloquial pentru regiunile pe care le descriu eu aici, deși nu în aceeași măsură: în Țara Galilor el se folosește generalizat, în Galicia el este contestat, iar în Bretagne este folosit doar de cei ce sînt în favoarea independenței bretone. Aceasta reflectă diferențele în definirea conceptului de națiune în uzul colloquial și parțial în cel academic în Marea Britanie, Spania și Franța, precum și diferențele dintre revendicările pentru o statalitate independentă în regiunile respective.

2. Studiul de față se întemeiază din punct de vedere empiric pe datele sondajelor din Galicia, Bretagne și Țara Galilor și pe muncă de teren în cele trei regiuni. Au fost organizate sondaje relevante de la regionalizare încoace în acele regiuni de către Centro de Investigaciones Sociológicas, Observatoire Interrégional du Politique și, respectiv, National Centre for Social Research. Munca de teren a inclus interviuri cu reprezentanți ai partidelor politice, ai administrației regionale și ai mișcărilor regionaliste, precum și analiza ziarelor regionale și naționale și a programelor partidelor politice.

3. Bunăoară, potrivit unui sondaj efectuat de CSA în 2000, 71% din locuitorii din Loire-Atlantique și 65% din cei ce locuiesc în regiunea administrativă Bretagne au fost în favoarea „reunificării”.

4. Acest lucru este valabil încă în și mai mare măsură pentru viziunea Consiliului Regional Breton asupra celeilalte limbi regionale din Bretagne, gallo. În vreme ce bretona face parte din grupul limbilor celtice și este evident foarte diferită de franceză, gallo este foarte apropiată de franceza standard și este socotită cel mai adesea un dialect – „patois” (Le Coadic, 1998). Există într-adevăr mișcări pentru apărarea gallo ca limbă regională, însă la o scară mică. Ambele limbi regionale, bretona și gallo, au funcții simbolice diferite, atașate de teritorii diferite; din punct de vedere istoric, gallo este vorbită doar în estul Bretagne-iei, iar bretona în partea de vest a regiunii,

însă bretona este recunoscută ca simbol regional pentru întreaga regiune de către majoritatea locuitorilor săi, în vreme ce gallo nu.

5. După introducerea autonomiei regionale în Țara Bascilor în 1979 nu s-a încheiat conflictul violent, iar independența nu a dispărut de pe agenda politică. De curînd, președintele guvernului regional basc, din partea partidului naționalist moderat PNV, a prezentat un plan pentru semi-independență construit în jurul conceptului de „asociere liberă” a Țării Bascilor cu Spania. Acest „plan Ibarretxe” va fi o chestiune majoră în alegerile regionale din acest an și este probabil să se organizeze un referendum cu privire la această propunere.

Bibliografie:

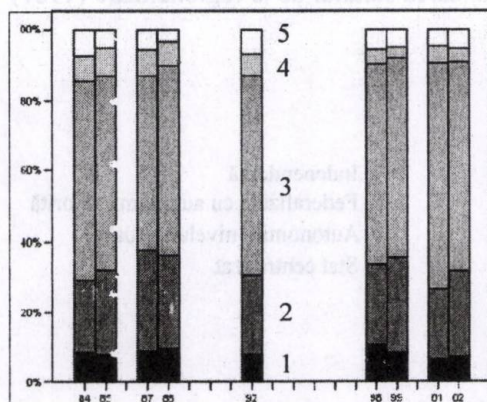
- Barreiro Rivas, X. L. (2003), Da UPG ao BNG: o proceso organizativo d nacionalismo galego, în X.M. Rivera Otero, ed. *Os partidos politicos en Galicia*, pp.99-262. Vigo: Xerais de Galicia.
- Bennett, R. (1989). Stimuli to administrative reform, în: R. Bennett, ed. *Territory and Administration in Europe*, pp.33-53. London: Pinter.
- Bogdanor, V. (1999), Devolution: Decentralisation or Disintegration? *The Political Quarterly*, 70 (2), pp.185-194.
- Bullmann, U. (1997). The Politics of the Third Level, în: C. Jeffery, ed. *The Regional Dimension of the European Union. Towards a Third Level in Europe?* pp.3-19. London: Frank Cass.
- Cole, A. (2004), *Devolution and Decentralisation in Wales and Brittany, 2001-2002*. [document electronic]. Colchester: UK Data Archive.
- Cole, A. & C. Williams (2004) Institutions, Identities and Lesser-used Languages in *Wales and Brittany. Regional and Federal Studies*, Vol. 14, no. 4, pp.554-579.
- De Winter, L. (1998), Conclusion: a comparative analysis of the electoral, office and policy success of ethnoregionalist parties. În: L. De Winter & H. Türsan, (eds.), *Regionalist parties in Western Europe*, pp.204-247. London: Routledge.
- Giordano, B. (2000), Italian regionalism or „Padanian” nationalism – the political project of the Lega Nord in Italian politics. *Political Geography*. Vol.19, Issue 4, pp.445-471.
- Gurr, T.D. (1994), Peoples Against States. *International Studies Quarterly*, Vol. 38, no. 3, pp.347-377.
- Jones, R. Wyn. Heath, A. & National Centre For Social Research (2004) *Wales Life and Times Study* (Welsh Assembly Election Study), 2003 [document electronic]. Colchester: UK Data Archive.
- Kaplan, D.H. (1999) Territorial Identities and Geographic Scale, în: G.H. Herb & D.H. Kaplan, eds. *Nested identities. Nationalism, Territory, and Scale*, pp.31-49. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Keating, M. (1997), The invention of regions: political restructuring and territorial government in Western Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol. 15, pp.383-398.
- Keating, M. (1998), *The New Regionalism in Western Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lapidoth, R. (1997), *Autonomy. Flexible solutions to ethnic conflicts*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Le Coadic, R. (1998), *L'identité bretonne*. Rennes: Terre de Brume.
- Loughlin, J. & B. G. Peters (1997), State Traditions, Administrative Reform and Regionalization, în: M. Keating & J. Loughlin, eds. *The Political Economy of Regionalism*, pp.41-62. London: Frank Cass.

- Máiz, R. (2003), Politics and the nation: nationalist mobilisation and ethnic differences. *Nations and Nationalism*, Vol. 9, nr. 2, pp.195-212.
- McAllister, L. (2001), *Plaid Cymru. The Emergence of a Political Party*. Bridgend: Poetry Wales Press.
- McGarry, J. & B. O.Leary (1993), Introduction: the macro-political regulation of ethnic conflict, in: J. McGarry & B. O.Leary, eds. *The politics of ethnic conflict regulation*, pp. 1-40. London: Routledge.
- Monnier, J-J. (1998) Histoire de l'Union démocratique bretonne. [supplement] *Le Peuple Breton*.
- Ohmae, K. (1996), *End of the Nation State. The Rise of regional Economies*. London: HarperCollins.
- Paasi, A. (1986), The institutionalisation of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* Vol.164: 1. pp.105-146.
- Paasi, A. (1996), *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Paasi, A. (2002), Bounded spaces in the mobile world: deconstructing „regional identity”. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 93, no.2, pp.137-148.
- Roessingh, M.A. (1996), *A state of tension. Ethnonationalism and political systems in Europe*. (Ph.D. Thesis). Universiteit van Amsterdam.
- Schrijver, F. (2004), Electoral performance of Regionalist Parties and Perspectives on Regional Identity in France. *Regional and Federal Studies*, Vol.14, nr.2, p.187-210.
- Schrijver, F. (în curs de apariție) Regionalism after Regionalisation in Galicia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*.
- Van Der Wusten, H. & Knippenberg, H. (2001), The ethnic dimension in twentieth century European politics: a recursive model, in: G. Dijkink & H. Knippenberg, eds. *The Territorial Factor. Political Geography in a Globalising World*, pp.273-291. Amsterdam: Vossiuspers.

Anexe

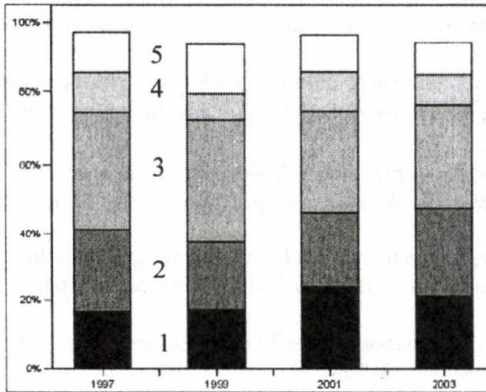
A. Identificarea cu regiunea și statul de la regionalizare (1981), Galicia

B. Identificarea cu regiunea și statul (1999), Țara Galilor

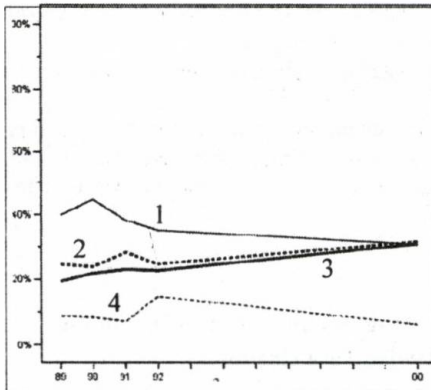
1. Galiciană, nu spaniolă
2. Mai mult galiciană decât spaniolă
3. În aceeași măsură galiciană și spaniolă
4. Mai mult spaniolă decât galiciană
5. Spaniolă, nu galiciană

C. Identificarea cu regiunea, comunitatea (locală), departamentul și statul de

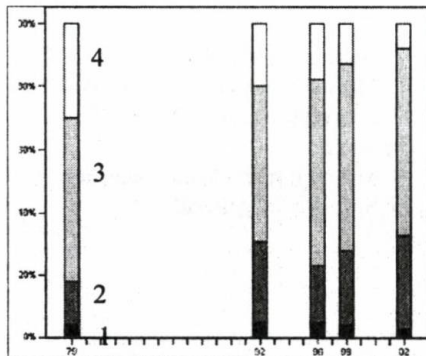
1. Galeză, nu britanică
2. Mai mult galeză decât britanică
3. În aceeași măsură galeză și britanică
4. Mai mult britanică decât galeză
5. Britanică, nu galeză

la regionalizare (1986) încoace, Bretagne

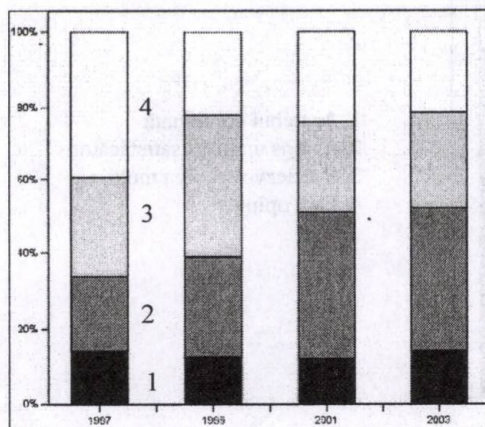
1. Comună
2. Departament
3. Regiune
4. Franța

D. Preferințele în ce privește organizarea statului de la regionalizare (1981) încoace, Galicia

1. Independență
2. Federalizare cu autonomie sporită
3. Autonomie (nivelul actual)
4. Stat centralizat

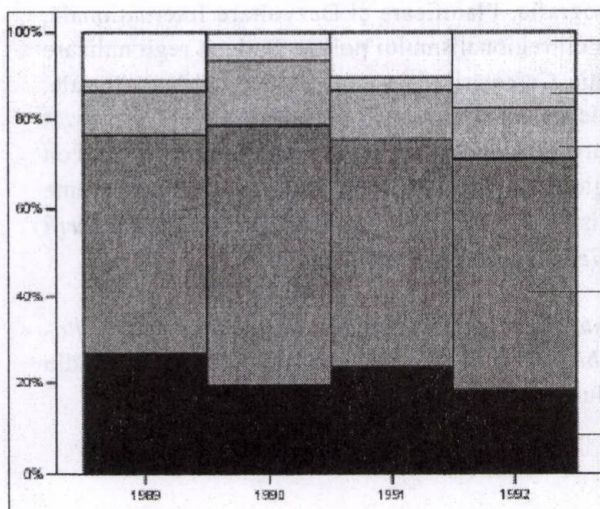
D. Preferințele în ce privește organizarea statului de la regionalizare (1999) încoace, Țara Galilor

1. Independență
2. Parlament cu puteri legislative și fiscale
3. Adunare cu puteri fiscale limitate
4. Fără adunare aleasă

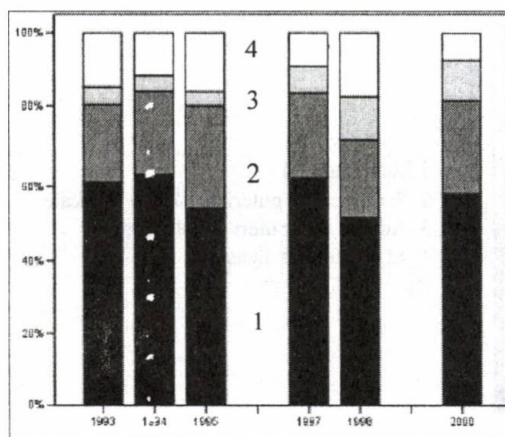
E. Sprijinul pentru regionalizare (în continuare) de la regionalizare (1986) încoace, Bretagne

Opinia cu privire la regionalizare

1. Foarte favorabilă
2. Destul de favorabilă
3. Destul de nefavorabilă
4. Foarte nefavorabilă
5. Fără opinie

Opinia cu privire la descentralizare și regionalizare

1. Ar trebui continuată
2. A atins un nivel satisfăcător
3. S-a dezvoltat prea mult
4. Fără opinie

Traducere de Doina Baci

*

Frans SCHRIJVER este doctorand al Universității din Amsterdam, Departamentul de Studii în Geografie, Planificare și Dezvoltare Internațională, pregătind o teză pe tema dinamicii regionalismului politic de după regionalizare în Spania, Franța și Marea Britanie. Cercetările sale axate pe identitățile teritoriale, regionalizare, regionalism politic și dezvoltarea spațiilor politice s-au concretizat în studii precum *Electoral performance of regionalist parties and perspectives on regional identity in French regions*, în *Regional and Federal Studies*, Volume 14, Number 2, 2004, *Regionalism in Galicia after regionalisation*, în *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol.96, no.3., 2005.

Frans Schrijver, *Regionalism after Regionalisation: Regional Identities, Political Space and Political Mobilisation in Galicia, Brittany and Wales*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Influența asumării rolului guvernamental asupra politicii de autonomie a partidelor minorităților maghiare de peste hotare

LÁSZLÓ SZARKA

Cea mai importantă particularitate a partidelor minorităților – sau utilizând terminologia încetățenită în literatura internațională de specialitate, a celor etnice sau etno-regionale – este considerată, în general, determinarea etnică sau regională a bazei electorale, respectiv relația specifică – în mod fundamental diferită de cea a partidelor organizate pe criterii ideologice, sociale sau economice – dintre partide și comunitățile reprezentate de acestea. Relativ la UDMR, Zoltán Kántor afirmă că: „Un partid etnic poate conta pe voturile unui cerc bine definit de alegători și totodată reprezintă în sensul cel mai larg interesele – reale sau imaginate – ale aceleiași comunități etnice/naționale.”¹ În cazul partidelor minorităților din Europa Centrală și de Est – la fel ca și în cazul partidelor etnice din Europa de Nord sau de Vest – putem distinge cel puțin șase funcții fundamentale. Cea mai evidentă dintre acestea o constituie reprezentarea intereselor politice ale grupului etnic dat în cadrul instituțiilor naționale, regionale sau locale ale statului respectiv. Strâns legate de aceasta putem vorbi despre susținerea, coordonarea autoorganizării comunităților minoritare, construcția societății minoritare și instituționalizarea egalității politice a minorităților. Rolul tradițional al partidelor etnice constă în asigurarea respectării drepturilor minoritare și a funcționării sistemului instituțional de protecție. Funcțiile care își propun ca obiective fundamentarea dreptului la autoguvernare a minorităților, reprezentarea intereselor regiunilor locuite de minorități, rolul determinant asumat în planificarea și dezvoltarea regională, asumarea unor competențe decizionale, împărțirea puterii cu guvernarea centrală și autonomia administrativă – pot fi descrise și cu ajutorul coordonatelor protejării drepturilor și a organizării sociale comunitare. Crearea unor relații echilibrate între majoritate și minoritate (prevenirea, respectiv soluționarea conflictelor) poate fi

realizată prin formarea unor structuri administrative de drept public plurale, corespunzătoare structurilor multietnice ale statelor. De unde se poate deduce că emanciparea politică și de drept public a comunităților minoritare presupune transformarea statelor naționale etnocratice tradiționale. Și, paralel cu aceasta, minoritatea tinde să întrețină relații de așa natură cu comunitatea națională de dincolo de frontieră, cu țara-mamă sau în general cu lumea exterioară, încât să poată asigura pe termen lung condițiile de viață și capacitatea de dezvoltare a comunităților minoritare, îmbunătățirea condițiilor lingvistice și culturale, economice și sociale, și în condiții minoritare.

Baza electorală a partidelor etnice este limitată în mod necesar, numărul simpatizanților majoritari nu poate fi compensat de voturile minoritare acordate partidelor majoritare, drept urmare, datorită situației minoritare nu pot ajunge în poziție majoritară decât în regiunile locuite de minoritari. La sfârșitul secolului XX, în statele învecinate Ungariei, partidele și organizațiile maghiare și-au elaborat programele pe o scală politică largă, în timp ce au căutat să colaboreze permanent doar cu forțe politice democratice sau cel mai puțin antidemocratice. Mai toate partidele și organizațiile maghiare s-au detașat de starea de opoziție lipsită de alternative: trei partide ale comunităților minoritare maghiare cele mai numeroase și-au asumat un rol guvernamental, iar KMKSZ (Uniunea Culturală a Maghiarilor din Ucraina Subcarpatică) în zona respectivă, Comunitatea Democratică a Maghiarilor din Croația în zonele locuite de maghiari din Triunghiul Drava și Slavonia de Est, precum și Comunitatea Națională Maghiară de pe Valea Murei, în zonele locuite de maghiari din Slovenia, au devenit factori politici regionali semnificativi.

Literatura de specialitate de tip comparativ a acordat mai multă atenție formării și istoriei existenței de peste un deceniu și jumătate a organizațiilor, partidelor, mișcărilor politice ale minorității maghiare din România, Slovacia, Serbia, Ucraina pe fundalul conflictelor interetnice și al procesului de democratizare a statelor naționale din Europa Centrală și de Est de după 1989. Se ridică uneori și problema contestării legitimității partidelor etnice, dar majoritatea analiștilor consideră de la sine înțeles că, la fel ca în statele multietnice din Europa de Vest, și în Europa Centrală și de Est s-au format și joacă un rol important partidele parlamentare și extraparlamentare ale unor comunități minoritare mai numeroase.²

În literatura de specialitate din țările învecinate care se ocupă de analiza situației și dezvoltării organizațiilor și partidelor politice ale minorității maghiare, din când în când cîștigă în importanță problemele construcției comunitare, respectiv noile aspecte ale relației majoritate-minoritate și ale celei maghiaro-maghiare.³

În cele ce urmează vom analiza evoluțiile cele mai importante legate de asumarea rolului guvernamental ale organizațiilor politice reprezentative ale maghiarilor din România, Slovacia și Iugoslavia – Uniunea Democratică Maghiară din România (UDMR), Partidul Coaliției Maghiare (MKP) și Uniunea Maghiară

din Voivodina (VMSZ) între 1996-2000, 1998-2002, respectiv 2001-2003 în două domenii de importanță deosebită: atitudinea față de tendințele de autonomie și cea legată de viitorul relațiilor maghiaro-maghiare. Cum s-au modificat obiectivele de autoguvernare ale programelor politice, cum s-au modificat punctele de vedere și prioritățile în procesul de punere în aplicare a programului de autonomie? În ce măsură au fost nevoite cele trei partide să-și modifice viziunea despre relația maghiaro-maghiară în urma faptului că au devenit membre ale coalițiilor guvernamentale din România, Slovacia și Mica-Iugoslavie?

Dacă vom analiza, ca punct de plecare, antecedentele și cauzele abandonării statutului de opoziție și asumării responsabilităților guvernamentale, atunci trebuie să pornim de la învățămintele politicii de autonomie ale partidelor minoritare din perioada 1989-1994. Din spatele proiectelor de autonomie ale minorităților a lipsit atât susținerea majorității, cât și cea a țării-mamă și a mediului internațional, platformele înseși fiind considerate mai degrabă niște texte simbolice menite să argumenteze pretențiile legitime la egalitate și independență ale comunităților minoritare. Partidele politice maghiare, într-o astfel de situație-capcană, au rămas într-o bună măsură singure, calea de ieșire fiind căutată fie în organizarea și instituționalizarea relațiilor maghiaro-maghiare, fie în adâncirea colaborării cu partidele democratice majoritare. Problema priorității modelului etnopolitic de autoguvernare a chestiunii minorităților a jucat în felul acesta, în deciziile celor trei partide, un rol important. UDMR s-a angajat odată cu declarația de la Cluj din 1992 și programul adoptat la Congresul de la Brașov din 1993 pe linia soluției unei autadministrații maghiare în Transilvania bazată pe combinarea celor trei forme de autonomie: culturală, locală și regională.⁴ Atât MKP din Slovacia cât și VMSZ din Serbia – asumându-și tendințele autonomiste ale predecesorilor lor politici (Mișcarea Creștin-Democrată Maghiară, Mișcarea Politică Conviețuirea și Partidul Civic Maghiar, respectiv VMDK, Comunitatea Democrată Maghiară din Voivodina) – își fixaseră de asemenea soluția autonomistă drept obiectiv definitoriu al politicii lor.⁵

În ce măsură au fost modificate programele de autoguvernare ale partidelor și ale mișcărilor politice minoritare maghiare de către compromisurile inevitabile însoțite de asumarea rolului guvernamental? În ce măsură au reușit să-și afirme propriile programe în cadrul programelor guvernamentale și care au fost consecințele politice și organizaționale ale participării la guvernare asupra partidelor maghiare minoritare?

Reorchestrarea programelor politice sau trădarea autonomiei

În cadrul publicisticii politice și al analizelor politologice ale activității guvernamentale ale celor trei partide maghiare minoritare trei domenii s-au bucurat de un accent deosebit. Clarificarea factorilor interni și externi care au dus la decizia

asumării rolului guvernamental a constituit prima chestiune care a stîrnit serioase polemici, o parte semnificativă a analiştilor majoritari şi opoziţiile interne ale partidelor punînd sub semnul întrebării legitimitatea şi oportunitatea unei astfel de decizii. Includerea în programele de guvernare a revendicărilor partidelor minoritare şi afirmarea lor, dincolo de interesul convenit unei întreprinderi lipsite de precedent, a stîrnit de asemenea numeroase observaţii critice. Fenomenul care a însoţit asumarea responsabilităţii guvernamentale naţionale şi care a transformat aceste partide etnice politic multicolore în partide politice autentice, adică în partide competitive la nivel naţional, a trezit mult interes. Şi, în final, un aspect important al analizelor a devenit problema transformării politice a partidelor, respectiv reprimarea caracterului etnic al partidelor minoritare, amplificarea elementelor regionale, regionaliste ale programelor, pe de o parte ca o modalitate nouă de afirmare a revendicărilor etnice, pe de altă parte ca posibil răspuns la provocările noilor evoluţii europene.⁶

În cazul tuturor celor trei partide intrarea la guvernare a fost precedată de o mai lungă colaborare cu partidele aflate anterior în opoziţie, coaliţia guvernamentală avînd astfel antecedente importante.⁷ Rezultatele electorale confirmaseră succesul alianţei din opoziţie ca bază a formării unei guvernări comune, dar transformarea automată a rezervelor opiniei majorităţii legate de problema minorităţilor – ceea ce ar fi fost de dorit din punctul de vedere al guvernării comune cu un partid maghiar – nu a putut fi, fireşte, garantată. Acest lucru s-a evidenţiat în mod acut cu ocazia colaborării aşa-zisei Coaliţii Albastre a partidelor democratice slovace cu MKP în 1997, atunci cînd partidele slovace au încercat să impună nişte condiţii stricte colaborării cu partidele maghiare. Acest comportament în procesul elaborării programului de guvernare a avut drept consecinţă acceptarea de nevoie a unor autolimitări de către MKP care au dus la îngheţarea problemelor legate de cazul decretelor lui Beneş – autonomia minoritară şi problema universităţii maghiare independente.⁸

În România, alianţa dintre Convenţia Democratică şi Partidul Democrat asigurase o majoritate de 3% la alegerile parlamentare din 1996, dar această majoritate fragilă nu putea asigura un fundal parlamentar solid pentru o guvernare pe patru ani. Capacitatea de guvernare a UDMR a fost amplificată substanţial de constelaţia externă care a îndemnat şi partidele cîştigătoare ca, în ajunul aderării României la NATO, condiţiile schimbării guvernamentale să fie create pe o bază cît mai largă, demontînd astfel şi pretextele legate de tensiunile interetnice.⁹ Acest criteriu de politică externă a constituit un argument puternic în toate cele trei ţări. După schimbarea din 5 octombrie 2000 din Serbia, demonstrarea rupturii radicale cu naţionalismul anti-minoritar al regimului Miloşevici a devenit importantă şi pentru noua putere sîrbă.¹⁰ Printre premisele şi cauzele participării la guvernare a partidelor minoritare maghiare pot fi menţionate colaborarea cu partidele majoritare

democratice, deci un mediu politic favorabil, întărit și de relația de normalitate dintre cele trei state menționate și Ungaria. Comportamentul electoral de încredere al comunității maghiare, nevoia generală a încheierii perioadei Meciar, Iliescu și Miloșevici au înlesnit și față de propria comunitate abandonarea idealului de „opozitie veșnică” și acceptarea importanței intrării la guvernare. Confruntarea, însă, cu consecințele deciziei a produs mult mai multe polemici și conflicte în sânul celor trei partide minoritare. Cauza comună a discordiilor poate fi căutată în faptul că prin asumarea unui rol guvernamental, cele trei partide minoritare maghiare și-au abandonat în mod automat caracterul exclusiv etnic. Cu toate că atât UDMR cât și MKP și VMSZ s-au străduit și după asumarea rolului guvernamental să mențină funcțiunile multiple care în mod necesar fuseseră asumate ca roluri tradiționale, ca partide de coaliție însă au trebuit să se confrunte curînd cu situația în care, datorită amplificării comportamentului partizan, devenise tot mai problematică corelarea compromisurilor permanente izvorîte din responsabilitățile guvernamentale cu funcțiunile etnice și de construcție comunitară ale partidelor. „Asemenea celorlalte partide, și UDMR se comportă ca un partid, liderii acestuia își au propriile interese care nu întotdeauna corespund cu interesele grupului reprezentat.”¹¹

Liderii mișcărilor minoritare trebuiau deci să se confrunte de la bun început cu posibilitatea ca transformarea în partide politice ale „uniunilor” din România și Voivodina, respectiv a „coaliției” din Slovacia, însoțite de modificări interne de conținut și de organizare, să provoace întărirea și împotrivirea opoziției interne. Aceste conflicte probabil că nu puteau fi evitate, și nici în toamna lui 2004 nu se poate constata cu precizie dacă structurile unitare politice de partid ale minorităților pot fi păstrate sau nu, respectiv în Voivodina dacă este posibilă revenirea la acest model unic de partid sau nu.

Sarcina partidelor maghiare era deci să armonizeze rolurile etnice de construcție comunitară cu obiectivele naționale elaborate în comun cu partenerii de coaliție. Stabilirea acestui obiectiv din partea celor trei partide s-a petrecut într-o măsură mai mare sau mai mică peste tot. Partidele au încercat să-și transforme strategia, elementele referitoare la apărarea drepturilor minoritare au rămas însă mai accentuate decît dorința transformărilor structurale privind statul național în întregul său.

Ce s-a întîmplat cu autoguvernarea, obiectiv fundamental al programului anterior al celor trei partide minoritare maghiare ajunse la guvernare? Cum au încercat să rezolve tensiunea dintre abordarea particulară caracteristică partidelor etnice și programele partidelor guvernamentale cu valoare națională? Pentru UDMR și VMSZ, în principiu, era dată baza regională din Transilvania, respectiv Voivodina, adică un fundal regional, regionalist pe care se puteau baza sau la care puteau apela, și în cadrul căruia puteau fi prezentate în interiorul unor importante proiecte de regionalizare pentru întreaga țară elementele programatice etnice anterioare.

Diferența fundamentală dintre cele două provincii istorice era că Voivodina constituise o parte importantă a noii Serbii și din punctul de vedere al dreptului public, cu care era de acord și majoritatea sîrbă, iar Transilvania nu reprezenta în schimb din punct de vedere juridic o entitate distinctă și nici majoritatea românească nu exprimase o apetență deosebită față de regionalismul transilvan împreună cu maghiarii. Poziția lui Gusztáv Molnár privind colaborarea regionalistă transilvană dintre români și maghiari fusese respinsă de Gabriel Andreescu cu următoarea argumentație: „...devoluția Transilvaniei pare – în orizontul de timp relevant din punct de vedere politic – cu totul iluzorie și, ca urmare, planificarea regulilor de administrare a devoluției cu totul gratuită. Dacă există o problemă conser sualistă, atunci ea ar putea avea în vedere comunitatea maghiară din România în raport cu populația românească – și nu comunitatea maghiarilor transilvani în raport cu comunitatea românilor transilvani.”¹²

MKP nu a dispus de un astfel de fundal regional decît în sensul bazei electorale etnice stabile, întrucît regiunea din Slovacia de Sud locuită de maghiari nu are nici tradiții de independență, nici relevanță administrativă. Partidul maghiarilor din Slovacia, în ciuda reformelor administrative defavorabile din punct de vedere minoritar, poate conta pe sprijinul alegătorilor maghiari, întrucît majoritatea maghiarilor din Slovacia trăiesc în localități unde sînt majoritari și unde relațiile cu majoritatea slovacă pe țară pot fi considerate normale pe plan local.¹³

Referitor la modificarea programului de autonomie al celor trei partide în poziție guvernamentală trebuie luate în considerație nu numai limitările datorate programelor guvernamentale, ci și tradițiile de autonomie care pot determina aplicabilitatea programelor elaborate mai devreme, în alte condiții, modelele comportamentale ale majorităților și condițiile adesea rapid schimbătoare ale sprijinului internațional.

Forme de autonomie minoritară maghiară și proiecte de autonomie¹⁴

Vom trece în revistă evoluțiile aspirațiilor autonomiste ale minorității maghiare de dinainte de perioada de participare la guvernare, analizînd separat măsura în care diferitele proiecte au căutat să respecte tradițiile autonomiste și administrative ale statului dat și ale regiunii multietnice în cauză. Comunitățile minoritare maghiare dispun în trei: din cele șapte state vecine cu Ungaria de instrumente ale autonomiei culturale garantate prin lege: în Slovenia, conform paragrafului 63 din Constituția din 1991, minoritățile autohtone italiene și maghiare – indiferent de numărul lor – pot crea în zonele în care trăiesc organisme autonome, iar în domenii stabilite în comun cu instituțiile statului pot lua decizii independente. În baza legii nr.57 din 1994, „în zonele cu populație mixtă din punct de vedere al naționalității”, populațiile autohtone ale minorității italiene și maghiare pot lua parte la lucrările administrațiilor locale, iar în privința chestiunilor legate de minorități au un rol determinant. În

conformitate cu legea nr.65 din 1994 referitoare la autoguvernarea comunităților etnice, cele două minorități autohtone pot înființa în comunele în care trăiesc (în microregiunile formate din mai multe așezări) organisme teritoriale separate de autoguvernare. Minoritatea italiană administrează autoguvernări minoritare în regiunea Primorska în trei comune, iar minoritatea maghiară, în regiunea Prekmurje, în cinci comune. Autoguvernările minoritare, pe plan național, sînt alese de membrii acestor organisme comunale. Celelalte comunități minoritare din Slovenia nu beneficiază de asemenea drepturi de autoguvernare.¹⁵

Constituția croată recunoaște, de asemenea, doar minoritățile autohtone ca factori constitutivi ai statului, printre care și minoritatea maghiară, mult diminuată în anii războiului. Legea privind minoritățile naționale din 13 decembrie 2002 a creat posibilitatea înființării autoguvernărilor minoritare. Primele alegeri ale autoguvernărilor minoritare au avut loc în 2003. Corpul reprezentanților autoguvernărilor constituit mai devreme s-a lărgit, în funcție de proporția minorității respective, cu noi consilieri minoritari. În afară de aceasta, la nivel județean, orășenesc și comunal, minoritățile și-au înființat autoguvernările minoritare cu însemnate competențe în deciziile privind minoritățile.

Autoguvernările minorităților funcționează în paralel cu organele autoguvernărilor teritoriale: controlează respectarea drepturilor naționale la nivelele respective, înaintează propuneri către autoguvernările teritoriale, dar nu dispun de competențe decizionale. Autoguvernările locale, teritoriale sînt datorate să se consulte cu autoguvernările minoritare în toate chestiunile privind minoritățile.

Autoguvernările minoritare din Croația delegă reprezentanți în consiliul pe țară al minorităților în care, în afară de reprezentanții celor șapte autoguvernări minoritare, mai fac parte experți în problemele minorităților, persoane publice și parlamentari aleși de minorități. Acest consiliu al minorităților ia decizii asupra modului în care se pot folosi sumele alocate minorităților din bugetul de stat.¹⁶

Problema autonomiei minorității maghiare din Serbia (Voivodina) a fost în 1990 printre primele care au ajuns într-o fază de program de autonomie concretă, elaborată și adoptată. Așa-zisa Comunitate Maghiară Democratică din Voivodina (VMDK) condusă de András Ágoston a adoptat la 25 aprilie 1992 un proiect de autonomie care cuprindea elementele autonomiei culturale și teritoriale în combinație cu constituirea autoguvernărilor locale cu statut special.

Aduarea generală din 11 septembrie 1996 a Uniunii Maghiarilor din Voivodina înființată în 1994 a adoptat proiectul de autonomie denumit *Proiect de înțelegere privind buzele autoorganizării maghiarilor din Voivodina* care, asemenea proiectului VMDK, era construit pe cei trei piloni ai autonomiei personale, teritoriale și locale. În capitolul intitulat *Principii de bază* putem citi următoarele: „Comunitățile naționale din Voivodina trebuie să aibă posibilitatea să decidă singure, prin intermediul sistemului lor de autoorganizare, în problemele privind ocrotirea limbii și culturii, precum și în

alte probleme privind identitatea. Trebuie să li se ofere minorităților posibilitatea ca, pe baza principiilor descentralizării și subsidiarității, respectând drepturile sîrbilor, muntenegrenilor și a celorlalte naționalități, să li se asigure drepturile privind scotirea identității prin intermediul autoguvernării personale și teritoriale.”¹⁷

Mișcările de autonomie din Voivodina – comparate cu celelalte programe de autonomie ale minorităților maghiare – se caracterizează prin trei trăsături specifice importante. Înainte de toate, contextul crizei iugoslave și al războaielor din regiune a plasat problema minorității maghiare în sfera juridică internațională, izolînd-o în același timp de zona fierbinte și de conflictele crizei balcanice. De asemenea, poate fi considerată ca notă specifică importantă colaborarea regională în scopul restabilirii autonomiei existente anterior a Voivodinei multietnice, fundal favorabil absent în cazul tuturor celorlalte proiecte maghiare de autonomie. În plus, pentru reprezentanții politici ai comunităților sîrbe, croate, slovace, române etc., formele de autonomie regionale și cele etnice sînt considerate ca soluții organice complementare. Dar, la cumpăna dintre veacurile XX-XXI, mișcările maghiare de autonomie din Voivodina poartă și o grea povară negativă: în cadrul rivalităților dintre partidele maghiare minoritare, ruptura cea mai semnificativă se produce tocmai în privința căilor ce pot duce la forma optimă de autonomie minoritară și a modalității de selectare a potențialilor aliați.

În Serbia de după Miloșevici problema restabilirii autonomiei Voivodinei reflectă reculul treptat înregistrat în opinia publică majoritară sîrbă. Căci dacă în 2000-2001 partidele sîrbești adoptaseră o atitudine pozitivă față de tendințele autonomiste ale Ligii Social-Democrate din Voivodina conduse de Nenad Čanak, la votarea în parlamentul din Belgrad în ianuarie 2002 a așa-zisei „legi omnibus” privind restabilirea jurisdicției autonome a regiunii, majoritatea obținută a fost minimă. O situație similară a fost și cu ocazia pregătirii legii minorităților care cuprindea o largă autonomie culturală minoritară susținută de VMSZ.¹⁸

Legea minorităților adoptată de parlamentul federal în martie 2002 oferă posibilitatea constituirii consiliilor minorităților naționale, respectiv a Consiliului Federal al Minorităților Naționale, în scopul realizării autonomiei culturale a minorităților. Conform art. 16 al Legii: „În scopul realizării autoguvernării în domeniul folosirii limbii, al învățămîntului, informației și culturii, persoanele aparținînd minorităților naționale își pot alege consilii naționale ale minorităților. Consiliul național este persoană juridică. (...) Evidența consiliilor naționale alese este ținută de instituția federală corespunzătoare. Minoritatea națională este reprezentată de consiliul național în domeniul folosirii oficiale a limbii, a învățămîntului, al informației în limbile minorităților și al culturii, care participă la procesul decizional sau ia decizii el însuși, precum și înființează instituții în aceste domenii.” În așezările locuite de minorități utilizarea limbilor minorităților este obligatorie, ceea ce servește și la întărirea bazei teritoriale a autonomiei culturale.¹⁹

Pe lângă multiplele conflicte, ciocniri personale între cele două tabere – VMDK și VMSZ – care elaboraseră programul de autonomie al maghiarilor din Voivodina, ele au contribuit în cel puțin patru chestiuni la decantarea speranțelor și iluziilor legate de modelele de autoguvernare minoritară și la formarea unei viziuni reale privind autonomia. Era evident înainte de toate că pentru realizarea oricărei forme de autonomie etnică trebuie asigurată cel puțin neutralitatea binevoitoare a puterii centrale. Nici măcar situația internațională cea mai critică, nici fundalul pozitiv de drept internațional al anilor '90 nu au fost suficiente pentru realizarea revendicărilor și programelor de autonomie în confruntarea cu naționalismul majoritar al regimului Miloșevici.

În al doilea rând, pentru realizarea programelor de autonomie este nevoie de parteneri strategici din rîndul partidelor majoritare. Pentru realizarea obiectivelor de autonomie etnică din Serbia partenerii pot fi căutați în primul rînd printre susținătorii majoritari ai autonomiei regionale a Voivodinei și factorii sîrbi care sprijină cel puțin în principiu regionalizarea țării, precum și printre celelalte minorități ale țării. În al treilea rînd, pragmatismul dovedit de VMSZ în poziție guvernamentală a însemnat simultan posibilitatea elaborării, adoptării și aplicării elementelor realizabile ale programului de autonomie, în același timp nu a fost posibilă eliminarea fisurilor apărute în baza electorală prin consens comunitar. Astfel s-a putut produce acea falie în rîndurile elitei din Voivodina datorită alegerii Consiliului Național Maghiar Provizoriu în 1999, respectiv celei a Consiliului Național Maghiar din Voivodina în 2002. Îar în cele din urmă, alegerile din decembrie 2003 și octombrie 2004 au dovedit că incapacitatea de colaborare a partidelor minoritare maghiare poate să se soldeze cu un joc cu sumă nulă în care, pe lângă anularea adevărului fiecăruia, liderii partidelor riscă și rezultatele și posibilitățile construcției comunitare.

Aspirațiile autonomiste ale partidelor și mișcărilor maghiare din Slovacia, Ucraina Subcarpatică și România începînd cu 1990 consideraseră de asemenea combinațiile formelor de autonomie culturală și teritorială, respectiv cea a drepturilor de autoguvernare locală, expresia cea mai adecvată a drepturilor la autodeterminare națională internă. O parte însemnată a celor trei comunități maghiare minoritare trăiește pe teritorii compacte din punct de vedere etnic. În special în cazul minorității maghiare din Ucraina Subcarpatică există șansa autonomiei teritoriale deoarece în localități majoritar maghiare din raioanele învecinate Beregovo, Vinogradov, Munkacevo și Ujgorod, în fișa etnică paralelă cu frontiera ungară, trăiește peste 80% din comunitatea maghiară. Autoritățile ucrainiene nu au arătat însă înțelegere față de concepția autonomiei teritoriale în ciuda rezultatului pozitiv al referendumului din 1991; mai mult, caută să împiedice și formarea sistemului instituțional al autonomiei culturale.

Pe lângă proiectul autonomiei teritoriale, KMKSZ elaborase și proiectul autoguvernărilor culturale ale minorităților naționale. Văzîndu-și proiectele,

programele de autoguvernare respinse de majoritari, asociația a elaborat un proiect pragmatic de reforme administrative pentru înființarea unui raion cu centrul la Beregovo care să cuprindă toate localitățile locuite de maghiarii din Ucraina Subcarpatică. Uniunea Democratică Maghiară din Ucraina care a obținut unicul loc pentru maghiari în parlamentul ucrainian, precum și organizațiile asociate acesteia, consideră că realizarea autonomiei personale și culturale asigură egalitatea în drepturi a minorității maghiare din Ucraina Subcarpatică.²⁰

În studiul consacrat formării și evoluției partidelor maghiare din Slovacia și programelor acestora, Iván Gyurcsik îl citează pe Janusz Bugajski, în opinia căruia partidele maghiare din Slovacia au prezentat la începutul anilor '90 programe cu rădăcini autonomiste.²¹

Programul din 19 ianuarie 1990 al primului partid maghiar din Slovacia, Inițiativa Maghiară Independentă (FMK), pe lângă accentul pus pe recunoașterea oficială a drepturilor colective, sublinia că „minoritățile naționale trebuie să obțină autodeterminarea deplină în domeniul culturii (și în cadrul acesteia a învățămîntului)”. Conform programului, aceasta ar fi trebuit să însemne că în scurt timp trebuia realizat „sistemul de învățămînt integral maghiar din Cehoslovacia, de la grădiniță la universitate.”²²

Susținerea autoadministrării este și mai relevantă în documentul adoptat împreună de FMK și reprezentanții mișcării determinante în procesul schimbării de regim din Slovacia, respectiv Mișcarea Publică Împotriva Violenței. Importanța documentului din punctul de vedere al analizei noastre este cu atât mai mare cu cît guvernarea comună a FMK și MPÎV în 1990-91 constituise de fapt pionieratul în domeniul asumării responsabilităților guvernării de către o minoritate. Declarația își propusese să fixeze principiile de bază „ale conviețuirii națiunilor, minorităților naționale și grupurilor etnice” din Slovacia. „Pornind de la drepturile colective ale națiunilor, minorităților naționale și grupurilor etnice, acestea au dreptul să se autoadministreze în toate acele domenii care le privesc în mod exclusiv, și beneficiază de drepturi egale în cadrul deciziilor comune în orice problemă care le privește și pe ele.”²³

Reprezentanții celorlalte două partide maghiare din Slovacia înființate la începutul anului 1990 – Mișcarea Creștin-Democrată Maghiară (MKDM) și Mișcarea Politică Conviețuirea – în faza de încheiere a divizării Cehoslovaciei în decembrie 1992 au înaintat un proiect de constituție comun către președintele Consiliului Național Slovac „despre situația juridică a minorităților naționale și grupurilor etnice din Republica Slovacă”. Proiectul denumea „minoritățile naționale și grupurile etnice” factori constitutivi ai statului, iar drepturile minorităților – drepturi naturale „irevocabile și neanulabile”. Proiectul, pe lângă dreptul minorităților la identitate și ocrotirea sa, dorea să asigure reprezentarea parlamentară a minorităților, dreptul la monitorizarea respectării drepturilor minorităților, dreptul la pămîntul natal, la

păstrarea și dezvoltarea patrimoniului cultural, dreptul la păstrarea structurii etnice a așezărilor. Principiul autoguvernării era prezent în cadrul proiectului prin „dreptul la autoguvernare în domeniul învățământului, al culturii și al informației, precum și dreptul la administrarea regiunilor locuite de minorități.” Mai cuprindea și dreptul la păstrarea legăturilor internaționale și dreptul la subvenții proporționale și echitabile din bugetul de stat.²⁴

Ulterior MKDM și Mișcarea Conviețuirea elaboraseră separat câte un proiect de autonomie. MKDM a dat publicității în ianuarie 1993 proiectul propriu „despre situația și drepturile minorităților naționale și grupurilor etnice” cuprinzând 68 de articole, iar Conviețuirea și-a declarat poziția privind autonomia în două documente-program cu ocazia congresului de la Komarno din 1993.²⁵

Adunarea publică de la Komarno din 8 ianuarie 1994 a fost cel mai important eveniment al deceniului pentru maghiarii din Slovacia. Din cei cinci mii de primari și consilieri locali invitați au participat peste trei mii. Luările de poziție și documentele adunării publice privind administrația publică și autoguvernarea au constituit punctul culminant al politicii de autonomie a maghiarilor din Slovacia. Tonalitatea formulării documentelor, în atmosfera confrunțională a politicii interne din Slovacia, fusese moderată. Conform declarației de la Komarno, schimbarea politicii față de minoritățile din Slovacia nu este posibilă decât prin mijloace democratice și trebuie realizat „sistemul de autoguvernare, statul de drept și statutul juridic al comunităților naționale.”²⁶

Documentul „Despre statutul juridic al maghiarilor” de la Komarno este o proclamație politică tipic postmodernă. În cadrul său se înlănțuiau inventarierea nedreptăților istorice, reclamarea dreptului la identitate, sublinierea contextului juridic internațional cu revendicări de natură lingvistică, politică și financiară, respectiv de reprezentare proporțională care amintea mai degrabă de modelele consociative decât de cele de autonomie, asemănătoare cu programul Csemadok din 1968. După părțile introductive, minoritatea maghiară se autodefinia, în baza principiului co-națiunii, drept comunitate națională egală cu națiunea slovacă, situație în care „dorește să-și exprime calitatea de subiect politic propriu prin intermediul unui organ reprezentativ și proiect constituțional separat, revendicând pentru regiunea locuită în mod substanțial un statut juridic special în interesul ocrotirii identității sale.”²⁷

Textul, de altfel echilibrat, după revendicările privind statutul de co-națiune și autonomia teritorială, subliniază dorința întăririi statalității și integrității teritoriale a Republicii Slovacie și crearea statului de drept. Elementele cele mai dezbătute și analizate ale documentului de la Komarno le-au constituit cele două variante propuse de maghiari ale unităților administrative de grad secund în cadrul proiectatei reforme administrativ-teritoriale. Varianta A din hotărârea intitulată „Despre reorganizarea administrativ-teritorială a Slovaciei” era reprezentată de

unitatea administrativă compusă din fișia compactă cuprinsă între frontiera slovaco-ungară și frontiera lingvistică, în timp ce varianta B definea trei unități administrative (regiunile locuite de maghiari din fișia cuprinsă „de la Bratislava la ținutul Ipel”, cea „de la ținutul Ipel la Kosice”, respectiv zona Zemplínului de Sud și Ung”).

În documentul intitulat „Despre drepturile autoguvernărilor”, prin adoptarea cât mai urgentă a Cartei europene a autonomiilor locale se cerea ca „constituția slovacă să prevadă punctual sistemul autonomiilor minoritare și competențele acestora”. În baza Recomandării 1201 a Consiliului Europei, devenită parte a Tratatului de bază ungaro-slovac, hotărîrea solicita, deși în mod explicit nu figura în text, asigurarea autonomiei teritoriilor cu caracter etnic specific.

Organizarea adunării de la Komarno și adoptarea unanimă a documentelor de program a constituit în mod indiscutabil o mare realizare a aspirațiilor spre autonomie a maghiarilor din Slovacia deceniului 1990. Miklós Duray, vicepreședintele executiv al Partidului Coaliției Maghiare înființat prin unificarea celor trei partide, a apreciat ca un succes indiscutabil manifestarea de la Komarno, în ciuda absenței vreunui rezultat palpabil. „Cel mai important mesaj al declarației de la Komarno pentru Europa și Slovacia este că maghiarii din Slovacia doresc să-și reglementeze situația juridică pe calea tratatelor, în limita cadrelor legale, prin respectarea integrității teritoriale a Slovaciei.” Totodată a devenit clar că panta ascendentă a politicii autonomiste a minorității maghiare din Slovacia s-a încheiat și nu s-a mai putut revigora nici în ultimul deceniu al secolului trecut, nici în primii ani ai noului mileniu.

Proiectele de autonomie ale maghiarilor din Slovacia, cu lipsa lor de claritate teoretică, cu sistemul lor de revendicări de tip mixt pot fi situate în urma proiectelor din Voivodina. În același timp, marele avantaj al acestor concepții susținute în mod curent de autoguvernările localităților maghiare din Slovacia este că, în spațiul politic și juridic favorabil al structurii teritoriale compacte a maghiarilor din Slovacia, – în interiorul Uniunii Europene și în baza unei legi cuprinzătoare a minorităților de mult timp scadentă – chiar și numai printr-o ușoară modificare a sistemului actual al autonomiilor din Slovacia ar fi posibilă demararea modelului asociativ democratic, al modelului consensual. În orice caz, este demn de atenție faptul că majoritatea politicianilor din MKP au ajuns deja în 2004 la concluzia că pentru realizarea diferitelor forme de autonomie minoritară trebuie mai întâi obținută susținerea opiniei publice și a partidelor majoritare, iar prin instituționalizarea politicilor de autonomie locală, departamentală, respectiv a celor privind învățămîntul, precum și prin aprofundarea gîndirii autonomiste în general trebuie pregătită crearea și reglementarea juridică a structurilor autonome pe bază etnică.²⁸

Nu este deloc întîmplător că istoria proiectelor maghiare transilvane de autonomie este cea mai complexă și contradictorie. Deși încă de la înființarea sa,

UDMR a așezat în centrul programului său revendicarea autonomiei, datorită numeroaselor cauze interne și externe, cauza autonomiei minoritare din Ardeal, asemenea celei din Ucraina Subcarpatică, pare să fie și în 2004 lipsită de orice perspectivă. Cu toate că proiectele, alternativele nu au lipsit defel.²⁹ Levente Salat include zece documente pe lista celor mai importante proiecte maghiare de autonomie. Primul proiect complex de lege privind minoritățile naționale, structurat pe modelul autoguvernării, a fost elaborat în 1991 de Géza Szócs. Acesta a fost urmat în 1993 și 1994 de primele două proiecte ale lui József Csapó privind autodeterminarea internă a comunității naționale maghiare din România, apoi proiectele Consiliului Reprezentanților Unionali ai UDMR de după Congresul de la Brașov și cel al departamentului politic al președinției UDMR cu privire la minoritățile naționale și comunitățile autonome, respectiv despre autonomia personală. Despre aceasta din urmă, cu un an mai târziu, a elaborat un proiect de lege și Miklós Bakk. Un loc aparte este ocupat de proiectul profesorului universitar clujean Sándor Szilágyi N. din 1994 despre drepturile privind identitatea națională și despre conviețuirea armonioasă și echitabilă a comunităților naționale, respectiv statutul de autonomie a Ținutului Secuiesc al lui József Csapó din 1995 care a fost adoptat de Consiliul Național Secuiesc înființat în 2003 drept document programatic propriu. Tot în toamna lui 2003 a fost lansat pachetul de proiecte de autonomie elaborat de grupul condus de Miklós Bakk care cuprindea trei documente: un proiect de lege-cadru privind regiunile, un proiect privind înființarea regiunii cu statut juridic special, Ținutul Secuiesc, respectiv proiectul de autonomie cu statut special al Ținutului Secuiesc.³⁰

Autorii din Transilvania ai diferitelor proiecte de autonomie a comunității maghiare încercaseră să cuprindă într-un sistem unitar elementele autonomiei minoritare pornind de la considerente teoretice și rațiuni politice diferite, dar considerând din punctul de vedere al minorității maghiare din Ardeal diferitele forme de autonomie drept statut juridic optimal, lovindu-se în același timp încontinuu de realitățile administrației publice românești și de atitudinea antiautonomistă a elitelor politice majoritare. Majoritatea documentelor sînt strîns legate de principiile de autoguvernare și de autonomie, consacrate în programul UDMR, ca obiectiv strategic. Conform programului UDMR din 2003: „Ocotirea eficientă a intereselor, respectiv garantarea drepturilor, asigurarea șanselor și mijloacelor legate de păstrarea identității maghiarilor din România sînt posibile numai prin intermediul instituțiilor autonome constituite în cadrul statului de drept. (...) UDMR dorește să obțină formularea juridică și consfințirea pe cale legislativă a diferitelor forme de autonomie – inclusiv autonomia teritorială –, solicitînd aplicarea principiilor generale ale descentralizării și ale subsidiarității. Pentru realizarea acestui obiectiv, UDMR pleacă de la tradițiile pozitive ale conviețuirii naționalităților din Transilvania, respectiv de la modele de autonomie cu caracter exemplar înfăptuite în Europa.”³¹

Proiectele încercau înainte de toate să clarifice ce fel de combinații ale autonomiei teritoriale și culturale ar putea fi cele mai potrivite pentru comunitatea națională a maghiarilor din România în ansamblu care trăiesc atât în comunități compacte, cât și mixte și în diasporă. Pentru mai toți autorii proiectelor era clar că în condițiile din Ardeal pot fi luate în considerație doar modelele mixte, chiar și proiectele referitoare la autonomia teritorială a Ținutului Secuiesc făcând trimitere la drepturile de autoguvernare cuvenite microregiunilor locuite de maghiari sau celor din diasporă.

În paralel, proiectele respective ilustrează căutările permanente privind modalitățile de modificare constituțională, inevitabile pentru înfăptuirea autonomiei. În această privință proiectele cele mai fertile par a fi cele legate de amplificarea ponderii autonomiilor locale și județene, de utilizarea posibilităților izvorâte din procesul de regionalizare a țării, dar nu lipsesc din documentele respective nici referirile la modelele vest-europene de autonomie, la recomandările europene sau la provocările izvorâte din procesul de integrare.

Practica și experiența colaborării la guvernare și în opoziție dintre partidele majoritare românești și UDMR au divizat în cursul anilor 2003-2004 în două tabere distincte și din punct de vedere politic opinia publică maghiară din Ardeal privind alternativa dacă e admisibilă „suspendarea” programelor de autonomie, măcar temporar, în scopul modificării prin diferite forme pragmatice de colaborare a opoziției rigide a clasei politice și a opiniei publice românești sau nu. Artizanii și analiștii proiectelor de autonomie se confruntă în mod curent cu contradicțiile existente între modelele consociative și cele de autonomie.³²

Dincolo de aceasta, învățămintele trase din alegerile locale de după 1989 arată că profilul etnoregional al unui UDMR care exprimă un tot mai accentuat comportament specific partidelor, nu oferă o bază suficient de puternică afirmării intereselor politice locale, microregionale și regionale, astfel că participanții minoritari ai politicilor locale nu se pot sprijini decât pe actorii regionali ai puterii centrale, respectiv pe capitalul politic propriu constituit în condiții extrapartinice. Această contradicție s-a manifestat odată cu apariția Consiliului Național Secuiesc și a Consiliului Național Maghiar din Transilvania, respectiv odată cu tendințele de independență și separare a opoziției interne a UDMR.³³

Și în cele din urmă trebuie să luăm în considerare condițiile etnodemografice, diferențele regionale ale Transilvaniei. Iar în privința autonomiei teritoriale nu pot fi ignorate condițiile economice ale Ardealului: Gábor Kolombán, în cadrul dezbaterii privind autonomia de la Universitatea de Vară de la Tușnad din 2003 opinase că: „un statut juridic în sine nu transformă o regiune în regiune autonomă, pentru aceasta este nevoie de procese economice și sociale structurate teritorial care să determine în mod fundamental șansele și succesul unei regiuni, pentru care garanțiile constituționale nu sînt decât un adaos.”

Politologul Miklós Bakk, unul dintre participanții permanenți ai dezbaterilor despre autonomie din Transilvania și autorul unuia dintre cele mai bine gândite proiecte, e de părere că „noțiunea de autonomie în discursul UDMR-ului s-a fetișizat, lucru care în urma dezbaterilor despre regionalism se va modifica însă cu siguranță.” Noțiunea fetișizată a autonomiei s-a împletit în primul rând cu așteptările amplificate și în bună parte nerealizabile legate de autonomia teritorială și cu conflictele dintre taberele care nu au pregetat să pună la îndoială însăși onestitatea adversarilor. După cum constata același Kolumbán: „Autonomia este un excelent prilej pentru cele două tabere opuse să se critice și să se acuze reciproc de antiautonomism, dar în realitate nici una dintre părți nu face nimic pentru înfăptuirea acesteia.”³⁴

Proiectele maghiare de autonomie din Ucraina Subcarpatică, Slovacia de Sud și Transilvania sînt departe de fi realizate în primăvara lui 2004. Însă dezbaterile interne și externe și analizele acestora nu au fost nici pe departe iroscite. Pe de o parte, pot fi clarificate corelațiile politice interne și externe ale proiectelor de autonomie, determinările istorice ale acestora, cauzele respingerii de către majoritate și ordinea pașilor necesari pentru obținerea sprijinului internațional. După cum necesită o analiză detaliată și modul în care concepțiile diferite despre autonomie au putut conduce la conflicte interne și scindare politică, respectiv ce rol a putut juca asumarea responsabilităților guvernării în modificarea comportamentului partidelor maghiare minoritare din cele trei țări.

De exemplu, din programul de autonomie adoptat de UDMR la Congresul din 1993 de la Brașov a reieșit în curînd că consensul comunității maghiare în această privință nu poate fi transformat într-un program de acțiune, pentru că toate partidele politice românești resping în mod ferm introducerea oricăror forme de autonomie. Rămîne întrebarea, în ce măsură vor confirma reacțiile viitoare ale societății majoritare slovace, românești și sîrbe observația conform căreia datorită activității guvernamentale s-au putut crea bazele încrederii unei părți a elitei politice majoritare, fără de care nici un program de construcție comunitară minoritară nu poate avea șanse de succes.

În concluzie

În activitatea organizațiilor, mișcărilor, partidelor politice maghiare minoritare de după 1989, printre care și a celor trei partide care au participat la guvernare, putem distinge cinci „principii dominante” care au primit un accent deosebit, în parte datorită obligațiilor celor mai actuale ale perioadei, ale țării date, respectiv ale Ungariei, în parte datorită contextului internațional european al chestiunii. Politica minoritară maghiară a primilor ani a fost caracterizată de intenția aprofundării și internaționalizării apărării drepturilor minoritare, iar ca o continuare necesară a acesteia, urmărirea și pregătirea soluțiilor de autonomie considerate pînă în ziua de

astăzi drept optimale. Aceasta a fost perioada care a dus la clarificarea sarcinilor legislative, a lipsurilor manifestate în domeniul drepturilor lingvistice, politice și administrative, respectiv cuplarea acestora cu năzuințele autonomiste culturale, locale și regionale. Ca al treilea obiectiv de principiu pot fi semnalate regîndirea și instituționalizarea colaborării maghiaro-maghiare – amplificate în urma evoluțiilor din cea de-a doua treime a anilor '90 din Iugoslavia, Slovacia și România – care a avut drept rezultat crearea Televiziunii Duna, a sistemului de fundații finanțatoare din Ungaria, a Conferinței Maghiare Permanente, a Forumului Reprezentanților Maghiari din Bazinul Carpatic. Pe de altă parte, putem adăuga adoptarea și modificarea Legii Statutului și crearea bazelor colaborării curente dintre toate guvernele maghiare și comunitățile maghiare minoritare, așezate, în sfîrșit, în perioada guvernării Medgyessy, pe baze contractuale.

Ca un al patrulea principiu poate fi consemnată participarea partidelor maghiare minoritare la guvernare, iar prin intermediul acesteia transformarea caracterului etnopolitic al țărilor respective, și crearea modelului consociativ sau consensual. Acest model experimentat de partidele maghiare din România, Slovacia și Serbia a constituit un pas important în situația juridică a comunităților minoritare, dar nu a condus la o transformare radicală în dreptul public care să reflecte și în statul juridic al minorităților practica politică consensuală a statelor plurale din punct de vedere etnic. Și în sfîrșit, paralel cu procesul de lărgire a Uniunii Europene a apărut și cea de-a cincea orientare care, asemenea orientărilor anterioare, se caracterizează prin competiția dintre mai multe interpretări, nu odată contradictorii. Ideea „reintegrării naționale” imaginată în cadrul procesului de integrare europeană apare simultan sub forma colaborării regionale cu statele învecinate și în proiectele care și-au propus extinderea instituției juridice a cetățeniei maghiare asupra comunităților maghiare minoritare.³⁵

Participarea la guvernare a partidelor maghiare minoritare, activitatea lor în guvernele de coaliție în cele trei țări au fost interpretate în mod diferit de opinia publică majoritară, de comunitatea maghiară minoritară, după cum și consecințele au fost receptate în mod semnificativ diferit. După participarea apreciată de toată lumea drept moderată la primul ciclu guvernamental al MKP, în contractul de coaliție și programul de guvernare din 2002 și-a sigurat din capul locului poziții mult ameliorate. Partidul maghiar din Slovacia a reușit să-și păstreze suportul electoral în ambele cicluri, crescîndu-i gradul de acceptare și în rîndul opiniei publice majoritare. Obiectivele sale legislative se realizează în continuare cu dificultate, deși în anumite domenii (învățămînt, folosirea limbii, reparații istorice) a reușit să obțină succese semnificative. Performanțele sale sînt însă măsurate, asemenea performanțelor UDMR-ului sau VMSZ, în mod similar cu cele ale partidelor de guvernămînt majoritare, în funcție de rezultatele întregii guvernări. Or aici, gravele probleme economice și sociale ale regiunilor locuite de maghiari

acoperă treptat succesele etnopolitice (parțiale). UDMR, după alegerile din 2000, alegînd varianta înțelegerilor din opoziție și a colaborărilor pe bază de protocoale încheiate anual, a preferat totuși alternativa guvernamentală.

VMSZ a reușit să-și fructifice poziția guvernamentală în primul rînd în domeniul legislativ: alături de așa-zisa lege „omnibus” (chemată să restituie competențele autonome ale Voivodinei) și legea minorităților (menită să reglementeze statutul minorităților și capabilă să redea acestora autonomia culturală), a obținut succese mai importante în domeniul drepturilor lingvistice și pe tărîmul creării instituțiilor culturale.

În timp ce în cadrul MKP nu s-a format o opoziție semnificativă față de asumarea rolului guvernamental, opoziția internă a UDMR în 2004, respingînd modificările organizatorice și de conținut efectuate cu ocazia congresului de la Satu Mare, a rupt cu principiul unității, considerat multă vreme obligatoriu pentru partidele minoritare. Uniunea Civică Maghiară, prin crearea Consiliului Național Maghiar din Transilvania și Ținutul Secuiesc, și prin candidatura sa ca partid independent la alegerile parlamentare din România din 2004, susținînd alternativa autonomiei și ideea dublei cetățenii, a respins strategia de susținere guvernamentală a UDMR.

VMSZ, după slabele sale rezultate electorale din 2003-2004, a fost scos din guvernarea centrală, păstrîndu-și poziția în guvernul regional din Voivodina. Ponderea celorlalte partide maghiare minoritare devenise nesemnificativă, activitatea lor reducîndu-se în calitate de opoziție a VMSZ, la criticarea acestuia. Această politică de divizare va putea fi menținută cu greu pe termen lung.

Ideea autoguvernării, în cazul a două partide maghiare din trei — în cazul UDMR și MKP — a fost trecută în rezervă în perioada coaliției guvernamentale, respectiv a fost reevaluată. Întărirea ponderii politice regionale a celor două partide, în consonanță cu prioritățile politice regionale ale UE, a condus la ideea că faza pregătitoare a autonomiei minoritare constă în extinderea regionalizării la statele respective în întregul lor. Se observă în cazul ambelor partide că, pregătindu-se de ciclul electoral următor, ele ar dori să pună un accent mai mare pe instituționalizarea autoguvernării minoritare.

Pe de altă parte VMSZ, trăgînd parțial învățămintele luptelor autonomiste ale maghiarilor din Voivodina și luînd în considerație obstacolele ridicate de politica internă sîrbească, a reușit să facă pași în direcția autonomiei culturale. O parte semnificativă a electoratului minoritar sprijină în continuare diferitele forme de colaborare guvernamentală, dar consideră că este nevoie de o politică de construcție comunitară regională, economică și socială mult mai eficientă decît pînă acum.

În final trebuie să vorbim despre faptul că participarea partidelor maghiare minoritare la guvernare a contribuit fără doar și poate la transformarea, chiar dacă lentă și ezitantă, a caracterului național al celor trei state învecinate. Această transformare a condus la pași pozitivi în situația juridică a comunităților minoritare

maghiare și nemaghiare, prin implementarea unor elemente ale modelului consociațional sau consensual, dar nu s-a produs o spărtură în dreptul public care să reflecte și în situația minorităților naționale practica politică consensuală a „statelor naționale” plurale în sens etnic.

Corelațiile și contradicțiile dintre cele trei trenduri strategice ale politicilor minoritare maghiare analizate mai sus – construcția comunitară bazată pe autonomie, adoptarea modelului consociațional întrupat în asumarea unui rol guvernamental, respectiv reintegrarea națională imaginată ca parte a procesului de integrare europeană – nu au putut fi cuprinse în ultimii cincisprezece ani într-un cadru unitar, într-un program strategic de politică națională.

Cauzele pot fi diferite: capacitatea diferită a celor șapte comunități maghiare de afirmare a intereselor proprii, contextul diferit al celor șapte țări învecinate – în domeniul social, al politicii interne, al pieței muncii – și rolul asumat al minorităților în dezvoltarea relațiilor bilaterale, regionale trimit în mod legitim la abordări diferențiate în locul celor globale din prezent. Cele trei tipuri diferite de vecinătăți create în urma extinderii UE, posibilitatea menținerii relațiilor cu Ungaria, subliniază importanța unor programe individuale care respectă diferențele.

Paralel cu aceasta, în politica guvernamentală din Ungaria, alternativele preferate au fost mereu cele care au optat pentru soluții legislative unitare, uniformizante, marginalizând din capul locului comunitățile care nu se încadrau în această logică, cum ar fi comunitățile maghiare din diaspora occidentală sau – așa cum s-a întâmplat în cazul legii statutului – comunitatea maghiară din Austria, respectiv Burgenland.

Obstacolul cel mai important însă în calea unui program strategic îl reprezintă confruntarea tot mai acută dintre partidele politice din Ungaria (MSZP-FIDESZ), absența condițiilor propice pentru consultări curente în Ungaria, în rândurile comunităților maghiare minoritare, respectiv maghiaro-maghiare, slăbiciunile funcțiunilor MÁÉRT (Conferința Maghiară Permanentă) în procesul de conciliere și de pregătire a unor decizii. Toate acestea au fost scoase în evidență cu ocazia inițierii și desfășurării referendumului privind dubla cetățenie pentru maghiarii de dincolo de frontiere. În plus, relațiile interpartinice din Ungaria și-au pus amprenta și asupra comportamentului partidelor maghiare minoritare în general și a comportamentului electoral în special, precum și asupra relațiilor și programelor acestora.

Note:

1. Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom. *Magyar Kisebbség*, 2002.1. Despre relația strânsă cu propria bază electorală a partidelor etnice și regionale vezi Ishiyama, John. T – Breuning, Marijke: *Ethnopolitics in the New Citizenship: Race and the Census in Modern Politics*. Boulder 1998, Lynne Rienner Publishers; Nobless, Melissa: *Shades of Citizenship: Race and the Census in Modern Politics*. Stanford 2000, Stanford University Press; Kanchan Chandra: *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Headcounts in India*.

<http://repositories.cdlib.org/uclasc/trcsa/8>; Lieven de Winter – Huri Tursan (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London, 1998, Routledge.

2. Bugajski, Janusz: *Ethnic politics in Eastern Europe: a guide to nationality policies, organizations and parties*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1994. Cf. *Nations in Turmoil: Conflict and Cooperation in Eastern Europe*. Boulder. Westview Press, 1995; Caplan, Richard and John Feffer. (Eds.) *Europe's New Nationalism: States and Minorities in Conflict*. New York, Oxford University Press, 1996; Poulton, Hugh: *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. London, 1994, Minority Rights Publications; Despre partidele maghiare minoritare, un studiu comparativ, vezi Mátrai Julianna: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában, I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999. 2, 2000. 1. www.epa.oszk.hu/00000/00033/00003/matrai.htm; Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998. In Bárdi Nándor – Éger György (red.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, 2000, Teleki László Alapítvány, 21–44; Ibid: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Bratislava, 2004, Kalligram.

3. Bakk Miklós – Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, (11. évf.). 2000.4. 150–186. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996–2000). In Bodó Barna (red.), *Romániai Magyar Politikai Évkönyv 2001*. Temesvár – Kolozsvár, 2002.25–47. Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? *Magyar Kisebbség*, 2002. 1; Hamberger Judit: A szlovákok az MKP kormányzati szerepéről, *Kisebbségkutatás*, 11. évf. 2001.4. <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/2001-4/1.htm#E16E9>; Szarka László: A szlovákiai magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról, *Regio*, (11. évf.), 2000. 4. 122–149; Vezi de asemenea: ifj. Korhecz Tamás: A Magyar Nemzeti Tanács alkotmányossága. *Pro Minoritate*, 2003. primavera. 125–136. Mirnics Károly: Politikai önszerveződés. Magyar pártharc a VMDK megalakulásától napjainkig, In Gábrityné Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági marasztlóc. Tanulmányok, kutatások*, (= MTT Könyvtár 3.) Szabadka, 2000. 249–280.

4. Bárdi Nándor – Éger György (red.): *Útkeresés és integráció*. Op.cit. 88–89, 91–93, 95–96.

5. Programul Partidului Coaliției Maghiare din Slovacia poate fi consultat pe site-ul oficial al partidului www.mkp.sk. Primul program al VMSZ în Bárdi Nándor–Éger György (red.): *Útkeresés és integráció*. i. m. 427–436.

6. Analiza dilemelor, translațiilor, a chestiunilor strategice și tactice izvorâte din rolul guvernamental al celor trei partide a fost efectuată de fapt doar în cazul UDMR pe măsura dificultății problemei. Un rol important a jucat în acest sens revista *Provincia* redactată printre alții de Gusztáv Molnár, Alexandru Cistelean, Miklós Bakk, Marius Lazăr, Ovidiu Pecican, apărută între 2000–2002 la Cluj, în limba română și maghiară. În paginile acesteia, autorii maghiari și români au încercat să clarifice problemele apărute în urma activității guvernamentale a UDMR. Molnár Gusztáv – Szokoly Elek (red.): *Provincia 2000*. Antologie, Târgu-Mureș, 2001, Ed. Pro Europa. În paginile revistelor *Provincia*, *Korunk*, *Regió* și alte publicații, analizele politologice ale unor Bakk Miklós, Bárdi Nándor, Bodó Barna, Kántor Zoltán, Salat Levente, Székely István au evaluat sub multiple aspecte rolul guvernamental al UDMR între 1996–2000. Dintre acestea, ne-am bazat în mod special pe cele publicate în *Provincia*, precum și pe studiile lui Kántor Zoltán și Bárdi Nándor. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, 2000. 4; Hódi Sándor: Magyarok a forrongó Szerbiában, Tóthfalu, 2002, *Logos*; Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996–2000).

7. Documentele colaborării dintre Coaliția Maghiară din Slovacia și partidele democratice din opoziție, vezi în: Bárdi Nándor – Éger György (red.): *Útkeresés és integráció*. Op.cit. 344–350.

8. Kusý, Miroslav: *Čo s našimi Maďarmi?* Bratislava, 1999, Kalligram. Szarka László: A szlovákiai Magyar Kolíció Pártja, op.cit. 123–126; Reiter József – Reiter Szilvia: A szlovákiai Magyar Koalíció Pártja kormányzati tevékenységének első éve, *Magyar Kisebbség*, 1999. 4. 190–202.

9. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, op.cit. 151–162.

10. Korhecz Tamás: A Magyar Nemzeti Tanács, op.cit. Várady Tibor: Komolyan venni az autonómiakonceptiókat. In Sorskérdéseink (Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatában megjelent írásokból, 2001–2002), *Magyar Szó*, Újvidék, 2003. 107–113.

11. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, op.cit. 159.

12. Andreescu, Gabriel: Continuarea participării UDMR la guvernare – prima fază a democrației consensualiste românești? În Molnár Gusztáv – Szokoly Elek (red.): *Provincia, 2000*, p.233; Molnár Gusztáv: Regionalism civic, id. p.112; Caius Dobrescu: Transilvania, România și Europa, id. p.246.

13. Szarka László: Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés. A szlovákiai közigazgatási reform és a Magyar Koalíció Pártjának elképzelései. *Kisebbségkutatás* (10) 200¹. 2. 208–222.

14. În această parte a studiului sînt prezentate modelele autoguvernării maghiare din Slovenia și Croația, și proiectele din Ucraina Subcarpatică, adaptîndu-se astfel tematicii referitoare la toate țările învecinate.

15. Pan, Christoph – Pfeil, Beate Sibylle: Minderheitenrechte, op.cit. 438; *Ethnic Minorities in Slovenia*, Ljubljana, 1994. 40–42, 48–49; Komac, Miran: *Protection of Ethnic Communities in the Republic of Slovenia*, Ljubljana, 1998. 68–69; ifj. Korhecz Tamás: Kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv közjogban, *Kisebbségkutatás* (11) 2002. 4. 941–945; Pataki G. Zsolt: Overview of Proposals, In Gál Kinga: *Minority Governance in Europe*, Open Society Institute, Budapest, 2002, 251–257; Gerencsér Balázs – Juhász Albin: A Kárpát-medencei magyar autonómiák lehetősége az ezredfordulón, *Magyar Kisebbség*, 2000. 3. 319–324.

16. Gerencsér Balázs – Juhász Albin: A Kárpát-medencei magyar autonómiaformák, *Magyar Kisebbség*, 2000. 3. 319–324; Pataki G. Zsolt: Overview of Proposals, in Gál Kinga. *Minority Governance*, 257–260; Caspersen, Nina: The Thorny Issue of Ethnic Autonomy in Croatia: Serb Leaders and Proposals for Autonomy, *Journal of Etnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2003. 3. http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus3-2003_Caspersen.pdf; Domini, Mirjana: National Minorities in the Republic of Croatia, *Central Europe Rewiew*, <http://www.ce-review.org/00/19/domini19.html>; Zoran Daskalovic: *Withering Away of Ethnic Minorities in Croatia, Dossier on the Rights and Protection of Ethnic Minorities in Bosnia & Herzegovina, Macedonia, Serbia, Montenegro and Croatia*. Aimpres. www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2003/30624-dose-01-06.htm; Tatalovic, Sinisa: *Minority Peoples and Minorities*. Zagreb, 1997; Datele privind sistemul de autoguvernare minoritară și rezultatele alegerilor autoguvernărilor minoritare din 2003 în *Új Képes Újság* (8) 2002. 48–50. 2003. 2–5. 21–22. <http://www.hhrf.org/umku>.

17. Despre eforturile autonomiste ale maghiarilor din Voivodina vezi: Hódi Sándor: *Kisebbségi autonómiák – önkormányzati törekvések, Dokumentumgyűjtemény*. Szabadka–Ada, 1999, Magyarságkutató Tudományos Társaság; *Magyar autonómia, A VMDK állásfoglalása az önkormányzatról. Szakértői tervzet a VMDK Közgyűlésének dokumentuma*, Magyarankizsa, 1992; Gaál György – Bozóki Antal (red.): *A vajdasági magyarság és az autonómia*, Újvidék, 2003; Korhecz Tamás: Chances for Ethnic Autonomy in Vojvodina: Analysis of the Latest Autonomy Proposal of Hungarian Political Parties in Vojvodina, In Gál Kinga: *Minority Governance*, 273–297.

18. Végel László: Multikulturális habverés. Új törvény a nemzeti kisebbségekről Jugoszláviában, In *Sorskérdéseink*, 217–220; Várady Tibor: Komolyan venni az autonómia: koncepciókat, op.cit.

19. Textul legii poate fi consultat pe site-ul electronic al MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: www.mtaki.hu;

20. Uniunea Culturală a Maghiarilor din Ucraina Subcarpatică a elaborat de ja proiecte de autonomie: proiectul elaborat de Comisia de autonomie a KMKSZ *Despre principiile de bază ale autonomiei maghiarilor din Ucraina Subcarpatică* din ianuarie 1991 și proiectul de autonomie înaintat în mod oficial de KMKSZ parlamentului ucrainian, *Legea ucrainiană despre circumscripția autonomă maghiară* din aprilie 1992.

Pe lângă proiectele de autonomie teritorială, KMKSZ a elaborat și proiectul autonomiei naționale culturale. În decembrie 1999 a înaintat o propunere privind înființarea raionului Tisa, cu centrul la Berogovo, care să cuprindă majoritatea așezărilor din Ucraina Subcarpatică cu populație masiv maghiară. Organizațiile afiliate Uniunii Democratice Maghiare din Ucraina consideră că egalitatea în drepturi a minorității maghiare din Ucraina Subcarpatică poate fi asigurată prin realizarea autonomiei culturale și personale. Dupka György: *Autonómia-törekvések Kárpátalján*, Ungvár–Budapest, 2004, Intermix Kiadó; Gerencsér Balázs – Juász Albin: *A kisebbségi autonómia* (működő modellek, magyar elképzelések), Budapest, 2001. i. m. <http://www.hhrf.org/autonomia>; Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, Budapest 1998. 72–77; Ríz Ádám: Az 1990 óta született autonómiakoncepciók összehasonlítása, *Korunk*, 2000.1. <http://www.hhrf.org/korunk/0001/1k19.htm>; Pataki G. Zsolt: Overview of Proposals, i. m. in Gál Kinga: *Minority Governance*, i. m. 262–264.

21. Gyurcsík Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio* (7) 1996. 3. 180. Studiul citat al lui Bugajski: *Ethnic Politics in Eastern Europe. A Guide to Nationality Policies, Organizations and Parties. The Center for Strategic and International Studies* 1993. 340–346.

22. Despre politica de autonomie a FMK, respectiv a MPP vezi: Tóth Károly: Kisebbségi önkormányzati törekvések Szlovákiában. *Pro Minoritate* (1) 1993. 6. Textul programului de minorități naționale al MPP vezi: Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja. (H. n.) 1992. 67–97.

23 Ibid. 117–118

24. Pogány Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1994*. Pozsony (1995.) 244–247.

25. Referitor la proiectul MKDM „Despre situația și drepturile minorităților naționale și ale grupurilor etnice” vezi: *Új Szó*, 16 februarie 1993; Documentele Mișcării Politice Conviețuirea „Despre principiile de bază ale autonomiei teritoriale și ale autonomiei personale”, respectiv „Restructurarea teritorială și administrativă a autoguvernărilor locale și intercomunitare” fuseseră considerate drept directive pentru politicile de autonomie teritorială ale Mișcării.

26. Referitor la această luare de poziție vezi: Duray Miklós: Önrendelkezési kísérleteink, Somorja, 1999. *Mérvy Ratio*, 221–222.

27. Ibid. 223–224.; Cf. *Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve*. Komárom, 1994. január 8. Komárom, 1995.

28. Eugár Béla: *Olyan országban élek...* Pozsony 2004. Kalligram, 27–32.

29. În legătură cu dilemele referitoare la proiectele maghiare ardelenice de autonomie vezi: Salat Levente: Autonómiák évadja, *Krónika*, 11 ianuarie 2004., respectiv, www.erdelyma.hu. Referitor la proiectele de autonomie din Voivodina și evoluțiile din 2002–2003 vezi: Korhecz Tamás: Chances for Ethnic Autonomy in Vojvodina: Analysis of the Latest Autonomy Proposal

of Hungarian Political Parties in Vojvodina, in Gal Kinga (ed.): *Minority Governance*, i. m. 273–298

30. Salat Levente: Autonomiák évadja, op.cit.; Az erdélyi autonómiatervek elemzésére lásd Borbély Zsolt Attila – Szentimrei Krisztina: *Erdélyi magyar politikatörténet, 1989–2003*. Budapest, 2003; Kántor Zoltán – Majtényi Balázs Autonómiamodellek Erdélyben – Jövőkép és stratégia, *Magyar Kisebbség*, 2004. 1.

31. Programul UDMR (2003), www.rmdsz.ro

32. Despre dezbaterele privind autonomia vezi: Bárdi Nándor: Tény és való, 106–109; Bodó Barna: Talpalatnyi régiók, Kolozsvár, 2003; Törzsök Erika: A kelet-közép-európai régió demokratizálásának esélyei és az autonómiatörekvések, in același autor: *Kisebbségek változó világban*, Kolozsvár, 2003. 83–89.

33. Bakk Miklós – Székely István: Az RMDSZ és az önkormányzati választások, *Magyar Kisebbség*, 2003. 110–117.

34. Régió versus autonomia, Tusványos 2003, 27 iulie 2003. www.transindex.ro

35. Referitor la anumite orientări vezi: Bakk Miklós: Az eredettől a kezdetig, in Molnár Gusztáv – Szokoly Elek (red.): *Provincia*, 245–249. Id: Modellek és alternatívák, id. 215–217. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció, id. 43–45. Despre instituționalizarea sistemului de relații maghiaro-maghiare vezi: Kántor Zoltán (red.): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*, Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány.

Traducerea de Elek Szokoly

Procesul Hădăreni

ISTVÁN HALLER

În seara și noaptea zilei de 20 septembrie 1993, în satul Hădăreni, comuna Chețani din Județul Mureș, s-a desfășurat unul dintre cele mai grave conflicte interetnice dintre romi și neromi din România. După ce cetățeanul Crăciun Chețan, de naționalitate română, a fost ucis (cel mai probabil) de Răpa Lupian Lăcătuș, de naționalitate romă, au fost linșate trei persoane (Aurelian Pardalian Lăcătuș, Răpa Lupian Lăcătuș – frați și Mircea Zoltan – cumnatul lor), de naționalitate romă, au fost incendiate 14 case aparținând membrilor comunității de romi, iar alte patru au fost distruse parțial.¹

Romii au fost alungați din sat. Următoarele zile au fost marcate de împiedicarea reîntoarcerii romilor în sat, cu acordul tacit sau manifest al autorităților. În urma presiunilor organizațiilor de romi și de drepturile omului din România, dar și al celor internaționale (inclusiv Congresul SUA a dezbatut cazul Hădăreni), majoritatea familiilor de romi s-au putut reîntoarce în sat, iar Guvernul României a promis reconstruirea caselor incendiate. Promisiunea a rămas în bună măsură în acest stadiu până azi (din cele 14 case incendiate, au fost reconstruite – multe fără tavan sau alte elemente structurale importante – doar 8).

Starea conflictuală a fost întreținută de autorități și în perioada următoare, spre exemplu, prin sancționări contravenționale abuzive ale romilor din localitate.

Ancheta penală a fost blocată datorită unor presiuni politice venite din partea PUNR-ului, aflat la guvernare în perioada respectivă alături de PDSR, PRM și PSM, până la alegerile din 1996.

Ca rezultat al unei acțiuni de lobby efectuată de Liga PRO EUROPA, susținută pe de o parte de comunitatea de romi din Hădăreni, pe de altă parte de alte organizații de drepturile omului (cum ar fi European Roma Rights Center), la peste patru ani de la incident, la 11 noiembrie 1997, la Tribunalul Mureș a început procesul penal al inculpaților învinuiți pentru omor, incendiere și ultraj împotriva bunelor moravuri.

Rechizitoriul

Cel puțin în primii trei ani ancheta penală a fost supusă presiunilor politice. Atît procurorul inspector Liviu Moica, cît și comandanții IPJ Mureș (col./r. Constantin Palade și col. Ioan Pop) au recunoscut în ianuarie 1997 că tergiversarea soluționării dosarului 1/P/1993 s-a datorat presiunilor politice exercitate asupra lor în perioada 1993–1996.

Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998 enumeră însă și o serie de erori care pot fi explicate doar prin indiferența și superficialitatea organelor de urmărire penală și nu prin presiuni politice: „Considerăm ca o atitudine negativă inclusiv efectuarea defectuoasă a actelor procesuale și procedurale legate de cercetarea la fața locului (procesul verbal de cercetare din 21.09.1993 îi are ca martori asistenți pe inculpații [G. B.²] și Gáll Nicolae, și nu este semnat de ei, încălcîndu-se astfel prev. art. 129 al. 1 și 2 C. pr. penală rap. la art. 92, 93 C. pr. penală și ar. 131 C. pr. penală), f. ecum și depunerea și întocmirea cu întîrziere a rapoartelor de autopsie privind toate victimele (Chețan Crăciun, Lăcătuș Râpa Lupian și Zoltan Mircea au decedat la 21.09.1993 iar rapoartele au fost efectuate în octombrie și noiembrie 1993, iar Lăcătuș Pardalian a decedat la 22.09.1993 și raportul a fost întocmit în noiembrie 1993. De menționat că niciunul din cele patru rapoarte medico-legale nu cuprinde datele certe, ci numai luna în care au fost efectuate), dar și adunarea electorală ținută pe stadionul din localitate, la care au participat politicieni, reprezentanți ai poliției și ai justiției, care au făcut apel la populație în sensul ascunderii adevărului și tergiversării soluționării cauzei.”

Incompetența Parchetului de pe lîngă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș pare vădită, din moment ce șapte învinuiți arestați preventiv la 21 iulie 1994 pentru infracțiunea de omor (Nicolae Gáll, Pavel Bucur, Petru Bucur, Iuliu Bucur, Vasile Bucur, Vasile Dorel Bucur, Nicolae Bucur) au fost eliberați imediat, chiar în aceeași zi, „pentru a nu stînjiți mersul lucrărilor agricole și în special împărțirea recoltei” (citat din Ordonanța Parchetului Militar de pe lîngă Tribunalul Militar Teritorial București din 22 august 1995).

Mai mulți martori (atît romi cît și neromi, martori ai acuzării sau apărării) au declarat că în faza urmăririi penale mărturiile nu au fost înregistrate în totalitate, martorii au fost influențați sau li se indicaseră nume de persoane pe care să le menționeze în declarație. V. D. R. a declarat: „Cele declarate anterior nu-mi aparțin, am fost obligată de procuror să declar ceea ce s-a consemnat. Procurorul a tipat la mine și eu trebuia să-mi adaptez răspunsurile. [...] A venit la bar procurorul anchetator care a urlat, a lovit cu pumnul în teighea, m-a amenințat că voi fi legată. [...] Trebuia să răspund așa cum eram întrebată, mai precis întrebările erau: «nu-i așa că X a dat foc?» [...] Mi-am menținut declarațiile date anterior deoarece procurorul mi-a spus că dacă schimb aceste declarații, voi fi închisă”³.

Potrivit mai multor martori, în noaptea de 20–21 septembrie 1993, atît procurorul anchetator al cazului Hădăreni cît și un alt procuror, Ioan Claj, se aflau în localitate. Astfel ar fi avut ocazia de a strînge dovezi în mod nemijlocit, în timpul desfășurării evenimentelor.

Totodată nu poate fi omisă din acest tablou presiunea exercitată asupra Parchetului din partea mass-mediei de a renunța la incriminarea vinovaților (un titlu semnificativ: „Procurorii reinstituie teroarea” – Ziua, 26 februarie 1998, pagina 12).

În astfel de condiții a fost întocmit la 12 august 1997, de procuror inspector Liviu Moica, Rechizitoriul Parchetului de pe lîngă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, în dosarul nr. 1/P/1993.

Acest Rechizitoriu, în prima parte, incriminează colectiv comunitatea romilor pentru existența tensiunilor interetnice. „Modul de viață marginal al unor categorii de țigani, și în special al celor care s-au stabilit în Hădăreni după decembrie 1989, a generat grave tensiuni cu populația majoritară. În general, datorită condițiilor de viață, respingerii unor valori morale acceptate de restul comunității, țiganii s-au automarginalizat manifestîndu-se agresiv, nerecunoscînd și încălcînd premeditat normele juridice instituționalizate în societate.”

Rechizitoriul își permite să prezinte și numărul cauzelor penale (7 în perioada 1991–1993) în care erau implicați romi, deși ținerea și publicarea evidenței criminalității pe criterii etnice nu este în conformitate cu principiul nediscriminării. Cifra prezentată nu se poate compara cu totalitatea dosarelor penale în care au fost implicați cetățenii din Hădăreni în perioada menționată, deoarece Inspectoratul Județean de Poliție Mureș a refuzat să comunice date referitoare la numărul total al delincvențelor, considerînd că acesta este secret profesional. În mod inexplicabil, caracterul secret al informațiilor nu se extinde și asupra faptelor comise de romi. Modul în care cetățenii – de această dată neromi – din Hădăreni s-au raportat la lege se reflectă în temerea Parchetului de pe lîngă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, că în urma arestărilor preventive „locuitorii satului Hădăreni vor declanșa acțiuni de protest, de nerespectare a legilor, între altele blocarea șoselei naționale pe o perioadă mai mare de timp”, Gheorghe Bucur, viceprimarul comunei Chețani, fiind „suspectat că s-ar afla împreună cu aceștia printre principalii instigatori la violențe” (citat din Ordonanța Parchetului Militar de pe lîngă Tribunalul Militar Teritorial București din 22 august 1995).

„Violența împotriva țiganilor s-a exercitat în mod selectiv, nefiind vizați cei integrați în mod normal în viața socială” – afirmă Rechizitoriul, ca o concluzie la acuzațiile formulate pe mai multe pagini la adresa comunității de romi. Față de această afirmație a Parchetului, Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998 menționează: „instanța își însușește susținerea tuturor martorilor și inculpaților precum și a părților vătămate, audiați nemijlocit, în sensul că în noaptea respectivă urma ca satul să fie «curățat de țigani»”. Într-un alt loc însă și sentința susține că „nu toate casele de

țigani și nu toți țiganii au fost vizați”. Tot timpul s-a susținut că au fost afectate doar acele familii de romi care ar fi avut un comportament antisocial. Declarațiile neromilor în fața instanței au dovedit contrariul: „După părerea mea, nu toată comunitatea romilor din Hădăreni merita același tratament, pentru că erau familii cu care ne puteam înțelege și din păcate și aceste familii au avut pagube”⁴ (declarația lui F. R.); „a. dea casa țiganului [V. M.] care nu avea nici o vină”⁵

După ce trece în evidență evenimentele din 20 septembrie 1993, pe baza mărturiilor, Rechizitoriul dispune următoarele: trimiterea în judecată în stare de arest preventiv a inculpaților Pavel Bucur, Petru Bucur, Nicolae Gáll, Vasile Dorel Bucur, Severius Ioan Precup pentru săvârșirea infracțiunii de omor calificat și deosebit de grav⁶, distrugere⁷ și ultraj împotriva bunelor moravuri⁸, în sarcina inculpatului Petru Bucur⁹ reținând și infracțiunea de amenințarea martorului; trimiterea în judecată a inculpaților Vasile Bucur, Nicolae Bucur, Iuliu Bucur, Vasile Budean, Olimpiu Vescan și Simion Furdul pentru săvârșirea infracțiunii de distrugere și ultraj împotriva bunelor moravuri; scoaterea de sub urmărire penală a inculpaților Vasile Bucur, Nicolae Bucur și Iuliu Bucur pentru săvârșirea infracțiunii de omor calificat și deosebit de grav, începerea urmăririi penale față de I. A. și alte 12 persoane; încetarea urmăririi penale împotriva lui Râpa Lupian Lăcătuș, decedat.

Față de încadrarea juridică a faptelor comise de inculpați se ridică unele semne de întrebare. De ce s-a încadrat distrugerea la art. 217 al Codului penal, și nu la art. 218, distrugere calificată, faptele comise având consecințe deosebit de grave (13 familii și-au pierdut toate bunurile)? De ce nu s-a reținut împotriva inculpaților infracțiunea de violare de domiciliu¹⁰, din moment ce era evident că cei care au comis distrugerile au fost în curtea și în locuința familiilor de romi? O posibilă explicație ne oferă Legea privind grațierea unor pedepse¹¹, publicată cu câteva zile înaintea definitivării rechizitoriului, care acordă grațiere – între altele – infracțiunilor de distrugere și celor de ultraj împotriva bunelor moravuri, dar nu și distrugerii calificate și violării de domiciliu!

Interesant este că Rechizitoriul specifică în două locuri că este vorba de distrugere calificată, însă la capitolul Dispoziții menționează doar distrugere. Probabil Rechizitoriul conținea inițial acuzații mai grave, care, ulterior, au fost modificate. Din neatenție însă au rămas și părți „nemodificate”.

Atmosfera procesului

Cum era de așteptat, procesul a început într-o atmosferă foarte încărcată. Spiritele erau încinse: inculpații au fost primiți de către rude și prieteni ca niște eroi (unul din inculpați și-a ridicat pumnii și a gesticulat către cei adunați, ca într-un scenariu de miting), iar de către romii din sală au fost primiți cu huiduieli și înjurături. Orice se întâmpla, era interpretat cu ură sau cel puțin cu suspiciune. Spre exemplu, în prima

zi de proces, la 11 noiembrie 1997, în sala de ședință a sunat un telefon mobil, aparținând unui lider rom. Imediat au apărut suspiciuni privind persoana cu care vorbește, motivul pentru care vorbește, ideea că s-ar „spiona” în sală.

Această atmosferă s-a calmat treptat în cursul procesului, devenind din nou încinsă în final, când deja era evident că unii inculpați nu vor putea evita pedeapsa cu închisoarea, dar totodată și faptul că pedepsele nu vor fi cele scontate de victime.

Deși romii din Hădăreni se plîngeau de existența unor amenințări din partea familiilor inculpaților, nu au avut loc incidente majore. Ceea ce se putea observa în sala de ședință era incitarea subtilă (prin semne mai mult sau mai puțin obscene, prin câteva vorbe aruncate în șoaptă) a romilor. Unii dintre cei vizați au răspuns la aceste provocări, fiind nevoie și de intervenția hotărîită a președintei instanței pentru a calma spiritele. Spre exemplu, G. L. a încălcat în mod repetat prevederile privind ordinea și solemnitatea ședinței. Pentru tulburarea ordinii, a fost îndepărtată de câteva ori din sală, președinta instanței amenințînd-o chiar cu arestare pentru infracțiune de audiență, lucru care nu s-a produs. Această indulgență se explică prin faptul că președinta instanței a arătat înțelegere pentru persoanele care și-au pierdut toate bunurile și așteptau în zadar de ani de zile să fie despăgubite. Dacă aceste cazuri particulare ar fi urmat să se generalizeze, probabil că măsurile ar fi fost pe măsură. Presa a subliniat aceste incidente, fără a le distorsiona. Un exemplu în acest sens: „mama uneia dintre victime, [B. M.] i-a strigat președintelui completului de judecată «dacă nu ne faceți dreptate... mergem și noi, țiganii, să aprindem casele românilor». Ea a fost urgent evacuată din sală.”¹²

Considerînd că în această atmosferă justiția nu poate fi independentă, încă în noiembrie 1997 una dintre victime, M. F. Z., a cerut Curții Supreme de Justiție strămutarea procesului. Celelalte victime (sub 19 semnături), precum și acuzații au cerut să se respingă solicitarea de strămutare, pe considerentul că transportul martorilor ar fi reprezentat costuri semnificative. Curtea a dat câștig de cauză celor care au susținut că „pînă în prezent”¹³, în opinia noastră, judecata s-a desfășurat în mod normal și nu avem motive să credem că susținerile din cererea de strămutare sînt temeinice.”

Cît de reale puteau fi mărturiile?

În legătură cu Pavel Bucur, Parchetul a formulat și acuzația că el ar fi încercat să modifice prin amenințări declarațiile unui martor. Era evident că există anumite presiuni asupra martorilor¹⁴, cel puțin de ordin psihic. Într-un sat unde preotul ortodox s-a solidarizat cu cei care au comis crimele, ca și reprezentantul „din județ” al celui mai important partid politic din sat (PUNR), e greu să devii „trădător” și să spui cine ce a comis.

Efectul acestei presiuni era evident în cursul procesului. Altfel au sunat declarațiile date în fața procurorului și altfel cele date în fața rudelor inculpaților,

persoane din sat cu care trebuiau să conviețuiască în continuare. S. M. a declarat în mod expres: „nu pot să nominalizez nici o persoană care a lovit pentru că sînt o persoană singură și îmi este frică de reacția concetățenilor”¹⁵. Și V. C. a declarat: „Corespunde adevărului că am fost amenințat de femeile din sat la data de 23.11.1993, „amenințare pe care am primit-o pentru că continuam să-i ajutăm țigani, respectiv să le lucrez. Mi-e frică să dau numele femeilor care m-au amenințat. Mi-a fost frică și atunci și mi-e frică și acum.”¹⁶.

În cazurile cele mai flagrante, președinta instanței a dispus începerea urmăririi penale pentru mărturia mincinoasă a unor persoane. Aceste persoane și-au modificat atitudinea în fața procurorului. Unul dintre acești martori, F. R., la data de 12 februarie 1998 a prezentat o declarație în fața anchetatorului Inspectoratului de Poliție al Județului Mureș în care a specificat: „am fost emoționat și intimidat de prezența atîtor persoane, precum și a inculpaților în sala de judecată”. Declarațiile acestor persoane, schimbate cînd la presiunea celor din sala de judecată, cînd la presiunea organelor de cercetare penală – cel puțin la instanța de recurs, în fața căreia declarațiile apăreau doar în formă scrisă – au fost considerate ca fiind îndoielnice.

O mare doză de suspiciune s-a ridicat față de martorii romi. Pot fi ei obiectivi după cele suferite? Această suspiciune a mers pînă acolo încît presa considera că oricine incriminează neromii, trebuie să fie rom. Caracteristic în acest sens este un articol din cotidianul Național din 15 aprilie 1998, publicat sub titlul Dosarul Hădăreni – Un țigan a recunoscut că și el a aruncat cu pietre în casa ucigașilor lui Crăciun Chețan, semnat de Corina Ruja, în care unul din martorii cheie, L. C. D., a fost făcut țigan doar pentru că i-a înșirat pe cei care au participat la incident.

Mărturiile erau afectate în mare măsură și de trecerea celor 4–5 ani de la evenimente, timp în care cele văzute și auzite au fost completate în subconștient de zvonuri ulterioare.

Cum a început incidentul?

Unul dintre punctele cheie ale procesului l-a constituit modul în care a început incidentul.

O parte a martorilor romi a afirmat că exista un plan al incendierii caselor romilor dinainte de 20 septembrie 1993. În această interpretare, ceea ce s-a întîmplat la data respectivă era urmarea unei provocări premeditate, dăr care – datorită ripostei romilor – a avut un efect nescontat pentru populația majoritară: uciderea lui Crăciun Chețan. O astfel de declarație a dat L. M.: „cu circa o săptămînă înainte de 20 septembrie 1993 un vecin de-al meu [G. P.] mi-a spus că vor fi arse casele țiganilor din sat pentru că astfel locuitorii satului să nu mai aibe probleme cu ei”.¹⁷ I. M. a declarat că și el a fost anunțat în prealabil de inculpatul Vasile Bucur, care i-a promis că – fiind vorba de un „țigan de treabă” – el nu va fi afectat.

Dacă s-a făcut într-adevăr o astfel de promisiune, ea nu a fost respectată. Casa lui I. M. a fost prima incendiată...

Inițial, organele de cercetare penală au prezentat presei și opiniei publice următorul scenariu: Aurelian Pardalian Lăcătuș, Râpa Lupian Lăcătuș și Mircea Zoltan, aflați sub influența băuturilor alcoolice, au agresat-o verbal pe Liana Bucur, care a trecut prin fața lor. Gligor Chețan a intervenit în apărarea fetei, dar a fost bătut. Văzînd acest incident, un număr de oameni au sărit în ajutorul bătrînului. Râpa Lupian Lăcătuș¹⁸ a scos un cuțit cu care l-a înjunghiat pe Crăciun Chețan.

Rechizitoriul, neavînd suport pentru acest scenariu, a susținut următoarele: „[Gligor Chețan] trecînd prin fața lor, fără motiv, frații Lăcătuș Râpa Lupian și Lăcătuș Aurelian Pardalian i-au adus grave jigniri, deși Chețan Gligor era mult mai în vîrstă decît ei. Fiind indignat de manifestările celor doi frați, Chețan Gligor senior a legat cu lanțul vaca de un stîlp electric de beton¹⁹, intenționînd apoi să se deplaseze spre frații Lăcătuș pentru a le imputa comportarea necuviincioasă față de el. Înaintea sa a venit însă Lăcătuș Aurel Pardalian, care l-a lovit cu palma peste față și l-a tras după el peste șosea, pînă la stația de autobuz. Aici, tot fără motiv, cei doi frați au continuat să-l lovească cu pumnul pe Chețan Gligor senior, doborîndu-l.”

În urma audierii în public a martorilor evenimentului, s-au conturat următoarele: „Cei trei țigani observînd-o pe trotuarul de vis-à-vis pe Bucur Liana, au început să strige după ea folosind pe lîngă cuvinte de salut și alte apelative pentru a-i atrage atenția tinerei. În conformitate cu declarația martorei Bucur Liana, aceasta nu s-a simțit jignită cu nimic, dar nici nu a răspuns celor trei tineri. [Liana Bucur a declarat următoarele: „În stația de autobuz se aflau trei sau patru tineri țigari care, într-adevăr, au strigat după mine însă după cîte îmi amintesc, m-au întrebat ce fac sau unde merg. Precizez că apelativele țiganilor nu m-au jignit cu nimic. Mai ales că nici nu le-am răspuns.”²⁰ Unul dintre cei prezenți în grup, L. M., a afirmat că Liana Bucur a fost întrebată dacă dorește napolitane²¹, ulterior explicînd că nu exista intenția unei „acostări”, discuția dintre grupul de romi și fată datorîndu-se faptului că una din persoanele care erau în grup a fost coleg de clasă cu Liana Bucur și-a manifestat doar bucuria reîntîlnirii, ea fiind studentă la Cluj.] Pe același trotuar cu martora, din sens opus, venea spre centrul comunei Chețan Gligor senior care ducea o vacă de funie. Această persoană, deși mai în vîrstă decît persoanele cu care s-a intersectat, a luat o atitudine prin aceea că a replicat tinerilor țigani aflați în stație. Din declarația martorului Chețan Gligor senior rezultă că a folosit apelative «aspre» la adresa țiganilor, avînd în vedere că, fiind mai în vîrstă, o să-i determine pe cei trei să-și vadă de treaba lor, să nu se mai lege de «fetele satului». Reacția țiganilor nu a fost cea scontată de martor, aceștia nu au mai continuat să facă vreo referire la tînără, în schimb l-au luat în derîdere pe bătrîn făcînd referiri jignitoare la relația dintre el și vacă. Martorul s-a enervat, mai ales că anterior consumase alcool, lucru recunoscut de el. [...] În legătură cu consumul de alcool, instanța reține că cel puțin în această

primă fază a incidentului, sub influența băuturilor alcoolice se afla doar Chețan Gligor senior, pentru că în conformitate cu declarația martorei [R. V. D.], cei trei țigani au fost în după-amiaza respectivă în bar, dar nu au consumat alcool. Au cumpărat dulciuri și cafea. Pentru a-i «disciplina» pe cei trei țigani, Chețan Gligor a legat vaca de stîlp și amenințându-i cu biciul a trecut strada cu intenția vădită de a-i lovi. Din declarația martorului [L. M.] rezultă că Chețan Gligor l-a și lovit pe Parda în cap de două ori, acesta a ripostat și l-a lovit pe Chețan Gligor la gură. [...] Victima Chețan Crăciun, ajunsă și ea la fața locului, nu a mai apucat la rîndul său să-l lovească pe țiganul cu cuțit în mînă pentru că a fost împuns în zona pieptului.”²²

Gravitatea faptului că Gligor Chețan a fost lovit nu poate fi minimalizată, cu atît mai puțin înjunghierea victimei Crăciun Chețan, dar se poate observa intenția vădită a organelor de urmărire penală de a imputa izbucnirea incidentului în totalitate romilor, de a ascunde faptul că – fără vreun motiv întemeiat – Gligor Chețan a trecut strada și a început să-i lovească pe romi cu biciul. Acest aspect este cu totul străin de imaginea unui sat „terorizat” de romi, unde nici un nerom nu are curajul să se opună „stăpînilor satului”²³; arată mai de grabă existența unor sentimente rasiste, imaginea unui sat unde romii nu pot discuta liber cu neromii, mai ales băieții romi cu fetele nerome. Totodată, trebuie subliniat faptul că „ura împotriva romilor” nu a fost nici pe departe atît de generală cum au încercat să dovedească organele de urmărire penală la unison cu inculpații. Chiar și în condițiile pasiunilor dezlănțuite, au existat săteni care s-au opus incendierii caselor, care au încercat să stingă focul din unele case sau care chiar au ascuns romi în casele lor pentru a-i scăpa de furia grupului care a comis crimele. În acest sens merită citată declarația lui O. S.: „Inițial casa mamei mele nu a fost incendiată pentru că [I. și I. G.] nu au permis, dar ulterior, în jurul orei 1, grupul de oameni a reveni și a dat foc casei. [...] Mă aflu în curte la [G.]. O vecină a strigat lui Vescan Olimpiu: «Olimpiule, nu da foc, că te spun la mama ta» [...] Și [G. I.] a încercat să nu-i lase pe tineri să dea foc.”²⁴

Într-o stare de normalitate, Aurelian Pardalian Lăcătuș ar fi fost condamnat pentru lovire, iar Răpa Lupian Lăcătuș pentru omor. Pentru ambii învinuiți s-ar fi putut invoca scuza provocării.²⁵

Cine a participat la omor și incendieri?

Conform Sentinței penale nr. 157 din 17 iulie 1998, incendierea primei case, în care s-au refugiat cei trei romi (Aurelian Pardalian Lăcătuș, Răpa Lupian Lăcătuș, Mircea Zoltan), s-a produs astfel: „din mulțime s-au exprimat îndemnuri la incendiere: «dați-le foc, să ardă ca șobolanii». Cu certitudine, [I. A.], care avea o legătură de cînepă în mînă, a aruncat primul cu material inflamabil în casă. [...] La incendiere și-a adus aportul și [S. A.], care din tractorul aflat în fața căminului cultural se alimenta cu motorină, care cu ajutorul unui bidon de plastic, era efectiv pompată în casă. La

incendiere au participat și [F. R.] și Vescan Olimpiu (inculpat) [singurul inculpat din acest grup numeros!], aceștia fiind văzuți cu mănunchiuri de cîneapă în mîini. În afara celor nominalizați (oameni adulți), la reușita incendiarii și-au adus aportul copii aflați la fața locului, și anume frații [G.], frații [D.], copiii lui [K.].

Incendierea casei a avut ca efect încercarea de evadare a romilor. Pe baza declarației martorilor, Sentința penală nr. 157, în dosarul 5153/1997, a stabilit următoarele:

1. „În geamul din dreapta [...] a ieșit «Sibi» – Lăcătuș Râpa Lupian, care a fost imediat imobilizat de lucrătorul de poliție Moga (acesta i-a aplicat cătușe). [...] Polițistul Moga a încercat să se refugieze cu Sibi în curtea lui [I. R.], care nu le-a permis accesul. Atunci, pentru a scăpa de furia dezlănțuită, polițistul a încercat să ajungă cu victima spre drumul spre cimitir, încercînd și alte porți de acces în curțile oamenilor, însă aceste porți erau închise. La circa 10 metri parcurși pe drumul spre cimitir, mulțimea adunată a reușit să îi oprească, agresîndu-l pe Sibi. Atunci polițistul, dîndu-și seama că prezența sa este pur decorativă, și-a abandonat «prizonierul» mulțimii dezlănțuite. Se reține că [V. A.] l-a tras de geacă pe polițist, împiedicîndu-l astfel să mai intervină în vreun mod.”

2. „Concomitent [cu Râpa Lupian Lăcătuș], pe același geam a ieșit și «Parda» – Lăcătuș Pardalian, care a fugit spre fața casei.”

3. „Zoltan Mircea a fost efectiv împiedicat de către [I. A.] și [N. V.] să iasă din casă, prin lovituri cu pumnul și cu lopata, ceea ce a condus în final la carbonizarea sa.”

În această descriere a evenimentelor, sentința își schimbă cursul și nu mai menționează nume de persoane care au participat, conform declarațiilor martorilor, la evenimente. Această turnură se datorează modificării atitudinii președintei instanței. Dacă la început martorii au fost solicitați să povestească evenimentele, ulterior se cerea ca martorii să se refere strict la persoanele acuzate, întrebările fiind de genul: „ce a făcut X. Y. în seara zilei de 20 septembrie 1993?”. Astfel se adunau mărturii împotriva inculpaților, dar nu se putea afla clar cine și în ce măsură a mai participat la evenimente.

În cursul audierii martorilor s-a conturat un grup de aproximativ 10–15 persoane care au participat la omor. După sosirea polițiștilor din Luduș, s-au format mai multe grupuri (probabil trei), cu un total de 25–30 de persoane care au mers de la casă la casă, au intrat în locuințe adunînd mobile și alte obiecte în mijlocul camerelor și dîndu-le foc, folosind cauciucuri și materiale inflamabile.

Sentința precizează foarte clar: urmărirea penală trebuia extinsă atît cu privire la persoane, cît și cu privire la fapte: „din probele administrate rezultă că inculpatul Furdui Simion se face vinovat și de săvîrșirea infracțiunii de omor calificat deosebit de grav, precum și că un aport deosebit la săvîrșirea infracțiunii de omor calificat deosebit de grav au avut-o și [I. A., V. S. A., S. B., N. V.], iar la săvîrșirea

infracțiunilor de distrugere și ultraj contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice au participat în mod deosebit [V. C., K. G., V. S., G. B.]. Ținem să subliniem că față de persoanele pentru care s-ar fi impus extinderea procesului penal există probe incriminatorii nu numai în faza de cercetare judecătorească ci, mai ales, în faza de urmărire penală.”

Și reprezentanții romilor din Hădăreni au cerut extinderea procesului penal „asupra tuturor persoanelor împotriva cărora există suficiente dovezi că au participat la omor [...] și distrugere prin incendiere”; și pentru alte fapte, „luînd în considerare mărturiile care dovedesc și comiterea infracțiunii de violare de domiciliu” (Memoriu către Parchetul de pe lângă Curtea de Apel). În acest memoriu se mai cere eliminarea circumstanțelor atenuante (avînd în vedere faptul că persoanele care au comis crimele nu au fost provocate de victime), ba chiar aplicarea circumstanțelor agravante.

De ce nu s-a început urmărirea penală a acestor persoane? De ce a fost refuzată de procurorul din sala de judecată, Otilia Abram, cererea instanței de a extinde urmărirea penală? Pentru aceste întrebări nu există răspunsuri raționale, juridic motivabile.

Condamnările

Refuzul Parchetului de a extinde urmărirea penală a afectat chiar și cuantumul pedepselor aplicate acelor persoane care au fost găsite vinovate. Președinta instanței, Viorica Odobleja, în Sentința penală nr. 157, specifică: „Față de caracteristicile speței, pedepsele aplicate inculpaților în ceea ce privește cuantumul ar putea părea blînde sau în disproporție cu cele săvîrșite. Considerăm că atîta vreme cît persoane care au avut un aport mult mai substanțial la faptele penale deduse judecății nu au fost trimise în judecată și, chiar mai mult, nici nu au fost cercetate pentru acțiunile lor ilicite, deși existau probe certe, inculpații trimiși în judecată nu pot să răspundă pentru întreaga vină c,î în contextul reținerii unei vini deosebite, doar pentru faptele lor.”

În favoarea inculpaților s-a reținut și scuza provocării. „În esență, »evenimentul Hădăreni« reprezintă din punctul de vedere al completului [...] o reacție coordonată și concertată a majorității locuitorilor față de o minoritate compusă din reprezentanții a două familii de țigani. Această reacție a fost justificată, în general, de starea de tensiune creată prin comportamentul social necorespunzător minorității, anterior evenimentelor și, în special, de comportamentul din după amiaza zilei de 20.09.1993 a cinci tineri țigani aparținînd celor două familii, îndreptate împotriva unei tinere, unui bătrîn și unui bărbat în floarea vîrstei aparținînd majorității.”²⁶ Se pot observa diferențe substanțiale între diferitele părți ale sentinței. După ce s-a clarificat că tînăra nu a fost insultată și nici comportamentul bătrînului nu a fost fără cusur, pentru a „justifica” linșarea a trei

persoane și incendierea a 14 case, se revine la acuzațiile inițiale ale rechizitoriului, combătute chiar de prima parte a sentinței.

Astfel s-au aplicat circumstanțe atenuante, iar multitudinea de circumstanțe agravante – săvârșirea faptei de mai multe persoane împreună, săvârșirea infracțiunii prin acte de cruzime ori mijloace care prezintă pericol public, săvârșirea infracțiunii de către un infractor major, dacă aceasta a fost comisă împreună cu un minor²⁷ – nu au fost luate în considerare.

Și Legea 137/1997 privind grațierea unor pedepse a redus cuantumul pedepselor.

Tabelul de mai jos prezintă situația condamnărilor hotărâte de Tribunalul Mureș:

Nume	Omor deosebit de grav (închisoare)	Distrugere (închisoare)	Ultraj împotriva bunelor moravuri (închisoare)	De executat după grațiere (închisoare)	Pedepse complementare
Pavel Bucur	5 ani	1 an	6 luni	5 ani	4 ani interzicerea unor drepturi
Petru Bucur	achitat	1 an	3 ani	1 an și 6 luni	2 ani interdicția accesului în Hădăreni
Nicolae Gáll	3 ani	1 an	6 luni	3 ani	2 ani interzicerea unor drepturi
Vasile Dorel Bucur	7 ani	3 ani	1 an	7 ani și 6 luni	4 ani interzicerea unor drepturi
Severius Ioan Precup	7 ani	3 ani	1 an	7 ani și 6 luni	4 ani interzicerea unor drepturi
Vasile Budean	—	5 ani	1 an	2 ani și 6 luni	—
Simion Furdui	—	5 ani	1 an	2 ani și 6 luni	—
Vasile Bucur	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—
Iuliu Bucur	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—
Nicolae Bucur	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—
Olimpiu Vescan	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—

Petru Bucur a fost achitat pentru săvârșirea infracțiunii de încercare de a determina mărturia mincinoasă. Motivul: „fapta inculpatului de a încerca să aibe o discuție cu cei efectiv implicați în evenimente, despre evenimente, nu înseamnă o încercare de a modifica realitatea, ci o eventuală clarificare a stării de fapt.”²⁸

Se observă diferențe considerabile între pedepsele aplicate. În cazul omorului deosebit de grav, Nicolae Gáll a fost condamnat la doar 3 ani, motivul fiind – probabil – lipsa unor dovezi evidente cu privire la participarea lui la linșarea celor trei romi. La infracțiunea de distrugere se remarcă pedepsele de 5 ani aplicate lui Simion Furdui și Vasile Budean. Explicația – cel puțin cu privire la primul – e dată de sentință: s-a considerat că el a participat și la infracțiunea de omor, astfel această pedeapsă compensează oarecum reticența Parchetului. Petru Bucur a primit o pedeapsă considerabilă pentru infracțiunea de ultraj împotriva bunelor moravuri, încât perioada petrecută de el în arest preventiv; astfel, instanța a putut dispune „punerea de îndată în libertate a inculpatului, pedeapsa executată corespunzând cu pedeapsa aplicată”²⁹.

Concluziile din dosarul penal nr. 2055/1998 de la Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, prezentate de avocatul părții civile, Vasile Ghere, arată că:

„Reținerea circumstanței atenuante legale a provocării pentru toate cele trei categorii de infracțiuni și pentru toți inculpații este greșită pentru că:

– actele inițiale de provocare au fost săvârșite de martorul Chețan Gligor senior, iar victimele Lăcătuș Râpa Lupian și Lăcătuș Pardalian doar au ripostat; amplificarea conflictului s-a datorat intervenției violente a fiilor acestui martor și apoi a majorității sătenilor;

– acest prim incident nu poate fi considerat ca un act de provocare în raport cu infracțiunile de distrugere care au fost săvârșite ulterior pe parcursul a câtorva ore, cu atât mai mult cu cât unele părți civile – de exemplu [I. M.] – nici măcar nu au fost acasă în momentele respective și au avut, anterior acestor evenimente, un comportament civilizat și realizau venituri substanțiale din activități lici;

– în cazul infracțiunii de ultraj contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice, avînd în vedere faptul că subiect pasiv al acestei infracțiuni este statul, reținerea stării de provocare este de neconceput. [...]

Deși în rechizitoriu sînt descrise și fapte de violare de domiciliu [...], instanța de fond nu s-a pronunțat asupra acestora. [...]

Instanța de fond a fost sesizată cu fapte de distrugere calificată în formă continuată. [...] Drept urmare, instanța [...] trebuia să-i condamne pe inculpați pentru comiterea unor infracțiuni de distrugere calificată.”

Urmărirea penală în cazul Hădăreni fiind pusă în mișcare de către Parchet, victimele nu aveau drept de apel împotriva sentinței, doar inculpații – care au cerut achitarea lor sau reducerea pedepselor – și Parchetul – care a cerut condamnarea lui Petru Bucur pentru omor și încercarea de a determina mărturie mincinoasă, cerînd, de asemenea, mărirea pedepsei lui Nicolae Gáll și, transformîndu-se în avocatul lui Simion Furdui, reducerea pedepsei acestuia. Simion Furdui s-a bucurat și anterior de o protecție specială din partea Parchetului de pe lîngă Curtea de Apel Mureș. Un număr ridicat de martori l-a indicat ca

participînd la linşarea romilor şi, la fel, la incendierea caselor. În faţa instanţei, modificîndu-şi declaraţiile anterioare, el a afirmat că nici nu a ieşit din casă, ocupîndu-se de mama lui bolnavă. Conform unor martori romi, el ar fi participat şi în ziua următoare, cu sprijinul Poliţiei din Luduş, la expulzarea prin violenţă a romilor care încercaseră să se reîntoarcă în casele lor. În ciuda evidenţelor, Parchetu! a refuzat urmărirea lui penală pentru infracţiunea de omor şi a cerut scăderea pedepsei aplicate pentru incendiere.

Decizia penală nr. 6/A din 15 ianuarie 1999 în dosarul 2055/1998 a desfiinţat parţial hotărîrea Tribunalului Mureş, astfel:

1. s-a redus pedeapsa complementară pentru Pavel Bucur de la 4 ani la 2 ani;
2. Petru Bucur a fost condamnat la 6 ani închisoare şi 3 ani interzicerea unor drepturi pentru infracţiunea de omor deosebit de grav şi la 1 an închisoare pentru infracţiunea de încercare de a determina mărturia mincinoasă (după ce Tribunalul l-a achitat cu privire la aceste infracţiuni); s-a redus pedeapsa stabilită pentru infracţiunea de ultraj contra bunelor moravuri şi tulburarea liniştii publice de la 3 ani la 1 an închisoare (grătiată integral, urmînd ca Petru Bucur să execute 6 ani de închisoare);
3. s-a modificat pedeapsa aplicată lui Nicolae Gáll pentru săvîrşirea infracţiunii de omor deosebit de grav de la 3 ani închisoare şi 2 ani interzicerea drepturilor la 6 ani închisoare şi 3 ani interzicerea drepturilor;
4. s-a modificat pedeapsa aplicată pentru Vasile Dorel Bucur şi Severius Ioan Precup pentru săvîrşirea infracţiunii de omor deosebit de grav de la 7 ani închisoare şi 4 ani interzicerea drepturilor la 6 ani închisoare şi 3 ani interzicerea drepturilor; s-au redus pedepsele aplicate celor doi pentru infracţiunea de distrugere de la cîte 3 ani la cîte 2 ani de închisoare (grătiată integral, urmînd ca ambii să execute cîte 6 ani de închisoare);
5. s-a modificat pedeapsa aplicată lui Vasile Budean şi lui Simion Furdui pentru infracţiunea de distrugere în sensul reducerii ei de la cîte 5 ani închisoare la cîte 2 ani închisoare (grătiată integral);
6. s-a încetat procesul penal faţă de Vasile Bucur, datorită decesului inculpatului;
7. s-a modificat pedeapsa aplicată pentru săvîrşirea infracţiunii de distrugere pentru Nicolae Bucur, Iuliu Bucur şi Olimpiu Vescan, fiind redusă de la cîte 3 ani la cîte 2 ani (grătiată integral);
8. s-a eliminat aplicarea circumstanţei atenuante în privinţa infracţiunii de ultraj contra bunelor moravuri şi tulburarea liniştii publice.

Decizia semnată de judecătorii Florin Stoica şi Ioan Hidegkuti a uniformizat pedepsele: la 5–6 ani pentru infracţiunea de omor şi 1–2 ani pentru distrugere şi ultraj (pedepse care au intrat astfel în sfera graţierii totale).

Această decizie a fost atacată de inculpaţii condamnaţi pentru omor calificat, cerînd, în continuare, achitarea lor sau reducerea pedepsei.

Curtea Supremă de Justiție, prin Decizia penală nr. 4252 din 22 noiembrie, 1999, i-a achitat pe Petru Bucur și Nicolae Gáll și a egalizat pedepsele de închisoare la 5 ani pentru ceilalți inculpați care au făcut apel.

Situația lui Petru Bucur arată clar efectele întârzierii anchetei penale. Cu probele viciate de trecerea timpului, el a fost o dată achitat, după care condamnat și din nou achitat.

În spatele condamnării și, ulterior, a achitării lui Nicolae Gáll se poate afla concepția politică lansată încă la 21 septembrie 1993 că, în Hădăreni, românii și maghiarii s-au solidarizat pentru a-i alunga din sat pe romi. Conform acestei concepții, și un maghiar trebuia să răspundă pentru omor. Cum la Curtea Supremă de Justiție – se pare – nu funcționează aceleași criterii ca în județul Mureș, s-a acceptat alibiul lui Nicolae Gáll, care susținea că nici nu era în sat la comiterea infracțiunilor de omor, el transportându-l pe Crăciun Chețan la spitalul din Ludaș, de unde s-a întors după linșarea romilor. Ceea ce nu l-a împiedicat să participe ulterior la incendierea caselor.

La data de 12 octombrie 2000 Gáll Nicolae a chemat în judecată Statul Român solicitând suma de 320.000.000 lei daune materiale și 7 miliarde lei daune morale. În timpul procesului, Gáll Nicolae a renunțat la daunele materiale. Prin Sentința civilă nr. 100 din 25 aprilie 2001, Tribunalul Mureș a admis în parte acțiunea, obligând Statul Român la plata sumei de 3 miliarde lei daune morale pentru arestare pe nedrept. După apel și recurs, Curtea Supremă de Justiție a retrimis cazul la Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, care a respins apelurile formulate atât de Gáll Nicolae cât și de Ministerul de Finanțe. Ambele părți au înaintat recurs, iar prin Decizia nr. 1987 din 16 mai 2003, în dosarul 4407/2002, Curtea Supremă de Justiție a respins recursurile formulate. Astfel a rămas definitivă plata daunei în valoare de 3 miliarde lei în favoarea lui Gáll Nicolae. Ulterior Gáll Nicolae s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului pentru a solicita încă 4 miliarde lei daune morale din partea României.

Decretul 222 din 7 iunie 2000 privind acordarea unor grațieri individuale³⁰, prin art. 2, a grațiat pedeapsa cu închisoare rămasă neexecutată de Pavel Bucur și Severius Ioan Precup, ei fiind ultimii dintre cei condamnați pentru omor deosebit de grav în cazul Hădăreni care au părăsit închisoarea. Pavel Bucur a fost reținut pe cea mai lungă perioadă: din ianuarie 1997 până în iunie 2000. Trei ani și jumătate, pentru omor deosebit de grav.

Rolul polițiștilor

La mai bine de un an după începerea anchetei penale, deși din primele declarații reieșea deja că polițiștii care s-au deplasat la Hădăreni sînt acuzați de martori că ar fi participat activ la evenimente, la 31 octombrie 1994, Parchetul de pe lîngă Curtea de Apel Mureș a dispus declinarea competenței în favoarea Parchetului Militar Mureș.

La scurtă vreme după ce Parchetul Militar Mureș a preluat cazul, se părea că dovezile împotriva polițiștilor sînt concludente. Parchetul a trimis la data de 15 noiembrie 1994 o scrisoare către Inspectoratul de Poliție al Județului Mureș în care se arată: „din probele administrate pînă în prezent în cauză rezultă că [plt. Ioan Moga, plt. Alexandru Șușcă] i-ar fi îndemnat pe locuitori să exercite acte de violență asupra victimelor Lăcătuș Râpa Lupian și Lăcătuș Aurel Pardalian, respectiv că ar fi îndemnat și chiar au participat direct la incendierea unor locuințe”.

Mai mult, a apărut un nou acuzat: însuși fostul comandant al Inspectoratului, col. Constantin Palade. Astfel Ordonanța din 10 ianuarie 1995, în dosarul nr. 139/P/1994, semnată de lt. col. Marin Sandu, a declinat competența în favoarea Parchetului Militar Teritorial București. Acest parchet l-a delegat pentru desfășurarea urmăririi penale pe același lt. col. Marin Sandu.

Conform ordonanței, au fost urmăriți penal: col. Constantin Palade (pentru infracțiunea de instigare la mărturie mincinoasă³¹), plt. Ioan Moga și plt. Alexandru Șușcă (pentru infracțiunea de instigare la omor și distrugere prin incendiere³²).

Ordonanța din 22 august 1995, în dosarul 46/P/1995 al Tribunalului Militar Teritorial București, a dispus neînceperea urmăririi penale a polițiștilor, pe considerentul că nu se poate avea încredere în declarațiile martorilor, care ar fi „contrare logicii elementare” (afirmînd că dacă la început polițiștii au fost agresați de locuitori, e imposibil ca ulterior ei să instige la acte de violență.) Această apreciere nu ia în considerare eventualitatea ca, după ce polițiștii au fost învinuiți de sătenii neromi că nu au făcut nimic ani de zile pentru a stopa criminalitatea în sat, să încerce dovedirea competenței lor printr-o atitudine agresivă față de romi. Cert este că în noiembrie 1994 mai mulți romi din Hădăreni s-au prezentat la Biroul pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa, arătînd că persoane din sat exercită presiuni asupra lor ca întreaga vină pentru evenimente să se arunce asupra polițiștilor. Încă o dată li s-a atras atenția asupra importanței de a declara doar cele văzute și întîmplate, și să nu se lase manipulați. Astfel, neîncrederea în mărturiile respective este parțial justificată, dar nu este motivat ca ele să nu fie luate deloc în considerare, mai ales cele care în mod evident nu au fost modificate în urma presiunilor inculpaților.

Fără nici un argument, Ordonanța din 22 august 1995 a dispus neînceperea urmăririi penale și față de col. Constantin Palade, învinuit pentru că ar fi cerut locuitorilor din Hădăreni, conform Ordonanței din 31 octombrie 1994, „să nu zică nimic despre acțiunile lucrătorilor de poliție, întrucît totul se va mușamaliza și nimeni nu va suporta nici o consecință”.

Ordonanța Tribunalului Militar Teritorial București concluzionează: „evident și cu atît mai mult, nu poate fi reținută ca participare, nici sub forma instigării, nici sub forma unei eventuale complicități morale, lipsa de inițiativă eficace și inaptitudinea celor doi subofițeri de poliție de a influența conduita locuitorilor care acționau sub impulsul indignării și furiei”.

După audierea martorilor în fața instanței, Sentința penală nr. 157, dosarul 5153/1997, a arătat o altă față a (ne)implicării polițiștilor: „s-a stabilit prin declarații că ambii polițiști, dar mai ales Șuşcă se aflau sub influența băuturilor alcoolice”; „din probele administrate pe tot parcursul desfășurării procesului pena¹ rezultă că, deși incidentul putea fi stopat în momentul în care cele două victime au fost transportate la spital iar în comună sosiseră reprezentanți ai unor auto.ități din Luduş și Tîrgu-Mureș, acest lucru nu s-a întâmplat”; „locuitorii majoritari din Hădăreni au fost susținuți în mod direct sau indirect în acțiunile ulterioare omorurilor și de oficialii sosiți în Hădăreni, care nu numai că nu au stopat activitatea nocturnă de incendiere și distrugere, dar au fixat cordoane de jandarmi în jurul zonelor vizate”. Instanța civilă neavînd însă competențe cu privire la polițiști, nu s-a luat nici o măsură împotriva lor. Polițiștii nu au fost sancționați nici măcar pe cale administrativă: col. Constantin Palade a fost trecut în rezervă, dar pe alte considerente, plt. Ioan Moga a fost numit șef de post în Valea Largă, iar Alexandru Șuşcă – ajutor șef de post la Sînpaul.

În cazul polițiștilor – fiind vorba de reprezentanții unor autorități menite să vegheze asupra respectării legii – se impune o trecere în revistă a declarațiilor date de aceștia, respectiv de martori, pentru a vedea clar ce rol au avut în cadrul evenimentelor.

Înсуși modul în care unii polițiști au înțeles ce înseamnă o mărturie arată un grad ridicat de incertitudine față de competența lor profesională: „Pînă în prezent am dat circa 20 de declarații în diferite calități. Mențin aceste declarații în parte pentru că există aspecte pe care le-am adaptat calității în care am dat declarația” – a afirmat plt. Alexandru Șuşcă³³, iar plt. Ioan Moga a susținut că: „Nu pot da o explicație la diferențele existente între declarațiile mele date în fața instanței și cele date pe parcursul urmăririi și cercetării penale. Eu cred că am spus adevărul de fiecare dată.”³⁴ Întrebat dacă cunoaște nominal persoanele pe care le a acuzat că ar fi participat la evenimente, plt. Moga Ioan a dat un răspuns negativ, iar la întrebarea: atunci cum a fost posibil să indice nume de persoane în faza urmăririi penale, el a afirmat simplu: „mi le-am amintit pe moment. Astăzi nu mi le mai amintesc aceste nume”.³⁵

În calitate de șef de post, plt. Ioan Moga a declarat și următoarele: „Părerea mea este că nu se poate indica unul sau mai mulți vinovați deoarece în noaptea respectivă și-a spus cuvîntul voința colectivă de a scăpa de țiganii din Hădăreni. [...] Nu am luat nici un fel de atitudine, nici pro nici contra, lăsînd lucrurile să se desfășoare de la sine.”³⁶

Evenimentele și implicarea polițiștilor trebuie despărțite în diferite faze.

1. Sosirea polițiștilor din Chețani la fața locului și incendierea caselor

După ce Crăciun Chețan a fost transportat la spitalul din Luduş, sătenii au dat mai multe telefoane la postul de poliție din Chețani, comună de care aparține satul

Hădăreni: „Polițistul cu care am vorbit a spus să-mi văd de treabă, că a fost anunțat și poliția știe când trebuie să intervină și m-a înjurat și mi-a închis telefonul. M-am întors și le-am spus oamenilor ce s-a întâmplat, însă nu a reacționat nimeni violent la cele spuse de mine, am avut impresia că lumea așteaptă totuși să apară poliția. [...] Eu mă gândesc că lumea adunată în jurul casei lui [B.] păzea țiganii să nu fugă pînă la sosirea poliției.” – a declarat M. G. S.³⁷

Conform declarației date de plt. Ioan Moga, din Chețani s-au deplasat trei polițiști la Hădăreni: el, plt. Șușcă și plt. Podar (la cel din urmă, în mod inexplicabil, nu se fac referiri în declarații, împotriva lui nu s-a început urmărirea penală).

Referitor la momentul sosirii lor, cît și cu privire la adversitatea localnicilor – contrar celor susținute de Ordonanța Tribunalului Militar Teritorial București – plt. Ioan Moga a declarat: „Doar cînd am sosit în Hădăreni s-a strigat la adresa mea și în general la adresa polițiștilor din comună că nu ne-am făcut datoria, că nu am luat măsuri împotriva țiganilor. Acesta a fost singurul moment cînd ni s-a imputat de locuitori inactivitatea noastră față de țigani.”³⁸

Încercînd să pătrundă în casă, plt. Ioan Moga a sesizat că din casă începe să iasă fum. „Ajungînd pe scară în dreptul dulapului am încercat să-l împing așa încît să am posibilitatea să intru în casă. Încercînd să dau de o parte dulapul am sesizat că din casă încep să iasă fum. [...] După ce am reușit să dobor dulapul, am strigat la cei din casă să iasă afară, mai ales că deja fumul ieșea intens din locuință.”³⁹ Evenimentul este altfel relatat de către ceilalți martori: „cînd au venit polițiștii, lumea care era adunată pe lîngă gardul casei lui [B.] a intrat în curte” (S. M., fila 417); „polițistul Moga, după ce a fost amenințat de țiganii din casă că dacă va intra peste ei va fi un mort, și-a pus pistolul în toc și a plecat lăsîndu-i pe săteni să facă ce vor” (F. R., fila 240); „l-am auzit pe Moga spunînd oamenilor să facă ce vor cu cei din casă” (F. R., fila 407); „la incident a apărut și lucrătorul de poliție Șușcă care, efectiv, nu a făcut nimic, mai precis a venit pînă la curtea lui [B.], a văzut ce se întîmplă după care a plecat” (F. R., fila 407). Inculpații au relatat următoarele: „Moga a zis către oameni: «faceți ce vreți, că noi nu putem face nimic, din partea mea să dați foc la casă»” (Pavel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Șușcă a afirmat că el nu poate face nimic, dar țiganii vor ieși din casă dacă li se dă foc” (Vasile Dorel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Lumea a strigat să se dea foc la casă. Șușcă a zis: «faceți ce vreți că noi nu avem ce să le facem»” (Severius Ioan Precup, înregistrare din 13 noiembrie 1997).

2. Lîșarea romilor

Plt. Ioan Moga a fost primul care a luat contact cu cei care încercaseră să evadeze din casa incendiată. El a declarat „Primul a ieșit pe geamul respectiv Sebi pe care l-am prins fiind în dreptul lui și am încercat să-l imobilizez reușind să-i pun cătușele pe mîna dreaptă. Precizez că aveam asupra mea pistol, cătușe. În

timp ce-l țineam pe Sebi, pe același geam a sărit și Parda, care a fugit spre fața casei. Nici în aceste momente nu a fost lângă mine o altă persoană. [Urmează cele prezentate și în Senința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.] Nu știu cine a dat foc casei [în care s-au refugiat victimele]. Nu am văzut pe nimeni lovindu-i pe Sebi și Parda, mai precis atunci când asupra mea și a lui Sebi a năvălit grămada de oameni, eu nu am apucat să recunosc nici o persoană.”⁴⁰

Conținutul declarației plt.-lui Ioan Moga se regăsește și în alte declarații, dar detaliile diferă în mod semnificativ: „Când a început să ardă casa, unul dintre cei baricadați înăuntru a ieșit pe geam și eu l-am observat pe [I. A.] lovindu-l pe cel ce a sărit pe geam, cu un par. Cu toate acestea țiganul a reușit să sară peste gard dar a fost prins de Moga [astfel el nu se afla lângă geam încercând să-l deblocheze, ci în afara curții, de unde putea să vadă incendierea casei] care i-a pus o cătușă pe mână. Lucrătorul de poliție a vrut să-l ducă pe țigan de la locul faptei însă oamenii au început să-l lovească, așa încât țiganul a fost abandonat mulțimii.” (F. R., fila 407); „Pe unul dintre polițiștii din comună l-am văzut lângă victima Sibi. Nu am observat ca acesta să fi oprit oamenii să bată.” (C. L. D., fila 409.) Față de această ultimă mărturie, un alt martor a declarat: „i-am auzit pe amândoi polițiști strigând la oameni să nu mai dea în cel căzut pentru că o să-l urce în ARO și o să-l ducă de acolo” (L. M., fila 200). Poate este vorba de momente diferite, la începutul linșării polițiștii nu au intervenit, ci doar spre final.

3. Sosirea polițiștilor din Luduș

Cpt. Nicolae Drăghici de la Poliția din Luduș, referitor la sosirea polițiștilor din cel mai apropiat oraș de Hădăreni, a declarat următoarele: „Am plecat cu mașina poliției spre Hădăreni. În mașina respectivă se afla șoferul, eu, lt. maj. Pînzaru și plt. Apahidian. Mai puțin șoferul, toți ceilalți eram înarmați cu arme în stare de funcționare. [...] Când am ajuns în Hădăreni, de fapt la circa 5 km de Hădăreni, din Dealul Ludușului, am observat că în localitate ard două imobile. Ne-am continuat drumul și când am ajuns lângă cămin am coborât și am observat în colțul din stînga al căminului că două persoane căzute la pămînt, în stare gravă, erau lovite de cei adunați la fața locului. Loviturile erau aplicate cu picioarele și obiecte contondente în zona toracelui, în special. Personal, am încercat să opresc pe cei ce loveau dar nu am reușit. Precizez că în prezența mea, circa 2–3 minute aceste persoane au mai fost lovite, timp în care s-a reușit urcarea lor în salvarea prezentă la fața locului. [...] În timp ce victimele erau puse în salvare eu m-am îndepărtat spre fața căminului și am încercat să vorbesc cu oamenii și acolo m-am reîntîlnit cu inculpatul Gáll care, după părerea mea, m-a salvat de furia oamenilor ducându-mă în curtea barului său. [...] După ce am ajuns la Hădăreni, mașina noastră a plecat înapoi la Luduș, rămînînd în localitate eu, Pînzaru și Apahidean. Mașina noastră s-a reîntors de 2–3 ori, aducînd polițiști. De asemenea, din Luduș a mai venit o mașină, dar nu

știu câte transporturi de polițiști a făcut de la Luduș. [...] Nu am rășăsit zona căminului cultural și a barului lui Gáll.”⁴¹

Inactivitatea polițiștilor rezultă și din declarația lui Ioan Moga: „Am stat în centrul comunei circa o oră [după linșarea romilor], timp în care nu s-a întâmplat nimic, nu am sesizat că oamenii să fie cu dorința de răzbunare, după părerea mea, se putea termina totul. Cu toate acestea, așa cum am arătat, după circa o oră, au început să ardă case. [...] M-am deplasat la aceste case incendiate, dar de fiecare dată am ajuns după ce incendiatorii au plecat.”⁴²

Conform propriilor mărturii, polițiștii – în număr considerabil, aproximativ 20 de persoane – se aflau în zona centrală a satului, în timp ce grupuri de oameni incendiau casele romilor. Această situație e prezentată și de unii dintre martori: „nu a fost nici un polițist, pompier sau jandarm care să ne împiedice să mergem la casele țiganilor să dăm foc” (L. C. D., fila 409). A existat însă și o declarație contrară: „am observat printre cei care s-au apropiat de curtea noastră doi sau trei polițiști îmbrăcați în uniformă. Aceștia făceau apel să se liniștească, să meargă la casele lor” (D. L., fila 474).

Inculpații au evocat evenimentele cu totul altfel: „Polițistul șaten [cpt. Drăghici] a scos pistolul și a zis: «eu nu sînt cu țiganii, haideți să le dăm foc». Polițistul a pornit primul la incendiere.” (Pavel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Drăghici a scos pistolul și a zis: «eu nu sînt cu țiganii, să mergem să le dăm foc». [...] Mulțimea, în frunte cu Drăghici, s-a dus la casa lui Pardalian.” (Nicolae Gáll, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Drăghici a zis către oameni să se răzbune, și au pornit spre casele țiganilor, să-i găsească pe ceilați doi țigani [din grupul inițial]” (Vasile Dorel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Primul țigan, care era plin de sînge și udat cu apă dar mai respira, a fost întors cu picioarele de Drăghici și Pînzaru cu fața în jos. L-au lovit cu picioarele, zicîndu-i: «scoală-te». i-au pus cătușe și, tot cu piciorul, l-au întors înapoi. A început să-i sîngereze arcada. Împreună ne-am dus la cealaltă victimă, cînd a apărut încă un ofițer de poliție, Apahidian. Al doilea țigan era culcat pe spate, plin de sînge, cu o cătușă pe o mîna. Încă respira. Eu am refuzat să pun mîna pe el. Ofițerii l-au prins de picioare pe țigan și l-au tîrît așa pînă la cealaltă victimă. În momentul respectiv era întuneric, dar se vedea bine de la luminile din case. Întorcîndu-se la bar, Drăghici a spus: «după mine, să mergem înainte».” (Vasile Bucur, înregistrare din 14 noiembrie 1997); „Vasile Bucur alături de Drăghici au fost cei care au determinat oamenii să treacă la fapte” (Pavel Bucur, înregistrare din 24 februarie 1998).

Chiar dacă nu a existat o acțiune directă de participare a polițiștilor la incendiere, faptele incendiatorilor au fost susținute: „Am auzit că dintr-o mașină a poliției prin portavoce oamenii au fost anunțați că s-a stins focul la casa lui [C. M.]. Asta m-a determinat să fiu convins că poliția a fost de partea celor care doreau să dea foc la casele țiganilor.” (V. C., fila 476); „și eu am auzit din mașina poliției

să se facă anunțuri și îmi amintesc cu certitudine când s-a spus »la casa lui Costică s-a stins focul«, ceea ce pentru mine și pentru majoritatea locuitorilor a însemnat un îndemn la reaprinderea focului” (N. H., fila 614); „cît am stat ascunși în porumb am auzit apelurile făcute prin stație dintr-o mașină a poliției ; deși nu le pot reproduce arăt că acestea se refereau doar la siguranța circulației și nu la încetarea incendierilor” (L. M., fila 202).

4. Sosirea polițiștilor și jandarmilor din Tîrgu-Mureș

Referitor la venirea polițiștilor din Tîrgu-Mureș, plt. Ioan Moga a declarat: „Cred că polițiștii și jandarmii din Tîrgu-Mureș au sosit după orele 21–22. La acea oră casele țiganilor ardeau. Am raportat personal col. Cotoară cele întîmplate pînă în momentul sosirii lui în Hădăreni. Știu că cei de la Mureș au organizat patrulare care să patruleze prin localitate. Nu pot aprecia cîte case fuseseră deja incendiate, cîte au mai rămas întregi și cîți țigani mai erau în localitate atunci cînd au sosit cei de la Mureș”⁴³

Plt. Alexandru Șușcă a plecat de la fața locului: „în jurul orelor 22 am plecat la Lechința de Bistrița pentru alte sarcini de servicii, în comună rămînînd colegul meu Moga și echipa operativă din Luduș. [...] Lt. Drăghici [...] mi-a ordonat să plec să execut un mandat de arestare pentru doi inculpați urmăriți pentru omor.” (fila 241–242)

Deși au sosit forțe impresionante, conform martorilor nu s-a intervenit pentru oprirea incendierilor: „și după ce au venit scutierii în localitate s-au mai aprins case” (V. C., fila 476).

5. Ziua următoare

La 21 decembrie, romii care încercaseră să se reîntoarcă în sat au fost primiți de un grup de săteni și polițiști care i-au gonit. Declarațiile precizează următoarele: „cînd am ajuns la Arieș, polițistul Drăghici a tras cu arma după noi și am văzut și am auzit cînd martora [M. M.] a fost prinsă și bătută” (C. M., fila 236); „În 21.09.1993 cînd am intenționat să mă reîntorc în locuință, am fost victima atît a agresiunilor fizice cît și a celor verbale din partea consătenilor, militarilor și polițiștilor din localitate. [Dintre polițiști] l-am recunoscut pe numitul Drăghici care avea un baston în mînă. Mașina polițiștilor ne-a urmărit pînă ap-oape de Luncani și din mașină s-a tras cu pistolul. Știu că în acele momente dintr-o Dacie de culoare albastră s-au efectuat filmări.” (O. R., fila 622–623); „Ne-au alungat, în mod expres, Vescan Olimpiu și polițiștii Șușcă, Moga și Drăghici. Acest grup m-a urmărit cînd am ajuns să trec Arieșul. Acolo am fost prinsă și imobilizată cu spray de către Drăghici și bătută foarte grav.” (M. M., fila 234);

Reconstituind evenimentele, se poate constata că în cele cinci faze polițiștii au avut diferite atitudini. În prima fază, nedumeriți, au lăsat mulțimea să soluționeze

problema romilor baricadați în casă. Decît să încerce să intre și eventual să fie agresați, au preferat o soluție care nu-i punea în pericol: incendierea casei. În a doua fază, cel puțin plt. Ioan Moga a încercat să evite omorul. Era conștient de urmările unui astfel de incident. Dar, în situația creată, nu a avut curajul să fie mai hotărît în protejarea celui reținut. Despre a treia fază, martorii au afirmat aproape la unison: inițiativa incendierii caselor romilor a aparținut polițiștilor veniți din Luduș. Atît în faza a treia cît și în cea de-a patra, deși poliția era prezentă cu forțe mari, nu s-a intervenit pentru stoparea incendierii, asigurîndu-se doar fluenta circulației prin Hădăreni. În aceste momente, aproximativ 60 de polițiști erau prezenți în Hădăreni, chiar și prea mulți dacă luăm în considerare trimiterea lui Alexandru Șuşcă la Lechința de Bistrița – inexplicabil cum de avea sarcini de serviciu în jurisdicția unui alt județ – sau plecarea „nemotivată” a lui Nicolae Drăghici, referitor la care el a declarat: „Am stat în Hădăreni pînă în jurul orelor 21.30, cînd au venit polițiștii de la Mureș. Cînd am plecat la Luduș, ardeau mai multe case în diferite locuri din sat.”⁴⁴ În a cincea fază poliția a luat o atitudine hotărîtă în sprijinirea expulzării romilor din localitate. Se poate vorbi și de o ultimă fază, cea a urmăririi penale, în care polițiștii prezenți în localitate în timpul evenimentelor ar fi putut juca rolul martorilor cheie, avînd (ipotetic) credibilitate, spirit de observație, cunoștințe juridice. În schimb, au dat declarații contradictorii, fără valoare juridică.

Față de comandantul poliției Mureș, col. Constantin Palade a fost formulată următoarea declarație: „după ce între țigani [la 9 septembrie 1993] a existat un scandal mare soldat cu un deces, am auzit că a avut loc o ședință la care a participat și fostul comandant al poliției, Palade, care, printre altele, le-a atras atenția sătenilor și de fapt le-a și indicat să-și rezolve singuri problemele cu țiganii din sat”, sugerînd ca soluție expulzarea lor din localitate.

Împotriva Ordonanței din 22 august 1999, dată în dosarul 46/P/1995 a Parchetului Militar teritorial București, cîțiva de romi din Hădăreni au formulat o plîngere la Parchetul de pe lîngă Curtea Supremă de Justiție. Soluția dată a fost cea de nîncepere a urmăririi penale.

Latura civilă

Latura penală și cea civilă, în dosarul 5153/1997, au fost separate în cursul procesului prin Încheierea de ședință din 23 iunie 1998. După soluționarea laturii penale, s-a pus pe rol latura civilă.

În prima fază, partea civilă – romii care și-au pierdut toate bunurile – trebuiau să plătească o sumă de 6 milioane lei vechi pentru expertiză. În zadar au încercat avocații părților civile, Vasile Ghere și Emil Cioloboc să scutească romii de aceste taxe. În încheierea ședinței publice din 13 iulie 1999, în dosarul Tribunalului Mureș nr. 5153/1997⁴⁵, se respinge cererea ca nu victimele să plătească costurile expertizelor privind valoarea bunurilor și „pune în vedere părților civile să achite decontul expertizei”.

După lungi tergiversări (la peste 7 ani de la evenimente), prin Sentința nr. 9 din 12 ianuarie 2001, în dosarul 5153/1997, s-a admis în parte acțiunea civilă formulată de părțile civile.

Cu privire la despăgubirile pentru daunele materiale și morale solicitate de R. D. P. și Z. F. M., instanța i-a obligat pe Pavel Bucur, Vasile Dorel Bucur și Severius Precup în solidar:

- la plata unui quantum de 250.000 lei vechi lunar pentru întreținerea minorilor R. C. S. și Z. S. V. începînd cu data de 20 septembrie 1993 pînă la majoratul minorilor;

- la cîte 10 milioane lei vechi cu titlu de despăgubiri pentru daune morale.

Cu privire la despăgubirile pentru daunele materiale (bunuri mobile și imobile), instanța i-a obligat pe cei condamnați pentru distrugeri în solidar la plata despăgubirilor civile în favoarea a 8 persoane civile (deși au fost incendiate 14 case, iar alte 4 au fost distruse parțial), în valoare totală de 52.438.840 lei vechi (sumele variază între 308.840 și 13.124.117 lei vechi).

Sentința⁴⁶ „respinge ca nefondate restul pretențiilor civile formulate de părțile civile”. Prin urmare, majoritatea victimelor a rămas fără despăgubire. Motivația: existența bunurilor mobile nu putea fi dovedită. „Despăgubirile solicitate de partea civilă pentru bunurile mobile distruse nu au fost dovedite. În opinia „cestora, simplele lor susțineri precum și listele depuse și declarațiile celorlalte părți civile nu sînt suficiente. Instanța, avînd în vedere contextul în care s-au produs distrugerile, împrejurarea că fiecare parte civilă a avut de suferit, va înlătura ca vădit nesincere declarațiile părții civile cu referire la bunurile mobile aparținînd celorlalți.”⁴⁷ Din nou, declarațiile martorilor romi nu au fost luate în seamă, considerîndu-le pîrtinitoare. Iar cum casele romilor nu erau vizitate de neromii din localitate, care să ateste existența mobilelor, hainelor și altor obiecte, instanța a considerat că toate casele romilor erau lipsite totalmente de bunuri mobile. Ba mai mult, președinta instanței, Gabriela Serachitopol, a acuzat romii că lișarea și incendierea caselor lor ar fi sursa lor de existență (!), oferind o mică lecție: „trebuie subliniat că nu astfel de evenimente constituie o sursă de venit, ci munca”

Cît despre daune morale, așa ceva, conform instanței, nu se justifică. Faptul că romii au trăit în pădure, la rude sau unde au apucat, pierzînd locuințele și toate bunurile, nu constituie prejudicii. „Daunele morale pentru părțile civile ce au suferit pierderi materiale nu se impun a fi acordate.”

Împotriva sentinței s-a declarat apel, iar instanța de apel a decis retrimiterrea cauzei la Tribunalul Mureș.

Sentința penală nr. 167 din 12 mai 2003 a Tribunalului Mureș în dosarul 7801/2001, (dată de judecătoria Adorján Erzsébet) îi obliga :

- pe cei 10 condamnați pentru distrugere și pe moștenitorii lui Vasile Bucur, în solidar, la plata despăgubirilor civile pentru daune materiale (exclusiv pentru

distrugerea construcțiilor), pentru 19 persoane (sume între 240.000 și 230.000.000 lei vechi, cu un total de 967.980.000 lei vechi);

- pe cei trei condamnați pentru omor, în solidar, la plata despăgubirilor, cu titlu de rentă, pentru cei trei minori rămași orfani (suma lunară fiind 312.000 lei vechi pentru un minor).

Celelalte cereri (spre exemplu, privind daunele morale) au fost respinse.

În u.m.a. apelului formulat de toate părțile, Curtea de Apel Tîrg-Mureș, în dosarul nr. 713/2003/P, a pronunțat la 27 februarie 2004 Decizia nr. 31/A (dată de judecătoria Mihaela Crețu și Nicolae Ionaș), care desființează parțial hotărîrea atacată, acordînd și daune morale pentru 17 persoane, sume între 10.000.000 și 100.000.000 lei (în total 580.000.000 lei vechi).

Înalta Curte de Casație și Justiție, prin Decizia nr. 1420 din 25 februarie 2005, în dosarul nr. 1425/2004, a respins toate recursurile formulate, atît de cei condamnați cît și de părțile civile.

În fața Curții Europene a Drepturilor Omului

La data de 14 aprilie 1997, I. M., în numele unui grup de romi din Hădăreni (în total 14 persoane), a trimis la Comisia Europeană a Drepturilor Omului din Strasbourg o plîngere împotriva României, arătînd că nu există posibilitatea de a obține daune civile datorită prevederii Codului de procedură penală, art. 19, al. 2 („judecata în fața instanței civile se suspendă pînă la rezolvarea definitivă a cauzei penale”), iar, din motive politice, ancheta penală nu poate fi definitivată.

I. M. a considerat că au fost încălcate o serie de drepturi prevăzute în Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale:

- „• art. 6, deoarece nu ni se acordă nici măcar șansa de a ajunge în fața unei instanțe judecătorești;

- art. 1 al Primului Protocol adițional, deoarece Statul Român nu ne garantează dreptul la respectarea bunurilor noastre prin pedepsirea vinovaților;

- art. 2 combinat cu art. 14, deoarece moartea a trei romi nu a fost condamnată de autoritățile românești, considerînd că viața unui rom nu trebuie apărută la fel ca a altor cetățeni;

- art. 3, deoarece de 3 ani și jumătate sîntem obligați să trăim în condiții inumane, din vina Statului Român.”⁴⁸

Plîngerea a fost înregistrată la Comisie cu nr. PK 6021.

După ce s-a pus pe rol la Tribunalul Mureș dosarul nr. 5153/1997, I. M. a informat Comisia de această situație, arătînd că „din plîngerea noastră formulată la 14 aprilie 1997 rămîn valabile toate punctele prezentate, cu următoarele modificări:

Considerăm că România a încălcat următoarele drepturi prevăzute în Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale:

- art. 6, deoarece de la ratificarea de către România a Convenției (mai 1994) până în august 1997 (dată la care s-a completat rechizitoriul), ancheta penală a cazului a fost întârziată în mod voit, din considerente politice, fapt recunoscut de înseși organele de urmărire penală;

- art. 1 al Primului protocol adițional, deoarece Statul Român nu a garantat dreptul la respectarea bunurilor care au aparținut familiilor de romi;

- art. 2 combinat cu art. 14, deoarece autoritățile românești nu au luat măsuri urgente de a condamna moartea a trei romi;

- art. 3, deoarece din 20 septembrie 1993, familiile de romi din Hădăreni sînt obligate să trăiască în condiții inumane din vina Statului Român.⁷⁴⁹

La 6 mai 1998, dosarul aflat la Comisie a primit numărul 41138/98.

După comunicarea sentinței penale din 17 iulie 1998 a Tribunalului Mureș, în dosarul nr. 5153/1997, Comisia a fost înștiințată de pedepsele prevăzute, arătînd că instanța a cerut extinderea urmăririi penale atît cu privire la fapte, cît și cu privire la persoane, ceea ce s-a refuzat de către reprezentantul Parchetului de pe lângă Curtea de Apel Mureș, iar conform procedurii penale din România, în această situație nu se poate extinde urmărirea penală. I. M. a considerat totodată că „plîngerea noastră înaintată Comisiei Europene a Drepturilor Omului a rămas întemeiată, datorită următoarelor:

Art. 2 combinat cu art. 14 – pedepsele aplicate pentru omor deosebit de grav sînt mult sub limita inferioară prevăzută de Codul penal (15 ani), datorită aplicării unor circumstanțe atenuante inexistente, deși există circumstanțe agravante. [...] Pedepsa de trei ani, aplicată lui Gall Nicolae este mai mică decît pedeapsa aplicată în general pentru un furt de găină. Astfel, această pedeapsă arată valoarea vieții a trei romi, în viziunea justiției din România.

Art. 1 al Primului protocol adițional – distrugerea a 14 locuințe și a tuturor bunurilor familiilor afectate prin incendiere a fost considerată o distrugere simplă. [...] Modificarea încadrării juridice a fost refuzată de Parchet. În aceste condiții, Statul Român nu a garantat respectarea proprietății private a familiilor afectate.

Art. 3 – în continuare (de cinci ani) familiile afectate trăiesc în condiții inumane, iar fără extinderea procesului penal de Parchet și asupra altor persoane, toată paguba produsă va trebui să fie recuperată de la 11 persoane, ceea ce nu va fi posibil.

Art. 6 – deși, în final, s-a ajuns în fața Tribunalului Mureș cu acest caz, Codul de procedură penală al României blochează accesul nostru la o justiție imparțială, deoarece:

- în ciuda dovezilor suficiente, procesul penal nu poate fi extins și asupra altor fapte sau altor persoane, datorită blocajului aplicat de Parchetul de pe lângă Curtea de Apel Mureș;

- în ciuda faptului că sentința nu ne convine, nu avem dreptul să facem apel, conform Codului de procedură penală, art. 362, care acordă acest drept doar

procurorului și inculpatului în cazul în care acțiunea penală nu se pune în mișcare pe baza unei plângeri prealabile.”

După terminarea procesului penal, un grup de romi din Hădăreni, sprijinit și de organizația internațională European Roma Rights Center, a depus o nouă plângere la Curtea Europeană a Drepturilor Omului (la 14 decembrie 2000, înregistrat la 8 ianuarie 2001 cu numărul 64320/01). Astfel numărul persoanelor părți în acest caz a crescut la 25.

În această nouă plângere, în afară de cele invocate în plângerea anterioară, a mai fost invocată nerespectarea art. 8 și 13 ale Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Primul se referă la dreptul la respect pentru domiciliu, al doilea la dreptul la un recurs efectiv.

La 13 martie 2001, Curtea Europeană a Drepturilor Omului din Strasbourg a luat o decizie parțială⁵⁰ referitoare la admisibilitatea cazului, conform căreia:

- cele două plângeri au fost conexe (altfel cea de a doua plângere trebuia să mai aștepte pentru soluționare încă 3–4 ani);
- s-a amânat examinarea condițiilor de viață a victimelor ca urmare a incendiierii bunurilor lor, a limitării accesului la proces civil, a lungimii procedurii și a discriminării pe baze etnice;
- s-a considerat ca fiind inadmisibile celelalte aspecte ale plîngerii.

Astfel decizia finală a Curții Europene urma să se refere la încălcarea dreptului la tratament uman (art. 3 al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale), la accesul la un proces echitabil (art. 6), la dreptul la o viață de familie (art. 8), toate combinate cu dreptul la un tratament nediscriminatoriu (art. 14).

Inadmisibilitatea s-a datorat faptului că evenimentul a avut loc la 20 septembrie 1993, înainte ca România să ratifice Convenția. Argumentul, conform căruia atitudinea organelor de urmărire penală afectează dreptul la viață și la proprietate și după ratificarea Convenției, nu a fost acceptat de către Curte. Trebuie remarcat însă faptul că doar din acest motiv, al datei ratificării posterioare evenimentului, România a scăpat de o condamnare pentru nerespectarea dreptului la viață.

La 3 iunie 2003, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a dat o soluție de admisibilitate cazului Hădăreni, în urma căreia, conform art. 28 al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, s-a deschis calea către posibilitatea unei înțelegeri pe cale amiabilă.

Rezolvarea pe cale amiabilă este o procedură confidențială, care, dacă se realizează, are ca efect scoaterea cauzei de pe rolul Curții, decizia limitându-se la o scurtă expunere a faptelor și a soluției adoptate. Astfel, statul nu este „condamnat”, iar victimele pot solicita din partea statului, pe lângă daune materiale și morale, modificarea unor prevederi legale și realizarea unor programe prin care se poate preveni repetarea unor abuzuri similare.

Inițial, daunele oferite de Guvernul Român au fost atât de mici, încât Curtea Europeană nici nu le-a transmis către victime, solicitând reevaluarea lor.

Prin urmare, Guvernul României a prezentat o nouă propunere pentru soluția pe cale amiabilă, care a prevăzut plata unei sume totale de 500.000 Euro pentru cele 25 de victime (minim 11.000 Euro, maxim 90.000 Euro), asumându-și responsabilitatea să adopte următoarele măsuri:

- îmbunătățirea programelor educaționale pentru prevenirea și combaterea discriminării împotriva romilor în cadrul programei școlare în comunitatea Hădăreni;

- crearea de programe pentru informarea publicului și înlăturarea stereotipurilor, prejudecăților și practicilor discriminatorii față de comunitatea romilor în cadrul instituțiilor responsabile de localitatea Hădăreni;

- inițierea de programe de educație juridică, împreună cu membrii comunităților de romi;

- susținerea de schimbări pozitive în opinia publică din Hădăreni, cu privire la romi, pe baza toleranței și principiului solidarității sociale;

- stimularea participării romilor la viața economică, socială, educațională, culturală și politică a comunității locale din județul Mureș, prin promovarea cooperării și a proiectelor de dezvoltare comunitară;

- punerea în practică a unor programe pentru reabilitarea condițiilor de locuit și a mediului înconjurător în comunitate;

- identificarea, prevenirea și rezolvarea activă a conflictelor care pot genera violență familială, interetnică sau violență în comunitate;

- reconstruirea unora dintre casele distruse.

Pentru supravegherea acestor măsuri, Guvernul României se supune controlului Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei.

În aprilie 2004, un număr de 18 persoane a acceptat această ofertă, obligându-se prin declarații proprii să renunțe „la orice alte pretenții împotriva României în legătură cu faptele incluse în aceste plângeri”, declarând că „aceasta constituie soluționarea finală a acestor cazuri, cât și a cererilor noastre în fața instanțelor interne”.

La data de 5 iulie 2005, Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a pronunțat cu privire la acceptarea rezolvării cauzei pe cale amiabilă, iar peste o săptămână, la 12 iulie 2005, s-a pronunțat și asupra fondului problemei, privind cauza celor șapte persoane care nu au acceptat soluția pe cale amiabilă oferită de Guvernul României.

Decizia Curții Europene a Drepturilor Omului în cazul Moldovar. și alții împotriva României constată discriminarea rasială și încălcarea drepturilor la tratament egal, la viață de familie și la un proces echitabil. Daunele materiale și morale stabilite prin decizie au fost egale cu cele oferite de Guvernul României pentru rezolvarea pe cale amiabilă.

În loc de concluzii

După mai bine de 12 ani de la evenimente, chiar și în urma soluționării laturii penale și civile în România, precum și în urma deciziilor din 5 și din 12 iulie 2005 ale Curții Europene a Drepturilor Omului, cazul Hădăreni a rămas în actualitate.

În primul rând, Guvernul României trebuie să-și respecte obligațiile asumate prin rezolvarea cazului pe cale amiabilă și, ca atare, să deruleze proiecte în Hădăreni și în județul Mureș.

În al doilea rând s-au ridicat și unele probleme juridice.

Prima problemă este cea a executării soluției definitive pronunțate de Înalta Curte de Casație și Justiție. Conform unei opinii, soluția Curții Europene stinge obligațiile civile ale infractorilor, conform altei opinii, soluția ar stinge doar acele cauze care au același obiect ca și soluția CEDO. Cum CEDO a dat soluție de inadmisibilitate pentru încălcarea dreptului la viață și la proprietate, întrucât aceste două drepturi au fost încălcate înainte ca România să ratifice Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, CEDO nu putea acorda daune pentru casele incendiate și daune morale pentru suferințele din acele zile de septembrie și octombrie 1993. În această idee, persoanele care au primit daune din partea Statului Român nu pot avea alte pretenții față de Statul Român decât cele stabilite de CEDO; la fel, nu pot avea pretenții nici față de persoane fizice care le-au încălcat drepturile, conform constatării soluției CEDO. Pentru exemplificare: victimele evenimentelor din septembrie 1993 nu pot începe o acțiune împotriva procurorilor anchetatori, solicitând de la ei daune civile pentru tergiversarea soluționării cazului, întrucât pentru încălcarea acestui drept au primit daune prin soluția CEDO. Pot însă solicita plata daunelor stabilite pentru bunurile incendiate, întrucât CEDO nu a putut analiza încălcarea dreptului de proprietate.

A doua problemă este solicitarea înaintată de 5 persoane către Marea Cameră a CEDO privind modul de interpretare a dreptului la viață și a dreptului la proprietate, pe considerentul că aceste două drepturi au fost încălcate și după ce România a ratificat Convenția, prin pedepsele care nu sînt în concordanță cu gravitatea faptului. Conform art. 1 al Codului de procedură penală, „Procesul penal are ca scop constatarea la timp și în mod complet a faptelor care constituie infracțiuni, astfel ca orice persoană care a săvîrșit o infracțiune să fie pedepsită potrivit vinovăției sale și nici o persoană nevinovată să nu fie trasă la răspundere penală. Procesul penal trebuie să contribuie la apărarea ordinii de drept, la apărarea persoanei, a drepturilor și libertăților acesteia, la prevenirea infracțiunilor, precum și la educarea cetățenilor în spiritul respectării legilor.” Scopul preventiv și educativ al pedepselor nefiind atins, în orice moment se pot declanșa evenimente similare.

Întreaga jurisprudență a CEDO este în defavoarea acestei solicitări, o modificare a soluției de inadmisibilitate date de Curte, prin care s-a considerat că cele două drepturi au fost încălcate înainte ca România să ratifice Convenția pentru

apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, ar însemna modificarea radicală a interpretării acestor drepturi. Nu este însă prima încercare de acest fel: începînd cu anii '70, există o serie de încercări în acest domeniu din partea unor juriști internaționali consacrați (cum ar fi, de exemplu, acelea cu referire la o serie de cazuri din Turcia, unde decesele unor persoane aparținînd comunității kurzilor – survenite înainte ca Turcia să accepte competența CEDO în domeniu – au rămas neanchetate). Pînă acum, în toate cazurile, CEDO a considerat că s-a încălcat dreptul la un proces echitabil, nu și dreptul la viață.

Note:

1. Referitor la detalii legate de caz: István Haller: Cazul Hădăreni, publicat în *Al:era* 7 din 1998, p. 106–123.
2. În unele situații publicăm doar inițiale, dorind să protejăm renumele persoanelor. Nu este și cazul cu persoanele ale căror nume s-au publicat de repetate ori în mass-media.
3. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 238.
4. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 240.
5. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 476.
6. Art. 174 raportat la art. 175 lit. e și art. 176 lit. a și b din *Codul penal*.
7. Art. 217 al. 1 și 4 cu aplicarea art. 41 al. 2 din *Codul penal*.
8. Art. 321 al. 2 cu aplicarea art. 33 lit. a, art. 73 lit. b și art. 13 din *Codul penal*.
9. Art. 216, al. 1 din *Codul penal*.
10. Art. 192 din *Codul penal*.
11. *Legea nr. 137* din 24 iulie 1997, publicată în *Monitorul oficial nr. 170* din 25 iulie 1997.
12. *Transilvania Jurnal*, 23 aprilie 1998, articolul „Dosarului Hădăreni i se înnegresc filele”, semnat de Diana Opriș.
13. Data memoriului adresat Curții Supreme de Justiție este 5 martie 1998.
14. Au fost audiați 63 de martori de către instanța de judecată.
15. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 417.
16. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 476.
17. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 201.
18. Asupra identității celui care l-a ucis pe Crăciun Chețan planează și în momentul de față o incertitudine. Primele informații îl numeau pe Aurelian Pardalian Lăcătuș, rechizitoriul, pe Răpa Lupian Lăcătuș, dar în cursul procesului și Mircea Zoltan a fost acuzat că el ar fi fost făptașul.
19. Se pot remarca detaliile fără nici un rost, cît și lipsa unor elemente esențiale în textul *Rechizitoriului*.
20. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 543.
21. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 201.
22. *Sentința penală nr. 157* din 17 iulie 1998.
23. Formulări folosite în *Rechizitoriu*. Și faptul că romii nu au consumat alcool, dar Gligor Chețan da, putea fi jenant pentru organele de urmărire penală, care au sugerat că romii, numai romii și întotdeauna romii sînt certați cu bunele moravuri.
24. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 622–623.
25. Termenul juridic poate fi interpretat greșit. Nu este vorba de a scuza faptele pentru că ar fi fost provocate, ci de posibilitatea de a aplica circumstanțe atenuante în cor darnare.

Circumstanțele uciderii lui Crăciun Chețan nu au fost clarificate nici pînă azi. După unii martori, el ar fi fost ucis în busculada creată în jurul lui Gligor Chețan, alții au susținut că din această busculadă romii au evadat, dar urmăriți fiind, unul dintre romi s-a întors cu arma albă în mînă, de care s-a lovit victima. Experții au exclus această posibilitate pe considerentul că lovitura a fost prea precisă – direcționată spre inimă – ca să rezulte dintr-un astfel de accident.

26. *Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.*
27. *Cod penal, art. 75, lit. a, b, c.*
28. *Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.*
29. *Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.*
30. Publicat în *Monitorul oficial nr. 264 din 13 iunie 2000.*
31. Art. 25 *Cod penal*, raportat la art 260 *Cod penal*.
32. Art. 25 *Cod penal*, raportat la art. 174 alin. 1, art. 175 alin. 1, lit. d și e și art. 176 alin., 1 lit. a și b *Cod penal*, respectiv art. 25 *Cod penal* raportat la art. 217 alin. 4 *Cod penal*.
33. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 241.
34. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.
35. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 334.
36. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 334.
37. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 420–421.
38. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.
39. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 332–333.
40. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.
41. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 468–469.
42. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.
43. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 334.
44. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 469.
45. În cazul Hădăreni, fiind mai multe dosare la diferite instituții juridice, considerăm necesară însumarea lor în următorul tabel:

Nr. dosar	Instituția	Soluții în dosar la care prezentul studiu face referire
1/P/1993	Parchetul de pe lângă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș	<i>Ordonanța</i> din 31 octombrie 1994 <i>Rechizitoriul</i> din 12 august 1997
139/P/1994	Parchetul Militar Mureș	<i>Ordonanța</i> din 10 ianuarie 1995
46/P/1995	Parchetul Militar Teritorial București	<i>Ordonanța</i> din 22 august 1995
5153/1997	Tribunalul Mureș	<i>Sentința penală nr. 157</i> din 17 iulie 1998 <i>Încheierea</i> din 13 iulie 1999 <i>Sentința penală nr. 9</i> din 12 ianuarie 2001
2055/1998	Curtea de Apel Tîrgu-Mureș	<i>Decizia penală nr. 6 A</i> din 15 ianuarie 1999
	Curtea Supremă de Justiție	<i>Decizia penală nr. 4252</i> din 22 noiembrie 1999

46. Conform *Extrasului de pe dispozitivul sentinței penale nr. 9 din 12 ianuarie 2001*, în Dosarul nr. 5153/1997.

47. *Sentința penală nr. 9* (cu privire la partea civilă) a dosarului 5153/1997, declarată în ședința publică din 12 ianuarie 2001.

48. *Plîngere către Comisia Europeană a Drepturilor Omului* din 14 aprilie 1997. Articolele invocate se referă la dreptul la viață (art. 2), interzicerea torturii și a tratamentelor inumane (art. 3), dreptul la un proces echitabil (art. 6), interzicerea discriminării (art. 14), protecția proprietății (art. 1 al *Primului protocol adițional*).

49. *Înștiințare către Comisia Europeană a Drepturilor Omului* din februarie 1998.

50. *European Court of Human Rights, Partial Decision as to the Admissibility of Applications nos. 41138/98 by [I. M.] and others and 64320/01 by [O. R.] and others against Romania.*

*

István HALLER (n.1962) a absolvit Facultatea de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter și redactor la mai multe reviste (*Erdély Figyelő*, *Gazeta de Mureș* etc.). din 1993 este coordonatorul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa, din 2001 expert în probleme de discriminare rasială în cadrul proiectului Consiliului Europei „Non-Discrimination Review”. A publicat studii și articole în reviste din România, Ungaria și Germania.

István Haller, *Procesul Hădăreni*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Opinie despre Legea electorală pentru autoritățile administrației publice locale

COMISIA EUROPEANĂ PENTRU DEMOCRAȚIE PRIN LEGE

(COMISIA DE LA VENEȚIA)

I. Introducere

1. Biroul Adunării parlamentare a Consiliului Europei, în reuniunea sa din 24 mai 2004 a invitat Comisia de la Veneția să emită o opinie asupra conformității principiilor enunțate în legea română a alegerilor locale (Nr. 67/2004) (mai departe: legea CDL(2004)115) cu instrumentele juridice fundamentale ale Consiliului Europei, concret Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale și Carta europeană a autonomiei locale. Cererea își are originea într-o propunere de rezoluție făcută de Dl. Braun și alții, referitor la legea alegerilor locale din România (Doc. 10160).

2. Domnii Ugo Mifsud Bonnici (membru, Malta) și Pieter van Dijk (membru, Olanda) au fost desemnați ca raportori. Opinia de față este o sinteză a observațiilor lor.

3. Prezenta opinie a fost adoptată de Consiliul pentru alegeri democratice la cea de a 11-a reuniune (Veneția, 2 decembrie 2004) și de Comisia de la Veneția, în cea de a 61-a sesiune plenară (Veneția, 3-4 decembrie 2004).

II. Observații generale

4. Legea examinată este o lege „organică” care reglementează alegerea cetățenilor în funcții în care aceștia exercită autoritatea publică.

5. Legea în ansamblul său poate fi considerată acceptabilă și nu se deosebește în mod fundamental de legile similare întâlnite în alte țări democratice, sub rezerva și excepția observațiilor care figurează aici privind articolul 7. Legea suferă totuși de o abundență de detalii care fac dificilă înțelegerea sensului adevărat și precis al anumitor pasaje. Nu este exclus în același timp ca dificultatea să provină din traducerea textului în limba engleză.

6. Articolul 2, paragraful 1 al legii examinate declară că cetățenii români își exercită dreptul de vot într-o deplină egalitate, fără privilegii și discriminări, în timp ce articolul 3, paragraful 1 al legii acordă dreptul de vot exclusiv cetățenilor majori de 18 ani. Art. 3, paragraful 3 dispune că numai locuitorii comunelor, ai orașelor, ai municipalităților sau ai subdiviziunilor administrativ-teritoriale ale municipalităților au drept de vot. Articolul 4 prevede că aceleași condiții privind cetățenia și reședința se aplică și candidaților la alegeri. Articolul 16(3) al Constituției rezervă „accesul” sau eligibilitatea la funcții sau demnități publice numai cetățenilor români.

7. Articolul 5 al legii exclude pe drept cuvânt de la dreptul de vot:

a) persoanele retardate mintal sau alienate care fac obiectul unei interdicții și b) persoanele private de dreptul la vot pe o durată stabilită de o decizie judiciară definitivă. Dispoziții de acest tip pot fi întâlnite în mod curent în majoritatea democrațiilor. Același articol prevede în continuare absența eligibilității pentru două categorii de persoane: a) persoanele vizate de articolul 40(3) din Constituție, cum ar fi judecătorii Curții Constituționale, avocații poporului, magistrații, membrii activi ai armatei, polițiștii și alte categorii de funcționari publici stabilite prin lege organică și b) persoanele care nu se bucură de dreptul la vot în virtutea primului aliniat. Acestea sînt în egală măsură dispoziții curente în democrații.

8. Retrospectiv, și după consultarea raportului Congresului autorităților locale și regionale din Europa (CG/Bur(11)25,

adoptat de biroul acestuia la 12 iulie 2004) în urma observării alegerilor organizate în conformitate cu această lege, la 6 iunie 2004, se pare că, exceptînd observațiile referitoare la articolul 7, alegerile s-au desfășurat fără greșală și în mod echitabil, cum se cuvine într-o democrație care funcționează corect.

9. Subordonarea prin lege a dreptului de a vota și de a candida la alegeri criteriilor de cetățenie și reședință nu este în contradicție cu nici un drept imperativ, internațional sau european, privind sufragiul universal. În același timp, treptat se poate constata o tendință de a se acorda drepturi politice locale rezidenților străini cu ședere îndelungată, în conformitate cu Convenția referitoare la participarea străinilor la viața publică de nivel local a Consiliului Europei [STE 144]. Mai mult, Comisia de la Veneția, în Codul de bună conduită în materie electorală recomandă ca dreptul de vot în alegerile locale să fie acordat și non-cetățenilor după o anumită durată de reședință. Se recomandă, deci, ca legea să fie modificată eliminîndu-se restricțiile referitoare la cetățenie, enunțate în articolele 2, 3 și 4. O astfel de modificare ar fi în sensul participării directe a non-cetățenilor rezidenți stabili la afacerile publice ale locului în care trăiesc și ar fi un pas în direcția democrației pentru toți. Comisia de la Veneția nu vede nici un motiv pentru care România nu ar putea avansa în această direcție.

10. Pentru restul, opinia de față nu prezintă observații detaliate referitoare la dispoziții care nu constituie subiecte controversate; ea se concentrează

asupra chestiunii particulare a reprezentării minorităților naționale.

III. Dispozițiile referitoare la reprezentarea minorităților naționale

A. Contextul

1. Contextul cererii

11. La 27 aprilie 2004, Dl. Braun și mai mulți colegi ai domniei sale au depus la Adunarea parlamentară a Consiliului Europei o propunere de rezoluție referitoare la legea alegerilor locale Nr.67/2004, adoptată de Parlamentul României și publicată în Monitorul Oficial al României la 29 martie 2004. Propunerea de rezoluție constată că legea impune condiții suplimentare pentru participarea la alegeri a partidelor minorităților naționale care nu sînt reprezentate în Parlament și că aceste condiții sînt discriminatorii față de cele care se aplică partidelor minorităților naționale care sînt deja reprezentate în Parlament. Propunerea susține că aceste condiții sînt în mod obiectiv greu de îndeplinit în cazul minorității maghiare care, pentru a se conforma condițiilor fixate, trebuie să prezinte liste de membri cu cel puțin 25 000 de cetățeni, cuprinzînd numele lor complet, data nașterii, adresa, codul numeric personal și semnătura. Propunerea deplînge că măsurile administrative ale aplicării legii sînt și mai discriminatorii.

12. Propunerea nu a fost examinată încă de Adunare și nu angajează deci decît pe semnatori, care aparțin diferitelor grupuri parlamentare și sînt originari din diferite țări. Ea cere ca un raport asupra

legii și a practicilor administrative ale aplicării sale să fie supus Adunării.

13. Propunerea este urmarea unui protest emis în România de Uniunea Civică Maghiară, organizație care se desie ca „apărătoare a intereselor comunității naționale maghiare în România, înregistrată ca persoană juridică în august 2003”. Uniunea Civică Maghiară se prezintă totodată ca rivală a Uniunii Democratice Maghiare din România (UDMR), cu intenția de a pune capăt a ceea ce ea consideră a fi monopolul acestei organizații.

14. Uniunea Civică Maghiară, deplin conștientă de interesul pentru menținerea unității în scopul asigurării reprezentării la nivel parlamentar, a precizat în apelul său din 5 mai 2004 adresat Comisiei Europene, Consiliului Europei, OSCE-lui și diferitelor guverne, că „ținînd cont de pragul de 5% pentru accesul în Parlamentul României, ea este gata să coopereze cu celelalte forțe politice maghiare pentru asigurarea reprezentării populației de origine etnică maghiară în Parlament.” De fapt, Uniunea Civică Maghiară nu critică dispozițiile respective ale Constituției ci numai conținutul legii alegerilor locale.

15. Cu toate că protestul conține o denunțare în bloc și invocă și alte lacune din punct de vedere democratic, raportul cerut nu se referă decît la legea 67/2004 și la eventualele violări a) ale criteriilor de la Copenhaga datorate acesteia, b) ale Convenției europene, c) ale Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale și d) ale Chartei europene a autonomiei locale.

2. Contextul constituțional

16. Conform Constituției României adoptată în noiembrie 1991 și revizuită în 2003, cetățenii care aparțin unei minorități naționale se bucură de dreptul special de reprezentare în Parlamentul național [articolul 62(2)]. Dispoziția propriu-zisă declară că: „Organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale, care nu întrunesc în alegeri numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament, au dreptul la câte un loc de deputat, în condițiile legii electorale. Cetățenii unei minorități naționale pot fi reprezentați numai de o singură organizație.” Conform celei mai bune interpretări posibile, restricția a fost concepută ca fiind legată de „acordarea” unui loc de deputat organizației minorității naționale care nu reușește să obțină pe calea obișnuită cota fixată. Această dispoziție constituțională fusese concepută inițial ca un mijloc de a asigura reprezentarea parlamentară a unui număr cât mai mare de minorități. Ultima frază a articolului poate fi interpretată și în sensul că doar *unei singure* organizații a unei minorități naționale care nu a putut întruni numărul de voturi suficiente i se poate atribui un loc în Parlament.

17. În particular este important să examinăm statutul constituțional al legii. Articolul 73 al Constituției României face distincție între legi constituționale, legi organice și legi ordinare. Legea analizată aici este, în virtutea articolului 73(3), o lege organică. Articolul 76(1) precizează că legile organice trebuie adoptate de către majoritatea membrilor celor două Camere (și nu doar de majoritatea celor prezenți). Nu a fost

ridicată nici o contestație în privința subiectului legii 67/2004. Legea este o lege organică având în vedere că ea contribuie la funcționarea corectă a unui organ al statului român: administrația locală.

18. Trebuie subliniat în mod expres că, în primul său articol, „Principii generale”, Constituția dispune că:

„1. România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil. 2. Forma de guvernământ a statului român este republica. 3. România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și *pluralismul politic* reprezintă valori supreme... și sînt garantate.”

19. Articolul 40(2) din Constituție prevede că partidele sau organizațiile politice „care, prin scopurile ori prin activitatea lor, militează împotriva pluralismului politic (...) sînt neconstituționale.”

20. Capitolul 2 din Constituție, intitulat „Administrația publică locală” (în realitate este vorba de Capitolul V., Secțiunea 2. N.trad.) conține articolul 120 „Principii generale” conform căruia: „Administrația publică din unitățile administrativ-teritoriale se întemeiază pe principiile descentralizării, autonomiei locale și deconcentrării serviciilor publice.”

21. Articolul 121, „Autorități comunale și orașenești” dispune:

„1. Autoritățile administrației publice, prin care se realizează autonomia locală în comune și orașe, sînt consiliile locale alese și primarii aleși, în condițiile legii.

2. Consiliile locale și primarii funcționează, în condițiile legii, ca autorități administrative autonome și rezolvă treburile publice din comune și din orașe.

3. Autoritățile prevăzute la alineatul (1) se pot constitui și în subdiviziunile administrativ-teritoriale ale municipiilor.”

22. Articolul 122 prevede că consiliile județene sînt organe de coordonare a serviciilor competente la nivel județean.

23. Ținînd cont de principiul autorității locale și al descentralizării enunțate în Constituția României, nu încapă îndoială că alegerea autorităților administrației publice locale trebuie să fie considerată ca un exercițiu esențial al drepturilor democratice pentru toți cetățenii români.

24. Articolul 15, „Universalitatea”, care figurează sub titlul II., capitolul 1. „Dispoziții comune”, declară că:

„1. Cetățenii beneficiază de drepturile și libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea. 2. Legea dispune numai pentru viitor, cu excepția legii penale sau contravenționale mai favorabile.”

25. În articolul 16 se poate citi că:

„1. Cetățenii sînt egali în fața legii și a autorității publice, fără privilegii și fără discriminări. 2. Nimeni nu este mai presus de lege. 3. Funcțiile și demnitățile publice, civile sau militare, pot fi ocupate, în condițiile legii, de persoanele care au cetățenia română și domiciliul în țară.”

3. Normele internaționale

26. Solicitarea opiniei menționează Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților funda-

mentale, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale și Carta europeană a autonomiei locale. Protestul Uniunii Civice Maghiare invocă de asemenea criteriile de la Copenhaga. Vor fi luate în considerare, în plus, Pactul internațional relativ la drepturile civile și politice și Codul bunelor maniere în domeniul alegerilor al Comisiei de la Veneția.

3.1 Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (CEADO)

27. Articolul 3 din primul Protocol adițional al CEADO dispune:

„Înaltele Părți contractante se angajează să organizeze, la intervale rezonabile, alegeri libere prin scrutin secret, în condiții care să asigure libera exprimare a opiniei poporului în privința alegerii corpului legislativ.” În plus, conform articolului 14 al CEADO: „Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta Convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe...opinii politice sau orice alte opinii..., apartenența la o minoritate națională...sau orice altă situație.” Cu toate că articolul 3 al primului Protocol adițional nu se aplică alegerilor locale, dispozițiile sale garantează principiile patrimoniului electoral european: sufragiu universal, egal, liber, secret și direct, care sînt principiile fundamentale ale Consiliului Europei și ale democrației în general.

3.2. Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale

28. În articolul 1, Convenția dispune: „Protecția minorităților naționale

și a drepturilor și libertăților persoanelor aparținând acestora face parte integrantă din protecția internațională a drepturilor omului și, ca atare, constituie domeniu de cooperare internațională.”

29. Articolul 3 se leagă direct de: „1. Orice persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul să aleagă liber dacă să fie tratată sau nu ca atare și nici un dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere ori din exercitarea drepturilor legate de aceasta. 2. Persoanele aparținând minorităților naționale pot exercita drepturile și libertățile ce decurg din principiile enunțate în prezenta Convenție-cadru, individual sau în comun cu alții.

30. Articolul 4 al Convenției declară în paragraful 1 că: „Părțile se angajează să garanteze tuturor persoanelor aparținând unei minorități naționale dreptul la egalitate în fața legii și la egala protecție a legii, și că orice discriminare bazată pe apartenența la o minoritate națională este interzisă”.

31. Articolul 15 al Convenției prevede că Părțile vor crea condițiile necesare pentru participarea activă a persoanelor aparținând minorităților naționale la viața culturală, socială și economică, ca și la treburile publice, în special acelea care le privesc direct.

3.3. *Carta europeană a autonomiei locale*

32. Articolul 3(2) al acestei Carte a Consiliului Europei, datînd din 15 octombrie 1985, prevede în mod expres că adunările sau consiliile locale sînt alese printr-un scrutin secret în alegeri directe, egalitare și universale. Acest articol se

întitulează „Conceptul de autonomie locală”. Caracterul secret, direct, egal și universal trebuie interpretat ca înglobînd tot atîtea elemente esențiale ale noțiunii de autonomie locală considerată ca o componentă a instituțiilor democratice ale unei țări.

3.4. *Pactul internațional relativ la drepturile civile și politice*

33. Articolul 25 al Pactului internațional relativ la drepturile civile și politice recunoaște dreptul de vot și dreptul de a candida la alegeri.

3.5. *Codul bunelor maniere în domeniul alegerilor*

34. Codul bunelor maniere în domeniul electoral a fost adoptat de Comisia de la Veneția în cea de-a 52-a sesiune plenară, fiind aprobat ulterior de Adunarea Parlamentară și de Congresul autorităților locale și regionale. Comitetul de Miniștri și-a exprimat sprijinul pentru acest document printr-o declarație la 13 mai 2004. Paragraful I.2.4 al acestuia, intitulat „Egalitate și minorități naționale”, declară:

„a) Partidele minorităților naționale trebuie să fie autorizate.

b) Adoptarea de reguli specifice care să garanteze minorităților naționale locuri rezervate sau să prevadă o excepție de la regula normală de atribuire a locurilor (de exemplu prin suprimarea cvorumului) pentru partidele minorităților naționale nu contravine, în principiu, egalității alegerilor.

c) Candidații și alegătorii nu pot fi constrînși să-și indice apartenența la o minoritate națională.”

3.6. Criteriile de la Copenhaga (Uniunea Europeană)

35. Printre criteriile de admitere în Uniunea Europeană figurează „respectul și protecția drepturilor minorităților”. Nu putem pretinde că aceste criterii, luate în ansamblu, stabilesc normele universale minime pentru democrație. Dar, în același timp, nu există nici o îndoială că respectarea și protecția minorităților constituie o exigență esențială cu aplicație universală.

3.7. Documentul de la Copenhaga (CSCE)

36. În termenii Documentului Reuniunii de la Copenhaga a Conferinței pentru dimensiunea umană a CSCE, adoptat la Copenhaga la 29 iunie 1990:

„5.1 ... alegeri libere... vor fi organizate în intervale rezonabile, prin scrutin secret sau ca urmare a unei proceduri echivalente care să asigure libertatea votului, în condiții care să garanteze în mod efectiv exprimarea liberă a voinței alegătorilor în alegerea reprezentanților lor. (...)”

6. Statele participante declară că voința poporului, exprimată liber și echitabil în cadrul unor alegeri periodice și oneste constituie fundamentul autorității și legitimității oricărei guvernări. (...)”

7. Pentru a face ca voința poporului să constituie fundamentul autorității publice, statele participante: (...)”

7.5 vor respecta dreptul cetățenilor de a solicita fără discriminare funcții politice sau publice, cu titlu individual sau în calitate de reprezentanți ai partidelor politice sau ai organizațiilor;

7.6 vor respecta dreptul indivizilor ca și al grupurilor sau grupărilor de a crea

în deplină libertate propriile lor partide sau alte organizații politice și vor acorda acestor partide și organizații garanțiile legale necesare pentru a le permite să se întreacă pe baza unui tratament egal în fața legii și a autorităților; (...)”

4. Dispozițiile legii

37. Atunci când articolul 6 al legii dispune că pentru funcțiile de consilier local și primar candidaturile pot fi propuse de: i. partidele politice, ii. alianțele politice, iii. organizațiile minorităților naționale și iv. candidații înșiși ca independenți, articolul 7, paragraful 2, pare să nu considere drept organizații ale minorităților naționale decât pe acelea dintre ele care sînt reprezentate în Parlament, iar paragraful 3 adaugă că: „Pot depune candidaturi și alte organizații ale cetățenilor aparținînd minorităților naționale legal constituite [cum ar fi cele care nu sînt reprezentate în Parlament], care prezintă la Biroul Electoral Central o listă de membri. Numărul membrilor nu poate fi mai mic de 15% din numărul total al cetățenilor care, la ultimul recensămînt sau declarat ca aparținînd minorității respective.” Conform articolului 7, paragraful 4: „Dacă numărul membrilor necesari pentru îndeplinirea condițiilor prevăzute la alineatul 3 este mai mare de 25.000 de persoane, lista membrilor trebuie să cuprindă cel puțin 25.000 de persoane domiciliat în cel puțin 15 din județele țării și municipiul București, dar nu mai puțin de 300 de persoane pentru fiecare dintre aceste județe și municipiul București.” Acest ultim paragraf se aplică minorităților naționale maghiare.

5. Analiza

5.1. Principiul egalității și cel al reprezentării proporționale

38. Articolul 1, paragraful 2 al legii declară că: consiliile locale și consiliile județene, ca și primarii sînt aleși prin sufragiu universal, egal, direct, secret și liber exprimat. Această dispoziție este în conformitate cu dreptul la alegeri libere enunțat, de exemplu, în Documentul de la Copenhaga și în articolul 3 al primului Protocol adițional al CEADO, citit împreună cu regula nondiscriminării a articolului 14 al CEADO, cel care este interpretat și aplicat în jurisprudența sa de către Curtea europeană a drepturilor omului.

39. Articolul 1, paragraful 3 declară că (3) consiliile locale și consiliile județene se aleg pe circumscripții electorale, pe baza scrutinului de listă, potrivit principiului reprezentării proporționale. Principiul reprezentării proporționale este una dintre formele particulare ale sufragiului egal (toate voturile sînt egale).

40. Articolul 7, paragraful 1 ne dă în „scopul legii” o definiție specială a „minorității naționale”: etnia care este reprezentată în Consiliul Minorităților Naționale.

41. Conform articolului 2 al Deciziei Nr. 589 din 21 iunie 2001 referitor la crearea Consiliului Minorităților Naționale, Consiliul se constituie din cîte trei reprezentanți ai fiecărei organizații de cetățeni aparținînd minorităților naționale reprezentate în Parlamentul României.

42. Această definiție subordonează dreptul special al minorităților naționale înregistrate legal unor condiții care

comportă anumite restricții. Este posibil ca aceasta să constituie o violare a obligațiilor României de a garanta persoanelor care aparțin minorităților naționale egalitatea în fața legii și protecția egală a legii. Este de asemenea posibil ca ea să paralizeze concurența politică în interiorul unei minorități naționale date, în contradicție cu principiul democrației pluraliste.

43. Articolul 7, paragraful 2 al legii menționate mai sus este un exemplu de tratament vizibil inegal pentru că el plasează minoritățile naționale reprezentate în Parlament într-o situație privilegiată privind prezentarea candidaturilor la alegeri locale. Aceste minorități naționale pot prezenta candidați fără nici o restricție, în timp ce alte minorități naționale sau organizații separate din sînul aceleiași minorități naționale nu pot prezenta candidați decît dacă îndeplinesc condițiile speciale foarte restrictive, precizate în paragrafele 3 și 4 ale articolului 7.

44. Cert este că, în virtutea Constituției române și a legii române referitoare la alegerile în Camera Deputaților și Senat, organizațiile cetățenilor aparținînd minorităților naționale care nu obțin un număr de voturi necesare pentru a fi reprezentate în Parlament au dreptul la un loc în Camera Deputaților. Cu toate acestea, pe de o parte, acest mecanism nu remediază situația inegală a diferitelor organizații din sînul unei minorități naționale date, iar pe de altă parte, dreptul la un loc în Parlamentul național este supus anumitor condiții pe care o minoritate națională poate fi în incapacitate de a le îndeplini la nivel național, în timp ce

aceeași minoritate națională are o prezență numerică puternică la nivel local. Avînd în vedere tocmai că participarea minorităților naționale la treburile publice locale poate fi, din anumite puncte de vedere, mai importantă pentru ele și membrii lor decît participarea la treburile publice la nivel național, această participare nu trebuie să fie condiționată de reprezentarea lor numerică la nivel național.

45. Dreptul de a candida la alegeri și dreptul de a prezenta candidaturi poate fi supus unor condiții pentru a garanta că candidatul are cel puțin o minimă susținere din partea electoratului. În același timp, condițiile nu trebuie să fie de o exigență disproporționată care să favorizeze grupurile reprezentate în Parlament în detrimentul grupurilor (noi) care doresc să participe la viața publică. Comisia de la Veneția consideră că în această împrejurare nu sînt respectate condițiile de proporționalitate. Condițiile impuse minorităților naționale sau organizațiilor diferite din sînul unei minorități naționale nereprezentate în Parlament pentru prezentarea candidaturilor sînt atît de riguroase încît pot părea aproape prohibitive. Criteriul de 15% și cel de repartitie pot fi suficient de dificil de îndeplinit, încît să facă imposibilă înscrierea celor vizați de reglementările prohibitive pe listele de candidați, iar candidații individuali trebuie fie să se prezeinte ca și candidați independenți, fie să renunțe la candidatura lor. Este îndoielnic că o astfel de excludere virtuală poate fi justificată într-o societate democratică.

46. Comisia de la Veneția subliniază, în particular, că condițiile de participare la

alegerile locale trebuie să fie legate de situația locală și nu de condiția reprezentării la nivel național. De exemplu, o organizație a unei minorități naționale date poate fi o puternică reprezentantă a acestei minorități într-un anumit județ, chiar dacă ea nu îndeplinește condiția de a avea un număr egal sau mai mare de membri de 15% din numărul total al cetățenilor care, la ultimul recensămînt, au declarat că aparțin acestei minorități și chiar dacă ea nu numără cel puțin cîte 300 de membri din 15 județe ale țării. Condițiile impuse sînt cu atît mai surprinzătoare cu cît articolul 44 al legii limitează în mod efectiv la circumscripția în cauză exigența susținerii de către un electorat.

47. Tratatamentul inegal evidențiat mai sus contrazice de asemenea principiul reprezentării proporționale. În cazul minorităților naționale, o excepție de la reprezentarea proporțională formală poate fi justificată pentru garantarea accesului minorităților naționale în organele reprezentative. Codul bunelor maniere în domeniul electoral, prevede sub titlul de Principii I.2.4, că: „Nu este, în principiu, contrar egalității sufragiului adoptarea de reguli specifice care să garanteze minorităților naționale locuri rezervate sau să prevadă o excepție de la regula normală de atribuire a locurilor (...) pentru partidele minorităților naționale.” În același timp, o astfel de măsură de „discriminare pozitivă” nu trebuie să aibă ca efect favorizarea unei minorități naționale sau unui grup din sînul unei minorități naționale în detrimentul uneia sau a mai multora, în măsura în care aceștia din urmă sînt puși în impo-

sibilitatea de a-și exercita în mod concret dreptul de a participa la treburile publice.

5.2 *Pluralism politic*

48. Pluralismul nu trebuie să fie înțeles ca o practică de „ucenic vrăjitor” care ar genera o sumedenie de organizații politice, dar nu e mai puțin adevărat că exprimarea opțiunilor electoratului constituie esența însăși a democrației. A nu căuta fragmentarea entităților politice este un principiu al unei guvernări chibzuite; a împiedeca de sus apariția unor noi alternative constituie negarea democrației. Altfel spus, chiar dacă obiectivul evitării fracționării excesive a organelor alese este legitim, el nu trebuie să ducă la frînarea exagerată a pluralismului. Măsurile necesare în acest scop trebuie să rezide în însuși sistemul electoral (convertirea voturilor în locuri alese) și nu în reguli referitoare la prezentarea candidaturilor. În anumite regiuni ale României „minoritatea” constituie o majoritate, iar pe de altă parte, ea continuă să fie o minoritate așa cum este cazul pe teritoriul întregii țări. În cele două situații este salutar și democratic de a putea alege.

49. Comisia de la Veneția recomandă modificarea articolului 7 al legii în sensul garantării participării egale a minorităților naționale și a organizațiilor din sânul unei minorități naționale la treburile publice la nivel local, în particular a reprezentării egale în organele alese la nivel local.

5.3. *Reprezentarea proporțională a minorităților naționale*

50. În general, Constituția și legislația românească respectă și protejează dreptu-

rile minorităților. În domeniul reprezentării minorităților etnice în Parlament, tratamentul este de asemenea generos.

51. Nici articolul 7, nici o altă dispoziție a legii nu garantează în mod expres că minoritățile naționale vor putea dispune de locuri în organele reprezentative locale în proporția numărului membrilor acestora în circumscripția dată. O astfel de garanție nu este pretinsă în conformitate cu normele internaționale sau europene, dar ea poate fi totuși necesară în anumite circumstanțe pentru asigurarea participării veritabile la treburile publice a unei minorități naționale date.

52. Prezența unei liste unice pentru fiecare minoritate poate ajuta această minoritate ca în jocul forțelor politice să fie reprezentată în mod proporțional în organele alese. Ceea ce nu înseamnă că o restrângere a concurenței între listele aceleiași minorități poate fi justificată. În jocul liber al forțelor politice se poate presupune că alegătorii ca și candidații vor cântări și discuta consecințele votului lor și divizarea care poate rezulta între grupurile rivale. Chiar și în ipoteza în care unele erori de calcul pot produce rezultate nedorite din cauza unei pierderi de reprezentare, învățămintele trase din această experiență fac parte din procesul democratic normal prin care corpul electoral învață din erorile sale, fără ca alegerea sa să fie limitată prin restricții considerate a-l fi protejat a priori.

5.4. *Identificarea membrilor unei minorități naționale și partizanii unei liste*

53. În conformitate cu articolul 7, paragraful 3 al legii, organizațiile cetățenilor

aparținând minorităților naționale trebuie să supună biroului electoral central o listă a membrilor lor. Această formalitate presupune identificarea membrilor unei minorități naționale. După cum subliniase deja Comisia de la Veneția, o astfel de măsură poate necesita o anumită garanție pentru discreție pentru persoanele care aparțin unei minorități naționale pentru că identificarea ca atare poate antrena un anumit risc.

54. Regulile examinate nu încalcă principiul secretului actului electoral. În același timp, obligația de a supune Biroului electoral central o listă care să cuprindă cel puțin 15% dintre membrii unei minorități înseamnă că un mare număr de cetățeni trebuie să-și declare preferința politică și poate deschide porțile pentru anumite forme de presiune pe acest subiect. Ar fi suficient ca responsabili și candidații grupurilor care se prezintă electoratului ca apărători ai intereselor minorității naționale, precum și cetățenii care susțin o candidatură să-și „dezvăluie” apartenența la o minoritate națională și susținerea în favoarea unui anumit grup. Legea, în orice caz, nu ar trebui să pretindă mai mult de 1% din semnăturile alegătorilor într-o circumscripție dată, exceptând poate municipalitățile foarte mici.

5.5. Accesul la media

55. Articolul 61, paragraful 2 al legii ridică chestiunea dacă „discriminarea pozitivă” în privința minorităților naționale se justifică. De fapt, ponderea minorității respective în populația unui județ sau a țării va fi atât de slabă încât accesul la serviciiile publice de radio și televiziune ar fi iluzoriu.

Din acest punct de vedere, minoritățile naționale se deosebesc de alte alianțe politice în sensul că membrii lor sînt numai persoane aparținând aceleiași minorități naționale. Se recomandă deci a se prevedea în cadrul legii timp de antenă minimi pentru organizațiile minorităților naționale.

IV. Concluzii

56. În ansamblu, legea este conformă normelor patrimoniului electoral european și marchează un pas suplimentar în mersul României pe calea integrării europene depline. Anumite îmbunătățiri sînt posibile, cum ar fi pe subiectul dreptului noncetățenilor de a vota la alegerile locale, chiar dacă acest drept nu constituie încă o normă europeană comună. În plus, aplicarea legii cu ocazia alegerilor din 2004 nu a ridicat nici o problemă specială.

57. Cu toate acestea, dispozițiile articolului 7 crează dificultăți. Acest articol restrînge într-adevăr puternic posibilitatea ca în sînul autorităților la nivel local, persoanele aparținînd unei minorități naționale să fie reprezentate de mai mult decît o singură grupare. În practică, aceste dispoziții defavorizează în principiu minoritatea maghiară. Restricțiile impuse nu par a fi justificate. În particular, ele nu sînt justificate pentru asigurarea unității în scopul prezervării ponderii electorale a unei minorități, în măsura în care trebuie considerat în mod indiscutabil că alegătorii știu cum să-și apere interesele lor în calitate de minorități. Trebuie să precizăm că aceste observații nu se aplică decît în cazul alegerilor locale.

Traducerea de Elek Szokoly

Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei*

PAUL PHILIPPI

Istoriografia – adică scrierea istoriei – începe la toate popoarele prin punerea pe hîrtie (sau pe pergament) a unor *legende*. A unor legende care, înainte de a fi fost fixate în scris, au fost transmise pe cale orală din tată în fiu. Asemenea legende pot să cîștig un renume literar – ca, de exemplu, faimoasa *Iliadă*, atribuită lui Homer, care, și el, a devenit o figură legendară –, iar prin renumele lor legende pot să devină *mituri*, mituri de autoidentificare a unui popor. Asemenea mituri de autoidentificare pot să devină (și au și devenit) un factor politic serios, înălțînd sau ațîțînd sentimente naționale și în zilele noastre.

O asemenea caracterizare a istoriografiei se referă, firește, în primul rînd la cunoștințele noastre din trecutul îndepărtat. Există, desigur, și mituri ce se referă la epoci mai recente, iar mituri de acest tip pot să devină chiar și mai periculoase, deoarece ele nu provin din necunoșterea faptelor reale, ci din interpretări tendențioase, menite să influențeze, prin informații intenționat unilaterale, mersul politic viitor.

Am putea consemna, pe de altă parte, că o istoriografie fără nici o tendință nu este nici realizabilă și poate nici de dorit. Fiindcă aproape fiecare istoric vrea să transmită împreună cu povestea sa și un mesaj, prin care intră în dialog cu cititorul sau cu interlocutorul.

*

Aceste observații preliminare fiind rostite, ne îndreptăm gîndurile spre Transilvania medievală. Și intrînd în dialog cu interlocutori care au învățat istoria patriei în școlile țării noastre și din manualele acestor școli, trebuie să pornim de la presupuziția că ei au învățat multe despre dacii lui Decebal, despre romanii lui Traian și ai lui Aurelian;

Contribuție la Colocviul din 29 aprilie 2004: „800 de ani – Cisnădie”

că ei știu multe despre continuitatea românilor în Transilvania, despre Gelu, Menumorut și Glad; că au aflat și câte ceva despre pătrunderea ungurilor în secolele XI și XII, poate și despre pătrunderea premergătoare a slavilor sau despre prezența paralelă a pecenegilor și a cumanilor pe teritoriul României de astăzi. Poate că interlocutorii din Cisnădie au reținut și câte ceva despre venirea sașilor dinspre apus, căci, trăind în acest oraș, este greu să nu te întrebi când și în ce condiții au apărut acești cetățeni ai melegurilor noastre în locurile acestea.

Dar preluând sarcina să trasez unele linii ale istoriei medievale transilvane, trebuie să spun din start că aceste cunoștințe dobândite din manualele noastre nu sînt suficiente și nici reprezentative pentru realitățile acelei epoci. Permiteți-mi să încerc a evidenția pe scurt unele elemente caracteristice ale acelei realități:

1) Transilvania medievală premaghiară nu a fost niciodată o țară unitară din punct de vedere etnic sau politic. O omogenitate etnică a populației nu poate fi pretinsă nici pentru epoca preromană, dar cu atît mai puțin pentru secolele postromane ale migrațiilor. Și în plus, trebuie să constatăm că evul mediu european nu este caracterizat prin categorii *etnice*, ci prin categorii juridice de stăpînire și de supunere, respectiv de apartenență a unor comunități juridice la o stăpînire, și prin felul juridic în care această apartenență a fost stabilită. Vorbind despre Transilvania premaghiară, trebuie să pornim de la o pluralitate etnică schimbătoare a stăpînirii politice asupra acestor locuitori.

Nu trebuie să discutăm dacă tradiția lui Gelu este plauzibilă (cum crede, în general istoriografia română) sau nu corespunde realității istorice (cum susține o parte a istoricilor maghiari), nici dacă acest Gelu poate fi considerat român sau nu. Aici putem porni de la presupunerea că răspunsul la ambele afirmații este pozitiv, deci că: Gelu a existat și a fost român. Dar tradiția nu ne spune mai multe despre Gelu decît atîta, că el era un oarecare român, „qui-dam blaccus”, care avea în Transilvania o proprietate, o posesiune, „dominium tenebat”, și putea fi considerat un șef, „dux”, între vlahii, adică românii săi. Aceste afirmații reprezintă amănunte foarte interesante, demne de cercetat și de discutat. Dar esențial pentru evoluția secolelor XI și XII este altceva, anume faptul că puterea centrală a triburilor maghiare, adică regele, a reușit să-și însușească pas cu pas întregul teritoriu al Transilvaniei, întinzîndu-și stăpînirea de la nord-vest și pînă în sud-est, atingînd creasta Carpaților Meridionali și Orientali la începutul secolului XIII. Această întindere maghiară a început în timpul regelui Ștefan, zis cel Sfînt, pe la anul 1000, iar stabilizarea stăpînirii maghiare s-a mai întins pînă în secolul XIV.

Un instrument al înaintării maghiare prin Ardeal erau *secuii*, un trib militar care, alăturîndu-se triburilor maghiare în drumul lor de pe Atelcuz (stepa ucraineană de azi) spre șesul panonic, a fost pus în joc oricînd și oriunde trebuia asigurată granița – fie împotriva împărăției germane (în pădurea vieneză), fie în Transilvania, împotriva unor posibili atacanți dinspre sud sau dinspre est (de exemplu, pe linia

sud de Alba Iulia, sau, mai târziu, de-a lungul Carpaților Orientali, în Secuimea zilelor noastre). Secuii vorbesc astăzi limba maghiară și se consideră maghiari. Dar din punct de vedere al organizației politice, al orînduirii sociale, ei au format pînă în epoca modernă a naționalismului (a imperialismului) o entitate aparte.

Sistemul de înaintare și de apărare al regatului maghiar este foarte interesant. Spațiul nu ne permite să-l descriem mai amănunțit aici. Trebuie numai să știm că acest sistem prevedea la granița țării o zonă pustie (sau pustiită) de vreo 40 sau 50 de kilometri lățime. După cîteva decenii, această zonă pustie era mutată înainte, iar fosta zonă pustie devenea un „fundus regius”, ajungînd la libera dispoziție a regelui pentru a fi colonizată. Iar regele folosea acea zonă ca să răsplătească pe nobilii săi fideli, donîndu-le moșii pe acel teritoriu ca să-l colonizeze cu supușii lor.

Trebuie știut că regele ungarilor avea și destui adversari în rîndul nobililor săi. Deja în timpul lui Ștefan cel Sfînt s-a desprins unul dintre marii demnitari ai regatului, Gyula, deplasîndu-se și el în Ardeal, dar nu pe linia strategică a extinderii regale (deci nu pe linia Someșului, din nord-vest spre sud-est), ci prin valea Mureșului. Există indicii pentru ipoteza că ungurii acestui Gyula înclinau spre creștinismul de tip oriental, bizantin – adică ortodox –, spre deosebire de decizia regelui Ștefan care se alăturase Papei din Roma, motiv pentru care a și primit titlul de „Sfînt”. Se pare că ungurii lui Gyula, din sudul Ardealului, întîlnindu-se în zona lor cu alți aderenți ai creștinismului bizantin, au găsit un mod de conviețuire cu acea populație – fie că ea poate fi considerată românească (valahă) sau slavo-românească. Atunci cînd extinderea regală dinspre nord-vest se întîlnea, cam la începutul secolului XII, cu prezența acestei opoziții ortodoxe, dezvoltarea treptată și continuă spre sud a stăpînirii regale a suferit o întrerupere. Secuii au fost poziționați în acele zone ca să asigure colonizarea regală și ca s-o delimiteze de cea neoficială, ostilă, a oamenilor lui Gyula. Cu timpul însă s-au găsit căi de compromis. Opoziția lui Gyula a fost înfrîntă, iar nobilii care reprezentau populația ținuturilor sudice – Țara Hațegului, Hunedoara, Țara Făgărașului – au intrat în raport cu puterea centrală ca și ceilalți nobili din regatul ungar.

Trebuie să reținem că nu vorbim în primul rînd de maghiari și români, nici de slavi sau pecenegi, ci de rege, pe de o parte, și de nobili, pe de altă parte, cei din urmă găsindu-și un raport de cooperare cu primul. Este adevărat că există nobili de tip maghiar, de tip secuiesc, de tip „valah”, de tip peceneg etc. Ei exercită o stăpînire asupra supușilor lor – tot după un tip conform anumitor tradiții distincte. Dar raportul politic nu se desfășoară între puterea centrală (a regelui, a regatului) cu populația supusă, cu entități etnice, ci între puterea centrală și nobili, relație în care etnia nu joacă un rol distinct. Partenerul politic al puterii centrale nu este țăranul sau oierul, ci numai nobilul. Iar administrația întregului Ardeal este coordonată sub un voievod din marea nobilime, numit de rege. Transilvania devine o unitate administrativ-teritorială aparte a regatului ungar.

2) În prima jumătate a secolului XII intră un nou element în istoria Transilvaniei: frontiera internă tocmai s-a extins până în valea Oltului. Zona aflată la nord de râul Olt, până atunci pustie sau pustiită, a devenit liberă pentru colonizare de către rege. Acesta „modernizează” concepția de până atunci. El nu donează tot teritoriul nobililor săi fideli, ci cheamă coloniști din Europa de vest, oferindu-le drepturi bine definite de „*hospites*”. Ce înseamnă aceste drepturi? Ce schimbare a situației are loc prin chemarea acestor *hospites*?

Traducerea literală din latina clasică a termenului *hospites* ar însemna „oaspeți”. Dar această traducere ne-ar induce în eroare. Un oaspete vine – este bine primit –, dar el și pleacă după un anumit timp. *Hospites* însă spune, pe de o parte, că nou-venitul a fost „*invitat*” să vină. El nu vine din inițiativă proprie, ci pe baza unei invitații explicite și foarte concrete a gazdei. Deci: *hospites* sînt „*invitații*”! „*Hospites*” este, pe de altă parte, un termen juridic al evului mediu, care desemnează o serie de drepturi pentru cei invitați. În cazul coloniștilor, pe care regele ungar îi cheamă în Transilvania, aceste drepturi le putem afla dintr-o diplomă a regelui Andrei II, din anul 1224, care trimite la drepturile anterioare, pe care bunicul său, regele Geza II (1141-1161), le-a acordat celor *invitați*: ei primesc un teritoriu pe care să-l administreze după obiceiurile lor. „*Ius ossibus inhaeret*”, se spune în gândirea medievală. Deci: coloniștii își aduc drepturile lor comunitare cu ei, „în oasele lor”. Li se interzice nobililor să intervină în treburile invitaților „teutonici” (așa sînt supranumiți acei *hospites*). Se decretează ca acei *hospites*, cărora li se va spune în curînd *saxones*, să formeze o singură unitate politică; ei primesc dreptul să-și aleagă singuri juzii (primarii) din rîndul lor, pentru comunele lor și li se asigură libertăți comerciale, ba chiar și drepturi ecleziastice de excepție: *își aleg preoții din rîndul lor, îi vor prezenta episcopului pentru hirotonisire, le vor plăti acestora dijma (zecuiala)* – un drept care în tot restul Bisericii Catolice revine numai episcopului. Pe de altă parte, acei *hospites* sași preiau și sarcini sau îndatoriri serioase: *vor plăti un impozit bine definit, vor pune la dispoziția regelui un contingent de înarmați, mai ales cînd regele pornește la luptă în interiorul regatului*.

Această ultimă dispoziție arată că una din țintele pe care le urmărea regele Andrei cu reconfirmarea drepturilor acordate coloniștilor de bunicul său Geza era și întărirea poziției sale regești vizavi de nobilime, căreia cu doi ani în urmă, adică în 1222, trebuia să-i acorde, cu așa-numita Bulă de Aur, o cartă de libertăți care puteau să devină foarte periculoase pentru coroană. Deci nu este întâmplător dacă pe sigilul cel mai vechi al sașilor apare inscripția „*Ad retinendam coronam*” – „pentru susținerea coroanei”.

În general, se știe și se zice că acești sași au primit „privilegii”. Și dacă pronunțăm acest termen, îl auzim ca fii și strănepoți ai Revoluției franceze din

1789. Prin aceasta, „privilegiu” și „privilegiat” au devenit noțiuni suspecte, ce se referă la clase sociale care trăiesc pe seama dezavantajării altor clase. Pentru o înțelegere corectă a termenului de privilegiu în contextul medieval, trebuie să schimbăm modul de a percepe. „Privilegiu” în contextul nostru transilvănean desemnează un echilibru bine definit între drepturi și îndatoriri documentate și garantate – nu desemnează însă avantaje față de alte drepturi și îndatoriri din aceeași zonă administrativă. Este adevărat: faptul de a avea drepturi și îndatoriri bine definite era deja în sine un avantaj vizavi de o stare fără asemenea garanții, oricât de grele ar fi îndatoririle preluate de către „privilegiați”. Dar „privilegiat” în cazul sașilor nu înseamna deloc o stare de repaus și de comoditate. Din contră: se știe că sarcinile preluate de comunitățile săsești depășeau în cursul veacurilor cu mult sarcinile celorlalte stări politice ale Transilvaniei. Dar sașii au luptat totuși cu dârzenie pentru respectarea libertăților obținute, pentru că esența scopului lor de existență comunitară s-a rezumat (după formularea englezului Charles Boner din secolul XIX) în „*their sense for self-government*”. Ei au vrut să fie utili întregii țări, dar ca o entitate, ca o individualitate care răspunde pentru sine însăși, care vrea să se realizeze după propriile datini.

Deci, de la mijlocul secolului XII avem de a face în Transilvania cu o a treia entitate politică: pe lângă nobilimea care se considera maghiară (fără a ține cont de proveniența ei etnică) și pe lângă comunitatea secuilor exista comunitatea sașilor, cu centrul la Sibiu. Și această comunitate se extinde teritorial prin colonizarea Țării Bîrsei, după 1211. Încă înainte de năvălirea tătarilor, documentele evidențiază locuitori germani, sași, în ținuturile Orăștie, Sebeș, Miercurea-Sibiu, Nocrich, Cincu, Rupea, Bistrița, Reghinul Săsesc. Înainte de 1241 a început și colonizarea scaunului Sighișoara, care după 1241 a fost continuată și completată prin întemeierea scaunelor Mediaș și Șeica. Iar în jurul anului 1300, un număr considerabil de sași a fost atras de nobili să întemeieze sate pe teritoriul nobiliar, care nu făcea parte din zona libertăților diplomei andreiane din 1224. Acești sași de pe teritoriul nobiliar al zonei râurilor Secaș sau între cele două Tîrnave erau sași după limbă și obiceiuri, dar nu erau sași din punct de vedere politic. Din punct de vedere politic erau supuși ai nobilimii. Iată un exemplu grăitor că în evul mediu ardelean nu etnia reprezenta starea politică a populației, ci statutul juridic.

3) Toate cele trei entități politice – cea nobiliară, cea secuiască și cea săsească – erau entități parțiale ale voievodatului Transilvania. Transilvania făcea parte din regatul ungar. Dinastia regală a Casei Arpadiene se stinge în 1301. După cîțiva ani de incertitudine, dinastia casei de Anjou a ocupat tronul Sfîntului Ștefan prin Carol Robert și ulterior prin fiul lui, Ludovic (1308-1387). Această dinastie apuseană a influențat evoluția țării în mod hotărîtor. Sub domnia ei, sașii au devenit constructorii orașelor ardeleni – Clujul, Brașovul, Sibiul, Bistrița, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, Mediaș – și prin dezvoltarea orășenească de tip european au

propulsat meșteșugurile și comerțul, înscriindu-se într-un circuit care avea să se întindă din Flandra și pînă în Anatolia. Dacă deja regii dinastiei Arpadiene i-au invitat pe strămoșii sașilor, nu în ultimul rînd pentru a dezvolta agricultura țării după metode avansate și ca să introducă meserii de calitate apuseană în țară (bineînțeles spre beneficiul vistieriei), atunci Angevinii au progresat pe această cale a „modernizării”.

Pe de altă parte, Angevinii nu erau atît de familiarizați cu pluralismul răsăritean al Ardealului. Diversitatea nobilimii li s-a părut inadmisibilă, astfel încît au pornit să unifice modelul pestriț al acestora într-un tip unic al „nobilului ungar”. Pentru ei, Angevinii, era de la sine înțeles că acest tip nobiliar unitar trebuia să fie catolic. Iar pentru nobilii din sudul Transilvaniei, poate și pentru cei din Maramureș etc., care rămăseseră ortodocși, se punea întrebarea dacă vor să rămînă nobili sau să rămînă ortodocși. De fapt: o asemenea întrebare nici nu se punea. Problema etniei ca atare încă nu se conștientizase. Era firesc că nu voiau să renunțe la starea nobiliară. Și participînd pe mai departe la întrunirile nobiliare, au alunecat încetul cu încetul spre religia catolică, soțiile lor rămînînd încă mult timp ortodoxe. Apoi, înrădăcinați în nobilimea catolică, s-au și înstrăinat de etnia lor, așa încît țărănimea română a rămas fără purtători de cuvînt.

Este, cred eu, important să se înțeleagă această evoluție tragică în cadrul condițiilor medievale, nu în cele naționale ale secolelor XIX și XX. Nu este vorba de un atac al statului maghiar împotriva etniei române, nici de o tentativă de deznaționalizare. Ispita era completamente de o altă natură: misionarismul catolic al Angevinilor îi părea foarte natural dinastiei franceze. Dar el se lovea de starea pluralistă a regiunii. Chiar și la sașii catolici a evoluat o situație paralelă: purtătorii lor de cuvînt din anii privilegiilor andreiane, „greavii”, au fost și ei nobili. Unificarea angevină a nobilimii i-a „maghiarizat” totuși și pe ei. Dar prin dezvoltarea structurilor orășenești, sașii au obținut un nou strat de purtători de cuvînt, care putea să acționeze ca partener politic al curții regale și al voievodatului: patriciatul. Iar patriciatul, din motive de la sine înțelese, se simțea responsabil pentru întreaga comunitate săsească, adică și pentru țărănime, și pentru meșteșugari. Așa că sașii scăpau de tragica situație a românilor nenobili de a pierde statutul unei entități politice. Ei deveneau una din cele trei națiuni ale principatului Transilvania.

4) În legătură cu dispariția comunității românești din structurile politice ale Transilvaniei trebuie, în fine, să vorbim și despre faimoasa „*unio trium nationum*”, despre care mulți elevi din țara noastră au învățat că ar fi fost o uniune a comunităților ne-românești împotriva conlocuitorilor români.

Cred că și în această problemă trebuie să ne reorientăm: am subliniat că Transilvania ajunsese deja în secolul XII-XIII o unitate administrativ-teritorială aparte a regatului ungar. În această subunitate se auto-reprezentau în secolul XIII

și comunitățile românești prin cnejii lor. Încă în anul 1291 ultimul rege arpadin, Andrei al III-lea, convoacă o adunare la Alba Iulia, în care apar purtătorii de cuvânt ai comunităților nobiliare, săsești, secuiești și românești. De acolo înainte lipsesc reprezentanții românilor. Dar nu lipsesc motive de colaborare între stările politice în Ardeal. În 1395 turcii au năvălit pentru prima dată în Ardeal. Ne aducem aminte de alianța regelui ungar Sigismund de Luxemburg cu Mircea cel Bătrîn, după a cărui moarte, el, Sigismund, convoacă în 1419 „națiunile” ardelene, care hotărăsc ca, în cazul unui atac turcesc, fiecare al treilea nobil și fiecare al zecelea țăran (al comitatelor nobiliare) să vină în ajutorul sașilor și secuilor, care erau cei mai periclitați. Poverile pentru apărare deveneau tot mai apăsătoare, mai ales pentru țăranii teritoriului nobiliar. Pe această bază se ivesc tensiuni sociale. Țăranii iobagi refuză să plătească impozitele mărite. Apar și niște preoți din Praga, care răspîndesc idei husite, revoluționare. În primăvara anului 1437, sub conducerea unui mic nobil maghiar, izbucnește o răscoală a țăranilor iobagi. Răscoala nu mai poate fi înăbușită, regele Sigismund moare, iar stările politice se văd nevoite pentru prima dată să se adune din proprie inițiativă și să semneze o „uniune frățescă”, prin care se obligau să se ajute reciproc. Uniunea este confirmată încă o dată în 1438 și a treia oară în 1459. Prin aceste uniuni se formează o solidaritate intra-transilvană între stările politice: nobilimea, secuii, sașii. Partenerii „uniunii frățesci” mărturisesc fidelitate față de rege – dar, pas cu pas, se unesc nu numai împotriva turcilor (aceasta este cerința sașilor), ci și împotriva eventualității ca regele să se atingă de drepturile uneia dintre „națiuni”.

Cu această „fraterna unio”, Ardealul a atins fără îndoială o nouă conștiință de identitate de sine stătătoare față de Ungaria – cu toate că a vrut în continuare să rămână o parte a regatului ungar. Dar la întrebarea firească a românilor secolelor XVIII, XIX și XX: de ce nu apare în această uniune și „națiunea română”?, trebuie să răspundem, resemnați: fiindcă nu exista o comunitate politică românească. Uniunea celor trei națiuni a fost formată din stările politice pe care Sigismund le denumise „națiuni”, în 1519, și care, ulterior, după 1542, se considerau „națiunile” principatului Transilvania; iar aceste stări erau formate din reprezentanți calificați, calificați după normele medievale ale apartenenței la nobilime, respectiv la patriciat. În cadrul nobilimii erau cuprinși și nobilii de descendență românească, precum Huniazii. Deci, nobilii de origine etnică românească nu lipseau. Dar ei se considerau nobili și, ca atare, se considerau parte a nobilimii maghiare.

5) Rețeaua pluralistă a Transilvaniei este complicat țesută. Acest fapt i-a iritat pe toți iluminiștii secolelor XVIII, XIX și XX, începînd, poate, cu împăratul Iosif al II-lea de Habsburg, care a încercat să destrame această rețea cu spada rațiunii. Această încercare, precum și eșecul ei, nu mai intră în tematica noastră de azi, dar ea ne poate inspira să ne ocupăm mai serios nu numai de deficiențele tradițiilor ardelene din evul mediu, ci și de potențialul lor. Iată pilda Cisnădiei: întemeiată

de valoni de limbă franceză – Iohannes Latinus cu familia sa în villa Ruetel 1204 – și de sași flamanzi sau luxemburhezi, o fericită uniune, nu pe bază etnică, ci pe bază de drepturi comunitare, respectate și confirmate de toți. Iată cum se prezintă acea știre despre *silva blacorum et bissonorum*, acea pădure a românilor și a pecenegilor, pe care teutonicii diplomei andreiane din 1224 să o exploateze împreună cu sus-numiții români (vlahi) și pecenegi.

Distinsul nostru coleg Coneliu Bucur ne-a explicat în repetate rânduri cum s-au completat meșteșugarii – de fapt sașii – din Cisnădie și oierii din mărginime – deci din acea pădure a vlahilor și a pecenegilor – prin conviețuire: prin diferențiere și conlucrare.

Permiteți-mi să închei reflecțiile mele cu inversarea lozincii americane (lozincă post-iluministă și potrivită pentru noul continent) E PLURIBUS UNUM (din mulți să devină unul), o inversare transilvană izvorâtă din evul mediu, dar avînd nevoie, fără îndoială, de îmbunătățire: UNUM – E PLURIBUS. Unul vrem să fim – dar în pluralitate. În pluralitate – dar uniți.

*

Paul PHILIPPI (n. 1923), istoric, doctor în teologie, doctor honoris causa al Institutului de Teologie Protestantă din Cluj, al Universității Babes-Bolyai din Cluj, președinte de onoare al Forumului Democrat al Germanilor din România, autor a numeroase studii de istorie și teologie, printre care: *Kirchengemeinde als Lebensform* (1959), *Abendmahlsfeier und Wirklichkeit der Gemeinde* (1960), *Christozentrische Diakonie* (1963), *Als Lasarus leben* (1983), *Diakonia über die soziale Dimension Kirchlicher Verantwortung* (1984), editor al seriei *Siebenbürgisches Archiv* și *Studia Transylvanica*.

Paul Philippi, *Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei*, publicat cu permisiunea autorului.

Un model pentru ideea de stat sud- și est-carpatic: formațiunea teutonă din Carpați (1211-1225)

OVIDIU PECICAN

În 1206 regele Ungariei Andrei al II-lea (1205-1235) se căsătorise cu prințesa germană Gertrude din familia princiară de Meran (Tirolul de Sud, azi Merano)¹. Odată cu ea a sosit în Regatul Maghiar un întreg anturaj german pe care suveranul, contestat de mai multe ori de nobilii regatului, s-a sprijinit, cu atât mai mult cu cât papa îi vedea cu ochi buni pe acești nobili germani. În încercarea de a contrabalansa opoziția pe care o întâmpina printre marii săi baroni, regele și-a construit astfel propria partidă, cu ajutorul căreia spera să echilibreze raportul de forțe din interiorul țării sale. Astfel, pe fratele mezin al reginei, Berthold de Merano, Andrei al II-lea l-a făcut arhiepiscop de Kalocsa și, ulterior, ban al Dalmației-Croației, pentru ca, în fine, acela să devină voievod al Transilvaniei. Un alt frate al reginei era episcop de Bamberg. Și el s-a bucurat de favorurile regale. În 1211, acesta a împins la căsătorie pe fiica celor doi suverani maghiari, Elisabeta – care în acel moment avea patru ani –, cu prințul Ludwig, fiul markgrafului de Thuringia, Hermann (1190-1217), ceea ce însemna o nouă alianță politică importantă.

Dar germanii nu erau acum la începutul prezenței lor pe teritoriul Regatului Maghiar. Primii coloniști germani au venit în Ungaria în timpul lui Geza al II-lea (1141-1162), fiind așezați în Ungaria Superioară (azi Slovacia) și în Transilvania, aici numindu-se sași. Și Bela al III-lea (1172-1196) a continuat această politică, întărind și mai mult prezența acestor coloniști.

Profitând de aceste circumstanțe interne și internaționale, Andrei al II-lea a făcut Ordinului Teuton² propunerea de a-i așeza pe cavalerii săi la frontiera răsăriteană a Regatului Maghiar. În acest fel, el își făcea, pesemne, socoteala că va avea un paznic redutabil în fața periodicelor și deselor expediții cumane din sud și din est, și un aliat fidel, avînd atuul valorii militare și a disciplinei, în fața

adversarilor săi din rîndul mării nobilimi. Totodată, monarhul spera ca „regatul să se întindă” „dincolo de codri, către cumani” (*ultra silvas versus Cumanos*)³. În 1211 el le-a oferit teutonilor „Burzenland” – adică Țara lui Burza, după numele unei căpetenii maghiare (astăzi, în limba română, Țara Bîrsei) cu misiunea de a o popula și de a face din ea un bastion de apărare în fața cumanilor. Încă în 1222, țelul combaterii cumanilor era la fel de clar formulat, semn că problema aceasta rămăsese actuală în toți anii scurși de la venirea cavalerilor (*insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terrae eis totaliter indulsumus et ad munimen regni contra Cumanos castra et urbes lapideas construere eos permisimus, ut et inimicis Christi resistere valeant et personae nostrae et heredibus nostris legittime nobis succedentibus ad coronam, ad honorem pateant et munimen*)⁴. Și, într-adevăr, așa cum arată o scrisoare, adresată lui Andrei al II-lea a papei Grigore al IX-lea, din 1231, cîtă vreme teutonii au stăpînit Burzenland-ul, ei au apărut regatul împotriva expedițiilor cumane, au înaintat dincolo de „munții înzăpeziți”, au întărit teritoriile ocupate prin fortificații construite împotriva cumanilor, i-au înfrînt pe aceștia și i-au convertit pe o parte din ei la creștinism⁵.

La rîndul lor, cavalerii teutoni au venit în Transilvania, ca urmare a colaborării dintre papa Inocențiu al III-lea și Hermann von Salza (1210-1239), al patrulea maestru al ordinului. Sfîntul Scaun dorea o lărgire a orizontului cruciadei și o amplificare a strategiilor puse în joc pentru atingerea dublului ei scop: eliberarea Ierusalimului și reunificarea celor două biserici creștine⁶. Totodată, concordia constatată, în decursul anilor care au urmat, între teutoni și papalitate, pare să îndreptățească presupunerea că papa și marele maestru al ordinului au gîndit împreună treptata achiziționare, pe seama păgînilor, a unui teritoriu propriu care, ulterior, să devină un stat dependent doar de Scaunul Pontifical⁷. Iată, deci, un complex de factori meniți să vină în întîmpinarea dorinței regelui maghiar.

Împrejurările specifice momentului fac ca îndărătul apropierii teutonilor de Andrei al II-lea să se mai poată întrevădea și medierea apropiatilor germani ai suveranului (mai cu seamă cumnatul său, episcopul de Bamberg, și cuscrul proaspăt achiziționat, Hermann, markgraful de Thuringia).

Astfel, la 1212, o chartă îl menționa pe mai-marele teutonilor din Burzenland, un anume Theodoric (*fratris Theodoricis, cruciferi hospitalis sancte Marie*)⁸. Pînă în anul următor, cavalerii de sub comanda acestuia săvîrșiseră deja fapte de arme redutabile. Știm aceasta pentru că în 1213 un alt document lăsa să se înțeleagă că meritele dobîndite în lupta contra păgînilor erau suficient de mari pentru a obține importante privilegii. Trebuie presupus că ele se refereau, măcar în parte, la stoparea expedițiilor cumanilor în Transilvania, căci, după cum nota un document din 1231, tocmai prin Țara Bîrsei intrau și se retrăgeau aceștia atunci cînd veneau de la sud de Carpați. Drept răsplată, episcopul Transilvaniei, Wilhelm (Vilmos), le lasă teutonilor dijmele din Burzenland, cu excepția celor datorate de coloniștii maghiari

și secui din regiune (ceea ce duce cu gândul la faptul că nou-veniților germani li s-au alăturat și maghiari și secui). În doar doi ani de la eliberarea pe seama lor a primei charte regale maghiare, teutonii organizaseră deja o semnificativă acțiune colonizatoare. Prin același document, teutonii își dobândeau dreptul de a-și alege ei înșiși preoții pe care să-i așeze în parohii nou create, dar ei trebuiau prezentați episcopului Transilvaniei pentru confirmare. Preoții rămâneau supuși acestuia și trebuiau să-i primească vizitele.

În răstimpul dintre 1211 și 1218 relațiile dintre Andrei al II-lea și Ordinul Teuton au rămas, după toate aparențele, cordiale. Acțiunile ordinului nu au fost îngrădite în nici un fel, deși, în loc să-și înalțe cetăți de lemn, cum prevăzuse charta din 1211, ei le-au construit din piatră. Acest aspect nu era deloc întâmplător, după cum se vedește dacă se coroborează informația cu tendințele lor autonomiste tot mai marcate⁹. Între 1211 și 1222 ei au construit un patruleter protejat de patru fortărețe puternice de piatră, destinate să le apere sediul principal, Kronstadt (Brașovul de astăzi). Toate acestea erau, deocamdată, amenajări strategice ale teritoriului inițial¹⁰. Feldioara a fost sigur una dintre ele, însă localizarea pe teren a celorlalte nu este, deocamdată, sigură¹¹. După cum arată Ș. Papacostea, „... confirmarea privilegiilor lor de către regele Andrei al II-lea cuprindea ca orizonturi ale expansiunii lor răsăritene «hotarele brodnicilor» - greu de identificat - și Dunărea”¹².

Membrii ordinului și-au inițiat apoi expansiunea la sud și răsărit de munți. Cea mai importantă cetate teutonă de dincolo de Carpați a fost Crucburg (adică Kreuzburg sau Cruceburg, Cetatea Crucii, încă neidentificată), „cetate foarte întărită” (*castrum munitissimum*)¹³. Localizarea ei este dificilă, chiar dacă într-un loc se precizează: „ținutul de la capătul pământului Cruceburg ce merge pînă la hotarele brodnicilor” (*et a fine terre Cruceburg terram que vadit usque ad terminos Brodnicorum*)¹⁴. De aici ar părea să rezulte că ținutul brodnicilor era despărțit de „terra Cruceburg” printr-un alt ținut. În jurul cetății ridicate de teutonii, teritoriul dependent de ea (și dominat militar și politic de frații ospitalieri) forma deci o țară, deosebindu-se, astfel, de ținutul brodnicilor și de cel care se situa între acesta și „țara cetății Crucii”, prin statutul său juridic. Totodată, dacă localizarea brodnicilor se face cu temei în Moldova de sud, este probabil că țara Cruceburg s-ar cuveni să fie situată mai curînd în curbura Carpaților, la est de aceștia, dominînd regiunea subcarpatică și ceva din cîmpia care îi continuă. În orice caz, în 1223, zona este desemnată, în alt act papal, drept „partea din Cumania de dincolo de munții înzăpeziți” (*ultra montes nivium partem contulit Comanie*)¹⁵. Nu este deci inexact ca regiunea să fie numită Ultramontania, văzîndu-se în ea o parte din Cumania¹⁶. Acest areal ar trebui localizat așadar mai curînd în Moldova.

După ridicarea cetății, teutonii au trebuit să facă față unui atac al cumanilor, nemulțumiți că „li se răpise puțința de a intra și ieși” (*ademptam sibi ingressus et*

exitus facultatem) în și din Regatul Maghiar¹⁷. Cu acest prilej – se spune abia acum – unii dintre acei cumani au fost supuși, fiind botezați împreună cu soțiile și copiii lor¹⁸. Maria Holban observă că limitele expansiunii teutone – spre răsărit pînă la hotarele brodniciilor, iar spre sud pînă la Dunăre –, indicate de documentul din 1222, trimit la un teritoriu corespunzător celui „controlat de cumanii raliați taberei creștine în urma «creștinării» din 1227, sau mai bine zis considerat ca atare. Căci nu lipsesc știri despre împotrivirea întîmpinată de cumanii creștinați (măcar și de formă), din partea celor ce nu voiau să adere la noua lor orientare politică și religioasă”¹⁹.

În 1213 documentul menționat amîntea deja sosirea în Bîrsa a unor coloniști germani, maghiari și secui din Altland, adică din zona Hermannstadt-ului învecinat. Majoritatea coloniștilor germani au venit însă din Imperiu, în grupuri compacte, organizate din inițiativa arhiepiscopului de Magdeburg și a episcopului de Bamberg (o implicare clară, iată, a cumnatului regelui Ungariei). Ulterior, au sosit coloniști și din regiunile occidentale ale imperiului, ca Flandra sau țările renane. Ei au populat satele, fiind înzestrați cu parcele egale, bucurîndu-se de drepturi apropiate de cele ale cavalerilor, putînd face comerț, pescui și vîna. Cînd erau mobilizați, luptau ca pedestri, sub comanda șefilor de sate.

Moartea prin asasinare a reginei Gertrud în complotul banului Bank (28 septembrie 1213), recăsătoria lui Andrei al II-lea cu Yolande de Courtenai, fiica lui Pierre de Courtenai, ce avea să ajungă curînd împărat în Constantinopolul latin, participarea regelui maghiar, pentru cîteva luni (din august 1217, cînd s-a îmbarcat la Spalato, pînă în ianuarie 1218, cînd a revenit în Ungaria), la cruciadă – unde a fost prezent la asediul muntelui Tabor –, au arătat cît de preocupat de Orient era monarhul.

Momentul revenirii în țară a fost unul de bilanț. Suveranul a constatat jafurile neîncetate la care se dedau baronii, a luat la cunoștință dezordinile numeroase și, în plus, a observat marea putere și autonomie la care ajunseseră teutonii. În loc să se poată bizui pe ei în confruntarea cu adversarul intern și cu cel extern (suveranul plănuia în acest moment o intervenție militară în Serbia), Andrei al II-lea i-a descoperit îndepărtați de el și urmărindu-și propriile interese, contrazicîndu-le drastic pe ale sale și amenințînd însăși integritatea Regatului Maghiar. Conflictul a izbucnit pe acest fundal, în circumstanțe necunoscute, dar mai apoi, la fel de obscur, s-a aplanat.

Istoricii ignoră și împrejurările care au dus la ameliorarea raporturilor dintre suveran și ordin. Se poate presupune că aplanarea momentană a diferendului s-a datorat mult necesității regelui de a face față tulburărilor nobiliare din țară care, în cele din urmă, l-au silit să emită *Bula de aur*, semn al compromisului la care s-a putut ajunge în condițiile date²⁰. Totodată, un rol a trebuit să joace și constatarea că puterea cavalerilor ajunsesese suficient de mare pentru a crea, deocamdată,

considerabile bătaï de cap unei regalităţi ce avea de a face, oricum, cu o ostilitate şi o opoziţie redutabile. De aceea, nu este de mirare că atât noua chartă, prin care privilegiile teutonilor sporeau, cât şi *Bula de Aur*, au fost emise într-un moment de apogeu al tensiunilor, în cursul lunii mai 1222.

La 7 mai 1222, această nouă chartă – a cărei autenticitate a fost contestată –, emana din cancelaria regală pentru a marca împăcarea. Acum, teutonii obţineau dreptul de a construi fortăreţe din piatră, ceea ce însemna recunoaşterea unei situaţii *de facto* şi era o concesie *de jure*. Se pomenea cu acest prilej şi ţara românilor (Făgăraşul). Paradoxal, deşi aceasta însemna să li se confere încă o armă care le consolida autonomia, teutonii primeau dreptul de a bate monedă. Ce îl putea determina pe Andrei al II-lea să acorde teutonilor atâtea drepturi, până atunci refuzate? Este de crezut că el spera încă în alianţa cu cavalerii germani împotriva propriilor nobili. Totodată, însă, este foarte posibil ca acordarea unor drepturi cu implicaţii militare atât de serioase unor războinici-monahi a căror fidelitate faţă de rege nu fusese fără fisură, să trebuiască pusă în legătură cu politica Ungariei faţă de puterile de la sudul Dunării, Bulgaria şi Serbia. Cum formaţiunea teutonă acţiona tocmai pe această direcţie, în teritoriul dominat de cumani – aliaţii tradiţionali ai bulgarilor –, nevoia de a întări sistemul defensiv al acesteia se poate explica prin teama faţă de acţiuni ostile survenite din această direcţie, în contextul campaniei balcanice plănuite.

Într-adevăr, presiunea nobilimii Ungariei asupra sa creştea rapid. La 29 mai 1222, regele emitea *Bula de Aur*, constrâns de nobilimea regatului. Ea menţinea şi dreptul supuşilor de a se opune suveranului în caz de abuz al puterii. Recunoaşterea pe seama teutonilor a atîtor privilegii consistente, anterior neacordate, nu avea cum să nu stîrnească invidia aristocraţilor din regat, oricîte concesii s-ar fi făcut şi nobilimii maghiare în ansamblul ei. La drept vorbind, nici regele însuşi nu putea fi mai mulţumit acum, cînd prestigiul său suferise atât prin renunţarea la unele dintre atribuţiile sale în teritoriile unde acestea erau lăsate pe seama teutonilor, cât şi prin cedările în faţa nobililor. Este deci de presupus că regele şi nobilimea au găsit o zonă de interes comună în limitarea puterii teutone şi chiar în eliminarea acesteia din interiorul şi din proximitatea regatului, tot aşa cum nu este exclus ca noile privilegii pentru teutoni să fi avut la bază o alianţă temporară dintre aceştia şi rege în contextul opoziţiei înregistrate din partea nobilimii.

Posibila cooperare a regelui cu teutonii pentru reducerea anarhiei din ţară şi redobîndirea unui plus de prestigiu propriu în raport cu aristocraţia Ungariei a trebuit să aibă loc în perioada imediat anterioară lunii mai 1222. Este cert însă că ea nu a adus rezultatele scontate. Pe de o parte, datorită faptului că, de-acum, văzînd pe ce pantă alunecau lucrurile în regat, teutonii se decisese să rupă cu prima ocazie legătura de vasalitate faţă de Ungaria, transformînd teritoriile pe care le controlau într-un stat pus sub oblăduirea Sfîntului Scaun; pe de alta, din

perspectiva regelui, pentru că nu s-a reușit aducerea la ascultare a revoltaților din țară. Concesia făcută cavalerilor teutoni în 7 mai 1222 are, poate, și o semnificație strategică: admitînd construirea de cetăți de piatră, mai puternice, în zona controlată de ordinul religios-militar (care îngloba de-acum, pe lângă Burzenland, și teritorii situate la sud și est de Carpați, aduse sub ascultare cu arma în mînă), s-ar putea ca regele să fi fost interesat să-și pregătească, pentru o eventuală urgență, o zonă de retragere strategică bine păzită. În același sens ar trebui, eventual, interpretat și noul drept de batere a monedei. Pentru a-și asigura instrumentele unei guvernări de criză, suveranul avea nevoie nu numai de putere militară, ci și de o monetărie. Rămîne important, în legătură cu acest act, că întărirea puterii teutone s-a făcut pe linia consolidării sistemului defensiv și a asigurării mijloacelor de control financiar. Ar rezulta de aici că Andrei al II-lea se pregătea să joace cartea unei partide germane proprii în condițiile — luate de el în calcul — ale unei agravări a situației politice prin scăparea de sub control a unor părți ale regatului.

Marele maestru al ordinului avea însă cu totul alte planuri. Pentru el, criza din Ungaria era un excelent prilej de accelerare a procedurilor de separare de restul Ungariei a formațiunii autonome aflate sub autoritate teutonă. Neliniștit în noul context de ostilitatea crescîndă a aristocrației maghiare față de frații săi cavaleri, Hermann von Salza s-a adresat papii Honorius al III-lea (1216-1227) pentru a-și vedea confirmate libertățile și privilegiile obținute la 7 mai 1222. Confirmarea a fost cuprinsă de bula din 19 decembrie 1222 prin care Sfîntul Părinte plasa sub autoritate proprie privilegiile și proprietățile ordinului. Totodată, s-a făcut primul pas în sensul desprinderii Burzenlandului din subordinea ecleziastică față de ierarhii maghiari.

La 12 ianuarie 1223, papa l-a însărcinat pe episcopul Thomas de Eger să înscăuneze ca „decan de Burzenland” o persoană convenabilă propusă de teutoni, ceea ce a stîrnit dezaprobarea manifestă a lui Reinald, noul episcop de Transilvania. El a cerut aplicarea strictă a chartei din 1213. Replica papei, survenită la 12 decembrie 1223, confirma independența bisericii din Burzenland în raport cu episcopul Transilvaniei, interzicîndu-i acestuia perceperea de dijme și exercitarea jurisdicției sale în Țara Bîrsei. A doua zi, papa aducea faptul la cunoștința episcopului de Eger, devenit de curînd arhiepiscop de Strigoni și primat al Ungariei. Dintr-o chartă din 30 aprilie 1224 rezultă că papa luase ordinul sub autoritate sa directă. Asemenea măsură a papalității nu era fără precedent. La 4 aprilie 1183, papa Lucius al III-lea le scrisese „maestrului și fraților” de la San Julián de Pereiro, un ordin religios-militar spaniol, pentru a le concede o totală exemptare de la ordinar (adică de la jurisdicția episcopală), fixîndu-le ca misiune apărarea creștinătății²¹. Dar de astă dată precedentul nu a ajutat cu nimic la impunerea succedentului, elita ecleziastică maghiară reacționînd mai puțin disciplinat.

Nici regele nu a stat însă cu mâinile în sân. În fața acestor evoluții, curtea regală s-a dedicat unor demersuri menite să slăbească drastic baza socială a stăpînirii teutone. Ca să nu-și părăsească locurile unde erau așezați (mai cu seamă zona „de la Orăștie la Baraolt”), alergînd, și ei, în Burzenland, sașii au primit, cu acest prilej, din partea regelui, noi privilegii (menționate în *diploma Andreanum*, emisă la 30 noiembrie 1224), diploma care le cuprindea pe acestea grupîndu-i pe toți coloniștii de limbă germană din Transilvania într-o unitate administrativă dependentă de comitele regal sibian (*comes cebiniensis*), numit de rege și, totodată, independent de voievodul Transilvaniei. În acest fel, față de distincția inițială dintre supușii germani ai coroanei – unii fiind nobili, cavaleri și comportîndu-se ca seniori în raport cu ceilalți, iar aceștia din urmă fiind coloniști, oameni simpli, supuși primilor – se crea o nouă distincție, care ținea de sfera jurisdicțională: în timp ce cavalerii teutoni tindeau să se revendice de la un singur suveran, anume papa de la Roma, coloniștii sași erau organizați, dobîndeau privilegii și țineau de regele Ungariei.

În primăvara anului 1225 monarhul a început alungarea teutonilor din Burzenland. Armata regală a cucerit teritoriul acesteia. La 10 iunie 1225, papa îl felicita pe Hermann von Salza că oamenii săi nu părăsiseră zona, în pofida amenințărilor și violențelor. „Amenințări” înseamnă contacte diplomatice, iar „violențe” se referă la confruntare armată. După Maria Holban, acțiunea regală îndreptată împotriva teutonilor a însemnat ocuparea cu forța a cetății Cruceburg și, ulterior, îndepărtarea prin amenințări a cavalerilor din întreg arealul ocupat de ei pînă atunci²². Este probabil însă că operațiunile au fost mai ample și mai complexe, dat fiind faptul că sediul teuton din Brașov era apărat de patru cetăți și că dincolo de Carpați mai fusese înălțată una. Cucerirea tuturor acestora - sau măcar a celor mai importante, astfel încît celelalte să fie predate fără vărsare de sînge -, ca și negocierile din timpul campaniei antiteutone a oamenilor regelui („amenințărilor” menționate documentar în corespondența papală au putut surveni într-un atare context), au presupus mai multe luni de confruntări armate, cel mai probabil în forma asediului, precum și diverse faze.

Maria Holban reconstituie etapele ultimei faze a conflictului în felul următor²³. La 30 aprilie 1224, papa ia Țara Bîrsei și „Ultramontania” în dreptul și proprietatea Sfîntului Scaun. În perioada următoare, de pînă prin 15 februarie 1225, regele trimite la Roma, prin magistrul Florențiu, o plîngere la adresa acestei evoluții a lucrurilor, caracterizată nu numai de tendința de ieșire a cavalerilor din vasalitatea directă față de el, ci și de încălcările și cotropirile unor posesiuni întreprinse de teutoni pe seama regatului (anterior datei de 12 iunie 1225). Răspunsul cavalerilor către papă a constat în reclamarea regelui, care îi amenința cu puterea armată spre a-i determina să plece din țara lui (anterior datei de 10 iunie 1225). În acest moment, foarte probabil, oamenii regelui luaseră deja în stăpînire Cruceburgul. Totuși,

deși situația se dovedea suficient de tensionată, pontiful roman le-a expediat teutonilor o epistolă, la 10 iunie 1225, sfătuindu-i să rămână pe loc. Două zile mai târziu, papa îi scria lui Andrei al II-lea, recapitulând dosarul problemei, anunțându-l că le-a trimis cavalerilor o scrisoare, că i-a delegat pe anumiți abați (pe cel de Linewelt, din dioceza Passau, pe cel de Cîrța, din dieceza Transilvaniei, și pe cel de Igrîș, din cea a Cenadului) să cerceteze hotarele și cerîndu-i să își respecte dania. S-a păstrat și scrisoarea adresată în aceeași zi abaiților menționați, prin care erau îndemnați să cerceteze adevărul. Mai departe, Maria Holban presupune că a existat un răspuns al abaiților la întoarcerea de pe teren, care ar fi dat dreptate regelui. În orice caz, la 1 septembrie 1225, papa se adresa episcopilor de Oradea și de Győr, rugîndu-i să preia ei cercetarea, impunînd cuvenitele restituiri; ceea ce denotă că aceste restituiri trebuiau operate și că teutonii se dedaseră cu adevărat la delictele de care fuseseră acuzați. Reparația nu mai putea însă avea loc. La 27 octombrie, curia papală aflase deja că teutonii au fost alungați, iar înaltul pontif îi scria regelui maghiar o scrisoare indignată, protestînd împotriva urii neîmpăcate a monarhului împotriva cavalerilor și cerîndu-i să îi recheme.

De aici ar rezulta că teutonii ar fi fost alungați din Țara Bîrsei și din toate posesiunile lor transcarpatice în toamna, și nu în primăvara anului 1225. Într-adevăr, preceptorul ordinului – oare același Theodoric din 1212 sau altcineva? – ajungea la Roma prin 27 septembrie 1225, la abia două sau trei zile de la plecarea din Transilvania, într-un timp record care indică urgența deplasării²⁴. În fine, la 17 februarie 1226, Honoriu al III-lea îi scria iar lui Andrei al II-lea, acuzîndu-l că le-a luat cavalerilor nu numai pămînturile cotate în afara hotarelor menționate, ci și pe acelea dăruite pe cînd cercetarea abaiților era încă în curs (12 iunie – 1 septembrie 1225); semn că în vara lui 1225 daniile regale către teutoni nu fuseseră nicidecum stopate, dar că, de astă dată, depozedarea era radicală, totală, definitivă. Totodată, se mai spune acolo, magistrul ordinului nu se putuse prezenta în fața lui Andrei, fiind reținut la Roma de papă în probleme ce necesitau rezolvarea, ceea ce înseamnă că suveranul Ungariei îl invitase pe Hermann von Salza în fața scaunului regal pentru a regla chestiunile litigioase.

Cu toate insistențele papale, regele i-a expulzat însă pe teutoni, păstrînd, în același timp, coloniștii, a căror fidelitate și-o asigurase prin conferirea de libertăți odată cu diploma *Andreanum*. Se poate deci considera că reușita dislocării cavalerilor teutoni din Regatul Maghiar a fost, înainte de orice, una diplomatică. Operațiunea n-ar fi fost posibilă fără demersurile făcute de oamenii regelui pe lîngă mai-marii comunității săsești neîncadrați în ordinul teuton. Acestea s-au derulat, fără îndoială, în mai multe runde de negocieri, dintre care primele au premers finalului lunii noiembrie a anului 1224, în timp ce următoarele, care urmăreau să asigure respectarea fidelității sașilor față de rege, au trebuit să acopere intervalul dintre acest moment și declanșarea operațiunilor militare antiteutone,

în primăvara anului următor. După cum se vede, tatonările și consultările au durat cel puțin câteva luni, dacă nu cumva ele au fost inițiate imediat după împăcarea consemnată de documentul din 7 mai 1222. Prima fază a conflictului, cea dintre 1218 și primăvara lui 1222, va fi convins curtea regală că forța redutabilă a ordinului nu permitea simpla confruntare armată cu acesta.

Nu este deloc sigur că, alungați din Regatul Maghiar și deposeați de posesiunile lor acolo, teutonii ar fi părăsit și locurile sud-carpătice. Scrisoarea papală care îi îndeamnă să rămână pe loc, în pofida vicisitudinilor pe care trebuiau să le suporte din partea oamenilor regelui, pare un argument că, cel puțin atîta timp cît a mai existat speranța unei reveniri asupra hotărîrii regale de a-i expulza, ei nu au plecat cu totul din sudul Carpaților. Or, insistențele și negocierile Sfîntului Scaun cu suveranul Ungariei s-au întins pe durata mai multor ani (în 1234 încă se mai revenea epistolar la contenciosul teuton, deși papa Honoriu decedase între timp). Abia odată cu moartea regelui Andrei al II-lea, în 1235, se încheia corespondența pe această temă. Chestiunea urma să se reia abia peste câteva zeci de ani, în 1260-1270, în 1280 și în 1317²⁵, prin recursul la diploma din 1222, în alte contexte geopolitice. Dar poate că persistența unora dintre „frații” ordinului în spațiul cucerit și stăpînit de ei înainte vreme este cea care a determinat mereu reluările demersuri ale papei, inspirate, probabil, de persuasiunea lui Hermann von Salza. Dacă a fost așa, ea va fi continuat pînă la marea invazie tătaro-mongolă, cînd radicala răsturnare a echilibrului de forțe din acest areal a zădărnicit orice altă pretenție momentană de dominație creștină, și pentru papă, și pentru rege²⁶. Documentul papal din 1235 ar putea fi citit și în această cheie, văzînd în el mărturia unor realități demografice, etnice și politice de care teutonii nu erau cu totul străini. În acest context, moartea regelui Andrei al II-lea a putut fi doar prilejul întreruperii asiduităților papale în preajma suveranului maghiar, nu și dovada sfîrșitului persistenței unora dintre elementele teutone în teritoriu.

Nu este, deocamdată, deloc clar momentul istoric din devenirea ordinului teuton cînd a survenit eliminarea sa intempestivă din Regatul Ungariei. Corespondența papală cu suveranul acestei țări demonstrează că au trebuit să treacă decenii pentru ca Sfîntul Scaun să renunțe la proiectul de a obține restituirea donațiilor făcute odinioară ordinului în aceste ținuturi. Ținînd seama de faptul că, în conformitate cu actele existente și cu tradiția istorică, stabilirea teutonilor la frontiera prusacă a avut loc tocmai în iarna 1225-1226, s-ar putea vedea aici o conexiune: alungați dintr-un loc, frații s-ar fi regăsit îndată, cu deplină disponibilitate, în celălalt. Dar lucrurile nu sînt atît de simple nici în acest punct al discuției. Alain Demurger observa că „S-a spus că Hermann von Salza, charismaticul maestru al teutonilor, învățat minte cu prilejul tristei aventuri maghiare, ar fi ezitat înainte de a răspunde favorabil solicitărilor lui Conrad de Mazovia, care îl grăbea să vină să-și instaleze ordinul la granițele Prusiei. Nu este

exact. Demersul lui Conrad și al episcopului Christian de Prusia a intervenit în timpul iernii 1225-1226. Salza era pe atunci la Foggia, în preajma lui Frederic al II-lea. Conrad i-a propus Chelmno și regiunea sa (Kulm, Kulmerland), cu sarcina de a apăra Mazovia și de a cuceri Prusia; cuceririle urmau să fie împărțite între Ordin și el însuși. Totuși, Conrad a exclus din donația sa posesiunile bisericilor și pe cele ale nobililor polonezi din Kulmerland. În pofida acestui fapt, din martie 1226, Frederic al II-lea confirma cesiunea lui Conrad, într-o bulă publicată la Rimini, și le acorda teutonilor teritorii de cucerit în Prusia cu drepturile regaliene aparținând unui prinț al imperiului. Or, Prusia nu face parte din regatul Germaniei. Bula de la Rimini nu menționează drepturile lui Conrad de Mazovia. Istoricii germani și polonezi s-au înfruntat îndelung cu privire la intențiile lui Conrad. Este vorba despre un duce disperat datorită eșecurilor sale în fața prusacilor care se bazează în întregime pe teutoni pentru a-i învinge? Sau încearcă Conrad să-i manipuleze pe teutoni pentru ca ei să-l ajute să cucerească Prusia? Pornind de la criteriile paleografice și diplomatice a fost formulată ipoteza că bula nu putea fi scrisă înainte de 1235; ea ar fi fost antedatată de către cancelaria imperială, așa încât să facă ireversibile concesiile lui Conrad de Mazovia (și să-l împiedice astfel să le dea teutonilor încă o lovitură de tipul celei administrate de Andrei al Ungariei) [subl. aut.]²⁷. Rezultă, din observațiile de mai sus, că evoluțiile ordinului vreme de un deceniu au rămas incerte pentru posteritate. Dacă frații germani nu au fost la limita răsăriteană a Prusiei, unde puteau ei fi în acești ani?

Pentru a înțelege mai bine cum a putut funcționa pe teritoriul actualei Româнии Ordinul Teuton voi face câteva precizări. Ordinul era organizat ierarhic pe trei niveluri: central, provincial și local. Sediul central al ordinului se numea „casă”, iar în fruntea ordinului era ales un maestru (*magister generalis* sau *Hochmeister*). Acesta era superiorul direct al maeștrilor provinciali (*Landmeister*). Nu este sigur că în etapa tentativei lor de stabilire în Regatul Maghiar teutonii au avut aici un maestru provincial propriu-zis, dar ulterior părăsirii acestor locuri în cadrul ordinului au existat doi maeștri, în Livonia și în Germania, în timp ce *Hochmeister*-ul își avea sediul în Prusia. Prin urmare, nu știm dacă acel frate Theodorik era un *Landmeister*, deși este probabil că el s-a aflat în fruntea teutonilor din Țara Bîrsei, cel puțin la începutul perioadei. Pentru a desemna un maestru, comandorul teuton (*praeceptor*-ul sau *Komtur*-ul) alege mai întâi un tovarăș; împreună îl desemnează pe al treilea, apoi celor trei li se adaugă un al patrulea, și tot așa pînă la treisprezece. În fine, cei treisprezece decid asupra persoanei care va îndeplini funcția de comandor. Colegiul celor treisprezece electori era alcătuit din opt cavaleri, patru sergenți și un capelan. Puterile maestrului nu erau nelimitate. „Mănăstirea”, adică ansamblul membrilor ordinului, datora ascultare maestrului, dar, la rîndul său, și acesta datora ascultare mănăstirii sale. Reprezentanții acesteia erau grupați în capîtlu, care se reunea o dată la cinci ani. „Capîtlu” îi alege pe maestru și pe

demnitari și este asociat cu maestrul în vederea alegerii responsabililor provinciali (care trebuiau să dea seamă de gestiunea lor în fața capitlului). Altminteri, maestrul îl consulta pentru a decide admiterea de noi membri, înstrăinarea sau achiziția de proprietăți, ca și împrumuturile și donațiile²⁸. Maestrul este asistat de o „casă”: un capelan, un interpret, un bucătar, trei turcople și doi sergenți pentru maestrul teutonilor în Țara Sfântă. Această casă a maestrului nu trebuie să fie confundată cu grupul de demnitari ai ordinului care dețin funcții specializate și care formează Consiliul. Regăsim în fruntea ordinelor militare aceeași dualitate care se observă și în preajma unui rege din statele laice ale timpului: Hotel și Consiliu. Marele maestru teuton are un înlocuitor, anume pe marele comandor. Șefii de război sînt mareșalul și submareșalul. Funcția caritabilă era îndeplinită de un Mare Ospitalier, de infirmerie se ocupa un Infirmier, finanțele erau gestionate de Trezorier și intendența o asigura un Postăvar. Alături de acești demnitari exista un număr variabil de oameni de seamă, a căror înțelepciune și chibzuință fuseseră probate, și care erau consultați într-o serie de ocazii.

Odată cu dezvoltarea patrimoniului ordinului s-a elaborat o structură locală și o organizare provincială a acestuia. Pe cînd își avea baza în Țara Sfântă, ordinul Teuton cuprindea provinciile Livonia, Prusia, Germania, Italia și Ungaria. Casele izolate de Franța ale Angliei și Spaniei erau autonome sau alipite provinciilor germane. Provinciile sînt, și ele, conduse de maeștri. Un capitlu provincial îi adună în fiecare an pe comandorii fiecăreia dintre provincii, priorate, sau *regni*. El are aceleași puteri la nivelul său precum capitlul general: administrare și numire, gestionare, justiție etc. Maestrul provinciei profită de reunirea capitlului pentru a primi partea de rente ale comanderiilor (*reponsiones*), care trebuie transferată în Orient. Comanderia nu este nici casă (*domus*), nici mănăstire. Ea este o circumscripție, care poate cuprinde una sau mai multe case. Ospitalierii utilizează cuvîntul „comanderie” în sensul de cartier general al unei circumscripții, pe care o numesc și comanderie, dar mai des baillie: *preceptorii seu bailivi, preceptor et bailhivus baiulie Utrecht*²⁹. Comandorul este desemnat de maestrul ordinului și de capitlu sau de mănăstire.

„În principiu, o comanderie trebuie să reunească un număr minimal de frați: «în toate casele unde există o mănăstire trebuie să existe doisprezece frați și al treisprezecelea, care este comandorul...», spune Regula Teutonilor”³⁰. Practic, nu știm cîți teutoni au venit în Țara Bîrsei la început și cît a crescut numărul lor pe parcursul celor paisprezece ani cît au rămas în regiune. Nu știm, deci, dacă în provincia Ungaria existau mai multe comanderii sau doar mai multe case. Știm însă că teutonii au întemeiat orașul Brașov, au alcătuit un sistem de patru fortificații și au stabilit un cap de pod și peste Carpați, construind acolo o cetate de piatră. În alte locuri, într-o perioadă doar cu cîteva decenii mai recentă, aflăm că „Castelele și burgurile au aceeași structură – în careu – și sînt organizate în jurul unei curți

sau a unei piețe. Modelul *Stöck*-ului cu donjon pătrat este regula adoptată de cele șazeci de castele care pot fi numărate în Prusia la 1300, în afara burgurilor și orașelor fortificate. Teutonii au introdus piatra și mortarul în aceste regiuni unde domnește lemnul. Ei au adus zidari din Germania de Nord. Abia în secolul al XIV-lea au adoptat tradiția daneză a construcțiilor din cărămidă, atât de caracteristică regiunilor baltice³¹. Situația de pe frontiera Carpaților era într-o mare măsură similară cu cea documentată pentru zona nordică. „Caracteristicile războiului pe această frontieră dublă au dictat dispunerea și rolul acestor castele. Ele nu au drept funcție susținerea unui asediu în fața unui adversar numeros și puternic înarmat, ci controlul raidurilor unor grupuri mici, foarte mobile, care încearcă înainte de orice să jefuiască și să distrugă. Burgurile livoniene sînt în spate și sînt protejate de milițiile locale. Odată reperat adversarul, și pe cît posibil populațiile vecine ținute deoparte, sînt alertați responsabilii ordinului care intervin atunci cu armata teutonă. Grupurile de lituanieni, încărcate sau nu cu pradă, sînt interceptate și înfrînte înainte de a putea penetra în Livonia în profunzime. Castelele nu au nevoie să fie sofisticate, dar trebuie să fie apropiate unele de altele și să controleze o apă pe care o utilizează vara o ambarcațiune eficace, *Bolskop*-ul. Aceste castele erau finanțate în parte prin taxele obținute de la locuitori. Teutonii s-au adaptat la tactica lituanienilor, ripostînd raidurilor lor prin raiduri identice conduse rapid de-a lungul traseelor sau al rîurilor înghețate. Operațiunile de mare anvergură împotriva orașelor și fortărețelor lituaniene erau organizate vara, atunci cînd era favorabil. Cuceririle erau îndată consolidate prin construirea de noi fortărețe”³².

Confruntările luau în general forma raidurilor, asediilor, a distrugerilor, bătăliile fiind rare. Păgînii erau considerați drept sălbatici și brute, în timp ce musulmanii sau evreii, deși rămîneau „adversari nepioși ai numelui lui Hristos”, aveau dreptul la o anume stimă. Arma regină a fost cavaleria grea, cu cavalerii ei îmbrăcați în zale și, tot mai mult, în armură, utilizînd spada și lancea, călare pe calul de luptă. Dalele mormintelor de cavaleri teutoni relevă utilizarea de către cavalerii acestui ordin a spadei mari pentru două mîini.

După cum se știe, ordinele militaro-cavalești distingeau între două tipuri de teritoriu. Cu o terminologie franceză de epocă, acestea erau „terre de paix” (teritoriu pacificat și sigur) și „terre de regart” (teritoriu semi-supus, probabil frontalier). Alungați din primul (Țara Bîrsei), ei au putut rămîne pe loc, în virtutea unor relații de cooperare cu populația colonizată și convertită din teritoriul semi-supus, de la sud și răsărit de Carpați (Ultramontania). Invitarea lui Hermann von Salza de către Andrei al II-lea, către sfîrșitul anului 1230, poate fi interpretată în mai multe feluri. Ea se leagă, în orice caz, de vechea dispută și poate însemna și că ea nu fusese încă rezolvată corespunzător pe teren. Maestrul teuton putea spera într-o restituire a vechilor posesiuni, dar dacă socotim că regele a voit mai mult decît să dea un semn formal de bunăvoință protejaților papalității, atunci trebuie

presupus că faptul putea avea loc în condițiile în care prințul moștenitor Bela, stăpîn acum pe Transilvania și Țara Bîrsei, se manifesta prea independent³³. Călătoria s-a soldat însă cu rezultate dezamăgitoare pentru Hermann von Salza. Demersurile papale se reiau acum, fiind însă îndreptate nu numai către regele Andrei, perceput ca lipsit de voință și aflat la cheremul baronilor săi ostili ordinului, ci și către prințul Bela.

Eșecurile acestor demersuri repetate – mergînd pînă la susținere prin propria prezență – nu înseamnă că întregul eșafodaj ridicat de teutoni în cei paisprezece ani se surpase integral. Cum în 1234 situația alungării lor nu era acceptată încă drept definitivă nici de papă, nici de maestrul ordinului, este posibil ca unii dintre frații de la sud și est de Carpați să nu-și fi încheiat aventura, întemeindu-se tocmai pe ceea ce izbutiseră deja să construiască aici (o țară percepută de anturajul regal ca fiind „prea mare” pentru a fi restituită, după cum se notează într-un document). Nu trebuie uitat că misiunea ordinului viza nu doar cucerirea, organizarea și stăpînirea teritoriului, ci și convertirea păgînilor, a ereticilor ori a schismaticilor la catolicism. După cum s-a observat, „Regula Teutonilor nu impune decît caselor care au biserică și capelă să facă pomeni săracilor”³⁴. Dar într-un document din 1213, episcopul Wilhelm al Transilvaniei acorda teutonilor libertatea de a intensifica propaganda catolică prin hirotonisire de preoți, ridicare de noi biserici catolice și perceperea dijmei bisericesti³⁵. Un deceniu după aceea, în scrisoarea sa din 12 decembrie 1223, papa Honoriu al III-lea era și mai explicit în privința scopurilor prozelite ale cavalerilor, acțiunea acestora fiind văzută ca survenind „pentru ca numărul credincioșilor [catolici – *n. aut.*] ce locuiesc în această țară [a Bîrsei – *n. aut.*] să sporească cu noroc spre spaima păgînilor”³⁶. Nu este însă de crezut că ordinul s-a rezumat la sud și la răsărit de Carpați, oricît de îngust ar fi fost teritoriul intrat sub controlul său, la construcția de fortificații. El trebuia să construiască și capele, măcar în așezările mai importante. Prin urmare, nu există, practic, nici o îndoială că alături de convertirile cumanilor operate de frați, au existat și milostenii îndreptate către populația săracă din rîndul coloniștilor germani, dar și din rîndul convertiților.

Dar mai existau și alte operațiuni care presupuneau o bună implantare în teritoriu. Pe pămînt, comunicațiile dintre centru și periferie erau mai rapide grație utilizării porumbeilor voiajori (în Orient, în Spania) și a semnalelor optice emise din turnurile castelelor. Cel de al doilea sistem se întemeia pe transmiterea mai departe a mesajului codificat de către intermediari. Ei existau, deci, și în așezările din zonă, locuite de autohtoni și de coloniști, și alcătuiind primele verigi din acest lanț medieval al comunicațiilor vizuale. Serviciul poștal dezvoltat de teutoni în Prusia și Livonia funcționa zi și noapte³⁷, ceea ce ne permite să presupunem că el funcționa la fel și pe perioada sejurului lor în Ungaria (emisarul care a anunțat Sfîntul Scaun că frații fuseseră alungați a ajuns la Roma în doar două-trei zile).

Contactul intim cu populația locală și cu coloniștii este probat și de contribuția prelevată de la aceștia. *Wartegeld* luat de ordinul Teuton pentru întreținerea posturilor de supraveghere la frontierele Poloniei și ale Lituaniei era puțin diferit, căci este datorat de toate comanderiile, atât cele de pe front cât și cele din spatele frontului. Dar comanderiile nu obțineau beneficii prin munca exclusivă a fraților, ci se bazau și pe exploatarea muncii localnicilor.

Cu privire la societatea autohtonă din Țara Bîrsei documentele fac câteva referiri semnificative. În diploma eliberată teutonilor la 1211 sînt pomenite „tîrgurile libere din acest ținut”. Alt document, din 1212 pomeneste, și el, „locuitorii care trăiesc acolo”, iar o chartă din 1213 vorbește despre „*locuitorii de față (subl. aut.)* și cei viitori”, formulă de cancelarie care însă se întemeiază pe realități ale zonei. La 19 aprilie 1218 se pomeneste despre o „dijmă de la locuitori”³⁸. Se poate discuta despre identitatea etnică a acestor locuitori, dar este limpede că ei existau acolo și că pe ei erau chemați teutonii să îi supună propriei dominații politico-religioase.

Ce urme a lăsat în spațiul de la sud de Carpați experiența teutonă din prima jumătate a secolului al XIII-lea? Se poate spune că ea a marcat în mai multe feluri acest areal. În primul rînd, din punct de vedere demografic, colonizarea prilejuită de epopeea teutonă a avut urmări durabile în regiune, făcînd din Țara Bîrsei un teritoriu săsesc pentru tot restul evului mediu și al modernității, chiar dacă aici au continuat să existe și comunități românești. S-a observat că studiul toponimelor germane din Țara Bîrsei „relevă o similitudine cu toponimele de la Koblenz ale ordinului cavalerilor teutoni”³⁹. Dialectele din localitățile învecinate Brașovului indică rolul teutonilor în sosirea pe aceste locuri a coloniștilor germani⁴⁰.

Prezența germană a continuat să fie semnalată și la sud de Carpați, în orașul Cîmpulung și mai departe chiar și după epuizarea episodului teuton în zonă. Tot de acest moment se leagă însă și o mișcare demografică de o oarecare însemnătate, care a antrenat și români, maghiari și secui din Transilvania, după cum înregistrează unele documente și izvoarele narrative. O asemenea dinamică, de traversare a Carpaților de la nord la sud și, respectiv, de la vest către est n-ar fi fost posibilă fără prealabilele operațiuni militare teutone. Ele au permis degajarea unor părți de teritoriu de triburile cumane și, tot acum, convertirea membrilor altor asemenea triburi la creștinismul occidental. Așezarea noilor veniți s-a efectuat, așadar, acum și în deceniile următoare, într-un teritoriu eliberat de sub dominația păgînă, chiar dacă nu și nepopulat.

Un alt aport teuton esențial, alături de cel demografic, a fost cel social-politic și confesional. În teritoriul disputat de cumani, teutoni și regalitatea maghiară s-au înfiripat comunități caracterizate de întronarea unor rînduiri feudale de tip occidental. Dacă, din punct de vedere religios, teutonilor le-au succedat la conducerea acestui teritoriu niște „falși episcopi” – cum pomeneste faimosul docu-

ment papal din 1235 -, se poate crede că tentativa unei teocrații nu a luat sfârșit definitiv odată cu alungarea cavalerilor cruciați de către Andrei al II-lea. Ideea unei puteri exercitate în numele Domnului de către un ierarh a persistat, fie că ea s-a erijat în port-flamură a catolicismului și a papalității, fie că, dimpotrivă, vorbea în numele bisericii răsăritene.

Un alt aspect al moștenirii politice teutone la sud și răsărit de Carpați l-a constituit ideea unei statalități aparte, deosebite de cea ungară, în această regiune. Ea urma să fie exprimată de celelalte creații statale din perimetrul mai sus desemnat, învingînd, în cele din urmă și configurîndu-se ca statalitate de sine stătătoare. Dacă teutonii nu au izbutit să o impună, la 1218-1225, iar Litovoi întîmpina același eșec în deceniul opt al secolului al XIII-lea, în cele din urmă, odată cu Basarab I și cu Bogdan I, acest scop devenea realitate. Trebuie adăugat însă, pentru a nuanța cele de mai sus, că existența în primele decenii ale secolului al XIII-lea a unei Țări a Severinului – după cum o atestă documentele de epocă –, ca și versiunea asupra începuturilor Țării Românești prezentă în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, îndreptățesc împreună presupunerea că și în zona bănățeano-olteană din imediata apropiere a Dunării s-a constituit, în acel moment ori mai devreme, o entitate prestatală cu veleități de afirmare a propriei puteri. Asemenea începuturi statale românești au putut apărea și ca așchii rupte din Țaratul Vlah și Bulgar aflat, după moartea lui Ioniță Caloian (1207) în plin recul, dacă nu cumva, pur și simplu, ca niște confederări de obști sătești cu un început de diferențiere socială, puse sub conducerea unui mai mare local, însă fără nici o legătură cu statele deja constituite din regiune. În acest caz, în exemplul teuton ar trebui văzut mai mult impulsul suplimentar, modelul adăugat propriilor motivații și imbolduri autohtone.

Din același punct de vedere, al concepției despre statalitate, se poate considera că teutonii au pus bazele organizării de tip statal a Munteniei – văzută ca parte nordică, montană, a teritoriului de la sud de Carpați -, construind aici pentru înfrîa dată un sistem ofensiv-defensiv dotat cu fortificații care să permită dominarea militară eficientă a teritoriului. Cum tocmai am arătat, în același timp, la vest de Olt, în teritoriul dintre acesta și munții actualmente numiți „ai Banatului”, se articula o altă realitate cvasi-statală, așa-numita Țară a Severinului. În timp ce aceasta din urmă devenea însă, foarte devreme, după 1211, un banat organizat de Ungaria arpadiană, formațiunea teutonă dădea o lovitură dominației maghiare în numele papalității, urmărind o statalitate proprie pusă sub ocrotirea suveranului pontif. Nu altceva obținuse Ioniță Caloian în 1204, cînd papa îi trimisese coroana de țar al Bulgariei, chiar dacă puterea sa era una laică, nu una exercitată în termeni militar-religioși, ca în cazul teutonilor. Tot laică era și cealaltă stăpînire nouă binecuvîntată de papa Inocențiu al III-lea: cea a Imperiului Latin de la Constantinopol, succesorul occidental al Bizanțului ortodox. Din această perspectivă se poate afirma că formațiunea preconizată a se naște sub acțiunea militaro-diplomatică teutonă trebuia

să extindă, într-o formulă specifică, dominația ecleziastică a papalității la sud de Carpați, dispensându-se de medierea regalității maghiare.

Note:

1. În paginile următoare autorul a profitat amplu de contribuția lui Henry Bogdan, *Les chevaliers teutoniques*, Paris, Perrin, 2002.

2. După cum, pe bună dreptate, atrag atenția Laurențiu Ștefănescu și Erwin Bader în *Puncte de vedere*, I, București, Ed. Scailu, 1994, p. 10, ordinul se numește în germană *der Deutsche Ritterorden*, adică Ordinul Cavalerilor Germani. Procedînd ca restul istoricilor români și străini, voi numi însă ordinul, pe mai departe, spre a evita orice confuzie, cu numele deja încetățenit.

3. Șerban Papacostea, *Românii în secolul XIII. Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, Ed. Enciclopedică, 1993, p. 31. Am tradus *silvas* prin codri pentru că este frapant că nu se vorbește despre munți (*ultra montes*), ci despre codri. Cum am încercat să argumentez într-un alt loc, codrul desemna atît realitatea fizico-geografică silvestră, cît și o formă specifică de organizare autohtonă. S-ar putea ca în document să fie vorba tocmai despre aceasta din urmă.

Dar „dincolo de codri, către cumani” – adică în direcția sud – poate însemna și că extinderea teritoriului avut de rege în vedere nu era inițial atît de optimist evaluată, încît să ducă și „ultra montes nivium”, adică „dincolo de munții înzăpeziți”.

4. Ibidem, p. 31.

5. Ibidem.

6. Ibidem. În n. 75, la p. 32, se menționează această interpretare a cauzelor instalării ordinului apud G. Rössler, *Der Deutsche Orden*, p. 228-229.

7. Cu privire la preocupările lui Inocențiu al III-lea de a-și mări și consolida puterea și prestigiul exercitînd drepturile unui suveran feudal asupra monarhilor europeni s-a discutat și din alte unghiuri de vedere. În această cheie poate fi citită remiterea coroanei regale către Ioniță Caloian în 1204 de către Roma, de exemplu. Dar, mai recent, Șerban Turcuș a încercat să demonstreze chiar că Sfîntul Scaun a avut o viziune de aceeași natură și asupra raporturilor sale cu Regatul Maghiar pe durata evului mediu, începînd chiar cu momentul creștinării maghiarilor (Vezi *Sfîntul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, Ed. Enciclopedică, 2001).

8. Maria Holban, „Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni din Țara Bîrsei (1221-1225)”, în *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, Ed. Academiei, 1981, p. 10. Încă nu s-a remarcat că la 1227, cînd magistrul Robert, arhiepiscopul de Veszprém a botezat – conform lui Alberic de Troisfontaines – circa cincisprezece mii de cumani, întemeind episcopia Cumaniei, el a numit în fruntea acesteia un episcop numit Teodoric. Știm că acesta a aparținut ordinului dominican. Este de crezut că numirea s-a făcut în virtutea bunei cunoașteri a teritoriului și locuitorilor de către dominicanul Teodoric. În paralel cu teutonii, dar și după alungarea acestora, dominicanii au dezvoltat deci o activitate misionară în Cumania Neagră.

9. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român & Centrul de Studii Transilvane, 2003, p. 59: „... În Transilvania primei jumătăți a secolului al XIII-lea, centrele de comitat ajunseseră să fie, în cvasitotalitatea lor, caracterizate prin sisteme de fortificare cu totul anacronice. În același timp însă, în regiunea frontierei militare se dezvoltă, în pofida reticențelor regale, un nou tip de fortificații, mult mai puternice. Rezervele formulate de regele Andrei al II-lea – care, prin actul de donație din 1211, încercase să le impună cavalerilor teutoni ridicarea aceluiași tip anacronic de fortificații – erau motivate, fără îndoială, în primul rînd de situația în care se aflau, în epoca respectivă, castrele regale din interiorul Transilvaniei”. Comentariul

autorului din nota 221 de la p. 76 este că „Evident, teutonii nu puteau respecta o asemenea condiție – inferioritatea lor numerică trebuind să fie suplinită printr-o superioritate tehnică, reflectată inclusiv în domeniul fortificațiilor”. Din afirmațiile citate pare să rezulte că Andrei al II-lea prefera să-și lase regatul expus la frontiera sudică și la cea răsăriteană pentru că o fortificare superioară în această zonă ar fi adus în stare de inferioritate restul regatului. Totodată, ar mai rezulta și că forța cavalerilor cruciați germani ar fi constat în mod prioritar în superioritatea tehnică pe care o posedau, și nu în calitățile lor militare propriu-zise, stinjenite de puținătatea efectivelor teutone. Ambele susțineri îmi apar ca discutabile. Nu cred că situația castrelor regale transilvănene l-a determinat pe rege să îngreueze libertatea colonizărilor și a fortificării de către teutoni a teritoriilor atribuite de regalitatea însăși ori pe cele cucerite de ei de la cumani, ci mai curînd teama de consecințele unei concurențe politico-militare ce putea afecta imprezibil însuși Regatul Maghiar. Nici inferioritatea numerică teutonă nu este un argument cu greutate, știut fiind că fiecare cavaler era servit de mai mulți scutieri și că în jurul lui erau grupați coloniști pedestri care, printre alte obligații datorate înzestrării lor cu pămînt, trebuiau și să presteze servicii cu caracter militar.

10. Maria Holban, „Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni...», în ed. cit., p. 30. În 1231, Grigore al IX-lea recapitulează faptele din perspectiva informării sale de către cavalerii teutoni. „Țara Bîrsei era locul de trecere al cumanilor, venind adesea să tulbure regatul Ungariei. Pentru paza acestui pămînt ei au cheltuit mulți bani și multă trudă, și-au vărsat și sîngele, ridicînd cetăți puternice”. Rezultă clar că aceste cetăți erau chiar în Țara Bîrsei.

11. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *O istorie a Brașovului*, Brașov, Ed. Phoenix, 2001, p. 22 pomenesc și Cetatea Neagră (Codlea).

12. Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 33.

13. Maria Holban, *op. cit.*, p. 30. Expresia provine din același document din 1231. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, p. 22 cred că faimosul Cruceburg se afla lîngă comuna Telu sau în zona muntoasă a trecătorii Tabla Buții.

14. Ibidem, p. 12. Traducerea lui „terra” prin pămînt nu este obligatorie. În contextul dat, termenul putea desemna o „țară” în înțelesul medieval, de entitate teritorială dotată cu o anumită autonomie juridică, inclusă într-un ansamblu statal mai mare.

15. Ibidem.

16. Ultramontania este o denumire care are meritul de a sublinia atît cvasiconstituirea unui stat teuton transcarpatic, cît și începutul unei serii de inițiative occidentale de tip statal în organizarea spațiului sud-carpatic în forma unei entități statale vasalice în raport cu Ungaria. Cum se știe, ulterior teritoriul va apărea în actele cancelariei maghiare ca „Transalpina”; ceea ce este o altă formulare latină a aceluiași termen maghiar, *Alföld* și corespunde și românescului Muntenia (de unde denumirea polonă de „Multansky”). În plus, ea este derivată tocmai din formularea reținută de actul oficial.

Dar „ultra”, care poate fi tradus cu *peste*, nu e totuna cu „trans”, care se lasă tălmăcit ca *dincolo de*. În primul caz, se semnalează implicit existența unei realități dincolo de un obstacol, în timp ce într-al doilea, accentul cade pe traversarea obstacolului (dincolo-ul presupune existența unui dincoace, precum și a unei relații între cele două părți, un du-te vino). Dacă asemenea considerații nu forțează prea tare jocul sensurilor, se poate crede că nu este întîmplătoare folosirea în stadiul inițial al înregistrării scrise, în documente oficiale, a denumiriilor cu *ultra* (Ultrasilvania, „ultra montes nivium”), abia într-un stadiu secund apar cele care conțin prefixul *trans* (Transilvania, Transalpina). Schimbarea de nume ar putea însemna trecerea teritoriului respectiv într-o nouă fază a raporturilor cu statul maghiar, mai precis intrarea zonei respective în sfera de influență a Ungariei.

17. Maria Holban, *op. cit.*, p. 30. Expresia provine din același document din 1231.

18. Maria Holban crede că menționarea relativ târzie a acestei lupte și a convertirilor respective ar trebui pusă în legătură cu interesul stîrnit de creștinarea cumanilor din 1227-1228. Autoarea se îndoiește, deci, de autenticitatea episodului, socotindu-l creația cancelariei papale (p. 31).

19. Ibidem, p. 36.

20. Dar, pe de altă parte, ridicarea micii nobilimi a regatului împotriva regelui s-a datorat politicii de favoruri regale la adresa partidei germane din Ungaria, în rîndurile căreia se numărau – cel puțin din punctul de vedere al adversarilor săi interni – și teutonii.

21. Vezi Alain Demurger, *Cavalerii lui Christos*, Chișinău, Ed. Cartier, 2003, trad. de Ovidiu Pecican, p. 66.

22. Maria Holban, *op. cit.*, p. 17.

23. Ibidem, pp. 17-18.

24. Ibidem, p. 26.

25. Ibidem, p. 43.

26. Tudor Sălăgean, *op. cit.*, p. 37: „... Faptul că episcopul Cumaniei reușise să pună pe picioare o oaste locală, alcătuită în majoritate din români – aceștia sînt, cu siguranță, *ulaghii* lui Rashid od-Din – și în măsură să angajeze o confruntare deschisă cu forțele de invazie mongole constituie o dovadă concludentă asupra gradului relativ avansat de organizare a structurilor politice și militare existente în această regiune”. Dacă rămășițele teutone nu dispăruseră cu totul din acest spațiu, atunci succesul militar – materializat în înțetinirea înaintării tătarilor pe direcția vest - constatat de istoric s-ar putea datora și tehnicii militare a acestora.

27. Alain Demurger, *op. cit.*, cap. IV, p. 86.

28. Alain Demurger, *ibidem*, p. 116.

29. Ibidem, p. 123.

30. Ibidem, p. 125.

31. Ibidem, p. 141.

32. Ibidem, p. 142.

33. Maria Holban, *op. cit.*, p. 28-29. „Acum Transilvania (în sensul larg al acestei numiri) împreună cu Țara Birsei și cu părțile *Ultra montes nivium* se aflau în lotul lăsat spre guvernare lui Bela. După creștinarea cumanilor, regizată de arhiepiscopul de Strigoni, Robert (numit de papă legat papal pentru părțile cumanilor și ale brodniciilor), cu concursul activ al lui Bela, acesta a profitat de noile condiții create, luînd pe lîngă sine o oaste de cumani, de care s-a folosit intensiv mai ales în legătură cu împrejurările interne. Mulțumită acestei superiorități militare, el a putut să-și impună autoritatea, în 1228, de pildă, determinînd o serie de schimbări în conducerea regatului. Un timp apreciabil regele s-a și aflat sub un fel de tutelă a fiului său, chiar și pentru partea din regat pe care și-o reținuse pe seama sa. Abia la sfîrșitul anului 1230, regele revine la putere pentru o clipă și-și reia vechea echipă de dregători”.

34. Alain Demurger, *op. cit.*, p. 125.

35. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, p. 23.

36. Ibidem.

37. Alain Demurger, *op. cit.*, p. 128.

38. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, p. 22. Autorii interpretează etnic aceste realități, considerînd că ei sînt români.

39. Ibidem, p. 23. „Kronen – Brașov, Petersburg – Sînpetru, Heldsdorf – Hălchiu, Honigberg – Hărman, Nussbach – Măieruș, Rosenau – Rîșnov, Weidenbach – Ghimbav”.

40. Ibidem, p. 24.

*

Ovidiu PECICAN (n.1959), istoric, profesor la Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, jurnalist, autor al volumelor *Lumea lui Simion Dascălul* (1998); *Troia, Veneția, Roma. Studii de civilizație europeană* (1998); *Europa - o idee în mers* (1997) – Premiul Universității Babeș-Bolyai pentru contribuții la integrarea europeană; co-autor al volumelor *Istorie*, manuale pentru clasa a XI-a și a XII-a, și totodată scriitor: *Razzar* (1999) – Premiul Editurii Nemira, *O utopie tangibilă* (1994), *Eu și maimuța mea* (1990).

Ovidiu Pecican, *Un model pentru ideea de stat sud- și est-carpatic: formațiunea teutonă din Carpați (1211-1225)*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Reforme amânate – reforme necesare

La 21 mai 2005, Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa a organizat la Cluj conferința națională „Reforme amânate – reforme necesare pentru integrarea României în Uniunea Europeană”. Structurată pe trei sesiuni (Sesiunea I : „Spre o compatibilitate structurală a României cu statele membre UE. Reforme constituționale. Reforma justiției. Reforma sistemului politic. Reforma teritorial-administrativă”, sesiunea II : „Coerența sistemului politic. Reprezentarea și autonomia culturală a minorităților. Legislația electorală”, sesiunea III : „Descentralizare și regionalizare în statele membre UE. Modele posibile pentru România. Autonomia regională”), conferința a reunit figuri de primă mărime ale sferei academice și societății civile, dar și politicieni : Zoe Petre, Péter Eckstein-Kovács, Valentin Constantin, Barna Bodó, Daniel Barbu, Smaranda Enache, Gabriel Andreescu, Zsolt Szilágyi, Liviu Antonesei, Adrian Moraru, István Haller, Adrian Sorescu, Gusztáv Molnár, Ovidiu Pecican, Tibor T. Toró, Alexandra Ionescu, Miklós Bakk, Elek Székely.

Textul de față constituie o selecție din intervențiile primei sesiuni.

Reforma structurală a statului român

Smaranda Enache: Ideea acestei dezbateri ne-a venit într-un moment în care se discută legea minorităților. Iată că minoritățile ne provoacă mereu, nu ne lasă în pace, și de la fel în care arată această lege a minorităților am început să ne uităm și la haloul din jurul legii minorităților și să vedem că mai există și o lege a partidelor, o lege electorală, că întreg sistemul politic românesc este oarecum nereformat, că ultimele amendamente ale Constituției nu au rezolvat o serie de chestiuni, că regionalizarea nu s-a declanșat și așa mai departe. Am început să ne înspăimântăm că trăim, totuși, într-o tranziție a formelor fără fond și că fondul problemei: structura

statului, structura coerentă a sistemului politic, coerența sistemului politic cu legislația electorală, cu reprezentarea diverselor comunități, inclusiv minoritare, nu sînt adecvate și am început să ne îngrijorăm că acest stat al nostru, care ar trebui să folosească integrarea europeană ca un vehicul de democratizare, de reformare profundă, s-ar putea livra – sigur, spre bucuria noastră, în ianuarie 2007 – în Uniunea Europeană tot atît de nereformat, de incoerent, tot atît de contradictoriu, că funcționalitatea lui ar putea să fie dificilă chiar după acel moment de foc de artificii și de șampanie pe care îl vom trăi împreună. Și, avînd în vedere că într-un fel societatea civilă și-a redus motoarele după Campania pentru un Parlament Curat, după efortul pe care l-a depus, salutar de altminteri, pentru a ajuta o nouă alternanță la putere – care nu neapărat este și o alternativă autentică, am zice noi, dar în sfîrșit, este totuși o alternanță binevenită – se pare că dezbaterea despre marile probleme a fost amînată *sine die*, că sîntem prinși în imediat, în concretețea clipelor care sînt fără îndoială importante, dar nu vedem apărînd, crescînd de undeva viziuni, propuneri, perspective, modele de reforme profunde și adevărate.

Și atunci ne-am gîndit că, probabil, am putea să ne întîlnim, iată, în această sîmbătă la Cluj, să invităm oamenii a căror poziție în spațiul public este cunoscută, care au o viziune, care au exprimat prin luările lor de poziție o preocupare constantă în ultimii 15 ani pentru reforme profunde și să încercăm să facem o-dine, să facem un inventar de probleme, să punem niște întrebări, eventual să formulăm niște răspunsuri, pentru ca, plecînd de la această întîlnire și reușind în a face una-două în acest an, să deblocăm într-un fel dezbaterea publică despre ceea ce cred că este important pentru noi. Și într-o locuință, oricît ar fi de modernă, este extraordinar de greu să te învîrți dacă tot timpul te împiedici de masă – chiar dacă e Biedermaier – sau fotolii, iar dulapurile sînt cu ușile la perete. Este un fel de deranj în toată această societate, ceva care ar trebui puțin ordonat, nu neapărat *Ordnung*, dar puțină ordine flexibilă, așa cum ne place nouă să zicem. În prima sesiune am invitat-o pe doamna profesor Zoe Petre, i-am invitat pe domnul senator Péter Eckstein-Kovács, pe domnul profesor Valentin Constantin, domnul lector universitar Miklós Bakk, domnul profesor Daniel Barbu, să încercăm să vorbim despre o compatibilitate sau o compatibilizare structurală a României cu statele membre UE, pornind de la faptul că Uniunea Europeană nu ne dă modele dar ne cere să corectăm și noi, ca și toată lumea, deficitul democratic existent, să vedem dacă ar fi nevoie de reforme constituționale, ce și cum anume.

Zoe Petre: Este pentru mine un privilegiu – și în același timp un risc – de a mă adresa unor colegi pe care îi știu atît de implicați în problematica pe care o discutăm astăzi, și brusc m-am simțit abilitată doar să introduc și nu să ajung în miezul problemelor. Mă voi limita să răspund dintr-o dublă perspectivă, cea de istoric preocupat de foarte multă vreme de funcționalitatea democrațiilor antice și cea a

unei persoane care a avut foarte mult de a face cu administrația centrală și locală din România. Problema care deschide discuția noastră este cea a ideologiilor structurale în instituțiile noastre. Nu mă voi referi la reforma constituțională, voi pune doar o simplă întrebare celor care au fost mai direct implicați în „formalizarea” recente Constituții, o întrebare pe care mi-am pus-o încă de atunci. Oare de ce a fost nevoie să se lase resturi, care să implice un nou referendum și o nouă modificare a Constituției, când era foarte clar în anul trecut care e scopul unei reconstrucții constituționale, anume acela de a adapta prevederile legii fundamentale la o realitate care e dominată de tema integrării României în Uniunea Europeană. Nu înțeleg de ce, și poate că există răspunsuri rămase ascunse, care să motiveze, chipurile, în vre-un fel modul cum a fost concepută și realizată reforma constituțională acum. Vreau să spun că, de vreme ce tot s-a votat reforma constituțională, s-ar fi putut introduce și reforme mai greu de înghițit. De exemplu, dreptul cetățenilor Uniunii Europene de a cumpăra pământ, lucruri care păreau să stîrnească valuri de anxietate populară și nu au stîrnit nimic! Și atunci, încă o dată, de ce e nevoie de două formalități, când se putea face o dezbatere consistentă, la obiect, încheiată cu o reformă a Constituției! Răspunsul pe care eu îl am în momentul de față se leagă direct de reforma instituțiilor. Pentru că sentimentul meu este că dacă România nu merge cum am vrea noi de repede pe calea integrării, aceasta se întâmplă prioritar din cauza lipsei de reformă instituțională. Sînt convinsă că este un truism, dar mergînd cu un pas mai departe devine o întrebare pe care cred că partidele politice ar trebui să o primească cu mai multă neliniște decît o fac.

Eu am avut direct de a face cu partidele democratice care au asigurat alternanța la putere în raport cu monolitul PSD-FSN. Dar n-am avut impresia nici aici că au existat cu adevărat proiecte de reformă instituțională. Au existat proiecte de creație instituțională și acestea s-au îndeplinit în majoritatea cazurilor între 1996 și 2000, când a apărut un număr foarte mare de instituții noi, legiferate în concordanță cu acquisul comunitar. Dar o gîndire coerentă despre o construcție instituțională coerentă în România, care să meargă de la șeful statului la bază, nu am constatat sau, dacă a existat, ea nu a devenit materie de construcție politică în timpul exercitării mandatelor. Lucrul acesta ni se pare dintre cele mai grele de consecințe pentru riimul general de dezvoltare al României. Toată lumea constată, fiecare dintre noi în diferite împrejurări, că România are o birocrație grea, apăsătoare, nefuncțională, că de la decizie pînă la aplicarea ei există mult prea multe trepte, ocolișuri și fundături. Din experiența mea de patru ani în administrația prezidențială pot să spun că, de cîte ori se îndeplinea ceva, aveam sentimentul că purtam în spinare și obiectivul și persoanele care trebuiau să-l ducă la îndeplinire. Or, de la campania electorală a partidelor din Alianța DA, am înțeles că există un angajament în sensul unei regîndiri sistematice a instituțiilor, dar constat cu o tristă înțelegere că acest moment este tot timpul amînat.

Dintre asociațiile, fundațiile din societatea civilă, impresia mea (sper că nu frustrez nici o ambiție), este că societatea academică a fost mai constant și mai sistematic preocupată de acest domeniu, dar opinia mea este că, în mod foarte concret, trebuie să se constituie o echipă, indiferent sub ce formă, care să înceapă să pună pe hîrtie de la „a” la „z” ce înseamnă reforma instituțională, ce presupune ea, ce costuri, ce beneficii, care sunt pașii..., pentru că, dacă prelungim doar expresia frustrărilor noastre din cauza administrației ineficiente, nu o să ajungem nicăieri.

Am să dau un exemplu, două, care mi se par elocvente. Unul este cel legat de funcționarii publici. În 1999 s-a produs legea funcționarului public. În mod normal, aceasta trebuia să reprezinte începutul constituirii unui grup profesionalizat de funcționari publici la toate nivelele. În 2000, câștigarea alegerilor a dus imediat la o ordonanță de urgență care a ciuntit legea, așa încît instituțiile să poată fi repopulate politic. În momentul de față, actualul guvern este în fața unei dileme serioase. Pe de o parte, restabilirea legii și respectarea ei. Pe de altă parte, dorința, în parte firească, în parte subiectivă, de a nu lăsa întreg aparatul de stat ca reprezentînd o parte și nu întregul statului român. Al doilea exemplu este Consiliul Suprem al Magistraturii cu care ne întîlnim aproape în fiecare seară la televizor, și care este o instituție salutăată de Uniunea Europeană, dar construită cu atîta migală încît să răspundă cu totul altor scopuri decît cele ale independenței justiției. În ambele cazuri s-au adoptat, în fond, măsuri care țin de domeniul adineaori evocat de doamna Enache, al formelor fără fond. Faptul că s-a aplicat pe niște modele europene o realitate cît se poate de balcanică a dus la disfuncționalități mai mari, și nu mai mici decît în perioada anterioară.

Eu vreau să supun judecății dumneavoastră o judecată de istorie. Statul român și-a încetat de fapt existența în 1948, odată cu adoptarea noii constituții prin care Partidul Comunist, respectiv Partidul Muncitoresc și nu statul era elementul reglementat constituțional. La revoluție, partidul unic a fost suspendat (măcar în teorie) din toate atribuțiile sale; dar în momentul în care s-a dat deoparte acest înveliș, în miezul lucrurilor nu mai era aproape nimic. Mai grav, transformarea structurilor guvernării provizorii în partid politic a reînnodat foarte repede aceeași tradiție a statului non-existent. Societatea românească, mă tem, și fiecare dintre noi am descoperit tîrziu și punctual această realitate. Și atunci, pretindem de la instituții cîrpitate să funcționeze ca niște instituții adevărate. Din această pricină găsesc că e absolut indispensabil ca aceia dintre noi care nu au direct responsabilitatea guvernării, să stăm, să punem un proiect sistematic pe hîrtie și după aia să ne batem să fie asumat de factorul politic. Pentru că altminteri, eu, teoretic, pot să contruiesc explicații foarte elaborate și cu toții ne putem plînge că, uite, hîrtia aia degeaba am făcut-o; în zadar ne plîngem că, uite, cutare normă europeană nu funcționează... Problema este de structură, nu de detaliu. Cred că va trebui un proiect de elaborare a unui proiect, pe care, eu, cel puțin, l-aș susține cu toată convingerea.

Valentin Constantin: Ceea ce vreau să vă spun se leagă de două lucruri. Avusesem o discuție purtată în contradictoriu, așa cum e frumos, cu domnul Daniel Barbu, un admirator al Constituției Americane (...). Și eu sunt un admirator al Constituției Americane. Noi respectăm Constituția Americană pentru că ea a funcționat de vreo 200 de ani. A funcționat datorită faptului că Constituția Americană este foarte bine instituționalizată. Și este instituționalizată extrem de simplu, prin prezența unui grup de judecători, a unei Curți Supreme de Justiție care, printre alte funcții, îndeplinește și funcția de Curte Constituțională. Dacă noi am avea în acest moment o Curte Constituțională solidă, am elimina extrem de multe probleme de legislație, extrem de multe probleme normative. Dacă am avea o Curte Constituțională solidă, noi am avea acum principii foarte clare, care l-ar limita pe legislator. Noi am aculturat Curtea Constituțională, dar, din păcate, a fost o aculturație incompletă și fundamental greșită. În loc să înțelegem controlul constituțional din Statele Unite, care este un control constituțional după principiul mîinii invizibile (care controlează atunci, și doar atunci cînd cineva este lezat de o normă constituțională), noi avem un control de tip antepromulgare, absolut stupid. Pentru că ideea constituționalității nu este ideea de a face o legislație pură, adică o administrație care să fie în mod pur în acord cu Constituția. Acest lucru nu există, dealtfel. Ideea este să elimin Curtea Constituțională ca legislator negativ, să elimin din legislație ceea ce lezează societatea. Faptul că societatea este lezată se vede simplu: se promovează o excepție de neconstituționalitate. Nu vreau să vă plictisesc cu asta. Vreau să spun că Constituția României nu trebuie reformată, în acest moment, normativ; adică nu trebuie să adăugăm norme pentru a face o constituție. Avem o premieră mondială, avem o constituție care este condițională, se aplică dacă intrăm în Uniunea Europeană. Aici sîntem foarte simpatici.

○ Problema nu e normativă. Ea este că noi am abandonat această Curte Constituțională, am abandonat-o complet. Deci, dezamăgiți de faptul că nu am numărat bine mandatele, dezamăgiți de faptul că o decizie la un moment dat a fost proastă sau negativă, am abandonat pur și simplu instituția. Noi, cînd vorbim de Curtea Constituțională, ne gîndim doar la cine a trimis judecătorii într-o Curte Constituțională. Nu asta este problema unei Curți Constituționale, cine-i trimite. Și în Curtea Supremă a Statelor Unite sînt din cei care îi simpatizează pe Republicanii, dimpotrivă sau pe Democrați. Și chiar dacă conjuncția astrală are un președinte democrat și o curte democrată, nu se întîmplă întotdeauna în America ca Curtea să facă jocul președintelui. De ce? Pentru că alegerea este foarte serios concentrată asupra persoanelor. Societatea românească este absolut indiferentă la judecătorii Curții Constituționale. Pot pune un pariu cu dumneavoastră că nici eu, în acest moment, nu știu care sînt judecătorii. În America aproape toată lumea știe cine sînt judecătorii Curții Supreme; faptul că o persoană este numit judecător la Curtea Supremă este o chestiune care se dezbate și se analizează foarte serios. În

acest moment, Constituția României are această problemă, faptul că nu are custode, garant, pentru că Curtea Constituțională, practic, nefiind percepută, nu există ca garant al Constituției. Iar dacă s-ar rezolva problema Curții Constituționale, atunci ar dispărea o sumă mare de probleme de legislație. Noi încercăm să facem o legislație care să răspundă la absolut toate întrebările; o legislație extrem de minuțioasă care devine inasimilabilă. Sînt judecători la ora asta, care practic nici măcar nu au citit setul întreg de legi, pentru că nu le pot asimila. Am aculturat în grabă și fără prea multe explicații. Mă rezum la acest subiect al Curții Constituționale și dacă va mai fi cazul să intervenim, intervenim.

Péter Eckstein-Kovács: Eu, în principal, voi aștepta întrebări și palme din partea dumneavoastră, pentru că eu sînt aici, la această masă rotundă, omul care a cam participat la toate „comitetele” și „comițiile” care au elaborat proiectul Constituției, proiectul regulamentelor de cameră și nici nu știu ce alte normative importante, care fac aici subiectul discuției noastre; și, tot eu, încă, mai fac parte, de mult timp, din comisia juridică, încît pot spune că, de mult timp legislația a trecut prin fața mea; așadar, într-o măsură sînt răspunzător de ceea ce a ieșit din Parlamentul României. La unele din teme și intervenții răspund invitațiilor care au luat deja cuvîntul.

Deci, reforma constituțională. Doamna Zoe Petre întreabă pe bună dreptate: din moment ce ne-am atins de Constituție, de ce nu am făcut o reformă adevărată?, de ce nu am abordat problema instituțională într-un fel mai modern și ne-am mărginit doar să cosmetizăm Constituția, ca să fie compatibilă cu reglementările Uniunii Europene?! Eu cred că aici ar fi foarte interesant de văzut care au fost propunerile partidelor politice. Am văzut lucruri foarte interesante. Hai să zic două: UDMR-ul a solicitat ca Constituția să consacre caracterul laic al statului român. O propunere venită din partea unei părți a PSD-ului a solicitat ca regiunile de dezvoltare să fie înșirate în Constituție, încît, existînd posibilitatea, să nu mai avem această piedică de constituționalitate. Au fost, cred eu, multe propuneri care vizau o reformă de substanță. Ei, în condițiile în care raporturile politice au fost cele care au fost, e clar că n-a trecut decît acel minim care a putut fi acceptat de majoritatea parlamentarilor. Este singurul motiv și, nu știu, poate că, într-adevăr, ar trebui să vină o victorie zdrobitoare în alegerile anticipate, ca să avem un partid sau o coaliție care să aibă puterea de a duce la bun sfîrșit o reformă constituțională.

Cu privire la reforma justiției, înainte să pomenească doamna Zoe Petre de Consiliul Superior al Magistraturii (CSM), eu mi-am notat că trebuie să vorbesc despre CSM. Într-adevăr, s-au făcut instituții care sînt garantul Constituției. Domnul Valentin Constantin a vorbit mai ales despre Curtea Constituțională. În întreg sistemul s-au făcut niște instituții, vezi Institutul pentru Păstrarea Memoriei Revoluției din 1989, creat de domnul Ion Iliescu și altele, care nu prea au noimă, dar, totuși,

principalele instituții au fost create. Este vorba de cadrul în care o asemenea instituție lucrează, de persoanele care o compun și care o conduc. Aici experiența mea cu Consiliul Superior al Magistraturii este, nu exagerez, cea mai proastă amintire, și mi-a fost chiar rușine să ies pe stradă timp de două săptămîni. A fost vorba de alegerea CSM-ului acum trei sau patru ani. Consiliile reunite ale celor două camere au hotărît prin vot secret cine dintre judecătorii și procurorii aleși, de altfel, trecuți printr-o procedură de validare, o să intre sau nu. Și regretatul Ioan Georgiu, poate unii dintre dumneavoastră îl știți, fusese președintele tribunalului Cluj, — era pe primul loc, ales dintre doi președinți de tribunal, de 1600 de judecători; a intrat, a expus un plan de management deosebit de bun, după care au luat cuvîntul opt senatori și deputați, l-au laudat pînă-n ceruri; după care vot secret, voturile PSD și PRM, și a fost eliminat. Hai, să vină următorul; ăsta ne place, hai că te votăm.

M-am confruntat cu o mare dilemă la început de mandat, acum. Am modificat Constituția, am verificat dacă regulile procedurale au fost verificate în cadrul alegerilor. Și am văzut cine a ieșit: alde Picioruș, nu mai spunem alte nume. Atunci, fiind în Comisia juridică, am solicitat toate actele, pînă la ultimul buletin de vot, am chemat societatea civilă care a contestat aceste alegeri, împreună ne-am suflecăt mîneca și două zile am stat și am căutat greșeala. Și, la un moment dat am întrebat, bine, sînt vreo trei mii de magistrați, fiecare ultim judecător de la o judecătorie oarecare avea dreptul să conteste. Ați depus vreo contestație? La care și-au ridicat mîinile a neputință: nu se putea, că era o atmosferă încrîncenată și n-a îndrăznit nimeni. Dacă voi nu îndrăzniți să contestați, să nu vă așteptați de la noi ca să trecem peste regulile pe undeva acceptate de noi; și așa astăzi avem CSM-ul pe care îl merităm și îl merită și tagma magistraților.

Cu privire la reforma administrativ-teritorială, văzînd și cealaltă parte a programului dezbaterii noastre, cred că este subiectul nu numai al zilei, ci al perioadei. Aici, am avut discuții axate pe aceste regiuni de dezvoltare, dar este foarte greu să modifice orice prevedere, să dai o mai mare putere, știu eu, factorilor locali. O să pierdem bani mulți pe această temă, pentru că nu o să se dea suficienți bani pentru dezvoltare regională, datorită faptului că structurile care administrează acești bani, nu sînt din punct de vedere politic democratice și acceptate. Și aici cred că ar trebui să ne gîndim, și poate discuția care va veni ne va ajuta, ca în cadrul legal, pe lîngă nevoia de a avea o viziune — și sînt de acord cu doamna Zoe Petre că aici societatea civilă și mai ales mediul academic ar avea această însărcinare —, să vedem ce se poate modifica în Constituție, ce se poate face în materie de reformă pe cale administrativă.

Miklós Bakk: Onorată asistentă, dacă dorim să privim această reformă structurală ca o problemă structurală, ca un întreg, și dacă dorim să privim dinspre niște fundamente, atunci cred că trebuie să ne întoarcem puțin în timp ca să vedem

exact ce se întâmplă acum în România și să stabilim o diagnoză. Eu cred că ceea ce s-a întâmplat în 1989 și în 1990 și ceea ce face ca România să fie diferită de multe țări central-europene, este fundamental, inclusiv în această chestiune pe care o dezbatem noi, acum. Despre tranziția central-europeană s-a spus și s-a scris de multe ori că se bazează pe niște înțelegeri între elite, *elite settlements*, și această chestiune a fost analizată în privința Ungariei, Poloniei; anume că o înțelegere între grupurile principale ale elitelor – comuniștii reformiști și opoziția – a pus bazele unui nou regim. În România acest lucru nu s-a produs, dar, totuși, ceea ce mie mi se pare interesant, e că în partea doua a deceniului '90 s-a produs oarecum un consens latent, dar un consens fondator al actualului sistem politic românesc. Care au fost piesele principale ale acestui consens latent? Cred că unul din punctele principale a constatat în faptul că opoziția a acceptat Constituția iliesciană, dintr-o serie de motive pragmatice. Cu aceasta, a acceptat și centralismul intrinsec și astfel, practic, a devenit complice la construcția noii partitocrații românești. Această partitocrație, care în viziunea mea constă din închiderea pieței politice, se află la confluența a două tradiții: pe de o parte există, e clar că a existat la momentul respectiv, elita postcomunistă, tradiția statului-partid, dar pe de altă parte a intrat în acest consens latent și continuarea tradiției românești a modernității (configurată în secolul al XIX-lea), în primul rînd a Partidului Național Liberal, care era conformă cu un model de perenizare politică, prin perenizarea, redistribuirea clientelară a pozițiilor și a resurselor administrației de stat. Ei, aceasta este, după părerea mea, problema majoră, la ora actuală: această partitocrație trebuie demontată, întrucît blochează redefinirea comunităților politice din România și nu este funcțională din punctul de vedere al cerințelor de modernizare a procesului de integrare europeană.

Ce am putea face? Aș enumera, deși nu cred că în acest panel introductiv trebuie să insist asupra detaliilor tehnice, totuși, cred că trebuie să enumăr câteva detalii tehnice, care pot contribui la deschiderea pieței politice din România. În primul rînd, legea partidelor. Acest lucru îl știm, îl cunoaștem foarte bine, cunoaștem cît de greu se înregistrează un partid în România; în afară de eliminarea acestor bariere (complet neobișnuite pentru spațiul european), în reforma legii partidelor trebuie introduse și niște clauze în ceea ce privește verificarea publică sau controlul public al funcționării partidelor. Reforma administrativă este fundamentală, și mai ales regionalismul, pe care îl vom dezbate în panel separat. Eu găsesc fundamental acest regionalism, cu regiuni politico-administrative definite pe baze istorice, culturale, chiar etno-lingvistice, pentru că, prin aceasta se poate crea un fundament pentru redefinirea comunității politice din România. În procesul redefinirii comunității politice, eu cred că unii actori principali trebuie să fie chiar colectivitățile teritoriale. Am pus în evidență și chestiunea minorităților, în cadrul căreia am propus două soluții pe care le consider indispensabile: înglobată

în sistemul regionalist, chestiunea Ținutului Secuiesc cred că este o piesă fundamentală în ceea ce privește integrarea politică a minorității maghiare și, totodată, un posibil sistem al autonomiilor culturale pentru care în zilele acestea avem un început, din păcate, un început foarte prost.

Legea electorală, iarăși, este importantă în privința deschiderii piețelor politice; legea actuală cred că ar trebui schimbată, nu neapărat în direcția uninominală, deși ideea de bază a propunerii unei legi electorale uninominale nu trebuie abandonată. La ora actuală, cred că ar fi foarte important dacă am pune în discuție o lege electorală similară cu legea electorală din Germania, care este un sistem personalizat, proporțional; are o componentă uninominală, dar păstrează caracterul proporțional. Amănunt tehnic: cred că din punctul de vedere al diagnozei mele, dacă se păstrează listele, atunci este foarte important să fie liste deschise; adică, votantul votează nu numai lista, ci și un anume candidat de pe listă. Astfel poate să intervină peste ordinea stabilită de burocrăția de partid, iar în privința alegerilor locale, piața politică trebuie deschisă prin crearea posibilității de a accede a organizațiilor societății civile la alegerile locale — model cunoscut în mai multe țări europene.

Despre reforma constituțională, tot în această idee, aș menționa două chestiuni, deși știm că problema este mult mai vastă. Ar trebui să dăm drept de inițiativă legislativă mai multor actori, de exemplu, și regiunile ar putea să aibă inițiativă legislativă.

O altă chestiune importantă este, și mă bucur că domnul Valentin Constantin a ridicat-o, problema Curții Constituționale, instituție care trebuie reabilitată, întărită și făcută accesibilă unui cerc mult mai larg. În rezumat, eu cred că piața politică nu funcționează foarte bine. Acest lucru, pe de o parte, reduce creativitatea politică foarte necesară în această perioadă istorică, iar pe de altă parte, blochează redefinirea comunității politice din România, care este o chestiune fundamentală.

Daniel Barbu: Vă sînt recunoscător pentru posibilitatea de a participa la această dezbatere, care, avînd în vedere lista celor care au intervenit și celor care vor interveni în continuare, se anunță a fi extrem de pasionantă și hrănitoare intelectual. Opinia mea este radicală: nu cred că se pot face reforme în această țară, de nici un fel. Pare monumentală și radicală afirmația mea, dar o să încerc să argumentez în cinci sau șase minute. Sînt două obstacole în calea reformelor, două obstacole majore, cvasi-de-netrecut. Primul obstacol sîntem noi înșine, deci acei cetățeni care sîntem interesați de locuri și lucruri publice. Fie că sîntem interesați de locuri în parlament, fie că sîntem interesați de opoziție, organizații civice, universitate, oriunde. Al doilea obstacol este Europa.

Primul obstacol, noi înșine, de ce sîntem noi un obstacol în calea reformei? Pentru că nu avem un limbaj comun, concepte comune și o cultură comună, și cînd spun comună, nu mă gîndesc la uniformitate, mă gîndesc la un minim necesar, la

un esperanto lingvistic, conceptual și cultural, care să ne ajute – stînd 20 de oameni la o masă, că sîntem din partide, că sîntem dintr-o societate, asociație civică șamd – să ajungem la o concluzie. Neînțelegeri de limbaj. (...)

Iată, chestiuni de concept, uneori foarte fine și cu conținut de filozofie – de teorie politică, să spun mai modest. Am auzit-o pe colega și prietena Zoe Petre spunînd că statul e nonexistent. Eu am o opinie absolut opusă, cred că statul național român este cvasi același din 1862, pînă astăzi. A existat într-adevăr o mică încercare, oarecum timidă, între 1948 și, mai mult sau mai puțin, 1956-57, de remodelare a statului, dar ea a avortat, iar cu reforma din 1968, statul român a intrat în matca sa iacobină din 1862 și e bine mersi. Care-i dovada? Trec la un alt concept, care ne separă și ne distribuie în familii în care nu există Montague și Capuleți, în familii între care nu este posibilă înțelegerea. De ce? Dovada că statul există: faptul că, de pildă, domnul senator Eckstein vorbește de societate civilă ca ceva în afara asociației pe care domnia sa o reprezintă. Or eu, ca liberal, știu – ultima sinteză a opiniilor liberale a făcut-o Michael Waltzer într-o carte de anul trecut – că societatea civilă este tot ce nu e familie și ce nu e administrație publică, stat. Deci, tot ceea ce nu e asociație comunitară; nu alegem să ne naștem în familia noastră, nu alegem să ne naștem români (am fi ales poate cu totul altceva cei mai mulți dintre noi, dacă am fi putut să o facem). În rest, tot ce alegem să fim, membri ai unui partid, membri ai unei organizații neguvernamentale, ai unui sindicat; putem alege, mîine, împreună cu Miki Bakk să înființăm o societate comercială, ceea ce e un act eminamente civic, deci, o asociație cu scop economic care vizează prosperitatea noastră și a celor care vor lucra pentru noi, iar această asociație este o parte a societății civile. Or, partidele românești, apropo de statul non-existent, se referă la societatea civilă, cînd spun: în cutare instituție, în cutare CSM care a fost menționat, este reprezentată societatea civilă, înțelegînd prin asta că partidele, chiar și cînd sînt în opoziție, se cazează imediat în stat. (...) Deci, noi sîntem obstacolul. Nu avem același limbaj, cum putem colabora, noi, oameni care cred că statul român e omnipotent și oameni care cred că statul român e nonexistent? Pentru că nu găsim aceleași probleme, același diagnostic. Nu știm ce să facem cu acest stat. După părerea mea, statul român nu se mai poate reforma.

Și vin la al doilea obstacol: Europa. Și cazul-cheie este Consiliul Superior al Magistraturii, o instituție publică majoră, reformată la îndemnul Uniunii Europene. Și ce am constatat? Care-i dilema în care se află Băsescu și Macovei? E o dilemă într-adevăr zguduitoare. Și anume, există o instituție reformată la îndemnul UE, magistrații, potrivit acestei reforme, își aleg, în mod democratic și liber propriii șefi. Și constat că cei aproape 7000 de magistrați români sînt niște persoane, ca să fiu elegant, nefrecventabile, cărora aproape că nu le încredințezi propriii copii să-i ducă în parc. N-ai apucat în 1990, cînd a fost revoluția, să spui că ceea ce noi numim „drept”, ei numeau „formalism burghez”. Deci, domnul Iorgovan a învățat

că drepturile și libertățile sînt formalism burghez. Și el trăiește încă cu acestă convingere. La fel, și mai tinerii săi studenți, care nu s-au format neapărat înainte de '89, dar sînt formați de Iorgovan și sînt iorgovani, să spunem Moraru, Neagu, putem spune orice alt nume, Picioruș, deci, cei care sînt formați de acești iorgovani, după 1990, pentru a le succede în posturile lor de decani ai facultăților de drept, membri ai CSM, profesori la Instiutul de Pregătire pentru Magistrați, membri ai Curților de Apel, de Casație și Justiție, președinți ai barourilor, dacă vă uitați, sînt mai răi decît baronii locali, sînt un număr de 40-50 de baroni juridici, nu știu cum să le spun, care de 15 ani își învîrt aceste funcții. N-au fost dați afară atunci, în '90, iar acum constatăm, ca și cum am fi surprinși. Acum, doamna Macovei constată că iese domnul Picioruș, darăștia sînt... colegii ei. Și atunci, dilema groaznică este să spui că nu e bună democrația, dăm cu ei de pămînt, dar atunci se supără Uniunea Europeană și spune cum că acei cetățeni, buni specialiști în drept, și-au ales în mod liber propria conducere, cum veniți voi, factorul politic, să le puneți bețe în roate? Sînteți antidemocratici, aveți tentații autoritare. Dacă-i lași în pace să-și vadă de treaba lor, e groaznic, înseamnă că nu se va schimba niciodată nimic în țara asta cu adevărat, pentru că unul din punctele cele mai sensibile ale posibilității noastre de a trăi în societatea politică e sitemul de justiție. Cetățenii au impresia că trăiesc într-o țară în care nu există dreptate, iar concluzia este că nu merită să trăiești în asemenea țară și nu merită să mai faci în această țară eforturi de reformă. Deci, iată de ce consider eu că Europa e a doua piedică în calea reformei. În măsura în care a indicat crearea anumitor instituții, ele s-au creat, dar lucrînd cu un anumit tip de personal, aceste instituții sînt complet ineficiente și, mai mult, antireformiste; și nu există nimic de făcut democratic. Ce putem face, nu este reformă. Trebuie să reinventăm statul. Pe ce cale? „Ultima soluție, înc-o revoluție”, cum se spunea cîndva? Nu știu care-i calea. Poate există și o altă soluție. Dar atîta timp cît vom avea acest stat, indiferent că, din doi în doi ani, Parlamentul se va aduna și va mai face încă o revizuire constituțională, nu există nici o soluție. În Franța se revizuieste periodic, din doi în doi ani; Senatul, Camera Deputaților se întrunesc și fac revizuri.

Chiar dacă se va ajunge la un asemenea sistem, statul, după părerea mea, tot prost va fi și vă spun ce înseamnă statul român. Un lucru extrem de simplu. L-am constatat la 15 ani după instituirea instituțiilor democratice parlamentare. M-am dus în Senatul României în urmă cu o lună, nu mai fusesem acolo din 22 decembrie, era a doua oară cînd am intrat și ce am constatat? Se pare că sînt primul, singurul cetățean român din acești 15 ani care constat — sigur, domnul Eckstein intră pe intrarea principală și n-a avut posibilitatea să se întrebe pe unde intră cetățenii, să constate și domnia sa — eu am intrat pe unde intră cetățenii la Senat, unde scrie mare: Personal. Deci, am constatat că, noi, cetățenii, sîntem personalul senatorilor. Deci, împreună cu secretarele, bucătăresele, intră și cetățenii să viziteze Senatul.

O să spunei că e o anecdotă grafică, după cum se zice în America. Da, o anecdotă grafică, însă ea rezumă esența instituțiilor reprezentative românești. Eu, dacă aș fi fost senator, aș fi spus: hai să intrăm pe o ușă mai mică decât cetățenii, că ei oricum sînt mai mulți și ar trebui, și fizic, să aibă o ușă mai mare decît noi, pentru că noi sîntem mai puțini. Iar cînd colo, să mai și pui pe ușa de serviciu „Personal”! Și, iată, nici un senator cu care am vorbit, nu a observat asta, nici nu s-a gîndit. Pentru că senatorul sau deputatul român nu se gîndește la cetățeanul român.

Noi, ca cetățeni, nu cădem de acord asupra unui limbaj comun, asupra unui instrumentar conceptual cît de cît compatibil, mutual. Putem sesiza în acele legi care privesc drepturile și libertățile noastre, lucruri inacceptabile; și unele au fost sesizate. S-a sesizat că legea partidelor, e foarte interesant, este o lege antidemocratică în această țară, să vezi, s-a sesizat doar anul trecut, cînd un număr de cetățeni au vrut să formeze un partid, în sînul comunității maghiare, și au constatat că legea nu-i ajută să se asocieze, le pune piedici în fața libertății de asociere, care e un drept garantat de Constituție, și nu au izbutit acești concetățeni ai noștri să se asocieze potrivit propriei lor voințe, într-un partid. De-abia atunci s-a descoperit că avem o lege a asocierii extrem de restrictivă.

Avem grave bariere care afirmă asupra libertății de expresie, dar nu în sensul dezbaterii de anul trecut, în care ziariștii s-au victimizat. Eu nu cred că, vreme de șase ani, cineva i-a pus cuiva piedici, i-a tăiat ceva, a exercitat vreo presiune. Nu aici intervine piedica la libertatea de expresie. Ea intervine în clipa cînd o asociație civică vrea să facă, de pildă, un protest în fața guvernului. Asta mi s-a întîmplat mie anul trecut. Cu cîțiva prieteni, am vrut să protestăm. Era vorba de guvernul PSD, n-are nici o importanță, pentru că lucrurile nu s-au schimbat. Instituțiile care ne-au împiedicat să ne exprimăm sînt aceleași. Am vrut, avînd bani, să difuzăm un clip la Televiziunea Română și la posturile private, în regim de publicitate. Tipul sau clipul s-a dus la CNA și CNA ne-a refuzat. Deci n-am putut să difuzăm clipul pe care am vrut să-l difuzăm și care nu era un clip împotriva guvernului, ci un clip care dorea să promoveze o manifestare civică, dreptul de manifestație. Cetățenii nu pot manifesta spontan în această țară. Trebuie să fie membrii ai unei asociații, aceea asociație să anunțe din timp primăria cu privire la intenția ei de a manifesta pentru o anumită cauză, deci, un grup de cetățeni revoltați de un anumit lucru, nu au dreptul să facă manifestații spontane. Acestea sînt lucruri foarte concrete, lucruri pur și simplu, înaintea conceptelor de stat, de CSM, de Curte Constituțională. Termin cu chestiunea Curții Constituționale. De unde să scoatem juriști mai buni decît cei care sînt acum la Curtea Constituțională? Nu există. Și asta a fost de altfel și intuiția fondatorilor Constituției Americane, intuiția lor fundamentală: nu trebuie să mizăm pe buna credință a oamenilor, pe faptul că vom face instituții, Președinție, Congres, Curte Supremă, unde se vor duce oamenii cei mai buni dintre noi, președințele va fi întotdeauna cineva extraordinar, senatorii – cei mai buni

dintre noi, la Curtea Supremă vor judeca cei mai buni juriști șamd. Dimpotrivă, Madison, Jay..., au spus, noi trebuie să ne așteptăm ca oamenii care vor ocupa aceste poziții să fie răuvoitori, corupți și să nu aibă deloc la inimă binele public. Cum să facem? Să facem un sistem de *checks and balances*, de control reciproc între aceste trei instituții, întrucît, așa cum a scris Hume într-un eseu, via Madison, într-un asemenea sistem de control și de echilibru al instituțiilor, chiar și oamenii cei mai răi să fie obligați să se comporte bine. Și s-a văzut foarte limpede în timpul mișcării pentru drepturi civile, în anii '50-'60: Curtea Supremă a statului nu s-a mișcat, deoarece compoziția ei era ostilă față de populația afro-americană; s-a mișcat, însă mai întîi Congresul, iar cînd Congresul a refuzat să se miște, s-a mișcat președintele Johnson. Țasta este sistemul de *checks and balances*. Cînd una din ramurile guvernului nu-și face datoria, cealaltă și-o va face, iar cînd nici a doua nu o face, și-o face a treia. Asta este. Nu trebuie să mizăm pe parlamente curate. Parlamentele, prin definiție, nu sînt niciodată curate. Ați văzut și în Suedia, ce s-a întîmplat recent. Nicăieri oamenii nu sînt curați în parlament. Asta a fost o iluzie prestească a unui număr de asociații civice că, dacă denunță niște oameni, vom avea un parlament mai bun decît l-am avut. Noi trebuie să avem un parlament controlat, capabil la rîndul lui să controleze, și nu altfel.

Zoe Petre: Doar o simplă precizare, în complementaritatea în care domnul Daniel Barbu a inserat contradicția dintre noi. Mă tem că există o afinitate fundamentală, chiar dacă domnia sa spune că avem prea mult stat și eu spun că avem prea puțin, amîndoi spunem de fapt același lucru în esență, că indiferent de data la care plasăm acest moment, statul român a fost minat în propria sa funcționalitate de ceva foarte grav. Cum definim acest lucru, poate fi diferit, dar cred că nu trebuie să ne blocăm în dificultățile de comunicare. Pe de altă parte, las înțelepciunii colective răspunsul la provocarea majoră, aceea de a ști dacă da sau nu, România e susceptibilă de reformă.

Adrian Sorescu: În momentul în care s-a dezbătut în Parlament legea partidelor, a existat un consens între reprezentanții partidelor politice la ora aceea, de a adopta niște documente de așa natură încît să înghețe sistemul de partide românesc, în forma în care exista. Lucru pe care l-au și reușit. Marea problemă vizavi de ceea ce ar putea și ar urma să se întîmple de acum încolo, este tocmai faptul că s-a reușit înghețarea sistemului de partide, iar faptul că aceleași partide sînt reprezentate în momentul actual în Parlamentul României, după părerea mea, manifestă aceeași viziune despre modul în care trebuie reglementată, aranjată această zonă a legislației. Mai mult decît atît, există semnale că acele reglementări, deosebit de restrictive și chiar nedemocratice privind înființarea unui partid politic, sînt foarte populare în rîndurile publicului. Și mă folosesc de această afirmație

pentru a aduce aminte, sau a informa pe unii dintre noi că, la ora aceea, a existat o împotrivire la ceea ce urma să se întâmple. Mai precis, în timpul dezbaterilor din 2003 din Parlament a proiectului de lege privind partidele politice, un număr de cinci organizații neguvernamentale, trei dintre ele sînt reprezentate aici, respectiv Liga Pro Europa, APADOR-CH și Asociația Pro Democrația, la care s-au adăugat GRADO și Fundația pentru o Societate Deschisă, au făcut tot ce au putut, deci, și-au susținut demersurile pînă la momentul cînd nu se mai putea face nimic, demersuri constînd în prezentarea unor analize privind modul în care este reglementată această zonă a vieții politice în țările Uniunii Europene, dar și în țările central- și est-europene. Mi-a căzut la mînă atunci un raport pe care OSCE l-a elaborat cu privire la legea partidelor politice din Kazahstan, care prevedea același număr de fondatori ca și cel propus pentru legislația românească, și anume, 50.000. Ei bine, cu aceste argumente, am reușit ceea ce nu se întîmplase niciodată pînă în momentul acela, nu numai din '90 încoace, ci cred că niciodată în istoria democrată a României, și anume să determinăm președintele statului să întoarcă o lege la Parlament, pentru a fi rediscutată. Iar în acea fază, îl amintesc pe domnul Zsolt Szilágyi, ca fiind singurul parlamentar, s-ar putea să greșesc, care a susținut ideile noastre, mă rog, nu în totalitate. Noi, spre exemplu, susțineam varianta cu trei membri fondatori, dînsul propunea o soluție de compromis, undeva pe la 1000 de membri, sau ceva de genul acesta și, în cele din urmă, s-a ajuns la 25.000 de membri fondatori, la care se adaugă faptul că dacă eu vreau să-mi fac partid politic ca să rezolv problemele administrației din București, nu pot, pentru că trebuie să am filiale în încă 15 județe șamd. Deci, vroiam doar să subliniez că modificarea acestei legi este un obiectiv mult mai mult decît îndrăzneț, pentru că, la fel, cum și nouă ni s-a întîmplat în 2003, oricine ar iniția un astfel de demers în momentul de față, ar avea împotrivă clasa politică reprezentată în Parlament și, încă, aproape toată societatea românească.

Gábor Kolumbán: Eu aș pune pe masa discuțiilor un alt mod de abordare, care provine din teoria sistemelor. Poate că nu pentru prima dată sîntem captivi în paradigma care guvernează actualmente viața politică din România. După lunga perioadă a ideologiei statului național, acum începem să ne dăm seama că națiunea nu este totuna cu statul. Mai facem un pas și ne dăm seama că nici țara nu este totuna cu statul. Iar problema României este de fapt: cine va conduce țara asta? Pentru că eu, din discuția asta, prea mult stat, sau prea puțin stat, cred că ambele părți au dreptate; dar ne îndreptăm spre o situație în care elita politică și instituțiile statului român nu vor mai fi în situația de a conduce țara. Și nu pentru că nu sînt în stare să genereze complexitatea necesară reprezentării realității care se întîmplă în România; există procese de dezvoltare în țară, care – ori în sfera economică, ori în sfera conștiințelor sau a societății civile – sînt guvernate din alte centre de decizie din

lume, și nu chiar toate din Europa. Ce se poate face, dacă — și din punctul meu de vedere felul în care a pornit discuția are o deficiență de fond — se încearcă reformarea unui sistem prin schimbări, ajustări ale componentelor. Este un lucru imposibil de a transforma un Trabant într-un Mercedes, schimbând o dată o curea, după aia o roată, după aia o ușă șamd. Deci, schimbarea de sistem nu se poate face prin schimbarea elementelor; asta este un reduționism inefficient și nu duce decât la convulsii sau chiar la destrămarea sau împiedicarea bunei funcționări a sistemului ca atare. Problema mea este generarea acestei complexități din partea elitei românești. Și acest lucru se poate face prin două metode. Prima metodă este separarea insulară a complexității, ceea ce este strategia regionalizării; deci, creezi zone, entități cu control local, regional, care sînt în stare să reprezinte complexitatea în zona respectivă, sau te integrezi într-o zonă mai mare, care are instituțiile de conducere, în stare să genereze complexitatea respectivă; ceea ce se pare că se întîmplă la ora actuală prin integrarea României în Uniunea Europeană sau, cel puțin, avem iluzia că sistemul birocratic de conducere european are capacitatea de generare a complexității necesare realității românești. Eu am dubii foarte serioase că ar avea această capacitate, iar ceea ce s-a făcut în acest domeniu în România atestă că nu are; deci, România va fi, probabil, o problemă de conducere și pentru instituțiile europene. Opțiunea mea, evident, este ca să generăm noi această soluție, deci să creăm un sistem de conducere al țării care să fie capabil să conducă această țară. Lucrul acesta, nu se poate face altfel decât prin regionalizarea țării și prin crearea acestor organisme locale pe principiul subsidiarității, care este un fel de deconstrucție a organismului de conducere. Subscriu ideii că reforma statului român nu se poate face prin actuala paradigmă care orientează gîndirea politică din România.

Tibor T. Toró: Fără să fiu un mare fan al procesului de integrare europeană — și sînt în mare parte de acord cu ceea ce a spus domnul Barbu despre Europa ca o piedică în calea reformelor — totuși trebuie să remarc că Europa ne-a ajutat să reformăm, să refacem aceste instituții, pentru a le face să funcționeze. Poate că ne ajută și în continuare, iar atunci întrebarea mea s-ar referi la soarta reformei Macovei. Se știe că există actualmente trei legi care urmează să fie modificate de doamna ministru, legea privind statutul magistraților, legea privind funcționarea Consiliului Suprem al Magistraturii, respectiv organizarea sistemului judiciar, un pachet, un proiect despre care nu se știe cine și cum va tăia nodul gordian, dar pe undeva se întrezărește acea dilemă formulată de domnul Barbu, adică, de a interveni în justiție sau de a lăsa totală independența justiției. Și, pare-se, doamna Macovei a găsit o cvasi-soluție și acum se gîndește cum și ce să facă dacă eșecul acestei reforme, care este destul de probabil, va conduce la activarea clauzei de salvagardare, care tocmai bate la ușă. Pentru că urmează să se întocmească un nou raport al Parlamentului European și s-ar putea — și aici este călcîiul lui Achile al României

— ca tocmai această activare a clauzei de salvagardare să ne ajute în această reformă. S-ar putea să mă înșel, să nu existe această posibilitate; cărțile sînt jucate deja, totul este un joc politic între UE și România, dar eu, totuși, cred că este o porțiță încă deschisă.

Zoe Petre: Două lucruri. Mai întîi, în legătură cu legea partidelor. Dau asigurări colegilor că nu doar partidele parlamentare, ci societatea românească în ansamblu, care are un grav deficit de încredere în partide (pe care nici nu cred că cineva s-a zbatut neapărat să-l demonteze), este fundamental ostilă partidelor mici. Eu am scris de cîteva ori în susținerea partidelor mici, iar comentariile pe care le-am primit la aceste articole erau de-a dreptul insultătoare. Nu pentru mine, ci pentru partidele mici. Dar ce mi se pare caracteristic în România, nu este ostilitatea față de partide (care este destul de generală, aici sîntem destul de europeni, probabil), ci faptul că după ce se pune obligația de 25.000 de semnături, pentru înscrierea unui partid, aceste semnături nu se mai controlează (decît uneori, dacă vrea guvernul să le controleze). Pentru că, altminteri, nu se controlează deloc. Cînd trăiești în lumea partidelor mici, afli vrînd-nevrînd tot felul de șmecherii pe care le fac unii și alții și care n-au creat consecințe decît într-un singur caz, acolo unde era un interes major să se blocheze procesul.

În ce privește problema globală a reformelor, eu nu sînt atît de pesimistă, pentru că eu pur și simplu nu cred că societățile omenеști funcționează pe baza unor reforme radicale. Orice societate este o colecție de bricoleuri cu mai mult sau mai puțin talent, dar trebuie, totuși, să recunoaștem că acest bricolaj cu prea multe componente ale sistemului vechi riscă să perpetueze sistemul vechi. Fără a dramatiza, are multe șanse. În fine, dar nu în ultimul rînd, eu cred că reforma propusă de doamna ministru Macovei — în măsura în care mă pricep, și nu mă pricep ca jurist — are virtuți, nu mă îndoiesc că are și deficiențe. Dar e nevoie, cum am spus-o și public, dacă vrem ca ea să reușească, s-o susținem cu toții, cu voce tare, pentru că, un caz iarăși tipic românesc, cea mai grea misiune este încredințată acelui ministru care are cel mai puțin suport politic din actualul guvern.

Daniel Barbu: Ca răspuns la întrebarea domnului Toró: da, cred că, în general, e bine ce face doamna Macovei pînă la un anumit punct, dar, ca să folosesc o metaforă răutăcioasă, seamănă cu munca celui de la pompe funebre, care înfrumusețează un cadavru. Cadavru e cadavru, nu-l poți resuscita, în nici un fel; îl poți face mai atrăgător, pentru cei care vin să plîngă, la înmormîntare. Sistemul de justiție trebuie schimbat plecînd de la introducerea desalarității, de la dezadministrativizarea sistemului. România nu este o excepție, sistemul justiției e parte a administrației statului. Or, sistemul este asimetric în măsura în care procurorul este un magistrat, deci el împarte aceeași bancă cu judecătorul, în timp ce inculpatul se află în fața lor

ceea ce este inacceptabil din punct de vedere al calității activității de justiție. Eu cred că procurorul trebuie să coboare alături de inculpat, într-un sistem simetric adversarial anglosaxon. De asemenea, trebuie introduse curțile cu jurați, care sînt o tradiție românească, întreruptă în 1948, dacă nu mă înșel. Deci, trebuie, dacă nu anglosaxonizată complet justiția românească, măcar făcută împărțirea cu cetățenii a actului de justiție. Clauza de salvagardare, personal, nu mă îngrijorează. Ce este un an? Nu înseamnă, riguros, nimic; eu n-aș vedea o dramă dacă în loc de 1 ianuarie 2007 ar fi 2008, tot nu merităm să intrăm, nici în ianuarie 2008. După cum — și s-a înțeles inclusiv la Bruxelles și în numeroase cancelarii occidentale — nu meritau nici Polonia, nici Ungaria, nici Republica Cehă, nici țările Baltice. Deci, nici una din țările care au intrat în anul trecut nu trebuia să fie acum în Uniunea Europeană, cum nici noi nu trebuie să fim. Aici intervine elementul de blocaj pe care eu îl consider că este Uniunea Europeană. În măsura în care ne spun, sînteți buni, în cel mai rău caz în 2008, dacă nu chiar în 2007. Or, nu sîntem buni; noi, ca cetățeni, constatăm în viața noastră de fiecare zi că nu sîntem buni. E un lucru foarte simplu, nu e nevoie de multă filosofie și, al doilea lucru, există o dimensiune pe care eu aș numi-o tragică a democrației. În sensul real al cuvîntului tragedie. Democrația trebuie să aleagă dintre două lucruri la fel de bune care sînt în conflict, nu poți să le ai pe amîndouă.

Miklós Bakk: Foarte scurt și foarte punctual, la întrebarea domnului Toró. Nefiind jurist și necunoscînd bine sistemul juridic, nu pot să dau un răspuns mai amplu. Opinia mea, atît în legătură cu această dilemă pe care a expus-o cel mai clar domnul Barbu — se poate sau nu se poate reforma statul, cît și în teza formulată de domnul Kolumbán — un sistem nu poate fi reformat pe bucăți, opinia mea este că, totuși, merită să fie făcute reforme cu ținta finală de a schimba sistemul. Deci, dacă în această dilemă decidem că putem începe o reformă pe bucăți, atunci eu cred că trebuie început cu justiția și, aici, cu toată umbra voluntarismului sau autoritarismului „asumabil” (sau neasumabil), eu cred că cei care doresc reforma justiției pot fi „puțin autoritari”, pentru că aici este cheia reformei.

Un comentariu, la chestiunea partidelor mici. Eu cred că această aversiune constatată față de partidele mici este un fapt de percepție constatabil numai în situația în care partidele mici încearcă să se comporte ca partidele mari, imitîndu-le strategia: imediat cum apar pe piața politică, încearcă să ocupe spațiul politic național. Nici un partid mic n-a încercat să se dezvolte, începînd de la localitate. Această strategie de a se dezvolta, în primul rînd, construindu-se de la poziții locale, n-a fost încercată de nici un partid.

Péter Eckstein-Kovács: Pachetul de legi va fi adoptat pentru că Guvernul își va asuma răspunderea și vom fi puși, și eu, și Tibi Toró, să votăm acolo la grămadă pentru că sîntem într-o coaliție, deci, aici nu se pun probleme. În al doilea

rînd, cred că doamna ministru are susținere pentru că nu are partid, dar este susținută de președinte și de prim-ministru destul de vizibil și are, desigur, și sprijinul societății civile. Pachetul acela de legi este, dacă vreți, un compromis, pentru că trebuie să țină cont de prevederile și de uzanțele europene; nu va fi un act autoritar și, cum să zic, încearcă să pună niște stavile, la care puteam să ne gîndim noi mai înainte. Iată cîteva exemple: membri CSM să nu fie în același timp și președinți de instanțe; șefii judecătoriilor și tribunalelor să fie aleși prin concurs, cu luare în vedere a capacităților manageriale. (...)

O biserică de stat minoritară într-o democrație liberală. Cazul Finlandei de interfață Est-Vest ¹

PERTTI AHONEN

1. Sarcina cercetării

1.1. Problemele cercetării

Finlanda, pe de o parte, nu are doar una, ci două biserici de stat, iar pe de altă parte, spre deosebire de vecinii săi scandinavi, statul finlandez nu a mai avut nici o confesiune religioasă deosebită de la adoptarea reformelor din anii '20, la puțin timp după declararea independenței (anumite aspecte ale acestor reforme prefigurându-se încă de pe vremea Marelui Ducat al Finlandei din cadrul Imperiului Rus în secolul al XIX-lea). În Norvegia și Danemarca statul e încă, în 2005-2006, luteran din punct de vedere confesional. În Suedia, din contră, biserica majoritară, Biserica Luterană, e din 2000 un caz *sui generis* printre alte asociații religioase în urma măsurilor cunoscute ca „deconsacrarea” unei „biserici de stat” consacrate. (Heikkilä et al. 1996, U.S.Department of State, 1999, Seppo 1999)

Aterția studiului de față este concentrată asupra bisericii de stat minoritare a Finlandei, Biserica Ortodoxă Finlandeză (de aici înainte „BOF”). Studiul are două obiective speciale:

1. Realizarea unei analize comparative a regimurilor bisericilor de stat. Scopul acestei analize este (a) de a plasa regimul din Finlanda în categoria adecvată de regimuri, (b) de a decela natura particulară a soluției finlandeze în cadrul acestei categorii de regimuri și (c) de a contura contextul acestei soluții pentru a-i explica apariția, persistența și evoluția.

2. Realizarea unei analize comparative a aspectelor apartenenței, reglementărilor, managementului și reprezentării în ce privește biserica în cauză, BOF. În măsura în care este necesar, unele dintre aceste aspecte sînt abordate și în ce privește alte culte organizate din Finlanda.² Printre celelalte culte, Biserica Luterană Finlandeză (de aici înainte „BLF”) este singura care se poate compara cu BOF.

Analizarea unei biserici de stat minoritare promite să reveleze date despre „regimurile cultelor de stat” într-o manieră deosebită. Analizînd o biserică de stat minoritară, se decelează cunoștințe despre implicațiile de ansamblu ale reglementărilor statului cu privire la cultele minoritare.

BOF se află într-o „interfață Est-Vest” europeană, lucru foarte important dacă avem în vedere extinderile către Est din 2004 și cele așteptate în 2007 ale Uniunii Europene. Laborioasa resurrecție, de la sfîrșitul blocului puterii sovietice și pînă în prezent, a creștinismului ortodox acceptat oficial în Europa Centrală și de Est a contribuit de asemenea la acutizarea acestei interfețe. Legislația finlandeză cu privire la BOF implică și dimensiuni internaționale deosebite care sînt importante de analizat.

Acest studiu este alcătuit din trei părți:

- Conține o schiță pentru cadrul de lucru teoretic și o specificare a metodologiei.
- Conține o analiză comparativă a tipurilor de regimuri de culte de stat cu o inserție a Finlandei într-unul dintre tipurile de regim. Conține, de asemenea, o analiză comparativă a BOF-ului și a BLF-ului în ce privește aspectele apartenenței, reglementărilor, managementului și reprezentării.
- Conține un capitol cu concluzii și o discuție pe marginea rezultatelor cercetării pentru dezvoltarea lor în cercetarea viitoare.

1.2 Teorie. Statele vis-à-vis de culte, democrație politică, structură și evoluție instituțională

Mare parte din lucrurile scrise și publicate despre relațiile stat-culte este lipsită de un cadru decelabil teoretic. Din contră, există dezbateri relevante în științele politice cu privire la relațiile dintre stat și culte în general, și în particular relevante în analizarea presupusei „himere” a separației dintre biserică și stat. În acest sens, este suficient să ne referim la trei asemenea dezbateri:

- dezbaterea pe marginea gradului dezirabil de separare sau de integrare a cultelor religioase în stat,
- dezbaterea pe marginea democrației politice ca temă perenă în științele politice cu prelungiri ce pot fi găsite de asemenea sub tema „politică și religie”;
- dezbaterea pe marginea proiectării, dezvoltării și menținerii instituțiilor pentru a respecta și susține principiile democrației politice și pentru a pune în practică aceste principii, ce pot să se refere și la contexte religioase.

A insista asupra unei separări stricte între „stat” și oricare cult este echivalent cu a îmbrățișa principiile liberalismului clasic în formulele sale originare sau contemporane. Vocile ce se opun liberalismului clasic insistă că democrația liberală trebuie să fie mai mult decît simpla aplicare a principiilor liberaliste. Aceste voci subliniază că democrația liberală poate și trebuie să fie făcută să implice anumite

mecanisme de control reciproc ale instituțiilor pentru a garanta că o separare *de jure* nu va implica *de facto* sprijinirea unui cult majoritar sau a unui grup de culte majoritar.³

În ce privește tema democrației politice, relația dintre orice cult, inclusiv orice cult creștin, pe de o parte, și democrația politică, pe de alta, este ambivalentă. Unele dintre rădăcinile democrației sînt fără îndoială creștine, referința obișnuită în acest sens fiind micile comunități ale creștinismului timpuriu. Există anumite aspecte ale democrației politice, inclusiv vocabularul disponibil pentru lămurirea lucrurilor ce țin de democrație, ce își au originea în limbajul teologic. Creștinismul a jucat chiar de curînd roluri-cheie în emanciparea politică din diverse părți ale lumii, cum ar fi Africa de Sud, anumite țări din America de Sud, sau în Germania de Est și în Polonia. Totuși, două milenii, fără să excludem secolul XX, cuprind exemple însemnate de sprijinire de către doctrinele creștine a dictaturilor, represiunii, șovinismului și discriminării etnice și de gen. (Williams, 1999; De Gruchy, 1995.) Mai există și subtema democrației interne care o include pe cea a democrației din sînul bisericii. În cadrul acestei teme, democrația este înțeleasă în sensul său larg, care cuprinde drepturile omului și gradul lor de implementare.⁴

Științele politice resimt lipsa unei teorii unice adecvate discutării structurii instituțiilor și capacității de a face posibilă și de a îmbunătăți democrația politică, abundînd însă în teorii și abordări parțiale. În principiu, nu contestăm în studiul de față valoarea abordărilor instituționale ale economiei reglementări și opțiunii publice. Există însă și teorii sociologice, antropologice, culturale și politice care au același obiectiv. (Ahonen, 1994) În caz că sîntem pregătiți să acceptăm și perspective ce nu sînt străine de aplicațiile practice, literatura pe marginea dezvoltării instituționale și de capacități este și ea relevantă aici. (Honadle, 1986; Eade, 1997; Grindle, 1997; James, 1998)⁵

Principiile de bază la care se face adesea trimitere, ale dezvoltării instituționale și capacității includ democrația, egalitatea, drepturile omului și buna guvernare (de ex., UNDP, 1997). Echivalente ale acestor criterii au devenit și ele foarte familiare candidatelor la UE din 2004 și posibilelor candidate din 2007 datorită criteriilor de la Copenhaga. În unele cazuri, aceste principii sînt reduse la un simplu rol instrumental de promovare a fluxului comerțului internațional și stabilității naționale și internaționale. Din contră – în cazurile în care aceste principii implică tendințe de extindere a ariei minimale de aplicare a democrației liberale către o versiune de „democrație puternică” ce presupune idealul cetățenilor angajați care percep o miză crucială în problemele publice (Barber, 1984).

Relevanța celor trei dezbateri de mai sus pentru studiul BOF iese la iveală, în primul rînd, din faptul că BOF este o biserică minoritară pentru un mic cult minoritar. Dacă statutul ei de biserică de stat ar fi anulat, ea ar putea fi dezavantajată în comparație cu Biserica Luterană majoritară, BLF.

În al doilea rând, sistemul de guvernare al BOF este unul de democrație politică în pofida anumitor premise prezente în orice biserică creștină, care are un cler profesional ce îi apără doctrina și aplicarea ei. Există, de asemenea, premise ce își au originea în tradițiile doctrinei ortodoxe stabilite încă de sinoadele ecumenice din primul mileniu după Hristos. Totuși, democrația politică din BOF nu este un simplu implant impus de statul finlandez ambelor biserici de stat ca o condiție pentru ca ele să-și păstreze poziția. Dimpotrivă, tradiția creștină generală⁶, împreună cu anumite trăsături ale interpretării ei ortodoxe⁷, nu exclud democrația cu un rol laic clar. Aplicarea regimului democratic în bisericile de stat finlandeze își exercită influența de circa treizeci de ani (Cf. Bader, 1999).⁸

În al treilea rând, BOF are doar 60.000 de membri și doar un număr mic de profesioniști, și un management general și financiar împărțit în 24 de parohii ce acoperă întreaga suprafață a Finlandei de 338.000 de km². Din punct de vedere economic, acest lucru implică o considerabilă „risipă la scară mare” care impune exigențe speciale pentru instituțiile BOF. Aceste instituții, prin urmare, sînt supuse unor grele încercări pentru a face posibilă așa-numita „economie de obiectiv”.⁹

1.3 Metodologie. Comparația și analiza regimurilor

Cele două capitole ample ale acestui studiu implică o cercetare de tip comparativ. Aceste capitole implică o analiză comparativă într-un sens foarte precis definit (De Meur & Berg-Schlosser, 1994). Astfel, comparația privește puține, însă mai mult de două unități de analiză, în puține, însă mai mult de două dimensiuni.

Carter (1998) subliniază că simpla descriere nu este adecvată deccamdată pentru o cercetare comparativă propriu-zisă. În acest sens, studiul de față implică o derivare a bazei de comparație precum și a dimensiunilor în funcție de care se compară unitățile de analiză de la nivele de considerație ce sînt mai mari în abstracțiune decît nivelul imediat al observației.

Bazele comparației dintre „regimurile cultelor de stat” derivă, în studiul de față, din prezența sau absența unui rol apreciabil al statului în astfel de regimuri și din prezența sau absența aranjamentelor contractuale dintre stat și culte. Mă bazez în acest sens pe Williamson (1991) în ce privește termenii „piață”, „ierarhie” și „contract” ca forme de guvernare. Atît teoretic cît și metodologic, dezvolt conceptele propuse de Williamson pentru a analiza situațiile cu diferite numere de actori proeminenți. În economie, conceptul de „competiție potențială” este folosit frecvent pentru a analiza situații precum cea de față (de exemplu, FTC 1999). „Competiția potențială” constă în posibilitatea reală de intrare în joc a altor actori decît cei cu o puternică prezență reală, de exemplu, într-o anumită piață dată. Competiția potențială implică prin urmare și posibilitatea realistă ca actorii dominanți să cunoască, în oricare moment, provocări serioase din partea altor

actori în pofida faptului că cei din urmă trebuie să își înceapă progresul de la un nivel foarte scăzut. În sfârșit, în stadiul actual al cercetărilor există echivalente la ceea ce se numește „căutare de chirie“ în economia opțiunii publice.¹⁰ Stiglitz (1998, 4)¹¹ evidențiază că o parte din căutarea de chirie poate fi folosită ca amenințare într-o competiție „politică“ viguroasă,¹² dar el evidențiază și posibilitatea opusă. El observă că nici măcar o competiție potențială puternică nu poate duce la risipirea competiției imperfecte a căutării de chirie atât timp cât costurile pierdute ale celor mai puternici competitori sînt formidabile.¹³

Studiind BOF în comparație cu alte culte din Finlanda – și înainte de toate cu BLF – principala bază de comparație este aici una politică. O *primă* dimensiune principală de comparație o reprezintă *reglementările* naționale și internaționale. Ambele tipuri de reglementări determină împreună contextul politic de ansamblu al BOF. A *doua* dimensiune principală implică *managementul*, cu o concentrare pe guvernarea treburilor interne ale BOF la nivelul întregii Biserici, al diocezelor și parohiilor ei. A *treia* dimensiune privește *reprezentarea*, cu concentrare asupra includerii și excluderii politice esențiale a intereselor ce își găsesc sau nu reușesc să își găsească reprezentare în BOF.

Comparația este inserată și în alt context. Acesta este unul cantitativ, ce privește apartenența la cultele din Finlanda și tendințele de creștere/descrere a numărului de aderenți ai acestora.

2. Regimul bisericii de stat din Finlanda

2.1 Tipul de regim de biserică de stat din Finlanda

Există diferite clasificări de regimuri ce prevalează între stat și culte sau biserici. Robbers (1996b) oferă o clasificare¹⁴ utilă, care poate fi pusă în legătură cu considerațiile teoretice ale lui Williamson (1991) și, totodată, care poate fi dezvoltată. În acest sens, disting trei regimuri. Există unul bazat pe *ierarhia* între stat și culte, pe care îl numesc „regim etatist“. La cealaltă extremă, statul nu are nici un rol semnificativ, de ca și cum ar prevala „*piețele*“ cultelor. Numesc acest regim un „regim liberal“. Între cele două extreme, însă tot cu trăsături unice, se găsește un regim bazat pe un contract de un tip sau altul, între stat și unul sau mai multe culte. Numesc acest regim un „regim contractual“. (Figura 1.)

Introduc și altă dimensiune, ce ia în considerare cîte culte există de fapt. În cazul unui „regim etatist“, trasez linia de demarcație în funcție de prevalența unui singur „cult de stat“ sau a două, sau, a mai multor astfel de culte. În cazul unui „regim contractual“ linia de demarcație este trasată între cazul în care contractul „dintre cult și stat“ prevalează doar în relația dintre stat și unul dintre culte sau un cult dominant, și cazul în care contractul prevalează în relația dintre stat și mai mult de un cult. Într-un „regim liberal“, trasez linia de demarcație între cazul în

care există un cult sau un grup de culte dominante *de facto*, și cazul în care există două sau mai multe culte fără prevalența vreunuia dintre ele.

	Unul sau mai multe „culte de stat”	Contract între stat și unul sau mai multe culte	Nici o reglementare specială de stat a cultelor, nici vreun contract între stat și unul sau mai multe culte
Un cult sau un grup de culte dominante fără nici un concurent de pe poziții de egalitate	1. REGIMUL „STAT ETATIST - CULT UNIC” Grecia (un cult de stat, Biserica Ortodoxă), Anglia (Biserica Anglicană), Norvegia și Danemarca, și, de asemenea, Suedia, dar numai pînă în 2000 (Bisericile Luterane respective)	3. REGIMUL „STAT CONTRACTUAL - CULT UNIC” (CU O ORIENTARE DOMINANT? A CULTELOR SAU A UNUI CULT DOMINANT) Italia, Spania, Portugalia, Austria Belgia într-o manieră unică (Biserica Catolică rămîne dominantă numeric) Rusia și Serbia într-o manieră și mai diferită (Biserica Ortodoxă), dar fără reglementări complete pînă în momentul de față	5. REGIMUL „STAT LIBERAL - CULT UNIC” (CU O ORIENTARE DOMINANTĂ SAU UN CULT DOMINANT) Statele Unite (cultele protestante în ansamblu) Irlanda (Biserica Catolică) Franța (Biserica Catolică) Suedia (Biserica Luterană) din anul 2000 încocoace Bulgaria (Biserica Ortodoxă), fără reglementări complete pînă în momentul de față
Doi sau mai mulți concurenți pe poziții de egalitate pe baza legii sau a numărului de membri sau ambele	2. REGIMUL „STAT ETATIST - CULTE MULTIPLE” Finlanda (două culte de stat, Biserica Luterană și Biserica Ortodoxă)	4. REGIMUL „STAT CONTRACTUAL - CULTE MULTIPLE” (CU DOU? SAU MAI MULTE ORIENT? RI ALE UNUI CULT SAU DOU?, SAU MAI MULTE CULTE) Germania (grupul protestant mai cu seamă, Biserici Luterane pe de o parte, iar pe de alta Biserica Catolică)	6. REGIMUL „STAT LIBERAL - CULTE MULTIPLE” (FĂRĂ O ORIENTARE SAU UN CULT DOMINANT) Olanda Elveția Estonia (Biserica Luterană, Biserica Ortodoxă supusă Constantinopolului, Biserica Ortodoxă supusă Moscovei și Biserica Ortodoxă de Rit Vechi ca biserici de frunte) ¹⁵ Ucraina, România (situații nereglementate pînă în momentul de față)

Figura 1. O schiță a regimurilor cultelor de stat vis-à-vis de numărul efectiv de culte.

Inserarea țărilor în acest tabel se arată a da rezultate ce sînt ambigue într-o anumită măsură (Robbers 1996a, b; Boyle & Sheen, 1997; US Department of State, 1999). Grecia pe de o parte Norvegia și Danemarca intră în aceeași categorie doar dacă se dă o definiție foarte laxă regimului. Acolo, nivelul de formalizare a statutului bisericii de stat este diferit, cu o formalizare mai mare în Grecia decît în celelalte două țări.¹⁶ Același lucru e valabil și în clasificarea Statelor Unite împreună cu Irlanda, Franța și Suedia, dintre care ultimele trei au o Biserică dominantă în pofida unei separări oficiale clare a statului de biserică. Cele două categorii de „regimuri contractuale” sînt cel mai puțin ambigue din toate cele șase categorii. Finlanda pare a fi singura reprezentantă a ceea ce se numește „regim de stat etatist – culte multiple”. Totuși, aceasta nu presupune pretenția că Finlanda ar fi la nivel global singura ocupantă a acestei categorii, ci doar o indicare a tipului de regim de culte de stat aplicat în Finlanda.

2.2 Motivația istorică a unicității regimului bisericilor de stat finlandeze

În contextul de față există așteptarea imediată ca Finlanda să se asemeze îndeaproape cu alte țări nordice, mai exact cu țările scandinave. Totuși, în cazul de față se înregistrează mai multe diferențe decât similitudini. În primul rând, spre deosebire de Suedia, Norvegia și Danemarca, Finlanda a primit creștinismul prima dată din est, iar apoi din vest. Creștinismul occidental a devenit dominant în cele mai multe părți ale Finlandei întâi sub forma Catolicismului iar apoi sub cea a Luteranismului, dar o minoritate ortodoxă indigenă, deși mică, a persistat de-a lungul veacurilor. Aceasta s-a întâmplat în pofida represiei suedeze din secolul al XVII-lea, ce a dus la emigrarea majorității finlandezilor ortodocși în anumite regiuni ale Rusiei, unde continuă să existe rămășițe ale comunităților lor.¹⁷

În al doilea rând, Finlanda a reprezentat din punct de vedere constituțional un caz unic în perioada 1809-1917.¹⁸ Deși era parte a Imperiului Rus, ea nu a trebuit să se conformeze legislației rusești, ci a putut să păstreze o moștenire juridică, inclusiv moștenirea constituțională a Suediei și, ca atare, legile constituționale din 1772 și 1779. Totuși, creștinismul ortodox era religie de stat în Imperiul Rus și au existat ruși creștini ortodocși care stăteau în Finlanda, mulți dintre ei stabilindu-se acolo definitiv. Grupul indigen tradițional al finlandezilor ortodocși a persistat, de asemenea, și au existat și finlandezi care s-au convertit la ortodoxie, de exemplu, în timpul anilor de serviciu militar sau de altfel de serviciu public, de afaceri sau muncă în Rusia. Nici Finlanda autonomă nu ar fi putut împiedica cu ușurință Biserica Ortodoxă să dețină o poziție comparabilă cu cea de care se bucura în mod tradițional Biserica Luterană.

În al treilea rând, în perioada în care Imperiul Rus se confrunta tot mai des cu crize interne, încercările de rusificare erau iminente și în Finlanda, începând cu anii 1880. Cu mult înainte, în 1869, Finlanda impusese o separare juridică între stat și biserică, care a fost urmată de Suedia, de exemplu, doar la peste 130 de ani, în anul 2000, când a înființat un stat laic oficial, lucru ce fusese realizat din punct de vedere juridic în Finlanda până în anii 1870. Totuși, la vremea separării din 1869/1870 și la mult timp după aceea, creștinismul, și în mod special varianta sa luterană, a continuat să joace un rol esențial în viața de zi cu zi a finlandezilor și în reglementarea socială a acestei vieți. În Finlanda independentă dintre cele două războaie mondiale, BLF a deținut calitățile distincte ale unei biserici de stat preferate, în pofida absenței unui statut juridic în acest sens. Între cele două războaie mondiale și chiar mai târziu, loialitatea populației ortodoxe a fost pusă la îndoială în mod frecvent de mulți finlandezi luterani, chiar dacă multe dintre aceste dubii erau estompate de faptul că creștinismul ortodox a fost reprimat în mod sever de către statul ateist al Uniunii Sovietice.

În al patrulea rând, BOF a fost creată cu sprijinul unor decizii guvernamentale finlandeze precise. Patriarhia din Moscova a Bisericii Ortodoxe Ruse crease o

Arhidioceză în Finlanda în anii 1890. Guvernul finlandez și de asemenea ortodocșii naționaliști finlandezi au socotit că, de la declararea independenței Finlandei pe 6 decembrie 1917, subordonarea Arhidiocezei nu ar trebui să continue, cu atât mai mult cu cât în urma tulburărilor din Rusia ieșiseră învingători bolșevicii. În sfârșit, o delegație finlandeză a călătorit la Constantinopol în 1923, și Patriarhul Ecumenic a semnat un document *tomos* prin care acorda o poziție autonomă unei noi biserici, BOF. După cum s-a arătat mai sus, o măsură similară s-a luat în cazul Estoniei, în același an. Înființarea BOF a fost legată și de epurarea pașnică, dar hotărâtă, a rusofililor din biserică. De remarcat este faptul că după cel de-al II-lea război mondial, Patriarhia Moscovei, împreună cu guvernul sovietic, s-a străduit în mod activ pînă la mijlocul anilor '50 ca BOF să revină la subordonarea față de Moscova. Totuși, doar mănăstirile ortodoxe ale Finlandei au revenit, dar numai pentru a se reîntoarce iarăși la BOF în anii '50. De fapt, singurele instituții ortodoxe din Finlanda care s-au subordonat Moscovei la vremea aceea și care au continuat această subordonare și după aceea sînt două parohii ale rușilor imigranți, care au renunțat la subordonarea lor interbelică față de Arhidioceza din Paris aflată la rîndu-i în subordinea Patriarhiei Ecumenice și au optat pentru subordonarea față de Moscova. Parohiile au rămas mici și invizibile, pînă cînd după 2000 au început să își extindă activitatea printre noii imigranți ruși din Finlanda, din ce în ce mai numeroși, care nu doresc să aparțină BOF.¹⁹

Suedia a introdus separarea statului de biserică în anul 2000, dar în Norvegia și Danemarca statul încă mai este, în anul 2005, un stat religios luteran. Spre deosebire de Finlanda, atât în ce privește BLF cît și BOF, clerul luteran norvegian este alcătuit din oficiali de stat și, spre deosebire de Finlanda, salariile clerului norvegian sînt plătite din bugetul de stat norvegian. Spre deosebire de situația actuală atât din BLF cît și din BOF, șeful de stat al Norvegiei, Regele, numește episcopii Bisericii Luterane Norvegiene. Spre deosebire de Finlanda, atât în BLF cît și în BOF, în Norvegia parohiile luterane nu au propriile bugete de venituri, ci veniturile sînt acordate de către stat și de municipalități. Nu există nici o taxă bisericească în Norvegia, spre deosebire de Finlanda, unde există pentru ambele sale biserici de stat taxe impuse tuturor membrilor lor. În Norvegia există un Minister Ecleziaistic special, ceea ce nu este cazul în Finlanda, unde bisericile de stat se administrează singure, deși în 2005, anumite rămășițe pe cale de dispariție ale administrației guvernamentale naționale a bisericilor de stat persistă în special față de BOF. Statul norvegian este singurul legislator al Bisericii Luterane Norvegiene, lucru foarte diferit de cazul Finlandei, unde inițiativa legislativă și o parte tot mai mare a legislației existente revine înseși bisericilor de stat. Este obligația statutară tradițională a Regelui Norvegiei de a fi membru al Bisericii Luterane Norvegiene cu riscul de a-și pierde în caz contrar coroana. Acest lucru este diferit de cazul Finlandei, chiar dacă primul Președinte care nu este membru

al nici unei comunități religioase a fost ales abia în anul 2000. Este de remarcat faptul că municipalitățile norvegiene au obligația statutară de a subvenționa și alte comunități religioase publice înregistrate oficial, în aceleași condiții în care este subvenționată Biserica Luterană Norvegiană.²⁰

În Danemarca situația se aseamănă cu cea din Norvegia. Se poate spune că Biserica Luterană Daneză este singura biserică de stat, chiar într-un mod mai pregnant decât în Norvegia. Spre deosebire de Norvegia, în Danemarca nici măcar nu există un sinod ca întrunire regulată supremă a Bisericii Luterane, cu atât mai puțin punându-se problema unui sinod care să fie mai mult decât un organ consultativ cum e în Norvegia, ci un legiuitor efectiv cum e în cele două cazuri finlandeze. Spre deosebire de cazul Norvegiei și asemănător situației din Finlanda, în Danemarca există o taxă bisericească. Statul danez plătește salariile episcopilor, și contribuie cu 40% din suma totală a salariilor restului clerului.²¹

În pofida diferențelor actuale evidente dintre cele mai mari patru țări nordice în ce privește regimurile bisericilor de stat, din punctul de vedere al practicii actuale, diferențele sînt mai mici. Toate țările nordice au experiența unei secularizări rapide în perioada postbelică. Apartenența la biserica sau bisericile de stat a rămas numeroasă în principalele patru țări nordice, deși s-a înregistrat o descreștere tipică a numărului membrilor de la 95% din populație pînă pe la 85%, dacă luăm în considerare cazul Finlandei. Bisericile de stat finlandeze, norvegiene și daneze și Biserica Luterană Suedeză și-au păstrat o bună vizibilitate publică. Totuși, frecventarea efectivă a bisericilor de către membrii lor este scăzută în toate țările nordice, în afara riturilor de trecere fundamentale ale botezului, confirmării, nunții, înmormîntării și cele cîteva sărbători fundamentale ale Bisericii Creștine.

3. Analizele apartenenței, reglementării, managementului și reprezentării în bisericile de stat finlandeze

3.1 Comunitatea: cifre, tendințe, distribuție geografică și diasporă

BOF are o comunitate de numai 60.000 de persoane din populația totală de 5,25 milioane a Finlandei, sau 1,1% din populația totală și 1,3% din populația ce aparține ambelor biserici de stat. Dat fiind faptul că BLF are o comunitate însumată la 4,4 milioane, BOF ar putea fi un cult minoritar invizibil și insignifiant. Totuși, dimpotrivă BOF este prezentă în mass media precum și în alte tipuri de scene cu vizibilitate într-o proporție ce excede foarte mult mărimea sa. Opinia publică este chiar mai pozitivă față de BOF decât față de biserica majoritară. Este de remarcat că aceasta este atitudinea predominantă chiar în rîndul membrilor bisericii majoritare. (Heino, 1997) (Tabelul 1.)

Proporția comunității BOF din totalul populației Finlandei a scăzut încet în timpul primilor 70 de ani de independență finlandeză (proclamată în 1917) de la peste 2%

pînă la doar peste 1% din populație. Descreșterea comunității s-a oprit în anii '90. Pînă la cel de-al II-lea război mondial, cîteva municipalități din estul extrem al Finlandei din acea vreme erau locuite în mod tradițional de o majoritate ortodoxă. Odată ce Uniunea Sovietică a ocupat aceste regiuni, prima dată în 1939-40 și apoi în 1944, populația lor s-a refugiat în cea mai mare parte din ce rămăsese din Finlanda. Chiar și în prezent partea ortodoxă a populației rămîne cea mai numeroasă în zonele estice și central-estice ale Finlandei, deși nici o municipalitate actuală din Finlanda nu are acum mai mult de 30% de ortodocși din populație. Forțele concertate ale migrării intrateritoriale din anii '50 și noua imigrație rusă din anii '90 au dus la creșterea populației ortodoxe în orașele din sudul Finlandei, mai ales.

	Biserica Ortodoxă	Biserica Luterană	Alte culte creștine ²²	Culte non-creștine ²³	Neafiliați la nici un cult	Populația totală
Membri	60.000	4,4 milioane	Circa 60.000	Circa 30.000	Circa 660.000	5.250.000
Tendențe	În creștere	Stabilă sau în declin lent	N.A.	În creștere	În creștere	În creștere lentă
Distribuția geografică	Estul și regiunile est-centrale ale Finlandei, orașe din sudul Finlandei	Răspîndită în mod egal, cel mai puțin în orașe	N.A.	Mai cu seamă în orașe	Mult mai multe persoane în orașe decît în zonele rurale	N.A.
Noi membri	Finlandezi și a doua generație de imigranți născuți ortodocși; finlandezi și imigranți convertiți	Născuți luterani, cîțiva imigranți din care cei mai mulți convertiți	Mulți devin membri prin convertire	Număr în creștere de musulmani	N.A.	N.A.

Tabelul 1. Comparații între cultele din Finlanda: comunități religioase

3.2 Reglementări internaționale²⁴

BOF este ceea ce în tradiția ortodoxă este cunoscută drept biserică ortodoxă „autonomă”. BOF este autonomă în ce privește legătura pe care o are cu Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului. Legătura a fost definită în documentul *Tomos*, după cum s-a menționat mai sus, emis de către Patriarhul Ecumenic Meletios pe 6 iulie, 1923 (bunăoară, în Parrukoski, 1989). Importanța sa pe termen lung a implicat scoaterea BOF de sub orice subordonare față de Patriarhia Moscovei. După cum

s-a precizat mai sus, Patriarhia Moscovei s-a străduit, din 1944 pînă la mijlocul anilor '50, să se revină la acea subordonare. Documentul din 1923 determină poziția canonică a BOF și are relevanță în chestiunile fundamentale de doctrină și tradiție. El devine relevant și prin aceea că pentru numirea arhiepiscopului BOF e necesar acceptul Patriarhului Ecumenic.

Cu toate că bisericile ortodoxe „autonome” au cel mai scăzut nivel de independență bisericească vis-à-vis de Patriarhie, nu există nici un dubiu asupra gradului *de facto* înalt de autonomie a BOF. Pînă în anii '70 BOF înființase un număr suficient de episcopii, patru, pentru a se califica pentru gradul mai înalt de independență al „autocefaliei”. Totuși, autocefalia nu a fost introdusă, motivul cel mai plauzibil fiind micimea și capacitatea limitată a BOF. Din contră, BLF este complet independentă, fără nici un document de reglementare canonică internațională. De la apariția activismului ecumenic, ambele biserici, ortodoxă și luterană ale Finlandei, se numără printre participanții activi.

3.3 Reglementările naționale²⁵

Legislația constituțională finlandeză asigură protecția „religiei și conștiinței”. Libertățile pozitive respective sînt cele ale confesiunii, cultului, asocierii, existînd de asemenea libertatea negativă explicită de a rămîne în afara asociațiilor religioase ce împiedică participarea în adunări religioase împotriva conștiinței participanților. Seppo (1999) se referă la propunerea din perioada respectivă, care presupunea reunirea prevederilor constituționale existente într-o lege care avea să se numească Constituția Finlandeză, precum și la faptul că la un moment dat nu exista nici o referire la nici o comunitate religioasă. Totuși, o astfel de referire a fost reintrodusă în propunere după ce s-au iscat critici. Referirea este inclusă în Constituția Finlandeză ce a intrat în vigoare pe 1 martie 2000. De asemenea, există prevederi în Constituție potrivit cărora continuă să se aplice aranjamente legale speciale privitoare la BLF – interesant, numită doar „biserica” în referirea constituțională la „Legea Bisericilor” ce urma să fie adoptată. Prevederile mai implică, deși nu explicit, instituirea de măsuri analoge privitoare la BOF. Alte confesiuni, culte și asociații religioase sînt lipsite de o recunoaștere similară, spre deosebire de situația actuală din Suedia sau din Germania, de exemplu.

În situația din 2005 încă există puțin mai multe reglementări ale statului finlandez în ce privește BOF decît BLF. Totuși, s-ar putea ca acest lucru să nu fie împotriva voinței BOF în sine, motivația în acest sens fiind în primul rînd capacitățile reduse ale acesteia. Această stare de lucruri are legitimare și ca protecție a unei minorități. Din anii '90, BLF a asumat un rol tot mai mare în elaborarea propriilor norme legale, cele mai multe dintre ele în curs de adoptare în momentul de față. BLF a mai acceptat transformarea Administrațiilor Diocezanale (*tuomiokapitulit*) într-un regim de biserică unică, în locul regimului tradițional de biserică de stat. În același chip, BLF și-a asumat responsabilitatea pentru salariile

episcopilor. (Heikkilä, 1999; Seppo, 1999). Îndelungata tradiție potrivit căreia șeful statului numește episcopii e de asemenea abandonată în BLF. În momentul de față doar BOF este explicit subvenționată de stat pentru întreținerea administrației aflate deasupra nivelului parohial. Subvenția se ridică la aproximativ 10% din totalul cheltuielilor BOF dacă se includ și cheltuielile parohiei. Și în cazul BOF cea mai mare parte din reglementările interne revine din mîinile Parlamentului și Guvernului Finlandez la Biserica însăși, iar Biserica este cea care urmază să își numească episcopii. Finanțarea de stat a administrației centrale a BOF e de asemenea probabil să fie oprită în viitor, la momentul potrivit.

Ambele biserici de stat finlandeze sînt entități juridice publice. Există legi speciale cu privire la fiecare Biserică adoptate de Parlament, dar acceptate în prealabil de Sinodul fiecărei Biserici. Parlamentul nu are nici un drept de a amenda sau schimba legile respective, ci doar posibilitatea de a accepta sau respinge propunerile sinoadelor. (Heikkilä et al., 1996; Heikkilä, 1999). Legea cu privire la BOF (8 August 1969 nr. 521, art. 9) stipulează ca cel mai înalt nivel de guvernare a BOF să fie Guvernul Finlandei. Prevederea similară privitoare la BLF a fost abrogată odată cu adoptarea unei noi Legi a Bisericii în 1994. Totuși, reglementările rămase cu privire la BOF nu trebuie socotite întocmai. Ele se referă la supravegherea, de către Ministerul Educației, a afacerilor Consiliului Ecleziastic (*kirkollishallitus*) al BOF. Ele se referă și la rolul pregătitor al Ministerului în probleme legate de BOF și care urmează a fi decise de către Președintele Republicii, de către Guvern, sau Parlament. În sfîrșit, normele se referă la pregătirea subvenției pentru administrația centrală a BOF în cadrul bugetului de stat anual. În 2004, o comisie guvernamentală finlandeză și-a susținut propunerea de a armoniza și echivala reglementările legale cu privire la BOF pentru a corespunde cu cele referitoare la BLF. Rezultatul probabil este decodificarea substanțială a ceea ce a rămas din administrația guvernamentală națională finlandeză privitoare la BOF.

Condiția democrației a fost impusă de guvern celor două biserici de stat finlandeze în anii '70. În aparență, implementarea legii implica o cedare a Bisericilor în fața cererilor de democratizare. Totuși, consecințele au fost în mare măsură pozitive pentru Biserici. Democratizarea, care a ajuns să privească alegerea reprezentanților parohilor, a coincis cu o schimbare fundamentală în atitudinea față de Biserici a partidului celui mai popular din Finlanda, Partidul Social Democrat. (Seppo, 1999.) Deși schimbările au fost cel mai clar vizibile în BLF prin permiterea afilierilor de partid în alegerile la nivel parohial, s-au înregistrat efecte pozitive de legitimare democratică și față de BOF. Creșterea prezenței la vot a fost probabil motivația schimbării alegerilor în ambele Biserici, în 1998, în sensul organizării lor doar odată la trei ani, iar nu pentru o treime din locuri în fiecare an ca înainte. Trebuie observat că, spre deosebire de BLF, apartenența politică nu este vizibilă în alegerile de la nivelul parohiilor BOF.

Absența clerului feminin în BLF nu era o chestiune crucială la începutul anilor '70 în măsură să stopeze schimbarea pozitivă în atitudinea PSD. Totuși, conștientizarea condiției femine egală atât din punct de vedere legislativ cât și al politicilor de stat în ce privește egalitatea între sexe a făcut progrese considerabile în Finlanda în timpul ultimelor trei decenii. În anumite privințe, tradiția clerului pur masculin din BOF reprezintă acum un oarecare handicap politic din moment ce, din anii '80, BLF a început să hirotonisească femei. Justificarea absenței clerului feminin o reprezintă tradiția ortodoxă (John 1966). Totuși, în biserici ortodoxe mai liberale din Statele Unite, hirotonisirea femeilor deja există cel puțin ca temă de discuție.²⁶

Nu există cazuri cunoscute de încălcare a drepturilor omului în BOF. Bisericiile ortodoxe din Occident sînt cunoscute pentru atitudinea lor mai curînd îngăduitoare față de slăbiciunile omenești, iar această atitudine a reușit să-i atragă pe oameni pînă la convertirea personală, în pofida faptului că în practica efectivă credința ortodoxă impune cerințe severe de pioșenie a credincioșilor. Mai există și alți factori ce contribuie la absența încălcărilor. Proporția redusă a BOF-ului, suprafața mare și comunitatea mică a parohiilor ei, situația de concurență cu o biserică de stat mai mare, transparența treburilor Bisericii față de membrii ei și față de cei din afara ei, și natura de democrație politică solidă a Finlandei. Circumstanțele în care au loc încălcări ale drepturilor omului în comunitățile religioase din Finlanda sînt probabil absente în BOF. Asemenea încălcări par să aibă loc în mici comunități locale dominate de anumite mișcări neo-luterane cu coduri stricte de conduită,²⁷ în alte mișcări creștine cu caracter total sau fundamentalist, și în alte curențe confesionale.

Statul, în sensul larg al cuvîntului, inclusiv înseși municipalitățile autonome ale Finlandei, continuă să ofere beneficii celor două biserici de stat. Municipalitățile trebuie să asigure predarea confesiunii religioase pentru fiecare copil. Servicii religioase și servicii preoțești sînt disponibile, pe cheltuiala statului, în închisori și în forțele armate. Există învățămînt teologic pînă la nivel de doctorat în teologie atât în cultul ortodox cât și în cel luteran. Studiile superioare de teologie luterană au fost înființate în Finlanda în 1640, simultan cu înființarea primei universități din țară. Studiul teologic are loc în cadrul a două universități și al unei facultăți așa-numit ecumenice a unei a treia universități. Studiarea teologiei ortodoxe a avut loc în Rusia cît timp Finlanda îi fusese anexată și pînă la independența Finlandei, iar la șase luni după ce Finlanda a devenit independentă, în august 1918, a fost înființat un Seminar Teologic Ortodox. Educația clerului ortodox a fost reactualizată și transferată la cea mai estică Universitate din Uniunea Europeană din 1995-2004 la Joensuu, Finlanda, în 1988. Educația este parte a funcțiilor facultății ecumenice menționate mai sus. (Hakkarainen, 1998)

Statul finlandez nu asigură subvenții celor două biserici de stat pentru activitățile lor interne de la nivelul parohiei, pe baza faptului că parohiile au dreptul

de a impune o taxă bisericească membrilor lor. Această taxă variază în parohiile BLF și BOF între 1% și 2% din venitul impozabil al membrilor parohiei. Totuși, organizarea activităților din fiecare biserică în maniera organizațiilor neguvernamentale, de obicei asociații, face posibilă sau cel puțin ar putea face posibilă subvenționarea de către stat. Principala activitate în acest sens constă în misiuni creștine, care în practica lor modernă efectivă pun accentul pe servicii de sănătate, educație și de asistență socială. BLF are mai multe organizații misionare ce activează în diferite țări ale lumii. BOF desfășoară activități misionare într-o singură țară, mai precis Kenya. În anul 2000 s-a înființat o nouă organizație de binefacere în subordinea BOF, cu numele de OrtAid.

3.4. Management general: unitate și diversitate, „centrele” bisericilor, diocезelor și parohiilor²⁸

BOF este mult mai unitară pe plan intern decât BLF în ce privește interpretarea doctrinei. Din secolul al XVIII-lea au apărut noi curente în BLF care, până în 1809, a fost doar o parte a Bisericii Luterane Suedeze. În secolul XIX curente care sînt în prezent considerate „vechi” erau deja consolidate. Există „evangelicii” (*evangeliset*, în vestul, sudul și extrema estică ale Finlandei), „vegheatorii” (*heränneet*, în nord și în centru, bine reprezentați în clerul luteran), și două orientări ale celui mai cuprinzător curent neo-protestant, lestadienii (mai ales în nord, bine reprezentați și în nordul Suediei). Vechile curente au fost însoțite în ultima vreme de alte mișcări de natură neo-protestantă, însă de obicei noile mișcări nu s-au îndepărtat și de miezul gândirii luterane. În BOF nu există organizații asemănătoare cu noile curente luterane și ca atare nici asociații independente în condițiile dreptului privat și nici firme ale acestora. Asociațiile ortodoxe de drept privat tind să se asemeze asociațiilor luterane care sînt strîns legate de principalul curent al bisericii. Există organizații ortodoxe pentru tineri, studenți, activități misionare, pentru sprijinirea celor două mănăstiri precum și activități editoriale. (Ortodoksinen kalenteri, 1999) Singurul activism ortodox din afara BOF e constatabil în congregația restrînsă a Bisericii Ortodoxe Sinodice, și în cele două parohii finlandeze subordonate Patriarhiei Moscovei. Am făcut comentarii mai devreme asupra celor două parohii și a recentei lor activări.

Nivelul suprem de guvernare proprie a BOF îl reprezintă Sinodul Național anual, în care o jumătate din membri reprezintă clerul, format din patru episcopi și 14 membri aleși de către preoți și cantori și 14 membri ce reprezintă stratul laic, ales în parohii.²⁹ Poziția clerului este în acest caz mai puternică decât în BLF, unde clerul reprezintă doar o treime din adunare. Sinodul ia deciziile cele mai importante privitoare la BOF în măsura în care aceste decizii nu fac parte din prerogativele statului. După cum s-a menționat mai sus, puterile Sinodului au fost sau sînt în creștere ca urmare a procesului de scoatere de sub puterea de legiferare a guvernului național.

Tradiția ortodoxă atribuie o poziție puternică fiecărui episcop în dioceza lui. Totuși, există multe Biserici Ortodoxe minoritare, inclusiv cea din Finlanda, unde nu poate fi aplicat principiul ortodox tradițional „fiecare oraș cu propriul său episcop”. Prin urmare, supravegherea fiecărui preot din parohii de către episcopul său, Mitropolitul, dobândește un caracter diferit în Finlanda față de Grecia, de exemplu. În Finlanda democrația parohială cu un rol laic puternic caracterizează și principiul episcopal tradițional.

Decurge din tradiția ortodoxă a suveranității episcopale în cadrul diecezei sale ca arhiepiscopul – numit „Arhiepiscopul Finlandei și Kareliei” – să fie doar *primus inter pares* printre ceilalți Mitropoliți (Episcopi) și capul uneia dintre dieceze. Totuși, din cauza longevității Arhiepiscopilor BOF – doar Herman, Paul, John și Leo din 1923 încoace – și a poziției de decidenți în probleme spirituale, precum și a prestigiului pe care l-au obținut, statutul lor de reprezentanți supremi ai bisericii lor s-a aflat dincolo de orice contestare. Arhiepiscopul este și președintele sesiunilor Consiliului Ecleziastic (*kirkollishallitus*). Acest organ mai include și reprezentanți laici, pe lângă membrii clerului. Consiliul călăuzește administrația centrală a BOF. Comitetul își are sediul în orașul Kuopio din centrul Finlandei, unde își are reședința și Arhiepiscopul. Reiese din reglementarea BOF de către dreptul public că procedurile oficiale aplicate în Consiliu sînt aceleași cu cele aplicate în guvernul național și în municipalități. Deciziile sînt pregătite și arbitrate oficial de Consiliu și sînt arhivate procesele verbale, care sînt făcute publice. Procedurile recursului sînt disponibile potrivit dreptului public administrativ.

Administrația centrală a BOF primește resurse în cadrul unui capitol din bugetul anual de stat finlandez pe de-o parte, iar pe de altă parte primește o cotă prestabilită, aproximativ 10%, din impozitul pe venit al fiecărei parohii. Administrația centrală urmărește egalizarea fiscală prin subvenții extraordinare pentru parohiile cu capacitate fiscală redusă. Sistemele elaborate cu formule sofisticate pentru alocarea subvențiilor analoage din partea statului către municipalități lipsesc din BOF, la fel cum lipsesc și din BLF. O parte din subvenționarea BOF are loc sub formă de credit. În acest caz, o parohie poate să cadă la înțelegere cu centrul pentru a reține plata cotei centrului din impozitul pe venit al parohiei și să plătească doar o dobîndă pe credit pînă cînd se face plata integrală după cîțiva ani. Consiliul Ecleziastic al BOF acordă subvenții și în scopuri cum ar fi restaurarea icoanelor și a clădirilor bisericești.

Ceilalți doi mitropoliți, pe lângă Arhiepiscopul BOF, își conduc fiecare dieceza, una în sud, la Helsinki, cealaltă în nord, la Oulu. Mai există și un Episcop Asociat ce îl asistă pe Arhiepiscop. Fiecare dieceză este persoană juridică în condițiile dreptului public. Totuși, este probabil ca absența unei resurse independente de finanțare pentru dieceze să limiteze *de facto* libertatea de acțiune fiscală diecezală.

În BOF existau, pînă la o recentă fuzionare, în total 24 de parohii, fiecare fiind condusă de un preot paroh. Mai există, de asemenea, două mănăstiri: New Valaam și Lintula în partea est-centrală a Finlandei, conduse de un *igumen* sau de o *igumenia*. O a treia nouă mănăstire a început să se construiască în apropiere de Helsinki. Mărimea medie a unei parohii variază între 18.000 de membri în Parohia din Helsinki și pînă la mai puțin de 1.000 în 5 dintre cele mai mici parohii, media fiind de 2.500 de membri. Suprafața medie a unei parohii BOF nu este mai mică de 14.000 km², cea mai întinsă avînd o suprafață de aproximativ 100.000 km², în Laponia. După cum s-a menționat mai sus, fiecare parohie BOF este persoană juridică în condițiile dreptului public. Acest lucru face posibile achiziția și înstrăinarea proprietății imobiliare și a altor tipuri de proprietăți, deplină responsabilitate juridică și asumarea propriei răspunderi contractuale.

În parohii pot exista, pe lîngă preotul paroh, și alți preoți numiți pe post. O astfel de numire presupune educație teologică, în timp ce simpla hirotonisire, în respectul tradiției ortodoxe, nu necesită acest lucru. De aceea, într-o parohie pot exista persoane hirotonisite dar care nu sunt numite în post și care nu au educație teologică oficială. Mai sînt și cantorii, dintre care cei mai mulți cu normă întreagă. De asemenea, mai sînt diaconi, dintre care cei mai mulți primesc doar o plată simbolică sau nu sînt plătiți deloc, și există foarte mulți voluntari neplătiți în fiecare parohie. Dată fiind densitatea redusă a populației ortodoxe din Finlanda, BOF are de asemenea preoți și cantori itineranți pentru a asigura continuitatea serviciului religios. Asemănător situației guvernului, municipalităților finlandeze și BLF, BOF are și ea angajați permanenți și temporari care nu sînt într-o poziție echivalentă celei a funcționarilor publici.

Managementul laic al parohiilor BOF este organizat asemănător structurilor din municipalitățile țării și la fel ca în parohiile BLF. Au loc alegeri triennale ale reprezentanților parohiei (*valtuusto*). Organul managerial tradițional cel mai înalt al fiecărei parohii, întrunirea parohială, alege preotul atunci cînd este necesar. După ce parohia a primit candidaturile oficiale, Mitropolitul Diecezan decide care dintre aplicanți îndeplinesc cerințele pentru a putea fi candidați. Apoi, după ce oficiază slujbe de probă, candidații sînt supuși votului membrilor parohiei, după care Mitropolitul confirmă alegerea. Reprezentanții aleși ai parohiei, prezidați de preotul paroh, decid asupra chestiunilor parohiale cele mai importante, cum ar fi bugetul anual și ocuparea unei mari părți a funcțiilor parohiale. De asemenea, ei aleg membrii consiliului parohial și alte organe parohiale administrative cruciale. Consiliul, de asemenea condus de către preot, este organul executiv suprem. Parohiile ortodoxe au de asemenea în mod tipic un consiliu pentru proprietățile imobiliare și alte consilii, cum ar fi cele pentru planificarea pe termen lung, diaconic, și pentru tineret. Filialele asociațiilor ortodoxe naționale operează în strînsă legătură cu parohiile. Diferența este că în BLF membrii consiliului sînt aleși de către enoriași și nu de către reprezentanții aleși ai parohiei.

3.5. Management financiar: surse de venit și aplicarea noului management național¹³⁰

Principala sursă de venit a fiecărei parohii BOF o reprezintă taxa bisericească. Cuantumul taxei este decis de către reprezentanții aleși ai parohiei pentru fiecare an bugetar. În 2005 cuantumul maxim al taxei bisericești în parohiile ortodoxe a fost *de facto* de 2,00%. În cadrul BLF există câteva parohii mici cu un cuantum mai ridicat decât acesta. Taxa bisericească este de fapt o taxă pe venitul impozabil.

Parohiile ortodoxe mai au și alte surse de venit:

- Sînt parohii care produc un venit substanțial din proprietăți, cum ar fi pădurile sau terenurile date în chirie.

- Mici surplusuri pot fi generate din vânzarea de cărți, icoane, candelă, ulei de candelă, și altele.

- Venituri extraordinare pot fi disponibile, cum ar fi subvenționări de la Consiliul Ecleziastic al BOF pentru compensarea unei capacități fiscale reduse sau pentru restaurarea sau achiziționarea de proprietăți, ustensile și veșminte valoroase.

- Venituri extraordinare pot fi disponibile de la stat pentru restaurarea proprietăților cu valoare culturală și de la municipalități pentru îmbunătățirea înfățișării bisericilor și a spațiului ce le înconjoară.

- Există programe ale Comisiei Europene în domeniul culturii, în cadrul cărora parohiile ortodoxe pot și ele să se asocieze.

Parohiile care au perspective pozitive în ce privește evoluția veniturilor lor pe termen lung pot considera justificată apelarea la împrumuturi de pe piața generală a împrumuturilor. În mod obișnuit, scopul împrumutului îl constituie restaurarea bisericilor sau construirea de noi biserici și de alte clădiri parohiale.

Anterior așa-zisului Nou Management Public, bisericile de stat finlandeze au decis să recurgă la aplicarea principiilor de contabilitate generală, cunoscute întrucîva derutant și drept „contabilitate de afaceri”. Schimbarea a avut loc între 1997-2000, sau imediat după ce o reformă similară a fost implementată în municipalitățile finlandeze de la începutul lui 1997 încoace. Aici ca și înainte, bisericile de stat finlandeze adaptează principiile de management financiar municipal, buget și contabilitate, deși ele adaptează aceste principii în scopuri proprii. BOF, de asemenea, se folosește de experiența acumulată și de pregătirea oferită de BLF.

Reforma presupunea că fiecare parohie, din ambele biserici de stat, trebuie să pregătească bugete operaționale și de investiții separate, și că fiecare dintre ele trebuie să poată pregăti o declarație de bilanț anual, o declarație financiară și o bilanță contabilă la sfîrșitul fiecărui an fiscal. Parohiile trebuie să stabilească valorile inițiale ale bunurilor lor mobile și imobile și să înceapă să calculeze o depreciere anuală a valorii proprietăților. Mai mult decât atît, parohiile cu activități organizate în exteriorul propriilor organizații parohiale, cum ar fi companiile de management al proprietății imobiliare cu capital social, trebuie să pregătească

declarații consolidate referitoare la întreaga lor activitate. (Ahonen & Meklin, 2000.)

Există o diferență marcantă în organizarea fiscală a parohiilor BOF față de cele luterane. În BLF un număr mare de parohii aparțin federațiilor parohiale care au un fond în totalitate comun al finanțelor parohiale. Acest fond presupune și faptul că resursele comune sînt administrate în comun. Federațiile sînt un lucru obișnuit în orașe și metropole. Din cauza suprafețelor mari și densității scăzute a comunităților parohiilor BOF, federațiile parohiale sînt greu de realizat, iar fuzionarea parohiilor este și ea de utilitate îndoielnică în multe cazuri. Totuși, după cum s-a menționat mai sus, a existat de curînd o fuzionare parohială.

3.6. *Reprezentarea de jure și de facto*³¹

De la începutul anilor '70 nu mai este exclusă folosirea denumirilor de partid pentru asociațiile alegătorilor la alegerile din parohiile BLF. Nu același lucru se întîmplă în BOF, deși există candidați a căror afiliere la partid este cunoscută înainte de deciziile electorale.

Singurul partid finlandez creștin, Liga Creștină, a fost fondat în anii '70, acum fiind sub numele de Partidul Democrat Creștin (PDC), nu este un reprezentant al perspectivei ortodoxe și sînt mulți luterani care consideră că partidul reprezintă doar o porțiune limitată a perspectivei luterane. În mod obișnuit, au fost și sînt parlamentari finlandezi care sînt membri ai BOF, însă nici unul din rîndurile PDC. În ultimii ani, unul sau doi dintre cei maxim 18 preoți guvernamentali permiși de legislația finlandeză au fost de fapt membri ai acestei biserici, însă dispersați în partide diferite.

Participarea politică a clerului luteran este parte integrantă a istoriei politice a Finlandei. Clerul luteran a alcătuit una dintre cele patru stări sociale din parlament pînă la introducerea în 1906 a parlamentului unicameral bazat pe sufragiu universal. Clerul luteran a fost important și în marele Partid Finlandez, *suomalainen puolue*. Cînd acest partid și-a încetat existența, la scurt timp după declararea independenței Finlandei, o mare parte din cler a devenit activă în partidul conservator, Coaliția Națională. În anii '30 și la începutul anilor '40, mulți studenți în teologie și tineri clerici luterani au fost susținători ai partidului de extremă dreaptă, Mișcarea Populară Patriotă IKL, în pofida legăturilor sale tot mai strînse cu național-socialismul german. Ca atare, interpretarea finlandeză a extremismului de dreapta din acea vreme a avut un vizibil caracter de luteranism naționalist extrem. Pînă în anii '60, clericii luterani au avut tendința de a se pune în slujba Coaliției Naționale sau a Ligii Agricole, care a devenit Partidul de Centru în 1965. Tumultul ideologic din acea vreme, asociat cu democratizarea din bisericile naționale, a dus la apariția clerului social democrat și chiar a celui din DLFP, dominat de comunism din anii '60 încoace.

În virtutea tradiției, clerul ortodox nu participă în politica de partid și cu atât mai puțin nu candidează la funcții politice. Totuși, unii din membrii lui susțin o doctrină cu relevanță politică și socială. Absența activităților politice de partid nu a exclus cu nici un chip sindicalizarea preoților ortodocși, a cantorilor și profesorilor de religie ortodoxă. Totuși, trebuie remarcat faptul că sindicalizarea este parte constitutivă a scenei socio-economice finlandeze, în care rata sindicalizării este de aproximativ 80% dintre angajați.

Am discutat deja reprezentarea în cote egale a clerului, în sensul larg al cuvîntului, și a laicilor în cadrul Sinodului BOF. M-am referit, de asemenea, la reprezentarea mai pronunțată a clerului în cadrul Sinodului BOF decît în Sinodul BLF. În sfîrșit, m-am referit la absența clerului feminin din cadrul BOF, spre deosebire de BLF. Totuși, femeile au o prezență numeroasă printre reprezentanții aleși ai fiecărei parohii BOF, în cadrul consiliilor parohiale și al altor organe parohiale, precum și printre membrii activi ai sinodului BOF. Nu mai trebuie spus că frecventarea de către femei a bisericii în cadrul BOF este mai mare decît de către bărbați, în raport cu proporția respectivă a membrilor bisericii.

Reprezentarea minorităților naționale și etnice face parte integrantă a BOF de la înființarea ei ca biserică autonomă. Într-o ordine numerică aproximativă, BOF reprezintă următoarele grupuri minoritare din Finlanda:

- în general, BOF este reprezentanta karelienilor, indiferent dacă ei sau strămoșii lor vorbesc/vorbeau vreunul din dialectele limbii kareliene, sau așa-zisele dialecte kareliene ale limbii finlandeze³².

- dat fiind faptul că singura regiune în care Finlanda (în trecut fosta ei regiune centrală și de nord-est) se învecinează cu o populație ortodoxă avea un număr însemnat de vorbitori ai limbii kareliene, BOF a rămas reprezentantul cel mai de seamă al acestei populații, odată ce ea s-a refugiat în ceea ce rămăsese din Finlanda în 1939 și apoi din nou în 1944.

- în timpul anilor '90, BOF-ul a primit un potențial rol de reprezentant al noilor imigranți de etnie rusă din Finlanda. Spre deosebire de 1990, cînd numărul tuturor străinilor din Finlanda era de numai circa 10.000, la începutul anilor 2000, doar străinii de etnie rusă se ridicau la circa 25.000. Totuși, după cum s-a arătat mai sus, nu este limpede dacă cei mai mulți dintre rușii în cauză doresc să aparțină de BOF.

- BOF a continuat să îi reprezinte pe cetățenii finlandezi cu ascendență rusă, fie că erau urmașii rușilor stabiliți în Finlanda înainte de primul război mondial, în timpul revoluției ruse sau imediat după aceea, fie că s-au stabilit în Finlanda mai tîrziu. Prin acest grup ne referim la cetățenii finlandezi naturalizați avînd ascendența menționată, iar o parte din ei include unii din „imigranții care au revenit”, descriși în anii '80 ca cei cărora li s-a atribuit naționalitatea finlandeză în URSS. Astfel, deși mulți dintre „imigranții reveniți” care s-au mutat în Finlanda erau luterani sau neafiliați nici unei biserici, nu puțini dintre ei erau ortodocși.

• BOF a primit, de asemenea, rolul de reprezentant al micii minorități a băștinașilor *Koltta Saami* din Petsamo-Laponia, care au devenit refugiați din teritoriul lor preluat de Uniunea Sovietică în 1944 și care erau în mod tradițional ortodocși. Sami este un grup etnic care vorbește diferite dialecte de origine fino-ugrică cu același nume. Nu există nici o inteligibilitate reciprocă între finlandezi și populația sami, iar limbile pot fi considerate cam la fel de îndepărtate cum sînt, de exemplu, româna și spaniola. Populația finlandeză *Koltta Saami*, care s-a stabilit prima dată în nord-estul extrem al actualului teritoriu finlandez după cel de-al doilea război mondial, cuprinde circa 700 de persoane, sau în jur de o cincime din întreaga populație finlandeză sami.

Pînă în anii '90, fluxul convertirilor religioase dintre bisericile de stat luterane și ortodoxe din Finlanda începuse să se încline în favoarea celei din urmă. Există personalități de seamă, culturale și politice, în țară, atît femei cît și bărbați, care s-au convertit, însă nu au avut loc convertiri în masă. Acest lucru se explică parțial prin datinile BOF care nu încurajează convertirea, ci o descurajează mai degrabă. Totuși, majoritatea convertiților sînt oameni simpli, mulți dintre ei avînd strămoși ortodocși și de obicei părinți sau bunici convertiți ei înșiși la luteranism. Actualul arhiepiscop retras din BOF s-a convertit de la BLE, avînd doctorat atît în teologie luterană obținut în Finlanda, cît și în teologie ortodoxă obținut în Grecia. Alt mitropolit al BOF este de asemenea convertit de la luteranism și deține o diplomă de masterat în teologie luterană. Actualul arhiepiscop BOF este născut ortodox, dar are masterat în teologie luterană. Mai sînt și alți membri ai clerului BOF care sînt convertiți.

4. Concluzii: particularitățile unui caz național și dinamica unei decreștinări treptate

În Finlanda, distanțarea cetățenilor față de bisericile de stat nu a atins proporții masive. Analizînd cazul Olandei, care este singura țară din Europa în care retragerea voluntară a cetățenilor din biserică a făcut comunitatea bisericească să devină o minoritate a populației³³, Van Rooden (1998) sugerează că elitelor societății olandeze le-a convenit ca cetățenii să se înstrăineze în număr mare de biserică. Din contră, în societatea finlandeză elitelor le-a convenit să nu aibă loc o avalanșă a alienării, cu toate că separarea de o biserică de stat este posibilă din anii '70 încoace printr-o simplă notificare adresată celui mai apropiat birou local de evidență a populației. Totuși, Finlanda se aseamănă cu Suedia și Germania și diferă de Olanda (Monsma & Soper 1997) prin faptul că participarea celor mai mulți dintre membrii bisericilor de stat sau bisericilor dominante la slujbe este scăzută. Membrii cu participare activă formează mai puțin de 10% din comunitate. Aceasta reprezintă doar o fracțiune a respectivei cifre olandeze de 40-50% din comunitatea bisericească din această țară. Nu este exclus ca, după cum sugerează Monsma & Soper (1997), absența relativă a competiției interreligioase din Finlanda, rezultată

din regimul celor două biserici de stat, să fi jucat un rol în menținerea unui activism redus. Aceasta este, de asemenea, ipoteza comună a specialiștilor care au studiat frecventarea bisericii.³⁴

Finlanda este diferită de Suedia în sensul că BLF nu a ajuns să se identifice în mod clar cu clasa conducătoare a țării din secolul al XIX-lea. Lenhammar (1998) explică apariția noilor curente din afara curentului principal al Bisericii Luterane Suedeze, făcând trimitere la identificarea curentului principal cu elita conservatoare, regalistă sau paternalistă a secolului respectiv. Deși au existat cazuri de represiune statală față de unele dintre noile curente din Finlanda, în anii lor de formare ai acelui secol, situația în ansamblu a rămas diferită de cea din Suedia. În Finlanda, ambele viitoare biserici de stat se confruntaseră în cursul secolelor și deceniilor lor de formare cu provocarea de a deveni biserici reprezentante ale vorbitorilor de finlandeză și, de asemenea, ale finlandezilor vorbitori de kareliană, prin opoziție față de fosta clasă educată vorbitoare de suedeză, sau, mai târziu, și în cazul predecesoarei BOF, prin opoziție față de Imperiul Rus rusofon sau rusofoni în general. Chiar dacă în Finlanda, în timpul așa-zisei „Prime Republici” din perioada 1917-1944 și parțial după aceea, BLF și o parte considerabilă a clerului ei s-au identificat cu dreapta politică naționalistă, falia rezultată față de clasele muncitoare a fost depășită treptat, din anii '70 și, în ce privește unele aspecte, mult mai devreme.

Concluziile lui Lehmann (1998) privitoare la decreștinarea Europei nu se aplică foarte ușor Finlandei. Putem, înainte de toate, să ne referim la înlocuirea comportamentelor creștine convenționale, încurajate în trecut de autoritățile publice generale și de presiunile comunitare din colectivitățile țărănești tradiționale cu o experiență religioasă mai chibzuită, voluntară și mai profund asumată. Ne putem de asemenea inspira din referința lui Heino (et al. 1997, 289) la o declarație a regretatului teoretician etic luteran finlandez *Martti Lindqvist*. În opinia lui Lindqvist, absența în Finlanda a carnavalurilor care au loc în țările catolice nu îi privează pe finlandezi de experiențe care să le activeze forțele subconștientului colectiv. Lindqvist menționează două situații, câte una pentru fiecare biserică de stat. În BOF, el menționează procesiunile creștine cunoscute în limba rusă ca *krestnyj hod*. În BLF, el menționează festivalurile de vară ale noilor curente luterane. Ar fi putut, de asemenea, să menționeze Paștele ortodox și Crăciunul luteran. Potrivit lui Lindqvist, în situațiile menționate, granița dintre „religios” și „secular” se risipește, și singurul lucru care rămâne este „dorul nerostit al finlandezilor pentru un cămin”. Acestea nu oferă un teren propice unei decreștinări rapide.

Prevederile internaționale privitoare la BOF sînt un instrument introdus la începutul anilor '20, cînd subordonarea față de Patriarhia Moscovei devenise inacceptabilă pentru elita politică conducătoare a Finlandei. Aceste prevederi consolidau simțitor autonomia BOF, lucru valabil și în circumstanțe actuale în care Patriarhia Moscovei este din nou independentă față de statul rus și din nou un actor

puternic. Există puține dubii că prevederile naționale finlandeze ce plasează BOF în poziția de a doua biserică de stat, au fost benefice pentru acea biserică. Testul cel mai dificil al prevederilor în vigoare de peste 80 de ani se pare că va fi încercarea de a ajunge la un compromis între autonomia BOF, pe de o parte, și semnele de activare a celor două parohii finlandeze ce țin de Patriarhia Moscovei, pe de alta.

Reglementările naționale cu privire la bisericile de stat finlandeze au avut cel mai probabil ca rezultat excluderea unor alte culte decât cele reprezentate de către bisericile de stat. Totuși, este greu de stabilit care culte anume ar fi putut fi excluse. Majoritatea finlandezilor care participă la slujbele penticostalilor finlandezi, care este cea mai mare denominație după BLF și BOF, au ales să rămână membri ai bisericii luterane. Biserica catolică are doar o miză mică în Finlanda, și doar o bază îngustă de expansiune. Cea mai mare orientare noncreștină, Martorii lui Iehova, nu a căutat recunoașterea sau sprijinul statului, ci a vrut să fie pe cont propriu. În sfârșit, deși comunitatea musulmană din Finlanda este în creștere din anii '90 datorită valului de somalezi, irakieni și iranieni, cei mai mulți dintre presupușii musulmani rezidenți nu au căutat să dobândească o apartenență activă în cadrul comunității musulmane organizate din țară.

În managementul său, BOF se confruntă cu problema capacității ei limitate. În pofida comunității ei mai mici și a răspîndirii resurselor ei pe întreaga întindere a Finlandei, ea întreține o organizare completă formată dintr-un centru, dieceze și parohii independente. În BOF există încredere în soluțiile orientate spre „economii la scară mare”, prin contopirea parohiilor, deși a avut loc o singură astfel de fuziune la începutul anilor 2000 și nu mai avusese loc nici una din 1950, când s-a făcut o delimitare a parohiilor în sistemul BOF. În BOF, mai există și opțiunea identificării de *economii pe baza obiectivelor*, prin inter-relaționare, resurse comune și funcții comune, fără a se recurge la fuziuni. Și aceste alternative suplimentare sînt utilizate pe scară largă.

BOF constituie un însemnat reprezentant politic, în multe moduri. Mulți dintre membrii ei vîrstnici continuă să se identifice puternic cu ascendența lor kareliană sau finlandezo-kareliană, iar membrii ei de origine rusă, fie din perioada artelebică, fie din perioadele ulterioare, pot de asemenea să își afirme identitatea. Democrația internă a fost impusă asupra ambelor biserici de stat finlandeze de către stat, ca și condiție pentru statutul lor special. Această democrație internă nu poate fi privită a fi în conflict cu moștenirea creștină în general, nici cu principiile comunităților creștine din doctrina celor două biserici în particular. Tradiția BOF nu permite hirotonisirea femeilor, dar acest lucru nu pare a fi un handicap serios deocamdată. Cea mai mare provocare cu care se confruntă BOF îi privește pe imigranții ruși și problemele canonice legate de ei și de cei trei poli ai Constantinopolului, Moscovei și capitalei BOF, Kuopio.

Există în prezent mii de etnici ruși stabiliți în Finlanda, care se identifică cu ortodoxia. Totuși, numai o minoritate restrînsă dintre aceștia s-au alăturat Bisericii.

Acest lucru reiese din faptul că numărul membrilor BOF a crescut doar cu câteva mii în timpul anilor '90, în pofida celor 25.000 de imigranți ruși din Finlanda. Dacă jumătate dintre cei care s-ar putea identifica cu ortodoxia s-ar fi alăturat bisericii, comunitatea BOF ar fi crescut cu 10.000 în loc de 2.000 sau 3.000. Și din aceste calcule reiese importanța relațiilor dintre polul canonic al Constantinopolului, Moscovei și al orașului finlandez Kuopio.

Note

1. Studiul de față constituie o revizuire și reactualizare din 2005 a unei lucrări susținute pentru prima dată la cea de a 28-a sesiune comună a atelierelor *European Consortium for Political Research*, Copenhaga, 14-19 aprilie, 2000, atelierul 22, „Biserica și Statul în Europa”, condus de John Madeley, Departamentul Guvernamental, Școala Londoneză de Economie, și Stathis N. Kalyvas, Departamentul de Politică, Universitatea New York, New York, SUA.

2. În această lucrare folosesc adesea termenul de „cult” în loc de „Biserică” pentru a mă referi la cultele care nu sînt Biserici și la organizațiile acelor culte.

3. Bader 1999; vezi și aprinsele dezbateri americane de pe Internet între susținătorii și opozanții separației. Bisericile protestante de frunte din Statele Unite reprezintă cel mai clar exemplu de astfel de grup denominațional.

4. Cf. Monsma & Soper 1997, 3 și *passim.*, a căror interpretare este mai limitată decît cea făcută aici. Nu pot și nu intenționez să analizez în această lucrare chestiunile complicate ce includ problemele juridice ale democrației religioase interne și ale drepturilor intradenominaționale ale omului. Totuși, cred că este posibil ca prevederile legale europene să fie mai pregătite decît cele americane pentru a insista ca drepturile omului să nu fie încălcate nici măcar în interiorul comunităților religioase în pofida faptului că oamenii aderă la ele voluntar și au *c'e jure* dreptul să se retragă din ele cînd doresc. Ca atare, europenii par să ia în considerare mai ușor decît americanii posibilitatea ocurenței unor fenomene precum abuzul psihic.

5. Vezi de asemenea Ahonen 2000, paginile mele de Internet asupra capacității.

6. *Mat.* 22: 37-40, în special 22: 37, „iubește-ți aproapele ca pe tine însuți”, traducere din Gillquist 1997, 62. De Gruchy (1995) are un punct de vedere interesant, el socotind că idealurile democratice își au originea în vremea profeților Vechiului Testament. Astfel, el îl urmează pe marele teoretician politic al comunităților Walzer (1986).

7. Este bine cunoscut faptul că în timpul Rusiei pre-revoluționare nu a ieșit la lumină nici o tradiție puternică care să contracareze diversele curente marxiste. Un curent propriu al gândirii ruse l-a reprezentat teologia filosofică (*Vladimir Soloviev, Pavel Florensky și Serghei Bulgakov*). În afară de discursul pur teologic, a existat filosofia existențială cu influențe teologice a lui *Nikolai Berdiaev*. Acești autori acordau o importanță specială conceptul greu de tradus de *sobornost* sau *cherkovnost* („bisericitatea”) ca presupusă materializare a celei mai adevărate înțelepciuni divine (*sophia*) pe care ei o declarau drept legătura fundamentală dintre credincioși. Această accentuare poate fi socotită a implica o subliniere – chiar dacă prin recurgerea la un anacronism – ce poate fi numită „comunitariană”, cel puțin în ce privește teoria politică. Vezi Kotiranta 1995.

8. Bader (1999) susține că democrația politică poate fi privită ca un set de principii cărora cîteodată ar trebui să li se permită să transceadă principiile cultelor în caz de conflicte. Monsma și Soper (1997) abordează problema într-o formă mai neutră. Se poate compara situația finlandeză cu cea din Rusia, unde a rămas dificil să se procedeze la introducerea așa-zisului „principiu sinodal” care presupune un rol puternic al laicilor în guvernarea Bisericii.

9. „Economii la scară mare” implică faptul că costul mediu per unitate de producție descrește pe măsură ce crește mărimea unității de producție. „Economii de obiectiv” implică posibilitatea utilizării în comun a unor resurse pentru mai multe scopuri. De exemplu, aceiași oameni pot fi potriviți pentru îndeplinirea a mai mult de o singură funcție dacă pot investi timpul necesar. Acest lucru poate transcende limitele organizațiilor, de exemplu, pot exista oameni care au capacitatea de a servi mai multe organizații în același timp. Alt exemplu, dacă o organizație trebuie să investească oricum anumite costuri fixe pentru a înființa o funcție, și dacă aceasta aduce după sine o capacitate în plus, acea capacitate poate fi vândută altor organizații. În sfârșit, aglomerarea anumitor activități în industrii sau echivalente de industrii (inclusiv activități religioase) care concentrează „ciorchini” în anumite regiuni implică de asemenea economii centrate pe obiectiv. Teze 1980.

10. Vezi Mueller 1989, deși inițial a fost dezvoltată de economiștii *Gordon Tullock* 1967 și *Anne Krueger* în 1972. Aici, conceptul de „chirie” nu se referă în nici un caz la chiria plătită gazdei de către chiriași, ci la ceea ce obține un deținător de resurse din costul oportun al acelor resurse. Adică, odată ce o resursă este dedicată unui scop, există un cost oportun egal cu profitul pierdut al acelei resurse în folosul în care *nu* a fost utilizat. În căutarea de chirii există în acest sens două tipuri de chirii. *Primul tip* este cel al chirilor pentru actorii care au creat o valoare pe piețele competitive prin noi combinații de resurse sau satisfăcând noi cereri. *Al doilea*, există chirii în situații de „căutare de chirie”, unde o piață s-a diminuat sau chiar a devenit nonpiață. În acest sens, chirile primite de către actorii care sînt acceptați în piețele protejate sau în nonpiețe *nu* beneficiază de valoarea pe care o creează, ci de pe urma statutului lor protejat. Ei pot încerca să smulgă beneficii în detrimentul altor actori prezenți în piețele protejate sau în non-piețe. (Vezi Solvason 1991, 2.) Solvason (loc. cit) dă exemple mai puțin flatante de actori căutători de chirii. Aparatul conceptual al căutării de chirii se aplică și bisericilor de stat aflate timp cât ele sînt implicate într-o competiție inter-religioasă într-o situație unde nici o altă comunitate religioasă nu reprezintă pentru bisericile de stat o provocare serioasă.

11. Prim-vicepreședinte și economist șef al Bănci Mondiale la vremea la care a elaborat acel text.

12. Este o competiție „politică” doar în sensul în care nu este o competiție de piață economică. Totuși, aceasta nu înseamnă că politica de partid sau instituțiile politice oficiale ar trebui să fie implicate. Competiția „politică” în acest sens este de asemenea foarte obișnuită printre firmele de afaceri. De exemplu, să luăm amenințările sau contraamenințările giganților contemporani din piețele de softuri de computer sau servicii de internet de a-și da sau nu în judecată concurenții în problemele litigioase.

13. Stiglitz (1998) se referă la poziția actorilor cel mai bine poziționați din comerț și agricultură. Ne putem întreba dacă acest lucru nu este cumva adevărat pentru bisericile și cultele consacrate, mai ales dacă avem de-a face cu bisericile de stat cu poziție oficială definită sau măcar permisă de stat. În ce privește costurile pierdute, clădirile bisericesti ale bisericilor consacrate sînt cu siguranță un obiect de controversă.

14. Urmate mai tîrziu îndeaproape de Monsma and Soper (1997).

15. Totuși, cazul Estoniei este complicat. La sfîrșitul anilor '90, Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului a restabilit statutul autonom al Bisericii Ortodoxe Apostolice Estone, a cărei predecesoare funcționase în anii 1923-1940/1945. Statul eston i-a confirmat bisericii statutul oficial. Încercînd să rezolve conflictele, guvernul eston a acordat în 2002 un statut juridic privat parohiilor Bisericilor Ortodoxe Ruse ale Patriarhiei Moscovei de pe teritoriul Estoniei. Este de remarcat faptul că Biserica Apostolică Estonă are 20.000-30.000 de membri, în vreme ce numărul celor afiliați parohiilor Patriarhiei Moscovei este, aproximativ, de zece ori mai mare. Vezi

Papathomas & Palli 2002. De remarcat este și faptul că Estonia este împreună cu Olanda și Republica Cehă singura țară europeană unde doar un număr mic de cetățeni își recunosc apartenența la o comunitate religioasă. Este posibil ca în Estonia doar un sfert sau mai puțin de 400.000 de oameni să se identifice cu o astfel de comunitate, printre care cele două biserici ortodoxe împreună și Biserica Luterană Estonă sînt egale ca număr de membri.

16. Monsma și Soper (1997) se referă exact la alternativele „oficiale” și „neoficiale” în structurarea relațiilor stat-biserică. În ce privește considerațiile de față, o structurare „neoficială” va face o țară să tindă înspre o soluție contractuală sau, în funcție de caz, înspre o soluție liberală, însă una în care se înregistrează o diferențiere a statuturilor diferitelor culte.

17. Represiunea a fost prea puțin sistematică. Din contră, ea a constat din politici punctuale ale Suediei precum interzicerea accesului preoților ortodocși din Rusia pentru a înlocui pe preoții decedați sau plecați, aversiunea față de folosirea slavonei în slujbele ortodoxe, dispute cu privire la proprietăți și diferite presiuni ale statului sau ale societății civile în sensul convertirii la luteranism, vezi analiza recunoscută drept „moderată” a acestei probleme făcute de Laasonen (2005).

18. În Imperiul Rus, Polonia a deținut o poziție oficială asemănătoare, dar din 1863, cel mai târziu, autonomia Poloniei nu a mai fost aplicată în practică. Cel de-al treilea caz a fost Basarabia, a cărei nobilime a refuzat o ofertă de autonomie din partea Împăratului Rus în 1812.

19. Pentru aceste evoluții, vezi Loima 2004. Unul din factorii declanșatori ai disputei a fost, și încă mai este, folosirea finlandezei versus folosirea slavonei, care se poate auzi în slujbele ocazionale din BOF, mai ales în orașele mari. Folosirea slavonei a scăzut încet în BOF pînă cînd s-a ajuns la actuala situație în anii '70. În BOF majoritatea slujbelor au loc în finlandeză, deși există slujbe și în suedeză, greacă, română și slavonă, cel puțin. Mai există și problemele calendarului. Biserica Ortodoxă Rusă folosește calendarul iulian, în timp ce BOF este probabil, de la data *tomos*-ului din 1923, singura Biserică Ortodoxă din lume care respectă calendarul gregorian, inclusiv stabilirea datei Paștelui. Cele trei mănăstiri ortodoxe ale Finlandei respectă și ele calendarul gregorian spre deosebire, de exemplu, de cazul Greciei. Acolo, Biserica Ortodoxă respectă calendarul gregorian cu excepția stabilirii datei Paștelui, iar mănăstirile continuă să adere la calendarul iulian.

20. Ziarul *Helsingin Sanomat*, 23 ianuarie, 2000. – De remarcat că pînă recent, președintele finlandez numea atît episcopii BLF cît și ai BOF, și a continuat să îi numească pe episcopii acestora din urmă încă o vreme după ce nu-i mai numea pe cei ai BLF. În ce privește rămășițele administrării guvernamentale naționale anterioare ale celor două biserici de stat finlandeze, administrația centrală a BOF încă mai este plătită din bugetul guvernamental național, motiv pentru care Arhiepiscopul Mitropolit al BOF semnează un „contract de rezultate” anual cu Ministerul Educației, într-un mod asemănător cu ceea ce fac, de exemplu, rectorii Universității Finlandeze. Probabil aceste practici legate de BOF vor înceta în curînd, la fel cum s-a întîmplat cu echivalentele lor în ce privește BLF. Motivația retragerii lor mai încete în ce privește BOF se află în resursele insuficiente ale BOF și în capacitatea ei prea limitată de administrare pentru a-și asuma în curînd schimbările necesare.

21. *Ibid.*

22. Cele mai mari dintre acestea sînt alcătuite pe departe din pentecostali, cu peste 50.000 de membri. Totuși, un număr mare de persoane ce participă *de facto* la Biserica Pentecostală nu au renunțat la calitatea de membri ai BLF. Biserica Liberă a Finlandei are aproximativ 13.000 de membri. Biserica Catolică are o dieceză în Finlanda și circa 6.000 de membri. Mai sînt și circa 5.000 de adventiști. (Heino *et al.* 1997)

23. Cea mai mare din comunitățile respective este cea a Martorilor lui Iehova cu circa 17.000 de membri. Numărul estimat de musulmani este de circa 10.000, dar există doar în jur de

1.000 de membri înregistrați în comunitatea Musulmană Finlandeză. Trebuie menționat faptul că date asupra altor culte decât luteranismul sau ortodoxia provin de la sfârșitul anilor '90, Heino *et al.* 1997.

24. În conceperea secțiunilor 3.2-3.5 am recurs la următoarele surse: Ambrosius 1982 (reactualizat din diferite surse), Hakkarainen 1998, Hallamaa 1998, Heikkilä 1999, Heikkilä *et al.* 1996, Heino 1997, Heino *et al.* 1997, Houtsonen 1981 (reactualizat din diferite surse), John 1976, Karjomaa 1982 (reactualizat din diferite surse), Kirkinen 1982, Kirkinen *et al.* 1995, Koukkunen 1982, Laitila 1998, Mustonen 1980, Ortodoksinen kalenteri 1999, Ortodoksien kirkon kanonit 1980, Parrukoski 1989 (reactualizate din diferite surse), Seppo 1999, Setälä 1966, and Tuohimäki 1998. Referința directă în text la acele surse este menținută la nivel minim.

25. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

26. Aici mă refer la discuțiile de pe Internet. De remarcat că există multe orientări diferite ale Bisericilor Ortodoxe din Statele Unite, fie ele subordonate sau nu față de Patriarhatul Ecumenic al Constantinopolului. În Statele Unite există de asemenea Biserici Ortodoxe cu o doctrină diferită față de doctrina trinitariană a Bisericilor Ortodoxe tradiționale ale Europei.

27. Trăsături des întâlnite includ interzicerea măsurilor contracepționale, eforturi de a exercita control social pentru detectarea cazurilor de recurgere la aceste măsuri, interzicerea televizoarelor și eforturi de detectare a încălcărilor acestei prohibiții, interzicerea consumului de alcool, preferința căsătoriilor doar între credincioșii din cadrul aceluiași curent religios și presiuni severe ale membrilor împotriva membrilor ce nu se supun acestor reguli. Totuși, din câte se pare, nu s-au făcut studii sistematice asupra acestor încălcări. Motivul cel mai probabil este dorința de a nu irita mișcările în cauză. Trebuie observat că mișcările sînt în mod ocazional foarte puternice ca forțe sociale, și ele sînt mult mai puternice în anumite regiuni ca să nu mai vorbim de anumite municipalități și câteva din satele lor.

28. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

29. Ca să fiu precis, cantorii nu fac parte din cler decât în cazurile cînd au fost hirononisiți. Trebuie observat faptul că în BOF sînt de asemenea mulți cantori femei, care în mod categoric nu pot fi hirotonisite indiferent de educația lor și meritele lor spirituale.

30. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

31. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

32. Limba finlandeză aparține grupului de limbi fino-ugrice. Principala limbă ugrică este maghiara, care este la fel de diferită de finlandeză cum este engleza de cealaltă limbă indoeuropeană, greaca. Cea mai răspîdită limbă finică este finlandeza, care are în jur de 5 milioane de vorbitori la nivel global. Lingviștii au căzut de acord că limba kareliană, în prezent vorbită ca limbă maternă de numai cîteva zeci de mii de persoane aproape numai în Rusia, e o limbă distinctă de finlandeză. Trebuie să se facă distincția între limba kareliană, vorbită în cîteva dialecte ce pot fi destul de diferite, și așa-zisele dialecte kareliene ale limbii finlandeze propriu-zise, ai cărei vorbitori nativi nu au probleme în înțelegerea acestor dialecte spre deosebire de limba kareliană. Mulți dintre refugiații ortodocși către ceea ce rămăsese din Finlanda în anumite momente ale secolului trecut vorbeau dialectele kareliene ale finlandezei, iar nu dialecte ale limbii kareliene, deși mulți stăpîneau și dialectele pe cale de dispariție ale limbii kareliene propriu-zise, iar pentru unii din ei un dialect al karelienei era chiar limba maternă. (Kirkinen *et al.* 1995.)

33. Estonia și Republica Cehă, celelalte două țări europene unde numai o minoritate a populației declară o apartenență religioasă, sînt cazuri diferite. În ambele țări, 45 de ani de regim sovietic sau socialist forțat au jucat un rol major în distanțarea majorității populației față de religie.

34. Vezi de exemplu, Norris & Inglehart (2004), ce expun de asemenea o analiză interesantă a unor tipuri de probleme asemănătoare în țările Europei Centrale și de Est.

35. El este din 1977 Arhiepiscopul Ortodox al Finlandei.

Traducere de Cătălin Ardelean

*

Pertti AHONEN, profesor de Administrație Publică la Universitatea din Tampere, Finlanda, expert în țările în curs de dezvoltare și în țările aflate în tranziție, precum și în probleme ale Uniunii Europene, autor a peste 200 de studii, între care volumele *Eduskunta, informaatio, hallinto* (Parlament, informație, administrație publică) (1980), *Hallinnon arvioinnin lähestymistapoja* (Teoriile administrative ca teorii ale politicilor și managementului) (1989), co-autor al *Metamorphosis of the Administrative Welfare State* (1997), editor și autor al capitolului introductiv al volumului *Tracing the Semiotic Boundaries of Politics* (1993).

Pertti Ahonen, *A Minority State Church in a Liberal Democracy: A Case in the East-West Interface of Finland*, versiune revizuită și actualizată a studiului prezentat la cea de a 28-a sesiune comună a atelierelor *European Consortium for Political Research*, Copenhaga, 14-19 aprilie, 2000, atelierul 22, „Biserica și Statul în Europa”; studiul este publicat cu permisiunea autorului.

În administrația publică locală „modelul Ceaușescu funcționează și la ora actuală”

INTERVIU CU GÁBOR KOLUMBÁN

– În alegerile de anul trecut și în perioada care le-a urmat au început să devină mai vizibile regiunile. Chiar în interiorul PSD-ului a apărut acel grup de la Cluj cu o voce distinctă și cu o intenție reformatoare – atîta cît poate fi într-un partid de acest fel. Credeți că ar fi posibil ca în România un partid de anvergură națională să se muleze pe un fel de decupaj teritorial, așa cum în țări în care există partide regionale, și cele de anvergură națională elaborează platforme diferențiate, în funcție de regiuni?

Eu cred că una dintre problemele cu care se confruntă România este criza de conducere care se trage încă din perioada de dinainte de anii '80, cînd, practic, din considerente economice, chiar sub regimul lui Ceaușescu, România a început să se deschidă către lume. Prima deschidere a avut loc în anii '60. După aceea a urmat o închidere care în anii '80 nu s-a mai putut menține, ducînd în final la o semideschidere a țării. Sînt două mari procese care au contribuit la acest lucru. Primul este cel provenind din sfera comunicațiilor: prin dezvoltarea televiziunii prin satelit, a internetului, a telefoniei mobile, practic, oricine, oriunde în lume, poate fi conectat la orice rețea, oriunde ar fi celălalt nod. Al doilea proces este de natură economică, existînd această tendință de unificare a piețelor și de creare de actori economici mari, de firme multinaționale care concentrează piețe, capital, resurse, în competiția pe care o duc la nivel global. Aceste două tendințe nu sînt independente una de cealaltă și nici lipsite de impact asupra dezvoltării societăților. Un astfel de impact îl sesizăm noi: creșterea diversității în orice societate care este deschisă acestor fluxuri de informații și de resurse.

România se confruntă acum cu o situație contradictorie, în care țara și societatea românească au un trend de dezvoltare mai avansat decît acela din sfera politică și din sistemul politico-administrativ. Structurile noastre statale și

instituțiile noastre sînt foarte mult rămase în urmă față de nivelul la care se află societatea românească. (Făcînd o comparație, diferența dintre un român care trăiește în România și un englez care trăiește în Anglia nu este atît de mare pe cît este diferența dintre o structură politico-administrativă engleză și una românească.) Noi am devenit o societate mult mai dinamică, dar care nu are un sistem de conducere adecvat vieții noastre dinamice. Aceasta este teza mea fundamentală.

Orice încercare de a crea un cadru și un sistem instituțional mai adecvate pentru această societate diversificată, care este din ce în ce mai complexă, este binevenită. Va veni momentul în care cetățenii vor fi foarte nemulțumiți de structurile de care dispun. Chiar și acum sînt nemulțumiți, însă va veni momentul cînd generația născută după '90 nu va recunoaște legitimitatea unui proces de dinaintea nașterii sale și va pune întrebarea: de ce trebuie ca eu să tolerez această ineficiență, această lipsă de răspundere, toată această corupție ș.a.m.d.? Pentru că, umblînd prin lume, va vedea alte sisteme, care sînt mai aproape de cetățean, sînt mai eficiente, mai economicoase și nu lezează demnitatea cetățeanului în fiecare zi. Această este problema fundamentală.

Eu cred că pot exista în momentul de față două abordări diferite ale problemei. Prima abordare este ca, de vreme ce am moștenit o anumită structură teritorială, să facem structura partidelor și a instituțiilor conformă cu această moștenire. Aceasta a fost soluția lansată de Iliescu. În '90, în februarie, dezbaterile privind abolirea sentinței de condamnare la moarte a stîrnit proteste, în București. Se strînsese lume în fața clădirii Guvernului, cerînd să se reinstaureze pentru teroriști sentința de condamnare la moarte. Atunci, eu am fost cooptat ca membru în Consiliul Național al FSN. A fost singura și ultima dată cînd am fost invitat acolo. Am stat vizavi de domnul Iliescu la masă, eram o sută și ceva de oameni, și domnul Tőkés László era membru, era și Doina Cornea, ... era o întrunire pentru pregătirea alegerilor. Atunci eu i-am zis domnului Iliescu: „Domnule președinte, structura teritorială actuală a României nu este cea adecvată. Există tot felul de cereri din partea unor județe desființate, există localități care cred că nu au nimic de-a face cu centrul de comună căruia îi sînt arondate. Prima dată ar trebui să facem o reformă a administrației teritoriale.”

– Chiar înaintea Proclamației de la Timișoara...

Am undeva casetele înregistrate ale convorbirii – țin minte că toată lumea era foarte șocată că eu, cînd a început ședința, am pus un mic reportofon pe masă. Au venit cei de la SPP și au întrebat ce-i cu el. Eu l-am întrebat pe Iliescu dacă pot să-l folosesc. Sigur, sigur, e democrație, e libertate – mi-a răspuns. Așa că am două casete înregistrate care cred că sînt deja de valoare istorică, cu domnul Iliescu ținînd o întreagă prelegere despre cum nu avem timp să facem o asemenea reformă,

despre faptul că sistemul este bun așa cum este și că, oricum, nu este important. Atunci trebuia să elaborăm Legea electorală și Constituția. E clar că nici măcar ideea revizuirii hărții administrativ-teritoriale a României nu era agreată de Iliescu. Fiind mult timp secretar de partid în diferite județe, el era obișnuit cu acest sistem de gestionare a țării. Structura de partid de dinainte de '89 era perfect optimizată pe structura de județe. Președintele Consiliul Județean, cum ar fi în terminologia actuală, era prim-secretarul Comitetului Județean de Partid și era atotputernic. Era mai mult decît este prefectul la ora actuală.

Făcînd o paranteză aici, se vede, de fiecare dată, cu ocazia alegerilor, că renaște un model de prefect care nu este altceva decît modelul primului secretar de județ. Partidele nu sunt capabile în momentul de față să iasă din acest clișeu politic. Acesta este unul dintre modele, pe care eu îl numesc modelul lui Ceaușescu, care funcționează și la ora actuală. „Marele maestru” a clădit administrația teritorială conform propriilor interese, și așa a rămas. Toate procesele cu dezvoltarea capitalelor de județ au continuat, iar efectele acestora dăinuiesc și acum.

Cealaltă abordare ar fi să sondăm nivelele mai adînci ale societății și să încercăm să depistăm o structurare mai profundă a societății decît cea administrativ-teritorială. O abordare posibilă ar fi să folosim regiunile culturale ale profesorului Dumitru Sandu, dar există și alte posibilități care nu sînt chiar atît de științifice, ci țin de intuiție și de conducerea locală. Să ținem cont de (a)filiațiile, de loialitățile, de legăturile mici, cu alte cuvinte, ideea lansată de Ovidiu Pecican, de a ne folosi de familii și de vecinătăți. Este o idee foarte valoroasă. Eu cred că oamenii, în viața de zi cu zi, au o rețea socială foarte bine structurată și că orice inițiativă politică ar trebui să țină cont de această rețea socială deja existentă. Tocmai de aceea, trebuie să cunoști această realitate, nu să stai undeva la birou și să citești presa care scrie despre tine (cam la atît se reduce acum capacitatea de înțelegere a societății românești de către sfera politică). Ar fi o completă refacere a sferei politice dacă am urma acest principiu. Ca fost politician activ – și orice cetățean ar trebui să fie un politician –, aceasta e filozofia mea de conducere participativă a unei societăți. Mie nu îmi place prima paradigmă. Eu nu vreau să trăiesc în sfera politică a lui Ceaușescu. Mi-ar plăcea a doua paradigmă: să încerc să creez un sistem politic care să fie mai apt pentru conducerea unei societăți care este dinamică, este în plină dezvoltare; și nu să violez tot timpul societatea prin sistemul politic și voința politică, ci să servesc mai mult dezvoltarea societății, iar sistemul politic să fie un ajutor, un sprijin pentru procesele de dezvoltare care oricum au loc, unele mai libere, altele mai îngîrădite de către sfera politică.

Dacă ne îmbarcăm în această a doua paradigmă, atunci e evident că o structură politică, un partid care se construiește pe cu totul alte principii decît partidele actuale, ar fi o probă, o încercare de veridicitate, de verificare a acestei prezumții. Dacă un astfel de partid s-ar construi și ar intra în competiție politică, și dacă este

adevărat ceea ce spun, ar trebui să câștige. E clar că fără voință politică nu se poate schimba structura administrativ-teritorială, nu se poate face un altfel de stat. Ori prin revoluții, ori prin mecanisme democratice. Revoluțiile nu mai sînt la modă, nu cred că România ar mai putea suporta o altă revoluție. Însuși conceptul de revoluție a fost pervertit și golit de credibilitate. „Revoluția furată” este un concept foarte cuprinzător pentru acest proces. Rămîne democrația. Încă nu s-a furat democrația în România. Multe alte lucruri s-au furat, dar încă democrația încă nu, pentru că ea nu a existat încă în adevăratul ei sens. Nu poți fura ceva ce nu există.

Cred însă că acest al doilea model ar fi demn de încercat. Totul depinde de sprijinul uman, de resursele de creativitate, de inovație și, nu în ultimul rînd, de o astfel de viziune politică.

– La ultimele alegeri, în zona Banatului, PNȚ-ul a reușit să culeagă în jur de 20% din voturi. Voturile acelea nu se regăsesc niciunde în Parlament, au rămas fără nici un fel de reprezentare, chiar dacă constituie un număr destul de însemnat. Cum am putea ieși din acest cerc vicios, în care partidele mari nu au capacitatea de a se transforma pe ele însele și de a transforma, mai apoi, realitatea din jurul lor, iar altele care, poate, ar vrea să valorifice potențialul local, regional, cum a fost și AP-ul (care inclusese în platforma sa conceptul de subsidiaritate și care a preluat pe listele sale candidați UCM, formațiune politică ce, în condițiile legislative actuale, nici măcar nu a putut căpăta statut legal), nu pot să intre în competiție?

Trebuie să înțelegem că există două tendințe care sînt destul de greu de împăcat. Prima tendință se datorează faptului că toate țările est-europene intră în Uniunea Europeană, ceea ce face ca să se formeze partide mari care se afiliază marilor coaliții de partide din Europa. Aceste partide sînt construite pe ideologii politice și respectă în general tradiția europeană: creștin-democrația, social-democrația, liberalismul, însă aceste concepte ideologice nu prea au rădăcini istorice în Europa de Est. Liberalismul din Statele Unite sau din Anglia înseamnă cu totul altceva decît liberalismul dintr-o zonă, îmi vine să-i spun premodernă, ca a noastră, în care modernizarea încă nu s-a terminat. Desigur, de la nivelul european vine sprijin politic și economic, și printr-o astfel de coagulare se pot ataca subiecte mari, cu impact la nivel european. Este, de aceea, o sfidare clară pentru orice partid din Europa de Est să se muleze pe structurile de partid europene. Însă aceasta este o tendință care se întoarce împotriva regionalizării sau a comportamentului regional al partidelor.

Pe de altă parte, realitatea este că, în general, oamenii nu prea își acordă voturile pe baze ideologice și că, peste tot în lume, marile partide sînt nevoite să prezinte diverse mesaje trans-ideologice, uneori din ideologia partidului adversar. Se poate lesne observa în momentul de față o diluare a ideologiei marcante, aceasta

fiind una din problemele cu care se confruntă partidele mari. Oamenii vor soluții la probleme simple, de zi cu zi, vor o viață mai demnă, mai sigură. Pentru acoperirea acestei nevoi, partidele mici, care au susținere în zona locală și au această rețea de vecinătăți cu foarte mulți adepți înrolați, pot să aducă o schimbare importantă.

La noi există tendința partidelor mari, parlamentare, care să se afilieze la partidele din Uniunea Europeană și, din câte am observat evoluțiile din Ungaria, Polonia, Cehia după integrare, acest lucru se și întâmplă. Adevărul e că partidele își pierd mesajele importante pentru oameni și încep să intre în corul mare pentru că aceasta le dă un sentiment de succes liderilor, cărora le place să meargă la Bruxelles, să călătorească, și pentru care devine din ce în ce mai enervant și mai plictisitor să facă față întrunirilor cu cetățenii. Nu mai vezi un senator la biroul senatorial decât o dată sau de două ori pe an. Nu au timp. Sînt oriunde în lume, numai acasă nu. Se creează astfel un vid, un vacuum local în sfera democrației.

Acest vid local se poate umple de către societatea civilă. Primul pas pentru o astfel de structurare nouă de guvernare ar fi ca în legislația privind alegerile locale să apară din nou posibilitatea ca organizațiile neguvernamentale să participe la acestea cu candidați proprii. Acest lucru era posibil pînă nu demult, dar din cauza scandalului din UDMR, tocmai acest lucru a fost extirpat din legea noastră. Nu are nimeni de ce să se teamă de syndicate sau de ONG-uri că participă la alegeri, pentru că ONG-urile existente la ora actuală pot să-și găsească un sprijin în comunitățile locale și, într-adevăr, există toate probabilitățile să prezinte oameni mai credibili drept candidați. Ideea ar fi să umplem acest vid de putere – eu aș folosi mai degrabă conceptul de „vid de conducere locală” – cu oameni noi, care nu provin din sfera de partid, oameni independenți sau care sînt înrolați în societatea civilă, oameni activi care au credibilitate în comunitățile locale și care au arătat ce au fost în stare să facă vreme de 15 ani. Dacă s-ar întâmpla acest lucru, după aceea cu acești oameni s-ar putea iniția o nouă discuție despre o reorganizare a sferei politice.

Aș gîndi această strategie în două etape. Prima etapă ar fi să rezolvăm vidul de democrație la nivel local, după care să urmeze o reorganizare a partidelor pe baza acestui șoc local. Dacă la alegerile locale s-ar adevăra că partidele mari din parlament au pierdut locurile din consiliile locale, atunci ele ar fi silit să se trezească la realitate și, astfel, ar realiza că cetățenii vor cu totul altceva decât lucrurile care figurează în agenda politicianilor. Pentru aceasta ar trebui însă să existe o coordonare puternică între organizațiile societății civile. Ar trebui să abandonăm acest rol de *watch-dog*, să stăm și să așteptăm să fim fentați de fiecare dată de politicieni. Înainte de alegeri purtăm discuții, ei ne promit, noi spunem da, vă dăm sprijinul, după care nu se întâmplă nimic. Eu cred că o atitudine civică la nivel local înseamnă să iei responsabilitatea în mînă și să încerci să rezolvi problemele comunității, din domeniul tău de expertiză.

Evident, această problemă ne conduce la întrebarea unde este și unde nu este societate civilă în România? Probabil sînt zone unde societatea civilă este mai

puternică, zonele urbane, respectiv zona Transilvaniei, și sînt zone unde societatea civilă este mai puțin organizată și mai puțin activă. Acea hartă de distribuție regională a voturilor ar putea să fie și mai puternic conturată în urma răspunsului dat la întrebarea de mai sus. Bănuiesc că ar împinge puțin partidele politice să fie mai active în zonele unde societatea civilă este mai slabă.

Știu că este foarte radical ceea ce spun, pentru că asta înseamnă că societatea civilă care, prin definiție, este non-politică, să intre în jocul politic. Nu știu dacă liderii societății civile ar fi dispuși să facă acest lucru. Această dilemă a fost tot timpul prezentă în istoria politică a României de după '89, dacă ar fi să ne gîndim doar la Alianța Civică și Partidul Alianței Civice. Modelele acestea nu au funcționat. Cînd societatea civilă emană din ea, însăși o structură politică, aceea ori devine la fel cum sînt celelalte, ori moare. Ar trebui să ne gîndim cumva să avem o guvernare locală civică. Și atunci nu ar mai fi nevoie de acea „emanație”. Numai după ce la nivel local se întîmplă umplerea acestui vid democratic și pot să emit mesaje și să rezolv probleme locale, numai după aceea se poate discuta despre o restructurare a sferei politice și a statului român.

Există un element comun în ambele modele pe care le-am luat în discuție: comunitatea locală. Și în varianta regională, și în varianta centralistă, comunitatea locală există. Autonomia locală se bucură de consens la ora actuală, nimeni nu tăgăduiește dreptul la autonomie locală. Ar trebui să umplem prima dată cu substanță această autonomie locală și după aceea să construim, de jos în sus, structurile regionale adecvate. Eu nu cred că în România se poate construi o structură regională prin regionalizare, pentru că avem un stat foarte slab, care nu poate să-și impună structurile în teritoriu, și avem o societate care s-a obișnuit să supraviețuiască prin trăirea unor libertăți care ies din sfera publică și din cea politică. Întrucît sistemul partidului comunist era insuportabil, românii s-au obținuit să-și trăiască existența în alte sfere – și nu s-au dezbărat încă de această obișnuință. La noi nu există o astfel de atitudine: sînt nemulțumit de partide și atunci mă apuc să fac ceva să le schimb sau să pun altceva în locul lor. Nu, dacă sînt profund nemulțumit de partide, atunci îmi fac o viață în care nu sînt partide: mă dedic în totalitate familiei sau vieții religioase, mă retrag la munte, mă duc la țară. Se pare că avem o strategie de evitare a conflictelor politice. Nu sîntem înclinați spre competiție și spre cooperare. Trebuie să ținem cont de aceste tendințe.

Eu văd foarte pragmatic lucrurile. Prima bătălie: trebuie să reintroducem participarea societății civile la alegerile locale. A doua bătălie: trebuie să participăm la alegerile locale, să vedem cît am cîștigat, iar după aceea să avem o coordonare în sfera civilă și să discutăm cu sfera politică pentru alegerile generale. Dacă ar exista o putere locală în mîinile sferei civile, atunci am putea să negociem o restructurare teritorial-administrativă a țării și eventuale modificări ale Constituției în direcția regionalismului. După aceea, vom vedea dacă partidele vor fi cooperante

în această direcție sau va trebui să înființăm un nou partid care să intre în competiție cu ele. Asta este viziunea mea.

4 – Considerați că deficitul de conducere de care pomeneați s-a înregistrat și în Occident și că partidele regionale și regionaliste din Occident sînt un răspuns la un asemenea deficit?

Da, în măsura în care procesul de integrare europeană transferă tot mai multe competențe Bruxelles-ului, oamenii simțind că deciziile nu se mai iau aproape de ei. Problemele de guvernare locală și de autonomie, de regulă, sînt importante și atrag oamenii să participe. Societatea civilă e foarte activă în Occident și are peste tot posibilitatea să participe la alegerile locale. Alegerile locale au în Occident cu totul alt regim decît alegerile naționale: se organizează în alte etape, în alți ani, există sisteme diferite; n-are nimic de-a face parlamentul cu consiliul local. Acesta este un lucru important, pe care ar trebui să îl avem în vedere.

A doua problemă a partidelor regionale este că poți să ai un partid activ regional, dar dacă nu ai o structură regională, impactul lui are toate șansele să fie unul minim. Menirea unui partid regional este să afirme interesele regiunii pentru care el s-a format. Dacă înființezi un partid transilvănean, atunci ar trebui să existe Transilvania ca structură mentală de comunitate și oamenii să realizeze că noi trebuie să trimitem niște băieți zdraveni la București ca să ne reprezinte pe noi, transilvănenii. Însă evoluția politică din România a reușit să separe deja aceste zone, au urmat clivaje ideologice și, prin aceasta, a ținut în frâu dezvoltarea unei conștiințe regionale. La ora actuală toți cei care trăim în Transilvania avem deja o identitate liberală, o identitate PSD, sîntem transilvăneni social-democrați sau liberali. Nu mai este atît de ușor să aduci laolaltă toate aceste ideologii separate care sînt deja în competiție și pentru care există deja resurse alocate și poziții cîștigate în economie, politică, administrație. Este mai ușor să ai partide regionale, acolo unde există regiuni. Este foarte dificil să ai un partid regional fără să ai regiuni, pentru că atunci se ivește o problemă de identificare: eu vin să lupt pentru ceva care o să apară dacă eu cîștig. Este o buclă dificilă. Din punct de vedere politic, alegătorul o să spună că ceva nu e credibil, că oamenii aceștia apără un regat care nu există. Din acest motiv spun că trebuie început de la nivelul local. Administrația publică locală există. Ea va exista și în viitor, indiferent dacă vor fi regiuni sau dacă vor fi sau nu state federale. Este o poziție legitimă ca tu să vii și să spui unui oraș sau unui sat: vreau să fac cutare lucru și cutare lucru, votați-mă. După ce am acces în puterea locală pot să spun: structura județeană nu mi-a dat bani, nu mă sprijină, condiționează resursele de la centru de comportamentul meu politic. Se pot ataca anumite lucruri despre care nu se vorbește în momentul de față, cum ar fi faptul că sînt alocați bani pentru asfaltarea unei străzi, dar sînt

aduși prin firma care va face asfaltarea respectivă. Primarii deja știu cu cine trebuie să stea de vorbă la Brașov sau la București ca să obțină fondurile. Dacă nu câștigă licitația firma respectivă, banii nu vin. Sînt niște lucruri care țin de corupție, nu de funcționarea sistemului actual, și care trebuie demascate. Asta se poate face doar dintr-o poziție legitimă, de niște oameni care sînt profesioniști, care nu își fac neapărat o problemă de existență din politică și care pot spune: „Acesta e mandatul meu, m-am angajat să duc la capăt cutare lucru și, după ce reușesc, pot să mă duc înapoi, am un loc de muncă, am o profesie, am un salariu.” Ar trebui găsită acea tranziție în care politicienii sau conducătorii (vorbeam despre vidul de conducere) să nu fie așa de coruptibili. La noi, problema este că, dacă un politician nu mai este senator, parlamentar, secretar de stat, primar ș.a.m.d., atunci crede că nu mai e nimic, că nu mai poate să meargă înapoi la catedră sau înapoi la o firmă. Singurul loc de unde poate să scoată bani și unde poate să își conceapă existența este sfera politică. Lucrul acesta pervertește. Este clar că e calea cea mai scurtă spre corupție.

Societatea civilă (unde oamenii s-au obișnuit cu problemele financiare, s-au obișnuit cu transparența) ar putea genera oameni incoruptibili, care nu fac compromisuri pentru poziții și pentru bani, oameni care sînt în stare să colaboreze și care au soluții bazate pe proiecte și programe concrete. Sfera civilă a învățat această lecție în 15 ani.

— Ni se servește regulat de către clasa politică falsul argument că nu ne putem regionaliza din cauză că avem deja regiunile de dezvoltare și că, în momentul în care ne-am propune să facem un alt tip de regionalizare, ne-am tăia singuri conducta de bani care ne vin de la Bruxelles, că, oricum, ne-a rămas puțin timp pînă la aderarea la Uniunea Europeană și nu se poate pune problema, prioritățile sînt cu totul altele, iar după aderare e puțin probabil ca Bruxelles-ul să accepie o asemenea restructurare. Iarăși nu avem timp, cum spunea Iliescu, atunci, în '90 nu aveam timp, în cei 15 ani care au trecut de atunci nu am avut timp, niciodată nu avem timp pentru lucrurile cu adevărat importante.

Chiar și drumul cel mai lung începe cu primul pas. Faptul că nu avem timp să facem primul pas este extrem de greu de acceptat și este de acum limpede că nu am vrut să facem primul pas. Răspunsul la această întrebare vine din partea Delegației Uniunii Europene la București și a fost rostit de Jonathan Scheele în urmă cu aproximativ un an, cu ocazia vizitei în județele Covasna și Harghita, cînd președintele Consiliului Județean Covasna i-a explicat că vrea să refacă harta regiunilor și să facă regiuni de dezvoltare în Secuime. Jonathan Scheele a răspuns că structura actuală este cuprinsă deja în documentele de aderare a României și că orice modificare a acestor capitole ar împiedica sau ar prelungi procesul de integrare. Subliniez, nu a spus că orice modificare a structurilor regionale, ci a capitolelor. Acum, din moment ce tratatul

de aderare este deja semnat, e încă și mai dificil să se modifice aceste lucruri. Aceasta este, însă, o abordare birocratică, clar că Uniunea Europeană care are un proces de planificare a bugetului pe 7 ani, proces care începe cu ani înaintea perioadei de bugetare propriu-zise, funcționează potrivit unei multitudini de mecanisme care trebuie coordonate și că este dificil, ca atare, pentru România să modifice un capitol al dezvoltării regionale. Totuși, nu este un inconvenient sau o piedică de principiu, ci, pur și simplu, comoditate birocratică. Este mai dificil pentru birocrații de la Bruxelles să facă ajustări din mers la aceste procese de planificare bugetară.

Dacă ar exista o voință politică reală în România, atunci această voință politică ar fi acceptată și la Bruxelles, mai ales că cifrele care indică gradul de absorbție a fondurilor de preaderare sînt dezastruoase. La Sapard nu am depășit 40% și Sapard-ul este o picătură de apă pe lîngă sumele care trebuie să vină prin fondurile structurale. În primul an de la aderare, România va deveni în principal un contributor la Uniunea Europeană. O situație de felul în care îi iei cerșetorului de pe stradă banii ca să contribuie la parcare mașinilor sau ceva de genul acesta. Tot așa a pățit și Ungaria, a dat mai mult decît a primit, pentru că nu avea structurile necesare.

În momentul de față, cele opt regiuni de dezvoltare din România nu pot fi socotite regiuni cu adevărat, ele neavînd personalitate juridică; nu există regiuni, ci numai aceste agenții de dezvoltare și o structură ierarhică legată de Ministerul Integrării Europene, ce poate fi schimbată de la o zi la alta. Problema este fals prezentată. La noi, problema nu este că avem o structură regională, dar nu sîntem mulțumiți de ea și vrem să facem alta, mai adecvată. Problema este că nu avem o structură regională propriu-zisă, ci niște agenții regionale care nu sînt altceva decît niște birouri, așa cum sînt birourile Ministerului Comunicațiilor sau ale oricărui alt minister. Sînt zeci oameni în niște birouri și mișcă ceva bani. La asta se reduce totul. Nu există o comunitate, nici un fel de legături, nu au loc alegeri. E o falsă problemă.

Problema trebuie pusă altfel: vrem să avem structuri regionale în România? Și dacă da – și se pare că da, din moment ce s-a încercat să se facă această structurare –, atunci s-o facem cu adevărat și s-o facem respectînd dorințele cetățenilor. Întrebăm oamenii, organizăm referendumuri privind localitățile, de ce regiune anume vor să aparțină, fără granițe, și, de asemenea, întrebăm cetățenii dacă vor, de pildă, să facă parte din regiunea Transilvania sau din regiunea Țării Secuilor? Și așa se naște harta. Ea nu trebuie făcută pe masa de lucru, pentru că oamenii știu unde aparțin și unde vor să le fie soluționate problemele. Ar fi un proces extrem de interesant și foarte dinamic, pentru că ar mobiliza comunitățile locale. Evident că ar porni o întreagă luptă de lobby și implicare, un șir de promisiuni din partea orașelor către sate ș.a.m.d. Asta ar trebui să fie. E foarte simplu, extrem de simplu, dar politicienii nu vor să elibereze această energie, să îi lase pe cetățenii înșiși să spună cum vor să fie organizată țara.

Interviu realizat de Doina Baci

*

Gábor KOLUMBÁN (n.1959), lector universitar la Universitatea Sapiientia, Facultatea de Științe Economice și Umane, doctorand la Universitatea din Pécs (Ungaria) în domeniul economiei și politicilor regionale. Pînă în anul 2000 activ în politică: președintele Consiliului Județean Harghita în perioada 1996-2000 și membru în Delegația României la Consiliul Europei în perioada 1997-2000 (Camera Puterilor Locale și Regionale, în cadrul căreia a deținut funcția de președinte al Comisiei de lucru pentru regionalism, federalism și minorități).

Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est

MICHAEL SHAFIR

Polirom, 2002, 160 p.

„Cartea lui Shafir nu va trece neobservată. Sînt atinse cîteva subiecte extrem de sensibile: sînt pomenite personalități din spațiul public românesc, istorici, scriitori, politicieni, jurnaliști, profesori. Citarea lor va stîrni cele mai multe

controverse“ prevestea, în prefață, Stelian Tănase. Dar cum cartea a fost prea bine scrisă, extrem de sistematizată și suficient argumentată nu a iscat vîlva, cei vizați neavînd cum să combată pe „unul dintre cercetătorii cei mai informați“ (p. 9), fapt observat și de Marco Maximilliam Katz (director al Centrului de Monitorizare și Combateră a Antisemitismului): „Presupun că una din cauzele acestei ignorări trebuie căutată în faptul că (...) Shafir exemplifică cu nume și date. Mulți din cei care s-au recunoscut, sau ar fi trebuit să se recunoască (...) au preferat să ignore volumul.“¹

Cartea domnului Shafir ar trebui însă readusă în actualitate și forțată să fie observată. Și asta pentru că proiectul Legii privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob înregistrat la Senat pe 28 martie 2002 a reușit abia în 6 mai 2005 să fie adoptat de acest for (cu 99 de voturi pentru), după trei ani de certuri. Urmează însă ca drumul anevoios să continue în Camera Deputaților.

Negarea Holocaustului în țările poscomuniste este de diverse tipuri surprinse de autor gradal, în primele patru capitole. Primul capitol al volumului, „Moștenirea «uitării statal organizate»“, demonstrează cum istoriografia sovietică s-a străduit să naționalizeze și în același timp să internaționalizeze Holocaustul. Efectele acestei „uitări“ organizate se perpetuează, iar această „moștenire“ nu-i afectează doar pe cei care s-au identificat cu valorile regimurilor comuniste.

Negarea integrală, preluată după „modelul occidental”, este cel mai ușor de identificat și are reprezentanți în toate țările Central și Est Europene atât printre politicieni cât și printre jurnaliști, scriitori și chiar profesori universitari. Adepții negării integrale susțin că: lagărele nu au existat, cyclon z este un insecticid, nu era posibilă fizic uciderea atîtor evrei, evreii au emigrat în fapt în SUA, evreii au murit din cauza bombardamentelor engleze și americane etc.

Mai periculoasă este însă negarea deflectivă: „negarea deflectivă nu neagă Holocaustul ca atare, ci transferă culpabilitatea asupra membrilor altor națiuni a căror pondere ar fi nesemnificativă” (p. 49). Negarea deflectivă cunoaște trei forme: vina aparține în totalitate germanilor (negaționiști care recunosc existența Holocaustului dar consideră că singurii vinovați sînt nemții), vina aparține evreilor și vina aparține „perifericilor”: „O formă mai versatilă a negaționismului deflector admite participarea unor membri din propria națiune la crimă, considerînd-o însă a fi fost un fenomen periferic, o aberație absolut marginală în istoria unei relații, altfel, imaculată cu evreii.” (p. 66) Ca ilustrare a acestui tip de negaționism, Shafir aduce în memoria cititorilor discursul lui Ion Iliescu, care arată că pogrom nu este un cuvînt românesc, iar vinovați pentru eventuala participare la Holocaust sînt exclusiv gardiștii. Deflectarea vinovației asupra evreilor cunoaște cinci tipuri de explicații: argumentul deicidului, enciclopedia teoriilor conspirative (Hitler, marioneta sioniștilor care doreau legitimarea unui stat), legitima apărare, explicațiile reactive și evreii ca autori ai Holocaustului.

Cea de-a patra formă de negare este cea selectivă, tratată în capitolul al IV-lea: „negaționismul selectiv este un hibrid (...) între negarea integrală și negaționismul deflector. El neagă integral Holocaustul – dar negația este aplicată numai cazului specific al propriei țări. Cu alte cuvinte, negaționismul selectiv acceptă existența Holocaustului în alte locuri, dar neagă orice participare a membrilor propriei națiuni la implementarea acestuia” (p. 89). Acest tip de negaționism este caracteristic în special României.

Capitolul al V-lea tratează un alt tip de distorsionare intenționată a istoriei și anume „Triviliizarea prin comparație a Holocaustului.” Acest tip de trivializare se realizează „fie prin recurgerea la «umanizarea» istoriei locale în comparație cu atrocitățile comise de naziști, fie prin compararea Holocaustului cu suferințele în masă la care au fost supuse largi pături ale unei populații – sau omenirea în general – de-a lungul istoriei” (p. 107)

Dincolo de rigoarea omului de știință („lucrarea de față este concepută de un politolog și scrisă în jargonul disciplinei” p. 18), de claritatea sistematizării (cartea poate fi utilizată cu succes ca un manual) cartea domnului Shafir este exemplul cel mai bun pentru memoria democrației. Scrisă datorită unor oameni care dovedesc că „este posibil”³, cartea ar trebui să fie bibliografie obligatorie pentru cei care încă ne amintesc că uneori este și „imposibil”. □

Laura Ardelean

Note:

1. Interviu publicat în Divers, nr. 1(147)/2004, http://www.divers.ro/cgi-bin/buletin_ro.py?id=147

2. „O memorie democrată nu trebuie nici să se înșele asupra doliului (...) nici să se lase copleșită de căutări identitare (trecutul traumatizant acordă sens viitorului meu), nici să se preteze la intrigi politice. Ea trebuie să cunoască și să înțeleagă tragedia tuturor celorlalți” – p. 132

3. „Proiectul acestui volum s-a născut, probabil la Tîrgu-Mureș (...) Le sînt deci îndatorat Smarandei și lui Elek, dar le sînt îndatorat mai presus de toate pentru că ei demonstrează ceas de ceas că este totuși posibil!”, p. 17

altera 28

Contents

Editorial	3
-----------	---

ETHNICAL AND REGIONAL PARTIES IN EUROPE

Peter Lynch

The Policy Impact of Regionalist Parties	5
--	---

The study identifies regionalist policy impact in the areas of agenda setting, institutional and noninstitutional autonomy and in other policy areas unrelated to autonomy policy. Regionalists have had impact in opposition, in regional government and also in alliance with central government. Policy impact has been especially important when a regionalist party is in regional government. In particular, the existence of regionalists in regional government facilitates a rare linkage between the two sets of literature on regionalist parties and regional governments. However, any simple causal connection between regionalist parties and regional government is difficult to sustain because of the variable success of regionalists and the role of "top-down" factors in generating regional governments. The progressive regionalization of European states in the post-war period has created opportunities for regionalist mobilization and policy impact on a continuing basis. Whilst the policy impact of the PNV or CiU in regional government is possible to establish at present, there is the additional likelihood of future policy impact by nationalist administrations in regional government in Scotland and Wales at some future point in time. Policy impact is not something simply to be measured historically, but a continuing development as witnessed by the relatively recent growth of regionalist parties such as the Lega Nord and Bloque Nacionalista Galego.

Frans Schrijver

Regionalism after Regionalisation: Regional Identities, Political Space and Political Mobilisation in Galicia, Brittany and Wales	20
---	----

Many States have introduced regional layers of government, often as a response to demands for autonomy made by nationalist or regionalist move-

ments. Although regional autonomy is often presented as a way to accommodate ethnoterritorial conflict, and both regionalism and regionalisation have been important research themes over the past decades, empirical research on the effects of those decisions is sparse. This paper analyses the aspects of regional autonomy that affect regionalist politics through a comparison of three regions in European States where relatively recently regional autonomy was introduced: Galicia, Brittany and Wales. The states they are part of, Spain, France and the United Kingdom, introduced regionalisation in different ways: in degrees of regional autonomy, asymmetry between regions, and consideration of historical and cultural territories. This paper concentrates on the development of regionalism within the political parties within the three regions mentioned. It discusses trends after regionalisation in the representation of and utilisation of regional identities in political discourses, ideological developments, particularly on the issue of regional autonomy, and reactions to the political opportunities for mobilising support offered by the introduction of a regional political space after regionalisation. The paper analyses those elements with respect to regionalist parties, but also for regional sections of statewide political parties, which will be affected by regionalisation as well. The paper concludes with a discussion of the effectiveness of regional autonomy as a means to accommodate regionalist and nationalist conflict.

László Szarka

The Impact of Governing Role Assumption on Autonomy Policies
of the Hungarian Minorities Parties Abroad

41

In the postcommunist period, there can be identified some prevalent principles in the activity of the organisations and political parties of the Hungarian minorities. Especially in the early 1990s their policies aimed at deepening and internationalizing minority rights protection and, as a sequel, at conceiving autonomy arrangements. Then a rethinking and institutionalization of the Hungarian governments-Hungarian minorities relations took place. Assumption of the governing role by Hungarian minorities parties was the next step that led to the creation of the consociative or the consensual pattern. The idea of "national reintegration" designed within the European integration process has emerged both in the form of regional cooperation with neighbouring states and of projects of extending Hungarian citizenship to Hungarian minorities abroad. Hungarian minorities parties participation to government, their activity in the coalition governments in Romania, Serbia, Slovakia have been perceived differently by the majority and the minority public opinion in the respective countries. In the last fifteen years, the correlations and contradictions in the above mentioned policy trends of the Hungarian minorities could not be brought together in one unitary framework, in

a strategical planning of national policies, the main obstacles being the ever deepening confrontations between the political parties in Hungary, the lack of proper consultations terms between Hungarian minorities abroad and the Hungarian government.

CASE STUDY

István Haller

The Hădăreni Lawsuit

63

The study focuses on one of the most serious interethnic conflicts between Roma and non-Roma that took place in Romania in the early 1990s and on the trial conducted by the Romanian courts regarding the issue as well as the sentence by the European Court of Human Rights. Victims of the enraged majority community, the Roma later faced gross human rights violations by the authorities that gave in to political pressures and, instead of proceeding to an unbiased inquest, further fueled a conflictual frame of mind. After over a decade since the conflict, after both a trial and a lawsuit have been completed, after the European Court of Human Rights issued a sentence, the Hădăreni case is still of topical interest. First of all, the Romanian Government must comply with the obligations it assumed on the amiable solution to the case. Then, legal controversies are still to be dispelled as there are different interpretations to the ECHR solutions, some voices claiming that the sentences by the High Court of Justice quash all civil obligations of the criminals, while others say those sentences quash only the obligations whose object overlap the ECHR judgements. The ECHR noted that the attacks were directed against the applicants because of their Roma origin. The applicants' Roma ethnicity appears to have been decisive for the length and the result of the domestic proceedings, after the entry into force of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in respect of Romania.

DOCUMENT

Venice Commission

Opinion on the Law for the Election of Local Public Administration Authorities in Romania

93

The law itself is acceptable, and does not differ substantially from similar laws found in other democratic countries, except for Article 7. Whilst Article 6 of the Law stipulates that candidatures for local councillors and mayors can be put forward by i. political parties; ii. political alliances; iii. organisations of national minorities, as well as by iv. the candidates themselves, independently, Ar-

ticle 7 seems to consider as organisations of National Minorities only those represented in Parliament. This definition makes entitlement to the special rights for national minorities, laid down in the law, dependent on a condition that may imply certain restrictions. This may amount to a violation of the obligation of Romania, laid down in Article 4, paragraph 1 of the Framework Convention, to guarantee to persons belonging to national minorities the right of equality before the law and of equal protection of the law. It may also block political competition within one and the same national minority, in violation of the principle of pluralistic democracy. It may well be that under the Romanian Constitution and the Romanian Law on Elections to the Chamber of Deputies and the Senate, organisations of citizens belonging to national minorities failing to obtain the number of votes for representation in Parliament have the right to one seat in the Chamber of Deputies. However, not only does this not solve the unequal position of separate organisations within a particular national minority, the right to one seat in the national Parliament is subject to certain requirements which a certain national minority may not be able to meet at the national level, while that national minority has a strong numerical presence at the local level. Precisely as participation of national minorities in public affairs at local level may, in some respects, be even more important for them and their members than participation in the public affairs at the national level, participation should not be made dependent on their numerical representation at the national level. Even if the objective to avoid excessive fragmentation of the elected bodies is legitimate, it must not hinder pluralism excessively.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Paul Philippi

Opinion on Prejudices on the Medieval History of Transylvania 104

Admitting from its very outset that historiography cannot be completely objective, the aim of the study is to dispell some of the stereotypes imbuing the present Romanian collective perception of Transylvanian history built up by the recent communist and postcommunist history teaching.

The pre-Hungarian medieval Transylvania never was an ethnically or politically unitary country, on the contrary, it was characterized by a changing ethnical pluralism. On the other hand, medieval Europe had as its paradigm legal cathegories of masters/subjects and not the ethnical one. Reading medieval history in ethnical terms can be misleading. All the three political entities – the aristocracy, the Szeklars and the Saxons – were partial entities of the Transylvanian principality, which was a part of the Hungarian kingdom and as such a subject to the developments occuring in it. There was no historical conspiracy of the Hun-

garian, Szeklar, Saxon communities in Transylvania against the Romanian community, as history handbooks still claim. „Unity in diversity” is therefore one of the best collocations to describe medieval Transylvanian history.

Ovidiu Pecican

A Model for the Idea of South and Eastern Carpathian State:

The Teutonic Entity in the Carpathians (1211-1225) 112

A foray into the medieval history, the paper examines the contribution made by the Teutonic Order to the history of Transylvania. Taking advantage of the already extant Saxon community in Transylvania, King Andrew II proposed the Teutonic Order to settle its knights along the Eastern border of the Hungarian Kingdom, considering thus that he would have an outstanding guardian both against the constant Cuman expeditions and against his adversaries from among the nobility. Indeed, the Teutons managed to defend the kingdom, they pushed the borders beyond the Carpathians, strengthened the new territories by building fortresses, defeated Cumans and even converted many of them to Christianity. The Teutonic Order also had the support of the Holy See that envisaged a widening of the crusade's horizon and a scope enlargement of the strategies employed in the crusade in order to carry out its twofold aim: setting Jerusalem free and reuniting the two Christian Churches. Relying on the Pope's support and on their own strength, the Knights sought to gain independence from the Hungarian Kingdom, a fact that determined the Hungarian king to invite a new wave of Saxon settlers in the area to whom he bestowed certain privileges in order to counterbalance the influence the Teutons enjoyed. Despite all papal insistency, Andrew II finally expelled the Teutons keeping at the same time the Saxon settlers, his victory being thus a diplomatical one. Although short-lived, the Teutons' presence left traces in the area – demographical, social, political and confessional. One of the most significant contributions made by the Teutons was the emergence and consequent spreading of the idea of a statal entity distinct from the overall Hungarian Kingdom.

DEBATE

Postponed Reforms – Necessary Reforms

131

The debate initiated by the Pro Europa League had as its starting point the need to conceive a consistent package of laws on national minorities, on political parties, on electoral processes, on regionalisation as all these aspects are closely related. Apprehension was expressed that the Romanian State, instead of taking advantage of its envisaged EU accession and integration and instead of using those processes as a vehicle for further democratization, will enter the European

family in its present unreformed, incoherent and contradictory form. Institutional reform should have been a priority, but there has been a lack of political will to this end as the political class is the first to profit from politization of state institutions. This state of affairs has its roots in 1948 when the Romanian State ceased to exist, when the communist Constitution was adopted, an act that simply abolished the State, all its function being taken over by the Communist Party. A pillar that could have sustained reform, the Constitutional Court, is not solid enough since it does not play its part in a check and balances system, but, on the contrary, it has become involved in political games.

Regarding regionalisation, the Agencies for Regional Development now extant cannot be seen as the first step in a proper decentralisation/regionalisation, but rather as obstacles in the way of such a process since their only purpose is to provide a framework necessary for EU fund absorption. Placing Romanian problems in a wider context, one notes that Central European transition has been based on an elite settlement, but, while this fact has been acknowledged and overcome in other postcommunist countries, in Romania this elite settlement boils down to the creation of a partitocracy frozen in its present state for over a decade.

Extreme skeptical voices claimed that no reforms are possible in this country since there are two major obstacles: we ourselves and the EU. When talking about and tackling reforms, we don't have a common language, while some commentators think that the Romanian State has ceased to exist, others think the State is exceedingly strong, pervading areas of societal life where it should have no part at all. The EU acts as an obstacle inasmuch as it requires reforms, but does not check thoroughly enough whether they are really implemented.

The political elites and the state institutions, frozen as they are, seem less and less able to manage the complex reality in this country; regionalisation could make the country more manageable as it would split the complexity into smaller, easier-to-handle entities; on the other hand, the EU can be seen as a mechanism that could help Romania come out of a too long lived deadlock.

ECUMENICA

Pertti Ahonen

A Minority State Church in a Liberal Democracy: A Case in the East-West Interface of Finland

149

Finland is a unique member among those other countries that apply the "state church" regime in organising church-state relations. In Finland there are two national churches, but despite this the state is both de jure and de facto non-denominational. There is the large Lutheran Church of Finland (LCF), and there

is the small Orthodox Church of Finland (OCF). This paper focuses upon the latter of these. Finland has had a rather liberal church-state regime since the 1870s, and there has been further de-regulation lately both as regards the OCF and the LCF. Note that unlike the LCF, the OCF is also subject to a certain amount of international regulation through its canonical lien with the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. The OCF is a representative of religious-political pluralism in Finland, and it has played roles as a link between many of the 1940 and 1944 Finnish and Finnish-Karelian refugees to the remaining Finland. It is also a community to attract some but not all of the recent Russian immigrants to Finland. Although it is a minority state church, the OCF is well visible in Finland, it has a good reputation, and it has an established slot in the religious life of the Finns. The position as the smaller state church has been beneficial for the OCF, although there are no gross benefits with at least some costs such as some degree of dependency. The particular Finnish "state church" regime with two state churches and without any serious candidates to that same status may not always have nurtured the trite feature of economic efficiency of the state churches in the best way. In principle the Finnish state could proceed in the de-regulation by admitting other religious communities to a similar position as the one of the state churches, but de facto there are no communities for the present moment that would have the volume and the interest to proceed in this direction.

INTERVIU

Doina Baci

Interview with Gábor Kolumbán:

In Local Public Administration „the Ceaușescu Model
is Still Operating”

176

Gábor Kolumbán defines the governing crisis as one of the main problems Romania is facing today and which dates back to communist times. In the postcommunist period Romanian society has developed faster than the political class and the political-administrative system so it is mandatory that a deeper societal structuring should be identified and used as a pattern for redefining the political-administrative system. In the European context, regional parties can better respond to the public opinion's expectation as they are closer to everyday problems; greater, nationwide parties themselves are compelled to give up very clear-cut ideologies and to come to the fore with trans-ideological messages. A solution for Romania could be the strengthening of civil society that should be allowed to participate in local elections and thus fill the democratic deficit existing now at the local level. Then nationwide political parties would have to undergo a thorough reform in order to compete on the political stage. On the other hand, it is hard to think of

having sound regional political parties in Romania as long as there are no territorial-administrative regions within which they could compete. Although the political class constantly dismiss the issue of regionalisation claiming it has already taken place as there are eight regions for development, regionalisation is a process Romania should undertake in order to close the protracted transition chapter and also to smoothly integrate into the European Union.

REVIEW

Laura Ardelean

Michael Shafir:

Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului
în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est
(Between Denial and Comparative Trivialization. Holocaust
Negationism in Post-Communist East Central Europe)

186

La Editura PRO EUROPA au mai apărut:

Heinrich Henckel, *Sistemul elvețian*

John P. Frank, *Modele de guvernare democratică*

Ezra Solomon, *Economia într-o societate liberă*

Chester Finn, *Politica într-o societate liberă*

Chester E. Finn Jr., *A preda democrația*

Howard Cincota, *Ce este democrația?*

Binder Pál, *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*

Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*

Willy Zeller, *Breviarul economiei de piață*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Aritmetica. Aritmética*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Számtan. Aritmética*

Andrei Roth, *Naționalism sau democratism?*

Roth Endre, *Nacionalizmus vagy demokratizmus?*

Hamar, J. & Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Maros/Mureș River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*

Hamar, J. & Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Criș/Körös Rivers' Valleys. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*

Hamar, J. & Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Someș/Szamos River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*

Hamar, J. & Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background Hungarian, Romanian, Slovakian and Ukrainian co-operation*

Sárkány-Kiss Endre, Hamar József, Sîrbu Ioan, *Starea ecologică a râului Mureș/ A Maros folyó ökológiai állapota*

Sárkány-Kiss Endre, Sîrbu Ioan, Kalivoda Béla (red.), *A Körös-medence folyóvölgyeinek természeti állapota/Starea naturală a văilor din Bazinul Crișurilor*

*** *Fragmentarium. Judaica-Christiana-Islamica*

*** *România și minoritățile. Colecție de documente*

*** *Învățămîntul pentru minoritățile naționale în România*

*** *Drepturile persoanelor deținute și închise în Penitenciarul din Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor lingvistice în Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor copilului în școlile din Tîrgu Mureș*

*** *Educația în societățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Administrația locală în comunitățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Rolul minorităților în relațiile transfrontaliere și internaționale din Europa Centrală și de Est*

*** *Minoritățile și mass-media în Europa Centrală și de Est*

*** *Administrația locală. Autoadministrare locală (vol. I-IV)*

Revista *Altera*

1. *Autonomie și autodeterminare*
2. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
3. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
4. *Drepturile omului și religia*
5. *Etnic. Național. Multinațional*
6. *Federalism*
7. *Federalism și reconciliere*
8. *Federalism și devoluție*
9. *Regionalism și regionalizare*
10. *Regionalism și/sau descentralizare*
11. *O Europă a regiunilor*
12. *Multiculturalism*
13. *Multiculturalism / Interculturalism*
14. *Drepturile lingvistice ale omului*
15. *Drepturile lingvistice — drepturi fundamentale*
16. *Universități multiculturale*
- 17/18. *Identități culturale periclitare*
19. *Regionalizare în Europa Centrală și de Est*
- 20/21. *Integrarea europeană și statutul minorităților*
- 22/23. *Politici descentralizatoare și autonomia regională*
24. *Identități — structuri și caracteristici*
25. *Dilemele identității*
- 26/27. *Identități în diversitate*

TALON DE COMANDĂ

cu plata ramburs/ la primirea coletului

Autor, Titlu	Preț	Nr. ex.
*** Altera 5 – Etnic. Național. Multinațional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 7 – Federalism și reconciliere	30.000	
*** Altera 8 – Federalism și devoluție	30.000	
*** Altera 9 – Regionalism și regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism și/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.000	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fundamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universități multiculturale	85.000	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitare	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală și de Est	90.000	
*** Altera 20/21 – Integrare europeană și statutul minorităților	150.000	
*** Altera 22/23 – Politici descentralizatoare și autonomia regională	150.000	
*** Altera 24 – Identități – Structuri și caracteristici	100.000	
*** Altera 25 – Dilemele identității	100.000	
*** Altera 26/27 – Identități în diversitate	150.000	
*** România și minoritățile. Colecție de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái	20.000	
Andrei Roth: Naționalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus?	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	
*** Provincia 2001 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2002 - antologie	110.000	
*** Provincia 2002 - válogatás	110.000	

Carte PRO EUROPA prin poștă cu plata ramburs / la primirea coletului

Avantajele dumneavoastră: taxe poștale gratuite / suportate de Editura Pro Europa • materiale promoționale la zi privind aparițiile noastre.

Cum comandați: Bifați pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Indicați, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Țineți cont de faptul că lista de titluri disponibile și prețurile înscrise în talonul de comandă erau valabile la data trimerii în tipografie a cărții de față • Pentru informații la zi privind titlurile disponibile și prețul lor, sunați la tel. 0265/250182;

Cum transmiteți comenzile: prin poștă, telefon, fax, e-mail

Liga Pro Europa

C. P. 1-154

540049 Târgu-Mureș – România

Tel/Fax: 0265/250182; 250183 Mobil: 0745-507166

Email: office@proeuropa.ro

Internet: www.proeuropa.ro

Datele dumneavoastră:

Nume: _____

Adresă: _____

Telefon, fax: _____

E-mail: _____

Semnătura _____ Data _____

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe al Regatului Norvegiei și al Fundației Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Judit-Andrea Kacsó

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

